SAHABE'DEN GÜNÜMÜZE

ALLAH DOSTLARI

910 / 1504 - 1215 / 1800

ZAMAN

Şûle

ZAMAN
ALLAH DOSTLARI KAMPANYASI
KİTAP SERİSİ

Şule Yayınları : 19
Kaynak Eserler Dizisi 1

Genel Yayın Yönetmeni
A. Ali Ural

Yayın Danışmanları
Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz
Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal
Doç. Dr. Ahmed Nedim Serinsu

Redaksiyon-Tashih
Doç. Dr. Sedat Cereci

Dizgi-Sayfa Düzeni
Şûle Yayınları

Kapak
Ramazan Erkut

Baskı ve Montaj
EBNER&SPIEGEL
Eberhard-Finckh-Str. 61
D-89075 Ulm-Germany

ISBN
9757796-16-6

Adres : **Zaman Media GmbH**
Sprendlinger Landstr. 107-109
D-63069 Offenbach-Germany
(+49) 69 300 34 160
Faks: (+49) 69 300 34 250

SAHABE'DEN GÜNÜMÜZE ALLAH DOSTLARI

8

SEKİZİNCİ CİLD TELİF HEYETİ

Prof.Dr. Süleyman ULUDAĞ
Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ
Prof. Dr. İrfan GÜNDÜZ
Doç.Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ
Doç.Dr. Hasan AKSOY
Yrd.Doç.Dr. Abdullah UÇMAN
Nihat AZAMAT
Rahmi SERİN
Hamdi TEKELİ
Said AYKUT
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof.Dr. Ali YILMAZ
Prof.Dr. Hayrani ALTINTAŞ
Doç. Dr. Mustafa UZUN
Doç.Dr. Selçuk ERAYDIN
Yrd.Doç.Dr. Azmi BİLGİN
M. Serhan TAYŞİ
Ali Haydar BOSTANCI
Ali NAMLI
Yunus AYTEN
Tarkan KABA

ŞÛLE YAYINLARI
2003

© Bu eserin bütün hakları mahfuzdur.
İzin alınmadan kısmen de olsa iktibas edilemez.

İÇİNDEKİLER

AHMED ŞEMSEDDÎN YİĞİTBAŞI (R.H) (ö. 910/1504)
Eserleri
ABDULGAFÛR-İ LÂRÎ (R.H) (ö. 912/1506)
Eserleri
CEMÂL HALVETÎ (ÇELEBİ HALÎFE) (R.H) (ö. 912/1506)
Eserleri
DAVÛD-U HALVETÎ (R.H) (ö. 913/1507)
EBÛBEKİR B. ABDULLAH AYDERÛS (R.H) (ö. 914/1508)
NİMETULLAH NAHCIVÂNÎ (R.H) (ö. 920/1514)
Eserleri
EMİR AHMED BUHÂRÎ (R.H) (ö. 922/1516)
BAYEZİD HALÎFE (R.H) (ö. 922/1516)
Eserleri
ABDURRAHMAN B. ALİ SEKKÂF (R.H) (ö. 923/1517)
ŞEYH MUHAMMED BEDAHŞÎ (R.H) (ö. 923/1517)
BÜNYAMİN AYÂŞÎ (R.H) (ö. 926/1520)
ABDULKADİR DEŞTÛTÎ (R.H) (ö. 931/1524)

ZENBİLLİ ALİ CEMÂLÎ EFENDİ (R.H) (ö. 932/1525)
Eserleri
CEMÂL HALÎFE (R.H) (ö. 933/1527)
Eserleri
SÜNBÜL EFENDİ (R.H) (ö. 936/1529)
ŞEYH ALVÂN ALİ EŞ-ŞÂZELÎ (R.H) (ö. 936/1529)
LÂMİÎ ÇELEBİ (R.H) (ö. 939/1532)
HAYREDDÎN-İ TOKÂDÎ (R.H) (ö. 940/1533)
İBN-İ KEMÂL (R.H) (ö. 940/1533)
İBRAHİM GÜLŞENÎ (R.H) (ö. 940/1533)
Eserleri
ABDÜLKUDDÜS KANGÛHÎ (R.H) (ö. 944/1537)
PÎR MUHAMMED GENCEVÎ (R.H) (XVI. Asırda Yaşamış)
Menkıbelerinden
AHMED SÂRBÂN (R.H) (ö. 952/1545)
MUSLİHÜDDÎN MÛSÂ MERKEZ EFENDİ (R.H) (ö. 959/1551)
SOFYALI BÂLÎ EFENDİ (R.H) (ö. 960/1552)
FUZÛLÎ (R.H) (ö. 963/1556)
Eserleri
Fuzûlî'nin Su Kasîdesi Manzûmesi
Fuzûlî'nin Su Kasîdesi Manzûmesinin Açıklaması
İBN-İ İSÂ-YI SARUHÂNÎ (R.H) (ö. 967/1559-60)
HACI BEKTAŞ-I VELÎ (R.H) (ö. 969/1561)
ABDÜLMECİD ŞİRVÂNÎ (R.H) (ö. 972/1564)
ABDÜLVEHHÂB ŞÂRÂNÎ (R.H) (ö. 973/1565)
Sîreti ve Ahvali
Güzel Sözleri
Vefatı

Tasavvuf Anlayışı
Abdülvehhâb Şârânî'nin Eserleri
AHMED B. ALEVÎ (R.H) (ö. 973/1565)
ALİ MÜTTAKÎ EL-HİNDÎ (R.H) (ö. 975/1567)
Eserleri
ŞEYH ŞÂBÂN-I VELÎ (R.H) (ö. 976/1568)
BEŞİKTAŞLI YAHYÂ EFENDİ (R.H) (ö. 977/1569)
CEZÎRÎ (R.H) (ö. 977/1569)
EBÛ SAİD B. SUNULLAH (R.H) (ö. 980/1572)
HÜSÂMEDDÎN-İ UŞŞÂKÎ (R.H) (ö. 981/1573)
İMAM BİRGİVÎ (R.H) (ö. 981/1573)
Güzel Sözleri ve Öğütleri
Vefatı
Eserleri
ABDÜSSELÂM EL-ESMER (R.H) (ö. 981/1573)
Güzel Sözleri ve Menkıbeleri
Eserleri
EBÜSSUÛD EFENDİ (R.H) (ö. 982/1574)
Şemâili, Sîreti, İlmî ve Meslekî Şahsiyeti
Eserleri
ÜFTÂDE (R.H) (ö. 988/1580)
Halife ve Müridleri
Menkıbeleri
Eserleri
Fikirleri
Bazı Tasavvufî Hal ve Istılahlar
ŞEYH İBN ABDULLAH AYDERÛS (R.H) (ö. 990/1582)
Eserleri

EBÛBEKİR B. SÂLİM ES-SEKKÂF (R.H) (ö. 992/1584)
Eserleri
EBU'L-MEKÂRİM ŞEMSEDDÎN BEKRÎ (R.H) (ö. 993/1585)
Eserleri
HÂŞİMÎ SEYYİD EMİR OSMAN (R.H) (ö. 1003/1594)
ŞEMSEDDÎN SİVÂSÎ (R.H) (ö. 1006/1597)
İlmî Şahsiyeti
Edebî Şahsiyeti
Eserleri
Tarîkatı
ALİ DEDE BOSNEVÎ (R.H) (ö. 1007/1598)
Eserleri
SEYYİD NİZAMOĞLU SEYFULLAH (R.H) (ö. 1010/1601)
MUHAMMED BÂKÎ BİLLÂH-İ KABULÎ (R.H) (ö. 1012/1603)
RAMAZAN MAHFÎ EFENDİ (R.H) (ö. 1025/1616)
CÜNÛNÎ AHMED DEDE (R.H) (ö. 1030/1621)
ZEYNÜDDÎN ABDURRAÛF MÜNAVÎ (R.H) (ö. 1031/1621)
Eserleri
İMÂM-I RABBÂNÎ (R.H) (ö. 1034/1625)
Denizin Denize Kavuşması Gibi
Yaşadığı Dönem
Eserleri ve Mektûbat'ı
Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd
Şeriat ve Tarîkat
Verâset İlmi
Bid'atlerle Mücadele
Velîlik
OĞLAN ŞEYH İSMAİL MÂŞÛKÎ (R.H) (ö. 1035/1626)

AZİZ MAHMÛD HÜDÂYÎ (R.H) (ö. 1038/1628)
Aziz Mahmûd Hüdâyî Hazretlerinin Bazı Menkıbeleri
Eserleri
ABDULKÂDİR EL-AYDERÛSÎ (R.H) (ö. 1038/1628)
Eserleri
ANKARÂVÎ İSMAİL RUSÛHÎ (R.H) (ö. 1041/1630)
İSMÂİL-İ RÛMÎ (R.H) (ö. 1042/1631)
ABDÜLMECİD SİVÂSÎ (R.H) (ö. 1049/1639)
Eserleri
TÂCEDDÎN B. ZEKERİYYÂ (R.H) (ö. 1050/1640)
Eserleri
ADEM MUİZZÜDDÎN BENNÛRÎ (R.H) (ö. 1054/1644)
Eserleri
ABDULLAH BOSNEVÎ (R.H) (ö. 1054/1644)
ABDÜLAHAD NÛRÎ (R.H) (ö. 1060/1651)
CEMÂLEDDÎN MAHMÛD HULVÎ (R.H) (ö. 1064/1654)
İBRAHİM EFENDİ (OĞLAN ŞEYH) (R.H) (ö. 1065/1654)
SİNAN ÜMMÎ (R.H) (ö. 1067/1657)
CÂHİDÎ AHMED EFENDİ (R.H) (ö. 1070/1659)
Eserleri
SARI ABDULLAH EFENDİ (R.H) (ö. 1071/1661)
Eserleri
GAYBÎ (R.H) (XVII. Asırda Yaşamış)
Eserleri
AÇIKBAŞ MAHMÛD EFENDİ (R.H) (ö. 1077/1666)
KARABAŞ ALİ EFENDİ (R.H) (ö. 1097/1685)
OSMAN FAZLI İLÂHÎ (R.H) (ö. 1102/1691)
SELÂMÎ ALİ EFENDİ (R.H) (ö. 1104/1692)

NİYAZÎ-İ MISRÎ (R.H) (ö. 1105/1693)
Eserleri
ABDULLAH EFENDİ (HİMMETZÂDE) (R.H) (ö. 1122/1710)
ŞEYH KENZÎ HASAN EFENDİ (R.H) (ö. 1126/1714)
ŞEYH MUHAMMED NASÛHÎ (R.H) (ö. 1130/1717)
NÛREDDÎN CERRÂHÎ (R.H) (ö. 1133/1721)
Eserleri
NUR MUHAMMED BEDÂÛNÎ (R.H) (ö. 1135/1723)
ÜNSÎ HASAN EFENDİ (R.H) (ö. 1136/1724)
İSMAİL HAKKI BURSEVÎ (R.H) (ö. 1137/1725)
Eserleri
BANDIRMALI HÂMİD EFENDİ (R.H) (ö. 1139/1726)
ABDÜLGANÎ NABLÛSÎ (R.H) (ö. 1143/1731)
İSMAİL FAKİRULLAH TİLLOVÎ (R.H) (ö. 1147/1734)
ENİS RECEB DEDE (R.H) (ö. 1147/1734)
AHMED GAZZÎ (R.H) (ö. 1150/1737)
Mürşidleri
Eserleri
Halifeleri ve Müridleri
Fikirleri-Tesirleri
Tekke
HASAN SEZÂÎ GÜLŞENÎ (R.H) (ö. 1151/1738)
KUTBEDDÎN MUSTAFA KEMÂLEDDÎN EL-BEKRÎ (R.H)
(ö. 1162/1749)
Bir Mutasavvıf ve Âlim Olarak Mustafa el-Bekrî
Şeyh Kutbeddîn Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Karabaşiyye Tarîkatı
Eserleri

CEMÂLEDDÎN UŞŞÂKÎ (R.H) (ö. 1165/1751)
AHMED RAÛFÎ EFENDİ (R.H) (ö. 1171/1757)
Eserleri
Mecâlis Kitabından Birkaç İktibas
NECCARZÂDE ŞEYH RIZA (R.H) (ö. 1175/1760)
ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ (R.H) (ö. 1176/1762)
Şah Veliyyullah'ın Doğumu
Öğrenimi
Babanın Çocuğa Tesiri
Şah Veliyyullah'ın Evliliği
Hac Yolculuğu
Sûrat'tan Cidde'ye 45 Günde Varış
Şah Veliyyullah'ın Mekke'deki Hocaları ve Mürşidleri
Şah Veliyyullah'ın Hadis Dersine Verdiği Önem
Vefatı
Mezarı
Şah Veliyyullah'ın İlmî Hayatı, Islah ve Tecdid Faaliyeti
Tevhid İnancına Gösterdiği Hassasiyet
Şirkin Hakikatı
Tevhid
Hadisin Neşri, Hadis ile Fıkhı Birleştirme Faaliyeti
Dihlevî'ye Göre Kalple İlgili Makam ve Haller
Eserleri
ŞAH ABDÜLLATÎF BİHİTÂÎ (R.H) (ö. 1176/1762)
ALİ B. HİCÂZÎ EL-BEYYÛMÎ (R.H) (ö. 1183/1769)
Hayatı, Öğrenimi, Tarîkatının Yayıldığı Sahalar
Beyyûmî'nin ve Müridlerinin Genel Özellikleri
İBRAHİM NAZİRÂ EFENDİ (R.H) (ö. 1188/1774)

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI (R.H) (ö. 1194/1780)
Güzel Sözleri
Eserleri
MİRZÂ MAZHAR-I CÂN-I CÂNÂN (R.H) (ö. 1195/1781)
Şehidlik Arzusu
Ölüm Vuslattır
Şemâili
HÂŞİM BABA (R.H) (ö. 1197/1782)
ABDULLAH SALAHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ (R.H) (ö. 1197/1782)
AHMED DERDİR (R.H) (ö. 1201/1786)
MÜSTAKİMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDÎN (R.H) (ö. 1202/1788)

AHMED ŞEMSEDDÎN YİĞİTBAŞI (R.H)
(ö. 910/1504)

Halvetiyye Tarîkatı'nda orta kol olarak bilinen Ahmediye şubesinin kurucusudur. 1435 (h. 839) yılında Akhisar'ın Göl Marmarası veya Marmaracık adı ile bilinen köyünde doğdu. Babası **İsâ Halîfe**, Halvetiyye şeyhlerindendir. Halk arasında *"Yiğitbaş Velî"* diye meşhur olmuştur.

İlk hocası babası oldu. Medreseye gitti ve zâhirî ilimleri öğrendi.

Kendini tasavvufa yakın hisseden **Ahmed Şemseddîn**, Uşak'ın Kabaklı köyünde insanları Hakk'a davet eden **Şeyh Alâeddîn Uşşâkî** hazretlerinin huzuruna vardı. Onun sohbetleri ile mânevî mertebeleri kâtederek şeyhlik payesine yükseldi.

Şeyh Alâeddîn, talebesini, gönülleri ilâhî aşkla doldurmak üzere Manisa'ya gönderdi. **Ahmed Şemseddîn** hazretleri, Manisa'da hocasının isteği doğrultusunda talebeler yetiştirmekle meşgul iken velî padişah **II. Bayezid**'in emriyle, şeriata uygun olan ve olmayan tarîkatları belirleyecek komisyonun başına geçirildi. Sapkın tarîkatların tespit edilmesinde gösterdiği başarı ve dirayeti sebebiyle *"Yiğitbaşı"* lakabını aldı. **Ahmed Şemseddîn**, Padişah'ın verdiği hediyelerin hiçbirini almadı; hepsini fakirlere dağıttı. İstanbul'da kalması teklif edildiği halde tekrar Manisa'ya döndü. Onun bu güzel tutumu, sevenler halkasını genişletti. Sohbetine katılmak isteyenler, Manisa'ya koştular.

Ahmed Efendi, kerâmetleri olan yüce bir insandı. Arkasında yüzlerce talebe ve ciltler dolusu eser bırakarak 1504 (910 h.) yılında rahmet-i Rahmân'a intikal etti.

Ahmed Efendi'nin tarîkatının birçok şubesi vardır. Ramazâniyye, Sinâniyye, Cerrâhiyye, Uşşâkiyye ve Mısriyye bu kollardandır.

Ahmed Şemseddîn Efendi'nin türbesi, Manisa'da Seyyid Hoca mahallesindedir. Zamanla yıkılan ve kaybolmak üzere bulunan dergâhın yerine, Yiğitbaşı Vakfı tarafından **Ahmed Akşemseddîn** namına bir mescid inşa edilmiştir.

Eserleri

1) Risâle-i Tevhid, 2) Câmiu'l-Esrâr, 3) Ravdatu'l-Vâsilîn, 4) Mukaddimetu's-Sâlihâ, 5) Keşfu'l-Esrâr ve A'mâlü't-Tâlibîn.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vasıf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü, Nr: 2305-2309, c. 4, s. 156; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. 1, s. 225.

SAİD AYKUT

ABDULGAFÛR-İ LÂRÎ (R.H) (ö. 912/1506)

İran'ın Fars eyaletinde, Lâr kasabasında doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. 5 Şaban 912 (21 Aralık 1506) Pazar günü Herat'ta ölmüş ve Şeyhî Camii'nin kabri civarında defnedilmiştir. *Reşahât* müellifi **Ali b. Hüseyin es-Sâfî**, **Abdulgafûr**'un talebesi olmasına rağmen hocası hakkında yeterli bilgi vermemiştir. **Abdulgafûr**'un Ashab'dan **Sad b. Ubâde**'nin soyundan geldiğine dair bir rivayeti de nakleden **Şeyh Sâfî**, onun aklî ilimlerde devrinin üstadı sayıldığını, **Abdurrahmân Câmî**'nin eserlerinin çoğunu bizzat kendisinin okuduğunu ve *Şerh-i Füsûsu'l-Hikem* adlı kitabının mukabelesini kendisiyle birlikte yapıp, 896 yılında (m. 1491) tamamladıklarını bildirir. **Lârî**'nin *Nezehât* adlı esere ayrıca bir tekmile yazdığını söyleyen **Şeyh Sâfî**, onun büyük bir şahsiyet olduğunu ve hocası **Abdurrahmân Câmî** gibi vahdet ehlinden olduğunu bildirir.

Eserleri

1) Tekmile-i Nefehâtü'l-Üns, 2) Mirkâtü'l-Edvâr fi't-Tarih, 3) Tercemetü'l-Usûli'l-Aşere ve Şerhuhu, 4) Havaşî Gafûriyye, 5) Hâşiye Alâ Şerhi'l-Câmî li'l-Kâfiye.

Bazıları, son iki eseri, **Molla Muslihiddîn Lârî**'ye nisbet etmişlerdir.

KAYNAKLAR: Mevlânâ Şeyh Ali b. Sâfî, *Reşahât* (Can Damlaları adıyla özleştiren: N. F. Kısakürek), İstanbul 1983, s. 194-198; *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 205; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut 1957, c. 7, s. 269.

SAİD AYKUT

CEMÂL HALVETÎ (ÇELEBİ HALÎFE) (R.H) (ö. 912/1506)

İsmi **Muhammed**, lakabı *"Hamîdüddîn"*, künyesi *"Ebu'l-Füyûzât"*, mahlâsı *"Cemâlî"*dir. *"Çelebi Halîfe"* diye meşhurdur. Soyu **Mevlânâ Cemâleddîn İbrahim Aksarâyî**'ye dayanır.

Amasya'da dünyaya geldi. **Harîrîzâde** *Tıbyânü'l-Vesâil* adlı eserinde 867/1462 tarihinde Karaman'da doğduğunu kaydeder. *Lemezât* sâhibi **Hulvî** ise Konya-Aksaray'da dünyaya geldiğini ve kendisine bu yüzden ayrıca *"Aksarâyî"* (Aksaraylı) dendiğini nakleder.

Çocukluğu hakkında fazla bir bilgimiz yok. *Şakâik*'in naklîne göre, genç yaşlarında önce zâhirî ilimle meşgul oldu. Bir ara *"Telhîs"* metninin muhtasarının şerhini okurken, mutasavvıflara duyduğu muhabbet onu tasavvuf yoluna sevketti.

Hulvî'nin *Lemezât*'ında ise tahsilini tamamlayıp müderris olduğu ve bu sıralarda kendisinde meydana gelen vecd ve istiğrâk halinin, onu bu yola sevkettiği ifade edilir.

Ayrıca **Hulvî**, onun bu mesleğe yönelmesine sebep olarak da şu hadiseyi nakleder:

"Akrabalarından zamanın kazaskerini ziyaret eder. Bu ziyaretin yeri belirtilmemiştir. Sohbet sırasında bir tellâlın yazma bir Kur'ân-ı Kerîm'i pazarladığına, hediyesi üç yüz akçe olduğu için kazaskerin pahalı görüp almadığına ve tam bu sırada güzel bir atı on bin akçeye hemen aldığına şâhid olur ve kendi kendine:

'Ey nefsim, sen de bu tâifenin seçkinlerinden olmak istiyorsun öyle mi? Onlar Kur'ân-ı Kerîm'e üç yüz akçeyi çok görüp, bir ata gözlerini kırpmadan on bin akçe verenlerdir. Sen, varlıklarını Allah'a adayan tarîkat büyüklerinin peşine düş! Aksi halde ilmiyle amel etmeyen, iş işten geçtikten sonra aklı başına gelip: Eyvah ben ne yaptım! diyenlerden olursun' diye mırıldanır."

Çelebi Halîfe'nin tasavvufa intisâbı, **Şeyh Alâeddîn Halvetî** halifelerinden Karaman'da ikâmet eden **Şeyh Abdullah**'adır. Bu sırada Karaman'a gelen **Şeyh Alâeddîn** hazretlerinin de hizmetinde bulunmuştur.

Hulvî, eserinde **Çelebi Halîfe**'nin tasavvufa intisâbının ilk

önce Zeyniyye Tarîkatı halife ve mürşidlerinden İstanbul'da ikâmet eden **Hacı Halîfe**'ye (ö.894/1488-89) olduğunu nakleder. Ayrıca hilâfet aldıktan sonra içindeki bitmeyen arzu ve iştiyâkı teskin amacıyla şeyhinden izin alarak pek çok memleket dolaştığını ve nihayet Karaman'a gelip **Abdullah Kurbânî**'den feyz aldığını kaydeder.

Çelebi Halîfe, **Şeyh Alâeddîn** hazretlerini siyah cübbe, siyah imâme ve siyah bir atla görünce, gönlünde ona karşı derin bir muhabbet meydana gelir. **Şeyh Alâeddîn**, **Çelebi Halîfe**'ye cübbesini vererek ona iltifat etmek ister; fakat o: "*Sûfiyye tarîkinde hırka ve cübbeyi liyakatsiz giymek doğru değildir; bende ise ona liyâkat yoktur*" diyerek sükût eder. **Şeyh Alâeddîn**'in bu söze kırıldığı, **Çelebi Halîfe**'nin kendisinden değil de halifelerinden nasibinin olacağını söylediği ve bir müddet sonra da Karaman'da vefat ettiği rivayet ediliyor.

Bu rivayette teklif edilen cübbenin liyakatsizlik sebebiyle reddi, kendisine verilmek istenen hilâfete hazır olmadığının ifadesi olabilir. Tasavvufta "*tarîkat ve teberrük*" olmak üzere iki hırka vardır. Teberrük hırkası, irşada memur olmadığı ayrı bir tarîkatın şeyhinin verdiği hırkanın adıdır ve bir çeşit fahrî doktora özelliği taşır.

Çelebi Halîfe, **Hacı Halîfe**'ye intisâb ettikten sonra tarîkat hırkası giyerek halife olmuştu. Ancak tatmin olmayıp, şeyhinden izin alması ve Anadolu'da mürşid araması da bu davranışını teyid ediyor.

Şeyh Alâeddîn'in vefatından sonra Tokat'a gitti ve **Şeyh İbn Tâhir**'in (**Tâhirzâde**) halvetine iştirak ederek riyâzete devam etti. **Şeyh İbn Tâhir** çok ağır bir riyâzet uyguladığı ve bütün müridleri bu durumdan halsiz düşüp halveti terkettikleri halde **Cemâl Halîfe**, Şeyh ile kalıp arzuladığı mertebeye ulaşmaya azimli idi. Nihayet kendisine birtakım ilâhî sırlar keşfolmaya başlayınca, onları ve gördüğü makamları Şeyh'e arzetti.

Cemâl Halvetî, Şeyh'in vefatına kadar Tokat'ta kaldı ve onun vefatından sonra Erzincan'a giderek **Seyyid Yahyâ Şirvânî**'nin halifelerinden **Mevlânâ Pîr Mehmed Bahâeddîn**'den feyz aldı.

Mehmed Cemâlî, **Seyyid Yahyâ**'nın bizzat kendisine hizmet etmek ve ondan feyz almak niyetiyle Şirvan'a hareket etti. Ri-

vayetlerden biri, **Cemâl Halîfe**'nin Şirvan'a geldiği günde, **Seyyid Yahyâ**'nın vefat ettiği ve cenaze namazını kıldığı, diğeri ise hareketinden iki gün sonra, yolda vefat haberini aldığı ve tekrar Erzincan'a döndüğü şeklindedir. **Cemâl Halîfe**, bir müddet daha Erzincan'da **Pîr Mehmed Bahâeddîn**'in hizmetinde bulundu ve onun emriyle irşâd için Rum diyarına gitti.

Cemâl Halîfe, Amasya valiliği sırasında tanıştığı **II. Bayezid**'in daveti üzerine İstanbul'a gelip, Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na postnişin oldu. Hac için çıktığı seferde 912/1506 tarihinde Şam'da "*Tebuk Korusu*" denilen mahalde vefat etti ve vasiyeti üzerine hac güzergâhına defnedildi.

Cemâl Halîfe'nin vefat tarihi hakkında birkaç rivayet vardır. Bunlar, 899/1493, 900/1494, 903/1497 tarihleridir. Onun hac yoluna, İstanbul'da meydana gelen büyük zelzele sırasında çıktığı gözönünde bulundurulursa, vefat tarihinin 912/1506 olma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü zelzele, yaklaşık 910/1504 yılında meydana gelmişti. Nitekim **Mahmûd Cemâleddîn el-Hulvî**, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* adlı eserinde **Çelebi Halîfe**'nin hacca gidiş sebebini şöyle nakleder:

*"Menkıbelerinden biri şöyle naklolunur: **Sultan Bâyezîd-i Velî** asrında 910/1504-505 tarihinde İstanbul'da korkunç bir zelzele oldu. Şehrin büyük bir kısmında binalar yıkıldı, yapılan duâ ve niyâzlara rağmen zelzele devam etti. Âlimler ve himmet sahibi kimseler bir gönül eri seçerek onun Hicaz'a gitmesini ve Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in türbesine yüz sürüp, bu belânın def'i için Allah'a niyâzda bulunmasını kararlaştırdılar. Bu kimseler, **Çelebi Halîfe**'den daha münâsibini bulamadıklarını beyân ederek, isteklerini kendisine ilettiler.*

*Şeyh hazretleri hazırlandı ve kırk dervişi ile sefere çıktı. Rivâyete göre o sırada zâviye ve mescidde i'tikâf etmekte olan dört-beş binden fazla mürid bulunuyordu. Onlar ve halk büyük bir merâsim ile **Çelebi Efendi**'yi Üsküdar'a kadar teşyî ettiler. Şeyh Efendi Üsküdar'a ayak bastığında zelzele durmuştu. Padişah kendisine haber göndererek bu seyahatten vazgeçmesini istedi. Şeyh: 'Bizim gitmemiz, ümmetin huzuru için gerekli imiş; bize lâyık olan bu yolda sonuna kadar yürümektir' diyerek, hac yoluna koyuldu."*

Cemâliyye-i Halvetiyye'den Sinâniyye, Şâdâniyye, Assaliyye,

Bahşiyye şubeleri meydana gelmiştir.

Halifeleri; **Kâsım Çelebi, Şeyh Sinân Erdebîlî, Şeyh Üveys Dede, Sünbül Sinân**'dır.

Eserleri

Eserlerinin hemen hepsini Arapça yazmıştır. Risâlelerinin çoğunluğu sûre ve âyetlerin tasavvufî yorumlarıdır.

1. Tefsîru'l-Fâtihâ ve Ve'd-Duhâ, Risâletü Hulviyyeti'l-Mutlaka, Te'vîlü "Hubbü'd-dünyâ re'sü külli hatîetin" : Bu risâleler Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1352 numaralı mecmua içindedir.

2. Kitâbu'n-Nûriyye : Âyetü'l-Kürsî tefsiridir.

3. Risâletü'l-Kevseriyye: Haşr Sûresi'nin son ayetlerinin etvâr-ı seb'a cihetinden yorumudur.

4. Envâru'l-İlâhiyye.

5. Risâletü'l-İslâmiyye.

6. Sirâcü's-Sâlikîn ve Minhâcü't-Tâlibîn.

7.Envârü'l-Kulûb li Talebi Rü'yeti'l-Mahbûb: İsrâ Sûresi'nin 70-73. ayetlerinin tefsiri.

8. Risâletü'r-Rahîmiyye.

9. Makâle Tevsîkıyye ve Risâle Tevhîdiyye.

10. Habbetü'l-Mahabbe.

11. Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen.

12. Te'vîlâtü Erbaîne Hadîsen: Bu risâleler Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail bölümü, 686 numaralı mecmua içindedir.

13. Tefsîrü Halakallâhu Âdeme Alâ Sûretihi.

14. Sirâcü'l-Kulûb: Tasavvufî ıstılâhlara ait bir risâle (Her iki risâle de Süleymaniye, Mûsâ Cârullâh bölümü 1084 numarada kayıtlıdır).

15. Dîvançe: Süleymaniye, Es'ad Efendi bölümü, 2709 numarada kayıtlı.

16. Fasl fî Âdâbi'z-Zikr: Süleymaniye, Hâlet Efendi, 805 nu-

marada kayıtlı.

17. Risâle fî İsmeyni A'zameyn: Süleymaniye, Tâhir Ağa bölümü, 142 numarada kayıtlı.

KAYNAKLAR: Molla Câmî, Lâmiî Çelebi Tercüme ve ilâvesi, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 579; Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, s. 1/384-86; Mahmûd Cemâleddîn el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Neşre Hazırlayan: Mehmed Serhan Tayşi, İst. 1993, s. 428-435; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333, s. 1/51; Harîrîzâde Muhammed Kemâleddîn, *Tıbyânü'l-Vesâil-Hakâik fî Beyânı Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye, İbrahim Ef. nr. 430-432, v. 1/246 vd.; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst. 1994, s. 396-97; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Hazırlayan: Mehmed Serhan Tayşi) s. 7/302-303; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İst. 1971, s. 1/276-77.

Doç. Dr. SELÇUK ERAYDIN

DAVÛD-U HALVETÎ (R.H) (ö. 913/1507)

Davûd-u Mudurrî ve **Uzun Davûd** olarak da tanınan **Davûd-u Halvetî**'nin doğum tarihi belli değildir. Babası, **Ali Bey** diye bilinen bir zât-ı muhteremdir.

Halvetî şeyhlerinden **Seyyid Yahyâ Şirvânî**'nin seçkin talebelerinden **Şeyh Habib**'in sohbetlerine devam ederek yüksek makamlara erişti. Allah aşkı ile kendinden geçmiş bir zât idi.

İsfendiyaroğlu Ahmed adında biri, **Şeyh Davûd**'a bir mektup yazarak tasavvufun *"Devâ'ir-i Hamse"* konusu ile ilgili bir eser yazmasını rica etmişti. **Şeyh Davûd**, onun ricasını kabul ederek seyr u sülûkla ilgili yedi daireyi açıklayan *Gülşen-i Tevhic* adında bir kitap yazdı. Bu eser, Arapça ve Türkçe şiirlerle beraber cezbe ve sülûk gibi konuları ihtiva eden değerli bir kitaptır. Tasavvuf ehli arasında çok itibar görmüştür. **Davûd-u Halvetî** hazretleri, meczûb biriydi. Akıllara durgunluk veren kerâmetleri duyulur, ince sözler söylerdi. 913 senesinde (m. 1507) Mudurnu'da vefat etti.

İsfendiyaroğulları nezdinde itibarının yüksek olduğunu, bu aileden önemli bir ferdin, Şeyh Efendi'den kitap yazma ricasında bulunmasından anlıyoruz. *Gülşen-i Tevhid* adlı bu eserin dörtte

birini yukarıda belirttiğimiz gibi *"Etvâr-ı Seb'a"* konusu teşkil etmektedir. Diğer bölümlerde ise **Hz. Ali, Ebû Said, Şihâbüddîn Sühreverdî, İbn Arabî, Mevlânâ, Seyyid Yahyâ Şirvânî** ve **Habib Karamânî** gibi meşhur zâtların güzel sözleri terceme ve şerhedilmiştir. Genellikle mesnevî tarzında kaleme alınan *Gülşen-i Tevhid,* yer yer kasîde, gazel ve rubâîleri ihtiva etmektedir. Eser, **Necati Elgin** tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır.

KAYNAKLAR: Mecdi Efendi, *Şakâik Tercemesi,* İstanbul 1989, (tıpkı basım) s. 374-375; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* İstanbul 1333, c. 1, s. 69; Necati Elgin, "Davûd-u Halvetî'nin Gülşen-i Tevhidi", *Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* İstanbul 1964, sayı 13 s. 91-98; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi,* c. 9, s. 28.

SAİD AYKUT

EBÛBEKİR B. ABDULLAH AYDERÛS (R.H) (ö. 914/1508)

Ayderus ailesi, Yemen'in kuzeyinde Hadramut'ta Terim şehrinin seçkin ailelerindendir. İlim ve takva bakımından nesiller boyu güzel örnek olma vasfını taşıyarak gelen bu aile, Aleviyye Tarîkatı'ndan ayrı bir tarîkatın kurulup gelişmesine önayak olmuştur. Bu ailenin ilk atası **Muhammed b. Ali b. Alevî**'dir; soyu **Hz. Ali**'ye dayandığı için *"Alevî"* nisbesini almıştır. **Ebûbekir b. Abdullah Bâalevî eş-Şâzelî el-Ayderûs** ise ailenin en seçkin temsilcilerinden biridir.

Ebûbekir, 851 h. (1447) yılında Terim'de doğdu. Doğmadan önce babası kıymetli bir evlâdı olacağı müjdesini rüyasında almıştı. İlk temel bilgileri babasından alan **Ebûbekir**, Yemen'de ikâmet eden zamanının ilim otoritelerinin önünde diz çöktü. **Seyyid Muhammed b. Ali b. Hacdeb**'den kıraat ilmini, amcaları olan **Şeyh Ali, Seyyid Ahmed** ve **Sa'd b. Ali**'den tasavvufu, **Abdullah b. Abdurrahmân Belhac**'dan fıkıh ilmini öğrendi. Bu ilimlerin yanında hadis, Arap edebiyatı, tefsir gibi ilimlerde derinleşti.

Ebûbekir b. Abdullah, zevk-i selîm sahibi, enteresan bir şahsiyetti. Rivayete göre seyahatlerinden birinde talebeleri, onu,

kahveyle tanıştırdılar. Bu garip içeceğin tadından hoşlanan Şeyh Efendi, içilmesi yolunda müridlerine ve arkadaş çevresine tavsiyelerde bulundu; hatta ziyaretçilerine dahi *"kahve için"* çağrısı yapıyordu. Bu yolla kahve tüketimi Yemen'de yaygınlaştı. Hatta Yemen kahvesi meşhur olduğu gibi *"Ayderûsiyye"* sıfatıyla anılır oldu.

Burada sözü, **Ebûbekir** hazretleri hakkında geniş bilgi veren **İbnü'l-İmâd**'a bırakalım:

*"Hicretin 914. senesinde vefat edenlerden biri de güneşler güneşi, Kutb-i Rabbânî **Ebûbekir b. Abdullah Bâalevî**'dir. en-Nûru's-Sâfir adlı eserde geçtiğine göre **İmam Ebûbekir**, yeryüzünün en güzel iklimine sahip, en tatlı suların aktığı bir beldede, Terim'de doğmuştur. Burası evliyânın uğrak yeri, âlimlerin yurdu ve **Hz. Ali** oğullarından Bâalevî sülâlesinin vatanı olma vasfını taşıyan çok eski bir yerleşim merkezidir.*

***Ebûbekir b. Abdullah, Sehâvî** gibi hadis ve tarih uzmanlarından icâzet almış, **Şeyh Yahyâ el-Âmirî**'nin ilim halkalarına katılmıştı. **Cârullah b. Fehd, Ebûbekir**'i hadis üstadları arasında saymaktadır.*

*Allâme **Muhammed b. Ömer**, Mevâhibü'l-Kuddüs fî Menâkıb-ı İbni'l-Ayderûs adlı kitabında **Ebûbekir**'in gönüllere şevk veren güzel menkıbelerinden bir demet sunmuştur.*

*en-Nûru's-Sâfir kitabından biz devam edelim: **Şeyh Ebûbekir** cömertlik hususunda Allah'ın nişânelerinden bir nişâne idi. Ramazan ayının her günü için dergâhında otuz oğlak kurban ederdi. Fakir, aç, perişan kimseler onun kapısında huzur bulurdu. Bu önü alınamaz cömertliği onu zor duruma sokmuş; borçları ikiyüz bin dinara ulaşmıştır. **Emir Nâsıruddîn Bâhulvan**, henüz **Ebûbekir** hayattayken borçlarını ödemiştir. **Ebûbekir**, hep şöyle derdi: 'Allah Teâlâ, bana ilham yoluyla dinimin gereğini yerine getirmeme yardım etmeden bu dünyadan çıkarmayacağını vaad etmiştir.'*

*Nefis mücâhedesi meyânında hikâye edilir ki, **Ebûbekir** hazretleri, otuz küsür yıl gecelerini uykusuz geçirmiş; daha doğrusu ibdetle ihyâ etmiştir."*

Burada **İbnü'l-İmâd**'dan alıntılarımızı bir kenara bırakalım ve *en-Nûr*, *Câmiu Kerâmât* gibi kitaplara bakarak Şeyh Efen-

di'nin sîretine devam edelim:

*"**Ebûbekir Ayderûs** hazretleri, amcasının oğlu **Abdurrahman b. Ali** ile geceleri vadiye çıkarlar, namaz kılarlardı. Her rekâtta on cüz okurlar, sabah namazı vakti girmeden şehre dönerlerdi.*

*Babası gibi o da **Hûd** (a.s)'un kabrini, evliya mezarlarını ziyaret eder, güzel insanların ruhlarına Fatiha gönderir, ölüm gibi tesirli bir vaazın etkilerini daima ruhunda hissederdi.*

*Hac ibadetini tamamladıktan sonra beldesine döndü. Kurduğu ilim ve tasavvuf meclislerinde pek çok talebe yetişti. Bunlar arasında kardeşi **Hüseyin**'i, yeğeni **Abdullah**'ı sahasında yetkin olan âlimlerden **Abdullah b. Muhammed Kuşeyr**'i sayabiliriz.*

Zeki biriydi. Çok zor meseleleri dahi kolayca çözer, bu meseleleri ilim taliplerine gayet net bir şekilde anlatırdı. Mütebessim, hoş bir çehreye sahipti. Talebelerine daima tatlı ve meyve ikram eder, onu tanıyanlar birbirlerine karşı arkadaşça muamele ederlerdi. Çevresinde sıcacık bir dostluk ve sevgi hâlesi oluşturmuştu. Fakirlerin, dul ve yetimlerin dostu olan Şeyh Efendi, zamanının şairleri ve edebiyatçıları tarafından ziyadesiyle övgüye mazhar olmuştur."

Ebûbekir b. Abdullah hakkında enteresan menkıbeler anlatılmıştır. Demek ki halk nezdinde çok sevilen biriydi. Aynı zamanda şairlik yönü de bulunan **Ebûbekir**, şöyle vasfeder kendini:

Ben Abdullah'ın cömert oğluyum
Eğer cömertliğin bir payesi ve hediyesi varsa ben alırım

Ben iffetli kadının soyundan gelen Ayderûs'um
Tertemiz bir sülâleden, hür ve katışıksızım ben.

Görmez misiniz babamın borcunu ben ödedim.
Otuz bin dinarlık yükü ben omuzladım.

Şeref ve asâletim ta eskiye uzanır, kimse benle yarışamaz,
Çünkü sabra ve diğergamlığa sahibim.

Ebûbekir Ayderûs'un eserleri arasında şunları sayabiliriz:

1) el-Cüzü'l-Latif fi İlmi't-Tahkimi'ş-Şerif

2) Üç ayrı vird ve dua kitabı ki *"Basît"*, *"Vasît"* ve *"Vecîz"* diye adlandırılır.

3) Şiirlerinin topluca bulunduğu *Dîvân*.

KAYNAKLAR: İbnu'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Tahkik: Mahmud el-Arnaut, Dimaşk 1993, c. 10, s. 91-93; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut, 1993, c. 1, s. 440; el-Ayderûsî, *Târihu'n-Nuri's-Sâfir*, tashih ve zabt: Muhammed Reşid Efendi, Bağdad 1353 h. s. 81; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire fi Âyâni'l-Mieti'l Aşire*, Beyrut, c. 1, s. 113; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, İstanbul 1945, c. 1, s. 361; el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, Fas 1374 h. c. 1, s. 228.

SAİD AYKUT

NİMETULLAH NAHCIVÂNÎ (R.H) (ö. 920/1514)

Nimetullah İbn Mahmud en-Nahcıvânî, *Şeyh Alvan*, *Alvan'ül-Akşehrî*, *Baba Nimet*, *Nimetullah Sultan* ve *Nimetullah Baba* gibi isimlerle meşhur olmuş, büyük bir mutasavvıftır. Azerbaycan'ın Nahcivan kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Daha çocuk iken müthiş bir öğrenme kabiliyetine ve sezgili bir zekâya sahipti. Tahsilini büyük bir geçim sıkıntısı içinde sürdürmesine rağmen iyi bir öğrenim görmüş, çağının ilim erbabından ilim ve irfan almış, kısa sürede âlimler arasında temayüz etmiştir. Şer'î ilimleri tahsilden sonra, tasavvufa yönelmiş ve inzivaya çekilmiştir. Kimlerden ilim tahsil ettiğine yani hocalarına ve kimleri yetiştirdiğine dair de kaynaklarda herhangi bir kayda rastlayamadık.

Hanefî mezhebinden olan **Nahcıvânî**, tarîkat itibariyle de Nakşbendîdir. İstanbul'da kurulan ve karar kılan Nakşbendiyye muhitinin, Anadolu'da genişletilmesi ve yaygınlaştırılması için vazifelendirilen şeyhler arasında, **Nimetullah Nahcıvânî** de görülmektedir. Bu zâtlar arasında özel bir yeri bulunan **Nahcıvânî**, İç Anadolu'da Nakşbendî Tarîkatı'nın yayılışında etkili hizmetlerde bulunmuş, bilhassa eserleriyle halkın Nakşbendîliğe olan rağbetinin artmasında önemli bir yere sahip olmuştur. 904/1498 yılında

Tebriz'den ayrılarak Anadolu'ya doğru yola çıkmış, 905/1499'da o zamanlar Karaman vilayetine bağlı bulunan Akşehir'e gelmiş, orada ikâmet etmiş ve vefatına kadar halkın irşadına çalışmıştır.

Vefat tarihi hususunda değişik rivayetler vardır. *Osmanlı Müellifleri* ve *Keşfu'z-Zünûn*, tefsiri hakkında bilgi verirken h. 902 tarihini vermiş, *Hidâyet'ül-İhvân* adlı eserinden bahsederken ise vefat tarihini boş bırakmıştır. **Cevdet Bey** de aynı görüştedir. Sonradan yapılan kabir taşında vefat tarihi h. 887'dir. Hicrî 905 yılında Akşehir'e gelip yerleştiğine göre, bu vefat tarihlerinin yanlış olacağı açıktır. Matbû tefsirinin başındaki hal tercemesinde de vefat tarihi 920/1514'dür. Müfessirimiz hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda da bu tarih görülmektedir.

Nimetullah Nahcıvânî, Akşehir'de bir zâviye kurmuştur. 992/1584 yılında, **III. Murad**'ın yaptırdığı, *"Akşehir Vakıflar Tahriri"* nde bu tekke şöyle tespit edilmiştir: *"Evkâf-ı Zâviye-i Baba Nimetullah Nahcuvânî."* Bu kayda ve vakfiyesine göre oğlu **Mevlânâ Hacı Ali Çelebi**, bu zâviyenin mütevelli ve şeyhini nasb ve tayin edecek, gerekli tamir ve yenilemeler de kendisinin emir ve re'yiyle yapılacaktır. Bugün bu zâviyeden iz ve eser kalmamıştır.

Nimetullah Efendi, fakirliği zenginliğe tercih eden, şan ve şöhretten kaçan, tasavvufta söz sahibi biriydi. Tefsiri incelendiğinde onun saydığımız bütün bu özellikleri göze çarpmaktadır. Bununla beraber o, son derece mütevazidir. Meselâ: *"Ey insan! Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"* (1) ayetinin tefsirinde şöyle der: *"**Fudayl İbn İyaz**'a soruldu: 'Kıyamet Günü Rabbin seni huzuruna alır da keremi bol Rabbine karşı seni aldatan nedir, diye soracak olursa, ne cevap vereceksin?' **Fudayl**: 'Ya Rab, senin sarkan perdelerin, diye cevap vereceğim' dedi. **Yahyâ İbn Muaz** da şöyle dedi: Allah Teâlâ beni huzuruna alır da 'Ya **Yahyâ**, seni bana karşı aldatan nedir?' diye sorarsa, şöyle cevap vereceğim: 'Geçmişteki ve şimdiki ihsanın ya Rabbi'. **Ebûbekir el Verrâk** da şöyle dedi: Şayet Allah Teâlâ, bana, 'Seni Kerîm olan Rabbine karşı aldatan nedir?' diye sorarsa, "Kerîm olan Rabbimin keremi" diyeceğim. Rabbim fakir, hakir, fukaranın (dervişlerin) hizmetçisi ve onların ayaklarının türabı olan bana: 'Seni Rabbine karşı aldatan nedir?' diye sorarsa, şöyle diyeceğim: 'Ya Rabbi, beni tekellüf ve ihâta edişin, kulağım, gözüm, bütün kuvvetim ve duygularım oluşun, beni sana karşı aldattı."*

(1) İnfitar, 6

Görüldüğü gibi **Nahcıvânî**, kendisini dervişlerin hizmetkârı, ayaklarının tozu olarak görmektedir.

"Allah'a yemin ederim ki, bu fakir ve hakir, delillerin ve tariflerin eteklerine yapışan, birtakım kayıtlarla mukayyed olan kimselerden ve vârid ile mevrûddan söz edip de yağmur yüklü olmayan bulutlar gibi boşu boşuna gürleyen ve vâcid ile mevcûda dair anlamsız bir tarzda söz söyleyen uyduruk mutasavvıflardan değildir. Bilakis o, bütün şöhretlerden ve adetlerden sıyrılan, her zaman ve her hal ü kârda kendilerine tecellî eden ve Hakk'ı bekleyen dervişlerin hizmetkârlarındandır."

Eserleri

Tefsire Dair Olanlar

Nahcıvânî'nin en mühim eseri, h. 902'de Ramazan ayı ortalarında Tebriz'de tamamladığı, bizim de bu incelememizde esas olarak aldığımız *El-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye* isimli tefsiridir. Eserin en mühim özelliği, hiçbir tefsire başvurulmadan yazılmış olmasıdır. Tasavvufî tefsir mahiyetindeki bu eseri **Kâtip Çelebi**, *Keşfu'z-Zünûn*'unda methetmekte, tefsirde ince mânâ ve hakikatlerin toplanmış bulunduğunu, fesahât ve belagât yönünden de insanları aciz bırakacak bir ibareye sahip olduğunu belirtmektedir. **Bursalı Mehmed Tahir** de bu eserin, istifadeye lâyık, kıymetli bir eser olduğunu kaydetmektedir.

Yine aynı müellifin ifade ettiği üzere tefsirinin, h. 901'de kendi eliyle yazdığı bir cildi Topkapı Sarayı'nın III. Ahmed Kütüphanesi'ndedir. Daha sonra *"Tedkîk-i Müellefât-ı Şer'iyye Meclisi"*nin, 18 Rebiülevvel 1325 tarih ve 35 numaralı ruhsatnamesi ile 1326/1908 yılında, *"Matbaa-i Osmaniye"*de iki cilt halinde basılmıştır. Müellifin basılan tek eseri de bu tefsiridir.

Tefsire dair yazdığı ikinci eser, **Kâdî Beydâvî**'nin *Tefsiru Envâru't-Tenzîl*'ine yaptığı hâşiyedir.

Tasavvufa Dair Olanlar

1. Gülşen-i Râz Şerhi: 720/1320'de vefat eden **Şeyh Mahmud Şebüsterî**'nin, mesnevî tarzındaki eserinin Farsça uzun bir şerhidir. Bursa İsa Bey Kütüphanesi'nde yazma bir nüshası da mevcuttur. Ayrıca Uludağ Üniversitesi Kütüphanesi'nde iki nüshası vardır.

2. **Muhyiddin İbn Arabî**'nin *Füsûsu'l-Hikem* isimli eserine yaptığı hâşiye.

3. *Hidâyet'ül-İhvân Risâlesi*: Tasavvufa dairdir.

4. *Risâlet'ül-Vücûd*: Bu da tasavvufla ilgili bir eserdir.

KAYNAKLAR: Taşköprüzâde, *Şakâik-i Numâniye*; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*; Zirikli, *el-A'lâm*; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemul Müellifin*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

EMİR AHMED BUHÂRÎ (R.H) (ö. 922/1516)

Hicrî 849 (m. 1445) Buhara'da doğdu. Nakşbendiyye silsilesinin büyük şahsiyetlerinden **Mahmûd Fağnevî**'nin torunu, meşhur **Emir Sultan**'ın amcazâdesidir. İstanbul'da ilk Nakşibendî tekkesini kuran şeyhtir.

Emir Ahmed Buhârî, ilk tahsilini Buhara'da tamamladıktan sonra, Semerkand'ta dönemin en meşhur mutasavvıfı **Ubeydullah Ahrâr**'a intisâb etmiştir. Fakat dedesi **Mahmûd Fağnevî** sebebiyle kendisine gösterilen yoğun alâkadan rahatsız olmuş ve dergâhta tanıştığı Anadolu'dan gelmiş olan **Abdullah İlâhî** ile birlikte gitmek üzere şeyhi **Ubeydullah Ahrâr**'dan izin almıştır.

Abdullah İlâhî ile Kütahya'nın Simav ilçesine gelmişler, orada açılan Anadolu'daki ilk Nakşbendî tekkesinde **Abdullah İlâhî**'ye intisâb etmiştir. Müridlerinden **Lamiî Çelebi**, *Nefehâtü'l-Üns* tercümesinde şeyhinin hayatıyla birlikte bu tekkedeki hizmetlerinden de bahsetmektedir.

Bir müddet sonra şeyhinin izniyle hac için yola çıkmış, Kudüs'te Mescid-i Aksa'da mucavir hayatı yaşamıştır. Hac dönüşü, şeyhi **Abdullah İlâhî**, kendisini davet edildiği İstanbul'un fikrî ve siyasî ortamını bildirmesi için İstanbul'a göndermiştir.

İstanbul'da bir süre Şeyh Vefa Tekkesi'nde misafir olan **Ahmed Buhârî** için **II. Bayezid**, Fatih Camii'nin batısında, bugün Emir Buhari sokağı denilen yerde, bir mescid ve hücreler inşa et-

tirmiştir. Tekkenin mensupları zamanla çok arttığı için Ayvansaray ve Edirnekapı'da birer tekke daha açılmıştır. **Emir Buhârî** böylece, Nakşbendî Tarîkatı'nı İstanbul'da yayan ilk mutasavvıf olmuştur.

Emir Buhârî, 922/1516 yılında vefat etmiş ve Fatih'teki tekkenin bahçesine gömülmüştür. Zamanla buraya bir türbe de yapılmıştır.

Muslihiddîn Tavîl, Âbid Çelebi, Bedreddîn Baba, Lamiî Çelebi, Şeyh'in tanınmış halifelerindendir.

KAYNAKLAR: Lamiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 465-470; Hüseyin Vassaf, *Sefîne*, II, 31-35; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, İstanbul 1990, c. I, s. 156-159; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c.XI, s. 125-126.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

BAYEZİD HALÎFE (R.H) (ö. 922/1516)

Babasının adı **Abdullah**'tır. Doğum tarihi belli değildir. **Bayezid Rûmî** ve **Derviş Bayezid** diye de bilinir. *Şakâik*'te geçtiği üzre *"Zühd-ü vera ve takvada **İkinci Bayezid** idi..."* **Çelebi Halîfe** adıyla meşhur olan mürşidi **Cemâl-i Halvetî**'nin işâreti üzerine Edirne'ye gelip yerleşti. Kendisi için Kıyık Mezarlığı yanında bir tekke yaptırıldı. Tekkeye gelir getirmesi için de bir köy vakfedildi. Vefatına kadar Edirne'de yaşadı ve tekkesinin civarına defnedildi. Ölüm tarihi hakkında kaynaklarda değişik bilgiler verilmektedir. Bununla beraber kendisi, *Sırr-ı Cânân* adlı eserini 922/1516 yılında yazdığını ifade ettiğine göre, bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Molla Câmî'den çevirdiği;

Kendi hüsnün hublar şeklinde peyda eyledi.
Çeşm-i âşıktan dönüp ânı temaşa eyledi.

beyti, Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın en meşhur mısralarındandır.

Eserleri

1. Sırr-ı Cânân: Tasavvufî mahiyette manzum bir eserdir.

2. Secencelü'l-Ervâh: Fatiha Sûresi'nin tefsiridir.

Ayrıca *Şakâik*'te, **Molla Câmî**'nin *Nusûs* kitabını şerhettiğinden bahsedilmektedir.

KAYNAKLAR: Mecdî Efendi, *Şakâik Tercemesi*, İstanbul 1989, (tıpkı basım) s. 371; Hoca Sâdeddîn, *Tâcu't-Tevârih*, c. 2, s. 595; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1941, c. 1, s. 230; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333 h., c. 1, s. 40; *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, s. 242.

SAİD AYKUT

ABDURRAHMAN B. ALİ SEKKÂF (R.H) (ö. 923/1517)

Takvası, ilmi ve güzel ahlâkıyla şöhret bulan meşhur bir aileden gelmektedir. Tam adı, **Abdurrahman b. Ali b. Ebûbekir b. Abdurrahman es-Sekkâf**'tır. 850/1446 senesinde Yemen'e bağlı Terim şehrinde doğdu.

Sekkefiye ailesinin atası, **Abdurrahman es-Sekkâf** diye bilinen biriydi. Aile 750'li yıllardan itibaren Yemen'in ve yakın çevrenin en seçkin âlim ve mutasavvıflarını yetiştirmiştir. Daha eski kökleri **Bâ-aleviyye** ve **Ayderûsiyye** aileleri ile birleşen sülâlenin en meşhur üyeleri, **Ali b. Ebûbekir es-Sekkâf** (ö. 895/1489), **Ebûbekir b. Sâlim es-Sekkâf** (ö. 992/1584) ve **Şeyhân b. Hâşim es-Sekkâf**'tır (ö. 1313/1895). Bu son meşhur temsilcisi, Jawa adalarında İslâm'ın yayılması için büyük gayret sarfetmiş gezgin bir mutasavvıf-âlimdir. Sekkâf ailesinin birçok üyesi, Hz. Ali soyundan gelen **Bâ-alevî** sülâlesiyle zaman zaman karışmaktadır.

Abdurrahman b. Ali es-Sekkâf, ilim tahsiline Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzederek başladı. **Seyyid Muhammed b. Abdurrahman**'dan kıraat ilmini öğrendi. Fıkıh ve dilbilgisinde de yüksek bir dereceye ulaştı. Tasavvufî bir renk taşıyan *Dîvân-ı Şeyh Abdullah Yafiî*'yi ezberledi. Babasından, amcası **Şeyh Abdullah**

Ayderûs'tan, meşhur âlim **Sa'd b. Ali**'den, fakih **Şeyh Abdullah b. Abdurrahman**'dan ilim öğrendi. Sonra Yemen'in merkezine gidip, ilim tahsiline burada devam etti. **Allâme Abdullah b. Ahmed** ile **Allâme Muhammed b. Ahmed**'den ders aldı. Bu bilginlerden aldığı hadis ve diğer ilimleri başkalarına okutabilme anlamına gelen icâzete sahip oldu. Dört sene Aden şehrinde ikâmet ettikten sonra Zebîd şehrine gitti. Orada **Hafız Yahyâ Âmirî**'den ve **Sâfiyyüddîn Ahmed b. Ömer**'den hadis dersleri aldı.

880/1475 senesinde hacca gittiğinde zamanın ummanı sayılan **Hafız Sehâvî**'den hadis dinledi. Onun rivayetlerini ve eserlerini başkalarına aktarabilme hususunda ondan da icâzet aldı. Bu güzel ve faydalı seyahatını, Peygamber beldesi Medine'yi ziyaret ederek daha da güzelleştirmek isteyen **Abdurrahman**, maksadına nail olamadı. Beraberinde bulunan amcasının oğlu hastalanmıştı ve memleketleri Yemen'e dönmek istiyordu. Bu durumda **Abdurrahman b. Ali Sekkâf** da onunla beraber dönmek zorundaydı. Üzgün bir halde Kâbe'yi tavaf ederken birdenbire gözlerinin önüne babası geldi. Pederi, oğluna sabır tavsiye ediyordu. Ansızın bu görüntüyle hayrete düşen **Abdurrahman**, rüyasında Peygamberimizi gördü. Rasûlullah (s.a.v.) Efendimiz, **Abdurrahman**'ın başını okşayıp tebessüm ederek: *"Bizi ziyaret edememekten dolayı üzüldün. Biz-senden râzıyız, seni kabul ettik. İleride bizi çok güzel bir şekilde ziyaret edeceksin"* buyurdu. Bu rüyadan sonra büyük bir sevince garkolan **Abdurrahman**, amcasının oğlu ile beraber memleketi Terim'e döndü. Büyük bir şevkle babasının derslerine devam etti. **Gazâlî**'nin *İhya*'sını defalarca hatmetti. Yine kendini ilme verdi.

Tahsilinin bu safhasından sonra ikinci defa hacca gitti. İlk gidişinden bu yana altı yıl geçmişti. Aden ve Zebîd yoluyla Cidde'ye geldiğinde **Muhammed b. Tahir** adında salih bir tüccar, ona hürmet gösterip bütün ihtiyaçlarını karşıladı. Hac ibadetini rahatça yapan **Abdurrahman**, Peygamber Efendimiz'i ziyaret etmek için Medine yollarına düştü. Altı sene önce gördüğü rüya artık gerçekleşmek üzere idi. Medine'ye yaklaştığı sırada Medineli çocuklar, âdet olduğu üzere onu güzel karşıladılar. Yanında yirmi dinar parası vardı. Hepsini bu çocuklara dağıttı. Sonra Rasûlullah'ın kabrini ziyaret etti. İçindeki hasret ateşiyle uzun zamandan beri yanan **Ali Sekkâf**, muradına erdiği için tarif edilmez bir saadete garkolmuştu. **Abdurrahman b. Ali es-Sekkâf** hazretleri, ziyaretini tamamlayıp memleketi Terim'e döndüğünde

akrabaları tarafından müthiş bir sevgi ve alâka seliyle karşılandı. Yine ilim halkaları kurdu. Derslerine devam etti.

Şeyh Abdurrahman, hadis ilmine büyük önem verirdi. Arabistan, Hicaz, Yemen kökenli tüm mutasavvıflarda olduğu gibi **Şeyh Abdurrahman**'ın da zühd anlayışında aşırıya varan söz ve tavırlara rastlamıyoruz. Kibar biriydi. Az yer, az uyur, az konuşurdu. Fakirlere yardım elini uzatırdı. Birçok âlim ve velî, **Abdurrahman**'dan övgüyle bahsetmektedir.

Hakkında birçok kerâmet ve menkıbe anlatılmıştır. Hicrî 923 (1517 m.) yılında vefat etmiştir. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, 1993, s. 203; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c. 2, s. 158-159.

SAİD AYKUT

ŞEYH MUHAMMED BEDAHŞÎ (R.H)
(ö. 923/1517)

Bedahşan'da doğdu. Şam'a ne zaman geldiği bilinmemektedir. Mürşidi, **Hâce Ubeydullah Ahrâr**'ın halifelerinden **Mollazâde Muhammed Abdullah Otrârî**'dir. **Mollazâde** vefat edince, **Bedahşî**, onun yegâne halifesi olarak irşad faaliyetlerine başladı. Gençliğinde amcasının yanında Kur'ân-ı Kerîm'i Âdiyât Sûresi'ne kadar okuduğu, zâhirî ilimleri tahsil etmediği, her şeyi keşf yoluyla öğrendiği rivayet edilmektedir. Müridlerine fazla okumamayı tavsiye eden **Bedahşî**'nin, ilimle uğraşmanın faydalı olup olmadığı konusunda **Ahrâr**'ın halifelerinden **Molla İsmail Şirvânî** ile tartışmalarda bulunduğu da kaydedilmektedir.

Yavuz Sultan Selim, **Bedahşî**'yi Şam'da Emeviyye Camii bitişiğindeki tekkesinde iki defa ziyaret etmiş, ilk görüşmelerinde Şeyh, **Yavuz**'la hiç konuşmamış, ikinci görüşmelerinde ise *"Sen dahi bencileyin Hak Teâlâ'nın bir kulusun. Benim yüküm yok. Senin var. Sakın ha, bu halkın yükünü yabanda komayasın"* diye nasihatte bulunmuştu. **Hoca Sâdeddîn**'in, babası **Hasan Can**'dan naklettiğine göre **Yavuz**, Mısır'da iken rüyasında **Bedahşî**'yi sefer kıyafetinde görmüş, **Hasan Can** da bunu

Şeyh'in ölümüne işaret olarak yorumlamıştı. Konu araştırıldığında, Şeyh'in ölümüyle Sultan'ın rüyasının aynı geceye rastladığı anlaşılmaktadır.

Bedahşî'nin 923 (m.1517) yılının ilk aylarında öldüğü ve **İbn Arabî**'nin kabri yanına defnedildiği rivayet edilmektedir. Halife bırakıp bırakmadığı konusunda bilgi yoktur.

KAYNAKLAR: *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, s. 294; Lamiî Çelebi, *Nefehât Tercemesi*, s. 459; Hoca Sâdeddîn, *Tâcu't-Tevârih*, s. 11; Gazzî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, Kahire 1308, s. 172.

SAİD AYKUT

BÜNYAMİN AYÂŞÎ (R.H) (ö. 926/1520)

XVI. yüzyıl Bayrâmî-Melâmî şeyhlerinden olup, Ankara'nın Ayaş kazasında doğduğu için *"Ayâşî"* nisbesi ile anılır. Asıl adı **Mustafa**, lakabı *"İbn Yâmin"* dir. Bu kelimenin zamanla *"Bünyamin"*e dönüştüğü nakledilmektedir. XVI. asrın müelliflerinden **Mahmudü'l-Kefevî**, onun Bayrâmiyye Tarîkatı'nın Şuttar ve Melâmiyye kolunun kurucusu ve pîri **Şeyh Emir Sikkînî** ve **Seyyid Ömer Dede Sikkînî** (Bıçakçı)'nin halifesi olduğunu söyler. Yine Bayrâmî melâmîlerinden *"Şârih-i Mesnevî"* ve *"Reîsü'l-Küttâb"* **Sarı Abdullah Efendi** ile torunu **La'lizâde Abdülbakî**, **Kefevî**'ye dayanarak **Bünyamin**'in **Emir Sikkînî**'nin halifesi olduğunu tekrar eder.

Nitekim **Müstakimzâde Süleyman Sa'deddîn Efendi**, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye-i Şuttâriyye* adlı eserinde bu görüşü paylaşır. Yine **Kefevî**'ye dayanan **Sarı Abdullah** ve **La'lîzâde**'nin eserleriyle bu silsileyi veren diğer eserlere göre, Melâmiyye kolu **Emir Sikkînî**'den sonra **Bünyamin Ayâşî** vasıtasıyla yürütülmüştür. **Hacı Bayram Velî**'nin soyundan **Sadullah Efendi**, kaleme aldığı bir listede **Bünyamin**'i **Hacı Bayram**'ın halifesi olarak göstermektedir. **Esad Muhlis Paşa**'nın Bünyamin Camii'nde asılı bir manzûmesinde de aynı bilgi zikredilmektedir.

Bünyamin Ayâşî'nin ölüm tarihi de tartışmalıdır. **Kefevî**'ye göre, **Yavuz Sultan Selim Han**'ın saltanatının ilk yıllarında vefat ettiğini ve bu tarihi (918/1512) olarak tespit ederken,

Müstakimzâde (916/1510) yılında öldüğünü, **Atâî** ve ona dayanan **Uzunçarşılı** da **Bünyamin**'in **Emir Sikkînî**'nin halifesi olduğunu söyleyerek ölüm tarihini (926/1520) olarak gösterir.

Sarı Abdullah Efendi, Bünyamin'in ölüm tarihine temas etmeksizin, onun bazı itham ve suçlamalarla Kütahya kalesine hapsedildiğini, **Kanûnî**'nin o sırada Rodos adasını kuşattığını ve bir türlü alınamadığını, **Bünyamin**'in yakın dostu bir zâtın: *"**Hacı Bayram-ı Velî**'nin tarîkinden **Bünyamin Ayâşî**, nice zamandır Kütahya kalesinde hapistedir. Rodos'un fethine engel budur"* dediği ve Padişah'ın emri ile **Bünyamin**'in serbest bırakıldığı gün Rodos'un fethinin gerçekleştiğini nakletmektedir. Rodos 5 Safer 929/24 Aralık 1522'de fethedilmiş olduğuna göre **Bünyamin Ayâşî**, bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır. **Sarı Abdullah Efendi**'nin, **Kefevî**'nin verdiği ölüm tarihini dikkate almadan **Bünyamin**'in **Kanûnî Sultan Süleyman** devrinde yaşadığını belirtmesi, onu **Emir Sikkînî**'nin halifesi olarak takdim etmesine bağlanabilir. 929/1522 tarihinde vefat eden birinin, 833/1429 yılında vefat **Hacı Bayram Velî**'ye halife olması mümkün değildir. Bu takdirde, **Emir Sikkînî**'den gelen Bayrâmiyye'nin Melâmiyye kolunun **Bünyâmin Ayâşî**'den gelmesi gerekecektir ki, bu imkânsızdır.

Atâî, *Şakâik* zeyli *Hadâik*'inde, **Bünyamin**'in kendi halifesi olan **Pîr Ali el-Aksarâyî**'nin oğlu meşhur **Oğlan Şeyh**'in adını ileride idam edileceği sebebiyle *"kurbanlık"* anlamına gelen **İsmail** koyduğunu ve nitekim **Şeyhülislâm İbn Kemâl, Ahmed Şemseddîn b. Süleyman b. Kemâl Paşa**'nın fetvası ile 935/1528'de idam edildiğini biliyoruz.

Bünyamin Ayâşî'nin **Aziz Rûşen Efendi**, Sivaslı **Osman Efendi** ve Bolulu **Süleyman Efendi** adlı üç halifesi vardır. Ancak Melâmî silsilesi, **Bünyamin**'in vefatı ile **Pîr Ali el-Aksarâyî** ve oğlu **İsmail Ma'şûkî** vasıtası ile devam etmiştir. **Bünyamin Ayâşî**'nin türbesi, Ayaş'taki caminin yanındadır.

KAYNAKLAR: Mahmud el-Kefevî, *el-Ketâ'ibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâ-i Mezhebi'n-Nu'mân el-Muhtâr*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, nr. 630; Atâ'î, *Zeyl-i Şakâik*, s. 65, 89, 463; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul 1288, s. 245-46; Lâ'lizâde, *Sergüzeşt*, İstanbul s. 15-16; Müstakimzâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Şuttâriyye*, İ.Ü. Ktp. İbnü'l-Emin, nr. 3357; Hasib Üsküdârî, *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye*, Millet Ktp. AE. Trh. 620; Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-i Aliyye'den Melâmîlik*, s. 50, 57, 66; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 280; Ahmed Rifat Yağlıkçızâde, *Lûgat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul 1299, I, 307; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, İstanbul 1343, s. 117; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 42-43; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 65; Fuad Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî*, Ankara 1981, I, 56; II. Belge nr. 128, 144, 146.

M. SERHAN TAYŞİ

ABDÜLKÂDİR DEŞTÛTÎ (R.H) (ö. 931/1524)

Tam adı, **Abdülkâdir b. Muhammed Deştûtî**'dir. Lakabı *"Zeynüddîn"*dir. Mısır'ın Nil Nehri kenarında bulunan Cezîre mıntıkasında doğdu. Doğum tarihi belli değildir.

Henüz küçükken ilim tahsiline başlayan **Deştûtî**, zamanın büyük âlimlerinin rahle-i tedrisinde yetişti. **Abdülkâdir Deştûtî**, devlet adamları arasında da itibar sahibi idi. Memlûk sultanlarından **Kayıtbay, Deştûtî**'yi çok sever; at sırtındayken **Deştûtî**'yi görse hemen iner, onu bindirirdi. **Abdülkâdir Deştûtî**'de peygamber sevgisi umman gibiydi. Bir keresinde yürüyerek, yalın ayak hacca gitti. Harem-i Şerîf'e ulaştığında gözyaşları ile Kâbe-i Muazzama eşiğine kapandı. Kendinden geçti. Üç gün uyanamadı. Vefatı yaklaştığında Allah Teâlâ'ya niyazı daha da arttı. Mezar görevlisine: *"İşini yapmakta acele et! Zira vakit geldi"* diye buyurdu. Ertesi gün 1524 (931 h.) senesinde Kahire'de vefat etti. **Babu'ş-Şâriye**'nin yanına defnedildi.

Abdülkâdir Deştûtî'nin nasihatları çoktur. Biz, birkaçını alalım:

"Bir kulun gönlünde Allah'ın heybeti ve azâmeti yer edinince, o kul, hiçbir işte meşakkat ve keder hissetmez."

"Ey Dost! Sadece Allah'a yönel! O'ndan başkasına tam güvenme! Herşey O'nun dilemesi ve izni ile olur. Hiçbir kulun ve mahlûkun rızâsını Allah'ın rızâsından önceye alma!"

KAYNAKLAR: İmam Şârânî, *Tabâkât-ı Kübrâ*, c. 2, s. 138; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c. 2, s. 95; İmam Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, c. 4, s. 300; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. 8, s. 129.

SAİD AYKUT

ZENBİLLİ ALİ CEMÂLÎ EFENDİ (R.H) (ö. 932/1525)

Tam adı, **Ali b. Ahmed Alâüddîn el-Hanefî er-Rûmî**'dir. Aksarayîdır. O zamanlar Aksaray, Karaman'a bağlı bir nahiye olduğu için *"Karamânî"* nisbesini almıştı. Meşhur velî **Cemâleddîn**

Aksarâyî'nin torunu olduğu için dedesine nisbetle *"Cemâlî"* ünvanını da almıştır. Rivayete göre evinin penceresinden bir zenbil sarkıtır, suâl edenler, müşkillerini bir kağıda yazıp zenbile koyardı. **Ali Efendi**, zenbili yukarı çeker, suâllerin cevabını yazar, zenbili tekrar sarkıtırdı. Bu sebeple *"Zenbilli Ali Efendi"* ismiyle meşhur oldu.

Zenbilli Ali Efendi, ilk tahsilini memleketinde yaptı. **Ali b. Hamza Karamânî**'den ders aldı. *Kudûrî Muhtasarı*'nı *ve Nesefî Manzûmesi*'ni ezberledi. Daha sonra İstanbul'a gitti. Zamanın meşhur âlimlerinden **Molla Hüsrev**'in derslerine devam edip onun emriyle Bursa'ya gitti. Bursa'da Sultan Medresesi müderrisi **Hüsamzâde Muslihuddîn**'den ders aldı. **Hoca Muslihuddîn, Zenbilli**'yi kendine muid (asistan) seçti. **Zenbilli**, hocasının kızını aldı.

Sonraki yıllarda müderrislik hayatı daha bir renklendi. **Fatih Sultan Mehmed Han** döneminde Edirne'de Taşlık Ali Bey Medresesi'ne tayin edildi. Fakir olduğu öğrenilince Padişah tarafından kendisine bir miktar kıymetli elbise ile beşbin akçe ihsan olundu. 1477 (882 h.) yılında Edirne'de Beylerbeyi Medresesi'ne, sonra Siraciye Medresesi'ne geçti. Onu çekemeyenlerin olumsuz tutumları karşısında müderrislikten istifa edip bir rivayete göre, **Şeyh Muslihuddîn Vefâ**'ya, başka bir rivayete göre ise Halvetiye büyüklerinden **Şeyh Mesûd-i Edirnevî**'ye mürid olarak kemâle erdi.

Fatih'in vefatından sonra **İkinci Bayezid Han** tarafından, Bursa Kaplıca Medresesi'ne müderris olarak tayin edildi. İznik'te Orhan Gazi, Bursa'da Murad Gazi medreselerinde hocalık yaptı. Daha sonra İkinci Bayezid Medresesi müderrisliği ile Amasya müftülüğü yaptı.

Mekke'ye gitmek üzere yola çıktıysa da o sene Hicaz'da bazı karışıklıkların çıkması sebebiyle, bir sene Mısır'da kalıp ertesi yıl hac yaptı. O hacda iken **Şeyhülislâm Efdalzâde Hâmidüddîn Efendi** vefat edince, **İkinci Bayezid Han** tarafından 1497 (903 h.) yılında şeyhülislâmlığa tayin edildi. **İkinci Bayezid Han, Zenbilli** gelinceye kadar fetva işlerinin Sahn-ı Semân Medresesi müderrisleri tarafından yürütülmesini emretti. Bundan sonra şeyhülislâmların Bayezid Medresesi'nde müderrislik yapması âdet haline geldi. **Yavuz Sultan Selim Han**'ın tahta çıkmasından sonra da vazifesine devam eden **Zenbilli Ali Efendi**, cesareti, hak-

severliği ve pervasızlığı ile dikkat çekmiştir. Padişahların İslâm'a uygun hareket etmesi için onlara yardımcı olmuştur.

Şimdi **Zenbilli**'nin menkıbelerine ve güzel sözlerine geçelim:

Bilindiği gibi **Yavuz Sultan Selim**, saltanatı çok kısa olmasına rağmen zekâsı, cengâverliği, ataklığı ve ileriye dönük ittihad projesini uygulayışındaki serîliği ile tanınmış biriydi. Onun karşısında bir çift söz edebilmek herkesin kârı değildi. İşte bu vasıflara sahip olan **Yavuz Sultan Selim Han**, Edirne'ye giderken **Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi**, Padişah'ı uğurlamak üzere gelmişti. Tam huzurdan çıkmış dönüyorken, dörtyüz kişinin elleri bağlı idama sevk edildiklerini gördü. İdam hükmünün sebebini sordu. *"Sultanın fermanı vardır; memleketinde ipek bey'i ve şirası (satma ve alma işi) yasaklanmıştır deyu... Şu mücrimler ise bu yasağa uymadıkları için cezalarını görecek, idam edileceklerdir"* cevabını aldı. **Zenbilli**, canda rücû edip Padişah'ın huzuruna çıkarak: *"Elleri bağlı şu dörtyüz adamın katli helâl değildir. Bu mevzûda ind-i ilâhî'de mesûl olursun! Sakın ha, idam emrini uygulatmayasın!"* dedi. Padişah gazaba geldi: *"Halkın üçte birinin ahvâlini düzeltmek ve sulh-u sükûn sağlamak için üçte ikisinin bile öldürülmesi câiz iken şu bir avuç adamın kanının heder edilmesini çok görmek abes değil midir? "* dedi. **Zenbilli** cevap verdi: *"Senin dediğin, ancak çok büyük bir kargaşa ve fitne anında belki câiz ola!"*

Padişah daha da kızdı: *"Fermân-ı padişaha karşı gelmekten daha büyük fitne ve fesat var mı?"* dedi. **Zenbilli** cevap verdi: *"Bunlar senin emrine karşı gelmemişlerdir. Zira sen, ipek işi için bir emîn (memur, sekreter) tayin ettin. O halde ipek, alınıp satılan bir şeydir, yasak değildir. Bu hareketin, ruhsat anlamına gelir. Yok, ipek alınıp satılmayacak ise bu işe memur bir emîni tayin etmenin mânâsı nedir?"* Padişah'ın gayzı arttı, hiddetle cevap verdi: *"Senin saltanat (siyaset) işlerine ait böyle kelâm etmen, vazifen değildir!"* **Zenbilli**: *"Bu iş ahiret işidir, buna karışmak asıl benim vazifemdir"* diyerek, selam vermeden huzurdan ayrıldı. Padişah sinirden köpürmüş bir halde rengi atmıştı. Kendini teskin etmeye çabaladı. Bir müddet atının sırtında hareketsiz kalıp düşünceye daldı. Yavaş yavaş kıpırdadı, atını sürdü. Çevredekiler, Paşidah'ın bu haline hayret ettiler. Çıt çıkmıyordu. Bazıları, *"kelle gitti"* diye düşünüyorlardı. Sultan, yolda derin bir tefekküre daldı. Belki de *"Eğer affedersen bu takvaya daha yakındır."*(1) ayetini düşünmüş

(1) Bakara, 237.

olmalı ki, elleri bağlı dörtyüz idam mahkûmunu affetti. Edirne'ye varınca, **Şeyhülislâm Zenbilli**'ye şöyle bir ferman gönderdi:

"Dinî ve tinî istikâmetin, nezdimizde mâlûm olup kada-ı tarafeyni cemettim. Ve Kelâm-ı Hakk'ı işitip itaat ettim. Ve dahi seni oraya nasbettim." Bu emirle **Yavuz**, Anadolu ve Rumeli kazaskerliğini birleştiriyor, başına da **Zenbilli**'yi geçiriyordu. Şeyhülislâm bu teklifi nezaketen kabul etti. *"Velâkin Hazret-i Hakk ile ahdim vardır ki, söz ve kaleminizden 'hükmettim' kelimesi çıkmaya... Ol ahdimizi muhafaza etmek sebebiyle vukû bulacak kusurumuzu af buyurmak, bu duacınızın ricâlarıdır"* dedi. Yani **Zenbilli**, rahat davranmak, ansızın gelen bir fermanla kelleden olmak istemiyordu. **Yavuz Sultan Selim Han, Zenbilli Ali Cemâlî Efendi**'nin cesaretine, dünyaya rağbet etmeyişine hayran kalarak ona beşyüz altın gönderdi.

Zenbilli Ali Cemâlî'nin bu fütursuzluğu, zihinlerde *"Acaba ahlâken nasıldı? Mütevâzi miydi? Yoksa kibirli miydi ? "* gibi sorular uyandırabilir. Bu soruların kısa ve özlü cevabını, **Müstakimzâde**'nin ta'lik hattıyla yazılmış *Devhâtü'l-Meşâyih* adlı eserinin **Cemâlî Efendi**'yle ilgili bölümünün kenarına düşülen hâşiye de buluyoruz. *"Cümle evkâtını ilim, ibadât, tedris, fetvâ ve tilâvete sarf edüp salâvât-ı hamsını cemaatle edâ ederdi."* Beş vakit namazını cemaatle kılan ve tüm vakitlerini ders okutma, ibâdet ve Kur'ân tilâvetiyle geçiren bu adam; *"Ahlâk-ı tayyibe sahibi, mütevâzi, mütehaşşı ve sığar nasıl kibar gibi tebcil ve tâzim eder ve ferd-i arfrîdeyi sûihâl ile zikretmeyüp fuhş-û kizbden lisânı tahir idi."* Görüldüğü gibi koca bir devletin başmüftüsü; öylesine tevâzu sahibi ki, sıradan insanları dahi asiller gibi karşılıyor, onların dertleriyle ilgileniyor, hiç kimseyi çekiştirmiyor...

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, Kanûnî devrinde de görevini sürdürerek Rodos seferine katıldı. Rodos'un, Allah'ın izniyle fethedilişinden sonra bir müddet bu meşhur, muhkem adada imam-hatiplik yaparak İslâmî müesseseler kurdu.

Devhâtü'l-Meşâyih'te geçtiği üzere, *"932'de âzîm-i dergâh-ı Rabb-ı muîn olup, Zeyrek Mektebi sahasında Çemen Sofa'da defn-i zîrzemin oldu."*

Ne kadar sene vazife yaptığına gelince; *"26 sene miktarı olup"* hangi padişahlar döneminde şeyhülislâmlık yaptığı şöyle bildiriliyor: *"Padişah-ı Mağfur **Bayezid-i Velî** ve **Selim Han-ı***

Evvel zamanlarıdır." Bazı kaynaklarda şeyhülislâmlık müddeti 24 yıl olarak geçiyor. **Kanûnî** devrinde de şeyhülislâmlık yaptığı söyleniyor. Ama ağırlık ve önem açısından ilk iki padişah dönemi ön plana çıktığı için *Devhâtü'l-Meşâyih*'te **Süleyman** devrinde görev yaptığı bildirilmemektedir. Zaten **Süleyman** devrinin şeyhülislâmı **Ebüssuûd Efendi**'si öylesine meşhur ve parlaktır ki, neredeyse tüm Osmanlı şeyhülislâmlarını gölgede bırakmıştır.

"Zühd ve takvada tek, şer'î ve dinî ilimlerde, darb-ı meselde geçtiği üzere, cebel-i râsih (sağlam, heybetli dağ), Tûr-ı Şamih (yüksek, sarp, Tur Dağı) idi."

Allah rahmet eylesin.

Eserleri

1) Edebu'l-Evsiyâ 2) Muhtâratu'l-Fetvâ 3) Muhtâru'l-Hidâye ve Şerhûhu 4) Ahlâku'l-Cemâlî 5) Risâle fî Hakkı Deverân

Görüldüğü gibi hukuk, ahlâk, tasavvuf olmak üzere birden fazla sahada eser vermiştir.

KAYNAKLAR: Mustakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Devhâtü'l-Meşâyih*, (Osmanlı Şeyhülislâmlarının Biyografileri), ta'lik hattıyla olduğu gibi neşreden: Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s. 15-16; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1993, c. 2, s. 399; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, İst. 1941-1943, s. 1624; Bağdatlı İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Ârifin*, İst. 1951-55 c. 1, s. 742; Mecdî Efendi, *Şakâik Tercemesi*, İst. 1989, s. 302; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâlî*, Kahire 1348 h., c.1, s. 430-432; Brockelmann, *GAL*, II, 43, s. 11: 640-641; Şemseddin Sami, *Kamûsu'l-A'lâm*, İst. 1889, c. 4, s. 3178; Hoca Sâdeddîn, *Tâcu't-Tevârih*, c. 2, s. 549; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333 h. c. 1, s. 320; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Tahkik; Mahmud el-Arnaut, Beyrut, 1993, c. 10, s. 257-258.

SAİD AYKUT

CEMÂL HALÎFE (R.H) (ö. 933/1527)

Adı **İshâk**, lakabı *"Cemâleddîn"*dir. Aslında Aksaraylıdır. O dönemde Aksaray, Karaman'a bağlı olduğu için *"Karamânî"* nisbesiyle de tanınır.

İshâk, yörenin ünlü ailelerinden Cemâlî ailesine mensuptu. Doğum tarihi bilinmemektedir. İlk tahsilini Aksaray'da yaptı. Büyük ceddi **Cemâleddîn Aksarâyî**'nin bir zamanlar ders verdiği Zincirli Medresesi'nde eğitim gördü. Kur'ân tilâveti, sarf ve nahiv

gibi temel ilimleri aldıktan sonra, dönemin kültür merkezi olan Konya'ya giderek, meşhur âlimlerden mantık, hadis gibi aklî ve naklî ilimlerde uzmanlık derecesinde eğitim gördü. Sonraki çağlarda dahi tartışmaları ve kendine özgü sert görüşleriyle tanınan **Kadızâde, Muslihuddîn Kastalânî** ve **Kelamcı Kestelli** gibi âlimlerden ders aldı. Tüm İslâm tarihinin en büyük birkaç hat üstadından biri olarak gösterilen **Yakut Müstâsımî**'den nesih dersi aldı. Bu zât, efsâne gibidir. Elbette talebesi de devrin meşhur hattatları arasında yer alacaktır. Şöhreti her tarafa yayılınca **Fatih Sultan Mehmed**, bu sanatkâr velîye **İbn-i Hacîb**'in nahiv (Arapça dilbilgisi) ilmine dair *El-Kafiye* adlı eserini tensih ettirdi. Sultan'ın hattatı olmak, **Cemâl Halîfe**'ye ihsan ve iltifat yağdırdı. Elde ettiği gelir ile özlemiyle yandığı Hicaz'a gitti. Yolculuğu bereketli geçti. Tasavvuf erbâbından ünlü âlim ve zâhidlerle karşılaştı. İçinde tasavvufa karşı güçlü bir meyil uyandı.

Daha sonra Halvetiyye'nin büyüklerinden **Habib Ömer Karamânî**'ye bağlandığını görüyoruz. İstidâdı ve ahlâkıyla şeyhinden icâzet almaya muvaffak oldu. Memleketi Aksaray'da vaaz ve irşada başladı.

Sonraki yıllarda İstanbul'a gelen **Cemâl Halîfe**, hemşehrisi ve akrabası **Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa**'nın yardımıyla bir dergâh kurdu. Sevenler ve müridler halkası gittikçe büyüyordu. **Cemâl Halîfe**'nin hitâbeti gerçekten tesirli ve güçlüydü. Öylesine içten ve etkileyici vaaz ederdi ki, onu dinlemek için uzaklardan gelen hıristiyanlar, çok geçmez, Allah'ın izniyle ihtidâ ederlerdi.

Cemâl Halîfe, *Şakâik-ı Numâniyye* müellifinin beyanına göre, 933 (m. 1527) senesinde vefat etmiştir. *"Kabr-i şerîfi, **Ebû Eyyûb el-Ensârî**'nin karşısında Sütlüce nam mevzîdir."*

Cemâl Halîfe'nin kabri, daha sonra bugünkü Çapa civarında bulunan Koruklu Tekkesi'ne nakledildi. Şu anda ise ne Koruklu Tekkesi ne de yanıbaşında bir zamanlar ibadetgâh olan Molla Gürânî Camii mevcuttur.

Şakâik müellifi **Taşköprülüzâde, Cemâl Halîfe**'nin talebesi olduğu için hocası hakkında bir hayli bilgi veriyor. Hocasının vefat etmeden iki gün önce yaptığı tavsiyeyi şöyle anlatıyor:

... *"Maraz-ı mevtinde Şeyh hazretlerine iyâdete varup vasiyyet taleb ettiğimde: 'Erbâb-ı irfân ve ashâb-ı îkân, zamanımızda mesâlik-i sûfiyeye sâlik olmamak gerekir diyor, zira şimdiki halde*

gürûh-ı mutasavvıfadan ahvâl-ü makâm-ı tasavvufu bilür kalmamıştır. Tevhid ve ilhâd biribirine müteşâbih nesnelerdir. Onları biribirinden temyiz etmek, değme adamın harcı değildir. İmdi, senin kendi tarîkatında sabitkadem olman eslemdir; ama şöyle ki, tarîk-ı tasavvufa mehabbet-i hatır-ı âtırî ki, galebe eylerse meşâyıh-ı izamdan şirât-i şeriatta sabitkadem olur bir şeriatı kavî kimse ihtiyar edüp ol mekûle azizin zeyl-i sohbetine teşebbüs ve habl-i metin-i şeref-i mukâremetine eyleyesin!' buyurdular."

Görüldüğü gibi **Cemâl Halîfe**, devrinin her mürşid geçinenine değil, sözleri ve ahvali şeriatle çelişmeyenine gidilmesini tavsiye ediyor. Zira o devirde tevhid ile ilhâd birbirine karışmıştır. Mürşid olduğunu iddia eden biri, tevhid öğretiyorum diyerek ilhâd öğretirse ondan feyiz almak mümkün müdür? Burada tevhid ıstılahından, zannediyorum, felsefî tasavvuftaki vahdet-i vucûd nazariyesi kastolunuyor. Bu meseleler netameli, ince meselelerdi ve erbâbınca öğretilmezse ilhâda kadar götürürdü.

Cemâl Halîfe öğütlerine devam ediyor:

Beyitte Fârisî geçtiği üzere:

"Aslest şerîat, ve hakîkat fer'est.
Asl-ı Tarîk-ı Hazret-i Bârî; şer'est!"

Bu beyiti şöyle çevirebiliriz:

Asıl, şeriattır; hakikat daldır,
Hazret-i Allah'ın yöntemi aslen şeriattır!

"...Zira tarîkat ve hakîkatın mebnâsı ahkâm-ı şer'î Muhammediye'yi ve âdâb-ı tarîk-ı Mustafavî'yi korumaktır. Eğer az ve çok şer'î şerîfe muhâlif ve mübâyin nesnesi zâhir olursa onu dahî terkedüp ittibâ etmemek gerektür..."

Bu sözler, **Cemâl Halîfe**'nin tasavvufa bakışını yansıtan sözlerdir. Ama o bir inanç ve hukuk sistemi olarak şeriatı benimsemiş olacak ki, dinde ifrata varmamış; **Vaiz Molla Arab**'ın, derviş raksı ve deverânın haramlığına dair mektup yazarak İstanbullu Halvetîlere göndermesine karşılık, o da bu mektuba bir cevap yazmıştır. Önce **Molla Arab**'ın mektubunu dilbilgisi açısından tenkit ederek Arapça'ya vukûfiyetini göstermiş, sonra da raks ve

deverânın ehil olanlara caiz olabileceğini ispatlamıştır. **Molla Arab, Cemâl Halîfe**'nin cevabını kabul eder.

Allah, böyle ilim ve amel sahibi hakiki mutasavvıfları çoğaltsın, ruhlarına gani gani rahmet eylesin. Amin.

Eserleri

1) Nevâbığ-ı Sarf: Arapça'nın kelime türetim bilgisine (morfoloji) aittir.

2) Hâşiye Alâ Tefsiri'l-Beydâvî: **İmam Beydâvî**'nin meşhur tefsirine getirilen açıklama ve hâmişlerden ibarettir.

3) Tefsir-i Cemâlî: Kur'ân-ı Kerîm'in 28. cüzünde yer alan Mücadile Sûresi'nden başlamış, Kitabullah'ın sonuna kadar tüm ayetleri tefsir etmiştir.

4) Kasâid-i Arabiyye: Arap dilinde yazdığı kasîdelerden ibarettir.

5) Şerhu Hadis-i Erbaîn: Birçok büyük âlim gibi **Cemâl Halîfe** de 40 hadis şerhi geleneğine uymuştur.

6) Risâle fî Etvâr-ı Sülûk: Seyr u sülûkun merhalelerine dair bir risâledir.

7) Risâle fî Vahdet-i Vücûd: Vahdet-i vücûd meselesine dair bir risâledir.

Ömer Rıza Kahhâle, Mecdî Efendi'nin *Nevâbığ-ı Sarf* diye andığı kitabı, *Tevâbî-i Sarf* olarak bildiriyor. Ayrıca bu eserlerin dışında *Risâle fî Deverânı's-Sûfiyye* adlı bir kitap bildiriyor ki, zannımızca bu eser, **Cemâl Halîfe**'nin **Arab Molla**'ya gönderdiği risâlenin bir bölümüdür. Diğer bölümü ise zaten Arap diliyle ilgili olduğu için *"Tevâbî"* ya da *"Nevâbiğ"* diye bilinen eser olmalıdır.

KAYNAKLAR: Mecdî Efendi, *Şakâik Tercemesi*, Tıpkı Basım, İst. 1989, s. 372-373; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, İst. 1308 h., c. 2, s. 82; Hoca Sâdeddîn. *Tâcu't-Tevârih*, c. 2, s. 595 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, İst. 1941, s. 189, 445, 503, 846, 864; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333 h., c. 1, s. 80; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemu'l-Müelliflîn*, Beyrut, 1993, c. 1, s. 344.

SAİD AYKUT

SÜNBÜL EFENDİ (R.H) (ö. 936/1529)

Halvetî Tarîkatı'nın ünlü mürşidi, şeriat ilimlerinin seçkin müftüsü, zikir ve tevhid ehlinin sevgilisi **Şeyh Sünbül Efendi**'nin asıl ismi, **Yusuf b. Ali b. Kayabey**'dir. Lakabı *"Zeynüddîn"*dir. *"Sünbül Sinân"* diye şöhret bulmuştur. Merzifon'da doğmuş, Hamideli'nde (Uluborlu) yaşamıştır. Babasının adı **Ali**, dedesinin adı ise **Kayabey**'dir. İlk tahsilini muhtemelen Borlu (veya Uluborlu)'da tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Burada kısa bir müddet, devrinin en tanınmış âlimlerinden **Efdâlzâde Hâmidüddîn Efendi**'nin (ö. 903/1497) talebesi oldu. Ayrıca o dönemin ünlü âlimlerinden biri olan, İstanbul'un ilk kadı ve belediye reisi (Şehremini) ve **Nasreddîn Hoca**'nın torunu, aslen Sivrihisarlı **Hızır Bey Çelebi**'den (ö. 863/1458) dersler aldı. Bir süre müderrislik yaptı. Bu sırada sûfiye ve tarîkat ehli aleyhinde bulunuyordu. Sonra *"Çelebi Halîfe"* diye tanınan, Anadolu'nun yetiştirdiği nadir âlimlerden **Cemâleddîn Muhammed el-Aksarâyî es-Sıddîkî**'nin (ö. 791/1388) torunu **Şeyh Cemâleddîn Muhammed b. Mahmud el-Halvetî el-Aksarâyî b. Cemâlî** (ö. 912/1506) ile Koca Mustafa Paşa müderrisi iken tarîkat meselesi sebebiyle münakaşa etmişlerdir. Tarîkatı kabul etmeyen **Sünbül Efendi**, daha sonra **Çelebi Halîfe**'ye intisâb etme ihtiyacı duyarak uzun yıllar hizmetinde bulundu. Kısa sürede halifesi olmak şerefine erdi.

Sünbül Sinân, Çelebi Halîfe'nin dervişleri arasına katıldıktan sonra, bir gece rüyasında dünya insanlarının büyük bir kuyu başına toplanmış olduklarını gördü. Halk, büyüklü küçüklü kapları ile gelip kuyudan su çekmeye çalışıyorlardı. **Sünbül Efendi** de su içmek niyetiyle kuyuya yaklaştığında, kuyunun suyu taşıp ayaklarına çıkar. **Sünbül Efendi**, murâdı üzere ondan bir miktar içer. Heyecan içinde uyanan **Sünbül Efendi**, rüyasını tabir için Koca Mustafa Paşa Âsitânesi'ne, şeyhi **Cemâl-i Halvetî**'ye (**Çelebi Halîfe**) varıp rüyasını anlattı. **Çelebi Halîfe**: *"A benim Sünbülüm! Kuyu, Zât-ı İlâhî'yi ve suyu ledün ilmini, diğer halk ise ıstırâb içindeki nefis ehlini ve onların dünya nimetlerine olan meyil ve hırslarını gösterir. Kuyu suyunun ayağına vurması ise size ilâhî rahmet ve feyzin bizzat akıp geldiğine işarettir. Ey Sünbülüm! Niçin kuvvenizde (içinizde saklı) olan sırları açığa çıkarmaya gayret etmiyorsunuz?"* dedi. **Sünbül Efendi** bu rüya-

dan sonra bey'âtını yeniler, derhal şeyhi ile birlikte halvete girer. Tahammülü çok zor şartlar altında sıkı bir riyâzetle nefs mücâhedesine dalar. Nitekim *Lemezât*'ında **Hulvî Mahmud Efendi**:

Riyâzetle olub ma'nâya vâsıl
Muradı her ne ise oldu hâsıl

beyti ile irfân yolunu işaret eder. **Çelebi Efendi**, gece yarısı sık sık onun halvethânesine misafir olup gönlünü şenlendirir ve her müşkilini hallederdi. Onun bu çetin mücâhedesi, üç yıl aralıksız devam etti. Dördüncü yılın sonunda seyrini tamamlayıp kemâl buldu ve halife inâbesi aldı. Halife olduktan sonra şeyhi tarafından Mısır'a irşadla görevlendirildi. Mısır'a vardığında, Halvetî tekkesi ile Demirdâşiyye ve **Şeyh Şâhin-i Mısrî** hazretlerinin tekkelerine misafir oldu. Onun Mısır'a geldiğini haber alan Mısır Sultanı **Emir Kaçmaz**, Şeyh'e büyük sevgi ve hürmet gösterdi. **Sünbül Efendi**, Kahire'de dört yıl kaldı ve irşad hizmetinde bulundu.

Çelebi Halîfe'nin Mekke'ye hac vazifesini yapmak üzere gideceği hakkında bir mektup alınca, Mısır'dan hac niyetiyle Hicaz'a gitti. Ancak şeyhi **Çelebi Efendi**, hac yolu üzerinde, Şam'dan üç konak mesafede *"Tabut Korusu"* denilen yerde vefat etmiş ve o yol üzerinde defnedilmiştir. **Çelebi Halîfe**'nin vefat haberi, Mekke'de kendisine ulaşınca **Sünbül Efendi**: *"İnnâ lillâhî ve innâ ileyhi râci'ûn"* ayetini okuyarak bu musibete sabretti.

Yusuf b. Ya'kûb el-Germiyânî'nin *Tezkire-i Halvetiyye*'sine göre **Sünbül Efendi**, şeyhinin vasiyeti üzerine hac dönüşü Koca Mustafa Paşa Âsitânesi postuna üçyüz dervişin hazır olduğu bir meclisin önünde oturtuldu. Şeyhinin kızı **Sâfiye Hatun** ile evlendi. *Tezkire* müellifi **Yusuf b. Ya'kûb el-Germiyânî**'nin babası **Şeyh Ya'kûb Efendi**, **Sünbül Efendi**'nin halifesidir. Ona göre **Şeyh Sünbül Efendi**, *"Cüneyd-i Vakt"* dir. Yani zamanının **Cüneyd-i Bağdâdî**'sidir. Celâdet sahibi, şiddetli, münakaşa ve mübahasede benzersizdi.

Koca Mustafa Paşa'daki Sünbülî ve Halvetî Merkez Tekkesi ve Âsitânesi'nde otuzüç yıl irşad görevinde bulunmuştur. **Sünbül Efendi**, İstanbul'da şeyhinin vasiyeti üzerine irşad hizmeti ile meşgul olurken diğer taraftan da Fatih ve Ayasofya camilerinde kürsü şeyhi sıfatıyla vaaz ederek, tefsir ve hadis okutuyordu.

Bu sırada amcası **Sultan Cem**'in öldürülmesinde suçlu olduğuna inandığı Koca Mustafa Paşa'yı öldürten **Yavuz Sultan Selim Han**, onun yaptırdığı Koca Mustafa Paşa Âsitânesi'ndeki caminin revâklarını yıktırarak, Bizans'tan kalma yeşil, nefis somakî sütunları Saraybumu'ndaki yazlık köşkte kullanmak istemiş ve bunları alması için saraydan adamlar göndermişti. **Sünbül Efendi** de **Yavuz Sultan Selim Han** gibi gazablı bir sultana karşı zekice ve celâdetle tam bir diplomat gibi karşı koymuş, **Sultan I. Selim**'e aziz bir velî ve dirâyet sahibi muhakkîk bir âlim olduğunu tasdik ettirmiştir. **Selim Han** kendisine ayrıca vezirlere verilebilecek bir samur kürk de hediye etmiştir.

Sünbül Efendi, devrinin değerli âlimlerinden **Muslihiddîn Mustafa Sarıgürz** (Sarıkörez veya Sarıgüzel) ile tarîkatı konusunda çekişmiş ve hatta onun *"Devrân-ı Sûfiyye"*yi inkâr edip, Şeyh'i ve dervişlerini küfürle suçlaması üzerine, Fatih Camii'nde aralarında **Şeyhülislâm İbn Kemâl**'in de hazır bulunduğu ulemâ halkası ve halkın huzurunda bir tartışma ve mübahase olmuştur. **Sünbül Efendi**, semâ ve devrânın bir aşk ve cezbe işi olduğunu savunarak tezini ispat etti. Sonra da *Risâle-i Sünbül der Hakk-ı Zikr ü Devrân* adlı risâlesini kaleme aldı. Risâlesinin Arapça aslı ise *Risâle-i Tahkikiyye*'dir. Bu durum, Şeyh'in halk ve ulemâ nezdinde şöhretini artırdı. Onsekiz müderris kendisine bey'ât etti. Müderrislik cübbesini çıkarıp, derviş tâc ve hırkasını giydiği *Lemezât* ve *Tezkire-i Halvetiyye*'de rivayet edilmektedir.

Sünbül Efendi: *"Şeyh, müridini gözlemezse Şeytan ve hevâsı (nefsi) onu helâk eder. Tevbe ve istiğfar üzre olunmalıdır."* diye buyuruyordu. Onun menâkıb, merâtib ve irfân iklimindeki yüceliğini tarif etmenin mümkün olmadığı, asrının âlimlerince ifade edilir. **Sünbül Efendi**'nin ölümüne:

"Cânına Sünbül Sinân'ın Fatiha" (936)

"Nûr ola Sünbül Sinân'ın kabri hep" (936)

diye ölümüne tarih düşürülmüştür. Ulemânın seçkini allâme **Şeyhülislâm İbn Kemâl**, vefatında ardından şu mersiyeyi yazmıştır:

Hâtif-i gaybî didi târihini,

Nûr ola Sünbül Sinân'ın kabri hep. (936)

Sünbül Efendi, 936/1529 yılında vefatla Koca Mustafa Paşa

Âsitânesi avlusunda *"Çifte Sultanlar"* (**Hz. Hüseyin**'in kızları) türbesinin karşısında inşa edilmiş türbesine defnedildi. Cenaze namazını **İbn Kemâl** kıldırdı. Türbede halifesi **Germiyanlı Şeyh Ya'kûb Efendi**'nin yanına defnedildi.

Ayvansarâyî, Sünbül Efendi hakkında *Hadîka*'sında:

Halka-i tevhîdi farz etsek eğer bir gülistân,
Bir gül-i sadberkidir ol gülşenin Sünbül Sinân

Hulvî Efendi, *Lemezât*'ında:

Dâr-ı dünyâdan gidib Sünbül Sinân
Vuslât-ı Hakk'a irişdi hoş hemân.

***İbn Kemâl**'in mersiyesinin tamamı ise şöyledir:*

Pîşîvây-ı sâhib-i ehl-i edeb,
Muktedâ-yı tâlib-i Rûm u Arab,
Rehber-i ehl-i tarîk-i Halvetî,
Ebü'l-Vefâ kim şeyh Sünbüldür lâkab.

Mülk-i fânîden bekâ iklimine,
Gitti tevhîd ile o şîrîn leb,
Eyledi şehr-i Muharrem'de sefer,
Leyletü'l-isneynde ol zünneseb.

Ağladı ol gün yolup saçın başın,
Döktü gözler yaşın haraben ü âb.
N'ola münkir dökmese gözyaşını,
Sen ki hardan çıkar mı şu aceb.

Yer ü göklerden kâmû ins ü melek,
Cem' olub kıldı namazın bîtab,
Hâtif-i gaybî didi târihini,
Nûr ola Sünbül Sinân'ın kabri hep.

Kendisinin en meşhur halifeleri **Maksûd Dede, Merkez Efendi, Cemâleddîn Akşehrî, Şeyh Ahmed Çavdarlu** gibi de-

ğerli zâtlardır.

Sünbül Efendi'nin şiirlerinden bir örnek vererek bahsimize son verelim:

Aşkınla iki cihâne şâh olan gelsün berî,
Râh-i Hakk'a bende-i dergâh olan gelsün berî.

Devlet-i dünyâ ile mağrûr olanlar gelmesün,
Ârif-i fakr ü fenâfillâh olan gelsün berî.

Küntü kenz'in kibriyâsından gören kimdir Hakkî,
Onsekiz bin âlemine şâh olan gelsün berî.

Terk idübdür Hakkî çün bu asker-i şeytân ü cin,
Şevkle kalbinde zikrullâh olan gelsün berî.

Sünbülî anca durur kıldan Sırât-ı Müstakîm,
Deştgîrî dâ'imallâh olan gelsün berî.

KAYNAKLAR: Hulvî, *Lemezât*, vr. 159[b]-164 [b]; Yusuf Sinan Efendi, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 29[b], 41-42, 35[b]; Mecdî, *Şakâik Tercemesi*, s. 371; Tahsin Yazıcı, *İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri*, İst. Enst. Dergisi, İstanbul 195[b], II, 98; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 78; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*; Rif'at Efendi, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 581, III, 113; Ayvansarâyî, *Vefeyât*, vr. 4[a]; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, s. 16; Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi, *Tıbyânu Vesâ'il*, II, 144[a]-149[a], Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih-İbrahim Efendi Bölümü, nr. 431; Hüseyin Vassâf, *Seftne-i Evliyâ*, III, s. 140.

M. SERHAN TAYŞİ

ŞEYH ALVÂN ALİ EŞ-ŞÂZELÎ (R.H)
(ö. 936/1529)

Tam adı, **Şeyh Alvân Ali b. Atıyye b. el-Hasan b. Muhammed b. el-Haddad el-Hîtî el-Hamevî eş-Şâzelî**'dir. **İbnü'l-İmâd** tarafından "*fakihlerin, usûlcülerin pîri, velîlerin ve ârîflerin üstadı*" olarak vasfedilmektedir. 873 h. (1468 m.) senesinde doğdu. Şafiî mezhebine mensup olup Şâzelî Tarîkatı'ndandır.

İyi bir eğitim gören **Şeyh Alvân, İbnü'l-İmâd**'ın bildirdiğine göre **Şems el-Bazîlî**'den *Buhârî* ve *Müslim* okudu. **Nûreddîn b. Zühre el-Hanbelî el-Humûsî** de onun hadis üstadlarındandır. Hocaları arasında **Kutub el-Haydârî, Bürhan en-Nâcî, Bedr Hasan b. Hişam ed-Dimaşkî, İbnü's-Selâmî, İbnü'n-Nasîb** ve **Fahr Osman Deymî el-Mısrî** de bulunmaktadır.

Tasavvuf yöntemini **Ali b. Meymûn el-Mağribî**'den aldı. Bu tanışmayı **İbnü'l-İmâd, Şeyh Alvân**'dan şöyle naklediyor:

*"**Ali b. Meymûn**'la Hama'da karşılaştım. Yazıp forma haline getirdiğim sayfalardan okuyarak vaaz ediyor; zühd, güzel ahlâk ve hikmetli sözleri ihtiva eden hadisleri okuyordum. **Ali b. Meymûn** bana şöyle seslendi: 'Ey **Alvân**! Zihninden, gönlünden vaaz ver! O formalara bakıp konuşma!' Ben, onun sözlerine aldırış etmedim. Kelâmını iki, üç kez tekrarladı. O zaman uyandım ve karşımdakinin Allah dostlarından olduğunu bildim. Allah bana fütûhât nasib etti, şu ana kadar da devam etti.(*) Bana, İhya okumamı tavsiye etti. Sûfîlik yolunu da bu muhterem zâttan aldım."*

Sözlerine devam eden **İbnü'l-İmâd, Şeyh Alvân**'ın herkes tarafından değerinin bilindiğinden bahsediyor, onun ilimle ameli cem ettiğini, insanlara faydalı olduğunu; fıkıh, usûl ve tasavvuf sahasında eserler verdiğini naklediyor.

Oğlu **Muhammed** tarafından yazılan *Tuhfetu'l-Habîb* adlı kitabında **Şeyh Alvân**'ın birçok kerâmeti ve öğüdü yer alır; **Ebu'l-Feth** ve **Muhammed Ebu'l-Vefa** gibi âlim ve mutasavvıfların **Şeyh Alvân**'dan feyiz aldıkları bildirilir.

Çok derin sözleri, etkileyici vaazları vardır. Biz, birkaçını buraya alalım:

"Hanımına zorbalık eder, ona zorla iş gördürürsen Allah Teâlâ'ya âsi olursun. Aslında yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, ekmek yapmak, evi süpürmek, dikiş dikmek... Bunların hiçbiri onun görevi değildir. Bütün bunlar, onun ihsanıdır sadece! Düşün! Eğer o yaptığı iş için ücret isteseydi, onun kıymetini daha iyi anlardın. O halde, onu sana itaat ettirdiği ve yardımcı kıldığı için Allah'a şükret! Rab Teâlâ, Kitabında şöyle buyuruyor: 'Şükrederseniz nimetimi artırırım.'(1) Peygamberimiz de bir hadisinde: 'Si-

(*) Fütûhât, gönül gözü açılmak ve etkileyici vaaz vermek anlamına gelir. (S.A.)

(1) İbrahim, 7.

zin en hayırlılarınız, zevcesine karşı en iyi davrananınızdır.' buyuruyor."

Oğlu **Muhammed**'in *Tuhfetü'l-Habîb* adlı eserde bildirdiğine göre **Şeyh Alvân**, hastalık gelmeden önce öleceğini ve kendinden sonra beldesinde, dostları arasında olacak şeyleri bildirmişti. Hakikaten de işaret ettiği hususlar, sabah aydınlığı gibi tek tek meydana geldi. **Şeyh Alvân**, Hama şehrinde 936 h. (1530 m.) senesinin Cemaziyelevvel ayında vefat etti.

İbnu'l-İmâd, Şeyh'in *Nefehât* adlı eserinde geçen bir manzûmeyi *Şezerât*'ına almış. Biz de onu terceme edelim:

Aşk için ölmek; insanın en büyük emeli,
Müjdeler olsun, kılıçla mızrak arasında can verene!
Kirpik ucu kılıcı ve endam kargısı nice cana kıydı,
Tutku ve tehlikeye susayanı sürdü ecele!
Eğer bilseydi can kime kurban olduğunu,
Bir değil, bin defa atardı kendini ecele!
Sevda, sevdaya düşmüşü helâkla tedavi etse de,
Helak, tiryâk değil mi ölümcül zehirlere?
Keşke fışkırsa kanım, keşke onlar için olsam verem,
Şüphesiz yükselir, çıkardım Zühâl üzre!
Ey kalbimin beraber olduğu gönül dostları,
Vuslatı ikrâm edin ne olur, sizsiniz kalbe gaye!
Dertliyim, şikâyetçiyim, sizden ayrılıştan kederdeyim,
Aşkın kılıcıyla mafsallarımı kesseniz de
Sizden çözülmeyecek, size karşılık aramayacağım,
Sicilim de yoktur meyletmek başkalarına.
Heyhât! Bir gün beni teslim etseler de bir hekime,
Sizden gayrı yoktur evrende şifa verenim!

Şeyh Alvân tasavvuf, vaaz, nazım, fıkıh ve usûl ü fıkıh gibi birçok sahada eser vermiştir. Önce **İbnü'l-İmâd**'ın saydıklarını alalım:

1) el-Manzûmetü'l-Mimiyye: Bu eser, *el-Cevherü'l-Mahbûk fi*

İlmi's-Sülûk adıyla bilinir. Tasavvufa dairdir.

2) Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'd-Dirâye: Fıkıh ilmine dairdir.

3) en-Nasâihu'l-Mühimme li'l-Mulûki ve'l-Eimme: Siyaset ilmi ve ahlâka dairdir.

4) Beyânü'l-Meânî fî Şerhi Akîdeti'ş-Şeybânî: Akideye dairdir.

5) Akîde-i Muhtasara: Akideye dairdir. Şerhini de yapmıştır.

6) Fethu'l-Latîf bi Esrâri't-Tasrîf: Sarf ilmine dairdir (dilbilgisinin kelimelerin türeyişi ile ilgili bölümü).

7) Şerhu'l-Kasîde el-Yaiyye li İbni'l-Fârız: **İbn Fârız**'ın *Kasîde-i Yaiyye*'sinin şerhidir.

8) Şerhu'l-Kasîde et-Taiyye li İbni'l Habîb: **İbn Habîb**'in *Kasîde-i Taiyye*'sinin şerhidir.

9) Mücelli'l-Huzn: **Şeyh Alvân**'ın, hocası olan **Seyyid Şerif Ebu'l-Hasan**'ın menkıbelerine dair yazdığı kitaptır.

10) en-Nefehâtu'l-Kudsiyye fî Şerhi'l-Ebyati'ş-Süşteriyye: Tasavvufa dairdir.

İbnü'l-İmâd'ın saydıkları burada bitiyor. **Ömer Rıza Kahhâle** de şu ilaveleri yapıyor:

11) Minhâcü'l-Âbid el-Münakkâ ve Mirâcu's-Sâlik el-Mürtekâ: Tasavvufa dairdir.

12) Fazâilu'ş-Şâm ve Medinet-i Dimaşk: Şam çevresinin faziletlerine dairdir.

13) Risâle an Ârasi'ş-Şâm: Hicrî 9. yüzyılın sonlarında Şam'da yaşamış erdemli zâtlarla ilgilidir.

14) Nesemâtü'l-Eshâr fî Menâkıbi'l-Evliyâi'l-Akyâr: Büyük zâtların menkıbelerine dairdir.

15) Keşfü'r-Rif: Tasavvufa dairdir.

KAYNAKLAR: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut 1993, Tahkik; Mahmud el- Arnaut, c. 10, s. 304; el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, c. 2, s. 206; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1951, c. 1, s. 742, 743; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, İst. 1941, s. 266, 267,

616, 997, 1142; Brockelmann, *GAL*, II, 333; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, c. 2, s. 476-477 Beyrut, 93; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c. 2, s. 191.

SAİD AYKUT

LÂMİÎ ÇELEBİ (R.H) (ö. 939/1532)

XVI. yüzyıl mutasavvıf şairlerindendir. Bursa'da dünyaya geldi. Asıl adı **Mehmed** olduğu halde şiirlerinde *"Lâmiî"* mahlâsını kullandığından daha çok bu adla tanınmıştır. Babası **II. Bayezid** devri hazine defterdarlarından **Osman Çelebi**, dedesi de devrin tanınmış sanatkârlarından **Nakkaş Ali**'dir. Dedesi, Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra **Timur** tarafından Semerkand'a götürülmüş, döndükten sonra Yeşil Camii ve Yeşil Türbe gibi önemli eserlerin süslemeciliğinde çalışmıştır.

Bütün hayatı Bursa'da geçen **Lâmiî**, medrese tahsilini tamamladıktan sonra herhangi bir göreve tayin edilmeden, genç yaşta tasavvuf yoluna ilgi duymuş ve devrin tanınmış Nakşî şeyhi **Emir Ahmed Buhârî**'ye intisâb etmiştir. Böylece devrinin bir yandan medrese, diğer yandan tasavvuf yoluyla elde edilen bilgi ve kültürünü elde etme fırsatına kavuşmuştur. Daha sonraki yıllarda tasavvuf yolunda ilerleyerek şeyhliğe kadar yükselmiştir.

Hayatı boyunca resmî görev almayan ve kaleme aldığı eserlerle geçimini sağlayan **Lâmiî**'nin asıl şöhreti, **Yavuz Sultan Selim** devrinde olur. **Yavuz**'a *Hüsn ü Dil* mesnevîsini sunan **Lâmiî**, bu eserin beğenilmesi üzerine 35 akçelik gündelik gelir elde eder. Bundan sonra kendisini tamamen ilim, tasavvuf ve edebiyat çalışmalarına veren **Lâmiî**, bilgi ve kültürüyle devrinin hemen bütün çevrelerinde büyük bir saygı ve sevgi görmüştür. Daha sonra **Kanûnî Sultan Süleyman** devrinde bilhassa padişahın ve devlet ileri gelenlerinin teşvikiyle sayıları otuzu bulan tercüme ve telif eserleriyle haklı bir şöhret kazanmıştır. Çok değişik konuları ihtiva eden bu eserleri tercüme ederken aynen aktarmamış, hemen hepsine gerekli ilâvelerde bulunarak bir nevi adapte etmiştir. Çevirmiş olduğu eserlerin büyük bir kısmı ünlü İran şairi **Molla Câmî**'nin (ö. 898/1492) eserlerinden meydana geldiği için devrinde *"Câmî-i Rum"* (*Osmanlı ülkesinin Molla Câmî'si*) diye anılmıştır. **Lâmiî Çelebi**, **Câmî**'nin eserlerini sadece tercüme etmekle kal-

mamış, aynı zamanda onun hayat felsefesini ve tasavvufî düşüncesini de benimsemiştir. Ayrıca **Lâmiî**, devrinde moda olan eserler yerine daha farklı örneklere yönelmek suretiyle İran edebiyatından Türk edebiyatına yeni ve farklı bir hava getirmiş, değişik bir çığır açmıştır.

Biraz da geçimini sağlamak için sayı bakımından oldukça fazla eser veren **Lâmiî**, eserlerinin bir kısmında gereken dikkat ve titizliği gösterememiştir. Muhtemelen bu yüzden, devrin önde gelen tenkitçilerinden **Gelibolulu Mustafa Âlî**, onun eserlerini henüz olgunlaşmamış, ham olarak koparılan meyvelere benzetir.

939/1532'de vefat eden **Lâmiî**, Bursa'da dedesi **Nakkaş Ali** tarafından yaptırılan caminin haziresine, babasının yanına gömülmüştür.

Türk edebiyatının hemen her dalında eser veren velûd şairlerinden biri olan **Lâmiî**'nin eserleri konu, şekil ve gaye bakımından çok çeşitlilik gösterir. Divandan başlayarak mesnevî, hikâye, münşeât, lügat, muammâ ve münâzara gibi edebiyatın hemen bütün türlerinde kalem oynatan **Lâmiî**, özellikle mesnevî türünde devrine kadar Türk edebiyatında adı az duyulmuş eserler üzerinde çalışmış ve onları Türk edebiyatına kazandırmıştır.

Lâmiî'nin bir gazelini sadeleştirilmiş haliyle buraya alalım:

1. Gerçi hâk etdi vücûdum hasret-i rûyun senün
Gitmedi dilden hevâ-yı kadd-i dilcûyun senün

2. Micmer-i cânın yakaldan aşk odı ben hastenün
Doydı kûy-ı üstühânumdan seg-i kûyun senün

3. Câna minnetdür ne nâvek kim urur yâ kaşlarun
Olmışamdır haşre dek cândan du'â-gûyun senün

4. Berk-veş bir dem görünüp gizlenirsin ey perî
Âdemîler aldadur vallah bu hûyun senün

5. Dem ururmuşsun hevâ-yı müşk-i zülfinden meger
Bu sebebden cân verirmiş ey sabâ bûyun senün

6. Eşiginde baş komuşsun ol mehun subh-ı ezel
Anun-içün çarha döndi ey güneş kûyun senün

7. Hey nice rind-i cihânsın Lâmiî sôfî-sıfat
Hânkâh-ı çarhı tutdı hây-ı pür-hûyun senün

1. Her ne kadar senin yüzünü görmek özlemi vücudumu toprak ettiyse de, uzun boyunu görmek arzusu gönlümden gitmedi.

2. Aşk ateşi ben aşk hastasının can buhurdanını yaktığından beri, kapını bekleyen köpekler kemiklerimin yanık kokusundan doydular.

3. Yay kaşların canıma ne kadar ok vursa memnunum, canıma minnet. Bu yüzden kıyâmete kadar senin candan duâcınım.

4. Ey peri gibi güzel yüzlü sevgili! Şimşek gibi bir an görünür, sonra gizlenirsin. Vallahi senin bu huyun çok insanı aldatır, âşık eder.

5. Sevgilinin misk kokulu saçının arzusundan sözedermişsin. Ey sabah yeli, senin kokun bu yüzden canlandırırmış.

(Hevâ kelimesi arzu, heves, aşk anlamı yanında hava anlamında da kullanılır. Dem kelimesi de soluk, nefes demektir. Sabah yelinin özelliği, insana güzel kokular getirerek içini ferahlandırması ve çiçekleri açması, yani tabîatı canlandırmasıdır).

6. Ey güneş! O ilk, öncesiz sabahta o ay yüzlünün eşiğine başını koymuşsun. Onun için senin bulunduğun yer gökyüzüne döndü, yüceldi.

7. Ey Lâmiî! Sen nasıl dünya rindisin böyle? Ham sofu gibi senin de gürültün, şamatan gökyüzü tekkesini kapladı.

Lâmiî'nin eserleri, manzum ve mensur olarak başlıca iki grupta ele alınabilir.

Manzum eserleri: *Divan, Absal u Salâmân, Vâmık u Azrâ* (**Unsurî**'den), *Veys ü Râmîn* (**Fahreddîn Cürcânî**'den), *Ferhad u Şîrîn* veya *Ferhadnâme* (**Ali Şîr Nevâî**'den), *Tuhfe-i Lâmiî* (manzum lügat), *Şehrengiz-i Bursa, Gûy u Çevgân* (**Ârifî**'den), *Maktel-i Hüseyn, Heft Peyker* (**Nizâmî**'den), *Şem' u Pervâne, Şerefü'l-İnsan, Kıssa-i Edhem ü Hümâ, Hırednâme, Mevlid, Hayretnâme.*

Mensur eserleri: *Şevâhidü'n-Nübüvve* (**Câmî**'den), *Fütûhü'l-Mücâhidîn li Tervihi Kulûbi'l-Müşâhidîn* (**Câmî**'nin *Nefehâtü'l-Üns*'ünün tercümesi), *Hüsn ü Dil* (**Fettâh-ı Nişaburî**'den), *Münâzara-i Bahar u Şitâ*, *İbretnâme* veya *İbretnümâ*, *Şerh-i Dîbâce-i Gülistan* (**Sâdî**'den), *Hall-i Muammâyı Mîr Hüseyn*, *Letâyifnâme*, *Risâle-i Aruz*, *Risâle-i Fâl*, *Risâle-i Tasavvuf*, *Münşeât*, *Lügat-ı Fârisiyye*, *Istılahât-ı Sûfiyye*, *Fetihnâme-i Kal'a-i Moton*.

KAYNAKLAR: Abdülkadir Karahan,"Lâmiî Çelebi", *İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, s. 10-15; Fuad Köprülü,"Lâmiî Çelebi", *Yeni Türk Mecmuası*, İstanbul 1932, s. 33-38; *Büyük Türk Klasikleri*, c. IV, İstanbul 1986, s. 141-147; Günay Kut,"Lâmiî Çelebi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul 1986, s. 67-69.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

HAYREDDÎN-İ TOKÂDÎ (R.H) (ö. 940/1533)

Hayreddîn-i Tokâdî hazretleri, Halvetiyye silsilenâmelerinde Rasûlullah Efendimiz'den itibaren tarîkat zincirinin yirmisekizinci halkasında yer alır.

Bu zât hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Ancak mürşidi **Çelebi Halîfe Cemâleddîn-i Halvetî**'nin Amasya'da doğduğu ve medrese tahsilini tamamladıktan sonra Halvetiyye şeyhlerinden **Tâhirzâde Tokâdî** hazretlerine intisâb ettiği bilinmektedir. Onun vefatıyla **Bahâeddîn-i Erzincânî** hazretlerine yeniden intisâb etmiş, sülûkunu tamamlayarak hilâfet almıştır. Sırasıyla Tokat, daha sonra Amasya'da irşad hizmetine devam ederken Amasya'da vali bulunan **II. Bayezid** ile tanışarak dostluk kurmuşlardı. Bu dostluk, **II. Bayezid**'in padişah olmasından sonra, **Sadrazam Koca Mustafa Paşa** aracılığı ile İstanbul'a alınarak orada da devam ettirilmiştir.

Hayreddîn-i Tokâdî hazretlerinin, **Çelebi Halîfe Cemâleddîn-i Halvetî** hazretlerine Tokat'ta intisâb ettiği, talebeliğini Amasya'da devam ettirdiği, daha sonra da mürşidinin emri üzerine İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim sonraları halifesi, halefi ve damadı olan **Merzifonlu Yusuf Sinân** (Sünbül)

hazretleri de Amasya'da kendisine intisâb eden ve İstanbul'a geldikten sonra mürşidinin emriyle oraya gelenlerden biridir.

İstanbul'da bugün de *"Sünbül Efendi"* olarak bilinen dergâha yerleştirilen Şeyh hazretleri, irşad hizmetlerini on yıla yakın bir süre bu dergâhta sürdürmüştür. Sultan **II. Bayezid**'in Şeyh hazretlerini zaman zaman bu dergâhta ziyaret edip halvete girdikleri bilinmektedir.

Hayreddîn-i Tokâdî hazretleri, işte bu dergâhta ve bu zât tarafından yetiştirilmiştir. **Çelebi Halîfe Cemâleddîn-i Halvetî** hazretlerinin irfan ve marifet ocağı olan bu tekkesinde birçok hakikat ehli yetişmiştir. Bunlar arasında özellikle şu sekiz zât, onun irfan feyzini geniş çevrelere yaymışlardır:

1. Halvetiyye Tarîkatı'nın Sünbüliyye şubesinin pîri **Şeyh Yusuf Sinân (Sünbül) Efendi.**

2. **Şeyh İdris Kesîrü'l-Mürîd.**

3. **Aksaraylı Şeyh Cemâl Efendi.**

4. **Şeyh Kâsım b. Muhammed el-Cemâlî el-İstanbulî.**

5. **Alâeddîn-i Uşşâkî.**

6. **Şeyh Hayreddîn-i Tokâdî.**

7. **Şeyh Cemşâh'ı Karamânî.**

8. **Şeyh Sinân-ı Erdebîlî.**

Bu zâtlardan herbiri değişik bölgelerde irşad hizmetiyle meşgul olmuşlardır. **Hayreddîn-i Tokâdî** hazretleri de mürşidi **Çelebi Halîfe Cemâleddîn-i Halvetî** hazretlerince Bolu'da bu göreve tayin edilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi **Tokâdî** hazretleri hakkında fazla bilgi yoktur. Onun bu derece yüksek bir makama ulaştığını, o asrın önde gelen âlimlerinden **Şeyh Şa'bân-ı Velî**'yi yetiştirmiş olmasından anlayabiliriz.

Hayreddîn-i Tokâdî hazretleri hakkındaki bilgilerin çoğu, **Şeyh Şa'bân-ı Velî** hazretleri hakkında yazılan menkıbelerde ve onunla ilgili olarak yapılan araştırmalara dayanır.

Mahmûd Hulvî'nin *Lemezât*'ta bahsettiği **Tokâdî Hayreddîn Efendi** ile **Şeyh Hayreddîn-i Tokâdî**'nin birbirine karıştırıldığı görülmektedir. **Hulvî**'nin bahsettiği **Tokâdî Hayreddîn Efendi**, **Şeyh Hayreddîn-i Tokâdî** hazretlerinden

hayli zaman sonra Bursa'da ilim meclislerinde görüldüğü, Muradiye medreselerinde müderrislik yaptığı, daha çok ilim yönü ağır basan, bunun yanında keşf ve kerâmet sahibi âlim bir zât olduğu anlaşılmaktadır. **Şeyh Hayreddîn-i Tokâdî** hazretleri ise mânevî yönü ağır basan bir zât olarak bilinmektedir.

Hayreddîn-i Tokâdî'nin Bolu'da geçen irşad hayatının mühleti hakkında bir bilgiye sahip değiliz. İlk dergâhın İmâret Camii yanında olduğu kaynaklarda kaydedilmiştir. İmâret Camii'nin halen şehir merkezinde bulunan ve aynı adı taşıyan cami olduğu veya şimdiki türbesinin bulunduğu yerde aynı ada sahip bir caminin bulunduğu hakkında kesin bir bilgi elde etmiş değiliz.

Hayreddîn-i Tokâdî, müridlerinden **Şeyh Şa'bân-ı Velî**'ye 937/1530-31 yılında hilâfet vererek Kastamonu'ya uğurlamıştır. Kendisi bu tarihten sonra üç yıl kadar irşad hizmetine devam etmiş, 940/1533 yılında vefat etmiştir.

KAYNAKLAR: Ebû Rıdvan Mustafa Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, Halvetiye Silsilenâmesi Bölümü, İstanbul 1338; Ömerü'l-Fuâdî, *Menâkıb-ı Şerîf-i Pîr-i Halvetî Hazret-i Şa'bân-ı Velî*, Kastamonu Vilâyet Matbaası 1294; Ziya Demircioğlu, *Kastamonu Evliyaları*, Kastamonu 1962; a. mlf., *Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Postnişinleri*, Kastamonu 1983; Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M. E. B. Yay., İstanbul 1971; Doç. Dr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Halvetîliğin Şa'bâniyye Kolu, Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Külliyesi*, Ankara 1991; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul; Prof. Dr. Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zâviyeler*, İstanbul 1977; Mehmed Hulvî, *Lemezât*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Şer'iyye, No. 1100; Doç. Dr. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1994.

RAHMİ SERİN

İBN-İ KEMÂL (KEMÂLPAŞAZÂDE) (R.H)
(ö. 940/1533)

Osmanlı şeyhülislâmlarındandır. Büyük bir âlim ve devlet adamıdır. Asıl adı, **Şemseddîn Ahmed**'dir. Ancak **Fatih** devri kumandanlarından olan ve babası tarafından dedesi **Kemâl Paşa**'nın adına izâfeten *"İbn-i Kemâl"* veya *"Kemâlpaşazâde"* diye tanınmıştır.

Doğum tarihi 873/1468-69'dur. Doğum yeri ihtilaflıdır. Bazı kaynaklarda Edirne'de, bazılarında Tokat'ta doğduğu söylenmektedir. Amasya'da doğduğunu iddia edenler de vardır. Onun Tokat doğumlu olduğu daha çok kabul görmüştür.

Babası **Fatih** ve **II. Bayezid** devri kumandanlarından **Süleyman Bey**'dir. İstanbul'un fethine iştirak ettiği rivayet edilir. **II. Bayezid** zamanında Amasya ve Tokat sancak beyliklerinde bulunmuş, İstanbul'da vefat etmiştir.

Adıyla anıldığı dedesi, aslen Tokatlı'dır. Şehzadeliği döneminde **II. Bayezid**'e Amasya'da lalalık yapmıştır. Edirne ve İstanbul'da vakıfları vardır. 870/1465-66'da İstanbul'da vefat etmiştir.

İbn-i Kemâl, askerlikle temayüz etmiş bir aileye mensuptur. İlk tahsilini ailesinin nezaretinde tamamladıktan sonra, aile geleneğine uygun olarak askeriyeye intisâb etmiş ve altı-bölük sipahisi olarak **II. Bayezid**'in seferlerinde bulunmuştur.

Genç bir sipahi olarak **Çandarlı Halil Paşa** oğlu **İbrahim Paşa**'nın maiyetinde iştirak ettiği bir sefer esnasında, ordu Filibe'ye uğradığında, **İbrahim Paşa**'nın huzurunda bir toplantı yapılır. Toplantıya katılanlardan Filibe'de müderris bulunan **Molla Lütfî**, orada bulunan paşalara ve beylere hiç aldırmadan, bilhassa cesaret ve kahramanlığı ile Osmanlı ordusunda büyük şöhret sahibi **Evrenoszâde Ali Bey**'in dahi üst tarafına geçip oturur. Bu durum **Şemseddîn Ahmed**'i çok etkiler ve *"ne kadar uğraşsa da askerlikte böyle bir itibar kazanamayacağını, fakat çalışarak **Molla Lütfî** gibi olabileceğini"* düşünür; askerlikten ayrılıp ilmiye sınıfına geçmeye karar verir. Sefer bitip Edirne'ye döndükten hemen sonra kararını hayata geçirir; o sırada Edirne Dârülhadîs'ine tayin edilmiş olan **Molla Lütfî**'nin derslerine başlar. Süratle ilerler ve **Muslihiddîn Mustafa Efendi**, **Hatibzâde Muhyiddîn Mehmed Efendi** ve **Muarrifzâde Sinâneddîn Yusuf Efendi** gibi Edirne'nin meşhur müderrislerinden ders görerek tahsilini tamamlar. Lalasının torunu olduğu için **II. Bayezid** sonra kendisine ilgi gösterir ve ilk olarak Edirne'deki Taşlık Medresesi'ne müderris tayin edilir. Arkasından sırayla Üsküp İshak Paşa Medresesi, Edirne'deki Halebiye ve Üç Şerefeli medreseleri, İstanbul'daki Sahn-ı Semân Medresesi müderrisliklerinde bulunur; bunlardan sonra da o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin en büyük medreselerinden olan Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğine yükselir.

Şiîler hakkında yazdığı risâle sayesinde **Yavuz Sultan Selim**'in nezdinde de büyük itibar kazanmıştır. Bu yüzden **Yavuz** da kendisini 921/1515'de Edirne Kadılığı'na, 922/1516'da da Anadolu Kazaskerliği'ne getirmiştir.

Kazasker olarak **İbn-i Kemâl** de **Yavuz**'un Mısır seferine katılmıştır. Sefer dönüşünde **İbn-i Kemâl**'in atının ayağından sıçrayan çamur Padişah'ın kaftanına isabet eder ve kirletir; bunun üzerine **Yavuz**, *"Ulemânın atının ayağından sıçrayan çamurların medâr-ı zînet ve bâis-i mefhâret"* olacağını söyleyerek, çamurlu kaftanın, ölümünden sonra sandukasının üzerine örtülmesini vasiyet eder.

İbn-i Kemâl, Kanûnî devrinde de büyük itibar görmüştür. **Kanûnî** dönemindeki ilk görevi 100 akçeli Edirne Dârulhadîs'i müderrisliğidir. Bu görevde iken **Kanunî**'nin seferlerine de iştirak etmiş ve **Zenbilli Ali Efendi**'nin vefatı üzerine 632/1526'da şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Böylece, askeriyeden ayrılıp ilmiye sınıfına geçmenin mükâfatını, bu sınıfın en yüksek makamı olan şeyhülislâmlığa yükselerek görür ve 2 Şevval 940/16 Nisan 1534 tarihinde vukû bulan vefatına kadar bu makamda kalır.

Gösterdiği liyâkattan dolayı *"müftiyu's-sekaleyn"* (ins ve cinnin müftüsü) diye anılan **İbn-i Kemâl**'in kabri İstanbul'da, Edirnekapı haricindeki Mahmud Çelebi Zâviyesi avlusundadır.

Sonradan ilmiye sınıfına geçmesine rağmen fıkıh, tefsir, hadis gibi şer'î ilimlerde temayüz ettiği gibi edebiyat ve tarih sahasında da söz sahibidir. Onun ölümü üzerine ***"Kemâl ile birlikte ilimler öldü gitti"*** diye tarih düşülmesi, onun ilmî değerini anlatır.

Türkçe, Arapça ve Farsça birçok eser yazmıştır. Eserlerinin sayısı hakkında değişik rakamlar söylenmekte ve bu sayı 300'e kadar çıkmaktadır. Çok azı basılmış olup çoğu el yazması halindeki kitapları akaid, kelâm, tefsir, hadis, fıkıh, dil konularını ihtiva ederler.

İbn-i Kemâl'in en önemli özelliklerinden biri de Ehl-i Sünnet itikadı savunuculuğudur. **Yavuz Sultan Selim**'in isteği ile o devirde Osmanlı topraklarında yayılmaya başlayan ve **Şah İsmail**'in desteklediği Şiîliğe karşı mücadelenin önemini anlatan bir risâle yazmıştır. **Yavuz**, onun bu risâlesinden çok etkilenmiştir.

İbn-i Kemâl, Şiîliğe karşı mücadelesini ve Ehl-i Sünnet savunuculuğunu aynı şekilde **Kanûnî** devrinde de sürdürür. O sırada **Molla Kâbız** isimli bir müderris, bazı Kur'an ayetlerini kendine göre yorumlayarak **Hz. İsa**'nın Hz. Peygamber'den üstün olduğunu iddia etmeye ve bunları her yerde uluorta yaymaya başlar. Bu yüzden İstanbul'da büyük bir fitne belirir. Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin bile onun karşısında zorlandıkları rivayet edilir. Bir gün **İbn-i Kemâl** ile **Molla Kâbız** Padişah'ın huzurunda münakaşaya tutuşurlar. **İbn-i Kemâl**, onun iddialarını çürütürse de **Molla Kâbız**, Ehl-i Sünnet itikadını kabul etmez ve görüşlerinde ısrar eder. Bu ısrarı üzerine katline hükmedilir. Böylece bir fitne ortadan kaldırılmış olur.

İbn-i Kemâl 'in, **Mühyiddîn İbnu'l-Arabî** hakkında verdiği fetva meşhurdur. **İbnü'l-Arabî**, 560-638/1165-1240 yılları arasında yaşamış büyük bir âlim, mütefekkir ve mutasavvıftır. Ortaya attığı *"vahdet-i vücûd"* nazariyesi, İslâm âleminde yüzyıllar boyu çeşitli tartışmalara yol açmış ve kendisi de bu yüzden değişik ithamlara uğramıştır. **İbn-i Kemâl**, verdiği bir fetva ile onu ithamlardan kurtarmak istemiştir. Bu meşhur fetvada **İbn-i Kemâl** şöyle demektedir:

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Hamd, kulunu ihlâslı âlimlerden ve nebîlerle rasûllerin varislerinden eyleyen Allah'a mahsustur. Salât, doğru yoldan sapanları ve saptıranları ıslâh için gönderilmiş olan ***Muhammed*** *(s.a.v.)'e, onun âline, sapasağlam ve apaçık şerîatı tatbik etmek hususunda ciddiyet gösteren ashâbınadır.*

Ey insanlar! Biliniz ki, en büyük şeyh, kendisine tâbi olunan en kerim kişi, ârîflerin kutbu ve tevhid ehlinin imamı olan, Hâtem-i Tâî kabilesinden, Endülüslü ***Muhammed b. Ali el-Arabî****, kâmil bir müçtehid ve faziletli bir mürşiddir. Onun, insanı hayrette bırakan menkıbeleri, hârikulâde haller, fâzıllar ve âlimler katında makbul birçok talebesi vardır. Kim onu inkâr ederse, şüphesiz hata etmiştir ve o kişi, bu inkârında ısrar ederse dalâlete düşmüştür. Sultana, o kişiyi terbiye etmek ve bu inancından döndürmek vacib olur. Çünkü sultan, iyilikle emretmek ve kötülükten nehyetmekle emredilmiştir.* ***İbn Arabî****'nin birçok eseri vardır. Füsûsu'l-Hikem ve Fütûhât-ı Mekkiyye onun eserlerindendir.*

Onun eserlerinde bazı meseleler vardır ki, keşif ve bâtın ehli olmayan zâhir ehlinin idrâk edemeyeceği gizliliktedir. Kim anlatılmak istenen mânâyı kavrayamazsa, Allah Teâlâ'nın şu emrine göre, ona, bu konuda sükût etmek düşer. 'Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme. Zira kulak, göz, kalb ve bütün hepsi ondan sorumlu olurlar.'(1)

Allah doğru yola eriştirendir. Dönüş ve varış O'nadır.

Bu sayfaya yazı yazan, şerîata uygun karar vermiştir. Bunu ***Ahmed b. Süleyman b. Kemâl*** *yazmıştır. Herşeyin sahibi yüce Allah onu affetsin."*(2)

KAYNAKLAR: Atsız, "Kemâlpaşaoğlu'nun Eserleri", *Şarkiyât Mecmuası*, sayı: XI, İstanbul 1966, s. 71-112 ve sayı: XVII, İstanbul 1972, s. 83-135.; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, III., IV. ve VII. defter, neşre hazırlayan: Dr. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1957.; Parmaksızoğlu, İsmet, "Kemâl Paşazâde" *İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 561-566; *Şeyhülislâm İbn-i Kemâl Sempozyumu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1986.

Prof. Dr. ALİ YILMAZ

İBRAHİM GÜLŞENÎ (R.H) (ö. 940/1533)

Tam adı, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Şihâbüddîn b. Aydoğmuş b. Gündoğmuş b. Oğuz Ata'dır. Şeyhi Dede Ömer Rûşenî'nin bir işareti üzerine aldığı "Gülşenî lakabıyla tanındı.

Diyarbakır civarında doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Babası Emir Muhammed'in nesebi, Oğuz Ata'ya kadar çıkarılır. Babası erken yaşta vefat ettiği için İbrahim'in terbiyesi ve eğitimi ile amcası Seyyid Ali meşgul oldu. Daha sonra bilgi ve görgüsünü artırmak maksadıyla Tebriz'e gitti. Burada Uzun Hasan'ın kazaskeri Mevlânâ Hasan tarafından himaye edildi. İslâmî ilimleri tam olarak elde eden Gülşenî, kısa sürede Uzun Hasan'ın da sevgi ve güvenini kazandı. Onun tarafından Halvetîlerin pîr-i sânî

(1) İsrâ, 36

(2) Fetvanın Arapça metni için bkz. Ebu'l-Felâh Abdülhay b. İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men-Zeheb*, c.V., s. 195, Kahire 1351/1932.

kabul ettikleri **Seyyid Yahyâ Şirvânî**'nin halifesi **Aydınlı Dede Ömer Rûşenî**'yi Tebriz'e davet için gönderildiğinde Şeyh'e intisâb etti. **Ruşenî**'den hilafet alarak bu tarîkatı yaymaya koyuldu. Erdebil Hanedanı'na mensup Şiîler, Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak bölgeyi ele geçirince **Sultan Yakub**'un Tebriz'de kendisi için yaptırdığı zâviyeyi terkederek oğlu **Ahmed Hayâlî** ile birlikte Diyarbakır'a döndü. Bir müddet sonra buradan da ayrılarak Kudüs yoluyla Mısır'a gitti. Burada tarîkatını yaymaya başlayan **Gülşenî**, kısa zaman içinde büyük bir şöhrete sahip oldu. 922/1516 yılında Mısır'ı fetheden **Yavuz Sultan Selim**, ona bir arsa temlik etti. **Gülşenî**, dostlarının da yardımıyla bu arsada zâviyesini inşa etti (931/1524). Ünü bütün Mısır'a yayıldığından zâviyesi dolup taşmaya, irşad halkası gittikçe genişlemeye başladı. Bu zâtın ününü duyan **Kanûnî Sultan Süleyman**, onu İstanbul'a davet etti. **Gülşenî**, İstanbul'da devrin en seçkin âlim ve devlet adamları ile tanıştı ve çok saygı gördü. Mısır'a döndükten bir müddet sonra vefat etti.

Halvetî Tarîkatı'nın Gülşenî kolunu kurmuş olan **İbrahim Gülşenî**'de **Mevlânâ**, **Yunus Emre** ve kısmen **Nesimî**'nin tesiri hissedilmektedir. Sağlam bir dile ve akıcı bir üslûba sahip olan Şeyh'in özellikle Türkçe divanındaki gazel-ilâhîleri büyük bir beğeni kazanmıştır.

İbrahim Gülşenî, mizac olarak yumuşak huylu, zarif biriydi. Dost-düşman herkes onu takdir ederdi. Kâfirlerin İslâm'a girmesine vesile olan örnek şahsiyetlerdendi. **Sultan Yakub, Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman** gibi devrinin büyük devlet adamlarının sevgi ve hürmetini kazanmış, büyük bir şahsiyetti. **Sultan Uzun Hasan** da **Gülşenî**'yi çok severdi. Bir gün şehzâdelerinden biri, hasım kabul ettiği bir şahsa zarar vermek maksadıyla **İbrahim Gülşenî**'ye gelip, tesirli bir yazı yazmasını istedi. **İbrahim Gülşenî** de: *"İşi Hak Teâlâ'ya havâle etmek iyidir. Kin tutarak, öfkelenerek bir müslümana zarar vermeye kalkmak doğru değildir; hatta uğradığı felâkete sevinmek bile caiz değildir"* dedi. **İbrahim Gülşenî**'den böyle tesirli bir yazı alamayacağını anlayan şehzâde, atına bindi; başka birinden bu tür bir yazı almak amacıyla yola koyuldu. Ama atı şahlanarak onu yere attı. Görenler yetişip baygın şehzâdeyi evine getirdiler. Şehzâde ayılıp kendine gelince: *"İbrahim Gülşenî'ye gidin, ben tevbe ettim, pişman oldum. O da beni affetsin."* diye haber gönderdi. İyi olup ayağa kalkınca hemen **İbrahim Gülşenî**'nin yanına gitti. Huzu-

runda tekrar tevbe etti ve sadık talebelerinden oldu.

Gülşenî, Mısır'da da bir sevgi seliyle karşılaşmıştır. Kadılar kadısı **Abdülberr**, pîrdaşı **Şeyh Timurtaş** ve **Şahin Halvetî**'nin ricası üzerine *"Kubbetü'l-Mustafa"* denilen yere yerleşti. Kısa zamanda Kölemen Sultanı **Gavrî** başta olmak üzere, herkes onu çok sevdi. Ziyaretine gelenlerin artması üzerine **Sultan Gavrî**, Müeyyediye semtinde onun için bir medrese yaptırdı.

Fakat Memlûklular, siyasî nedenlerle Osmanlıya karşı Safevîleri desteklemeye başladılar. **İbrahim Gülşenî** Memlûkluları uyardı; **Sultan Gavrî**'ye öğüt verdi. Osmanlılar, Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırmak için harekete geçtiğinde **Gülşenî**'nin öğütlerine kulak asmayan **Sultan Gavrî**, **Yavuz Selim**'e mağlup oldu ve savaşta öldü. Onun yerine başa geçen **Kumandan Tomanbay, İbrahim Gülşenî**'ye gelip dua istirham eyledi. **Şeyh Gülşenî**, şöyle cevap verdi: *"Siz duaya kabiliyyet hasıl eyleyin ki, dua size ulaşsın! Sultanların duaya istidâdı, adalet sahibi olmalarıdır. Adalet, Allah Teâlâ'nın kitabı ile hüküm vermektir. Her kim Allah Teâlâ'nın hükmü ile hükmetmez ise zâlimdir. Sultanım! Eğer makam-ı selâmette olmak istersen **Selim**'e tâbi olasın!"* Bu nasihatlara kulak vermeyen **Tomanbay, Yavuz Selim**'e boyun eğmeyi gururuna yediremedi. Aslında son derece dirâyetli, cesur ve cengâver biriydi. Kahire sokaklarında uzun süren bir direnmeden sonra yakalandı.

İbrahim Gülşenî hazretleri, o sıralarda 104 yaşındaydı. Gözlerindeki rahatsızlık için **Kanûnî**, kehhalbaşına (göz doktoru) emrederek gerekli ihtimamı göstermesini söyledi. Kehhalbaşı bütün gayretini göstererek Allah'ın izniyle kısa zamanda **İbrahim Gülşenî**'nin gözlerinin açılmasına vesile oldu. Sıhhatine kavuşan **İbrahim Gülşenî** hazretleri, Atik İbrahim Paşa Camii'nde vaaz vermeye başladı. Padişah, ulemâ, şeyhülislâm ve halk ondan çok istifade ettiler. Daha sonra Mısır'a döndü ve 1534 (h. 940) senesi, Şevval ayının dokuzuncu gününde vefat etti. Tekkesinin bahçesindeki türbeye defnedildi. Ölümüne *"Mâte Kutbu'z-zaman İbrahim/Zamanın kutbu İbrahim vefat etti"* cümlesiyle tarih düşürülmüştür. Yerine **Ahmed Hayâlî** geçerek Gülşenî Tarîkatı'nı devam ettirdi.

Vefatıyla ilgili olarak **Münteci Mehmed Efendi** şunu anlatır:

"Evimin önünde bir servi ağacı devrildi. 'Bu hayra alâmet değil' diyerek, dua almak niyetiyle ***İbrahim Gülşenî*** *hazretlerinin evine gittim. Ama eve geldiğimde Hazret'in vefat ettiğini öğrendim. Servi ağacının devrilişini,* ***Gülşenî****'nin oğlu* ***Ahmed****'e anlattım. Orada bekleşenler hayrete düştüler. Çünkü akrabaları, müteveffaya tabut yapmak için servi ağacı aramaya çıkmışlardı. O serviden tabut yapıldı."*

Eserleri

1) Ma'nevî: Kırk bin beyitlik Farsça bir mesnevîdir. **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sine nazire olarak yazılmıştır. **Şeyh Lâlî Muhammed** tarafından baştaki beşyüz beyitlik kısım, şerhedilmiştir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 3588'de bir nüshası vardır.

2) Divân-ı Fârisî: Çeşitli vecizeleri ve öğütleri içeren Farsça bir divandır. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (Fatih nr. 3866).

3) Divân-ı Arabî: Tasavvufî konuları içeren Arapça bir divandır. Bir nüshası Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ndedir.

4) Divân-ı Türkî: Çoğu tasavvufî mahiyetteki şiirlerden meydana gelen bu divan, bilhassa Türk dili tarihi bakımından büyük önem taşır. İki tam nüshası DTCF Ktp. Üniversite Kitapları nr. 982 ile M. Can nr. 289'dadır.

5) Râznâme: Türkçe olup remel bahrinde yazılmış tasavvufî bir mesnevîdir. Millet Ktp. Manzum nr. 932'de bir yazma nüshası vardır.

6) Kenzü'l-Cevâhir: Bazan tuyuğ bazan da rubâî vezninde Farsça olarak yazılmış, takriben yedi bin dörtlüğü ihtiva etmektedir. İ.Ü. Ktp. FY nr. 1233'de bir nüshası mevcuttur.

İLÂHÎ

Gaflet ile geçti günün, ah! nideyim, ömrüm, seni ?...
Çün bozula bu düzenin, ah, nideyim, ömrüm, seni!...

Ecel erişe nâgehân, canın ala çu Kahraman,
Döndüre yasa düğünün... Ah, nideyim, ömrüm, seni!

Gece gündüz çalıştığın, hırs-ı emelle yığdığın,
Kala sensiz hanümânın... Ah, nideyim, ömrüm, seni!

Anmaz mısın öleceğin, kara yere gireceğin,
Azrail'e verip canın... Ah, nideyim, ömrüm, seni!

Terk etmedin bir dem heves, eliydeyken almadın ders,
Çün kim hevâyadır yönün... Ah, nideyim, ömrüm, seni!

Kıyamet kopar haşr için, dirilir ölen neşr için,
Canın olıser düşmanın.... Ah, nideyim, ömrüm, seni!

Zikir budur, ey Gülşenî! telkin edelden Rûşenî:
Can atmadın, sevdin teni... Ah, nideyim, ömrüm, seni!.

* * *

Benim gönlüm alan dilber,
Gider derler, gider derler.
Beni mecnûn tek o Leyli,
Eder derler, eder derler.

Kapıp aklımı başımdan,
Komadı bilgi huşumdan,
Sorarım yad, bilişimden:
Gider derler, gider derler.

Ne sevdadır, dey'niz bana!
İşitip kalmanız tana!
Gönül benden kaçıp ana,
Gider derler, gider derler.

İşittim: aşk ile sevda,
Kılanda âşıkı şeyda.
Düşüp deli gibi dağa,
Gider derler, gider derler.

N'idem, ey, uslular, dey'niz!
Delirmeden gamım yey'niz!
Çü baştan aklımı yaz güz,
Gider derler, gider derler.

Görüp aşk ile medhuşü,
Bilin âşık o bîhuşü,
Çü anın akl ile huşü,
Gider derler, gider derler.

İşittim Gülşenî seni,
Doğaldan Rûşenî günü:
Ziyâdan Aydın iline,
Gider derler, gider derler.

* * *

Aşk ile den halimi: nolasıdır akıbet,
Nem var ise çün anın olasıdır akıbet!...

Aşk ile mecnûnluğum, valih ü meftûnluğum,
Faş oluben has ü âm bilesidir akıbet.

Aşk alıben aklımı, unutturup naklimi,
Deli gibi dağlara salasıdır akıbet.

Aşk ile şeydalığım, ağlar iken güldüğüm,
Yad ü biliş görüben gülesidir akıbet.

Aşka olup mübtelâ, bir deme, yüz bin belâ...
Başıma andan kaza gelesidir akıbet.

Dilin ile varlığın sal yerine yokluğ al,
Almaz isen bimakal alasıdır akıbet.

Aşk izini izleyen, doğru yolun gözleyen,
Rûşenî'den, Gülşenî! bulasıdır akıbet.

* * *

Bî vücûdum aşk odu bilsem benim nem yandırır
Yamben küllî kül oldum pes dahi nem yandırır

Yandırır gerçi cihanda aşk odu âşıkları
Lik ben aciz kulunu katı muhkem yandırır

Ah edersem bir nefes dünyayı oda yandıra
Yedi cerhi âhım odu cümle bir dem yandırır

Rûşenî'nin aşkına düşmüş çeker derd Gülşenî
Aşk odu pervâne misli ben her dem yandırır

KAYNAKLAR: Atâî, *Şakâik Zeyli*, s. 67; *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara 1982; *Dergâh Edebiyat Ansiklopedisi*; Hüseyin Vassâf, *Sefînetü'l-Evliya*, c. 3, s. 106; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 116; Latifî, *Tezkire*, s. 52; *İA*, "Gülşenî", IV, 835-836.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

ABDÜLKUDDÜS KANGÛHÎ (R.H) (ö. 944/1537)

Babasının adı **Abdullah**'tır. Nesebi **İmam-ı Azam**'a kadar uzanır. Devrin meşhur âlimlerinden ilim tahsil etti. **Şeyh Muhammed b. Arif Radulevî** 'nin sohbetlerinde bulundu. Mahdum **Şeyh Muhammed**'den ve **Kâsım Evdehî**'den icâzet aldı.

Abdulkuddüs, nafakasını temin etmek için çiftçilik yapar, kimseden bir şey istemezdi. Sadâkati, ihlâsı ve zühdü ile herkes tarafından saygı görürdü. El emeğine verdiği önem, Hindistan'da takdirle karşılanmış ve pek çok zâhid tarafından kendisine övgüler yağdırılmıştır.

Talebeleri çoktur. **İmam-ı Rabbânî**'nin babası **Abdülahad** hazretleri de onun talebesidir. Nesilce de bereketliydi. Birçok oğlu oldu. Hepsinin kendi dönemlerinde muhitlerine ışık saçtıklarını görüyoruz. Şeyh Efendi, evlâtlarının ilim öğrenmesinde kopukluk olmamasına özen gösterir, onlara öğüt verirdi.

Delhi'ye ilim tahsiline giderler, zamanla babalarını özlediklerinde: *"Sizi görmek, özlem gidermek istiyoruz"* diye yazarlar, fakat Şeyh Efendi: *"Onların bizim yanımıza gelmesi, ilim tahsiline*

gevşeklik verir" diyerek, o yaşlı haliyle kendisi Delhi'ye giderdi. Oğullarından birine yazdığı mektupta şöyle diyor:

"Her zaman abdestli ol! Vaktin kıymetini bil, beş vakit namazı sünnetleri ile tâdil-i erkâna riayet ederek, Allah'ı görüyormuşçasına kıl! İlim, ibadet içindir. Kıyamet Günü ilimden değil, amelden sorulacak! Amelin gayesi, ihlâslı olmayı başarmaktır. İhlâs ise Allah sevgisini kazanmak içindir."

Abdülkuddüs hazretleri, çok sevilen biriydi. Hakkında sayısız kerâmet anlatılır.

Eserleri arasında en meşhuru *Envâru'l-Uyûn*'dur. Eser, hocası **Abdülhak Radulevî**'nin menkıbelerini ihtiva eder.

Abdülkuddüs Efendi, 944 (1537 m.) yılında Kankûh'te vefat etmiştir. Allah rahmet eylesin.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefînetü'l-Evliyâ*, c. R, s. 101; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 145.

SAİD AYKUT

AHMED SÂRBÂN (R.H) (ö. 952/1545)

Kaynaklar **Ahmed Sârbân**'ın Hayrabolulu olduğunda birleşiyorlar; fakat doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Çocukluğunu nerede geçirdiği ve tahsilini nerede tamamladığı bilinmiyor.

Ahmed Sârbân genç yaşlarında Yeniçeri Ocağı'nda 26. ortayı meydana getiren deveci ortasına kaydolmuş ve devecibaşılığa kadar yükselmiştir. **Ahmed Sârbân**, devecibaşı olarak **Kanûnî Sultan Süleyman**'ın İran-Irak seferine iştirak etti. İşte bu sefer sırasında, bazı kaynaklarda seferden dönüşünde, **Aksaraylı Pîr Ali** ile tanışmış, onun hizmetinde bulunmuş, bu hizmet onun dünya ile kalbî bağının kesilmesine vesile olmuştur.

Melâmiyye Tarîkatı mensupları **Ahmed Sârbân**'ı, **Pîr Ali**'nin tam bir vârisi (vâris-i etemmi) kabul ederler. **La'lîzâde**, *Sergüzeşt-i Melâmiyye* adlı eserinde onu, tarîkat denizinin gemisi, hakikat nurunun definesi, îkân güneşinin pertevi olarak vasıflan-

dırır. **Müstakimzâde** de irfan pınarının menbaının ve ekvân dairesinin kutbunun o olduğunu söyler.

Ahmed Sârbân'ın **Pîr Ali Sultan** ile tanışmadan önce keyif ehli bir kimse olduğu ve **Pîr Ali**'nin ona: *"Sen dünya alâkası ile paslanmaya lâyık bir kimse değilsin; sen bir cevhersin, dünyanın süsüne ve âlâyişine gönül verme!"* dediği rivayetler arasındadır.

Melâmî kaynaklarında **Ahmed Sârbân**'a ulaşan tarîkat silsilesi, **Bıçakçı Ömer Dede (Emîr Sikkinî)**'den sonra şöyledir: **Ayaşlı Bünyamin, Pîr Ali (Aksaraylı), İsmail Mâşûkî, Ahmed Sârbân.**

Ahmed Sârbân'dan sonra silsile şöyle devam eder: **Vizeli Alâeddîn, Gazanfer Dede, Vizeli Bâlî Efendi, Hâşimî Seyyid Osman Efendi (Saçlı Emir), Seyyid Cafer, Şerîf İbrahim, Seyyid Gazanfer-i Sânî.**

Ahmed Sârbân'ın 940/1533 tarihinde intisâbından sonra, hangi tarihte tekrar Hayrabolu'ya geldiğini kesin olarak bilemiyoruz.

Bazı kaynaklar 17 sene irşad ile meşgul olduğundan bahsediyor. **Ahmed Sârbân**'ın 952/1545 tarihinde Hayrabolu'da vefat ettiği bütün kaynakların ittifakla verdiği bir bilgidir. Bu vefat tarihini doğru kabul edersek, **Pîr Ali**'ye intisâb ettikten sonra ölümüne kadar olan hayatının oniki sene civarında olduğu anlaşılır. Bu tanışma, Bağdad seferinden sonra ise -ki tarihler sefer dönüşünü 942/1535 olarak gösteriyorlar- bu sürenin on sene olması da muhtemeldir.

Ahmed Sârbân kendi adına yapılan tekkenin türbesinde medfundur. Sandukasına dayalı bulunan levhadaki tarih şudur:

Cenâb-ı Pîr Ahmed kutb-i devrân-ı velâyet kim
Katâr-ı kudsün oldur sârbân-ı râh-peymâsı

Cenâb-ı hazret-i Sâlihden almış gâlibâ feyzi
Ki zîrâ sârbânlık hizmetinin oldur îmâsı

Giderken kârbânı sâlikân-ı Kâbe-i vasle

Konak yeri olurmuş ol gürûha aşk sahrâsı

Kalır mı sâliki gümrâh olup hiç tîh-i hayrette
O sâhib üştürânı himmetin bak var mı hemtâsı

Medihân oldu vasfınla "Halîm"in maksadı oldur
Bırakma yârini yolda budur senden temennâsı

Ziyâret eyleyince rihleti sâlin hisâb ettim
Şütürbân oldu ol zâtın zihî târîh-i ra'nâsı.

Bayramiyye Tarîkatı'nın bir şubesi sayılan Melâmiyye Tarîkatı'nın pîri, yukarıda da belirttiğimiz gibi **Hacı Bayram Velî**'nin halifelerinden Göynük'te medfun **Bıçakçı Ömer Dede**'dir. Hafî zikri ihtiyâr etmiş olan bu tarîkatın tacı, hırkası ve tekkesi bulunmaması, klasik tarîkat anlayışının farklı bir tarzda yorumlanması olarak kabul edilebilir.

Mensuplarından bazılarının söz ve eserleriyle **Hallâc-ı Mansûr**'un vâdisinde dolaşmaları ve *"ene'l-Hak"* cümlesini tekrarlamaları, esrarlı hayatları dikkatleri üzerlerine çekiyordu. **Ahmed Sârbân**'dan önce yaşamış olan **Oğlanşeyh İsmail Mâşûkî**'nin, oniki müridiyle birlikte zamanın şeyhülislâmı **İbn Kemâl**'in fetvasıyla idam edilmesi (935/1528) Melâmîlerle, devlet ricâli ve ilmiye mensuplarının arasındaki gerginliği artırmıştır. **Ahmed Sârbân** bu gergin çevrede bulunduğu sürece telifkâr bir ruha sahip olduğundan mensuplarını bu sosyal çalkantılar arasından çekip çıkarmada başarılı olmuştur.

Bazı kaynaklarda **Akşemseddîn** ile **Emîr Sikkınî**'nin arasında meydana gelen meşreb farklılığını, onulmaz bir ihtilafın doğmasına sebep olmuş gibi gösterilmesi kanaatimizce doğru değildir. Zîra bu mühim insanların her ikisi de **Hacı Bayram Velî**'nin halifesidir. Denizin üstünde fırtınalar esse bile, içi durgun ve sessizdir. Nübüvvet ve onun bâtını olan velâyetin mazharı olan kimselerde ihtilaf sözkonusu değildir. **Akşemseddîn** ve **Ömer Dede** arasında görülen bu meşreb farklılığı, kendi zamanlarından önce Buhara'da şeyhi **Emir Külâl** hazretleriyle, Nakşî Tarîkati pîri **Bahâeddîn Nakşbend** hazretleri arasında vukû

bulmuştur. **Emir Külâl**'e kadar uzanan Hâcegân Tarîkatı'nda tatbik edilen cehrî (sesli) zikir, **Bahâeddîn Nakşbend**'den sonra hafî (gizli) zikir olarak devam etmiştir. Kaynaklar bu iki velînin arasında bu yüzden bir ihtilafın meydana geldiğinden bahsetmiyorlar.

Bayramî Melâmîliği'nin diğer bir özelliği, "*vahdet-i vücûd*" olarak isimlendirilen ve **Hallâc-ı Mansûr**'un "*ene'l-Hak*" sözüyle ifşâ edildiği belirtilen vahdet sırrının mensupları olmalarıdır. **Hallâc** vâdisinde gösterilen bu ısrar, başta **Seyyid Nesimî** olmak üzere pek çok takipçisinin idamına sebep olmuştur. **Hallâc**'ı benimsemek ve onun sözlerini tekrarlamak, bir yerde sanki onun sonunu da kabullenmek olmuştur. **İsmail Hakkı Bursevî** hazretleri bir beyitiyle bu konuya işaret ediyor:

"Ehl-i da'vâ âkibet ber-dâr olur Mansûr-veş
Gerçi hakdır Hakkıyâ aslın, deme ammâ "hakkım!"

Yani dava ehli sonuçta **Mansûr** gibi asılır. Ey Hakkı, gerçi senin de aslın Hak'dır; fakat sakın ola ki "ben hakkım" demeyesin!

Ahmed Sârbân'ın müridlerine göndermiş olduğu mektupları ve daha çok tasavvufî konuları ihtiva eden bir de divanı vardır. **Ahmed Sârbân**'ın saf bir Türkçe ile yazdığı divan halk ve tarîkat mensupları arasında son derece beğenilmiş, bu vesile ile tarîkat içindeki hâkimiyetini de güçlendirmiştir.

Manzûmelerinde"*Kaygusuz*", "*Ahmed*" ve "*Ahmedî*" mahlâslarını kullanmıştır. **Abdülbaki Gölpınarlı**, *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde **Ahmed Sârbân**'ın edebî özellikleri hakkında şunları söylüyor:

"***Sârbân Ahmed***, *Bayrâmî Melâmîleri içinde yetişen şairlerin en kudretlisidir. Dîvân edebiyatının kasîde, gazel, mesnevî, muhammes, müseddes, tercî' , müstezâd şekillerinde hakkıyla başarılı olmuştur....*"

Dili oldukça akıcı olan **Ahmed Sârbân**'ın şiirlerinde imâleler (bir heceyi vezne uydurmak için uzatarak okumak) pek azdır. Melâmiyye Tarîkatı mensuplarının mensûr ve manzûm eserlerinde Hallâcî özelliklerinin yanısıra, tarîkatta Alevîliğin izlerini de görüyoruz. **Ahmed Sârbân**'ın **Hz. Ali** (r.a.) efendimize, Ehl-i Beyt'e ve oniki imama derin muhabbeti ve mehdi anlayışı,

bağlı bulunduğu tarîkatının bir neticesidir.

Alevî tarîkatlarda bulunan bu ortak özellikler, ifrad dereceye vardırılmadığı ve Alevî kimliği, Müslüman bir tarîkat kimliği olarak korunduğu ve Ehl-i Beyt'e muhabbetle birlikte, diğer Râşid halifelere dil uzatılmadığı sürece, Ehl-i Sünnet geleneğinden tamamen farklı bir durum arzetmezler.

Ahmed Sârbân, **Hz. Ali** ve Ehl-i Beyt muhabbetini şiirlerinde aksettirirken, zaman zaman **Hz. Ebûbekir**, **Hz. Ömer** ve **Hz. Osman**'ı da zikretmiştir. İşte onlardan birkaçı:

"İki cihânın güneşi Mustafâ
Hem-demîdir çâr-ı yâr-i bâ-safâ"

"Ebûbekr ü Ömer Osman'dır ey cân
Şerîat tahtı üzre oldular hân"

"Birinin Ebûbekr bir ikincisin Ömer'dir
Üçüncü yâr-ı Osman, dördüncü Murtazâ'dır."

Ahmed Sârbân'ın şiir ve nesirdeki kudretini, üslup özelliklerini bir nebze olsun göstermek için divanından bir gazelini ve müridlerinden birine göndermiş olduğu mektubu naklediyoruz:

Gazel

Görmeyen cân Yûsuf'un Ken'ânı bilmez kandedir
Öz vücûdu mısrının sultânı bilmez kandedir!

Cehdedib tavr-ı beşerden çıkmayan tâlib bugün
Kaldı isyân içre ol nisyânı bilmez kandedir!

Cism ü cânın sırrını fehmetmeyen âvâreler
Gerçi âşıktır velî cânânı bilmez kandedir!

İçmeyen vuslat şarâbın yâr elinden dem-be-dem
Benzer ol mâhîye kim, ummânı bilmez kandedir!

Sırr-ı cânı bilmeyib seyreyleyen sergeşteler
Devreder devrân ile devrânı bilmez kandedir!
Mübtelâ-yı aşk olup cânânesîni bilmeyen
Derd ile dermandadır, dermânı bilmez kandedir!

Can kulağıyla işit "Ahmed", Muhammed nutkudur
Kendi nefsin bilmeyen, Rahmân-ı bilmez kandedir!

Ahmed Sârbân'ın Ankara'daki halifesi **Hüsâmeddîn**'e yazdığı mektuptan bazı cümleler:

"Ben sâlusluk bilmezem, aşka riyâ katmazam; aşka riyâ katan kâfirdir. Azizim şöyle buyurmuştur: 'Lokması kursağınızda düşen yaradılmış yabanda kalmıya, gönlü yaradan ululuğa (ululuğuna) erişe!' Biz dahi deriz. Sizlerin de bu muhabbetiniz üzerinde hakkınız çoktur, ammâ sâbıkta nice oyun düşüptür. Allah'ın inâyeti ve Habîbullah'ın şefaati ve nübüvveti ve evliyânın yüce himmeti nicelere erişip, mübârek yüzünden kerem yurduna müjde verdiler.

***Mevlânâ**: 'Şöyle bilesiz, erenler mâbeyninde size **Molla Hüdâvendigâr** hâli verilibdir denildi. Bilir misin ki oğul, bu hâl sizlere hâsıl ola; siz dahi zevk ve şevk hâsıl edesiz. Feyz-i Rabbânî, nûr-ı Muhammedî hasıl ola.'*

Yüce himmet-i evliyâ iznimiz budur ki, tenhânızda çokluk oturmayasız ve kaba dervişleriyle sohbet edesiz. Zirâ tarîk böyledir ki, birbiriniz yüzünden ma'rifet söyleyü söyleyü hâl tahsîl olur. Zirâ hakîkatte size ata düştük, sizler dahi hakîkatte oğul düştünüz. 'El veledü sırrı ebîhi' (çocuk babasının sırrıdır). Ata daima yerine oğul kaldığını istemez mi?

Erde buhl yoktur, buhulde er yok. Oğlum, şu dediğimiz daire sizde hâsıl olmadıysa, biz yalancılardan oluruz. Oğlum, sizlerden bir istimdâdımız dahi vardır. Cevher gösterene siz boncuk gösteresiz ve boncuk gösterene saksı gösteresiz. Hakkânî muhabbet gözeteni gözden bırakmıyasız.

Ata dahi ne der derseniz: Şerîat, şerîat, yine şerîat! Allah'ın izni, rûh-ı Muhammedî'nin sırrı, gerçeklerin âlî himmeti hep sizlere verilmiştir..."

Şakâyık'ın rivayetine göre **Ahmed Sârbân**'ın çok huysuz ve

geçimi zor bir hanımı varmış. Şeyhlerini görmeye gelen müridlere: *"Siz bu heriften ne meded umuyor ve ne hayır bekliyorsunuz, sizin hiç işiniz yok mu?"* tarzında konuşmalar yaparmış.

Bu hale müridleri bir mânâ veremiyorlarmış. Onların bu hallerini gören **Ahmed Sârbân**, durumu açıklamak mecburiyetinde kalarak şunları söylemiş: *"Kardeşlerim, durum sizin zannettiğiniz gibi değildir. Maksat çirkin huylu insanlarla da geçinmenin mümkün olabileceğini göstermektir."*

Şakâyık, **Ahmed Sârbân**'ın vefatından sonra, hanımının kadrini anlayıp gece gündüz: *"Yazıklar olsun, ben senin kadrini, kıymetini bilemedim!"* diye ağlayıp sızladığını da kaydediyor.

KAYNAKLAR: Nev'izâde Atâî, *Şakâyık-ı Numâniyye ve Zeyilleri*, İstanbul 1989, tıpkı basım, s. 270; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, s. 1/20; M. Ali Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, İstanbul 1343, s. 118-121; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992, s. 55-67.

Doç. Dr. SELÇUK ERAYDIN

PÎR MUHAMMED GENCEVÎ (R.H)
(XVI. Asırda Yaşamış)

Karabağ'da yetişen ünlü şeyhlerden biri olup, aslen Karabağ'ın Gence şehrindendir. **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**'nin mürşidi **Şems-i Tebrîzî**'nin torunlarından olan **Gencevî** XVI. asırda yaşamıştır.

Şeyh Abdulgaffâr'a intisâb ederek kemâle eren **Pîr Muhammed**'in tasavvufa yönelişi şöyle nakledilmektedir:

Pîr Muhammed gençliğinde, çift sürmekte olan ağabeyine azık götürmüş, ancak onda bir hal görüp yanından süratle eve kaçmıştı. Evde babasını görünce ondan da korkup kaçmıştı.Yollarda kimi görse ürker, kaçar oldu. Artık bir yerde duramaz olmuştu. *"Niçin, neden, kimden kaçıyorsun?"* şeklindeki soruları cevapsız bırakıyordu. En sonunda onu hasta kabul edip, zamanın büyük velîsi **Şeyh Abdulgaffâr** hazretlerinin huzuruna götürdüler. Bu zât ona:*"İnsanlardan niçin kaçıyorsun?"* diye sorunca,*"İnsanlar,*

gözüme vahşi hayvanlar şeklinde görünüyor. Onlardan bana zarar geleceğine inandığımdan kaçıyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine Şeyh, **Pîr Muhammed**'in babasına: *"Üzülmeyiniz, oğlunuzun korkulacak bir hastalığı yok. Bilakis sevininiz. Allah Zü'l-Celâl, oğlunuzun basiret ve kalb gözünü açmış, perdesini kaldırmış, insanların hayvânî sıfatlarını görür hale gelmiş. Nice zâhidler bu hali elde edebilmek için ne çileler ve riyâzâtlardan geçip Allah'a niyazda bulunmuşlardır. Zira insanların çoğu nefisleri itibariyle vahşi hayvan tabiatındadır. Bence siz, bu çocuğu bizim terbiyemize terk edin; inşaallah kâmil ve ârif bir zât olur."* deyince babası küçük **Muhammed**'in de rızasını alıp, onu Şeyh Efendi'nin emin ve kâmil ellerine bıraktı. Genç **Muhammed**, uzun yıllar şeyhine canla başla hizmet etti. Belli bir olgunluğa ve makama eriştikten sonra şeyhinin izni ile baba evine döndü, orada evlendi.

Şeyh Abdulgaffâr Efendi'nin ailesi bir gece Şeyh Efendi'ye: *"Efendi, Allah saklasın size bir emr-i Hakk vâki olur ise sizden sonra yerinize hangi oğlunuzu bırakacaksınız?"* diye sorunca, Şeyh: *"Yerime **Pîr Muhammed**'i bırakacağım"* dedi. Buna karşı çıktılar ve *"Oğullarından birini mutlaka yerine vekil bırakmalısın"* deyip, ısrar ettiler. **Şeyh** de: *"Üç oğlumuz da halen yanımızda ve horuldayarak uyuyorlar. **Pîr Muhammed**'in evi, Çerkis nehri kenarında, yarım günlük uzak bir yerdedir. Şimdi, oğullarını üçer kere isimleri ile çağırayım. Hangisi önce uyanırsa onu yerime koyayım"* dedi. Nitekim yanıbaşındaki oğulları bu seslenmeyi işitmezken, uzakta bulunan **Pîr Muhammed**: *"Buyur, emret şeyhim!"* diye cevap verince, hanımı durumu anlayıp, Şeyh'e hak verdi. Şeyh Efendi de hanımına: *"Hatun, bu hali, bu uyanıklığı kuluna Allah bahşeder. Bu vehbîdir, senin benim gayretimle olmaz, nasib ve istidâd meselesidir"* diye buyurdu.

Menkıbelerinden

Pîr Muhammed'in talebelerinden Erişli **Molla Baba** anlatıyor: *"Bir gün Şeyh hazretleri ile bir yere gidiyorduk. Yol üzerinde bir kuş ölüsü gördük. Hocam: 'Şu kuşcağızı bana ver' dedi. Ben de kuşu alıp kendisine verdim. Bir süre kuşu elinde tuttu; meshedip, dua ettikten sonra kuş dirildi ve uçup gitti Bunun üzerine: 'Efendim, **İsa** (a.s.) dua edince ölü dirilirmiş. Elhamdülillah sizin nefesinizle de bu kuşun dirildiğini gözümüzle gördük' dedim. Bunun üzerine: 'Kuşcağız henüz ölmemişti. Fakat tesbihini yani Allah*

Teâlâ'yı zikrederken söylediği şeyi unutmuş. Onu düşünürken kendini kaybetmiş; ona tesbihini hatırlatınca aklı başına geldi ve toparlanıp uçtu. Her varlığın kendince tesbihi vardır' dedi."

Yine talebelerinden **Molla Muhammed**, bir gün evinde gusül abdesti aldı ve hocasının nasihat ettiği camiye gitti. Bir süre sonra Şeyh camiye geldi. Talebelerine bakıp, *"Ağzı kırık testi ile beyaz taş üzerinde gusül alan kimse, koltuğunun altında yıkanmamış yer bırakmışsın. Hemen git, yıka da gel"* dedi. Arkadaşları arasında kalkıp gitmeyi nefsine yediremeyen ve utanan o talebesine **Pîr Muhammed**: *"Molla Muhammed, bizim hizmetçiler oduna gidecekler, git onları gönderiver"* dedi. Bunun üzerine **Molla Muhammed** hemen kalkıp dışarı çıktı. Gidip guslünü yeniledi ve namaza yetişti.

KAYNAKLAR: *Pîr Menâkıb-ı Muhammed Gencevî*, Millet Ktp. Feyzullah Efendi, nr. 2142; *Silsilenâme-i Feyzullah Efendi*, İ.Ü. Ktp. İbnü'l-Emin TY. nr. 3718.

M. SERHAN TAYŞİ

MUSLİHÜDDÎN MÛSÂ MERKEZ EFENDİ (R.H) (ö. 959/1551)

Osmanlı dönemi **Kanûnî Sultan Süleyman Han** asrının en mühim Halvetî simalarındandır. Halk arasında *"Merkez Efendi"* ismi ile meşhur olmuş **Mûsâ Muslihüddîn Efendi** ile o dönemde mühim Halvetî simalarından birisi de bu tarîkatın Gülşeniyye şubesinin kurucusu ve Mısır-Kahire'de şöhret bulmuş olan **Şeyh İbrahim el-Gülşenî el-Diyarbekrî** (ö. 940/1533)'dir.

Merkez Efendi'nin ilmî ve tasavvufî şahsiyetini oluşturup yoğuran zengin bir kültür ortamında yetişmiş olması, onu tasavvuf tarihinin seçkin simaları arasında yeralmasında önemli bir etkendir. Yaşadığı dönemde *"Şeyhü'l-İslâm"* ve *"Müfti'l-Enâm"* **Zenbilli Alâeddîn Ali b. Ahmed b. Mehmed el-Cemâlî Efendi** (ö. 935/1528), dinî ve edebî ilimlerin her dalında otoriter olan âlimlerimizden *"Allâme"*, *"Şeyhü'l-İslâm"* **Kemâlpaşazâde Ahmed Şemseddîn b. Süleyman b. Kemâl Paşa (İbn Kemâl)** (ö. 940/1533), onun halefi *"Ebû Hanîfe-i Sânî"*, *"Sultânü'l-Müfessirîn"*, *"Hâce Çelebi"* gibi ünvanlarla anılan büyük müçtehid

Şeyhü'l-İslâm, Allâme **Ebu's-Su'ûdi'l-İmâdî b. Şeyh Yavsî Efendi** (ö. 981/1573), **Merkez Efendi**'nin hocası **Müderris Veliyyüddînoğlu Ahmed Paşa** (ö. 927/1520), ünlü şair ve edib *"Sultânüş-Şu'arâ"* diye bilinen **Abdülbâkî Mahmud Efendi** (ö. 1008/1599), ünlü edib ve mütercim *"Lamiî Çelebi"* adı ile bilinen **Molla Câmî** mütercim ve yorumcusu **Mahmud b. Osman b. Ali** (ö. 938/1531), **Merkez Efendi**'nin ve **Yavuz Sultan Selim Han** devrinin seçkin şeyhi **Sinâneddîn Yusuf Sünbül Sinân (Sünbül Efendi)** (ö. 936/1529) gibi yüksek şahsiyetlerin bulunması, onun nasıl ilmî ve akademik bir atmosferde yetişmiş olduğunu gösterir.

İstanbul'da Eğrikapı karşısında, sur dışında bir bölgeye yerleşerek irşad ve ilmiyle bu mekânı şenlendirip şereflendirmesi sebebiyle *"Merkez Efendi"* adını alan bu semtte, Şeyh'in tekkesi, çilehânesi ve türbesi bulunmaktadır.

Merkez Efendi'nin asıl adı **Mûsâ**, babasınınki **Mustafa**, dedesinin ki **Kılıç Bey**, büyük dedesinin ismi ise **Haydar**'dır. Şöhreti *"Merkez"*, lakabı *"Muslihüddîn"*, künyesi ise *"Ebû Takî"*dir. Bazı kaynaklarda Germiyan ili, Kütahya sancağı Tazkiye kazasından ayrılmış olan Gökoyük (Gökoluk) nahiyesi Sarı Mahmudlu köyünde doğduğu ileri sürülmekte, diğer bazı kaynaklarda da Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı olan Sarı Mahmudlu köyünde doğduğu ileri sürülmektedir. Ancak güvenilir kaynakların verdiği bilgilere dayanarak **Merkez Efendi**'nin Denizli'de doğduğunu söyleyebiliriz.

İlk tahsilini memleketinde tamamladıktan sonra yüksek tahsil için İstanbul'a gelerek **Hızırbeğzâde Veliyyüddîn Efendi** (ö. 902/1496) veya bu zâtın oğlu **Veliyyüddînoğlu Ahmed Paşa** (ö. 927/1520)'nın talebesi oldu. Kendisinden icâzet alıp bir süre medreselerde muidlik (asistanlık), daha sonra müderrislik ve vaizlik yaparak büyük ün kazandı. Daha sonra, zaman zaman hakikatı araştırıp bulma konusunda titiz olan çoğu âlimde olduğu gibi buhrana düştü. Karaman'a veya Amasya'ya, o sıralar Halvetîlerin üstadlarından olan **Habîb-i Karamânî** (ö. 902/1496)'nin yanına gitti. **Mûsâ Muslihüddîn Efendi**, tekrar İstanbul'a geldi. Bir süre bir medresede kalıp mücâvir olarak ders okuttuktan sonra, yeni tanıştığı Samatya semtinde Etyemez Tekkesi şeyhinin kızı ile evlendi. Bu sırada çeşitli camilerde halka vaaz etti; kalan zamanında ise İstanbul'un tanınmış âlim ve şeyhlerini ziyaret ederek feyz-

lerinden istifade etmeyi umuyordu. Bu sırada İstanbul'da Halvetiyye Tarîkatı'nın Cemâliyye ana kolundan türemiş Sünbüliyye şubesinin merkez âsitânesi olan Koca Mustafa Paşa Âsitânesi'nde **Zeynüddîn Sünbül Yusuf Sinân Efendi** (ö. 936/1529) irşad postuna oturmuştu. Ancak **Merkez Efendi**'nin, **Sünbül Efendi**'ye itimadı yoktu. Onun kâmil bir mürşid olarak beğenmemesinin kendince birtakım sebepleri vardı. Kendisi, dinî hükümlere son derece saygılı ve bağlı bir kişiydi. Ona göre **Sünbül Efendi**, vahdet-i vücûd'a inanmış biriydi. Yine o, dervişleriyle beraber *"deverân-ı sûfiyye"* denilen *"kıyam zikri"* ile ayakta Halvetî usûlü gereğince *"yedi esmâ" (esmâ-i seb'a)* ile *"yedi mânevî makam"*ı *(etvâr-ı seb'a: yedi tavır)* temin etmeye çalışıyor ve zaman zaman şevke gelip, nârâ atarak cezbe ile bağırdıkları ve buna benzer hoş olmayan taşkınlıklarda bulunduklarını biliyor ve görüyordu. Ona göre bu gibi taşkınlıklar, şeriata uygun şeyler değildi. Samimi bir Müslüman olan **Mûsâ Efendi**, bu türden hareketleri kabul edemiyordu. Bu yüzden, **Sünbül Efendi**'yi hiç görmediği halde buğz ediyor ve aleyhinde yeri geldikçe ileri geri konuşmaktan çekinmiyordu. Ancak gördüğü bir rüyanın etkisiyle **Sünbül Efendi**'nin yanına gitti. **Sünbül Efendi**, Halvetî usûlüne göre, halifelere mahsus *"Tâc-ı Halvetî"*yi bizzat eliyle **Mûsâ Efendi**'ye giydirdi. Sonra şeyhi ile birlikte erbaîne girdiler; üst üste halvet ve çileler çıkardılar. Şeyhinin isteği ile *"Koğacı Dede"* adı ile meşhur **Sevindik Dede** (ö. 900/1494)'nin Aksaray semtindeki zâviyesine şeyh olarak atandı. Burada uzun süre irşad hizmetinde bulunduktan sonra **Kanûnî Sultan Süleyman Han**'ın annesi **Ayşe Sultan**'ın isteği üzerine Manisa'da inşa ettirdiği imâretin yanında vakfı olan zâviyeye şeyh, imârete nâsıh (nasihat) şeyhi ve ruh hekimliği görevlerine atandı. Bu sıralarda **Sultan Süleyman**, şehzâde olarak Manisa valiliği görevinde bulunuyordu. Şeyh'in meclisine ve sohbetine katılır, çok zevk alırdı. **Merkez Efendi**, 927/1520 tarihinde **Kanûnî**'nin tahta çıkışına kadar burada hizmette bulunmuştur.

936/1529 yılında şeyhi **Sünbül Efendi**'nin vefatı üzerine İstanbul'a geldiğini, muhaliflerinin karşı çıkmasına rağmen çok geçmeden Koca Mustafa Paşa Âsitânesi postuna oturduğunu görüyoruz. Fatih ve Ayasofya camilerinde etkili vaazlarda bulundu. Bir gün Merkez Efendi Türbesi'nin bulunduğu arsada gezerken yeraltı suyunu keşfle bir kuyu açtırdı. Buraya dervişleri ile bir tekke ve hamam yaptırdı. **Yavuz Sultan Selim**'in kızı **Şâh Sultan**'ın yardımı ve vakfı ile cami ve vakıflar tesis edildi. Eyüb semtinde Şah

Sultan Camii ve zâviyesi yapıldı. **Şâh Sultan, Sadrazam Lütfi Paşa**'dan boşandıktan sonra **Merkez Efendi** ile evlendi. Bu evlilikten **Merkezzâde Şeyh Ahmed Efendi**'nin olduğu rivayet edilir. Hayvanlara karşı pek merhametli olan Şeyh, evindeki fareler incinmesinler diye kedi beslemezdi.

Şeyhi **Sünbül Efendi** kendisi hakkında: *"Cüneyd-i Bağdâdî ve Bayezid-i Bistâmî'yi görmedim diyen, Merkez Efendi'yi görsün"* derdi. Yolda rastladığı zengin, yoksul, çocuk kimi görse merkebinden inip, eğilerek selamlardı.

Merkez Efendi, ibadetlerinde çok titizdi. Temiz elbiseler giyer, güzel kokular sürünür, gözlerine sürme çeker ve öyle vaaza çıkardı. Çok tertipliydi. Küçük yaştan beri namaz ve orucunu terk etmemişti.

Şeyh Efendi, 959/1551 yılında vefat etti. Vefat ettiğinde yaşı doksanı geçmişti. Cenaze namazını **Şeyhü'l-İslâm Ebu's-Su'ûd Efendi** kıldırdı. Cenaze başında veciz bir konuşma yaptı.*"Ömrümde gördüğüm bî-riyâ (riyâsız) kimse var idiyse, yine bunlar idi"* demişti. Ölümüne *"Mate Takî"* veya *"Merkezin dâ'iresin nûr ide Allah"* mısraları ile tarih düşürülmüştür. Beşyüze yakın dervişi ve yirmi civarında halifesi olduğu, postta dört büyük halifesi olduğunu biliyoruz.

"Şakâik Tercümesi" müellifi Edirneli **Mehmed Mecdî Efendi, Merkez Efendi**'nin tasavvuf vadisindeki ummanlığını:

Râ'î-i şer'î benî hâmî-i dîn-i Resûl,
Fâris-i meydân-ı şer'î hâdî-i ehl-i yakîn
Kâşif-i sırr-ı ezelî vâkıf-i hâlidi,
Hâfız-ı esrâr-ı dîn sâlik-i râh-i mübîn.

mısralarıyla anlatır.

Merkez Efendi'nin çok değerli şiirleri vardır. Şiirlerinde edebî üslûp endişesi taşımasa da son derece güzel ve duygu yüklüdür. Bir ilâhîsi şöyledir:

Eyâ âlemlerin şâhı,
Tecellî kıl, tesellî kıl.
Gönüller burcunun mâ'hı,
Tecellî kıl, tesellî kıl.

Ciğerden eylerim feryâd,
Bu benlik dâvîsinden dâd,
İkilikden kılıp âzâd,
Tecellî kıl, tesellî kıl.

Bu Merkezî kulun cândan,
Yine ister seni senden,
Açıp hüsnün nikâbından
Tecellî kıl, tesellî kıl.

Diğer bir ilâhîsi ise:

Kani bizden evvel gelen velîler?
Bunu böyle buyurmuştur ulûlar,
Ab-ı kevser ırmağından dolular,
İçer cân ü dilden tevhîd edenler.

Sür tevhîdi gözün gönlün açıla,
Varma Hakk'ın dergâhına suç ile,
Sırat köprüsünü âsân vech ile,
Geçer cân ü dilden tevhîd edenler.

Hakk'ı seven Hakk yoluna çalışır,
Dâ'im Allah dostları ile görüşür,
Çıkar gökte meleklerle karışır,
Uçar cân ü dilden tevhîd edenler.

Hakk'ın nûru gitmez ânın yüzünden,
Silinir perdeler ânın gözünden,
Zâhir ü bâtını ânın yüzünden,
Açar cân ü dilden tevhîd edenler.

Gel ey Merkez galib geçti o cânlar,
Sür tevhîdi, ele geçmez bu demler
Sekiz cennet kapısını fetheyler
Açar cân ü dilden tevhîd edenler.

KAYNAKLAR: Âli, Gelibolulu Mustafa Ef. (ö. 1008/1599), *Künhü'l-Ahbâr*, c. IV-V (basılmamış yazma ciltler), İst. Üni. Ktb. TY. 5959, yk. 379b; Âli Ef. (ö. 1076/1665), *Tuhfetü'l-Mücâhidîn li Behcetü'z-Zâkirîn*, Yz. Nuruosmaniye Ktb. 2293, yk. 538a-540a; Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin (ö. 1201/1786), *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, İst. 1253/1837, c. I-II, (Bk. c. I, s. 230-31); Ayverdi, E. H. Barkan (ö. 953/1546), *Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, 1970, İstanbul; Barkan, Ö. L. Kolonizatör *Derviş-Gâzi Teşkilatı ve Anadolu'nun Türkleştirilmesi Mes'elesi*, Vakıflar Dergisi, c. II, Ankara, 1954. (Bu eser "Kolonizatör Türk Dervişleri" adı altında tekrar basılmıştır.); Bursalı Mehmed Tâhir b. Rıf'at (ö. 1343/1934), *Osmanlı Müellifleri*, c. I-II, İst. 1333-1342 (Bk. c. I, s. 160); Bursalı Mehmed Tâhir b. Rıf'at (ö. 1343/1934), *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şu'arâ Müverrihîn* ve *Etibbâ'nın Terâcüm-i Ahvâli*, İzmir, Keşişyân Matbaası, 1343 (s. 5); *Başbakanlık Osmanlı Arşivi İstanbul Tekke Defteri*, (Merkez 2/2) s. 12 ab; Ebû Rıdvân, Mustafa Sâdık Vicdânî (ö.?), *Tomâr-ı Turûk-i Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, III. kitab, İst. 1338-1341 (Bkz. "Sünbüliyye" şubesi, s. 58-61, Merkez Efendi, s. 61); Edirneli Mehmed Mecdî Efendi (ö. 999/1590), *Hadâ'ıkü'ş-Şakâ'ık (Tercüme-i Şekâ'ıkü'n-Nu'mâniyye fî Ulemâ-i Devlet-i Osmâniyye)*, İst. 1269, s. 522-523; Evliyâ Çelebi (Mehmed Zillî Ef. ö.?), *Seyâhatnâme*, c. I-IV, İst. 1314-1318 (İkdâm Külliyâtından): c. VII-VIII, İst. 1928. (Türk Tarih Encümeni Külliyâtından: c. IX-X, 1935-38, Latin harfleriyle Devlet matbaasında,(Merkez Ef. Tekkesi hk. bkz. I, 372); *Fatih Sultan Mehmed'in Türkçe Vakfiyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 1938, Ankara; Harîrîzâde, Mehmed Kemâleddîn Ef. (ö. 1299/1882), *Tıbyânu Vesâ'ilü'l-Hakâik fî Beyânu Selâsili't-Tarâ'ik*, Süleymaniye Ktp. Fatih-İbrahim Ef. Bölm. 430-432, c. I-III, (Bkz. II, s. 143b-148b "Sünbüliyye" maddesi); Kissling, H. J. Halvetijje Ordens, *ZGDM*, s. 48; Hasib-i Üsküdârî (ö. 1200/1785), *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye*, Millet Ktp. AE. Trh. 620 yk. 9a, İst. Üni. Ktp. TY. 3193; Hulvî, Cemâleddîn Mahmud Ef. (ö. 982/1064), *Lemezât-ı Hulviyye ez Leme'ât-ı Ulviyye*, Millet Ktp. AE. Şry. 1100 yk. 164b-168a, Millet Ktp. AE. Şry. 1101 yk. 236b-241b, İst. Üni. Ktp. TY. 1894 s. 165-168; Kocatürk, V. Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ank. 1968, III. Basım, s. 193-194; Köprülü M. F. Lütfi Paşa, *Türkiyât Mecmu'ası*, İst. 1925, I, 123; Mehmed Süreyya Beğ (ö. 1326/1908), *Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye)*, I-IV, 1308/1311 İst. (Bkz. c. IV, s. 363); *Millî Mecmu'â*, 1915, Sayı: II, s. 34 vd.; Osman Şevki, *Beşbuçuk Asırlık Türk Tebâbet Târihi*, İst. 1341/1925, s. 114; Ömer Ziyâeddîn ed-Dağıstânî en-Nakşbendî (ö. 1339/1921), *Fetâvâyı Ömeriyye fi't-Tarâ'ik'l-Aliyye*, Edirne 1321, (Türkçe sadeleştirmesi: Dr. İrfan Gündüz-Dr. Yakup Çiçek "Tasavvuf ve Tarîkatlerle İlgili Fetvâlar" İst. 1986, Sehâ Neşriyât, s. 93-111; Tabibzâde, Zâkir Mehmed Şükrî Ef. (ö. 1334/1915) *Mecmu'â-i Tekâyâ (Derûn-i İstanbul'da Tekyeler ve Silsile-i Meşâyıh'i*,İst. Belediye Ktb. K. 75 no'lu yazma,"Die İstanbuller Derwischkonvente und ihre Scheiche" Mehmed Serhan Tayşi-Klaus Kreiser, Freiburg, 1980, s. 4-5. Şinâsi Akbati neşri (İslâm Medeniyeti Mecmu'âsı, Ağustos 1980, IV, Sayı: 4, s. 51-96, Ocak 1981 V, s. 81-121. Merkez Ef. hakkında bkz. s. 58-59.); Yazıcı, Tahsin, *Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri*, İstanbul Enstitüsü Dergisi: İED., İst. 1956, II, 104-113; Yazıcı, Tahsin, "Merkez Efendi", *İ. A.* VIII. 768-769; Yörükoğlu, Nûri, *Manisa Bîmârhânesi*, İst. 1948, s. IV; Yûsuf Sinan b. Ya'kûb-i Germiyânî (ö. 979), *Tezkire-i Halvetiyye (Sünbülnâme, Silsile-i Tarîkat-i Sünbüliyye)*, Eserin yazma nüshaları için bk. (Sül̇m. Ktb. Hâlef Ef. 264/2), (Es'ad Ef. 1372), (Millet Ktb. AE. Şry. 1330/1) Bu eser basılmıştır (Litoğrafla):"Menâkıb-ı Şerîf ve Tarîkatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye", İst. 1290.

M. SERHAN TAYŞİ

SOFYALI BÂLÎ EFENDİ (R.H) (ö. 960/1552)

Bâlî Efendi'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında sistemli ve geniş bilgiler verme imkânından şimdilik mahrumuz. Eldeki kaynaklar, muhtelif vesilelerle onun hayatına ve şahsiyetine temas ederken sınırlı bilgiler vermekte, bu bilgiler akademik bir çalışma için belirgin başlıklar tesbit etmeye müsait bulunmamaktadır. Ancak ana hatlarıyla hayatı hakkında bilgi veren eserlerden yola çıkarak şunları söyleyebiliriz:

Halvetiyye Tarîkatı'nın büyüklerinden olan **Bâlî Efendi**, bugünkü Arnavutluk sınırları içerisinde kalan Usturumca'da doğdu. İlim tahsilinin Sofya'da başlayıp, vefatının da burada olması sebebiyle *"Sofyalı Bâlî"*, henüz mürşidi hayatta iken halifeliği sırasında şöhret olması münasebetiyle de *"Halife"* namıyla tanınmıştır. Onun *"Halife"* namıyla tanınmasının, mürşidinin vefatının ardından irşadla vazifelendirilmeyişinden dolayı olmadığını; bilakis henüz halifeliği zamanında bile gerek zâhirî, gerekse bâtınî konularda dirâyet sahibi olduğunu belirtmek isteriz. Nitekim mürşidinin vefatından sonra yetiştirdiği insanlar ve ortaya koyduğu eserler, bu görüşümüzü teyid etmektedir.

Bâlî Efendi, ilim perdesini yırtarak zühde yöneldiği gibi zamanı geldiğinde zühd perdesini de yırtarak, arayışına yön verecek bir insan-ı kâmilin hizmetine girdi. Nitekim birçok insanın yoldan geri kalmasına sebep olan bu psikolojiyi daha sonra *Etvâr-ı Seb'a*'sında nefs-i levvâme'nin bir sıfatı olarak anlatmaktadır: *"Bu makamda vâkî olan hicâbât ekseriyyâ hicâbât-ı ameliyyedir. Zira makâm-ı kalbte sâlik âmâl-i sâlihaya ve zühd ve takvâya ziyâde müdâvemet ve mülâzemet eyler. Bu ülfet a'mâlin rûhâniyyetinden muhteceb kalır."*

Bâlî Efendi Tavukpazarı yakınlarında, **II. Bayezid**'ın vezir-i azamlarından **Hadım Ali Paşa**'nın kendisi için inşa ettiği dergâhta, insanlara ilim öğretip feyz saçmakla meşgul olan **Kâsım Çelebi** (ö. 899/1494)'nin halifesi idi.

Bâlî Efendi'nin, çok kısa bir sürede yolu tekmil ettiği gibi irşadla vazifeli kılındığında da kendisine intisâb edenleri aynı şekilde çok kısa yoldan Hakk'a îsâl ettiği söylenir. Kısa sürede yol aldırmakla beraber *Etvâr-ı Seb'a*'sında mürid henüz olgunlaşmadan makam atlatmanın zararlarına değindiği gözönünde tutulur-

sa, ne kadar dirâyetli ve büyük bir mâneviyât sahibi olduğu ortaya çıkar. Ayrıca **Bâlî Efendi**'nin birçok halife yetiştirerek halkın ahlâkının tekmili için civar beldelere gönderdiği de rivayet edilir.

Diğer yandan sohbetlerine her sınıftan insanın katıldığı, insanlara seviyelerine göre hitab ettiği; böylelikle sohbetlerinde büyük bir bereketin hasıl olduğu zikredilir. Kendileri bu bereketten ziyadesiyle memnun olur, Cenab-ı Hakk'a şükrederdi.

Dili ve duasındaki bereketin devrin padişahı **Kanûnî Sultan Süleyman** tarafından da takdir edildiğini, **Bâlî Efendi**'nin orduya dua ederek mânevî destek sağlaması için bazı seferlere davet edildiğini görmekteyiz.

Bâlî Efendi, Sofya'nın bir saat kadar dışında Salihiye'de 960/1552 yılında vefat etti ve orada defnedildi. Daha sonra **Ali Kuşçu** (ö. 897/1491) neslinden **Abdülazizoğlu Kadı Abdurrahman** (ö. 982/1574) tarafından aynı yerde adına cami, türbe ve zâviye yaptırıldı. Mezarı kazılırken bir küp altın çıktığı, olayın **Kanûnî**'ye bildirildiği ve onun emriyle **Kadı Abdurrahman**'ın dergâh ve cami yapımını üstlendiği rivayet edilir.

Eserlerini tetkik ettiğimizde **Bâlî Efendi**'nin müteşerrî bir sûfî olduğunu müşahede ettik. Tasavvuf tarihinin en çok tartışılan eseri olan *Füsûsü'l-Hikem*'e yazdığı şerhte, **Firavun**'un imanı konusunda **İbn Arabî** (ö. 638/1240)'nin aslî görüşünün *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'deki fikri olduğunu savunmuştur ki bu eserinde **İbn Arabî**, **Firavun**'un Cehennem'de ebedî kalacağını belirtmiştir. **Bâlî Efendi**, **İbn Arabî**'nin *Füsûsü'l-Hikem*'inde **Firavun**'un imanının geçerli olup olmadığı konusunda yer alan ifadelerinin ise şârihler tarafından yanlış anlaşıldığını ileri sürer. **Bâlî Efendi**, *Füsûs* şerhinde, **İbn Arabî**'nin *Füsûs*'ta **Firavun**'un zahiren iman ettiğinden bahsettiği noktasına meseleyi getirerek te'vil yapmaktadır.

Bâlî Efendi'nin **Şeyh Bedreddîn Simâvî** (ö. 823/1420) aleyhinde devrin padişahına mektup yazdığı da gözönüne alınırsa onun tasavvufî meselelerde ne kadar hassas olduğu ortaya çıkar.

Bâlî Efendi'nin padişaha yazdığı bir mektupla paranın vakfedilmesinin Hanefî mezhebince caiz olmayıp; bu hususta Rumeli kazaskerinin verdiği cevâzın yanlış olduğu noktasında uyarıda bulunduğunu görmekteyiz. Yine **İbn-i Kemâl Paşa** (ö. 940/1533)'nın *İslâhu'l-Vikâye*'sinde zikrettiği cimanın fecre kadar cevâzı mesele-

sindeki görüşlerini deliller göstererek çürütmüştür. Ayrıca **İbn-i Kemâl Paşa**'nın kader konusundaki görüşlerine de bu hususta kaleme aldığı risâlesiyle ikna edici cevaplar vermiştir.

Diğer yandan **Bâlî Efendi**'nin *Etvâr-ı Seb'a*'sında en karmaşık nefsî problemlere dahi çözüm getirdiğini görmekteyiz. Bu derece kemâl ve irfân sahibi olmasına rağmen şeriatın en ince bir meselesinde dahi hassasiyet gösterip taviz vermemesi, kemâl ve irfânının asıl göstergesi olsa gerektir.

Gerek bu gayretleri gerekse eserlerinde ele almış olduğu konular içerisinde verdiği ölçüler, kendisinin zâhirî ve bâtınî ilimlerde ne derece ehil bir mutasavvıf olduğunu ortaya koymaktadır.

Bâlî Efendi'nin mensup olduğu Halvetiyye Tarîkatı'nın birçok kolu bulunmakla beraber dört ana şubesi bulunmaktadır: Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye, Şemsiyye şubeleri. Bu ana kollardan Cemâliyye, **Bâlî Efendi**'nin mürşidi **Kâsım Çelebi**'nin hocası olan **Cemâl Halvetî**'ye nisbet edilerek bu ismi almıştır.

Bâlî Efendi'nin silsilesini şöyle verebiliriz:

Hz. Muhammed (s.a.v.) (ö. 12/632)

Hz. Ali (r.a) (ö. 40/660)

Hasan-ı Basrî (ö. 110/729)

Habîb-i Acemî (ö. 156/774)

Dâvûd-u Tâî (ö. 165/783)

Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/816)

Seriyyü's Sakatî (ö. 253/858)

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/910)

Mimşâd Dîneverî (ö. 229/912)

Ebû Abdullah Muhammed Dîneverî (ö. ?)

Muhammed Bekrî (ö. ?)

Vecihüddîn el-Kâdî (ö. 530/1136)

Ebu'n-Necib Ziyâüddîn Abdü'l-Kâhir es-Sühreverdî (ö. 563/1168)

Ebû Reşîd Kutbuddîn el-Ebherî (ö. 622/1285)

Rüknüddîn Muhammed Nühâsü'l Buhârî (ö. ?)

Şihâbüddîn Muhammed et-Tebrîzî (ö. ?)

Cemâlüddîn Şîrâzî (ö. 652/1255)

İbrahim Zâhid Gîlânî (ö. 681/1287)

Sa'düddîn Fergânî (ö. ?)

Kerîmüddîn Âhi Muhammed b. Nûrî (ö. 717/1317)

Ebû Abdullah Sirâcüddîn Ömer b. Ekmeluddîn el-Gîlânî el-Halvetî (ö. 750/1350)

Âhi Emre Halvetî (ö. 812/1410)

Hacı İzzeddîn Halvetî (ö. 813/1411)

Sadreddîn-i Hiyevî (ö. 860/1456)

Yahyâ-yı Şirvânî (ö. 869/1465)

Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1474)

Cemâl Halvetî (ö. 899/1494)

Kâsım Çelebi (ö. 926/1519)

Bâlî Sofyevî (ö. 960/1552)

Bâlî Efendi'nin halifeleri arasında **Kurd Muhammed Efendi** (ö. 996/1558) ve **Nûreddînzâde Muslihuddîn Mustafa Efendi** (ö. 981/1573)'yi sayabiliriz.

Bâlî Efendi'nin eserleri şunlardır:

1) Şerh-i Füsûsi'l-Hikem: **Bâlî Efendi**'nin **İbn Arabî**'nin *Füsûsu'l-Hikem*'ine yazdığı şerhtir. Bu eser, h. 1309 yılında İstanbul'da Taş Matbaa'da basılmıştır. **Bâlî Efendi**'nin basılan tek eseridir.

Bâlî Efendi'nin bu eserini, **İbn Arabî**'nin mânevî işareti ile yazmaya başladığı rivayet edilmiştir. Hadise şöyle nakledilir: Daha hocası **Kâsım Çelebi**'nin hizmetinde, ilim öğrenmek, nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye etmekle meşgul olduğu sıralarda bağa gitmişti. Bir müddet bağın bakımı ile meşgul olduktan sonra, yanına biri geldi. Tanıyıp gördüğü, bilip işittiği kimseye benzemiyordu. Selam verdi ve *"Benim Füsûs adlı eserimin müşkillerini halleyle"* deyip, **Bâlî Efendi**'nin eline birkaç kağıt tutuşturdu. **Bâlî**

Efendi'nin şaşkınlığı arasında, geldiği gibi kayboldu. Bağda işini bitiren **Bâlî Efendi**, dergâha döndü. **Kâsım Çelebi**'ye durumu arzetmek üzereyken, hocası durumundan haberdar olduğunu işaret ettikten sonra şöyle konuştu: *"Bundan önce âlem-i misâlde Resûlullah (s.a.v.)'ın huzurundaydık. **Muhyiddîn Arabî** hazretleri: 'Ümmetimin büyüklerinden birinin benim kitabımı şerhedip şüpheleri gidermesini arzu ederim' dedi. Biz de hemen Resûl-i Ekrem (s.a.v.)'in huzurunda niyazda bulunup: 'Bu saadet benim halifelerimden birine nasib olsun' diye yalvardığımda, arzum kabul edilmiş, bu işin sana verildiği bildirilmiş idi. 'Bu mânâ, bizim çoktan mâlûmumuzdur. Haydi, Allâh Teâlâ mübarek etsin' buyurdu."*

Bâlî Efendi diğer *Füsûs* şârihlerinin aksine bu eserinde **Firavun**'un imanı konusunda **İbn Arabî**'nin *Fütûhât*'ında benimsediği görüşü savunmuştur. Bu görüş, **Firavun**'un ebedî cehennemlik olduğu yönündedir.

*2) Tasavvuf Risâlesi (Beyânü'l-Esrâr li't-Tâlibîn): **"Bâlî Efendi**'nin tasavvuf risâlesidir"* diye başlayan risâlenin sonunda bu eserin bilinen ismi zikrediliyor ki, o da *Beyânü'l-Esrâr li't-Tâlibîn*'dir. Risâle, Arapça olarak kaleme alınmış olup, 84 sayfadan oluşmaktadır.

İnsanın değerlendirmesi gereken gün yirmidört saat ve yapılan her fiilin özü ve gayesi olan kelime-i tevhid yirmidört harften müteşekkil olduğu için insan, şeriat ve tarîkatın özetlendiği bu eser; yirmidört fasıla bölünmüş, ilk üç fasılda insanın maddî manevî oluşum ve yolculuğu anlatıyor. Daha sonra ilimlerin tasnifi, tasavvufun mahiyeti, tasavvufî bazı terimlerin (tevbe, intisâb, zikir, rü'yet, hicâbât, fakr, şekâvet ve saadet vb.) izahına geçiliyor. Son bölümlerde ise taharet ve İslâm'ın şartlarının hem şeriat hem de tarîkattaki mânâları izah ediliyor. Bu yapılırken *"maddî tahâret, mânevî tahâret, şeriat ehlinin tahâreti, namazı, orucu, tarîkat ehlinin tahareti, namazı, orucu..."* gibi sınıflamalar yapılıyor.

"Halvet", *"uzlet"*, *"vecd"* ve *"safâ"* gibi konular işlendikten sonra, Halvetî Tarîkatı'nın evrâdı izah ediliyor. Daha sonra tasavvuf ehli insanlar, onikiye ayrılarak inceleniyor. Son fasılda ise kişinin hâtimesi anlatılarak risâle bitiriliyor.

Açık bir Arapça ile yazılan risâle, sürükleyici ve kuşatıcı bir

üslupla kaleme alınmış. Bu eser, her seviyedeki müslümanın yararlanabileceği bir yapıya sahiptir.

3) Vâridât: Osmanlıca olarak yazılan ve 96 sayfadan ibaret olan bu eser, *"Vâridât-ı Sofyavî Hazret-i Bâlî Efendi; Kuddise Sirruhu'l Bâlî"* diye başlıyor. Hemen arkasından dört varak boyunca *Gör Kasîdesi* yer alır:

Bî-Cihet ol, her cihetten vech-i Hakk ede zuhûr,
Bunca vechin arasında hayret-i Kübrâ'yı gör.

Vech-i Hakk'tan gayrı eşyâ fânî-i mutlaktır,
Küllü şey'in hâlık kavlinde istisnâyı gör.

Vech-i Hakk her zerrede zâhir iken sûfî harîs
Hûr-i ayne göz değer ol ahvâl-i a'mayı gör.

Muttakî ol tâ ki Hakk ilmin sana ta'lim ede,
İlmi Hakk'tan almak ile bâis olan takvâyı gör.

Şiir, nasihatları içerdiği gibi hemen ardından Besmele ile başlayan vâridât da çok güzel nasihatları içermektedir.

Öncelikle yola giren bir yol erinin niçin bir mürşide intisâb ettiğini ve mürşidine karşı edebinin nasıl olması gerektiğini izâh eden **Bâlî Efendi**, devamla mürşid-mürid arasında olan hukûku ortaya koymaktadır.

Daha sonra **Bâlî Efendi**'nin üç tane mânevî evlâdına hitaben yazdığı mektuplar geliyor. Bu üç mektupta da kişinin yol esnasında karşılaştığı zorluklara ve hallere ışık tutuluyor.

4) Mecmûatü'n-Nasâyih Risâlesi: Osmanlıca olarak kaleme alınan bu risâle, 94 sayfadan oluşmaktadır.

Risâlenin girişinde **Bâlî Efendi**, bu risâleyi kaleme alış sebebini izah ederek vefatından önce İstanbul'da şeyhi ile mânevî sohbetler yaparak eşyanın hakikatini ifade eden konulara girdiklerinden bahsediyor. Seyr esnasında müridin birçok inceliklerden yanlış ve eksik olarak bilgi sahibi olmasının sözkonusu olup, bütün bunların vesvese ve sapmaya yol açabileceğini ifade ettikten

sonra, mürşidinin sohbet ve izahlarının ve kendi tecrübelerinden hareketle bu konularda yol gösterici olabilecek bir risâle yazmaya karar verdiğini; hatta Rabbinin ilhâmı, mürşidinin izni ve Şeyh-i Ekber'in duasıyla bu işe giriştiğini anlatıyor.

5) Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader: Arapça olarak kaleme alınan bu risâle, yirmi sayfadan müteşekkildir. Kaza ve kader üzerine birçok ayet ve hadis zikredilerek akâid ilmi açısından ele alındığında, hakikaten çok önemli bilgiler verilmiştir.

Bazı tabâkât kitaplarında **Bâlî Efendî**'nin bu risâleyi **İbn-i Kemâl Paşa**'ya reddiye olarak yazdığı beyan edilmiştir.

6) Duanın Kabûlü ve Adem-i Kabûlü Hakkında Risâle: Osmanlıca olarak kaleme alınan bu risâle, **Yavuz Sultan Selim**'in Vezir-i Azam'ı **Rüstem Paşa**'ya hitaben yazılmıştır. **Sadr-ı Azam**'ın duaların kabulü hakkındaki sorusuna yazdığı özlü cevabı içermektedir. Risâlenin hacmi onüç sayfa kadardır.

Bir gazânın neticesiz kalması üzerine, Hünkâr için yapılan duaların kabul olmadığı zehabına kapılan **Sadr-ı Azam**'ın sorusunu **Bâlî Efendi** özetle şöyle cevaplıyor: *"Dua edenler üç sınıftır: 1) Âvâm'ın duası, 2) Havass'ın duası, 3) Ehass'ın duası. Âvâm'ın duası kendi muradıncadır. Âvâm, Hakk'ın rızâsını anlamada mahcûbdur. Havass ise Hünkâr'ın muradını bilmiştir. Fakat Allah'ın rızâsıyla çelişir ve isyan etmiş oluruz; fethin neticesi iyi olmaz korkusuyla Hünkâr'ın duasına iştirak etmemekle birlikte, daha güzeline dua etmişlerdir. Yani ' hayırlısını ver' diye niyâzda bulunmuşlardır.*

Ehass ise işin sonunu görerek Allah'ın rızâsına uygun olana, yani Allah'ın neticede icrâ edeceğine dua ettiler; başka bir deyişle oluşa iştirâk ettiler. Neticede bu sınıfın da duası kabul oldu.

Zaten duanın kabulü de dört çeşittir. 1) Duanın akabinde karşılığı görülür. 2) Bir miktar tehir olunur. 3) Aynı vâki olur. 4) Hayırlısı vâki olur. Buna göre de Hünkâr için yapılmış bütün dualar kabul edilmiş sayılır."

Risâleye, kader ve kazanın diğer bazı hikmetli yönleri anlatılarak devam ediliyor.

7) Vakf-i Nukûd Husûsunda Olan Kazâyâ: **Bâlî Efendi**'nin padişaha hitaben yazdığı risâledir. Osmanlıca olarak kaleme alınmış olup sekiz sayfa hacmindedir.

Devrin Rumeli kazaskerinin, paranın vakfedilebileceği yönünde cevâz vermesi üzerine **Bâlî Efendi**, padişaha cevâzın yanlışlığını, dedikodulara meydan verdiğini ve de ilim heyetinin toplanıp karar almasının daha uygun olacağını dile getiriyor.

8) İbn-i Kemâl'in Vikâye'sine Reddiye: Arapça olarak kaleme alınan bu reddiye, Ramazan ayında cimanın son vakti konusunu içermektedir.

İbn- i Kemâl Paşa, Ramazan ayındaki yeme-içme vaktinin fecr-i sadık'a kadar devam ettiği halde, cimanın aynı vakte kadar devamının caiz olmadığını savunuyor.

Bâlî Efendi ise konuyla ilgili Bakara Sûresi 187. ayeti birçok yönüyle inceleyerek, fecr-i sadık'a kadar verilen cevâzın sadece yeme-içmeyi değil, cimayı da kapsadığını ispatlamaya çalışıyor.

9) Kıssa-i İbrâhim: Osmanlıca olarak kaleme alınan bu risâle 112 sayfadır. Risâle'de **İbrahim** (a.s.)'in kıssası tasavvufî hikmetleriyle ele alınıp diğer bazı kıssalarla zenginleştirilerek anlatılmış.

10) Tefsîr-i Âyât-ı Muhtelife: Arapça olarak kaleme alınan bu eser altmış sayfadır. **Bâlî Efendi**'nin bu çalışması, bazı ayet ve hadislerin tasavvufî izahlarıyla, **İbn Arabî**'nin zikir hakkındaki açıklamalarını içermektedir.

Tefsire, Bakara Sûresi'nin 30-33. ayetleriyle başlanıyor. Bu ayetler, insanın halife kılınmasıyla ilgilidir. Ardından buna bağımlı olarak insanoğlunun Elest Bezmi'nde verdiği sözü içeren A'râf Sûresi 172-173. ayetler izah ediliyor. Daha sonra insanın yüklendiği emaneti işleyen Ahzâb Sûresi 72. ayet tefsir ediliyor. *"Küntü kenzen mahfiyyen..."* hadîs-i kudsîsi ayrıntılı olarak izah edildikten sonra **İbrahim** (a.s.)'in Allah'ın varlığına nasıl ulaştığını anlatan En'âm Sûresi 75-79. ayetler ve *"Rü'yet"* meselesini içeren A'râf Sûresi 143. ayetin izahıyla çalışma bitiriliyor. Bu yönüyle risâle, doyurucu iş'ârî tefsirleri içermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

11) Küntü Kenzen Mahfiyyen Risâlesi: Arapça olarak kaleme alınan bu risâle sekiz sayfadır.

Bâlî Efendi, bu risâlesinde mutasavvıflarca kudsî olarak rivayet edilen *"Küntü kenzen mahfiyyen"* hadisini tasavvufî üslupta şerhetmiştir.

12) Gör Kasîdesi: **Bâlî Efendi**'nin mutasavvıfâne şiirleri de vardır. Şiirlerini topladığı bir eserine rastlayamadık. Fakat başta, *Etvâr-ı Seb'a*'sı olmak üzere risâlelerini şiirleriyle süslediğini müşahede ettik. Bunlar haricinde özel olarak kaleme aldığı sekiz sayfalık *Gör Kasîdesi* bulunmaktadır.

13) Şerh-i Ebyât-ı Hazret-i Mevlânâ: **Bâlî Efendi, Mevlânâ**'nın bazı beyitlerini şerhetmiştir. Arapça olarak kaleme alınan bu şerh sekiz sayfadır.

14) Etvâr-ı Seb'a Risâlesi

KAYNAKLAR: Taşköprüzâde, *Şakâiku'n-Nu'maniyye;* Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik;* Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî;* Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ;* Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi;* Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler.*

ALİ HAYDAR BOSTANCI

FUZÛLÎ (R.H) (ö.963/1556)

Klasik Türk edebiyatının bütün devrelerinin en büyük şairi olma vasfına hakkıyla sahip bir şair olan **Fuzûlî**, üslûbunun güzelliği, samimiyeti, çoşkun ifadesi, dile hakimiyeti, geniş bilgi ve kültürü, tasavvufî lirizmiyle XVI. yüzyılın en önde gelen şairidir.

Hayatıyla ilgili bilgiler çok azdır. Asıl adının **Mehmed**, babasının adının da **Süleyman** olduğu bilinmekle beraber hangi tarihte ve nerede doğduğu hakkında kesin bilgi yoktur. Kaynakların bir kısmı bazı şiirlerinde geçen *"Bağdâdî"* ifadesinden ve genellikle *"Fuzûlî-i Bağdâdî"* diye anılmasından hareketle Bağdad civarında doğmuş olduğunu kaydetmekle beraber belli bir yer üzerinde birleşememişlerdir. Ancak şairin bizzat kendisinin Türkçe divanında hem de birkaç defa Bağdad'ı *"diyar-ı gurbet"* sayması, **Sâdıkî-i Kitabdâr**'ın ondan bahsederken, *"İbrahim Han hizmetinde Bağdad'a gittiği"* ifadesinden doğum yerinin Bağdad dışında bir yer olduğunu düşündürmektedir.

İbrahim Dâkukî, şairin eserlerinde kullandığı bölgeye has Türkmence kelimelerden hareketle onun Kerkük veya dolaylarında doğduğunu ileri sürer.

Fuzûlî'nin doğum yılı olarak gösterilen tarihler de doğum yeri gibi birbirinden farklıdır. Yakın zamana kadar kabul gören 900/1495 tarihi ile **Ebüzziyâ Mehmed Tevfik**'in vermiş olduğu 910/1504-1505 tarihi ciddi bir belgeye dayanmamaktadır.

Fuzûlî, soy itibariyle Akkoyunlular devrinde ve bu hanedanın idaresi altında Irak-ı Arab adı verilen bölgede yaşayan Akkoyunlu Türkmenleri'nin Boyat boyundandır.

Şairin kendisi *"Fuzûlî"* mahlâsını niçin ve nasıl seçtiğini Farsça divanının önsözünde şu şekilde açıklamaktadır: " *Şiire başlarken, günlerce bir mahlâs almak yolunda düşündüm. Seçtiğim mahlâsa bir müddet sonra ortak çıktığı için bir başka mahlâs alıyordum. Nihayet benden önce gelen şairlerin mahlâsları, mânâlarından çok ibareleri için aldıklarını anladım. Karışıklığı ortadan kaldırmak üzere* ***Fuzûlî*** *mahlâsını seçtim. Bu adı kimsenin sevmeyeceğini ve bu sebeple almayacağını tahmin ettiğim için adaşlık endişesinden kurtuldum. Sonra ben Allah'ın inayetiyle bütün ilim ve fenleri nefsinde toplamış bir insan olarak geçiniyordum. Mahlâsım bu amacı da içine alır."*

Şairin babasının Hille müftüsü olduğu, ilk tahsilini babasından aldığı, daha sonra **Rahmetullah** adlı bir hocadan ders gördüğü, hatta bu zâtın kızına âşık olduktan sonra şiir yazmaya başladığı şeklinde rivayetler varsa da bunun doğruluk derecesi bilinmemektedir. **Fuzûlî** tahsil hayatı sırasında, devrinin usûl ve erkânı çerçevesinde muhitin de elverişli oluşu sayesinde Arapça ve Farsça'yı bu dillerde kusursuz eser yazabilecek ve şiir söyleyebilecek derecede öğrenmiştir. Nitekim Türkçe divanının mukaddimesinde ilmî faaliyeti hakkında bazı bilgiler verirken şunları söyler: *"Epey bir zaman hayatımı aklî ve naklî ilimleri elde etmeye, ömrümü hikemî ve hendesî bilgiler edinmeye harcadım. Sonra tefsir ve hadis ilimleriyle meşgul oldum."* Farsça divanının mukaddimesinde de yaratılışındaki sanatkârlık kabiliyeti dolayısıyla gençliğinde kendini şiire fazlaca kaptırdığını, fakat ilme karşı duyduğu şuurlu arzunun kendisini frenlediğini açıklar: *"Henüz çocukken, bazan yaratılışımda gizlenen hararetli aşk, kabiliyetlerimin karşısına şiir sevgisi kapılarını açardı. Ancak ilim ve kültür sahibi olmak konusunda duyduğum ilgi ve gayret beni bundan alıkoyardı."*

Fuzûlî'nin şiirlerindeki izlerden ilk edebî zevkini Azerî edebiyatının ünlü ismi **Habîbî**'den (ö.1520 ?) aldığı tahmin edilmektedir.

Şah İsmail 914 'te (m.1508) Bağdad'ı ele geçirip Müşaşaî Devleti'ni ortadan kaldırdığı zaman **Fuzûlî**, özellikle edebiyat alanında oldukça gözde ve çevresinde tanınmış genç bir şairdi.

Fuzûlî'nin 1527' den başlayarak **Kanûnî Sultan Süleyman**'ın 1534'te Bağdad'ı fethine kadar geçen sürede nasıl yaşadığı bilinmemektedir. Zaman zaman Tebriz, Anadolu ve Hindistan gibi Irak dışındaki yerlere seyahat etme arzusunu şiddetle duymuş olduğu halde içinde doğup büyüdüğü bu bölgenin dışına çıkma imkânı bulamadığı anlaşılmaktadır. Bilindiği kadarıyla onun hayatı Kerbelâ, Hille, Necef ve Bağdad'ta geçmiştir.

Fuzûlî'nin vefatı 963'te (m.1556) Bağdad ve çevresini kasıp kavuran büyük bir taun salgını sırasındadır. En sağlam rivayetlere göre ölüm yeri de Kerbelâ'dır.

Fuzûlî'nin hangi itikadî ekolü benimsediği sorusuna, özellikle onun hayatı, eserleri, fikrî ve edebî şahsiyeti etrafında araştırma yapan ilim adamlarıyla edebiyat tarihçileri tarafından farklı cevapların verildiği görülmektedir. Onun Sünnî olduğunu ısrarla savunanlar bulunduğu gibi Şiî olduğunu söyleyenler de vardır. Ancak meseleye herkes tarafından kabul edilebilir bir çözüm getirilmesi mümkün olmamıştır.

Tasavvufî eğilimleri bakımından **Fuzûlî**'nin bir tarîkata mensup olduğunu düşünmek mümkündür ancak eserlerinde belirli bir tarîkata bağlı olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Hemşehrisi **Ahdî**, onun tarîkata bağlı olduğundan bahsetmiş, fakat mensup olduğu tarîkatın adını vermemiştir.

Fuzûlî'ye göre şiir, insanı yücelten ilâhî bir lütuftur. Allah, şiir kabiliyetini çok az kuluna nasib etmiş, süse ihtiyaçları olmadığı için peygamberlere, hatta Hz. Peygamber'e bile vermemiştir.

Güzellik ve aşk anlayışıyla birlikte devrinin ruh ve bedenle ilgili düşüncelerini *Sıhhat u Maraz*'da, tasavvufî nitelikteki nasihatçılığını *Rind ü Zâhid*'de, tasavvuf felsefesiyle dünya ve hayat görüşünü ise bunun yanında başta *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisi olmak üzere divanlarındaki çeşitli şiirlerde ortaya koymuştur. Bu yüzden o, bütün tasavvuf yolcularının şiirlerini benimsediği, fikirlerine tercüman kabul ettiği bir mutasavvıf şair gibi değerlendirilmiştir. Bu yüzden şiirleri ilâhî olarak defalarca bestelenmiş, tekkelerde sevilerek okunup dinlenmiştir.

Fuzûlî'yi Türk edebiyatının en büyük simalarından biri yapan özellik, samimiyeti, coşkunluğu, sadeliği, duyarlığı ve ifade gücüdür. O, aşkı, ıstırabı, dünyevî zevk ve zenginliklerin boşluğunu ve hiç kimsenin pençesinden kurtulamayacağı ölüm düşüncesini başka hiçbir Türk şairinde görülemeyecek bir tasavvufî anlayışla yüksek lirizm ve sanat gücüyle ortaya koymuştur.

Fuzûlî'nin şöhreti, tesiri daha kendisi hayatta iken bütün Türk-İslâm ülkelerine yayılmaya başlamıştır. Türk-İslâm âleminde onun adı, sadece büyük bir şairi değil aynı zamanda velîlik mertebesine yükselmiş bir Hak aşığını çağrıştırmaktadır.

Fuzûlî, yaşadığı XVI. yüzyıldan başlayarak yakın zamana kadar gerek klasik Türk şiirine, gerekse halk şiiri ve tekke şiirine büyük ölçüde etki eden şairlerin başında gelmektedir. Divan şiirinde başta **Bağdadlı Rûhî** olmak üzere, **Nev'îzâde, Atâî, Nâbî, Şeyh Galib**; tekke ve halk şiirinde ise **Âşık Ömer**'den **Niyâzî-i Mısrî**'ye kadar gelen en şöhretli şairlerde **Fuzûlî**'nin etkisi görülmektedir.

Fuzûlî, divan edebiyatı nazım şekillerinden hemen hepsiyle şiirler yazdığı halde daha çok gazel şairi olarak şöhret kazanmıştır. Gazellerinin esas konusunu oluşturan aşk ise mistik daha doğrusu tasavvuftaki ilâhî aşktır. Gençlik hevesiyle yazdığı ilk şiirlerinde beşerî aşkı işlemiş, daha sonra tasavvufî aşka yönelmiştir.

Eserleri

Türkçe, Arapça ve Farsça üç dilde eser veren **Fuzûlî**'nin manzum ve mensur onbeş kadar eseri vardır.

Türkçe Eserleri

1. Divan: Mensur bir mukaddimeden sonra iki tevhid ile aralarında *"hançer", "saba", "gül"* ve *"su"* redifleriyle tanınmış kasidelerin de yer aldığı dokuz na't, yirmiyedi kaside, 302 gazel ile musammatlar, kıta ve rubâîlerden oluşan divanın Türkiye ve dünya kütüphaneleriyle özel ellerde yüzlerce nüshası mevcuttur. Divanın ilki 1244'te Tebriz'de olmak üzere Bakü, Hîve, Kahire, İstanbul ve Ankara'da yapılmış elliden fazla baskısı bulunmaktadır.

Divanındaki kasideler arasında yer alan *"su", "gül"* ve *"hançer"* redifli kasidelerle Peygamber sevgisini işlemiş ve bu eserler, türlerinde birer şaheser sayılabilecek niteliktedir. Ancak kasidelerinden çok gazelleriyle şöhret bulan **Fuzûlî**, gazellerinde lirizmin,

tasavvufî aşk ve heyecanın âdeta doruğuna ulaşmıştır.

2. Leylâ vü Mecnûn (Dâsitân-ı Leylâ vü Mecnûn): Türk, İran ve Arap edebiyatlarında **Fuzûlî**'ye asıl şöhretini sağlayan bu eser, Türk edebiyatının klasik döneminde yazılmış mesnevilerin en güzeli, tasavvufî aşkı en etkili biçimde dile getiren, şiir ve sanat ufuklarında aşılması imkânsız bir zirve eseridir.

Arap, İran ve Türk edebiyatlarının ortak konuları arasında ilk planda yer alan *"Leylâ vü Mecnûn"* kıssası, en etkili ve coşkun şekilde **Fuzûlî**'nin eserinde ifadesini bulmuştur. Üç rubâî ve mensur bir dîbâce ile başlayan bu mesnevide de benzerleri gibi sırasıyla tevhid, na't, mi'raciyye, sebeb-i nazm-ı kitâb, devrin padişahı **Kanûnî Sultan Süleyman** ve eserin ithaf edildiği Bağdad'ın ikinci Osmanlı valisi **Üveys Paşa** için methiyeler yer almaktadır. Eserde aralara serpiştirilmiş yer yer lirik gazellerle bazı murabbalar da bulunmaktadır.

Eser, Almanca, İngilizce ve İspanyolca'ya da çevrilmiştir.

3. Beng ü Bâde: Afyonla şarap arasındaki münâzarayı işleyen 440 beyitlik bu mesnevi, **Fuzûlî**'nin mesnevi tarzındaki ilk eseridir. Eser, bazı araştırmacılara göre Osmanlı padişahı **II. Bayezid** ile Safevî Devleti'nin kurucusu **Şah İsmail** arasındaki mücadeleyi sembolize etmektedir. Ancak **İbrahim Dâkukî** tarafından eserin **Şah İsmail** ile Müşaşaî hükümdarı **Ali b. Muhsin** arasındaki mücadeleyi anlattığı da ileri sürülmüştür.

Fuzûlî külliyatı arasında defalarca basılan bu eserin son yayını **Kemal Edib Kürkçüoğlu** tarafından yapılmıştır (İstanbul 1956). Eser, **Necati Lugal** ve **Osman Reşer** eliyle Almanca'ya da tercüme edilmiştir (İstanbul 1943).

4. Hadîs-i Erbaîn Tercümesi: **Molla Câmî**'nin (ö. 898/1492) *Hadîs-i Erbaîn* adlı eserinin **Ali Şîr Nevâî**'nin aynı eserin tercümesi olan *Çihl Hadîs*'inden de faydalanılarak Türkçe'ye yapılmış tercümesidir. Mensur bir mukaddime ile başlayan risâlede hadisler, kıtalar şeklinde tercüme edilmiştir. Dinî edebiyat açısından da büyük önem taşıyan eser, **Abdülkadir Karahan** (İstanbul 1948) ve **Kemal Edib Kürkçüoğlu** tarafından (İstanbul 1951) yayımlanmıştır.

5. Sohbetü'l-Esmâr: **Fuzûlî**'ye ait olduğu henüz kesinlik kazanmamış 200 beyitlik bir mesnevidir. Eserde bir bağda meyvele-

rin konuşmaları, kendilerini övmeleri ve tartışmaları anlatılarak, insanların da gerçek değerlerini düşünmeden boş yere anlaşmazlıklara düştükleri alegorik bir şekilde ifadeye çalışılır. Bu küçük eser, önce **Hamid Aralı** tarafından yayımlanmıştır (*Mehemmed Fuzûlî, Eserleri*, Bakü 1958, II, 265-278).

6. Hadîkatü's-Süadâ: Arada bazı manzum parçaların da yer aldığı mensur bir eserdir. İslâmî Türk edebiyatında maktel türünün bir şaheseri kabul edilen eser, artistik Türk nesrinin de önde gelen örnekleri arasında yer almaktadır. **Hüseyin Vâiz-i Kâşifî**'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sı esas alınarak hazırlanan eserde on bölüm halinde **Hz. Hüseyin**'in Kerbelâ'da şehid edilişi anlatılmıştır. Ancak asıl konu Kerbelâ olmakla beraber ilk bölümlerde diğer peygamberler üzerinde durulmuş; **Hz. İbrahim** ile **Hz. Muhammed**'in çekmiş olduğu sıkıntılar da dile getirilmiştir. Daha sonraki bölüm **Hz. Fâtıma**, **Hz. Ali** ve **Hz. Hasan**'a ayrılmıştır. Bundan sonra **Hz. Hüseyin** ile Kerbelâ şehidlerinin acıklı hikâyesi, bunu takiben *"Muhadderât-ı Ehl-i Beyt"*in Şam'a gidişi anlatılmakta, en sonda da terkib-i bend tarzında bir mersiye ile imamlardan bahseden kısa bir bölüm yer almaktadır.

Tarihî olayların işlendiği eserde çok kuvvetli ve coşkun bir Ehl-i Beyt sevgisi görülmektedir. Özellikle Şiî müslümanlarınca çok tutulan ve okunan *Hadîkatü's-Süadâ*'nın Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunduğu gibi İstanbul ve Mısır'da da birçok defa yayımlanmıştır (Bulak 1253, 1261; İstanbul 1273, 1302).

7. Mektuplar: **Fuzûlî**'nin bugün elde bulunup yayımlanan mektuplarının sayısı beştir. Bunlar **Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi**, Musul Mirlivâsı **Ahmed Bey**, Bağdad valisi **Ayas Paşa**, **Kadı Alâeddîn** ve **Kanûnî Sultan Süleyman**'ın şehzadelerinden **Bayezid**'e gönderilmiştir. Bunlardan ilk dördü **Abdülkadir Karahan** tarafından (*Fuzûlî'nin Mektupları*, İstanbul 1948), diğeri de **Hasibe Çatbaş (Mazıoğlu)** tarafından yayımlanmıştır ("Fuzûlî'nin Bir Mektubu", *DTCFD*, VI/3, 1948, s. 146).

Fuzûlî'nin mektupları arasında en tanınmışı **Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi**'ye gönderilmiş olan ve edebiyat tarihlerine *"Şikâyetnâme"* adıyla da geçen ünlü mektuptur.

Farsça Eserleri

1. Divan: **Fuzûlî** bu divanı ile Farsça'yı herhangi bir klasik

İran şairi kadar iyi bildiğini ortaya koymuştur. Bu şiirlerinde en çok **Hâfız-ı Şîrâzî** ile **Molla Câmî**'nin etkisinde kaldığı hissedilmektedir. Üç münâcât, bir na't, kırkaltı kaside, 410 gazel ile bir terkib-i bend, iki musammat, kırkaltı kıta ve 106 rubâî ihtiva eden Farsça divanı, hacim itibariyle Türkçe divandan daha büyüktür. Eserin tenkitli basımı **Hasîbe Mazıoğlu** tarafından yapılmıştır (Ankara 1962).

2. Heft-Câm: Sâkînâme adıyla da tanınan ve tamamı 327 beyitten oluşan bu Farsça mesnevi, otuzsekiz beyitlik bir mukaddime ile yedi küçük bölümden meydana gelmektedir. Tasavvufî mahiyetteki bu eserde şair, her bölümde ney, def, çeng, ud, tanbur, kanun ve mutrip gibi yedi farklı mûsikî aleti ile münâzaraya girişmektedir.

Sâkînâme adıyla **Fuzûlî**'nin diğer eserleri arasında birçok defa basılan eser, Farsça divanı içinde de yayımlanmıştır (Ankara 1962, s. 674-712).

3. Enîsü'l-Kalb: 134 beyitlik Farsça bir kasidedir. Aslında bu kaside, **Hâkânî-i Şirvânî**'nin meşhur *Bahrü'l-Ebrâr* adlı kasidesine bir naziredir.

4. Risâle-i Mu'ammeyât: **Fuzûlî**'nin çoğu Farsça, bir kısmı da Türkçe bir hayli muammaları vardır. Tür hakkında bilgi veren ve 190 adet Farsça muammayı toplayan bu eser, şairin kırk adet Türkçe muammaları da eklenerek **Kemal Edib Kürkçüoğlu** tarafından yayımlanmıştır ("Risâle-i Muammeyât", *DTCFD*, VII/I, 1949, s. 61-109).

5. Rind ü Zâhid: Mistik bir görüşle kaleme alınan eserde, **Fuzûlî**'nin eski edebiyatın sınırlı imkânları içinde bir dereceye kadar da olsa dünya görüşünü yansıttığı söylenebilir. Zâhid bir baba ile rind oğlu arasındaki tartışmalardan ibaret bu mensur eserde rind, şairin gönlünü; zâhid de düşüncesini temsil etmektedir. Eser, önce Tahran'da yayımlanmış (1275), tenkitli basımı da **Kemal Edib Kürkçüoğlu** tarafından yapılmış (Ankara 1956), **Sâlim Efendi** tarafından da Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1285).

6. Hüsn ü Aşk: Genellikle *Sıhhat u Maraz* adıyla tanınan esere *Rûhnâme* adını verenler de bulunmaktadır. Tasavvufî ve alegorik mahiyetteki eserde ruh ve beden ilişkisi sembolik olarak anlatılmaktadır. Bu eser, **Fuzûlî**'nin eski tıp ilmine hâkim olduğunu

göstermesi bakımından önemlidir. Kahramanları hüsn, aşk, ruh, kan, safra, balgam, sevda, mizaç, sıhhat, maraz ve perhiz olan ve dervişin sülûkta ilerleyerek *"fenâfillah"*a erişebilmesi için neler yapması gerektiğini anlatan tasavvufî bir eserdir. **Fuzûlî**'nin bu eseri, **Fettâhî**'nin *Hüsn ü Dil* adlı eserinden etkilenerek yazdığı söylenmektedir.

Arapça Eserleri

1. Divan: Sadece **Hz. Muhammed** ve **Hz. Ali** vasıflarında söylenmiş onbir kaside ve bir hâtimeden meydana gelen 470 beyitlik bu küçük eser, mürettep bir divan niteliği göstermediği halde bu adla anılmıştır.

2. Matla'u'l-İ'tikâd fi Ma'rifeti'l-Mebde ve'l-Me'âd: İnsanın ancak bilgi edinmek sûretiyle kâinatın sırlarını, başlangıç ve sonunu öğrenerek Allah'a ulaşabileceğini anlatan mensur bir eserdir. **Fuzûlî** bu eserinde, önce bilgiden ve onu elde etmenin yollarından söz açmakta, daha sonra kâinatın başlangıcı ve insanın mahiyeti gibi konuları ele almakta, bunları da Allah'ın zâtı, sıfatları, fiilleri, güzellik ve çirkinlik, hayır ve şer bahisleri izlemektedir. Görüldüğü üzere eser, dinî ilimlerden akaid dalıyla ilgili bir itikad kitabıdır.

Fuzûlî'nin Su Kasîdesi Manzûmesi

1. Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su
Kim denlû dutuşan odlare kılmaz çâre su

2. Âb-gûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem
Yâ-muhît olmuş gözümde günbed-i devvâre su

3. Zevk-ı tîğinden aceb yoh olsa gönlüm çâk çâk
Kim mürûr ile bırâgur rahneler dîvâre su

4. Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykânın sözün
İhtiyat ilen içer her kimde olsa yâre su

5. Suya versin bağbân gülzârı zahmet çekmesin
Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâre su

6. Ohşadâbilmez gubârını muharrir hattına
Hâme tek bakmadan inse gözlerine kare su

7. *Ârızın yâdıyla nemnâk olsa müjgânım nola*
Zâyi' olmaz gül temennâsıyla vermek hâre su

8. *Gam günü etme dil-i bîmardan tîğin diriğ*
Hayrdır vermek karangû gîcede bîmâre su

9. *İste peykânın gönül hecrinde şevkım sâkin et*
Sûsuzam bir kez bu sahrâda benimçün âre su

10. *Men lebin müştâkıyem zühhâd kevser tâlibi*
Nitekim meste mey içmek hoş gelür huşyâre su

11. *Ravza-i kûyına her dem durmayub eyler güzâr*
Âşık olmuş gâliba ol serv-i hoş reftâre su

12. *Sû yolun ol kûydan toprâğ olub dutsam gerek*
Çün rakîbimdir dahi ol kûya koyman vare su

13. *Dest bûsı arzûsuyla ölürsem dostlar*
Kuze eylen toprağım sunun anınla yâre su

14. *Serv serkeşlik eder kumrı niyâzından meğer*
Damenin duta ayağına düşe yalvâre su

15. *İçmek ister bülbülün kanın meğer bu reng ile*
Gül budâğının mizâcına gire kurtâre su

16. *Tıynet-i pâkini rûşen kılmış ehl-i âleme*
İktidâ kılmış tarîk-ı Ahmed–i Muhtâre su

17. *Seyyid-i nev'-i beşer deryâ-yı dürr-ı ıstıfâ*
Kim sepüpdür mu'cizâtı âteş-i eşrâre su

18. *Kılmağîçün tâze gülzâr-ı nübüvvet revnâkın*
Mu'cizînden eylemiş ızhâr seng ü hâre su

19. *Mu'cizî bir bahr-ı bî pâyân imiş âlemde kim*
Yetmiş andan bin bin âteş-hâne-i küffâre su

20. *Hayret îlen barmağın dişler kim etse istima'*
Barmağından verdiği şiddet günü ensâre su

21. Dostı ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayat
Hasmı su içse döner elbetde zehr-i mâre su

22. Eylemiş her katradan bin bahr-ı rahmet mevc-hîz
El sunub urgaç vudu' için gül-i ruhsâre su

23. Hâki-pâyine yetem der ömrlerdir muttasıl
Bâşını taşdan taşa vurub gezer âvâre su

24. Zerre zerre hâk-i dergâhına ister sâla nûr
Dönmez ol dergâhdan ger olsa pâre pâre su

25. Zikr-i na'tin virdini derman bilir ehl-i hatâ
Öyle kim def'-i humâr içün içer meyhâre su

26. Yâ habîballah yâ hayre'l-beşer müştâkınem
Öyle kim leb-teşneler yanıp diler hem-vâre su

27. Sensin ol bahr-ı kerâmet kim şeb-i mi'râcda
Şebnem-i feyzin yetirmiş sâbit ü seyyâre su

28. Çeşme-i hurşîdden her dem zülâl-i feyz iner
Hâcet olsa merkadin tecdîd eden mi'mâre su

29. Bîm-i duzah nâr-ı gam salmış dil-i suzânıma
Var ümîdim ebr-i ihsânın sepe ol nâre su

30. Yümn-i na'tinden güher olmuş Fuzûlî sözleri
Ebr-i nîsandan dönen tek lü'lü-i şehvâre su

31. Hâb-ı gafletden olan bîdâr olanda rûz-i haşr
Eşk-i hasretden tökende dîde-i bîdâre su

32. Umduğum oldur ki rûz-i haşr mahrûm olmayam
Çeşme-i vaslın vere men teşne-i dîdâre su

Fuzûlî'nin Su Kasîdesi Manzûmesinin Açıklaması

1. Az su, çok tutuşan ateşin yanmasını kolaylaştırır. **Fuzûlî**; Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'e karşı duyduğu hasret ateşini gözyaşlarından dökülen su ile söndürmenin mümkün olamayacağını göze anlatmaya çalışıyor. Gönlüm bu ayrılık ateşiyle öyle yanmaktadır ki, gözlerim istediği kadar gözyaşı dökerek bu ateşi söndürmek istese, bu iman ve sevgiden doğan ateşin sönmesine imkân yoktur.

Gözyaşı insanı teskin eden, ızdırap ve sıkıntılarını bir nebze de olsa dindiren bir vasıtadır. Şair buna razı değildir. O bir yandan ağlamanın, bir yandan da ayrılık ateşinin gönlünü yakmaya devam etmesini istiyor.

"Ey göz! Gönlümde yanan ateşe, gözyaşından su saçma. Zira bu kadar fazla tutuşmuş ateşlere suyun faydası olamaz."

2. Bu beyti iki türlü açıklamak mümkündür:

a) *O kadar çok ağladım ki, gözyaşlarım dönen gök kubbeyi doldurmuş. Bu yüzden renginin mavi olduğunu bilemiyorum. Yani gerçek rengini seçemiyorum, her tarafı su renginde görüyorum.*

b) *Ağlayan yaşlı gözlerle etrafa bakmaktan dolayı, gökyüzünün rengini bilemiyorum. Gökyüzü gözlük camının rengini aldığı gibi yaşlı gözlerle de bakıldığında su rengini almış olur.*

3. *"Senin kılıç gibi keskin ve delici bakışların, gönlümü delik deşik etse ben de zevk alsam, bunda şaşılacak birşey yoktur. Çünkü akar sular geçtiği taşlık yerlerde (güzel şekilli, zevkli) oyuklar meydana getirirler."*

4. *"Yaralı gönül, senin ok gibi delici bakışlarından korkuyla bahseder. Çünkü yaralı bir insan da suyu ihtiyatlı içer! (Fazla su yaranın kanamasına sebeb olur.)"*

Peykân, okun ucundaki sivri demirin ismidir. Bu kelime de *"tîğ"* kelimesi gibi dîvan şiirinde *"keskin bakış"* mânâsında kullanılmıştır.

5. *"Bahçıvan gül bahçesine su vermekten vazgeçsin. Onu sele versin. Bütün gül fidanlarını su alıp götürsün. O boşuna zahmet çekmesin. Çünkü değil bir bahçeye, bin gülzâra da su verse, yine senin yüzün gibi bir gül yetiştiremez."*

6. *"Muharririn (Senin vasıflarını anlatmaya çalışan kimse-*

nin) kalem gibi bakmaktan gözlerine kara su inse, yine de hattını senin gubarına benzetemez."

Burada *"gözlerine kara su inmek"* iki mânâda kullanılmıştır:

a) Kalemden damlayan mürekkeb,

b) Çok bakmaktan gözlerin kararması.

"Kalemler ne kadar yazsa, muharrirler ne derece kalem oynatsa, yine de senin özelliklerini ve esrarını anlatmaya muktedir olamazlar."

7. *"Ben, senin gül renkli yanağını gözümün önüne getirip ağlasam ve kirpiklerim bu sûretle ıslansa, bunda şaşılacak ne var? Bahçıvan güzel güller yetiştirmek için gül dikenine su verse, bu su boşa gitmez."*

Fuzûlî, başka bir manzûmesinde bu fikri şu beyitle de anlatmıştır:

Yâr içün ağyâre minnet ettiğim aybeyleme
Bağban bir gül içün bin hâre hizmetkâr olur

Fuzûlî, bu beytinde kirpiklerini dikene benzetiyor. Ağlayınca kirpikleri ıslanıyor. Bu sûretle sevgilisinin güzel yanağı gözünün önüne geliyor. Gül yetiştirmek için dikene su vermek nasıl boşuna değilse, sevgiliyi görmek arzusuyla ağlamak da boşa gitmez.

8. *"Gam günü hasta gönülden, bakışlarını esirgeme. Çünkü karanlık gecede hastaya su vermek hayırdır."*

9. *"Ey gönül! (Sevgilinin) ok gibi delici bakışlarını (teveccühünü) iste, ondan ayrı olmanın gönlümde hissettirdiği susuzluğu gider. Zira ben susuzum. Ne olur, bu kavurucu aşk çölünde benim için de su ara."*

10. *"Ben senin insanlara ilâhî aşk şarabı sunan dudağının susuzuyum. Zâhidlerin muradı kevserdir. Çünkü sarhoş olana şarap, ayıklara da su içmek hoş gelir."*

11. *"Servî boylu, güzel yürüyüşlü olan sana, herhalde sular da âşık olmalılar ki, hiç durmadan sana doğru akıyorlar."* (Şairin Ravza-i Mutahhara'ya doğru aktığını söylediği su, Fırat ve Dicle nehirleridir.)

12. *"Su yolunu, sevgilinin köyüne sokmamak için önüne toprak olup, onu tutmak istiyorum. Çünkü o benim rakibimdir. O yüzden suyun o semte ulaşmasına mâni olmak lâzımdır."*

13. **Fuzûlî** bir önceki beyitte, suyun akmasına mâni olmak için toprak olmak, yani bu uğurda ölmek istiyordu. Bu beyitte de aynı istek devam ediyor:

"Şâyet ben sevgilinin elini öpmek arzusuyla ölecek olursam, toprağımdan bir desti yapıp, onunla yâre su sunun."

Şairin kabir toprağından su kabı yapılıp sevgilisine su ikram edilince, sevgili mecburen dudaklarını su kabına değdirecek, elini öpme arzusuyla ölen şair, bu sûretle onun dudaklarını öpmüş olacaktır. Bu bir şefaat arzusudur.

14. *"Su, servinin eteğini tutup, ayağına düşüp, yalvarıncaya kadar, O kumrunun niyâzını kabûl etmez."*

Fuzûlî bir önceki beyitte şefaat dilemişti. Bu beytinde de Allah Teâlâ katında niyâzın makbul olması için Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in şefaatinin şart olduğunu ileri sürüyor. Bu beyitte servi, Allah Teâlâ; kumru, kul; su da Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'dir.

15. *"Su, gül budağının mizâcına girerek gülün, bülbülün kanını hile ile içmesine mâni olur ve bülbülü, gülün elinden kurtarır."*

Bu beyitte de anlatılmak istenen şudur:

Mâsiva, çeşitli hile ve desiselerle insanı aldatır ve onu kendisine âşık etmek ister. Nefsinin sesine kulak veren kimse dünyaya kul olur. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz, insanları mâsivanın esiri olmaktan kurtarır. Dünya sevgisi yerine gerçek sevgiyi yani muhabbetullahı yerleştirir.

16. Bu beyitte su ile müslümanlık arasında bir benzetiş göze çarpıyor. İslâm bir müslümanda tezahür edince, onda maddî ve mânevî bir berraklık meydana getirir. Coşkun akan suyun tabiatında da böyle bir billurluk vardır. Şair ayrıca Bağdad'ın içinden güneye (Medine'ye) doğru akmakta olan Dicle'nin Peygamber'e doğru aktığı için berrak olduğunu da hüsn-i ta'lil ile anlatmaktadır.

"Senin tertemiz yaradılışını (Cenâb-ı Hak) dünya ehline

nasib etmiş. İnsanlar bu sayede zulmetten nûra çıkmışlardır. Su da Ahmed-i Muhtâr'ın yoluna (Kur'ân ve Sünnet yolu) uymuştur."

17. *"İnsanların efendisi, kıymetli inci deryası (insanlara kıymetli inciler değerinde sözler söyleyen) Yüce Peygamber'in mucizesi, edebsizlerin ateşine su serpmektedir."*

18. *"Nübüvvet bahçesinin tazeliğini muhafaza etmek için Peygamber (s.a.v.) Efendimiz mucizesiyle taş ve dikenden su akıtmıştır."*

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz mânevî susuzluktan taş gibi kesilmiş kalplere ve diken gibi başkalarına eziyet eden kimselere verdiği su (İslâm) ile onları mükemmel bir hale getirmiştir.

19. *"O'nun âlemde, uçsuz bucaksız bir deniz gibi olan mucizesinden kâfirlerin binlerce ateş-hânesine su ulaşmış. (Küfür ateşinin sönmesine vesile olmuştur.)"*

Bu beyit ayrıca Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in dünyaya teşrif buyurduğu zaman ateşe tapanların ateş-gedelerinde yanmakta olan ateşin söndüğüne de işaret ediyor.

20. *"Şiddet günü, Ensâr'ın susuzluk çektiği gün, parmağından su verdiğini kim duysa, hayretinden parmağını ısırır."*

Peygamber (s.a.v.) Zevrâ'da ashâbıyla birlikte bulunurken ikindi vakti yaklaştı. Ashâb sağa sola başvurarak su aradı fakat bulamadı. Peygamber (s.a.v.) su kabına elini koydu. Parmakları arasından su fışkırmaya başladı. Rivayete göre üçyüz kişi bu sudan abdest almıştır (Buhârî, Müslim, Tirmizî, mucizeler bahsi).

21. *"Dostu şâyet yılan zehiri içmiş olsa o, hayat suyu olur. Hasmı da âb-ı hayat içse hiç şüphesiz yılan zehirine döner."*

22. *"Peygamber (s.a.v.) Efendimiz abdest alırken, gül yüzüne su vurunca, onun herbir damlasından binlerce coşkun ve dalgalı rahmet denizi meydana gelmiştir."*

23. *"O'nun ayak bastığı toprağa yetişmek için, bin arzuyla ömür boyu devamlı ve başıboş akıp, aşk ile kendinden geçen su, başını taşa vurarak akıp gitmektedir."*

24. *"Su, Senin dergâhının toprağına zerre nûr salmak ister. Şâyet su parça parça da olsa yine o dergâhtan dönmek istemez."*

25. *"Günahkâr kimseler, Senin na'tını devamlı olarak söylemeyi derman bilirler. Nitekim içki içenler de serhoşluklarının gitmesi için su içerler."*

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'i unutmamak, devamlı hatırlamak, kulun günah işlemesine mâni olur.

26. *"Ey Allah Teâlâ'nın sevgilisi ve ey insanların hayırlısı! Sana müştâkım. Nasıl dudağı kurumuşlar bir yandan yanıp, bir yandan da su ararlarsa; ben de bu hâl ile Seni arıyorum."*

27 *"Sen öyle bir kerâmet denizisin ki, mi'râc gecesinde, feyzinin şebnemi (çiğ dânesi) sâbit ve seyyâr olan bütün varlıklara su ulaştırmıştır."*

28. *"Güneş çeşmesinden her zaman tatlı bir su inmektedir. Senin kabrini yenilemek isteyen mimara su ihtiyacı (bu sûretle) temin edilmiş olur."*

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfler kıyâmete kadar beşeriyetin karanlık dünyasını aydınlatacaktır. Yeter ki insanlar bu iki kaynaktan istifade edebilsinler.

29. *"Cehennem korkusu, benim yanan gönlüme tasa ateşi salmıştır. Senin ihsan bulutunun o ateşe su serpip söndüreceğine ümidim tamdır."*

Bu beyitteki cehennem korkusu, Allah ve peygamberinden uzak kalma ve Allah Teâlâ'nın istediği kul olamama endişesi şeklinde değerlendirilmelidir.

30. *"Nisan bulutundan dökülen suyun inciye dönmesi gibi; Senin uğurlu na'tından dolayı Fuzûlî'nin sözleri cevher olmuştur."*

İstiridyeler nisan yağmurları yağmaya başladığı zaman kabuklarını açarlar, bu sırada yabancı bir madde veya bir su damlası içeriye girerse, inci meydana gelir.

Bu beyitte *"Fuzûlî"* kelimesi iki mânâya gelmektedir: Birincisi şairin ismi olarak düşünülmeli, diğeri ise *"değersiz"* şeklinde anlaşılmalıdır.

31. *"Gaflet uykusunda olan bir kimse ancak haşir günü uyanır. Hasret gözyaşının uyanık gözlere döktüğü su (sayesinde insanlar gaflet uykusundan ölmeden önce uyanırlar.)"*

32. *"Senin ilâhî güzelliğine alışmış ve Senin dîdârına susamış olan bana su vereceğini, bu sayede kıyâmet gününde Seni görmekten mahrum olmayacağımı ümid ediyorum."* Çeşme müslümanlar arasında cami yaptırmak kadar mukaddes sayılmıştır.

KAYNAKLAR: Âşık Çelebi, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 772, s. 528-530; Latîfî, *Tezkire*, s. 265-266; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, İzmir Millî Ktp., nr. 20/801, vr. 81[a] 82[a]; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, İ.Ü Ktp., TY, nr. 5959, vr. 385; Sâdıkî-i Kitâbdâr, *Mecmau't-Havâs*, İ.Ü Ktp., TY, nr. 4085, vr. 33[b]-34[b] (ayrıca bkz. *a.e.* [nşr. R. Hayyâmpûr], Tahran 1327 hş./1948); Kınalızâde, *Tezkire*, İ.Ü Ktp., nr. 1628, vr. 176[b]-177[b]; Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şuarâ*, İ.Ü Ktp., TY, nr. 3250, vr. 46-47; Ahmed Alihan Hâşimî, *Mahzenü'l-Garâib*, Bodleian, Elliot, nr. 395 vr. 316[b]-317[a] ; Fâik Reşâd, *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmaniyye*, İstanbul, ts., c. I; a. mlf., *Fuzûlî'nin Gayr-ı Matbu Eş'arı*, İstanbul 1314; Süleyman Nazif, *Fuzûlî*, İstanbul 1343/1925; Abdülbaki Gölpınarlı, *Fuzûlî*, İstanbul 1932; Fuad Köprülü, "Fuzûlî", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, 687-699; Tahir Olgun, *Fuzûlî'ye Dair*, İstanbul 1936; Abdülkadir Karahan, *Fuzûlî: Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul 1949; a. mlf., *İslâm Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul 1954, s. 167-172; a. mlf., *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul 1960, s. 169-184; a. mlf., "Fuzûlî", *DİA*, XIII; Mücgân Cunbur, *Fuzûlî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, İstanbul 1956; Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî-Hâfız (İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma)*, Ankara 1956; a. mlf., *Fuzûlî ve Türkçe Divanından Seçmeler*, Ankara 1986; a. mlf., "Fuzûlî", *TA*, XVII, 76-85; Hâmid Aslı, *Büyük Azerbaycan Şairi Fuzûlî*, Bakou 1958; a. mlf., *Mehemmed Fuzûlî, Eserleri*, Bakou 1958, II, 265-278; Hüseyin Ali Mahfûz, *Fuzûlî al-Bağdâdî*, Bağdad 1378/1958; Agâh Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnûn Hikâyesi*, Ankara 1959, s. 237-268; Hüseyin Mücib el-Mısrî, *fi't-Edebi't-İslâmî, Fuzûlî el-Bağdâdî*, Kahire 1966; Sofi Huri, "The Place and Date of Birth of Fuzûlî", *Iran and Islam*, Edinbourgh 1971, s. 91-105; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, ş. 525-556; Haluk İpekten, *Fuzûlî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Ankara 1973; Nahid Aybet, *Fuzûlî Divanında Maddî Kültür*, Ankara 1989; İbrâhim ed-Dakûkî, "Fuzûlî el-Bağdâdî ve'l-Hayâtü'l-Fikriyye fi'l-Irâk fi'l-Karni's-Sâdisi Aşer", *el-Hayâtü'l-Fikriyye fi'l-Vilâyâti'l-Arabiyye Eşnâ'i'l-Ahdi'l-Osmânî*, Zağvân 1990, I-II, 145-174; a. mlf., "Fuzûlî'nin Hayatı Hakkında Bazı Yeni Tesbitler ve Arapça Divanı Üzerine Düşünceler", İstanbul 24-26 Ekim 1994, *Doğumunun 500. Yılında Fuzûlî Uluslararası Sempozyumuna Sunulan Tebliğ*; Metin Yurdagür, "Fuzûlî'nin Matla'u'l-İ'tikâd'ı ve Akîdesi", *Adı geçen sempozyuma sunulan bildiri*; Mustafa Uzun, "Fuzûlî'nin Bestelenmiş Eserleri", *Adı geçen sempozyuma sunulan bildiri*; Atâ Terzibaşı, "Fuzûlî'nin Doğum Yeri", *TY*, sy. 251 (1955), s. 436-440; Dr. Selçuk Eraslan, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1990, s. 584.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

IBN-İ İSÂ-YI SARUHÂNÎ (R.H) (ö. 967/1559-60)

Asıl adı **İlyas**'tır. Ancak "*İbn-i İsâ*" diye, babası **Mecdüddîn İsâ-yı Akhisârî**'nin namıyla tanınmıştır. Kendisinden bahseden kaynaklar, onu hep *İbn-i İsâ* diye anarlar.

İbn-i İsâ'nın babası **Mecdüddîn İsâ**, Bayramiyye Tarîkatı şeyhidir. Oğlu **İlyas**'a da Bayramiyye icâzeti vermiştir. Akhisarlı olduğu için "*Akhisârî*" nisbetiyle anılır. 937/1530-31'de vefat etmiştir.

İbn-i İsâ'nın baba tarafından dedeleri geriye doğru şöyledir: **Şucâüddîn**, **Taşkun** ve **Oruç**. Annesinin adı **Meryem**'dir. 902/1496-97'de, o sırada Saruhan vilayetine bağlı bir kaza olan Akhisar'da doğmuştur. O yüzden kendisine hem "*Saruhânî*" hem de "*Akhisârî*" denilmiştir.

Medreselerde okuyarak "*ulûm-ı resmiyye*"yi tahsil etmiş olduğundan "*vâkıf-ı ulûm bir zât*"tır. Cifr, havâs, vıfk ve ilm-i nücûm gibi "*ulûm-ı garibe*"de ihtisas sahibidir. "*Tabîb*" olduğu belirtilir ve tıp kitabı yazmış Osmanlı ilim adamları arasında zikredilir.

İbn-i İsâ'nın ilmî seviyesi yanında, tasavvufî yönü de vardır. O, Bayramiyye Tarîkatı'nın Batı Anadolu'daki temsilcisi ve daha sonra çıkan kollarından birisi olan İseviyye'nin pîridir.

O, Bayramiyye terbiyesini babasından görmüş ve ondan icâzet almıştır. Babasının vefatından sonra da onun yerine şeyh olmuş ve irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. O, **Hacı Bayram-ı Velî**'ye şu silsile ile bağlıdır: **İlyas b. İsâ, Mecdüddîn İsâ-yı Akhisârî, Seyyid Kâsım-ı Tennûrî, İbrahim-i Tennûrî, Akşemseddîn (Muhammed b. Hamza), Hacı Bayram-ı Velî.**

İbn-i İsâ, 967/1559-60 senesinde vefat etmiştir. Kabri, Akhisar'da, Şeyh İsâ Mahallesi'nde, Şeyh İsâ Camii bitişiğindeki mezarlıkta babasının kabrinin yanındadır.

İbn-i İsâ'nın en önemli eseri, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*'dır. Bu eserinde Allah'ın 99 ismini şiir halinde şerhetmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

Yâ Allah

Bir isme ibtidâ itdüm "hüvallâh"
Bize vâcibdür Anun zikri her gâh

Zihî ferd-i kâdîm Zü'l-Celâl
Zihî Hayy ü Hakîm pür-kemâl

Kemâlî irmez Anun hiç zevâle
Ki zîra Ana yok gâlib havâle

Aceb Kâdirdür o ne isterse işler
Ki âsândur Ana her dürlü işler

Yapar lutfiyla her cismün binâsın
Diler kahrıyla hem kılmak fenâsın

Ana âsândur ifnâ vü îcâd
Hem Anun aczi yok haşr ider ecsâd

Gel iy şâhum dilersen bunda anda
Anun lutfı buluna cânda tende

Hayât âbına istersen eğer râh
Beğüm zikr it dinildi "fe'zküru'llâh" (1)

Anun lutfı imiş âb u hayâtun
Nitekim cânıdur yağmur nebâtun

Eğer bir mürde durursa seher-gâh
Şumârınca diseydi "Allah Allah"

Dola kalbi anun nûr-ı ilâhî
Gide zulmet götürse her günâhı

Mukadderdür kula gerçi her işler
Gerek hayr olsun ol işler gerek şer.

Yaratdı çünki Hak evlâd-ı Âdem
Emanet kodı bunlara hem ol dem

(1) "...Allah'ı anın...", Bakara, 198.

Çü virdi bunlara aklı mümeyyiz
Ki bundan oldılar teklîf-i hayyiz

Tarîk-ı hayrı i'lâm eyledi çün
Ki tâ nefs olmaya isyâna merhûn

Dahi şerrün tarîkın kıldı izhâr
Sakına tâ ki andan cümle ebrâr

Kadı âdemde cüz'i ihtiyârı
Değüldür fi'l-i âdem iztırârî

Hudâ zulmeylemez ağyâra yâra
Çeker kul kendüzün kendüsi dâra

Dilersen bulasın sen Hak visâli
Dilün "Allah" dimekden itme hâlî

Saâdet ehlidür "Allah" diyen kul
Şekâvet ehline olmaz nasîb ol

Dilinde pârsânun dâyim Allah
Komaz bir kerre anı yolda gümrâh

Arada nâmı düşmişdür bahâne
O'dur kuvvet viren her nâtüvâne

Hak'un sevdüği kuldur isme meşgûl
Duâ ide niçün olmaya makbûl

Şumârı altmışaltı vakti hurşîd
Düni kadr ola meşgûlün güni îd

İbn-i İsâ'nın tasavvuf neş'esini terennüm eden güzel şiirleri de vardır. Şu gazel onundur:

Âlem-i suğrâ cihândur âlem-i kübrâ benem
Hem muhîtem gayri sanman yârinen suğrâ benem

Mazhar-ı Hakk'am ben ancak mazharumdur mümkinât
Varlığımdan var olupdur cümleden a'lâ benem

Şol kadar câmi sıfâtam bende mevcûd her ne var
Onsekiz bin âlemem hâkem yedi deryâ benem

Ben benümle söylenürdüm gayri yok kime direm
Gayrıyam sanup işiden kesret-i eşyâ benem

Kesretümdür İbn-i İsâ vahdetümdür Hak benüm
Yüzde bir gizlü olan doksandokuz Esmâ benem

KAYNAKLAR: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I, s. 18; Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, c. IX. s. 30, İstanbul; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II. s. 269; Kâtip Çelebi, *Süllemü't-Vusûl*, vr. 174 b, 294 b.; Müstakimzâde Süleyman Sa'düddin, *Mecelletü'n-Nisâb*, vr. 40b, 110 a.; İbn-i İsâ, *Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ*, Ankara Millî Kütüphane, Yazmalar kısmı, A. 488.; İbn-i İsâ, *Nutk-ı İbn-i İsâ*, Ankara Millî Kütüphane, Yazmalar kısmı, A. 3664, vr. 84a-87b.

Prof. Dr. ALİ YILMAZ

HACI BEKTAŞ-I VELÎ (R.H) (ö. 669/1271)

Anadolu'da yaşamış ve çevresinde etkili olmuş büyük bir zâttır. Bazı kaynaklarda asıl adının Muhammed olduğu kaydedilirse de o, daha çok *"Bektaş"* ismiyle tanınmış ve hâlâ o isimle bilinmektedir. Kendisi kurucusu değildir ama *"Bektâşîlik"* adıyla bilinen ve günümüzde de birçok mensubu bulunan tarîkat ona izâfe edilir.

Babası Seyyid Muhammed b. Mûsâ Sânî'dir; *"İbrâhim-i Sânî"* diye bilinir.

Hacı Bektaş-ı Velî hakkında yazılmış, *"Vilayetnâme"* diye bilinen bir menâkıbnâme vardır. Bu menâkıbnâmede onun birçok menkıbesi anlatılmaktadır. Vefatından (iki asırdan daha fazla bir zaman) sonra kaleme alınmış bu menkıbelerde anlatıldığına göre Hacı Bektaş, Hz. Ali soyundandır. Altıncı imam Mûsâ el-Kâzım neslinden Horasan hükümdarı İbrahim-i Sânî'nin oğlu olup, Nişabur'da doğmuştur. Lokmân-ı Perende isimli mutasavvıf tarafından yetiştirilmiş, Ahmed-i Yesevî ile görüşmüş, onun işareti üzerine, güvercin donuna girerek Anadolu'ya gelmiş; Kırşehir civarında, bugün kendi adını taşıyan Sulucakarahöyük'te yerleşmiş; burada birçok derviş ve halife yetiştirmiş, nihayet orada vefat etmiştir.

Menkıbelerde olağanüstü birçok hali anlatılmaktadır. Menkıbelerden çıkarılan bu bilgilerin bir kısmı yanlış, bir kısmı da menkıbe anlatımı ile abartılmış, hatta uydurularak ilaveler yapılmıştır.

Onun hayatını bütün yönleriyle tespit edebilmek mümkün değildir. Ancak XIII. yüzyılda yaşamış olduğu hemen hemen kesindir. Kırşehir'de Mevlevî Tekkesi kurmuş olan **Şeyh Süleyman b. Hüseyin el-Mevlevî b. Şemseddîn** isimli zâtın vakfiyesinde, **Hacı Bektaş**'tan *"kuddise sirruh"* diye bahsedilir. Demek ki, 1297 tarihli bu vakfiyenin tanzim edildiği tarihte vefat etmiş bulunuyordu.

Hacı Bektaş Kütüphanesi'ndeki *Vilayetnâme* nüshalarının birinde, başlığın altında, **Hacı Bektaş**'ın 63 yıl yaşadığı, 606/1209'de doğduğu, 669/1271'de vefat ettiği kaydedilmiştir. Türbesi, Nevşehir'in Hacıbektaş ilçesi merkezindedir.

Hacı Bektaş'ın ilk Osmanlı padişahları **Orhan Gazi** ve **I. Murad** zamanlarında yaşadığını yazanlar varsa da bunlar doğru değildir. Onun **Ahmed-i Yesevî** ve **Lokmân-ı Perende** ile biraraya gelmiş olması da tarihen mümkün değildir.

Horasan'dan geldiği bellidir. O bölgenin fethinden sonra oraya Araplardan birçok kişinin yerleştiği bilinmektedir. Hatta Emevîlerin baskılarından kaçan **Hz. Ali** taraftarları da oralara sığındığından, soyunun **Hz. Ali** sülâlesinden gelmiş veya en azından onun taraftarlarından bir sülâleden olabileceği ihtimal dışı değildir. Bu bakımdan babasına ve kendisine bazı kaynaklarda *"Seyyid"* denilmiştir. **Hacı Bektaş**'ın evlenip evlenmediği tam olarak belli değildir.

Hacı Bektaş-ı Velî, Osmanlılarda, yeniçerilerin pîri sayılmış, ordu kumandanları ve Osmanlı padişahları tarafından türbesi çevresine binalar yapılmış, vakıflar bağlanmış ve çeşmeler akıtılmıştır. Yeniçeri ocağının 94. ortasında daima bir **Hacı Bektaş** vekili bulundurulmuştur. Değişen Bektâşî babalarının tacı da yeniçeri ağası tarafından merasimle giydirilirdi.

Bazı kaynaklar **Hacı Bektaş-ı Velî**'yi meşhur Babaî hareketinin kurucusu, **Baba İlyas**'ın başını çektiği Babaî isyanlarının hazırlayıcısı, **Baba İshak**'ın müridi ve halifesi şeklinde takdim ederlerse de bunlar kesin bilgilere dayanmaz.

Aşıkpaşazâde, tarihinde, onun Horasan'dan kardeşi **Menteş**'le birlikte Anadolu'ya geldiğini, Sivas'ta bulunan **Baba İlyas'ı** birlikte ziyaret ettiklerini, sonra oradan ayrılarak Kırşehir'e, oradan da Kayseri'ye geçtiklerini, kardeşi **Menteş**'in tekrar Sivas'a dönmek için ondan ayrıldığını ve Sivas'ta öldüğünü, **Hacı Bektaş**'ın ise Sulucakarahöyük'e yani bugünkü Hacı Bektaş'a yerleştiğini yazar. Buradan **Hacı Bektaş**'ın, Babaîliğin pîri olan **Baba İlyas**'ın inanç ve tutumlarını beğenmediği için kardeşi ile birlikte Sivas'a dönmediği, Sulucakarahöyük'e yerleşerek kendi inanç ve anlayışı çerçevesinde bir tasavvuf yolu ve müridler topluluğu meydana getirmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Bazıları, **Hacı Bektaş-ı Velî**'yi, İslâm dininin şeriat esaslarından; ibadetlerden, emir ve yasaklardan uzak, tamamen bâtınî yorum ve inançlara sahip, sözlü anlatıma dayanan Alevîlik ve Bektâşîliğin pîri olarak takdim ederler. Bu kişi ve çevreler, onun herhangi yazılı bir eserinin varlığını kabul etmek istemezler.

Halbuki **Hacı Bektaş-ı Velî**'ye ait olduğu bilinen ve ilmî araştırmalar sonucu ortaya çıkarılan *Makâlât* isimli eseri, onun takdim edilen bu şekilden tamamen farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Makâlât'ın aslı Arapça'dır. Arapça aslının tam nüshası henüz bulunamamıştır. Tam olmayan iki nüsha mevcuttur. Ancak manzum ve bilhassa nesir halinde birçok el yazması nüshası kütüphanelerimizde yer almaktadır. **Prof. Dr. M. Esad Coşan**, çeşitli el yazması nüshaları karşılaştırarak hazırladığı edisyon kritikli bir metni doçentlik tezi olarak hazırlamış ve bu tez, Seha Neşriyat tarafından 1986 senesinde basılmıştır. **Hacı Bektaş-ı Velî**'yi doğru bir şekilde tanıyabilmek için baş tarafında kendisi hakkında da sağlıklı bilgilerin yer aldığı bu eserden istifade etmek gerekmektedir.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin *Makâlât*'ında ortaya koyduğu önemli bazı konulardaki görüşleri şöyledir:

O, insanların dört şeyden yaratıldığını ve dört gruba ayrıldığını beyan eder:

*"Hak Sübhânehü ve Taâlâ, **Âdem**'i dört dürlü nesneden yaratdı ve hem dört gürûh kıldı ve dört bölüğün dahi dört dürlü tâatları vardur ve dört dürlü arzuları vardur ve dört dürlü hâlleri vardur.*

Pes imdi dört dürlü nesneden kim yaratdı: Evvel toprakdan; ikinci sudan; üçünci oddan (ateşten) ve dördünci yilden (havadan) yaratdı.

Evvel gürûh âbidlerdür, bunlar şerîat kavmidür. (...) Zirâ kim bunlar, dün ü gün (gece gündüz) Hakk'ın tâatinden ayrılmaz."

Şeriatın ne olduğunu da şöyle açıklar:

"Pes imdi her ne kim bu dünyâda vardır; helâl ve harâm ve mısmıl (temiz) ve murdâr, kamusı şerîat ile ma'lûm olur; zirâ kim şerîat kapusı ulu kapudur."

Allah'ın emir ve yasaklarına uymanın önemini ve ibadetlerin yerine getirilmesi gerektiğini de şu cümlelerle belirtir:

"Pes imdi azîz-i men (azîzim)! Gey (çok) sakınmak gerek kim, Çalap Taâlâ buyurdığın cehd eyleyüp dutmak gerek ve yığlınun (sakının) didiğinden yığlınmak gerek. Pes imdi âdem olanlar kendülerin gâyet ulu bileler ve Hak Taâlâ hazretinün nehy itdüğinden yığlınalar..."

"Ammâ âbidlerün tâatleri namaz kılmakdur ve oruç dutmakdur ve zekât virmekdür ve hacca varmakdur ve nefîr-i âmın (seferberlik) olıcak kaçmayup gazâ eylemekdür ve hem cenâbetden gusül eylemekdür ve nefsî arzuların istemeyüp dünyâyı terk idüp âhireti sevmekdür."

Dört gürûh insandan ikincisi zâhidlerdir. Onların durumları ve yapmaları gerekenler de şöyledir:

"Ammâ ikinci gürûh zâhidlerdür. Bunların aslı oddandur ve bunlar tarîkat kavmidir. Pes od gibi dün ü gün yansalar gerek, kendülerin göyündürseler (yaksalar) gerek. Pes her kim bu dünyâda kendüsini göyündürse, yarın âhirette türlü azâblardan kurtulur."

"Pes zâhidlerün tâatı dün ü gün Tanrı'yı zikr itmekdür ve hem Bismillâhirrahmânirrahîm'i cümle işde yâd kılmakdur ve hem havf u recâ (korku ve ümit) içinde olmakdur ve arzuları, dünyâda yarağ etmekdür (hazırlamak) âhiret için."

Üçüncü gürûh ârîflerdir:

"Ammâ üçünci gürûh ârîflerdür. Bunlarun aslı sudandur ve bunlar ma'rifet kavmidir. Pes su arıdur ve hem arıdıcıdur. Pes

imdi ârif dahi gerekdür kim arı ola ve hem arıdıcı ola."

"Pes imdi ârifler arılığ u tâhirdür; girü aslına irer birikür ve hem ârifler katında şirk murdârdur, içlerinde komazlar, taşra (dışarı) çıkarurlar. Kendülerin arıdurlar ve hem ayrukları (başkalarını) arıdurlar.

Pes imdi öyle bilmek gerek kim, kendüyi arıtmayan ayrukları dahi arıtmaz."

"Âriflerün tâatı tefekkürdür ve hem dünyâyı ve âhireti terk itmekdür ve himmet nazarıyla velâyet beklemekdür. Çalap Taâlâ dapa varmakdur (kulluk etmek) ve hem âriflerün hâlleri cümle varlığa denşürülmekdür ve hem yavuz (kötü) endişe kılmamakdur."

Dördüncüler de muhiblerdir:

"Ammâ dördünci gürûh muhiblerdür; bunlar hakîkat kavmidür ve bunların aslı toprakdandur ve toprak teslim ü râzîdür. Pes muhib dahi teslim ü rızâ içinde olsa gerek."

"Ammâ muhiblerün tâatı münâcâtdur ve seyirdür ve müşâhededür ve arzularına irmekdür ve çalap Taâlâ'yı bulmakdur ve kendülerin yitürmekdür ve cânları murâdına irmekdür ve hâlleri biriküp bir olmakdur."

Hacı Bektaş-ı Velî, ahiret inancının nasıl olması gerektiğini ve bu inancın insan hayatındaki etkisini şu şekilde anlatır:

"Pes iy mü'minler! Kıyâmete inanma böyle degül kim, siz inanursız; zirâ kim her ne bulursanuz harâmdan ve helâlden geyersiz ve donanursız; haksuz yirde ni'metler yiyüp gönenürsiz; ya'ni işbu inanmak mıdur kim, siz inanursız."

İlim erbâbının önemini ve onlara karşı nasıl hürmet göstermek gerektiğini de çok güzel dile getirir:

"Ve hem âlimler olmasa Hak'dan yanağı yolı bir kimesne nicesi görebilseydi.

İmdi ilim ululuların atadan ve anadan yiğ ağırlamak gerek; zirâ ata ve ana, ıyâl ve çocukların dünyâ belâsından ve dünyâ odından ve mihnetinden beklerler. Velâkin âlimler, müslümanları âhiret belâsından ve damu (cehennem) odından ve mihnetinden saklarlar. Ya'ni ilim ehli mecmû-ı hâssa vü âmma (herkese) fâide

iderler.'

Kulun kemâle ermesi için aşması gereken kırk makam vardır:

"Kul, Çalap Tanrı'ya kırk makâmda irer, ulaşır, dost olur. Ol kırk makâmın onı şerîat içindedür ve onı tarîkat içindedür ve onı ma'rifet içindedür ve onı hakîkat içindedür."

Hacı Bektaş'a göre imanı tehlikeye sokacak hususlar şunlardır:

*"Biregü (bir kişi), diliyle imân getürse ve gönlüyile inanmasa veyâhûd hacca varuriken yoldan girü dönse veyâhûd Tanrı Taâlâ hükümlerinden birin bâtıl oludsa veyâhûd **Muhammed Mustafâ**'ya inkârla baksa veyâhûd **Muhammed**'ün sahâbilerinün birin nâ-hak bilse dükeli (bütün) işledüği amelleri hebâen mensûrâ (boşuna harcanmış) olur."*

Peygamberimiz ve dört halifesi, **Hacı Bektaş** nazarında bir elin parmakları gibi birbirinden ayrılmaz bir bütündür:

*"Ve hem **Muhammed** aleyhi's-selâm baş parmak gibidür; **Ebû Bekir** radıya'llâhu anh şehâdet parmağı gibidür; **Ömer** radıya'llâhu anh orta parmak gibidür; **Osman** radıya'llâhu anh tahâret parmağı gibidür; **Ali** kerrema'llâhu vecheh kiçi (küçük) parmak gibidür."*

Büyük mürşid, içki hususunda son derece hassastır:

"Bir kuyuya bir damla süçi (içki, şarap) damlasa; ol kuyunın suyunı bir kezden çıkarsalar, yabana dökseler ve ol su döküldigi yirde ot bitse ol otı koyun yise, pes takvâ ehli kavlinde ol koyunun eti harâmdur; niçün? Anıniçün kim, süçi harâmlığı ve murdârlığı şeytân fiilinden oldı. Nitekim Hak Taâlâ:

'İçki, kumar, putlar ve fal okları şeytanın işleri cümlesinden pisliklerdir; onlardan kaçının ki, felâha eresiniz.'(1) *buyurur."*

KAYNAKLAR: Âşıkpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, İstanbul 1332/1916; Coşan, Prof. Dr. M. Esad, *Hacı Bektaş-ı Velî, Makâlât*, Seha Neşriyat, İstanbul 1986; Yılmaz, Dr. Ali, "Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri", *Din Öğretimi Dergisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Yayını, sayı: 18, Ocak-Şubat-Mart 1989, Ankara 1989, s. 81-95.

Prof. Dr. ALİ YILMAZ

(1) Mâide, 8-9.

ABDÜLMECİD ŞİRVÂNÎ (R.H) (ö. 972/1564)

Künyesi *"Ebu'l-Mehâmid"*, lakabı *"Nurullah"*dır. Babası **Şeyh Veliyyüddîn**, Şirvan bölgesinin en büyük velîsi idi.Oğlu **Abdülmecid** de küçük yaştan itibaren böyle bir ilim ve sohbet halkasında yetişti. Zekâsının keskinliği ile akranlarını geride bıraktı. Hocası **Mevlânâ Şahkubâd**'ın dersleriyle kemâle eren **Abdülmecid**, hocasının vefatından sonra onun makamına geçti.

Abdülmecid'in üslûbu merhamet dolu, sıcak ve yürekten gelen bir üsluptu. Vaaz halkalarına avam ve havastan kim katılırsa katılsın mutlaka istifade ederdi.

Şeyh Efendi'nin çok güzel Kur'ân okuduğu rivayet edilir. **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sindeki şu beyitleri çok okurdu:

Ben kul oldum, kul oldum, kul oldum.
Vazifemi yapamadım, utandım, başım eğdim.

Cümle kul, kapusundan azâd olunca mesrûr olur,
Benim ruhumsa, sana tam kul olunca şâd olur.

Abdülmecid Şirvânî, Tokat civarına gelerek **Kara Şems** gibi zâtları yetiştirdi. Son derece mütevâzi, kerâmet sahibi biriydi. Merhameti pek engindi. Şöyle buyurur:

"Şefkatli mürşid, şu alçak dünya için müride kızamaz. Mürşidin kızgınlığı, talebede gördükleri âdâba aykırı halleri düzeltmek içindir." Hicrî 972 (1564 m.) yılında irtihal eden mütevâzi Şeyh, vefatından önce şöyle vasiyet etti:

"Bizi sevenler, kabrimizin üzerine türbe yapmak suretiyle bu acizi diğer müslümanlardan ayırmasınlar." Ama onu seven bazı zenginler, Kelkit suyu kenarındaki kabrine türbe yaptılar. Kubbe, tamamlandığı gece yıkıldı. Birkaç defa bu hal tekrarlanınca, kabri belli olsun diye, etrafına bir-iki taş koymakla yetindiler.

KAYNAKLAR: *Ziyârâtü'l-Evliyâ*, s. 97; *Hediyetü'l-İhvân* Süleymaniye Kütüphanesi, No: 4587.

SAİD AYKUT

ABDÜLVEHHÂB ŞÂRÂNÎ (R.H) (ö. 973/1565)

Abdülvehhâb Şârânî'yi en derli toplu anlatan eser, talebesi **Münâvî**'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye* adlı tabâkât kitabıdır. Biz de onu esas olarak **Şârânî**'yi anlatmaya çalışacağız.

Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şârânî (**Şârâvî** diye de anılır), Kahire'ye yakın bir şehir olan Münûfiye'nin Ebû Şâra kasabasında 1492 (898 h.) yılında dünyaya geldi. Bu yüzden *"Şârâvî"* ya da *"Şârânî"* diye anılır.

Henüz çocukken babası vefat etti. **İmam Muhammed b. el-Hanefiyye b. Ali b. Ebî Talib**'in soyundan gelen **Abdülvehhâb**'ın henüz küçükken asâletine, velâyetine ve mâneviyât âleminde riyâsetine dair emareler taşımaya başlaması, son derece dikkat çekicidir.

İlk tahsili esnasında Kur'ân-ı Kerîm'i, **Ebû Şücâ**'ın kitabını ve dilbilgisi kitabı olan *el-Ucrûmiyye*'yi ezberledi. Henüz 7-8 yaşlarındaydı. 911/1505 yılının başlarında köyünden çıkarak Kahire'ye geldi; el-Gamrî Camii'nin kenarına yerleşti. Son derece disiplinli çalışarak, **Nevevî**'nin *Minhâc*'ını, dilbilgisine dair iki *Elfiye*'yi, *Tevzih*'i, *Telhis*'i, kıraat ilmine dair *Şâtıbiyye* adlı eseri, **İbn Hişâm**'ın dil kaideleri kitabı gibi birçok metini ezberledi. **Münâvî**, bizzat kendisinin bu müthiş hıfz kabiliyetine tanık olduğunu, İslâm tarihinde ne kadar âlim, velî ve zâhid zât varsa hocasının hepsini de ezberlediğini söylüyor. Ayrıca sadece ezberlemekle kalmamış, hıfzettiği kitap ve biyografileri çağının en meşhur âlimlerine okumuştur.

Daha sonra özel ders alma dönemi geliyor. **Şeyh Emînüddîn** diye tanınan el-Gamrî Camii imamından; *Minhâc*'ın şerhlerini, **Mahallî**'nin *Cem'u'l-Cevamî* adlı eserini, **İbn Ebî Şerif**'in *Hâşiye*'sini, **Sehâvî**'nin *Elfiyetü'l-Irakî*'ye yaptığı şerhi, **İbn Akîl**'in *Elfiyetu İbn Malik*'e yazdığı şerhi okuyor ve *Kütüb-i Sitte* diye bilinen altı mûteber hadis kitabını bu âlimin önünde diz çöküp ezbere okuyor.

Şemsüddîn Devâhilî'den ise *İrsad, Ravd,* **İbnü'l-Musannif**'in *Elfiye*'si, *Tevzih, Mutavval, Cem'u'l-Cevamî, el-Muallâkatü's-Seb'a* ve *el-Mekâsıd* gibi eserlerin şerhlerini okudu.

Nûreddîn el-Mahallî'den *Cem'u'l-Cevamî* şerhini okudu.

Nûreddîn el-Cârihî'den *Elfiyetü'l Irakî* şerhini okudu. **Molla Ali el-Acemî**'den dilbilgisine ait bazı risâleleri okudu. **Şeyh Ahmed Kastalânî**'den Buhara'nın önemli şeyhlerini ve *el-Mevâhib* adlı sîret-i Nebeviye'ye dair eserinin bir bölümünü okudu. **Şeyh Ali Eşmûnî**'den *Minhâc*'ın bir bölümünü okudu. **Şeyhülislâm Zekeriyyâ el-Ensârî**'den, *Kuşeyrî Risâlesi*'nin şerhini, *Ravd*'ı, *Tahrir*'i, *Âdâbü'l-Bahs*'i okudu. Daha sonra **Ali Şihâb er-Ramlî**'den *Ravda* adlı eserin dörtte üçünü okudu.

Şârânî'ye hadis ilmi de Allah tarafından sevdirilmiştir. Bir müddet bu celîl ilimle de meşgul oldu. Ama onda, **Münâvî**'nin deyimiyle: *"Hadisçilerin donukluğu ve nakilcilerin kuruluğu"* yoktu. O, fakih gibi düşünür, sûfî gibi anlatırdı. Selef-i Sâlihîn'in sözlerini ve sonraki âlimlerin görüşlerini bilirdi.

Sîreti ve Ahvali

Felsefecileri yerenleri hoş karşılamaz, huzurunda filozoflar kötülendiğinde hemen tavrını koyar, *"Onlar akıllı adamlardır!"* diyerek meseleyi kapatırdı.

Bunca ilimden sonra tasavvufla meşgul olmaya başlayan **Şârânî**, bir müddet riyâzete girerek dünyevî bağlarını kopardı. Seneler boyu yere uzanmayıp halvet yaptığı, kulübede tavana bağladığı bir ipin ucunu boynuna iliştirerek başının eğilmesini engellediği rivayet edilir. Böylece kafasını yere ve yastığa koymamış oluyordu. Arka arkaya günler boyu oruç tutar, bir parça ekmekle iftar ederdi. Yamalı elbise giyerdi. Sarığı da böyleydi; eski bezlerden müteşekkildi.

İmam Şârânî, rûhâniyet yönü iyice güçleninceye kadar bu şekilde yaşamaya devam etti. Artık zikir meclisini yatsıdan hemen sonra açıyor, sabaha kadar devam ettiriyordu. O, bu yolun üstadları olan **Havvas**, **Mirsafî**, **Şinnâvî** gibilerle sohbet ediyordu. Devamlı teşrik-i mesâi eylediği **Havvas** vefat edince cemaat **Şârânî**'ye geliyor ve *"Havvas'ın makamına otur!"* diyor. **Şârânî**, *"O bana üstadlık etmiştir!"* deyince, cemaat: *"Biz de seni kendimize üstad yapacağız!"* cevabını veriyor. *"Bu gecelik bırakın beni, hele bir bakayım"* diyor **Şârânî**. Sabah oluyor. **Şârânî**, merakla bekleşenlere dönüyor. *"Bu gece, eski çarıkları onarıp dikerken gördüm kendimi! Ama hangi çarığı diksem yeniden parçalanıyor, eski haline dönüyor. Bana bu işten hayır yok!"* diyor.

Şârânî, Sünnet-i Seniyye'ye bağlı ve bid'atten uzak durma-

ya çalışan muttaki biriydi. Kendinden önce fakirleri düşünür, kendisi zorda kalsa bile onlara yardım ederdi. Vaktini ibadet, vaaz ve kitap telifi ile geçirirdi. Dergâhında toplanan onlarca körün yiyecek ve giyecek ihtiyacını o karşılardı.

Heybetli ve hürmet duyulan biriydi. Kapısına prens ve valilerden gelenler olur, ama o bazen muhatab olur, bazen de kapıyı dahi açmazdı.

Dergâhından gece-gündüz arı kovanı gibi uğultular yükselirdi. Zikredenler, ders okuyanlar, kitap mütalâa edenler, fikrî tartışma yapanlar... Uğultunun kaynağı bunlardı işte... Cuma gecesini Peygamber Efendimiz'e salât ü selâm getirerek ihya eder, yatsıdan sabaha kadar bir an olsun uyumazdı.

Güzel Sözleri

"Ne olursa olsun, nasıl olursa olsun şeriatla hareket edin! Keşifle demiyorum, zira keşif, bazen insanı hataya düşürebilir."

"Bir kimse, yönetici ve valilerin niyet ve tasarruflarına alet olmaktan kendini kurtaramıyorsa, onda üstadlık ve mânevî önderlik alâmeti aramayınız!"

"Tarîkat ve mânevî yöntemden nasibi az olan bazı mutasavvıfların aksine; fıkıh ilmini bilmek için sürekli araştırma ve mütalâada bulununuz! Onlar fıkhî mütalâayı terkederek, 'fıkıh perdedir' dediler. Oysa cehâletlerinden ötürü böyle yapıyorlardı."

"Peygamberler vahiy meleğini duyar ve görürler. Velîler ise ilham meleğini ya duyarlar ya da görürler. Velî, bu meleği görse konuşmaz, bundan bahsetmez kimseye! Eğer bahsediyorsa görmemiştir."

"Hazret-i Allah'a samimiyetle teveccüh edilerek yapılan bir nebze ibadet, sıkıntı ve bıkkınlıkla yapılan dağlar gibi ibadetten daha hayırlıdır."

Vefatı

İmam Şârânî kalplere tedavi sunmaya devam etti. Nihayet Rabbimizin kerâmet ve rahmet yurduna gitti. 973 h. (1565 m.) yılında Kahire'de vefat edince dergâhının yanıbaşına defnedildi. Göçtü ve kalıcı etkiler bıraktı. Onun sözlerini ve eserlerini olumsuz karşılayanlar, zühd ve mânevî ilimlerden nasibi olmayan inatçılardır.

Ondan sonra dergâhın başına oğlu **Abdurrahman** geçti. O da babası gibi salih ve âlim bir zâttı.

Allah Teâlâ hepsine rahmet eylesin.

Şârânî'yi, talebesi **Münâvî**'den özetleyerek sunduk... **Münâvî**, dergâhın bir müddet daha zikir, ilim ve irfanla şenlendiğini fakat daha sonra postnişin olan birinin mal yığmaya meyletmesiyle bu faaliyetin sekteye uğradığını bildiriyor.

Tasavvuf Anlayışı

Bu bölümü, **Dr. Abdülmünim el-Hıfnî**'den özetleyerek aktaracağız. **el-Hıfnî**, **Şârânî**'nin **Şeyh Ebû Medyen** soyundan geldiğini, mânevî bir işaretle ceddînin Fas'tan Yukarı Mısır'a (Said Bölgesine) göçtüğünü, ailenin oradan da Münûfiye civarına geldiğini bildirdikten sonra tasavvuf anlayışını izaha girişiyor.

Şârânî, **Süyûtî** ve **Şeyhülislâm Zekeriyyâ el - Ensârî** gibi sağlam hocalardan ders almış, çok zengin bir ilim ve irfan ortamına sahip dergâhını kurmuştur.

Yüzlerce eser vermiş bu muhterem zât, bunca telifi niçin yaptığını şöyle izah eder:

"O çağda sûfîler istihza ile karşılanmakta, itibar görmemektedirler. Eski büyük üstadlar göçünce ne tarîkata ne de tarîkat ehline saygı kalmamıştı. İnsanlar biriyle alay etmek isteyince 'Hey! Ne olmuş, biliyor musunuz? Falanca adam, falana müridlik edecekmiş!'.. gibi ifadeler kullanıyorlardı. Bu sözlerinde haklı bir inançsızlık ve güvensizlik vardı; çünkü o falancanın şehvetine düşkünlüğü, dünyaperestliği ve ihtirası, şeyhlik ve müridlik iddiasıyla açıkça çelişiyordu."

Şârânî, âriflerin eserlerinin herkes tarafından okunmaması gerektiğini söylerdi. Bu eserler, ancak sûfî kavminin yolundan gidenler ve kâmil âlimler tarafından okunabilirdi.

Şârânî, halkın, sûfîlerden aldığı *"Ey bizi gören ama bizim göremeyeceğimiz!", "Ey mekânı yücelik olan Sübhânallah!"* gibi avam nezdinde akıl karışıklığına yol açacak tabirleri hoş görmezdi. Ehl-i Sünnet, şeriatın getirmediği hiçbir ıstılahın kullanılmasına izin vermemek hususunda icmâ etmişti. Aynı şekilde *"Rabbimiz dünya semâsına nüzûl eder"* gibi nitelik (sıfat) bildiren hadislerin tevili hususunda da icmâ vardı. Şeriatın izin vermediği hu-

suslardan biri de bazılarının Allah Teâlâ için *"Hammar"*, *"Sâkî"*, *"Leyla"*, *"Lebenî"*, *"Sâdî"*, *"Dâd"*, *"Hend"*, *"Kenz-i Ekber"* gibi isimleri kullanmalarıydı.(1)

Aynı şekilde sakınılması gereken bir söz de *"Allah, âriflerin kalplerindedir"* sözüdür. *"Varlıkta (el-vücûd) Allah'tan gayrı bir şey yoktur"* deyimi de hatalıdır, caiz değildir. Doğrusu, *"Ezeliyetteki varlıkta Allah'tan gayrı yoktur"* şeklindedir. Birinci cümle de *"Marifetullah, âriflerin kalplerindedir"* şeklinde düzeltilmelidir.

Şârânî bununla kalmamış, **Ebû Talib el-Mekkî**'nin *Kûtu'l-Kulûb* adlı eserindeki *"Allah evrenin azığıdır"* gibi ifadeleri doğru bulmamış, **İbn Meysene el-Hanbelî**'nin birçok sözünü tehlikeli görmüştür. **İbn Arabî**'nin *Fusûs* ve *Futûhât-ı Mekkiyye*'sinde şeriata muhalif unsurların, Şeyh-i Ekber'e zarar vermek isteyenler tarafından peyda edilip ibareye sokulduğunu söyler. **İbnü'l-Fârız**'ın *Kasîde-i Taiyye* adlı manzûmesinde bazı tabirleri, **İbn Seb'in Abdülhak**'ın hulûl, ittihad ve antropomorfizm (Tanrı'nın insan sûretinde olduğuna inanmak) kokan kelimelerini okumak ve söylemek doğru değildi.

Bütün bunlara rağmen **Şârânî**'nin, **İbn Arabî**'yi savunduğunu görüyoruz. **İbn Arabî**'nin *"Rabbim benimle, kalbimden konuştu"* gibi sözlerini açıklarken şöyle der:

*"**İbn Arabî**'nin murâdı, 'Allah Teâlâ'nın onunla tıpkı nebîler gibi konuştuğu' şeklinde değildir. Bilakis Allah Teâlâ, ilham meleğinin dilinden bazı ahvale dair bilgiyi ona ilham ediyor. **İbn Arabî**, bunu demek istiyor"*

Abdülvehhâb Şârânî'nin Eserleri

1) el-Cevheru'l-Masûn: Kur'ân ilimlerine dairdir.

2) Levâkihu'l-Envâr fî Tabâkâti'l-Ahyâr: Biyografi.

3) el-Mukaddimetü'n-Nahviyye fî İlmi'l-Arabiyye: Dilbilgisi ile ilgili bir eserdir.

4) Şerhu Cemi'l-Cevamî li's-Sübkî: Usûl ü fıkha dairdir.

5) el-Mizanü'ş-Şârâniyye: Vaaz ve akideye dairdir.

6) Tenbihü'l-Müfterîn: Tasavvufî savunma niteliğinde bir eserdir.

(1) "Hammar"; aşk şarabını yapan, "Sâkî"; suman demektir. "Leyla"; aşık olunan, "Lebenî"; süt gibi arı ve duru olan demektir. "Kenz-i Ekber" ise büyük hazine demektir.

7) İrşâdü't-Tâlibîn ilâ Merâtibi'l-Ulemâi'l-Âmilîn fi't-Tasavvuf: Tasavvuf terbiyesi ile ilgili bir eserdir.

8) Letâifü'l-Minen: İslâm ahlâkıyla ilgili bir eserdir.

9) Risâle fi Âdâb-i Telkini'z-Zikr: Zikrin tarifi ve tasavvuf konuları ile ilgili bir eserdir.

10) Zeylü Tabâkâti's-Sûfiyyîn: Sûfî biyografisi.

11) Dürretü'l-Gavvas: Fıkha dairdir.

12) el-Cevâhir ve'd-Dürer: Vaaz niteliğinde bir eserdir.

13) Behcetü'n-Nüfûs: Tasavvufa dairdir.

14) el-Bahru'l-Mevrûd fi'l-Mevâsik ve'l-Uhud: Akaid, ahiret ahvali, vaaz konularını içerir.

15) Keşfu'l-Hicâb: Cinlere dair bir eserdir.

16) el-Kibrîtü'l-Ahmer fi Beyâni Ulûmi'ş-Şeyh el-Ekber: **İbn Arabî** savunusu ve şerhi ile ilgilidir.

17) Tuhfetü'l-Ekyâs: Ahlâk bilgisine dairdir.

18) Risâletün fi'lAkâid: Akaid ile ilgili bir eserdir.

19) Risâletün fi't-Teslik: Tarîkat bilgilerini içerir.

20) el-Envâru'l-Kudsiyye: Güzel ahlâkla ilgilidir.

21) İrşâdü's-Sâlikîn: Müridin âdâb ve ahlâkı ile ilgili bir eserdir.

22) Muhtasâru Tezkireti's-Süveydî: Biyografi.

23) el-Bedrü'l-Münîr fi Garîbi Ehâdisi'l-Beşir: Hadis ilmine dairdir.

24) Minhetü'l-Minne: Sünnete uygun hayatı anlatır.

Bunları, **Ömer Rıza Kahhâle** zikrediyor. Ancak onun verdiği listede tekrarlar olduğu için hepsini almadık. Bu kitapların dışında **Münâvî** tarafından şunlar zikrediliyor:

25) Muhtasâru'l-Fütûhât: **İbn Arabî**'nin *Fütûhât* adlı eserinin özeti.

26) Muhtasâru Süneni'l-Beyhâkî: **Beyhâkî**'nin hadis külliyatı olan *Sünen*'in özeti.

27) Muhtasâru Tezkireti'l-Kurtûbî: **Kurtûbî**'nin *Tezkire* adlı biyografi kitabının özetidir.

28) Keşfu'l-Gumme an Cemîi'l-Ümme: Vaaz ve savunu ile ilgili bir eserdir.

29) el-Menhecü'l-Mübîn fi Edilleti'l-Müctehidîn: Usûl ü fikha dairdir.

30) el-Yevâkit: Akaid ile ilgili bir eserdir.

31) Mufahhimu'l-Ekbâd: İçtihadın zorluğuna dairdir.

32) Levâihu'l-Hızlan: Kur'ân'a çağrı niteliğindeki bir eserdir.

33) Haddü'l-Husam: İlhamla amel edilebileceğini savunanların eleştirisidir.

34) el-Berku'l-Hâtif: Gaybî seslerle amel edilebileceğini savunanların eleştirisidir.

35) el-İktibas fi'l-Kıyas: Usûl ü fikha dair bir eserdir.

KAYNAKLAR: Abdurraûf el-Münâvî, *el-Kevâkibüd-Dürriyye* (Tabâkât) Tahkik; Dr. Abdulhamid Salih Hımdan, Kahire 1994, c. 4, s. 69-76; Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Saire*, Beyrut 1979, c. 3, s. 176-177; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Tahkik; Mahmud el-Arnaut, Beyrut 1993, c. 10, s. 544-547; Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, Kahire 1992, s. 244-247; Takiyyüddîn Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, Tahkik; İbrahim Atve İvad, Beyrut 1992, c. 2, s. 274-282; el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, Tahkik; İhsan Abbas, Beyrut, c.2, s. 405-407; Hasan el-Kûhen, *Câmiu'l-Kerâmât*, Beyrut, s. 138-142; Hayreddîn Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, c. 4, s. 180-181; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut, 94, c. 2, s. 339; Corci Zeydân, *Târihu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut 1983, c. 3, s. 335.

SAİD AYKUT

AHMED B. ALEVÎ (R.H) (ö. 973/1565)

Uzun adı, **Ahmed b. Alevî b. Muhammed b. Ali b. Cuhdeb b. Muhammed b. Abdullah b. Alevî**'dir. Yemen'de doğdu. Doğum tarihi belli değildir. Soyu **Hz. Ali** Efendimize uzanan **Ahmed**'in sülâlesi, seçkin âlim, muhaddis ve müelliflerle doludur.

Ahmed b. Alevî, çocuk yaştayken ilim tahsiline başladı. **Kadı Ahmed Şerif, Abdullah b. Abdurrahman** ve **Şeyh Abdurrahman b. Ali** gibi zâtlardan tasavvuf, fıkıh ve hadis ilimlerini aldı.

Dünyaya zerrece önem vermeyen **Ahmed b. Alevî**, hadis ve fıkıh gibi dersleri okuturken gayet açık ifadeler kullanır, özellikle bid'atlerden uzak durulması gerektiğine dair sürekli nasihat ederdi.

Az yerdi. Gıdası çoğunlukla sütten ibaretti. Bazen birkaç gün yalnız bir hurma ile yetinirdi. Helâl lokma yemeye çok dikkat ederdi.

Ahmed b. Alevî'nin en önemli yanı kuşkusuz, tasavvuf ve günlük yaşama sokulmuş bid'atlere karşı savaş açmasıydı. Onun Sünnet-i Seniyye hususundaki titizliği buna delildir.

Dikkate değer bir yönü de devlet adamlarından hiçbir hediye kabul etmemesidir. Yöneticiler bazen belli olmasın diye tanınmayan kimselerle hediye gönderdiklerinde **Ahmed b. Alevî** durumu anlar, verilenleri almazdı. Bir defasında, çok sevdiği hoş kokulu bir öd ağacı getirdiler. Yine kabul etmedi. Bunların dışında halktan gelen hediyeleri kabul eder; başka bir hediye ile karşılık verirdi. Kendisinde biriken hediyeleri hemen ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı.

Yemen'in Terim şehrinde 973 h. (1565 m.) yılında vefat eden **Ahmed b. Alevî**'nin sülâlesi çağlar boyunca o yörede zühd, ilim, şeref ve güzel ahlâkın öncüsü oldular. Bunlar arasında *"büyük üstad"* diye bilinen **Muhammed b. Ali** (ö. 653/1255) pek meşhurdur. Hadramut ve Yemen civarına sûfî egemenliğini ilk getiren de odur. Bu sülâle *"Bâalevîler"* diye de bilinir. **Muhammed b. Ebûbekir eş-Şillî** (ö. 1093/1682), bu kutlu sülâleye *el-Meşrâ* adlı kitabında geniş yer ayırmıştır.

Allah hepsinden razı olsun.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, Kahire 92, s. 36; Ebûbekir eş-Şillî, *el-Meşra'u'r-Revî*, Kahire, c. 2, s. 74; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. 8, s. 370.

SAİD AYKUT

ALİ MÜTTAKÎ EL-HİNDÎ (R.H) (ö. 975/1567)

İbnü'l-İmâd'ın, ilmiyle amel eden bir âlim olarak tanıttığı **Ali b. Abdülmelik Hüsâmeddîn b. Kadıhan el-Kâdirî, eş-Şâzilî**; "*Müttakî*" diye meşhur olmuştur.

Ali, 888/1483 senesinde Burhanpûr'a geldi. Yedi-sekiz yaşındayken babası vefat etti. Ticarî faaliyetlere kendini tamamen veren **Ali**, zamanla çok zenginleşti. Ruhunda hissetiği mânevî açlığı gidermek için **Şeyh Abdülhakîm b. Şah Bacîn-i Çeştî**'nin sohbetlerine katılmaya başladı. Daha sonra Mültan taraflarına giden **Ali**, o yörenin meşhur şeyhi **Hüsâmeddîn Müttekî**'den feyz aldı. İki sene zarfında tefsir ve hadis ilmine dair dersler aldı.

İlme ve mâneviyâta karşı içinde duyduğu iştiyak, onu Mekke yollarına düşürdü. **Şeyh Ebu'l-Hasan Bekrî, Sehâvî** gibi tasavvuf ve ilimde önder insanların önünde diz çöktü. Hadis ilmine dair ilk risâlelerini bu dönemde yazdı. **İbn Hacer Askalânî** gibi hadiste yüzyılların otoritesi olan bir âlim dahi **Ali Müttakî el-Hindî**'ye bazı hadislerin anlamını sorar, onun verdiği cevapla tatmin olurdu.

Artık kutsal topraklardan ayrılmayı düşünmeyen **Ali el-Müttakî**, 975 h. (1567 m.) senesinde bir seher vakti vefat etti. Mekke'deki Cennetü'l-Mualla Mezarlığı'na defnedildi.

Ali el-Müttakî hazretleri azla yetinir, vakitlerinin çoğunu telif çalışmalarına ayırırdı. Hakkında birçok kerâmet anlatılır. **Şeyh Abdülkâdir b. Ahmed el-Fakihî, Ali el-Müttakî**'nin menkıbelerini anlatan *el-Kavlun-Nekıyy fî Menâkıbi'l-Müttakî* adlı kitabı yazmıştır.

Eserleri

1) Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl: Peygamberimizin hadislerine dair en mühim kaynakları biraraya getirerek telif ettiği bu muazzam eser , 46 bin 624 hadis ihtiva etmektedir. 1404/1983 yılında Şam'da bastırılmıştır.

2) Muhtasâru Kenzi'l-Ummâl: İlk kitabın özeti mahiyetinde olup, **Ahmed b. Hanbel**'in *Müsned* adlı kitabının kenarına hâşiye şeklinde bastırılmıştır.

3) el-Mevâhibü'l-Aliyye fi'l-Cem'i Beyne'l-Hikem el-Kur'âniyye ve'l-Hadîsiyye

4) Menhecü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl

5) İrşâdü'l-İrfân

6) el-Burhânu'l-Celiyy fi Marifeti'l-Veliyy

7) Tebyiînü't-Tarîk İlâ'llâh

8) Tizkâru'n-Naim.

Bazıları, **Ali el-Müttakî el-Hindî**'nin eserlerinin yüzden fazla olduğunu söylemektedir.

KAYNAKLAR: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Tahkik: Mahmud el-Arnaut, Beyrut 1993, c. 10, s. 554; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut 1993, c. 2, s. 420; Sıddık Hasan Han, *Ebcedü'l-Ulûm*, Dimaşk 1409 h., c. 3, s. 223-224; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, c. 4, s. 309; Hüseyin Vassâf, *Sefînetü'l-Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 2305-2309 s. 191.

SAİD AYKUT

ŞEYH ŞÂBÂN-I VELÎ (R.H) (ö. 976/1568)

Halvetiyye Tarîkatı'nın dört önemli kolundan biri olan Cemâliyye'nin şubelerinden Şâbâniyye'nin pîridir. Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinin Gökçeağaç nahiyesine bağlı Çakırçayı köyünün Çimdar mahallesinde dünyaya gelmiştir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 903/1497 ve 905/1499 şeklinde verenler varsa da bunlar kesin bilgiye dayanmaz. Annesinin ve babasının küçük yaşta vefatı üzerine yetim kalınca, hayırsever bir hanım onu himayesine alarak yetişmesini sağlamıştır. Bu hanım, onun tahsiline başlamasını sağlamış, hatta tahsilini tamamlaması için İstanbul'a göndermiştir.

Şâbân Efendi, tahsiline, mahalle mektebinde Kur'ân-ı Kerîm öğrenerek başlamış; oradan Taşköprü'ye ve devrinde birçok âlim zâtın toplanmış bulunduğu Kastamonu'ya geçerek devam etmiştir. Kastamonu'da, **Osmanoğlu Hoca Velî** isimli bir zâttan tefsir ve hadis okuduğu rivayet edilir. Ancak Kastamonu'daki eği-

tim onu tatmin etmez ve karayolu ile İstanbul'a gider.

İstanbul'da, Fatih civarındaki medreselerden birinde bir odaya yerleşir; her ilim dalının erbâbını bulur ve onlardan ders okur. **Şâbân Efendi**, bu esnada kimseyle görüşmemeye çalışır, hatta zaman zaman hücresine kapanarak ilme ve tefekküre dalar. Tahsilini ilerlettikçe, kendisinin yetersizliğini anlar; hatta ilim neşri için icâzet alabilecek kadar okuduğu zâhirî ilimlerin insan için yeterli olamayacağını düşünür ve bir mürşid-i kâmil arama ihtiyacı hisseder.

İstanbul'daki tekkeleri dolaşır, tanınan bazı şeyhlere halini arzeder ama bir türlü aradığını bulup da içindeki sıkıntıyı gideremez. Bolu'da **Hayreddîn-i Tokâdî** isimli bir zâtın bulunduğunu haber alır. Bir gün rüyasında memleketine dönmesi gerektiği ihtar edilir. Memleketine gitmek üzere yola çıkar; ama Bolu'dan geçmeye niyetlenir. Maksadı, adını duyduğu **Hayreddîn-i Tokâdî**'ye de uğramaktır. Birkaç arkadaşıyla İstanbul'dan yola çıkarlar ve Bolu'ya, **Hayreddîn-i Tokâdî**'nin yanına ulaşırlar. Yıl 925/1519'dur.

Bir akşamüstü **Hayreddîn-i Tokâdî**'nin tekkesine ulaşırlar. (1) Tekkenin yanındaki handa konaklamayı düşünüyorlardı. Yatma vakti gelmişti. Arkadaşları hem yatsı namazını kılmak, hem de tekkedeki zikre iştirak etmek istediler. **Şâbân Efendi** ise Şeyh'le sabahleyin karşılaşmak istiyordu. Arkadaşlarını kıramadı ve gittiler; zikir halkasına dahil oldular. Zikir ilerledikçe içi rahatlamış, âdeta kalbinde ilâhî bir ışık doğmuştu. Oradan ayrılmaya tâkati kalmadı. Arkadaşlarını hana yolladı, kendisi sabaha kadar orada kaldı. Artık her şeyiyle **Tokâdî Hayreddîn Efendi**'ye bağlanmıştı. Çektiği sıkıntıları, derdini Şeyh'e anlattı. Artık aradığını bulmuştu. Bütün varlığını şeyhine teslim etti ve arkadaşlarından da ayrıldı.

Şâbân Efendi, **Hayreddîn-i Tokâdî**'nin yanında oniki sene kalmıştır. Bu süre içinde şeyhine ve dergâhına hizmet etmiş, bu hizmetleri ve şeyhinin telkinleriyle kendi mâneviyâtını geliştir-

(1) Hayreddîn-i Tokâdî'nin mezarı halen mevcuttur. Bu mezar, Bolu'dan İstanbul istikametine giderken 10 km. kadar mesafede, yolun sağ tarafında 2 km. kadar içeride, ağaçlarla örtülü bir tepenin üzerindedir. Burada eski bir tekke kalıntısı ve eski bir mescid bulunmaktadır. Yakın zamanda mescid genişletilmiş ve yanına başka binalar da ilave edilmiştir. Kaynaklarda yanında han olduğundan bahsedilen Hayreddîn-i Tokâdî'nin o zamanki tekkesi, şu anda kabrinin bulunduğu yerde mi, yoksa şehrin içinde miydi ? Belli değildir

miş; sülûkunu tamamlamaya çalışmıştır. Oniki yıllık bu hizmet ve mânevî eğitimden sonra, 937/1530 yılında kendisine hilâfet verilmiş ve Kastamonu'ya gönderilmiştir.

Dünyadan ve dünyalıklardan tamamen arınmış bir halde geldiği Kastamonu'da tanınmamaya gayret etmiş ve Hisarardı semtinde Seyyid Sünnetî Mescidi'ne yakın Cemâleddîn Camii avlusuna inerek, orada münzevî bir hayat sürmeye başlamıştır. Bu haline acıyan biri, ona: *"Be, hey dede! Bu mescidde ne zamana kadar garip ve aç oturacaksın. Bahar geldi, bize hergeleci lâzım. Hayvanlarımızı güt, üç-beş kuruş harçlık olur"* diyerek çobanlık teklif eder. **Şâbân Efendi**, ona: *"Biz hayvanları değil, insanları gütmeye geldik"* diye karşılık verir.

Mescidde geçirdiği bu günlerde, çamaşırlarını da çevredekiler yıkayıveriyordu. Bir keresinde, kullana kullana iyice yıpranmış olan hırkası parçalanır. Kendisine haber verildiğinde, mütevekkilâne bir tavırla, *"Bu dünyaya üryan geldik, üryan gideriz"* diye karşılık verir.

Daha önceleri Halvetîliğin Kastamonu çevresindeki şeyhi olan **Seyyid Sünnetî** vefat edince yeri boş kalmıştır. Bir müddet cami avlusunda inzivâ hayatı yaşayan **Şâbân-ı Velî**, bir gün Seyyid Sünnetî Mescidi yanındaki halvethânede erbain çıkarmaya niyet eder. Erbaini tamamladıktan sonra, bu kişinin şöhreti daha **Tokâdî Hayreddîn**'in yanında iken Kastamonu'ya ulaşan **Şâbân-ı Velî** olduğu halk tarafından anlaşılır.

Bundan sonra **Seyyid Sünnetî**'nin postuna o oturmuştur. Şeriata uymada ve tarîkat esaslarına bağlılıkta titiz davranarak tarîkatın yeniden toparlanmasını ve müridlerin çoğalmasını sağlamıştır. **Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî**'nin ortaya koyduğu âdâba ve *Mi'yâr-ı Tarîk* isimli esere bağlı kalarak dervişlerin yetişmesine çalışmıştır.

Seyyid Sünnetî Mescidi şehir dışında olduğu için müridleri ve halk, onun şehir içindeki Honsalar Camii'ne gelmesini istemiş, o da bunu kabul etmiştir. Bir müddet orada irşad hizmetine devam ettikten sonra, Honsalar Camii'nin yanması üzerine, eski yerine döner ve daha sonraki hayatını orada geçirir.

Şeyh Şâbân-ı Velî, hayatının sonuna kadar Kastamonu'da kalmış; ancak şöhreti her yere yayılmıştır. Başka yerlerden de müridleri vardı ve çok kimseler uzak yerlerden onun sohbetini

dinlemeye gelirlerdi. Bunların arasında tanınmış kişiler de bulunurdu. Herkese yardım ve dua ederdi.

Yaşı ilerleyince Seyyid Sünnetî makamındaki halvethânede inzivâya çekilmiştir. Yedi yıl kadar dünya yüzü görmeden orada yaşadığı rivayet edilir.

Kendisine *"Mürşidü's-Sekaleyn" (insanların ve cinlerin mürşidi)* denilen **Şâbân-ı Velî**, bu dünyadan tamamen elini eteğini çekmiştir. Kanaat ve tevekkül sahibi idi. Para biriktirmezdi; eline geçeni, dervişlerinin ve onların ailelerinin nafakaları için harcardı.

Ömrünün son günlerinde dervişlerini etrafına toplayarak onlara dua ve nasihatlarda bulunmuştur. Bu sırada yanına uğrayan ve aslen Kastamonulu olan İstanbul Süleymaniye Camii vaizi **Muharrem Efendi**, İstanbul'a gitmek için kendinden izin ister. Ona: *"Gitme, biz âhirete göç ediyoruz. Namazımızı kılar, öyle gidersin"* buyurarak gitmesini istemez. Görünür bir rahatsızlığı olmamasına rağmen çevresindekiler şaşırırlarsa da yapılacak bir şey yoktur. Gerçekten de kısa bir müddet sonra Şeyh Efendi, bir sabah aniden vefat eder. Tarih, 18 Zilhicce 976/4 Mayıs 1568'dir.

Şeyh Şâbân Efendi, umman gibi olan ilmine rağmen hiç eser yazmamış, şiir söylememiştir. Şeriat ve tarikatı biribirinden ayırmamış, her ikisine de sıkı sıkıya bağlanmıştır. Bu ikisinin birbirini tamamlayan bir bütün olduğunu, *"Şeriat bademin kabuğu, tarîkat özüdür"* sözüyle dile getirmiştir. İlmine rağmen çok mütevâzi olduğundan herkes kendisini ümmî zannedermiş.

İstanbul'da medresede okuyan **Saatçi Ahmed Efendi** isimli birisi, Kastamonu'ya gelişlerinin birinde, nâmını duyduğu **Şâbân-ı Velî**'yi sınamak ister. *"Bu zât, herkesin gönlündekini ilhâm-ı Rabbânî ile bilirmiş; yanına gidelim, bakalım ne diyecek?* diyerek ziyaretine gider. Şeyh'in elini öpüp yanına oturur. Hal hatır sorduktan sonra Şeyh, **Ahmed Efendi**'ye dönerek, *"Şeyhleri imtihan iyi değildir. Zirâ bu kişilerden yardım bekleyenler, sonra murad alamazlar."* deyiverir. Şaşıran **Ahmed Efendi**, derhal Şeyh'in eline sarılır.

Kastamonu'da temiz yürekli, fakir bir derviş vardı. Bir gün **Şâbân-ı Velî**'nin huzuruna gelerek, *"Benim Sultânım, zayıf bir merkebim vardı o da öldü. Çoluk çocuğum var. Ben şimdi onları nasıl geçindiririm? Bana hayır dua ediniz de Allah beni nâmerde*

muhtac etmesin..." der. Şeyh, elini kaldırıp dua eder. Ertesi gün bir sipâhî, yedeğinde bir katırla dergâha gelir ve katırı Şeyh'e bağışlar. Şeyh, merkebi ölen müridi çağırtır ve şöyle der: "*Ey temiz yürekli fakir! Bak, Hak Teâlâ sana merkebin yerine katır verdi; nâmerde muhtac olmadın. Nimetin şükrünü bil, O'na gerçek kul ol.*"

Şeyh Şâbân-ı Velî hakkında bunlara benzer birçok menkıbe nakledilir. Onunla ilgili menkıbeler, kendisinden sonra beşinci şeyh olan **Ömer el-Fuâdî** tarafından *Menâkıb-ı Şerîf-i Pîr-i Halvetî Hazret-i Şa'bân-ı Velî* adıyla toplanmıştır. Eser, 1294/1877'de Kastamonu'da basılmıştır.

Şeyh Şâbân-ı Velî, birçok kişiye hilâfet vermiş ve tarîkatı, Halvetîliğin Şâbâniyye kolu olarak, kendi adıyla Osmanlı toprağının birçok yerine yayılmıştır. 360 kişiye hilâfet verdiğini, üçyüzünün duasını kendisinin, altmışının duasını da Sultân-ı Enbiyâ'nın yaptığını söylediği nakledilir.

Kastamonu'daki dergâhında kendisinden sonra posta oturanların isimleri sırasıyla şöyledir:

Şeyh Osman Efendi (ö. 977/1569)

Şeyh Hayreddîn Efendi (ö. 987/1579)

Şeyh Abdülbâkî Efendi (ö. 998/1589)

Şeyh Muhyiddîn Efendi (ö. 1013/1604)

Şeyh Ömer el-Fuâdî Efendi (ö. 1046/1636)

Çorumlu Şeyh İsmail Kudsî Efendi (ö. 1054/1644)

Şeyh Mustafa Çelebi Efendi (ö. 1070/1659)

Zileli Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1083/1672)

Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1124/1712)

Şeyh Hâfız Ahmed Efendi (ö. 1133/1720)

Şeyh Muhammed Efendi (ö. 1156/1743)

Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1181/1767)

Şeyh Hâfız Mustafa Vahdet Efendi (ö. 1215/1800)

Şeyh Abdurrahman Efendi (ö. 1249/1833)

Şeyh Muhammed Said Efendi (ö. 1307/1889)

Şeyh İbrahim Şevki Efendi (ö. 1315/1897)

Şeyh Muhammed Atâullah (Armay) Efendi (ö. 1361/1942).

Şeyh Şâbân-ı Velî kendisi şiir yazmamıştır, ama onun hakkında bir hayli şiir yazılmıştır. Onun hakkında şiir yazanlardan biri de **Hüseyin Vassâf**'dır. Onun, **Şâbân-ı Velî** hakkında yazdığı şiirlerden birisi şöyledir:

Server-i ehl-i tarîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî
Sâlik-i râha hakîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Hâl ü kâlinde onun bû-yı hakîkat vardır
Cümle uşşâka şefîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Misl-i hurşîd tulû' etti cihâna ol pîr
Bahr-i envâra garîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Halvetî bağına bir bülbül-i revnak-efzâ
Meslek-i feyzi vesîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Âşık-ı sâdık-ı cânân-ı hakîkidir ki
Fikr-i irfânı amîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Dâhil-i zümre-i pîvân-ı izâm olmuştur
Hak Taâla'ya sadîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Evliyâ rehberidir hem urefânın mahzeni
Pîr ü burhân-ı tarîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Bülbül-i bağ-ı edeb mefhar-i erbâb-ı ireb
Hiss-i âlîsi rakîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Mazhâr-ı fevz ü fütûh zât-ı şerîfi memdûh
Âşıka feyzi rafîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Sensin ummân-ı kerem bülbül-i gül-zâr-ı irem
Remz-i akvâli dakîk Hazret-i Şa'bân-ı Velî

Ol Hudâ aşkına Vassâf'ına bezl et keremi
Ey mürîdâna şefik Hazret-i Şa'bân-ı Velî[1]

KAYNAKLAR: Abdülkadiroğlu, Doç. Dr. Abdülkerim, *Halvetliğin Şâbâniyye Kolu Şeyh Şâbân-ı Velî ve Külliyesi*, Kastamonu Şeyh Şâbân-ı Velî Derneği Yayını, Ankara 1991; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (yazma), c. III, s. 281 v.d. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, No. 2307; Yılmaz, L. Nihâl, *Halvetliğin Şâbâniyye Kolu Menâkıb-ı Şâbân-ı Velî ve Türbenâme*, Mas Matbaacılık, Ankara 1985.

Prof. Dr. ALİ YILMAZ

BEŞİKTAŞLI YAHYÂ EFENDİ (R.H) (ö. 977/1569)

889/1484 senesinde Trabzon'da doğdu. Babası **Kadı Ömer Efendi**, annesi **Afife Hanım**'dır. Babası Şam'da kadı iken Trabzon'a tayin edilmiş ve burada evlenmiştir. Bu tarihlerde Trabzon'da vali olarak bulunan **Yavuz Sultan Selim**'in de **Yahyâ Efendi** ile aynı hafta içinde doğan bir çocuğu dünyaya gelir. Bu, daha sonraları Osmanlı idaresini eline alacak olan **Kanûnî Sultan Süleyman**'dır.

Rivayete göre **Şehzâde Süleyman**, **Afife Hanım**'dan süt emmiş, bundan dolayı **Yahyâ Efendi** ile süt kardeşi olmuşlardır. Bu yakınlıktan dolayı hem **Afife Hanım**'ın hem de oğlu **Yahyâ**'nın, **Yavuz Sultan** nezdinde önemli bir yeri vardır.

Yahyâ Efendi ilk tahsilini Trabzon'da babasının yanında yapmıştır. Daha sonraları 918/1512'de **Yavuz Sultan Selim** hükümdar olunca, o da İstanbul'a gelerek **Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi**'nin yanında tahsiline devam eder. 933/1526'da hocasının vefatı senesinde icâzet alır.

927/1520'de Osmanlı idaresine **Kanûnî Sultan Süleyman** geçince, süt kardeşi de ilmî kemâline ulaşmış bulunuyordu. Bu ba-

(1) Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. III, s. 392, 393.

kımdan müderris olarak sırasıyla Cambaz Mustafa Medresesi, Hacı Hasanzâde Medresesi ve Efdaliyye Medresesi'nde görev yapmıştır. Daha sonraları da 952/1545'te Emir Hasan Çelebi, 959/1551'de Mihrimah Sultan ve 963/1553'te de Sahn-ı Semân medreselerinde tedris faaliyetinde bulunmuştur.

Yapmış olduğu bu görevler gözönünde bulundurulduğunda, **Yahyâ Efendi**'nin, süt kardeşi olan hükümdar nezdinde itibarının iyi olduğu anlaşılır. Onun **Kanûnî**'nin yanında itibarlı olduğunu duyan çeşitli hususlarda ihtiyaç sahibi birçok kişinin kendisine gelerek hükümdara şefaatçi olmasını talep etmiştir. O da bunların bir kısmını, pusula yazarak ilgili yerlere veya bizzat hükümdara gönderirdi.

Ne yazık ki **Yahyâ Efendi**'nin hâlisâne niyetlerle yapmış olduğu bu aracılık, kendi itibarının da zedelenmesine yol açmıştır. Sonunda Semâniye Medresesi'nden 60 akçe aylıkla emekliye sevkedilmiştir. Bu hadiseden sonra da Beşiktaş'taki halen medfun bulunduğu mahalle çekilmiştir. Bazı kaynaklarda bunun bir rüya sonucunda olduğu zikredilmekteyse de hükümdara, hoşlanmadığı bir konuda tavassutta bulunması, onun emekli edilmesinin sebebi olarak göstermek daha doğrudur. Nitekim *Peçevî Tarihi*'nde şöyle denmektedir:

"... Bir gün Cenâb-ı Padişâh'a bir tezkere yazıp, hukûk-ı dîrîneyi isbat ettim sandı. Velâkin, 'Lâ vefâe li'l-mülûk' (Sultanların vefâsı yoktur) fehvâsınca renciş-i hâtır-ı âtırlarına bâis olunup azl edildi ve altmış akça ile tekâüd buyruldu. Ol sebeble ekâbir kapısına tereddüdden halâs olup, Beşiktaş sevâhilinde bir makam edindi ve rûz u şeb tâat ve ibadetle meşgul olup, kendüyi ziyârete gelenlerin ziyâfetine mâmelekin sarf eder oldu."

Yahyâ Efendi, ömrünün sonlarında ikâmet için seçmiş olduğu bu mahalde mescid, çeşme ve tekke inşa ettirerek etrafta bulunan ahaliye ilim ve irşad yönünden hizmette bulunmuştur. Buradaki hizmetlerinden dolayı şöhreti artmış olduğundan kendisi *"Beşiktaşlı Yahyâ Efendi"* diye anılır olmuştur.

Sefîne-i Evliyâ'da **Yahyâ Efendi**'nin tıp, ilm-i hikmet, astronomi ve hendesede de söz sahibi bir âlim olduğu ifade edildikten sonra, **Ebu's-Suûd Efendi**'nin onun hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir:

*"**Yahyâ Efendi**, marifet denizlerinde yüzen, sonsuz kemâlât*

sırlarının sahibi, ilim ve hikmet sahiplerinin kendisine istişâre için uğradığı bir zâttır."

Beşiktaşlı Yahyâ Efendi şiirlerinde *"Müderris"* mahlâsını kullanmış, halk arasında ayrıca *"Molla Şeyhzâde"* diye de tanınmıştır. **Aşık Çelebi** meşhur eseri *Meşâiru'ş-Şuarâ* adlı eserinde kendisinin şiirlerine yer vermiş ve şu beytini iktibas etmiştir.

Hep gelenler yana yana geldi gitti dünyadan
Şimdi nevbet bana geldi döne döne yanayım

Yahyâ Efendi'nin Beşiktaş'taki tekkesi, civarda oturan herkes tarafından uğranılan bir yer haline gelmişti. Burada birçok talebe yetiştirdiği gibi ziyaretine gelenler arasında ilim erbâbı, devlet ricâli, fukarâ ve kimsesizler ile hastalar özellikle de gemiciler bulunurdu. Daha sonraları yazılan menâkıbnâmesinde şöyle denilmektedir:

"Nefes-i mubârekleri, hastalara ayn-ı şifâ, üveysî-meşreb, kudsî-cevher, ehl-i dil, sûfî, şâir, tabîb, hakîm, sahî, kerîm, müşfik, halîm, zekî, takî, halûk idi. Ziyâretine gelenler, kereminden, kerâmetinden, kelimât-ı hikeminden, edviye-i tabâbetinden, haleviyyât-ı nimetinden, ilm ü fazîletinden müstefid ve müstefiz olurlardı. Sohbetinde her kim olursa olsun, 'âşık' diye hitâb buyururdu. Pek çok menkıbe ve nevâdirden bahs iderdi. İnşâ ettiği mesâcid ve medâris-i ilmiyye ve tıbbiyye ve tekkeler ve hamamlar vardır."

Kanûnî Sultan Süleyman, kendisinin emekli olup o zaman için oldukça uzak bir yer olan Beşiktaş'ta ikâmeti tercih ettiğini görünce, burasının ıssız ve meşakkatli olduğunu ileri sürerek **Yahyâ Efendi**'den geri dönmesini istemiştir. **Yahyâ Efendi** hükümdara şu cevabı vermiştir:

"Tarîkatta emek çekmeden, meşakkatlara, zorluklara katlanmadan hiçbir şey elde edilemez."

Yahyâ Efendi, burada daha çok kendi eliyle yetiştirdiği bağ ve bahçelerin meyve ve sebzeleriyle, yetiştirdiği hayvanlardan elde ettiği gıdalarla hayatını sürdürmüştür. Onun bu tarzdaki hayatı, etrafta bulunan gayri müslimler tarafından da ilgiyle izlenmiş ve yaptığı sohbetler birçoklarının hidâyetine vesile olmuştur.

Rivayete göre **Balaban** ismindeki bir çoban, koyunlarından

birkaçını kaybetmiş, bir hayli aradıktan sonra tekkeye gelmişti. **Yahyâ Efendi**, çobanın çok yorgun olduğunu ve karnının doyurulması için ekmek, tereyağı ve bal getirilmesini emretmiş ve çobana hitaben şöyle buyurmuştur:

İşte sana tereyağı mumlu bal tâze nân
Diler isen yağa ban, diler isen bala ban.

Bu beyitteki "*bala ban*" ifadesi, aynı zamanda çobanın adı olduğundan oldukça etkilenmiş ve bulunan koyunlarını tekkeye bağışlamıştır. Bunun üzerine **Yahyâ Efendi**, bir gazel inşad ederek makta beytinde çobana şöylece iltifat etmiştir:

Ey müderris ola gör râî bugün bunlara sen
Enbiyâ zümresi hep âleme çoban geldi.

Tekkenin yakınlarında bulunan iki Yahudi, bazı sorular sormak üzere **Yahyâ Efendi**'ye gelirler. Maksatları kaz etinin, bal ve kaymak yemenin hükmünü öğrenmektir. Ancak **Yahyâ Efendi**, tekkeye gelen kim olursa olsun yemek ikram eder, ondan sonra isteklerini sorardı.

Âdet olması sebebiyle sofraya bal ve kaymak getirilir. **Yahyâ Efendi**, misafirleri sofraya davet ederek, "*Aslında size kaz eti ikram edecektim. Ancak sizin hahamınız kaz etini haram kıldığından, her keze şifâ olan bal ve kaymak ikrâm ediyorum*" der. Bunun üzerine iki Yahudi, sormak istedikleri soruların cevabını almışlar ve **Yahyâ Efendi**'nin huzurunda Müslüman olmuşlardır.

Yahyâ Efendi, 977/1569 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazı, Süleymaniye Camii'nde **Ebu's-Suud Efendi** tarafından kıldırıldıktan sonra, Beşiktaş'taki kabrine defnedilmiştir.

II. Selim zamanında, türbesi **Mimar Sinan**'a yaptırılmıştır. **Kanûnî**'nin süt kardeşi olması, ayrıca maddî ve mânevî ilimlerde oldukça şöhret sahibi olması sebebiyle Yahyâ Efendi Tekkesi'nin haziresinde bazı hükümdarların yakınları defnedilmiştir. Bunlar arasında **Kanûnî**'nin kızı **Râziye Sultan** ile **II. Abdülhamid**'in kızı **Hatice Sultan** zikredilebilir.

Değişik zamanlarda yapılan vakıflarla Yahyâ Efendi Dergâhı gittikçe genişlemiş, etrafında mezarlık meydana getirilmiştir. Her hafta mevlidler okunur, hatm-i hâcegân ve zikirler ya-

pılırdı. Özellikle Perşembe akşamları zikir meclisi kurulur, vaaz ve nasihatlar edilirdi. Halen İstanbul'un içinden ve taşradan gelen birçok kişinin ziyaret ettiği, oldukça feyizli bir mekândır.

Yahyâ Efendi'nin divançesi vardır.

Mustafa Senâî tarafından yazılmış, *Menkıbe-i Beşiktaşî Yahyâ Efendi* adlı menâkıbnâme vardır (Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Bölümü).

KAYNAKLAR: Faik Gözen, *Beşiktaşlı Yahyâ Efendi'nin Hayatı, Menkıbeleri ve Divançesi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Lisans Tezi, Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II., Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, No: 2306; Peçevî, *Tarih-i Peçevî*.

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

CEZÎRÎ (R.H) (ö. 977/1569)

Tam adı, **Zeynüddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Abdülkâdir el-Ensârî el-Hanbelî el-Cezîrî**'dir. 16 Şaban 911 (12 Ocak 1506) yılında Kahire'de doğdu. **Seyyid Abdülkâdir Geylânî**'nin soyundan geldiği bildirilmektedir.

Babası, dönemin önde gelen doktorlarından olup Kahire'de Bimaristânü'l-Mansûrî hastanesinde görev yapmıştır.

Cezîrî gençliğinde bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan ticaretle uğraşıyordu. Kalbinde mâneviyâta açlık duyunca **Şeyh Şihâbüddîn Ahmed eş-Şafiî**'ye intisâb etti. Ayrıca **Şeyh Ahmed b. İsmail ed-Demirî**'den hadis ve tıp, **Mûsâ b. Ahmed el-Ermeyûnî**'den nahiv, sarf ve mantık dersleri aldı. O sırada Mısır Beylerbeyi olan **Hadım Süleyman Paşa**, **Cezîrî** ile babasını katip olarak görevlendirdi. **Cezîrî**, bu görevi esnasında hacla ilgili meşhur eserini kaleme aldı. 977 (m. 1569) senesinde Hama'da vefat etti.

Hakkında kerâmetler anlatılır.

Eserleri

1) Dürerü'l-Ferâid: XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar hac konusunda yazılan kitapların en önemlilerindendir. Hac yolları, hac emirliği, Mısır'daki Türk hâkimiyeti gibi konuları içeren

önemli bir kitaptır.

2) Umdetü's-Safve fi Hilli'l-Kahve: Kahvenin tarihçesi ve hazırlanışına dair bilgi veren bir kitaptır. Kahvenin caiz olup olmadığı hususunda o dönemde tartışmalar olmuştu. Bu kitap, kahvenin helâl olduğunu savunmuştur.

3) el-Eş'âr ve'l-Mürâselât: Çeşitli şiir ve yazışmaları ihtiva eder.

KAYNAKLAR: Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliflin*, Beyrut, 93, c. 2, s. 195; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, c. 4, s. 44; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* c. 7, s. 512.

SAİD AYKUT

EBÛ SAİD B. SUNULLAH (R.H) (ö. 980/1572)

Tam adı, **Ebû Said b. eş-Şeyh Sunullah Kuzegerânî**'dir. Hicrî 920 yılında (1514) Tebriz'de doğdu. Aslen Horasanlı olan babası **Şeyh Sunullah**, Herat'da büyük mutasavvıf ve şair **Abdurrahman Câmî** ile beraber meşhur Nakşibendî şeyhlerinden **Ubeydullah Ahrâr**'dan feyiz almış, daha sonra irşad göreviyle gittiği Tebriz'e yerleşmişti.

Kısa bir zaman sonra şehri işgal eden Safevî hükümdarı **Şah İsmail**, Tebriz'in Sünnî kesimini Şiîliği kabul etmeye zorlayınca bu durumdan rahatsız olan **Sunullah Efendi** Bitlis'e göçtü. Fakat dostlarının ısrarı üzerine bir süre sonra Tebriz'e geri döndü; şehre yakın olan Kuzegerân kasabasına yerleşti. İşte **Ebû Said** burada dünyaya geldi.

Gençliğinde iyi bir öğrenim gören **Ebû Said**, **Mîr Gıyâseddîn Mansûr**'un önünde diz çöküp aklî ve naklî ilimleri tahsil etti. O sırada Tebriz'in idaresini elinde bulunduran **Şah Tahmasb** da Şiî olmayan halk üzerindeki baskılarını artırınca, **Ebû Said** amcası **Aziz** ile birlikte Osmanlı topraklarına geçmek isterken yakalandı ve hapse atılıp mallarına el kondu. Yeğen ile amcanın mallarını yok pahasına çok ucuza sattıran **Şah Tahmasb**, bir de onların idamına karar verdi. Ancak sevenlerin yardımıyla hapisten amcasıyla beraber kaçıp Erdebil'e gelen **Ebû Said**, bu yörede iki sene **Molla Hüseyin Erdebilî**'den ders gördü. 955/1548 yılında Azerbaycan'ı ikinci defa fetheden **Kanûnî**'ye sığı-

narak onunla birlikte İstanbul'a geldi. 971/1563 yılında hacca gitti. Hac dönüşü bir müddet daha muhitine ilim ve irfan dağıtan **Ebû Said**, 980 h. (1572) yılında vefat etti. Şeyh, Vefa Camii kabristanında kendisi için yaptırılan türbeye defnedildi.

Şakâik'e zeyil yazan **Atâî**'ye göre **Şeyh Ebû Said**, *"ulûm-i zâhir ve bâtını mamur,ahlâk-ı kerîme ile meşhur, ulûm-i akliyyenin başpehlivanı, menba-ı kerem ve sehâ idi."*

"Müddeti ömrünü tecerrüd ile ifna eyleyüp cihet-i maâş için halkla müdâratı revâ görmemişti."

"Bu hakîr, azîz-i mezbur'un telifinden menkul ***İmam Kadı Beydâvî****'nin tercemesini gördüm. Galiba Tabâkât-ı Müfessirîn yazmışlar."*

Görüldüğü gibi aklî ve naklî ilimlerde derinleşmiş, cömert, münzevî ve riyâdan uzak, mal ihtirası olmayan bir zât idi. **Atâî**, **Beydâvî**'nin tefsirini Türkçe'ye tercüme ettiğini ve müfessirlerin biyografisini yazdığını da söylüyor.

KAYNAKLAR: Ataî, *Zeyl-i Şakâik*, İstanbul 1989, s. 209; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* c. 10, s. 225.

SAİD AYKUT

HÜSÂMEDDÎN-İ UŞŞÂKÎ (R.H) (ö. 981/1573)

Aslen Buhara'lı olup, babasının adı **Hacı Teberrük**'tür. Doğum tarihi 880/1475'tir. Ticaretle uğraşan babasının yanında ilk eğitimini gördü. Onun vefatından sonra gördüğü bir rüyada, kendisinin Anadolu'da bulunan Uşak'a gitmesi ve orada ikâmet eden **Şeyh Emir Efendi (Ahmed-i Semerkandî)**'den mânevî terbiyeyi alması istenir. Bunun üzerine babasından intikal eden malları, kardeşi **Mehmed Çelebi**'ye devrederek Uşak'a gelir. Burada adı geçen zâtı bulur ve ders halkasına dahil olur. Şeyh'in Uşak'a geldiği tarih 931/1524'tür.

Hüsâmeddîn Efendi, maddî ve mânevî ilimleri böylece tahsil ettikten sonra, şeyhinin vefatı üzerine, yerine halife olmuştur. Sahip olduğu ilmî kudreti ve mânevî şahsiyeti ile şöhreti, civarda bulunan yerleşim alanlarında yayılmıştı. Aynı yıllarda Manisa'da bulunan Osmanlı şehzâdelerinden **III. Murad**, kendisi için dua

etmelerini istemiş. Rivayete göre **Hüsâmeddîn Efendi**, *"Şehzâde İstanbul'a doğru yola çıksın. İstanbul'a vardığında tahta geçecektir."* diyerek, kendisine gelen kişiyi Sultan'a göndermiştir.

Şeyh'den gelen bu haber üzerine **III. Murad** İstanbul'a gider. Daha önce ifade edildiği gibi oraya vardıktan bir müddet sonra, Osmanlı tahtına geçer. Bunun üzerine Padişah, derhal **Hüsâmeddîn-i Uşşâkî**'nin İstanbul'a getirilmesini emir buyurur. Şeyh'in gelip oturması için Aksaray'da bir mahal hazırlanır.

Kısa zamanda Şeyh'in namı İstanbul'a yayılır ve ziyaretçisi çoğalır. Bu durumdan rahatsız olan **Hüsâmeddîn-i Uşşâkî**, tekrar Uşak'a dönmek için hükümdardan izin istemesine rağmen müsaade edilmez. Ancak izdihamı kısmen önlemek için Kasımpaşa'da kendisi için bir tekke inşa ettirilerek daha sakin bir yere intikali sağlanır.

Burada bir müddet hizmet ettikten sonra hacca gider. Hicaz'dan dönüşünde Konya'da 981/1573 tarihinde vefat etmiştir. Namazı kılındıktan sonra cenaze İstanbul'a nakledilip, Kasımpaşa'daki tekkede defnolundu.

Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, Halvetiye Tarîkatı'nda bazı içtihadlarda bulunarak, Halvetîler tarafından okunmakta olan **Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî**'nin *Vird-i Settâr* eserine ilavelerde bulunmuştur. Bunun dışında *Hizbu't-Tesbîh, Ahzâb-ı Usbûiyye* gibi dua kitaplarını da tertip etmiştir.

Hüsâmeddîn Efendi'nin Uşak'ta bulunduğu sırada **Ümmî Sinan** ile de hem-sohbet olduğu ve ondan da hilâfet aldıkları nakledilmektedir.

Sefîne-i Evliyâ'da, **Hüsâmeddîn Efendi**'ye ait olduğu bildirilen bir metni buraya aynen alıyoruz:

"Ey gönül, akla yâr, nefse kul olma. Zira seni bir çok temâşâdan ve devletten mahrum eder. Bilmiş ol ki, bir kimse dünyada sohbet ve devlet ile sultan iken, kendi zâtından gâfil olsa ve kendinden olanı bilmese, öbür âlemde ne bilmiş ola. Çünkü gaflet ile kendi vücûdunda olan hidâyeti, emâneti ve hazîne-i saltanatı bilmeyip, kendini kendine kul edip, güneşin yüzünü balçıkla sıvar ve kendi mahbûbuna bilmezlik zulümâtından bir kaftan giydirir. Sonra kendi ettiği kabâhatları Cenâb-ı Hakk'a isnâd edip 'Bana gaflet verdin yâ Rab' der ise, bu da insaf değildir yâ. Zira Cenâb-ı

Hak, Peygamber gönderdi ve Kur'ân inzâl eyledi. Ve Kur'ân'ı içinde, 'Gâfil olmayın' diye emr ü tenbih eyledi.

Ey gönül! Sana olan hidâyeti bil, âsî olup, Sultan hazînesini yabanlara harc etme. Himmeti yüce eyle. Âdem'den gâfil olma. Her gördüğünü adam sanma. Yaban yerlere harc olan hizmeti ve himmeti Sultan'a harc et. Sultan defterine yanlış hurûf katma. Gözsüz, kulaksız olma. Basîr ve semî ol. Hiçbir şeye hakâretle bakma. Yediğin nimetin hakkını yerine getir. Dostunu bil, düşmanından hazer eyle ki, âhir sana ziyânı dokunur. Dost, düşman kendi öz vücûdundadır."

Hüsâmeddîn Efendi'nin bir divanı olduğunu **Bursalı Mehmed Tahir** ifade etmektedir. Bunun üzerine bu divanı **Hüseyin Vassâf** bir hayli aramış fakat bulamamıştır. **Vassâf**, bunun **Hüsâmeddîn-i Ankarâvî**'nin divanı ile karıştırılmış olabileceğini de sözlerine ilave eder.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 179-184; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri.*

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

İMAM BİRGİVÎ (R.H) (ö. 981/1573)

Tam adı, **Muhammed b. Ali Zeynüddîn**'dir. 929 h. (1521 m.) senesinde Balıkesir'de doğdu. İlmî eserleri ve takvası ile meşhur olduğu için *"İmam Birgivî"* diye tanınmaktadır.

Birgivî'nin babası müderris idi. Yanıbaşındaki ilim kaynağından ilk ışıklarını alan **Birgivî**, kısa zamanda akranlarının seviyesinin çok üzerine çıktı.

Kendinde daha yüksek ilim mertebelerine ulaşmak için kabiliyet gören genç **Muhammed**, İstanbul'a gelerek Semâniye Medresesi hocalarından **Ahîzâde Mehmed Efendi**'den ve **Kadıasker Abdurrahman Efendi**'den ders aldı. Zekâsı ve güzel ahlâkı ile hocalarının en gözde talebesi olan **Birgivî**, icâzet imtihanında yüksek bir başarı göstererek medresenin hoca kadrosuna katıldı.

Birgivî'nin daha sonra muhtelif İstanbul medreselerinde müderrislik yaptığını görüyoruz. Bu arada Bayramiyye Tarîkatı'nın pîrlerinden olan **Abdurrahman-ı Karamânî**'ye

intisâb ederek tasavvuf yoluna girdi. Çevresi gittikçe genişleyen **Birgivî**, hocası **Abdurrahman Efendi** vasıtasıyla Edirne'de miras teslim etme memuriyetini (Kassâm-ı Askerî) üstlendi. Ama bir müddet sonra bu işten ayrılmış ve kendini tamamen uzlete vermek istemişse de şeyhinin ısrarıyla vaaz ve irşad faaliyetine devam etti.

Padişah **II. Selim**'in hocası **Atâullah Efendi**, **İmam Birgivî**'nin ilimdeki derinliğini takdir ederek onu Birgi ilçesinde yaptırtığı medresenin başhocalığına tayin ettirdi. **İmam Birgivî**, bundan sonra talebe yetiştirmek, vaaz vermek ve kitap yazmakla ömrünü geçirerek insanlara ışık oldu.

Birgivî bid'atlere karşı sert tavır takınmış, hak bildiğini söylemekten çekinmemiş, para, mal, mülk kaygısına kapılmamıştır. Zamanında kabirler üzerinde türbe yapılması, buralarda mum yakılması, ücret karşılığında Kur'ân okunması gibi âdetler yaygınlaşmış; kadılar arasında rüşvet alıp-vermek gayet normal bir durum haline gelmiş, zengin çocuklarına ücret karşılığında ilmî pâye ve diploma dağıtılır olmuştu. Bu tür uygulamalara karşı amansız bir savaş veren **Birgivî**, doğru kabul ettiği görüşler için otoritelere reddiye yazmaktan çekinmemiştir. Meselâ, para vakfetmenin caiz olmadığını savunan **Birgivî**, **İmam Züfer**'in görüşüne ve örfe dayanarak bu tür vakıfların cevâzına fetva veren **Şeyhülislâm Ebu's-Suûd Efendi**'ye ve onunla aynı görüşü paylaşan **Kadı Bilâlzâde**'ye reddiye olarak, *İnkâzü'l-Hâlikîn*, *İkâzü'n-Nâimîn* ve *İfhâmü'l-Kâsırîn* ve *es-Seyfü's-Sârim* adlı risâleleri yazdı. Daha sonra **Ebu's-Suûd**'un, **Birgivî**'ye cevap vermeye çalıştığını görüyoruz. **Ebu's-Suûd**, esasen daha önce Osmanlı ulemâsı arasında da tartışılan, hatta **İmam-ı Azam**'ın öğrencilerinin de farklı görüşler ileri sürdükleri bu konuda halk arasında fitneye yol açmaması hususunda **Birgivî**'ye nasihatta bulunduğu ve kendi fetvasına gerekçe olarak da hayır işlerinin kesilmesi endişesini dile getirdiği rivayet edilmektedir.

Birgivî, ömrünün sonlarına doğru tekrar İstanbul'a gelerek **Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa**'ya memleketteki adaletsizliklerle mücadele etmesi için tavsiyelerde bulunmuştur.

Fıkıhta Hanefî, itikatta Mâturidî olan **Birgivî Muhammed Efendi**'nin biyografisinden bahseden bütün kaynaklar, onun Osmanlı döneminde yetişmiş seçkin bir âlim olmasının yanında dinî ve ahlâkî şahsiyeti bakımından da mükemmel bir insan olduğunu

belirtmektedir.

Mehmed Ali Aynî, İslâm ve din kelimelerinin ağza alınmadığı bir dönemde *Türk Ahlâkçıları* namıyla yazdığı meşhur eserinde **Birgivî**'den şöyle bahseder:

*"Ahlâkçılarımız içinde **Birgivî** derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dinî bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi de o nisbette pak, nezih ve metin idi."*

Özellikle ahlâk ve fıkha dair yazdığı eserlerinde klasik görüş ve bilgileri aktarması yanında kendi dönemindeki dinî, ahlâkî, sosyal ve siyasî meselelere özel bir önem vermesi, bunlarla ilgili şahsî görüşlerini ve tenkitlerini cesaretle ortaya koyması, onun ilmî şahsiyetinin en dikkate değer yönüdür.

Birgivî, dürüst ve tavizsiz bir ilim adamıdır. Nitekim döneminde çok yaygın olan anlayışa rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiş, aksine devlet ileri gelenleri de dahil olmak üzere her seviyedeki yönetici ve görevlilerde gördüğü kusurları cesaretle eleştirmiştir. Özellikle memuriyetlerin rüşvetle satılması, kadılar, muhtesibler ve diğer görevlilerin rüşvet almaları, ehli olmayanlara ilmî ve idarî rütbeler verilmesi, bu yüzden cehâletin yaygınlaşması ile her türlü bid'at ve hurâfe, **Birgivî**'nin şiddetle karşı çıktığı hususlardır. **Birgivî**'nin, *"Hâce-i Sultan"* diye şöhret bulan âlim **Atâullah Efendi**'yi bile ikaz etmesi, onun dürüstlük ve cesaretinin enteresan bir örneğidir.

Birgivî, kendisi de Bayramiyye müntesibi olmakla birlikte zamanında Sünnî esaslardan sapmış ve bid'atler ihdas etmiş olan bazı tasavvuf erbâbını da eleştirmekten geri durmamıştır. Hatta bir kısım sûfîlerin bid'at ve aşırılıklarını ortaya koyup tenkit etmek üzere *el-Kavlü'l-Vasît Beyne'l-İfrât ve't-Tefrît* adlı bir de risâle yazmış olması yüzünden tasavvuf düşmanı olmakla itham edilmişse de bu iddia isabetsiz görülmüştür. Nitekim *Tarîkat-ı Muhammediyye* kitabının şârihlerinden ünlü mutasavvıf **Abdülganî en-Nablûsî** (ö. 1143/1730), **Birgivî**'nin Ehl-i Sünnet esaslarına bağlı tasavvuf büyüklerini değil, tasavvuf adına bir yığın bid'at ve hurâfe ortaya çıkaran sözde mutasavvıfları tenkit ettiğini belirtir. Öte yandan öğrencilerinden **Akşehirli Hocazâde Abdü'n-Nâsır** tarafından yazılan ve **Kuşadalı Ahmed Efendi**'nin *Tercüme-i Evrâd-ı Birgiviyye* adıyla Türkçe'ye çevirdiği,

Birgivî'nin yirmidört saatlik hayat kesitini anlatan bir risâlede de onun çok yoğun dinî ve tasavvufî bir hayat yaşadığı görülmektedir. Bununla birlikte **Birgivî**, birçok Osmanlı ulemâsından farklı olarak sosyal gelişmeleri tenkitçi bir yaklaşımla takip etmiştir. Nitekim daha sonraki birçok Osmanlı ilim ve devlet adamının, imparatorluğun içine düştüğü gerilemenin bünyevî sebepleri olarak gösterdiği ve başta devlet adamları, ulemâ, mutasavvıflar gibi seçkin zümreler olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinde hissedilen olumsuz sosyal ve ahlâkî gelişmeleri ve bunların doğuracağı tehlikeli sonuçları **Birgivî**'nin daha o zamandan görmesi, kendi dönemindeki Osmanlı ulemâsı içinde sosyal gelişmeleri takip eden az sayıdaki münevverlerden biri olduğunu gösterir. Başta *Tarîkat-ı Muhammediyye* olmak üzere eserlerinin her devirde büyük ilgi görmesi de ilmî dirâyeti yanında dürüst, basiretli, cesur ve sosyal problemler karşısında sorumluluk duygusu taşıyan bir kişilik sahibi olmasının sonucu şeklinde değerlendirilmelidir.

Birgivî, başta *Avâmil* ve *İzhâr* olmak üzere Arap grameri konusunda kaleme aldığı eserlerle de İslâmî ilimler alanında büyük bir hizmet ifâ etmiş ve haklı olarak yaygın bir şöhrete kavuşmuştur. İslâm dininin iki ana kaynağını oluşturan Kur'ân ve Sünnet'in dili olma özelliğini taşıyan ve İslâm medeniyetinin müşterek lisanı haline gelen Arapça'nın, Arap olmayan Müslüman milletler tarafından öğrenilebilmesi için büyük gayretlerin sarfedildiği bilinmektedir. İlmî Arapça'nın öğrenilmesinde gramer bilgisinin büyük payı bulunduğu şüphesizdir. *Avâmil* ve *İzhâr* adlı eserler, medreselerde asırlar boyu okutulmuş ve halen okutulmaktadır. Bu kitaplarda, dil kaidelerine örnek olarak getirilen cümleler dahi başlı başına incelenmeye değer özdeyişler şeklinde telakki edilebilir.

Güzel Sözleri ve Öğütleri

"Mal, büyük bir nimettir. Malı israf, Allah Teâlâ'nın nimetini hakir görmek ve şükretmemek anlamına gelir. Bu durum, nimeti verenin azarlamasına ve azab etmesine sebep olacak büyük bir suçtur. Nimetin kıymeti bilinmeyince nimet elden gidecektir; şükredilince ve hakkı gözetilince gitmez ve artar. Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor:

'Şükrederseniz verdiğim nimetleri elbette artırırım!' (1) *İsraf, kötü bir huydur. Çirkinliği ayân-beyândır. Kalbi karartan ve ke-*

(1) İbrahim, 7.

miren bir hastalıktır. Tedavisi zordur. Bu huy kalbi kaplamadan önce onu izâle etmek ve onun felâketinden kurtulmak için gerekli ilaçlara başvurulmalıdır. Cenab-ı Hakk'a yalvarmalı, dua edilmelidir. O, sığınılacak, güvenilecek biricik yardımcıdır."

"Tasavvuf, kalbi kötü huylardan temizlemek ve iyi huylar ile donatmak demektir. Kalbin ıslâhı, her şeyden önemlidir. Çünkü kalb, beden içinde emrine itaat edilen bir hükümdâr gibidir. Vücuttaki uzuvlar onun hizmetçileridir. Bunun için Rasûlullah Efendimiz:

'İnsanın bedeninde bir et parçası vardır. Bu iyi olursa bütün uzuvlar iyi olur. Bu kötü olursa bütün organlar bozuk olur. Bu, kalptir.' buyurmaktadır."

"Din kardeşlerime vasiyetim odur ki, hastalığım artınca ziyaretime geldiklerinde İhlâs Sûresi'ni okumayı bana telkin edip hatırlatsınlar. Allah'ın rahmetine ve O'ndan ümid etmeye dair ayet-i kerîme ve hadisleri hatırlatsınlar. Kelime-i Şehâdet söylemeyi telkin etsinler. Yanımda 'Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Rasûlullah; Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlü' desinler. 'Söyle!' diye beni zorlamasınlar. Kelime-i Tevhid'i söyledikten sonra başka bir şey konuşursam yeniden telkin etsinler. Tevbe etmeyi hatırlatsınlar. Ölürken yanıma kadın ve çocuk koymasınlar. Ağlayıp inleyerek feryad etmesinler. Salih din kardeşlerim yanımda bulunsunlar. Kalpleriyle teveccüh edip bu fakir için selâmet ve Şeytan'ın şerrinden kurtulmamı dilesinler. Ruhum kabzolunca gözlerimi kapayıp çenemi bağlasınlar.

Cenazem getirilince yüksek sesle zikir etmesinler. Kabrin yanına gelince, dostlarımdan salih bir kimse kabrime insin. Bu fakiri mezarın içine indirsinler. 'Bismillâhi ve alâ milleti Rasûlullah' deyip lahdin içine koysunlar. Sonra kerpiç ile lahdin ağzını kapatsınlar ve 'Ya Rabbi! Bu ölüyü kabir azabından koru' desinler.

Çoluk çocuğuma vasiyetim olsun ki, üzerime sesli ağlamasınlar. Benim için Allah Teâlâ'dan mağfiret ve rahmet istesinler. Öldüğüm günde, yedisinde, kırkında ve sene-i devriyesinde yemek pişirip ziyafet vermesinler. Ama dua ederken beni hatırlasınlar."

"Çocuklarıma vasiyetimdir ki, dünyaperest olmasınlar, malmevki peşinde koşmasınlar. Allah Teâlâ'ya güvenip faydalı ilimleri öğrenmeye ve bunları yaymaya çalışsınlar. Salih amelller işleyip takva üzere sabitkâdem olsunlar, haramlardan sakınsınlar.

'Her kim de Allah Teâlâ'dan sakınarak korkarsa Allah ona bir çıkış yolu sağlar. Onu hatır ve hayaline gelmez bir taraftan rızıklandırır. Her kim Allah'a tevvekkül ederse O, ona yeter. Kesinlikle Allah, emrini yerine getirir. Allah, herşey için bir ölçü tayin etmiştir.'(1) *ayetini iyi düşünsünler."*

"Din kardeşlerinizi seviniz. Kusurlarını affediniz. Dünyalık elde etmek için dini bir kenara atmayınız. Alış-verişte şeriatın emirlerine uyunuz! Bid'atlerden sakınınız. Dua ederken bütün mü'minlere dua etmeli, anne-baba ve iyilik gördüğünüz herkesi duanızda anmalısınız. Yalnız iken Allah Teâlâ'ya yalvararak gizlice dua etmelisiniz. İmanın gitmesinden korkup daima mü'mince ölebilmeyi istemelisiniz Mevlâ'dan! Çocuğunuza dinin temel ilkelerini öğretiniz. İslâm'a uymayan şeylerden onları sakındırınız."

Vefatı

Birgivî hazretleri, 981 yılı Cemaziyelevvel ayında (Eylül 1573) bir İstanbul seyahatı sırasında vebaya yakalanarak hicrî yıla göre 52 yaşında vefat etti ve Birgi'ye getirilerek burada defnedildi. Allah rahmet eylesin ve böyle cesur, kalbi uyanık ve velûd âlimleri aramızdan eksik etmesin.

Eserleri

Birgivî Arap dili, ahlâk, fıkıh, akaid, tefsir, kıraat, hadis gibi birçok sahada eser vermiştir. Son derece disiplinli çalışan **Birgivî**'nin eserlerinde üslûb bozukluğuna ve düzensizliğine rastlanmaz. Söylemek istediğini açıkça söyler. Eserlerinin çoğu Arapça, birkaçı Türkçe'dir.

Önce tasavvufla ilgili olanlara bakalım:

1) et-Tarîkatü'l-Muhammediyye: Ahlâk, din ve tasavvufla ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir. İlki İstanbul'da (h. 1260) olmak üzere onbeşi aşkın baskısı vardır. Defalarca şerhi ve Türkçe çevirisi yapılmıştır.

2) Cilâü'l-Kulûb: Tasavvufla ilgili bir risâle olup 7 Zilhicce 971'de tamamlanmıştır. **İshâk b. Hasan ez-Zencânî** ve **Abdüsselâm el-Kayserî** tarafından şerhedilmiştir.

Arap diline dair eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

3) el-Avâmil: Nahiv ilmine dair küçük bir risâledir.

(1) Talâk, 2-3.

Avâmil-i Cedîde diye de bilinir. İlki İstanbul'da (1234 h.) olmak üzere kırk civarında baskısı yapılmıştır.

4) İzhârü'l-Esrâr: Nahivle ilgili Arapça bir eser olup kırka yakın baskısı yapılmıştır. Genelde *Avâmil, İzhâr*'la aynı kitapta basılıdır. Üzerlerine defalarca şerh yazılmıştır.

5) İmanü'l-Enzâr : Arap dilinde sarf ilmi (morfoloji) ile ilgili *Maksûd* adlı meşhur eserin şerhidir. 1207/1792'de Bulak'ta basılmıştır.

6) Kifâyetü'l-Mübtedî : Bu da sarf ilmine dair bir eserdir. Birkaç defa şerhedilmiştir.

7) İmtihânu'l-Ezkiyâ : Arap dilinde nahivle ilgili (sentaks) bir eser olup, **İbn Hacib**'in meşhur eseri *Kâfiye* üzerine yapılmış bir çalışmadır.

8) Şerhu'l-Emsile : Yine Arap diline aittir.

Şimdi fıkıhla ilgili eserlere bakalım:

9) Vasiyetnâme : *Risâle-i Birgivî* diye de bilinen bu eser, gayet muntazam bir ilmihal kitabıdır. İlki İstanbul'da (1218 h.) olmak üzere on civarında baskısı yapılmıştır.

10) Es-Seyfü's-Sârim fi Ademi Cevâzi Vakfi'l-Menkûl ve'd-Derâhîm: **Ebu's-Suûd**'a fıkhî bir reddiyedir.

11) İkâzü'n-Nâimîn ve İfhâmü'l-Kâsırîn: Para karşılığında Kur'ân okumanın ve para vakfetmenin caiz olmadığına dairdir.

12) İnkâzü'l-Hâlikîn: Para vakfetmenin caiz olmadığına dair bir başka risâledir. Eserin, müellif tarafından yapılmış tercemesi de vardır.

13) Muaddilü's-Salât: Namazın tâdil-i erkânı ile ilgilidir. Birçok defa şerhedilmiştir.

14) Zuhru'l-Müteehhilîn ve'n-Nisâ : Kadınların ay halleriyle ilgili fıkhî bir risâle olup eser üzerine şerhler yazılmıştır.

Akaide dair eserleri şunlardır:

15) Ahvâlü Atfâlil-Müslimîn: Müslüman çocukların ahiretteki durumu ile ilgili bir risâledir.

16) Ziyâretü'l-Kubûr : Kabirlerin ziyareti ile ilgili uyarıları içeren ve bid'atlerden sakındıran bir eserdir. Bid'atleri anlatır ve

onlardan uzak durmaya çağırır.

Tefsir ve kıraat ilmiyle ilgili eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

17) Tefsîru Sûreti'l-Bakara: Bakara Sûresi'nin yarısına kadar yapılmış bir tefsirdir. Eser, dil kaideleriyle ilgili açıklamalarıyla dikkat çeker. Arapça'ya vukûfiyet, cümle tahlili ve benzeri konularda *Beydavî Tefsiri*'nden daha üstün olduğu söylenebilir. **Yaşar Düzenli** tarafından tahkik (edisyon-kritik) edilmiştir.

18) Ed-Dürrü'l-Yetim : Tecvidle ilgili küçük bir makaledir.

Hadisle ilgili eserlerini de şöyle sıralayabiliriz:

19) Risâle fi Usûli'l-Hadîs : Kısa olmasına rağmen son derece değerli bir risâledir. **Dâvûd-i Karsî** tarafından şerhedilmiş, üzerine hâşiyeler yazılmıştır. Eser, hâlâ çeşitli medrese ve enstitülerde ilgi görmekte ve okutulmaktadır.

20) El-Erbaûn : İbadetlere dair kırk hadisi içeren bu eserin şerhleri yapılmıştır. Eser, **Mustafa Cemî** tarafından *Burhânü'l-Muttakîn Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

21) Kitabü'l-İmân ve'l-İstihsân : Bu konuyla ilgili hadisleri içerir.

Ayrıca münâzara âdâbına dair *Risâle fi Âdâbi'l-Bahsi ve'l-Münâzara* adlı bir eseri vardır.

KAYNAKLAR: Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, s. 54, 183, 197, 214, 592, 737, 822, 1017, 1111, 1246, 1500, 1547; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c.2, s. 252; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 2, 442; es-Saîdî, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm*, s. 377, 378; Brockelmann, *GAL*, II: 440-442; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, (93 Beyrut Baskısı) c. 3, s. 176; Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 179; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c. 2, s. 1284; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 255; İmam Birgivî, *Tarîkat-ı Muhammediyye* ; İmam Birgivî, *Vasiyetnâme*, s. 40-50; *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 191-194; Ali b. Bâlî, *el-Ikdu'l-Manzûm fi Zikri Efadılı'r-Rûm*, Nûruosmaniye Kütüp. Nr: 2838, yaprak: 161-163; Peçuylu İbrahim, *Tarih*, c.1, s. 467; Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-Hak*, İstanbul 1306, s. 121; Abdülgânî en-Nablûsî, *el-Hadîkatü'n-Nediyye*, İstanbul 1290 h., c. 1, s. 155; Mehmed Ali Aynî, *Türk Ahlâkçıları*, İstanbul 1939, c. 1, s. 105; Esad İleri, *İmam-ı Birgivî*, İzmir 1954; Ömer Nasuhî Bilmen, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 650-651; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, (Doktora Tezi 1981); Emrullah Yüksel, *Les Idées Religieuses et Politiques de Mehmed el-Birkewî* (Doktora Tezi), Paris 1972.

SAİD AYKUT

ABDÜSSELÂM EL-ESMER (R.H) (ö. 981/1573)

Kuzey Afrikalı meşhur sûfî. 880/1475'de Trablusgarp'ın Zelîtan bölgesinde doğdu. Annesi gördüğü bir rüya üzerine *"Esmer"* lakabını verdi. İlk tasavvuf bilgilerini, kendisine yedi yıl hizmet ettiği **Abdülvâhid ed-Dükâlî**'den aldı. Bu zât, Arûsiyye Tarîkatı'nın önde gelen şeyhlerindendi. İrşad anlayışının temelinde bid'at ve hurâfelerle mücadele etmek yatar. Bid'at ve hurâfelerin karşısındaki bu sert ve kararlı tavrından dolayı civar kabilelerle arası açıldı. Bu yüzden o dönemde bölgede hâkimiyetini güçlendirmek isteyen Hafsî hanedanı **Abdüsselâm**'ı Trablusgarp'tan uzaklaştırdı. Zelîtan'a dönene kadar irşad faaliyetlerine ara verdi. Berâhime kabilesinin daveti üzerine Zelîtan'a yerleşerek bir zâviye kurdu ve orada vefat etti (981/1573). Türbesi bugün de Trablusgarp'ın önemli ziyaret yeri olup yanında bulunan el-Ma'hedü'l-Esmerî'de dinî eğitim yapılmaktadır.

Arûsiyye Tarîkatı'na girmeden evvel seksen kadar şeyhten feyiz almıştır. **Abdüsselâm el-Esmer**, bazı ilave ve kısaltmalarla tarîkatın evrâdını yeniden düzenlemiş, müridlerin tütün içmesini yasaklamış ve beyaz elbise giymelerini tavsiye etmiştir.

Güzel Sözleri ve Menkıbeleri

Abdüsselâm Esmer hazretleri, **Abdülkâdir-i Geylânî**'yi ziyâdesiyle severdi. Bir kasidesinde şöyle buyurmaktadır:

Benim deryam ile Abdülkâdir'in deryası aynıdır.
İnsanlar her beldede beni vesile edinerek iğâse isterler.

Bu sözü söyleyebilecek velîler pek enderdir. Tarîkat-ı Abdüsselâm'ın evrâdı ve semâ usûlü son derece cazibedardır. Pek muhtasar olan evrâdın îcâz ve harikulâdeliği öyle bir derecededir ki yalnız anlayan bir kulakla dinlemek, pek çok hakikate erişmek için kâfidir. Evrâd içinde şu parçacığa nazar edelim:

Lâilâhe İllâllah el-Mevcûd fî Küllî Mekân,
Lâilâhe İllâllah el-Mezkûr fî Küllî Lisân,

Lâilâhe İllâllah el-Ma'rûf bi'l-İhsân,
Lâilâhe İllâllah Külle yevmin Hüve fî Şa'n.

Tercemesi:

Her yerde mevcud olan Allah'tan başka ilah yok!
Her dilde zikredilen Allah'tan başka ilah yok!

İhsanı ile şöhret bulan Allah'tan başka ilah yok!
Her gün bir oluş ve varedişte olan Allah'tan başka ilah yok!

Erbâb-ı zevk ve irfân, bu tertipteki nezâhet ve zarâfete hayran olurlar. Evrâdda bir usûl-i salât vardır ki, bu derece şevk veren bir salât getirme şekli görülmemiş denilse yeridir. Hakikaten her şeyin mahiyet ve mikdârâtı, vereceği tesirle takdir olunur. Bu güzel salavât ve duada öyle bir aşk-ı bî teklif, öyle bir samimiyyeti âşıkâne mevcûddur ki onu okuyan, bütün mânâsıyla tasliye ettiğini hisseder ve hediyesinin Rasûlullah'a ulaştığına kanaat getirir.

Mazhâr-ı nûr, selâm-ı feytûr **Abdüsselâm** efendimiz, müridlerine yumuşak ve kibar muamelede bînazîr ve hata sahiplerinin noksanlarını örtmekte perde gibiydi. Güzel amellerinden her biri kerâmetine ve kadrinin yüceliğine bir alâmet iken bu hareketler ve davranışlar, o kadar teklifsiz ve o kadar tevâzu ile örtülü olur ki âdeta göze çarpmaz.

Hazret-i Pîr'in kasîde ve gazelleri bazan lisan-ı avam veya lisân-ı mahallî ile ve bazan da fasîh lisan ile yazılmıştır. Lâkin ilk iki çeşitte avam ve mahallî tarzlarda dahi azîm bir zevk ve cazibe vardır.

Pek âşıkâne yazılmış kasîdelerinden bir tanesini buraya alalım:

Başlıyorum,
Vâhid-i Vahdân olanın adıyla,
Esrârı bilen Sübhân'ın adıyla
Adnân ve Hâşim soyundan gelen,
Envârın kaynağı Muhammed'e selâm.
Dallardaki gonca benim,
Benden esti saba benden derildi güller...

Yağmurdaki şimşek benim
Benim inleten gökgürültüsü fırtınada
Dolunay benim, güneş benim
Şevk ve cezb-i Rabbânî ile mahvolanım,
Eğer seçkin ve kerîm olan kullar ile meclis-i aşkımıza gelmezse
Benden sitemler olsun velîyy-i Geylânî'ye.

Eserleri

1) el-Envârü's-Seniyye fî Esânîdi't-Tarîkati'l-Arûsiyye : Bu eserinde, şeyhi **Abdülvâhid ed-Dükâlî**'den Arûsiyye Tarîkatı'nın kurucusu **Ahmed b. Arûs**'a ve ondan da **Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî**'ye ulaşan tarîkat silsilesini vermiştir.

2) li'l-Cemâati'l-Müntesibîn li'l-Arûsî : *el-Vasıyyetü'l-Kübrâ* adıyla bilinen bu eserde, müridlerin davranışlarının ve âdetlerinin nasıl olması gerektiği anlatılır.

3) el-Vasiyyetü'l-Suğrâ : Bu eser, *el-Vasiyyetü'l-Kübrâ*'nın bir muhtasarıdır.

KAYNAKLAR: İshak b. İbrahim el-Müleycî, *Abdisselâm el-Esmer*, Tripoliği; Muhammed Mahlûf, *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye*, Kahire 1349; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 683, 998; Abdülhay el-Kettânî, *Fihristü'l-Fehâris* (nşr. İhsan Abbas) Fas 1347; İbn Arûsî, *İki Gavs-ı Azam*, Hikmet Matbaası, Konstantiniyye 1331, s. 50-64; *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 301.

Prof. Dr. İRFAN GÜNDÜZ

EBÜSSUÛD EFENDİ (R.H) (ö. 982/1574)

Osmanlı şeyhülislâm ve âlimlerinin en tanınmışlarındandır. Onüçüncü Osmanlı şeyhülislâmı olup tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerde söz sahibi, seçkin bir âlimdi. *"Müftilenâm, Şeyhülislâm, Sultânü'l-Müfessirîn, Hâtimetü'l-Müfessirîn, Muallim-i Sânî, Allâme-i Kül, Hoca Çelebi, Ebû Hanîfe-i Sânî"* ünvanlarıyla anılır. Tefsirinin mukaddimesinde kendisinden *"Ebüssuûd Muhammed"* şeklinde bahseder. Buradan asıl adının **Muhammed** olduğunu söyleyebiliriz. **Ebüssuûd**'un da bir künye veya lakab olduğu kay-

dedilmiştir. Bu bilgi *Kâmûs'ul-A'lâm*'da da vardır. 896/1490 yılında İstanbul'da bugün Güngören diye bilinen Meteris (Metris-Müderris) köyünde dünyaya geldi. Ancak kendi vakfiyesinde İskilip'te doğduğu yazılıdır. Ailesi o zaman Amasya'ya, bugün Çorum'a bağlı bulunan İskilip'ten olup babası **Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî** İskilip'e bağlı İmâd köyünde doğmuştur.*"İskilibî"* nisbesinden hareketle onun da İskilip'de doğduğu ileri sürülmüşse de bu ihtimal zayıftır. **Fatih Sultan Mehmed**'in oğlu **Şehzade Bayezid**'in Amasya sancak beyliği sırasında sevgisini ve dostluğunu kazanan **Şeyh Muhyiddîn, Bayezid**'in padişah olmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a davet edilmiş ve Sultanselim civarında kendisi için bir tekke inşa ettirilmiştir. **Ebüssuûd, II. Bayezid**'in tahta çıkmasından yaklaşık dokuz yıl sonra dünyaya gelmiş olduğuna göre İstanbul'da doğmuş olma ihtimali daha kuvvetlidir. **Ebüssuûd**'un babası **Şeyh Yavsî, II. Bayezid**'e yakınlığı dolayısıyla *"Hünkâr Şeyhi"* diye de bilinir. Annesi **Sultan Hatun, Ayderûsî** ve **Mecdî Efendi**'nin kaydettiğine göre **Ali Kuşçu**'nun kardeşinin, **Atâî** ve **Âlî**'nin belirttiğine göre ise bizzat **Ali Kuşçu**'nun kızıdır. Dedesi **Mustafa el-İmâd (İmâdî), Ali Kuşçu**'nun kardeşidir. Yine onun *"İmâdî"* nisbetine dayanılarak Kürdistan'taki İmâdiye şehrinden olduğunu iddia edenler varsa da bu görüşlerin doğru olmadığı bugün meydana çıkmıştır.

Ebüssuûd Efendi, âlimler yetiştiren bir aileye mensuptu. İlk tahsilini babasının yanında yaptı. Ondan **Seyyid Şerîf Cürcânî**'nin kelâma dair *Hâşiyetü't-Tecrîd* ve *Şerhu'l-Mevâkıf*, belâgata dair *Hâşiye ale'l-Mutavvel* adlı eserleriyle çeşitli tefsir kitaplarını okudu. Bazı kaynakların verdiği bilgilere göre **İbn Kemâl**'den ders aldı. Hocası **Mevlânâ Seydî-i Karamânî**'nin kızı **Zeyneb Hanım**'la evlenen **Ebüssuûd Efendi** ilk olarak **Yavuz Sultan Selim** döneminde 922/1516 yılında Çankırı Medresesi'ne, buraya gitmekte tereddüt göstermesi üzerine de İnegöl İshak Paşa Medresesi'ne tayin edildi. 926/1520 yılında buradaki müderrislik görevinden alındı. On ay sonra 927/1521'de İstanbul'da Dâvûd Paşa Medresesi'nde, bir yıl sonra da Mahmûd Paşa Medresesi'nde görevlendirildi. 931/1524 yılında **Vezir Mustafa Paşa**'nın Gebze'de inşa ettirdiği medreseye tayin edildi. 932/1525 yılında ise **Kireççizâde** yerine Bursa Sultâniye Medresesi'ne tayin edilen **Ebüssuûd Efendi**, 934/1527 yılında da Medâris-i Semâniyye'den Müftü Medresesi'ne müderris oldu. Beş yıl bu görevde kalan **Ebüssuûd Efendi**, çok sayıda kıymetli âlimler yetiştirdi. 1532 yı-

lında Bursa kadılığına tayin edildi. Bursa kadılığı önemli mevkilerden olup, bu vazifede başarılı olan İstanbul kadılığına, İstanbul kadılığında başarılı olan da Anadolu kadıaskerliğine (kazasker) tayin edilirdi. Bundan sonra da şeyhülislâmlığa getirilirdi. **Ebüssuûd Efendi**, Bursa'da bir yıl kadılık yaptıktan sonra, İstanbul kadılığına tayin edildi. Korfu seferi sırasında Rumeli Kazaskeri **Muhyiddîn Efendi** ve Anadolu Kazaskeri **Kadri Efendi**'nin **Maktul İbrahim Paşa** konusunu açmalarından hoşnut olmayan **Kanûnî Sultan Süleyman**'ın her iki kazaskeri de azletmesi üzerine, ilmiye sınıfı için en yüksek makamlardan sayılan kazaskerlik görevine getirildi (944/1537). Normalde Anadolu kazaskeri, sonra da Rumeli kazaskeri olması gerekirken bir rütbe atlanarak Rumeli kazaskerliğine getirildi ve hemen sefere katıldı. Kara Boğdan, Estergon ve Budin seferlerinde padişahın yanında yer aldı. Budin'in fethinden sonra şehirde ilk Cuma namazı onun tarafından kıldırıldı. Sekiz yıl Rumeli kazaskeri olarak görev yapan **Ebüssuûd Efendi**, 952/1545 yılında **Fenârîzâde Muhyiddîn Efendi**'nin yerine şeyhülislâm oldu.

Ebüssuûd Efendi kazaskerliği ve şeyhülislâmlığı sırasında özellikle ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturmaya çalıştı. Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usûlü yoktu. Bu durum birtakım şikâyetlere sebep olunca **Kanûnî**'nin emriyle meselenin halledilmesi için görevlendirildi. **Ebüssuûd Efendi** önce her pâyede âlimlerin ne kadar mülâzım vereceklerini tesbit etti, daha sonra da yedi yılda bu mülâzemet usûlünü kanunlaştırdı.

Ebüssuûd Efendi'nin şeyhülislâm olması, bu kurumu diğer ilmî müesseselerin üstüne çıkarmıştır. İlmiye teşkilâtına çeki düzen veren *İlmiye Kanunnâmesi* de muhtemelen **Ebüssuûd Efendi** tarafından hazırlanmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman ve **II. Selim**'in saltanatları döneminde otuz yıla yakın bir süre şeyhülislâmlık yapan, Osmanlı şeyhülislâmları arasında bu makamda en çok kalıp hizmeti geçen ve bu arada bazı siyasî olaylarda ağırlığını hissettiren, Kıbrıs seferinin açılmasını fetvasıyla destekleyen **Ebüssuûd Efendi** 5 Cemaziyelevvel 982 (23 Ağustos 1574) tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Fatih Camii'nde **Muhaşşî Sinân Efendi** tarafından kıldırılıp Eyüp Camii civarında kendisinin inşa ettirdiği sıbyan mektebinin haziresine defnedilmiştir. Mekke ve Medine âlimlerinin de

gıyabında cenaze namazı kıldıkları **Ebüssuûd Efendi** için birçok mersiye yazılmış, ölümüne tarihler düşürülmüştür. Talebelerinden ve o devrin en meşhur şairlerinden olan **Bâkî Efendi**, onu metheden şu şiiri yazmıştır:

Şer-i efâdıl-âfâk müftî-i âlem.
Sipihr-i fazl-u-kemâl, âfitâb câh-ü-celâl.
İmâm-ı saff-ı efâdıl, emîr-i hayl-i kirâm.
Emîn-i dîn-ü-düvel, hâce-i hûceste hısâl,
Ebû Hânîfe-i sânî Ebüssü'ûd ol kim,
Fezâil içre olupdur efâdıl ona ıyâl.

Ahmed, **Mehmed**, **Mustafa** adlarında üç oğlu ile **Hatice**, **Rahime** ve **Kerime** adlarında üç kızı olan **Ebüssuûd Efendi**'nin oğullarından **Ahmed Efendi**, Şehzâde Medresesi'nde müderris iken 970/1562 yılında yirmialtı yaşında vefat etmiş ve daha sonra babasının gömüldüğü hazireye defnedilmiştir. Diğer oğullarından **Mehmed Çelebi**, Halep kadılığına kadar yükselmiş, **Mustafa Çelebi** de Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır.

Ebüssuûd Efendi birçok hayır eseri yaptırmıştır. Eyüp Sultan'daki zâviye, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan külliyesinde kendi mezarının da yeraldığı aile haziresi bulunmaktadır. İstanbul'da Macuncu Odabaşı mahallesinde kendi adıyla anılan bir çeşme ve hamamla İskilip'te babasının türbesi yanında cami, imaret ve mektep inşa ettiren **Ebüssuûd Efendi** ayrıca Kırım'ın Kefe şehrinde bir cami, İnebahtı'da bir mescidle Şehremini Ereğli mahallesinde bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir.

Şemâili, Sîreti, İlmî ve Meslekî Şahsiyeti

Kaynaklarda belirtildiğine göre **Ebüssuûd Efendi** uzun boylu, ince yapılı, güleç yüzlü, vakur, faziletli bir kişidir. Oldukça yumuşak davrandığı halde heybetinden meclisinde kimsenin ağzını açamadığı, sözlerinin hürmetle dinlenildiği, müderrisliği sırasında bayram tatilleri dışında derslerini asla ihmal etmediği, müftülüğü zamanında her gün yüzlerce fetva vermesiyle meşhur olduğu nakledilir.

Yine **Ebüssuûd Efendi**'nin dinine bağlı, haramlardan ve şüpheli şeylerden sakınan, Allah korkusu çok olan bir âlim oldu-

ğu, gayet temiz ve sade giyindiği, devlet işleri ve hizmetlerini mükemmel bir şekilde yürütmesi yanında talebe yetiştirmek ve kıymetli eserler hazırlamakla da vakit geçirdiği kaynaklarda belirtilmektedir.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisine büyük bir saygı duyduğu ve Süleymaniye Camii'nin temelini teberrüken ona attırdığı bilinmektedir. Padişah'ın Zigetvar seferinde iken yolda yazdığı ve hasta olan **Ebüssuûd**'un hatırını sorduğu mektubuna, *"Halde haldaşım, sinde sindaşım, âhiret karındaşım, tarîk-i hakda yoldaşım Molla **Ebüssuûd Efendi** Hazretleri"* diye başlaması ve *"bende-i hudâ **Süleyman Hân-ı** bî-riyâ"* diye bitirmesi onun padişah nezdindeki itibarını göstermektedir. **Kanûnî**'nin oğlu **II. Selim** de **Ebüssuûd**'a gereken saygıyı göstermiştir.

Ebüssuûd Efendi, kendisine sorulan sorulara gayet yerinde ve eksiksiz cevap verirdi. Şeyhülislâmlığı dönemindeki fetvalarının herbiri, bir kanun maddesi mahiyetindeydi. Bu fetvaları, *Fetâvâ-i Ebüssu'ûd* adlı bir kitapta toplanmıştır. Sorulan soru manzûm ise cevabı da öyle olurdu. Soru Arapça ise cevabı Arapça, Farsça ise Farsça, Türkçe ise Türkçe olurdu.

Ebüssuûd Efendi, **Kanûnî Sultan Süleyman**, **II. Selim**, **III. Murad** ve **III. Mehmed** devirlerinde şeyhülislâmlık, kazaskerlik yapan ve diğer ilmî mevkilerde bulunan birçok âlimin hocası olmuştur. **Şeyhülislâm Mâlulzâde Seyyid Mehmed**, **Abdülkâdir Şeyhî**, **Hoca Sâdeddîn**, **Bostanzâde Mehmed** ve **Sunullah** efendilerle **Bostânzâde Mustafa**, **Cenâbî Mustafa Efendi**, **Şair Bâkî**, **Hâce-i Sultânî Atâullah**, tezkireci **Âşık Çelebi** ve **Kınalızâde Hasan Çelebi**, **Ebülmeyâmin Mustafa Efendi** ve **Ali Cemâlî Efendi**'nin oğlu **Fudayl Çelebi** gibi âlimler bunlar arasında sayılabilir.

Ebüssuûd Efendi, diğer aile büyükleri ve özellikle de babasının yolundan gittiği sûfî geleneğe uymamış, tasavvufla bilgi seviyesinde dahi meşgul olmamış, kelâm ve felsefe konuları da ilgisini çekmemiştir. Onun tasavvufa bakışı klasik bir zâhir ulemâsından farksızdır. Tekkelerde **Yunus Emre**'nin şiirlerinin okunmasını *"küfr-i sarîh"* görecek kadar sert bir tutum sergilemesi, sûfîlerin devrânını *"kâfirlerin horoz tepmesi"* olarak tanımlaması ve onları kâfirlere benzemekle itham etmesi, devrânı ibadet olarak gören sûfîlerin mürted (dinden çıkmış) olduğunu beyan eden fetvası [1], **Ebüssuûd**'un tasavvuf ve mutasavvıflar hakkın-

(1) Bkz. E. Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, s. 85-87.

daki düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir.

Ebüssuûd Efendi zamanın geleneğine uyarak Türkçe ve Arapça bazı şiirler kaleme almışsa da şiirlerinin edebî bakımdan iyi bir seviyede olduğunu söyleyemeyiz. Arapça şiirlerinin en tanınmışı, **Ebu'l-Alâ el-Maarrî**'ye reddiye olarak kaleme aldığı *el-Kasîdetü'l-Mîmiyye*'dir. Kendisine sorulan sorulara şiirle cevap verdiği de olurdu. Şiirlerinde daha ziyade fikir hâkim olup, âlimâne ve hâkimâne yazardı. Meselâ;

"Eşk-i pür-hûn ser-be-ser tutdı cihân eknâfını,
Sîne-i sûzânım içre âteş-i hasret gibi."

Yine aynı kasîdesinde;
"Âleme beyhûde bakma, eyle im'ân-ı nazar,
Sun'i üstâd-ı ezelde, nâzır-ı ibret gibi.
Her biri zerrât-ı ekvânın lisân-ı hâl ile,
Keşfeder sırr-ı cihânı hâtik-i hikmet gibi."

Kendisine sorulan sorulara aynı dil ve üslûpla cevap vermesi, ayrıca tefsiri ve Arapça fetvaları onun bu dile hâkimiyetini göstermektedir. Türkçe nesirde zamanın en ağır üslûbundan en sade ifadesine kadar çeşitli üslûplar kullanan **Ebüssuûd Efendi**'nin **Kara Ahmed Paşa**'ya sadâret (başvezirlik) tebriki için yazdığı mektubun üslûbu gayet ağdalı, oğlu **Ahmed Efendi**'ye yazdığı tezkiresiyle *Duânâme*'sinin dili ise oldukça sadedir.

Tefsir ilminde de seçkin bir âlim olduğu için *"Müfessirlerin Hatîbi"* anlamına gelen *"Hatîbü'l-Müfessirîn"* ünvanını almış, bunun yanında *"Sultânü'l-Müfessirîn, Hatîmetü'l-Müfessirîn"* gibi ünvanlar da yine onun için kullanılmıştır. Osmanlı döneminde yetişen tefsir âlimlerinin çoğu Kur'ân'ın tamamını tefsir etmeyip daha önce yazılan tefsirlere hâşiye veya ta'lik yazmakla yetinmişlerdir. Arapça olarak kaleme aldığı ve **Kanûnî Sultan Süleyman**'a sunduğu *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı eserinde **Ebüssuûd Efendi**, Kur'ân'ın Kur'ân ve hadisle tefsirine önem vermiş, esbâb-ı nüzûl, nesih, kıssalar, fıkhî ve kelâmî meseleler, dil, kıraat, İsrâiliyat, muhkem ve müteşâbih gibi konular üzerinde durmuştur. Ehl-i Sünnet akîdesine sıkı sıkıya bağlı kalması, zekâ ürünü buluşlarının çokluğu, ayetler arasındaki tenâsübün (uygunluk, uyma) mükemmel şekilde incelenip açıklan-

mış olması sebebiyle onun eserinin **Zemahşerî**'nin *el-Keşşâf*, **Beyzâvî**'nin *Envârü't-Tenzîl* adlı tefsirlerden daha üstün olduğunu söyleyenler de vardır. Yine fıkıh ilmindeki yüksek derecesinden dolayı âlimler arasında *"Nu'mân-üs-Sânî (İkinci Ebû Hanîfe)"* lakabıyla ve *"Müftiyyü's-Sekaleyn (Cinlerin ve insanların müftüsü)"* ve **İbn-i Kemâl**'den sonra *"Muallim-i Sânî"* lakabıyla tanınmıştır. Bütün ilimlerde söz sahibi olup, bilhassa tefsir, fıkıh ve Arabî ilimlerde otoriteydi. Devrinde Hanefî mezhebinin reisliği ondaydı. İslâm hukukunda, usûl ve fürû' (cüz'î hüküm ve kaideler, ahkâm-ı cüz'iyye) meselelerinde söz sahibiydi. Dört mezhebin fıkıh bilgilerine hâkimdi.

İlmiye ve devlet teşkilâtında altmış yıla yakın görev yapan **Ebüssuûd Efendi**'nin en önemli hizmetleri hukuk sahasında yaptığı çalışmalardır. **Ebüssuûd**, hem şer'î hukukun gölgesinde örfî hukukun ve kanunlaştırmanın gelişmesine imkân hazırlaması, hem de İslâm hukukunun klasik dönemine ait görüşleri yorumlayarak döneminin sorunlarına çözüm getirmesi yönüyle İslâm ve Osmanlı hukuku alanında önemli hizmetler yapmıştır. Bugün elde bulunan fetva koleksiyonları ve risâleleri, onun doktriner (kuralcı) ve geleneksel bir hukuktan ziyade pratik değeri olan ve değişen şartlara göre farklı çözümler üretebilen bir hukuk anlayışına sahip olduğunu göstermekte ve bu özellik, ona diğer Osmanlı şeyhülislâmları arasında farklı bir yer kazandırmaktadır. Uzun yıllar ilmiye ve devlet teşkilâtında görev yapan, medreselerde okutulan klasik fıkıh literatürünün yanısıra toplumsal şartları, devletin yapısını, işleyişini ve günlük problemleri de yakından tanıma imkânı bulan **Ebüssuûd Efendi**, karşılaşılan problemleri Hanefî mezhebi içindeki farklı görüş ve yorumlar arasında tercihler yaparak çözmeye çalışmıştır. Gerek devletin örfî hukuk olarak anılan alandaki tasarruflarının şer'î hukukla ilgi ve dengesinin kurulmasında, kanunnâmelerin hazırlanmasında, gerekse şer'î mahkemelerin çalışma ve yazışma esaslarının düzene konulmasında önemli hizmetleri olmuştur. **Kanûnî Sultan Süleyman**'ın hukûkî ıslahat ve düzenlemelerinde **Ebüssuûd Efendi**'nin büyük payı vardır.

Eserleri

Tefsir Alanındaki Eserleri

1. İrşâdü'l-Akli's-Selim: Eser sekiz cilt (İstanbul 1294, 1307,

1308; Kahire 1284, 1307, 1308, 1324), üç cilt (Kahire 1347), iki cilt (Kahire 1275) ve beş cilt (Riyad 1974) halinde olmak üzere çeşitli zamanlarda basılmıştır. Eserin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası vardır.

2. Ma'âkıdü't-Tarrâf fî Evveli Sûreti'l-Feth minel-Keşşâf: **Zemahşerî**'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinin Feth Sûresi ile ilgili bölümünün hâşiyesidir.

3. Tefsîru Sûreti'l-Mü'minîn

4. Tefsiru Sûreti'l-Furkan

5. Risâle fî Bahsi İmâni'l-Fir'avn: **Firavun**'un imanıyla ilgili olup son nefesinde iman eden kimsenin imanının sahih olduğunu söyleyen âlimlere karşı yazdığı bir reddiyedir.

Hukuk Alanındaki Eserleri

1. Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd Efendi: **Ebüssuûd Efendi**'nin fetvaları, **Bostanzâde Muhammed b. Ahmed Efendi** tarafından toplanmıştır. Bablara ve fasıllara ayrılmıştır.

2. Ma'rûzât: **Ebüssuûd Efendi**'nin **Kanûnî Sultan Süleyman**'a arzetmiş olduğu fetvalardır. Padişahın iradesi alındığı için kadılara bağlayan ve uyulması zorunlu hale gelen bu fetvalar, muhtemelen **Ebüssuûd Efendi**'nin ölümünden sonra **Şeyhülislâm Hâmid Efendi** tarafından toplanarak **II. Selim**'e yeniden arzedilmiş ve uzun yıllar mahkemelerde yürürlükte kalmıştır. Eser, **Ahmed Akgündüz** tarafından (*Osmanlı Kanunnâmeleri* IV, 39-75) yayımlanmıştır.

3. Arâzî-yi Harâciyye ve Öşriyye Hakkında Kanun ve Fetvâlar: Kanunnâme, Kanûnü'l-Muâmelât adlarıyla da kaydedilen bu eser, **Ebüssuûd Efendi**'nin Osmanlı mîrî arazi hukukunun temelini oluşturan on kadar uzun fetvası veya bu fetvaların mukaddimesini oluşturan *"kânûn-ı cedîd"* nüshalarıdır. Tamamı **Ahmet Akgündüz** tarafından neşredilmiştir (*Osmanlı Kanunnâmeleri,* IV, 78-91).

4. Risâle fî Vakfi'l-Menkûl ve'n-Nukûd: Mevkıfü'l-Ukûl fî Vakfi'l-Menkûl veya *Risâle fî Cevâzi Vakfi'n-Nukûd* gibi adlarla

da anılan bu Arapça risâlede taşınır malların ve paranın vakfedilmesi konusu ele alınmıştır. Risâle, İstanbul'da tarihsiz ve taşbaması olarak yayımlanmıştır.

5. Bidâ'atü'l-Kadî li-İhtiyâcihî fi'l-Müstakbel ve'l-Mâzî: Osmanlı kadılarının uyması gereken usûl ve erkânı anlatan önemli bir risâledir.

6. Fetâvâ Kâtiblerine Tenbih: Fetva müsevvidlerinin uyması gereken kurallarla ilgili bir risâledir.

7. el-Fetva'l-Müteallika bi-Beyâni'l-Vakti'l-Mu'tebere li'l-Hasâd ve İstihkâki'l-Galât: Osmanlı hukukunda araziden alınan ürünlerin hasat vakitleriyle vergi tahsil zamanlarını anlatan ve daha sonra kanunnâmelerin temel kaynağı haline gelen bu fetvanın hem Arapça'sı hem de Türkçe'si mevcuttur.

8. Gamezâtü'l-Melîh fî Evveli Mebâhisi Kasri'l-Âmm mine't-Telvih: Hanefî hukukçusu **Sadrüşşerîa Ubeydullah**'ın *et-Tavzîh Ale't-Tenkîh* adlı fıkıh usûlüne dair eserine **Seyyid Şerîf el-Cürcânî** tarafından *et-Telvîh* adıyla yapılan hâşiyeye **Ebüssuûd Efendi** tarafından yazılmış bir ta'liktir.

9. Sevâkıbü'l-Enzâr fî Evâ'ili Menâri'l-Envâr: Hanefî hukukçusu **Ebü'l-Berekât en-Neseff**'nin usûl-i fıkha dair *Menârü'l-Envâr* adlı eserinin ilk kısımlarının Arapça şerhidir.

10. Hasmü'l-Hilâf fi'l-Mesh Ale'l-Hifâf

11. Risâle fî Vakfi'l-Arâzi ve Ba'zı Ahkâmi'l-Vakf: Osmanlı arazi hukukunu, arazinin nasıl vakfedileceğini ve özellikle irsâdî vakıfları konu edinen bir risâledir.

12. Risâle fî Tescili'l-Evkâf: Özellikle nakit para vakıflarının tesciliyle vakfının tamamlandığını anlatmak için kaleme alınmıştır.

13. Risâle fî Vakfi't-Tavâhîn ale'l-Arzi'l-Mevkûfe li'l-Gayr

14. Öşür Hakkında Risâle: Osmanlı vergi hukukunun şer'î esaslarını açıklayan bu risâle, **Ahmet Akgündüz** tarafından neşredilmiştir (*Osmanlı Kanunnâmeleri*, IV, 95-104).

Dil ve Edebiyat Alanındaki Eserleri

1. Galatât-ı Ebüssu'ûd (Galâtât-ı Avâm): Risâle fî Tashîhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'n-Nâs ve Sakatâti'l-Avâm adlarıyla da kaydedilen bu risâle, halk arasında yanlış kullanılan bazı kelimelere dairdir. Eser, **Mustafa Şevket** tarafından şerhedilmiştir (İstanbul 1318).

2. el-Kasîdetü'l-Mîmiyye

3. el-Kasâ'idü'l-Arabiyye: **Ebüssuûd Efendi**'nin çeşitli Arapça kasidelerini toplayan bir mecmuadır.

4. Kasîde fî Risâi's-Sultân Süleymân: **Kanûnî**'ye yazdığı Türkçe mersiyedir.

5. Münşeât-ı Ebüssu'ûd: **Ebüssuûd**'un resmî mensur yazılarıdır.

Ebüssuûd Efendi'nin ayrıca akaide dair *Risâle fî Beyâni'l-Kazâ ve'l-Kader* (İstanbul 1764), tıbba dair *Risâle li-Ecli't-Tâûn* adlı iki risâlesiyle **Vezir Semiz Ali Paşa**'nın arzusu üzerine kaleme aldığı duanın önemini anlatan, bir mukaddime ve yedi babdan meydana gelen bir dua mecmuası vardır. *Duânâme-i Ebüssu'ûd, Risâle fî Ed'iyeti'l-Me'sûre, Risâle-i Mergûbe* ve *Mecmûa-i Deavâ* adlarıyla anılan bu eserde dualar sade bir dille Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1260, 1277, 1344).

KAYNAKLAR: Ebüssuûd Efendi, *Risâle fî Vakfi'l-Menkûl ve'n-Nukûd*, Süleymaniye Ktp., Yenicami nr. 676, vr. 156[a]-165[b]; a.mlf., *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Kahire, ts., I, 4; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 11, s. 301; Atâî, *Şakâik-i Nu'mâniyye Zeyli*, s. 183; Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c.1, s. 722; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 119-124; Ayderûsî, *Târîhu'n-Nûri's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşir*, Beyrut, ts., s. 215 vd.; Taşköprüzâde, *eş-Şakâik*, Beyrut 1975, s. 206-207; Mecdî, *Şakâik Tercümesi*, I, 349-351; Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, İ.Ü. Ktp., nr. 5959, vr. 166[b] vd; *Keşfü'z-Zünûn*, I, 509, 526; II, 898, 1347, 1480, 1826, 1919, 2036, 2040; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 401-402; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşâyih* (nşr. Ziya Kazıcı), İstanbul 1978, s. 23-24; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 247; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I, 169-170; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 235; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 358 vd.; a.mlf., *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul 1990-93; I; IV; VI, tür. yer.; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. X, s. 365-371.

TARKAN KABA

ÜFTÂDE (R.H) (ö. 988/1580)

Türk tasavvuf kültüründe önemli bir yeri olan Celvetiyye Tarîkatı'nın kurucusu **Mehmed Muhyiddîn Üftâde**, Bursa'da İnebey Çarşısı'nın üstünde Araplar Mahallesi'ndeki bir evde dünyaya geldi (895/1490). Babası aslen Manyaslı, annesi Bursa Hamamlıkızık köyündendir.

Üftâde'nin asıl adı, bütün kaynaklara göre **Mehmed**'dir. **Muhyiddîn** ismini ise önceleri bazı şiirlerinde mahlâs olarak kullandığı ileri sürülmektedir. Fakat bu mahlâsla bize ulaşan herhangi bir şiirine rastlanmamıştır. Muhtemelen, gençlik yıllarında bu mahlâsı kullanmış ve daha sonra terk ederek **Üftâde**'yi seçmiştir.

Bu adı seçmesi ise mânevî bir uyarı sonucu olmuştur: **Mehmed Muhyiddîn**, dinleyenleri vecde getiren güzel sesiyle Ulucami ve bazen de Doğanbey Mescidi'nde ezan okur; halk onu dinlemek için cami etrafında toplanırdı. Bir gün caminin mütevellisi tarafından bu hizmetine mukabil kendisine birkaç akçelik maaş bağlandı. Bu maaşı kabul eden Müezzin **Mehmed**, o gece rüyasında *"mertebenden Üftâde oldun (düştün)"* hitabıyla ikaz olundu. Bunun üzerine derhal maaşı terk ederek bu adı kendisine lakab edindi. Farsça'da; *"düşmüş, âşık, mazlum, uysal ve alçak gönüllü"* anlamlarına gelen *"Üftâde"* ismi, bu tarihten sonra şiirlerine de mahlâs oldu ve menkıbeleriyle birlikte günümüze kadar ulaştı.

Üftâde daha ufak bir çocukken **Muslihiddîn Efendi** adında ermiş bir zâtın yanında ilk tahsilini görmüş ve bu arada onun birçok kerâmetini müşahede etmiştir. Irgandı Köprüsü yanındaki Selçuk Hatun Mescidi'nin imamlığını yapan bu zât, **Üftâde**'ye yakın alâka ve şefkat göstermiş; onun velîler kervanına katılmasında ilk zemini hazırlayanlardan biri olmuştur. Hatta bir defasında **Üftâde**, hocası **Muslihiddîn Efendi**'ye: *"Lutfedin, beni dahi tevecküh ü tahkik eylediğiniz tarîka hemrah u refîk idin"* diye rica etmişti. Fakat hocası, henüz böylesine küçük bir çocuğu tarîkata sokmak istememiş; ancak bir gün onun da *"kâbe-i maksuda"* vasıl olacağını işaret etmekle yetinmişti.

Üftâde'nin yine o yaşlarda, **Abdal Mehmed** adında kerâmet sahibi bir meczûbla da yakınlığı vardır. Bu zât sayesinde birtakım keşif ve kerâmetlere nail olduğunu, bizzat kendisinden

nakledilen bir menkıbeden öğreniyoruz. Kim olduğunu tam olarak bilemediğimiz bu zâtın, Deveciler Mezarlığı yakınlarında türbesi olduğuna dair bir kayıt mevcuttur.

İlk tahsilini böyle bir atmosferde tamamlayan **Üftâde**'yi babası, çalışmak üzere bir kazzazın (ipekçi) yanına vermişti. Bu, onun yeni içine girdiği vecd dünyasını alt üst etmeye yetmiş; adeta kaynakları kurumuştu. Kendi değerlendirmesine göre esasen kazzazlık, diğer mesleklere nazaran hafif ve kolay bir meslekti. Fakat o, buna rağmen işinden hoşlanmamış; zor ve nefretle çalışmıştı. Belki de bu yüzden, pek geçinemediği ustasıyla bir gün Ulucami'de karşılaşmış; aralarında geçen konuşmadan sonra **Üftâde**, sonradan çok pişman olacağı bedduayı ağzından kaçırıvermişti. Bu bedduanın etkisi hemen görülmüş, o gece ustası ve aynı hafta içinde de kendisini çalışmaya zorlayan babası vefat etmişti.

Üftâde'yi kazzazlıktan soğutan asıl önemli sebep, bu mesleğe ilk başladığı sıralarda tanıyıp intisâb ettiği **Hızır Dede** olmalıdır. Tasavvuf tarihinde çok az tanınan bu zât, **Üftâde**'nin tek ve ölümüne kadar hizmet ettiği mürşididir.

Hızır Dede, Mihalıç kasabasında koyun çobanlığı yaparken soğuktan ayakları donarak muk'ad (kötürüm) olunca *"gayrın ganemini ra'y itmekten ise kendi kuvâ-yı rûhâniyyemi ra'y itmek evlâdır"* deyip Bursa'ya gelerek yerleşmiştir. İkâmet ettiği yer hakkında muhtelif görüşler vardır. Buna göre Ulucami yanında Eski Minare dibinde veya buradaki Vaiziyye Medresesi'nde ya da ailesiyle birlikte Pınarbaşı'nda bir evde ikâmet etmiştir.

Hızır Dede, müridi **Üftâde**'yi ilk planda zâhir ilimlerini öğrenmeye teşvik etti. Ondört akçe verip *Ebu'l-Leys Mukaddime*'si aldırtarak kendisi veya **Mehmed Dede** adında bir dervişe okutturdu. **Üftâde**'nin **Hızır Dede**'den sonra zâhirî ilimlerin tahsiline devam edip etmediğini bilmiyoruz. Fakat onun 16 yaşında Ulucami'de fahrî müezzinliğe başladığı zikredilmektedir. Şu halde **Üftâde**, 16 yaşına kadar belirli bir seviyeye gelmiş olmalıdır. **İsmail Hakkı**, **Üftâde** için: *"İlm-i nahv okurken ulûm münkeşif olup bir dahi üstada müracaat etmedi ve talebe-i ulûma ifadeye başladı ve istihrac etmediği ilim kalmadı"* demekte; **Hüsâmeddîn Bursevî** ise onun daha sonraları tefsir okuttuğunu haber vermektedir.

Vakıat-ı Üftâde'ye bakıldığında onun Arapça ve Farsça'nın

yanında tefsir, hadis, siyer, kelâm gibi ilimlere de hâkim olduğu görülmektedir. **Üftâde**, Farsça'yı daha sonraları vaizlik yaptığı sıralarda öğrenmiş olmalıdır. Rivayete göre, **Üftâde**'nin halifelerinden **Velî Dede**, bir gün rüya tabiri için şeyhinin halvethanesine gitmiş, fakat içeride konuşmalar olduğunu duyunca girememiştir. Az sonra **Üftâde** kapıyı açıp kendisini içeri çağırınca kimsenin olmadığını gören **Velî Dede**, şeyhine kiminle konuştuğunu sormuş; o da bu durumu şöyle izah etmiştir: *"**Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** geldi. 'Benim kitabım Mesnevî'yi vaazda nakletdiniz' diye buyurdular. Ben dahi 'Kat'a lisân-ı Fârisî bilmezem' deyince Hazret-i **Mevlânâ** dahi 'Hele sen başla, o lisan sana münkeşif olur' buyurdular."* **Velî Dede**, o günden sonra **Üftâde**'nin bir *Mesnevî* aldırıp vaazlarında nakillerde bulunduğunu ifade etmektedir. **Üftâde**, bizzat kendisi de *Vâkıât*'da: *"Bir gün **Mevlânâ**'ya Mesnevî'yi bilmem didim. Bana ta'lim eyledi, yedi mertebeye ma'rifet hâsıl oldu"* diyerek, bu durumu teyid etmektedir. Bilindiği gibi **Mevlânâ**, **Üftâde**'den üç asır önce yaşamıştır.

Sonuç olarak **Üftâde**, düzenli bir medrese tahsili görmemiş olsa bile onun yeterli bir eğitim aldığı muhakkaktır. Zira, yukarıda bahsi geçen *Vâkıât* adlı eser, onu ilmî kudretine delil olarak gösterilmiştir. Meselâ, Mısrî Dergâhı şeyhi **Mehmed Şemseddîn Efendi** *Vakıat* için: *"Cenâb-ı **Üftâde**'nin nasıl bir ummân-ı bî-pâyân olduğunu gösterir"* demektedir. Büyük Celvetî şeyhlerinden *Rûhu'l-Beyân* müellifi **İsmail Hakkı Bursevî**, tefsirinde *"kâle merci'u tarîkatına"* veya *"kâle **Üftâde Efendi**"* ifadeleriyle bu eserden pek çok nakillerde bulunmuştur. **İsmail Hakkı**'nın şeyhi **Osman Fazlî** de **Üftâde**'yi âyet ve hadislere verdiği iş'ârî mânâlar sebebiyle **Şeyh-i Ekber** ve **Sadreddîn-i Konevî**'ye benzeterek övmüştür.

Üftâde, gençlik yıllarında şeyhi **Hızır Dede** vesilesiyle zâhirî ilimlere yöneldiği gibi bir taraftan da kendisini ibadet ve taate vermiştir. Babası ve ustasının vefatından sonra erkek kardeşi, kız kardeşi ve annesiyle kalan **Üftâde**, bir müddet daha kazzazlığa devam ederek evi geçindirmiş; annesi de ipek bükerek kendisine yardımcı olmuştur. Sonra kardeşi vefat etmiş, kız kardeşi evlenmiş, annesi de kızının yanına gitmiştir. Böylece yalnız kalan **Üftâde**, kendini tamamen şeyhinin hizmetine vermiştir. Öyle ki bir taraftan riyâzet ve mücâhede ile meşgul olurken diğer taraftan da onsekiz yaşının daha altında iken, mahalle çocuklarının kahkahaları arasında, şifalı sulara ihtiyacı olan muk'ad olan **Hızır De-**

de'yi sırtında kaplıcalara götürüp getirmiştir.

Sekiz yıl şeyhine hizmet eden ve onsekiz yaşında onu kaybeden **Üftâde**'nin, on yaşında bir çocukken **Hızır Dede**'ye intisâb ettiğini kabul etmek durumundayız. Zira kaynaklar **Üftâde**'nin **Hızır Dede**'nin müridi olduğu hususunda birleşmektedirler. Ancak çoğunluk, onun **Hızır Dede**'nin sağlığında kendisinden hilâfet aldığını söylerken; bir kısmı da vefatından sonra, üveysî yolla hilâfet aldığını belirtmektedirler. Nitekim **Üftâde**, şeyhinin vefatından sonra keşfinin açıldığını haber vermektedir.

İsmail Hakkı, bir sâlikin kırk sene mürşidinin terbiyesine muhtaç olduğunu, bundan evvel mürşidini kaybeden sâlikin bu yolun yetimi sayılacağını ifade ederek, sülûk erbâbının çoğunun yetim kaldığını; **Üftâde** ve **Hüdâyî**'nin de bunlardan olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla birçok evliyanın mürşidlerinden icâzet almalarına rağmen onların vefatıyla birlikte nice zahmetlere düştüklerini fakat daha sonra üveysî yolla kemâlâta ulaştıklarını belirterek **Üftâde**'nin durumuna da açıklık getirmiştir.

Şeyhinin vefatıyla yapayalnız kalan **Üftâde**'nin şu sözleri, durumunu gayet iyi açıklamaktadır: *"Onsekiz yaşında iken şeyhim ahirete rıhlet eyledi. Ben azim zahmetde ve büyük meşakkatde kaldım. Bu yolda Allah Teâlâ bir kapu açmadı. Bir gün gördüm ki vücûduma âlem-i mânâdan birkaç katre vâki oldu. Andan sonra keşfim açıldı. Her ne gördüm ise andan sonra gördüm."* Sülûkunu tamamlayışını da şöyle açıklıyor: *"... Andan sonra âlem-i istiğraka düşüp altı-yedi günde seyreyledim. Ne nefsim kaldı ve ne sivâ kaldı."*

Üftâde'nin Halvetiyye ricâlinden **Sünbül Sinân Efendi**'ye (ö. 936/1529) intisâb ettiğini söyleyenler varsa da bu doğru değildir.

Mehmed Muhyiddîn Üftâde, müezzinlik, imamlık ve irşad hizmetleriyle devamlı surette cemaatle iç içe yaşamış; halkın arasına girmiş ve insanlardan kopmamıştır. Daha sonraları *"ihtilât hayırdır"* diyerek, tespit ettiği celvet prensibini, tarîkatına ad olarak koymadan önce, bizzat yaşamıştır.

Onaltı yaşında Ulucami'de fahrî müezzinliğe başlamış ve bu vazifeyi onsekiz yıl sürdürmüş, bu arada Ulucami, Doğanbey gibi birçok mescidde yeri geldikçe imamlık ve müezzinliği birlikte yürütmüştür. Tahminen otuzdört yaşlarından sonra vaaz ve irşadla

meşgul olmuştur. Perşembe günleri Doğanbey Mescidi'nde, bazı Cuma günleri de Namazgâh'ta ve diğer camilerde hitabette bulunan **Üftâde**'nin vaazlarını halk büyük bir ilgiyle takip etmiştir. Daha sonraları Kaygan Camii'nde vaaz ettiği anlaşılan **Üftâde**'yi, **Aziz Mahmûd Hüdâyî** burada tanıyarak intisâb etmiştir.

Üftâde, **Kâsım Paşa**'nın görevde bulunduğu sıralarda, muhtemelen 41-48 yaşlarında iken resmen Emir Sultan Camii hatipliğine tayin edilmiştir. Rivayete göre **Üftâde**, önceleri halkın baskılarına rağmen bu vazifeyi kabul etmemiştir. Fakat **Emir Sultan** (ö. 833/1430), rüyada veya keşfen *"bizim hitabetimizi ve camimizde hizmetimizi kabul idiniz"* deyince **Üftâde**, bu vazifeyi kabul etmiştir. Buradan aldığı günlük dört akçeyi halvette bulunan dervişlere taksim ederek onların başka bir işle uğraşmasını yasaklamıştır.

Hayatının sonuna kadar bu vazifeyi sürdüren **Üftâde**, son zamanlarda dağın eteğinde yaptırdığı tekke ve bitişiğindeki camide daha ziyade irşadla meşgul olmuş; burada tarîkatını yaymıştır. Yerine **Haleblizâde Mahmûd Efendi** isminde bir müridini hatip yardımcısı olarak tayin etmiştir. Bu zât kadılık eğitimi görmüş ve **Muallimzâde**'den mülâzım olmuş ilim ehli bir kişiydi.

Üftâde Mehmed Muhyiddîn'in bu faaliyetleri ve tasavvufî kişiliği, devrindeki her tabakadan insanın takdirini toplamış, bir kısım padişah ve devlet adamı dahi elini öpüp hayır duasını almışlardır. **Kanûnî Sultan Süleyman**, **Üftâde**'yi İstanbul'a davet etmiş ve kendisini yedi adım istikbal ederek hürmetle karşılamıştır. Tekkesine birkaç köy vakfetmek istemişse de **Üftâde**, bunu kabul etmemiştir. Hisar'da türbesinin yanındaki caminin yerinde daha önce bir kilise var iken **Üftâde**, buraya bir cami inşa etmek üzere **Kanûnî**'ye rica ederek izin almıştır.

Yine meşâyih sohbetine meyilli olduğu söylenen **Sultan III. Murad** ve annesi **Nur Bânû Sultan**, zaman zaman **Üftâde**'yi gizlice ziyaret etmiş, hayır duasını almışlardır. Fakat bunların gerek para gerekse arazi vakfetme isteği, dünyalığa rağbet etmeyen **Üftâde** tarafından kabul görmemiştir.

Üftâde, zamanının politik meselelerine doğrudan doğruya karışmamakla beraber, **Yavuz Sultan Selim** tarafından İran Şîîleri'ne karşı girişilen mücadele devam ettiği sürece o da Safevî hanedanının Râfizî politikasına karşı durmaktan geri kalmamış-

tır. 986 (1587) tarihinde İran ordusunu hezimete uğratan **Lala Mustafa Paşa**'ya müridi **Hüdâyî**'ye yazdırdığı mektubunda, *"Ashâb-ı Resûlullah'ın intikamını alması"* için dua ve niyazda bulunmuştur.

Üftâde Mehmed Muhyiddîn, uzun ve bereketli bir ömür sürdükten sonra 93 yaşları civarında 12 Cemaziyelahir 988 (26 Temmuz 1580) tarihinde Hakk'a yürümüştür. Hisar Camii yanındaki türbede medfundur.

İsmail Hakkı Bursevî, keşfine dayanarak **Üftâde**'nin uzun boylu, uzun sakallı, kumral bir zât olduğunu haber vermektedir. Ölümüne şu mısrayla tarih düşürülmüştür:

Düşdi dile kalemden tarih-i irtihal Üftâde Üftâde.

Halife ve Müridleri

Üftâde'nin halifelerinin tamamı tespit edilememiştir. **Üftâde**'ye yakın olan kaynaklar bile bu konuda detaylı bir bilgi vermemiştir. Bu bakımdan isimleri zikredilenler müstesna, diğerlerinin devrinde fazla tanınıp şöhret bulmadığı söylenebilir. Ancak ileride adları zikredilecek olan bazı müridlerinin halife olma ihtimali de vardır.

Üftâde'nin tanınan halifeleri şunlardır:

1) **Üftâdezâde Şeyh Mehmed Efendi** (ö. 994/1586)

2) **Muabbir Velî Dede** (ö. 1010/1601)

3) **Üftâdezâde Şeyh Mustafa Efendi** (ö. 1017/1608)

4) **Aziz Mahmud Hüdâyî** (ö. 1038/1623)

Hayatları bilinmeyen halifeleri ise şunlardır:

1) **İşkembeci Dede Can Âlim Efendi**

2) **Tirevî İbrahim Efendi**

3) **Hayreddîn Efendi el-Bursevî**

Menkıbeleri

Hüdâyî İle İlgili Bir Menkıbesi: **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, Bursa'nın kutbu **Üftâde**'ye intisâb ettikten sonra onun yanında sıkı bir riyâzet ve nefs terbiyesine başladı. **Üftâde** bir gün müridine çarşıdan ciğer ve sakatat alıp bir sırığın ucuna taktıktan sonra

Bursa'da halkın kalabalık olduğu yerlerde satmasını emretti. **Hüdâyî**, Bursa'da kadılık yapmış ve daha sonra almış olduğu birtakım mânevî işaretlerle kadılığı bırakıp **Üftâde**'ye gelip teslim olmuştu. Fakat nefsin esaretini kıramamıştı. Bu vazife kendisine çok ağır gelmekle birlikte emre tâbi oldu. Eski Bursa kadısını, sırtında ciğer satarken gören halk, kahkahalarla gülmeye, alay etmeye ve *"kadı delirmiş"* demeye başladılar. Fakat o, vazifesini büyük bir sabırla tamamladı ve nefsinin kumandanı olmayı başardı. O sırıklar bugün hâlâ Üftâde Tekkesi'nde durmaktadır. Bundan sonra **Üftâde**, ona dergâhın helâlarını temizleme işini verdi. Bir gün **Hüdâyî**, abdesthaneleri yıkarken dışarıdan birinin davul çalarak *"Bursa'ya yeni bir kadı tayin oldu"* dediğini işitti. Halk yeni kadıyı istikbal edecekti. **Hüdâyî**, birden bire nefsine aldanarak içinden geçen şu sözlere engel olamadı: *"Yeni kadı geliyor ha.. Bîçâre **Mahmûd**, sen böyle bir mesleği bıraktın; şimdi abdesthanelere hizmetkâr oldun."* Bir anlık gafletten sonra derhal toparlanan **Hüdâyî**, nefsini ayaklar altına alacağına dair şeyhine verdiği sözü hatırladı ve tövbekâr oldu. Sonra da nefsini tahkir için elindeki süpürgeyi atarak taşları sakalıyla süpürecekken arkasından **Üftâde** beliriverdi. *"Evlâdım, sakal mübarek şeydir; onunla böyle bir iş yapılmaz"* diyerek, omuzundan yakaladı ve bu mertebeyi atlattığını müjdeledi. Sonra da **Hüdâyî**'yi alıp dergâha götürdü.

Bir Müridiyle İlgili Menkıbesi: Dedelerden birisi, o zamanki şehrin kenarında, Çekirge'de oturuyordu. Her gün sabah namazını **Şeyh Üftâde**'yle birlikte hankâhta kılar ve gördüğü vakıaları tabir ettirirdi. Sonraları ihtiyar zahmetle gidip gelmeye çalışırken bir gün **Üftâde**, Dede'nin evine yakın bir ağacın gölgesinde görünüp *"Şimdiden sonra her gün biz buraya gelelim, sen zahmet eyleme"* diye tenbih etti. Hakikaten o günden sonra **Üftâde**, her gün orada hazır olup müridini dinledi.

Kemâl Dede İle İlgili Menkıbesi: **Aziz Mahmûd Hüdâyî** vaaz ederken bu menkıbeyi birkaç kere halka anlatmıştı: *"**Pîr Üftâde**'nin **Kemâl Dede** adında, kerâmet sahibi bir dervişi vardı. Bu zât kırkların sancaktarıydı. Fakat o, her şeyden önce vuslat yolunun yolcusuydu. Bir noktada takılıp kalmak istemiyordu. Hakk'a yürüyordu. Bir gün havada parlak bir nûr zâhir oldu. Kırklar:*

*'Bu nûr Bursalı **Pîr Üftâde**'nindir' dediler. Bunun üzerine **Kemâl Dede**, kırklarla vedalaştı ve nûru takip ederek Bursa'ya*

*geldi. Burada **Pîr Üftâde**'nin elini öptü ve ona teslim oldu. Bundan sonra onun için artık çileli bir hayat başlayacaktı.*

Hüdâyî devamla şeyhi **Üftâde**'nin **Kemâl Dede** hakkındaki şu sözlerini nakletmektedir:

"Dedem bize geldikten sonra otuz yıl nefs elinden neler çekmiştir?"

Bundan sonrasını **Kemâl Dede**'den dinleyelim:

*"Ben fakir, Hz. Şeyh'e geldiğimde beni odun taşıma hizmetine verdi. Günlerce dağdan odun çektim. Emirleri gereği ondan izinsiz ağzıma bir lokma koymazdım. Ayrıca kimsenin yemeğini yemememi tenbih buyurmuşlardı. Odundan geldiğim zaman bana kuruca bir ekmek verirler, bazan da küflü ekmek yediririlerdi. Başka bir şey yemezdim. Uzun zaman böylece devam ettim. Bir gün odun getirdiğimde iyice acıkmıştım. O gün bana ekmek vermediler ve bana: 'Bu gün iftar etme. Eğer sana yarın yolda gelirken taam verirlerse sakınasın, ekl itmeyesün, bana getür' diye buyurdular. Ben de n'ola deyip, huzurlarından ayrılarak evime geldim. O gece yalnız sucağız ile iftar ettim. Ertesi gün aç karınla oduna gittim. Odunu kesip yükledikten sonra, dönerken açlıktan iyice tâkatim kesildi. Zorlukla yola devam etmeye çalışıyordum. Bu esnada biriyle karşılaştım. Bana henüz pişmiş, yağlı, sıcak ve ak bir ekmek verdi. Nefsim o ekmeği ye dedi, ben yemedim. Ye dedi, gene yemedim. Nefsim o kadar çok ısrar etti ki, tarifi mümkün değil. Neticede nefse muradını vermedim. Efendimiz hazretlerinin himmet-i âliyeleri ile sabrettim. Nihayet büyük güçlükler içerisinde odunu menzile getirip yıktım. Yolda karşılaştığım adamın verdiği yağlı ekmeği de götürüp Efendi hazretlerine verdim. Bana tekrar kuru ve küflü bir ekmek verdiler. O gece onunla karnımı doyurdum. Ertesi günü Efendi hazretleri fakiri saadetle huzurlarına davet buyurup: '**Kemâl Dede**, gayrı oduna gitme. Hizmetin tamam itdik. Şimdiden sonra sülûkta ol' diye buyurdular."*

Bu menkıbeler, **Üftâde**'nin müridlerini nasıl terbiye ettiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Eserleri

Kaynakların bildirdiğine göre **Üftâde**'nin *Vakıat, Divan* ve *Hutbe Mecmuası* adlı eserleri vardır. Bunlardan *Hutbe Mecmuası* İstanbul, Ankara, Bursa Kütüphaneleri ve Üftâde Tekkesi'ndeki

araştırmalarımıza rağmen bulunamamıştır.

1. Divan: Altmış civarında şiir ve ilâhîyi ihtiva etmektedir. Bunların hepsinde *"Üftâde"* mahlâsını kullanmıştır. Şiir ve ilâhîler daha çok zâhidânedir. Coşkun ifadelere pek rastlanmaz. Eser, **Bursalı Mehmed Tahir** tarafından tertip edilerek İstanbul'da 1328 (1910) tarihinde basılmıştır. İlâhîlerinden:

Yine dûş oldı yârin cemâl-i şem'ine
Götürüp yüzden nikâbı gark olup envârına

mısralarıyla başlayan kısımlarını **Ali Örfî el-Melâmî** (ö. 1305/1887), *Şerh-i Nutk-ı Üftâde* adıyla yazdığı eserde şerhetmiştir.

2. Vakıat: **Üftâde**'nin en büyük eseri olan bu kitap, Celvetiyye Tarîkatı'nın da ilk yazılı kaynağıdır. Tamamı 500 varak civarındaki bu Arapça eserin asıl adı: *"el-Kelimâtü'l-Âliye ani't-Tibri'l-Meskûk Câriye Beyne Hadreti'ş-Şeyh ve Beyne Hâza'l-Fakîr fî Esnâi's-Sülûk"* dur.

Aziz Mahmûd Hüdâyî, 984 (1576)'de **Üftâde**'ye intisâbından 987 (1579) tarihinde halife oluncaya kadar geçen üç yıllık zaman zarfında mürşidi **Üftâde**'den duyduklarını biraraya getirmiş ve böylece *Vakıat* meydana gelmiştir.

Fikirleri

Bazı Tasavvufî Hal ve Istılahlar

1. Müridin İrşadında İstifade Edilen Kaynaklar (mürşid, halife, rüya, havâtır, vakıa): Her tarîkatta olduğu gibi Celvetiyye Tarîkatı'nda bir mürşidin gözetimi altında sülûk edilir. Mürşid, Hz. Peygamber ile sâlik arasında bir vasıtadır. Müride gereken, meşâyihten birine kalbini bağlayıp biat etmek ve ahdini muhkem tutmaktır.

Rüya: Berzah âlemindeki şekil ve suretlerin uyku halinde kişiye yansımasıyla meydana gelir. Fakat bunların bazıları dünyada zâhir olurken bazıları olmaz. Tabiat, nefs, ruh ve sır mertebeleri de sâlike rüya tarzında görünür ve sâlik bunlardan hangisinde olduğunu anlayabilir. Bazan da mücâhede neticesinde gördüğü güzel rüya ile mükâfatlandırılır.

Havâtır: Hatır kelimesinin çokluğu olan bu terim, sâlikin

kalbine Allah Teâlâ'dan veya meleklerden yahut da nefs ve Şeytan'dan bir hitap mânâsında gelen şeye denir. Bunların hepsi söz türündendir. Bunlar şeriata aykırı ise şeytanî, tarîkata aykırı ise nefsanîdir. Bunlarla amel edilmez. Şeytanî olanlar genellikle şehvetle ilgilidir. Nefsanî olanlar heva-heves, kibir ve kötü ahlâkla ilgilidir. Kulluğa, hayra, hasenata, haramdan kaçınmaya davet eden hatıralar melekîdir. Bir de doğrudan Hak Teâlâ'dan gelen, marifetle ilgili hatıralar vardır ki bunlar mutlaka meydana gelir. Kul, bu hatıralara muhalefet edemez. Şeytanî hatıralar tabiat, nefsanî hatıralar nefs, melekî hatıralar da ruh mertebesindeki sâlike gelir. Rahmanî hatıralar ise hatıra suretinde geliyorsa ruh, tecellî suretinde geliyorsa sır mertebesiyle ilgilidir. Sâlike bulunduğu mertebenin aşağısı veya yukarısı ile ilgili hatıralar da gelebilir. Bu durum, onun mertebesinden düştüğüne ve yükseldiğine alâmettir. Mertebesinden düşen sâlik istiğfar, yükselen ise şükretmelidir.

Vakıa: Hatıra sabit ve daim olur veya bazan ilham, müşahede veya kerâmet şeklinde meydana gelirse buna *"vakıa"* denir. Bu, ruh ve sır mertebesinde yani melekût âleminde seyreden sâliklerin muhatap olduğu bir haldir. Bunun için hatıradan daha üstündür. Bununla beraber vakıa da rüya gibi yoruma muhtaçtır. Sahih vakıalar ise azdır.

Keşf: Vakıadan daha yüksek hallerden biri de keşftir. **Üftâde**, keşfi şöyle tarif etmektedir: *"Bir nesne ki kalbe tevecüh tarîkından zâhir ola, ol keşiftir."* Yani kalbi bir aynaya benzetirsek kendisine aksedecek her türlü suret ve görüntüyü göstermeye kabiliyetlidir. Önemli olan, aynayı kendisine aksedecek suretlere çevirmektir.

Vahdet-i Vücûd: **Üftâde**'ye göre *"vücûd"* un mânâsı vahdettir, birliktir. *"Vahdet"*i bulmak ancak beşerî his ve sıfatlar söndükten ve kaybolduktan sonra mümkün olur. Hakikat sultanı Allah'ın tecellileri zuhûr ettiği zaman beşerî varlık için bekâ tasavvur edilemez.

Üftâde, bunu bir şiirinde şöyle terennüm eder:

İçüp mahbûb elinden cam- ı vahdetten şarab
Vakıf oldı çün ene'l-Hak sırrının esrârına

Bununla birlikte **Üftâde**, **Mevlânâ** ve **İbn Arabî**'nin tartış-

malı konularına girmemeye çalışmıştır. Müridlerine, Hz. Peygamber'in ve sahabenin itikadına muhalif şuhûd hasıl olsa bile iltifat etmemelerini, şeriatla telifi mümkün değilse o şuhûdu terketmelerini tenbihlemektedir. Ayrıca o, hülûl ve ittihad fikrini kesinlikle reddetmekte; bu düşüncenin esasta vahdet-i vücûda ters düştüğünü izah ederek bu fikre sahip olan varsa onların ilhâda düştüğünü haber vermektedir. Marifeti şeriatla sınırlandıran **Üftâde**, müridi **Hüdâyî**'ye hilâfet verirken, *"Şerîat-ı Şerîfe'ye her halde riâyet eyle, her ne kadar yüksek mertebede olursan da"* demek suretiyle, bu konudaki titizliğini göstermektedir.

Üftâde, keşf ve marifetle ilgili hususların başkalarına anlatılmasına da karşıdır. Eğer anlatılacaksa bu tür meseleler *"şeriat libasına"* koyulup öyle anlatılmalıdır. Bunu da ancak âlim olan meşâyih yapabilir. Nitekim **Hallâc-ı Mansur** ve bir kısım ümmî meşâyih bunu yapamadıkları için başları derde girmiştir.

Üftâde, hayranı olduğu **Mevlânâ**'nın bile bazı hallerini varta olarak değerlendirmekte, şeriatla telifi güç olan hususlarda ona iştirak etmemektedir. Onun bu hassasiyeti asırlar boyu varlığını sürdüren Celvetiyye Tarîkatı üzerinde tesirli olmuştur. Nitekim Celvetiyye Tarîkatı'nın günümüze kadar devam eden istikâmet çizgisinde **Üftâde**'nin önemli payı inkâr edilemez bir gerçektir.

KAYNAKLAR: *Menâkıb-ı Üftâde*, (müellifi meçhul), Mustafa Kara Özel Ktp. s. 33; Hüseyin Vassaf, *Seftne-i Evliyâ-yı Ebrâr ve Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Kit. nu; 2306, c. 2, s. 362; *Yadigâr-ı Şemsi*, (m.) s. 27; Mustafa Bahadıroğlu, *Üftâde: Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiyye Tarîkatı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1990; Hüsâmeddîn Bursevî, *Menâkıb-ı Üftâde*, Mustafa Kara Özel Ktp. s. 58; İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, İst. 1291 h. s. 77; Aziz Mahmûd Hüdâyî *Vakûât-ı Üftâde Tercemesi*, (Kısmî Tercüme: Mehmed Muizzüddîn) İsmail Erünsal Ktp.; İsmail Beliğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa 1302 h. s. 106; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, İst. 1325 s. 67; Gazzizâde Şeyh Abdullatif, *Hulasâtu'l-Vefeyât*, A.Ü.D.T.C.F. Kütüp., İsmail Sencer kit, nr: 1/360516; Sarı Abdullah Bosnevî, *Semerâtü'l-Fuâd*, İst. 1288 h. s. 145; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İst. 1931 m. s. 39; Nev'izâde Atâî, *Hadâik (Zeyl-i Şakâik)* İst. 1268 s. 358; Mehmed Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyi*, İst. 1338 h., s. 173; Hulvî Mahmûd Cemâleddîn, *Lemezât-ı Hulviyye*, Millet Ktp., Ali Emirî kit, nu: 1100; Harîrîzâde M. Kemâleddîn, *Tibyân* Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Kit, nu: 431 c.2, 244 b; Sakıb Yıldız, *Türk Müfessiri İsmail Hakkı; Hayatı, Eserleri ve Tefsir İlmindeki Metodu*, Orijinali Fransızca Olan Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1976, s. 47; Mehmed Süreyya, *Sicill-i*

Osmânî, İst, 1308, c. 1, s. 391; İsmail Hakkı Bursevî, *Muhammediyye Şerhi*, Bulak, 1252 h., c. 1, s. 255; Müstakimzâde Sâdeddîn Süleyman, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayramiyye*, Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa kit, nu: 1164, s. 10; Steinherr İrene Beldiceanu, *Scheich Uftâde der Bergunder des Gelvejie*, München, 1961, s. 99-106; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/II, Ankara, 1983, s. 245; İsmail Hakkı Bursevî, *Mecmuâtü't-Esrâr*, İst, Atıf Efendi Ktp. nu: 1500 vr: 68a; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst, 1333 h. c.1, s. 22; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst., 1987, c.1, s. 603; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ank. 1976, s. 279; Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Muallimi Antolojisi*, İst. 1938, c. 1, s. 8; İmam Kuşeyrî, *Risâle*, haz: Süleyman Uludağ, İst. 1981, s. 190; Seyyid Şerif Cürcânî, *Tarifât*, ist. 1300 h. s. 169.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ŞEYH İBN ABDULLAH AYDERÛS (R.H) (ö. 990/1582)

Tam adı, **Şeyh b. Abdullah b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderûs el-Yemenî eş-Şâfiî**'dir. Hayatı hakkında detaylı bilgiyi, oğlunun yazdığı *en-Nûru's-Sâfir fî A'yâni'l-Karni'l-Âşir* adlı eserde buluyoruz. Hicrî yüzyılın meşhur velî ve âlimlerini ele alan bu biyografi kitabı, özellikle Ayderûs ailesine geniş yer ayırmıştır.

"Ârif-i Billah" olarak tanınan **Şeyh İbn Abdullah Ayderûs**, Yemen'in Terim şehrinde 919/1513 yılında doğdu. Yemen'in en kaliteli hadisçileri önünde diz çöktü, rivâyet aldı. Çağının âlim-velîlerinin ittifakıyla o, üstad-ı zaman olmuştur.

O, doğduğu zaman kendisine verilen *"Şeyh"* ismine layık olarak, mensup olduğu tarîkatın hem ismen hem de fiilen şeyhi olmuştur. **Şeyh Ebûbekir Bâ-Alevî** der ki: *"Bâ-Alevî ailesine mensup öncekiler ve sonrakiler arasında hiç kimse **Şeyh b. Abdullah Ayderûs** kadar ilim ve irfana mazhar olmamıştır."* Bilindiği gibi Sekkafiyye, Ayderusiyye ve Bâaleviyye aynı ailenin farklı kollarıdır. Hepsi de **Hz. Ali** soyundan gelmişlerdir.

Şeyh b. Abdullah Ayderûs'un muhiti çok seçkindi. Sağlam bir eğitim gördü. Önce Kur'ân-ı Kerîm'i ve İslâmî ilimlerin temel metinlerini ezberledi. İlk hocası babasıydı diyebiliriz.

Zihni açıldıkça bilgi seviyesini yükseltiyor, ihtisas düzeyinde

tahsil görüyordu. **Şihâbüddîn Abdurrahman**, **Şeyh Abdullah b. Muhammed**, **Benderânlı Şeyh Muhammed b. Ömer**'den ders aldı. Hac için Mekke'ye geldiğinde **Şeyhülislâm Ebu'l-Hasan el-Bekrî** ve onun oğlu **Tacu'l-Ârifîn** ile görüştü.

Bu ilk ziyaretin mânevî tesirini ve zevkini üzerinde yoğun bir biçimde hisseden **Şeyh b. Abdullah Ayderûs**, 941/1534 yılında tekrar hacca gitti. Bu sefer üç sene ikâmet ederek tasavvuf ve ilimde daha da derinleşti. *Şezerât* müellifi **İbnü'l-İmâd**'ın bildirdiğine göre meşhur muhaddis **İbn Hacer el-Heytemî**, **Allâme Abdullah Bakşir el-Hadramî** gibi üstadlardan ders almıştır. Ayrıca **Abdülkâdir el-Fakihî**, **Allâme Abdurrâif b. Yahyâ** ve **Allâme Muhammed el-Mâlikî** de onun feyz aldığı âlimler arasında sayılır.

Daha sonra beldesine dönen **Seyh b. Abdullah Ayderûs**, bir müddet ikâmet ettikten sonra 959/1551'de Hindistan'a gitti. Hind sultanının başveziri **İmâdülmülk** ona büyük alâka gösterdi. Ders vermesi için önayak oldu. Gördüğü teveccüh ile ilim öğretmeye burada da teşebbüs eden Şeyh, hayal kırıklığına uğramadı. Çevresi ilim talipleriyle doldu.

Hindistan'ı da kandil gibi aydınlatan **Şeyh b. Abdullah Ayderûs**, burada oğlu **Abdullah** ve **Abdülkâdir**, torunu **Muhammed**, ayrıca **Şeyh Ahmed b. Ali**, **Abdullah b. Ahmed b. Felâh**, **Muhammed b. Ahmed el-Fakihî** ve **Humeyd b. Abdullah es-Sindî** gibi âlimler yetiştirmiştir.

Çağdaşları tarafından övgüyle anılan **Şeyh b. Abdullah Ayderûs**'un menkıbeleri, **Şems Ahmed b. Ali el-Mekkî** tarafından *Nüzhetü'l-İhvân* adlı bir eserde derlenmiştir. Ama onun hayatını tek kişi değil, birçok âlim ve mutasavvıf ele almış, hakkında şiirler okunmuştur. **Fâzıl Abdullâtif ed-Dübeyrî**, onun için şu mısraları kaleme dökmüştür:

Tüm halkın şeyhidir o, her derin âlimin hocasıdır,
İlimlerin denizi, marifetullaha erişmiş, Rabbânîdir o!

Afîfin oğlu Ebu'ş-Şihab'dır, velîlerin biricik müctebâsıdır,
Zamanın kutbu ve imamdır Ayderus-i Sânidir o!

Takva, zühd, üstünlük ve şeref ondadır.
Korunmuş kulların iftihârı, Adnan soyunun aydın temsilcisidir o!

O bir gemidir, kurtulur yanaşan ona,
Ondan ayrı düşen esir olur Tûfana.

İbnü'l-İmâd'ın bildirdiğine göre **Şeyh b. Abdullah Ayderûs**, 990/1582 yılının Ramazan ayının yirmibeşinde Cumartesi gecesi Ahmedâbad şehrinde Rahmet-i Rahmân'a kavuşmuştur. Allah rahmet eylesin, böyle güzel insanları görmeyi bize de nasib etsin.

Eserleri

Hadis, usûl ü fıkıh, fıkıh ve tasavvuf gibi dallarda zamanın otoritelerinden ders alan **Şeyh Ayderûs**, yine bu sahalarda eserler vermiştir. Biz birkaç tanesini alalım:

1) el-Ikdu'n-Nebevî ve's-Sirru'l-Mustafâvî fî Terâcim-i Sâdet-i Ba-Alevî: Biyografi.

2) Tuhfetu'l-Mürîd: Kaside.

3) Nefehâtü'l-Hikem alâ Lâmiyeti'l-Acem: Tasavvuf ıstılahlarına dairdir, tamamlanmamıştır.

4) Mevlidân: Küçük ve büyük olmak üzere iki mevlid.

5) el-Fevzü ve'l-Büşrâ: Tasavvufa dairdir.

6) Risâletün fi'l-Adl: Akaid ve vaaz.

7) el-Hizbu'n-Nefis: Dua ve vird kitabı.

8) Divân-ı Şiir: Şiirlerinin toplandığı bir divandır. **İbnü'l-İmâd**'ın *Şezerât*'ında bunlardan birkaç mısra vardır.

KAYNAKLAR: Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir fî Ayâni'l-Karni'l-Âşir*, Beyrut 1405, h. 1985 m., s. 75-335; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Tahkik; Mahmûd el-Arnaut, Beyrut 1993, c. 10, s. 620-622; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, 1984, c. 3, s. 182; Ömer Rızâ Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut 1993, c. 1, s. 822; Şillî, *el-Meşrau'r-Raviyy fî Menâkıb-ı Beni Alevî*, Kahire 1319 h., c. 2, s. 119.

SAİD AYKUT

EBÛBEKİR B. SÂLİM ES-SEKKÂF (R.H)
(ö. 992/1584)

Tam adı, **Ebûbekir b. Sâlim b. Abdullah b. Abdurrahman b. es-Sekkâf, el-Ayderûs, Bâ-Alevî**'dir.

1513 (h. 919) yılında Terim'de doğdu. 992/1584 yılında Hadramût köylerinden Iynât'ta vefat etti. **İbnü'l-İmâd**'ın deyimiyle *"çok uzak yerlerden ziyaretine gelmek için yola çıkanların bulunduğu ender şahsiyetlerdendir."*

Küçük yaşta iyi bir eğitim aldı. Daha sonra zamanının meşhur bilginlerinden **Ömer b. Şibad**'dan, **Ömer b. Abdullah**'dan, **Abdullah b. Sehl b. Kuşeyr**'den ve **Ahmed b. Alevî b. Haceb**'den ders aldı. Onun feyz aldığı hocalar arasında **İbn Cemâl**'i de sayabiliriz.

Daha sonra doğduğu Iynât köyüne döndü. Kendini ibadete verdi. Çevresini ilmiyle aydınlatmaya da devam eden **Ebûbekir**, birçok âlim yetiştirdi. Bunlar arasında **Seyyid Ahmed Habeşî**'yi, **Seyyid Yusuf Kadı**'yı, **Seyyid Hasan b. Şuayb**'ı ve **Muhammed b. Sirâceddîn**'i sayabiliriz.

Çok mütevâziydi. Merhametli ve cömertti. Kerâmetlerini gizlemeye çalışırdı.

Allah rahmet eylesin. Âmin.

Eserleri

1) Mirâcu'l-Ervâh ilâ'l-Menheci'l-Vaddah

2) Fethu'l-Mevahib ve Buğyetü Matlâbi't-Tâlib

3) Miftâhu's-Serâir ve Kenzü'z-Zehâir.

KAYNAKLAR: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Tahkik: Mahmûd el-Arnaut, Beyrut 1993, c. 10 s. 625; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn* Beyrut, 93, c. 1, s. 438; Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir*, Beyrut 1405 h., s. 413.

SAİD AYKUT

EBU'L-MEKÂRİM ŞEMSEDDÎN BEKRÎ (R.H) (ö. 993/1585)

İbnü'l-İmâd tarafından **Hz. Ebûbekir**'e kadar soy kütüğü sayılan bu zât, devrinin en meşhur ve en zeki âlimlerindendi.

Tam adı, **Şemseddîn Muhammed b. Şeyh Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Bekrî, es-Sıddîkî eş-Şâfiî, el-Eş'arî, el-Mısrî**'dir.

Ebu'l-Mekârim hakkında en detaylı bilgi, *en-Nûru's-Sâfir* adlı kitaptadır. 930/1523 yılında Mısır'da doğdu. Soyu baba tarafından **Hz. Ebûbekir**'e ana tarafından Peygamberimize dayanmaktadır. **Ayderûsî**'nin yazdığı *en-Nûru's-Sâfir* adlı esere göre ilk bilgilerini babasından almıştır. Daha sonra **Kadı Zekeriyyâ** ve diğer bilginlerin önünde diz çöken **Ebu'l-Mekârim**, ders ve kitap telifi hususunda benzersizdi. Akıllara şaşkınlık veren bir konuşma üslûbuna sahipti.

Yedi yaşındayken Kur'ân-ı Kerîm'i, sekiz yaşındayken **İbn Mâlik**'in, dilbilgisine dair *Elfiye* adlı manzûmesini ezberledi. Bu risâleyi okuyup dinlettiği âlimler arasında **İsmail Kayrevânî eş-Şafiî, Muhammed Hattat el-Mâlikî** ve **İbn Bülâd el-Hanefî** bulunuyordu. On yaşlarında **Ebû İshâk Şîrâzî**'nin *Tesbih* isimli eserini ezberledi. Daha sonra *Kütüb-i Sitte*'yi ve muhtelif fıkıh kitaplarını okudu. Onyedi yaşlarındayken eser yazmaya başladı.

İbnü'l-İmâd'ın bildirdiğine göre **Ebu'l-Mekârim**'in en önemli yönlerinden biri de tefsirciliğiydi. Büyük imamların ilgili ayet hakkında dile getirdikleri görüşler, sûreler ve ayetler arasındaki ilgiyi, Rab Teâlâ'nın isimleri ve sıfatları arasındaki farkı çok iyi izah ederdi. Ayrıca ayetlerin sûfî yorumunu da gözardı etmez, tarîkat büyüklerinin dile getirdiği incelikleri tek tek söylerdi.

Onun en dikkat çekici özelliği, hatasız konuşması ve yazmasıydı. Hiçbir kelimeyi yersiz kullanmaz, bir tane dahi dilbilgisi kuralını ihlâl etmezdi. Değme edebiyatçılar dahi onun üslûbunda bir hata bulamamışlardır.

Hangi derse başlarsa başlasın önce konuyu özetler, meselenin ana hatlarını en güzel biçimde açıklardı. Fıkıh, hadis, tasav-

vuf gibi İslâmî ilimlerin tümünde derin bilgi sahibiydi. Tabâkât kitaplarında hakkında anlatılan menkıbe ve kerâmetler pek çoktur. Demek ki çok seviliyordu. 1585 (994 h.) yılında Mısır'da vefat etti. **İbnü'l-İmâd** bu yılda vefat edenler arasında **Bekrî**'yi de sayar. Allah rahmet eylesin.

Eserleri

1) el-Fethu'l-Mübîn bi Cevâbi Ba'di's-Sâilîn

2) el-Cevheretü'l-Mudîe fî Tecvîzi İzâfeti'l-İmâni'l-Câzim ile'l-Meşîe

3) Tuhfetü's-Sâlik li-Eşrefi'l-Mesâlik

4) Şerhu Muhtasârı Ebî Şücâ

5) Divân-ı Şiir.

KAYNAKLAR: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Tahkik: Mahmûd el-Arnaut, Beyrut 1993, c. 10, s. 632-634; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut 1992, c. 3, s. 671; Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, s. 414; Takiyyüddîn Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l Evliyâ*, Beyrut, c. 1, s. 187-193; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut, c. 7, s. 60, Gazzî, *el-Kevâkib*, c. 2, s.

SAİD AYKUT

HÂŞİMÎ SEYYİD EMİR OSMAN (R.H)
(ö. 1003/1594)

919/1513 yılında Sivas'ta doğmuştur. **Hz. Ali** neslinden olduğu için şiirlerinde *"Hâşimî"* mahlâsını kullanmıştır. Acem seyyidlerini örnek alarak saçlarını uzattığından *"Saçlı Emir"* lakabıyla da anılırdı. **Peçevî**, *Tarih*'inde ondan, *"Ulemânın önde gelenlerinden olduğu halde bu şekilde tanınmaktan çekindiği için kendi halinde yaşamaya özen gösteren bu zât, **Saçlı Emir** denmekle meşhur idi"* diye bahseder. Kendisini gören **Sarı Abdullah**, onu *"Orta boylu, temiz yüzlü, güzel giyimli, kerâmet sahibi bir aziz"* sözleriyle tanıtır. Küçük yaşta tahsil için önce Amasya'ya daha sonra da İstanbul'a gitmişti. Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Semân Medresesi'nde okumaya başlamışsa da tasavvufa meylinin galip gelmesi sonucu eğitimine devam etmedi. Tasavvuf yoluna sülûk

ederek devrindeki birçok şeyhin hizmetinde bulundu. Bir gün rüyasında Düldül üzerinde elinde Zülfikâr olduğu halde ceddi **Hz. Ali**'yi görmüş, **Hz. Ali**: *"Oğlum **Osman**, eğer beni istersen Vize'ye gel, beni orada bulursun"* buyurmuş. Hemen Vize'ye gitmek için yola çıkmış. Şehre yaklaştığında önüne çıkan at üzerindeki birisi ona: *"Ey **Emir**, **Ali**'yi istersen **Ali** benim; bu bindiğim at da Düldül'dür"* demiş. **Hâşimî**: *"Güzel ama efendim, rüyamda gördüğümde elinizde Zülfikâr da vardı"* deyince, o zât belindeki kemere bağlı olan tesbihi çeker çekmez, tesbih Zülfikâr şeklini almış. *"İşte evlâdım, bizim Zülfikâr'ımız budur"* deyince, **Hâşimî** bir sayha atıp kendinden geçmiş. Rivayet edildiğine göre bu zât, Melâmî Bayrâmî meşâyihinden **Şeyh Alâeddîn Efendi** imiş. **Hâşimî**, bu zâtın hizmetine girip sülûkunu tamamlamaya, aşk yolunun uçsuz bucaksız yollarında ilerlemeye çalışır. Bu esnada **Alâeddîn Efendi**, onu halifesi **Gazanfer Efendi**'nin kızıyla evlendirir. **Hâşimî**, **Alâeddîn Efendi**'nin 970/1562 yılındaki vefatından sonra yerine geçen **Gazanfer Efendi**'ye de hizmet edip tarîkat tahsilini tamamlar. Şeyhinin Amasya'ya gidip neşr-i tarîkat etmesini emretmesi üzerine **Hâşimî** bu şehre gider, nice hizmetler eder. **Gazanfer Efendi**'nin 974/1566 yılında vefat etmesi üzerine İstanbul'a döner. Kasımpaşa ile Okmeydanı arasındaki Kulaksız'da Atıcılar Meydanı civarında (aynı yerde bugün onun adını taşıyan bir cami ve türbe vardır) bir zâviyeyi tamir ettirip irşad hizmetine başlar, kısa zamanda büyük bir rağbet görür. Ancak çekemeyenlerin, şeriat yolundan çıktığı, idam edilen **İsmail Mâşûkî** (ö. 935/1528) ile **Hamza Bâlî** (ö. 969/1561) meşrebinde ve şeriata aykırı hareketleri olduğu şeklindeki dedikodular yayılınca, devrin tanınmış **Halvetî** şeyhlerinden **Nûreddînzâde Mustafa Muslihuddîn**'e (ö. 981/1573) intisâb ederek onun nezaretinde erbaîne girer.

Rivayet edilir ki erbaîndeki dervişler, her sabah gördükleri rüyaları şeyhe anlatırlar ancak hiç rüya görmeyen **Hâşimî**'nin şeyhine bir şey anlatmaması dikkati çekermiş. Fakat bir gece Hz. Peygamber, rüyada şeyhi **Nûreddînzâde**'ye yeşil bir mendil içinde üç taze yapraklı bir ayva vermiş. Sabahleyin müridler yine rüyalarını tabir ettirmek için geldiklerinde **Nûreddînzâde**, **Hâşimî**'ye dönerek, *"Sen hiç rüya görmez misin, zira tâbir ettirmek için hiç müracaat etmedin"* diye sormuş. **Hâşimî**, hırkasının altından üç yapraklı ayvayı çıkarıp Şeyh'in önüne koymuş. Bu hali gören **Nûreddînzâde**, ona: *"**Emir**, senin bize ihtiyacın yok; var git dervişânın ile meşgul ol! Fakat bizim kisvemizi ve evrâdımızı*

terk etme" buyurup erbaînden çıkarmıştı. **Hâşimî**, bir müddet de **Uşşakîzâde Hüsâmeddîn**'in sohbetinde bulunmuştur. **Hâşimî**, daha sonra kendi zâviyesine dönmüş, ölümüne kadar burada irşad hizmetine devam etmiştir.

Kaynaklarda **Hâşimî**'nin cezbeli bir aşık olduğu rivayet edilmektedir. Nitekim **Nev'îzâde**, onun hakkında: *"Cezbe-i azîme ile meşhur, âteş efzûn-ı aşk u muhabbet, mâlik-i iksîr-i hakikat, mu'tekid-i âlem, şeyh-i mükerrem idi"* demektedir.

Hâşimî'nin halifeleri arasında en tanınmışları **Şeyh Seyyid Ahmed Hamdi Efendi** (ö. 1048/1638) ile **Şeyh Başmakçı Seyyid Ali Dede**'dir.

Yunus yolunda aşklı bir şair ve sûfi olan **Hâşimî Emir Osman Efendi**'nin şiirleri, bir divançe teşkil edecek hacimdedir.

Torunlarından **Mehmed Süreyya Bey**, 1329/1913 yılında *Divançe-i Hâşimî Emir Osman Efendi* adı altında onun şiirlerini neşretmiştir. Ancak bu yayımdaki şiirler arasına **Üsküdarlı Celvetî Hâşim Baba** ile **Ahmed-i Sârbân**'ın manzûmeleri de alınmıştır. Eserdeki şiirler, aruz vezniyle yazılmış tasavvufî manzûmelerdir. Bunların yüksek bir sanat değeri olmamakla beraber onun dervişâne hissiyatının sade ve samimi bir dille nazmedilmiş ifadeleri olarak kıymet arzetmektedir. Bu sebeple birçok şiiri ilâhî olarak bestelenmiş ve asırlarca tekkelerde zevkle okunmuştur.

İlâhî

Ey dost! bilmem n'eyliyeyim,
Hâlim kime söyliyeyim.
Hayret bahrine dalmışım,
Anı nice boylıyayım...

Âşık olan kılar figân,
Ârif olan kılar hayrân:
Bu dertli gönlüme derman,
Nice edip eyliyeyim!...

İster göntül bunda yârin,
Görüp vere cümle varın.
Görmeyince bunda yarın,
Anda görüp n'eyliyeyim!

Derdin bana yoldaş eyle,
Aşkın cana koldaş eyle;
Al sen sana haldaş eyle;
Gece gündüz n'eyliyeyim!

Hâşimî yâ sırr-ı aşktan,
Açam diyem çıkar baştan.
Münkirlerin gönlü taştan,
Dahi katı, n'eyliyeyim!...

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, Nr. 2306, c. 2, s. 324-329; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1287, c. 1, s. 59; Mahmud Cemâleddîn el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemezât-ı Ulviyye*, İstanbul, 1993, s. 591-593; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. 1, s. 188; Mehmet Halit Bayrı, "Hâşimî", *TFA*, 161 1962; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 68-70; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Nr. 3357, 31a-33b; Nev'îzâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik*, İstanbul, 1268, s. 463; Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, İstanbul, 1283, c. 1, s. 55; Sadettin Nüzhet Ergun, *Halk Edebiyatı Antolojisi*, 1938.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

ŞEMSEDDÎN SİVÂSÎ (R.H) (ö. 1006/1597)

Ahmed Şemseddîn Ebu's-Senâ, günümüzde Tokat'a bağlı bir kaza olan Zile'de doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kaynaklar genel olarak 966 (1520) tarihi üzerinde birleşmektedirler. Fazlaca esmer oluşu nedeniyle *"Kara Şems"* diye de anılan **Şemseddîn Sivâsî**, **Ebu'l-Berekât Muhammed ez-Zilî**'nin oğludur. **Ebu'l-Berekât**, **Şeyh Habîb Karamânî**'nin müridlerinden **Hacı Hızır**'ın halifesidir.

İlk tahsiline Zile'de başlayan **Şemseddîn**, daha sonra To-

kat'ın meşhur âlimlerinden **Arakiyecizâde Şemseddîn Mahvî Efendi**'den ders aldı. Arapça, Farsça ve dinî ilimlerde yetişti. Tahsilini tamamladıktan sonra yirmi yaşlarında İstanbul'a gelerek çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Kısa bir müddet sonra Şam'a giden **Şemseddîn Sivâsî**, bir yıl sonra hac farizasını eda ederek Zile'ye döndü. Daha sonra Amasya'da bulunan **Hacı Hızır**'ın halifelerinden **Muslihuddîn Efendi**'ye tâbi oldu. Şeyhinin vefatı üzerine Tokat'a ve bir müddet sonra da tekrar Zile'ye döndü. 963/1555-56 yılında Tokat'a gelen **Şeyh Abdülmecid Şirvânî** (ö. 972/1565)'ye intisâb etti. Şeyhine on seneye yakın bir müddet hizmet ettikten sonra izin alarak Zile'ye döndü ve irşad vazifesine başladı.

Sivas valisi **Hasan Paşa** (ö. 974/1567)'nın, Sivas'ta inşa ettirdiği Meydan Camii'nin şeyh ve vaizliğine başlayan **Şemseddîn Sivâsî**, vefatına kadar orada vaaz ve nasihatlerde bulunmuş; inşa ettirdiği tekkede irşad ile meşgul olmuştur.

Hayatının sonlarına doğru **Sultan III. Mehmed** (ö. 1012/1603)'in daveti üzerine Eğri Kalesi fethine ve arkasından yapılan Haçova Meydan Muharebesi'ne (1596) katıldığını belirten kaynaklar, ordunun bozguna uğramasını yaptığı konuşmalarla önleyerek zaferin kazanılmasında etkili olduğunu bildirirler. Osmanlı tarihi ile ilgili kaynaklar, bu şahsın **Hoca Sadeddîn Efendi** (ö. 1008/1599) olduğunu belirtmekte iseler de Halvetiye menkıbeleri ve diğer bazı eserler bu şahsın **Şemseddîn Sivâsî** olduğunda birleşmektedirler. Nitekim **Selânikî** ve **Peçevî** gibi bazı tarihî kaynaklar da İstanbul'da bulunduğu sırada zamanın meşhur mutasavvıfı **Aziz Mahmûd Hüdâyî** (ö. 1038/1628) de kendisine hürmet ve itaatte bulunmuşlardır. Sefer dönüşü bir müddet İstanbul'da istirahat ettikten sonra Padişah'ın ısrarlarına rağmen Sivas'a dönmüş ve kısa bir müddet sonra vefat etmiştir (Rebiülevvel 1006/Ekim 1597).

Kadriyâ târîh-i fevtini didüm
Nuh felek Şems tolındı nûr ile (1006)

Ey Hüsâmî fevtine târîh dür
Ruh-ı pâk-ı Şemsî'ye Firdevs câ (1006)

vefatına düşürülen tarihlerdendir. Meydan Camii haziresine def-

nedilen **Şemseddîn Sivâsî**'nin mezarına, vefatından üç sene sonra bir türbe inşa edilmiştir. Sivas'ın bugün önemli ziyaret yerlerinden olan türbesinde, kendisinden sonra vefat eden aile efradından yirmi kişi daha medfun bulunmaktadır.

İlmî Şahsiyeti

Âlim ve ârif bir muhitte yetişen **Şemseddîn Sivâsî**, iyi bir tahsil gördü. Fıkıh, hadis ve Kur'ân ilimlerinde eser yazacak derecede bilgi sahibi idi. Ehl-i Sünnet inancına sıkı sıkıya bağlı olup, Hanefî mezhebindendi. Râfizîler'e, Şiâ'ya ve Bektâşî meşreplilere karşı amansız bir mücadele vermiştir. Şeriat esaslarına bağlı bir mutasavvıftır.

Edebî Şahsiyeti

Şiirlerinde *"Şemsî"* mahlâsını kullanan **Şemseddîn Sivâsî**, çok sayıda manzum eser sahibi olmasına mukabil zamanının önde gelen şairleri arasına girememiştir. Şiiri halkı irşad etmekte bir vasıta olarak kullanmayı tercih eden **Şemsî**, sade, samimî bir dil ve üslûba sahiptir. Ağdalı, girift, mazmunlarla dolu bir ifadeden kaçınmış, anlaşılır olmayı tercih etmiştir.

Şiirlerinde ayet ve hadisleri iktibas veya telmih yoluyla çokça kullanmış, zaman zaman tasavvufî ıstılahlarla, Arapça ve Farsça terkiblere de yer vermiştir.

Edebiyatımızda çokça kullanılan aruzun kolay kalıplarını tercih etmişse de zaman zaman hata yaptığı da olmuştur. Gazel ilâhîleri ise daha akıcı olup çoğunda redifli kafiyeyi tercih etmiştir. Bu tür şiirleri çok tutulmuş ve hatta bir kısmı da bestelenmiştir.

Eserleri

Şemseddîn Sivâsî, manzum ve mensur çok sayıda eser telif etmiştir.

Manzum Eserleri: *Süleymannâme, İbretnümâ* (**Attâr**'ın *İlâhînâme* tercümesi), *Gülşen-Âbâd, Mevlid, Heşt-Bihişt, Mir'âtü'l-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk, Dîvân-ı Şemsî, Terceme-i Kasîde-i Bürde, Şerh-i Gazelliyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis, Menâkıb-ı İmam-ı Âzam.*

Mensur Eserleri: **Şemsî**'nin Arapça mensur eserleri şunlardır: *Hall ü Maâkıdi'l-Kavâid, Zübtedü'l-Esrar fî Şerh-i Muhtasa-*

ri'l-Menâr.

Türkçe mensur eserleri ise şunlardır: *İrşâdü'l-Avâm, es-Safâyıh fî Tercemeti'l-Levâyıh, Menâzilü'l-Ârifîn, Menâkıb-ı Çehâryâr-i Güzîn, Umdetü'l-Edîb fi't-Ta'lîm ve't-Te'dîb, Dâiretü'l-Usûl, Emr-i İlâhî ve Hüccet-i İlâhî, Nakdü'l-Hâtır.*

Tarîkatı

Şemseddîn Sivâsî, Halvetiye Tarîkatı'nın bir şubesi olan Şemsiyye'nin kurucusudur. Tarîkat silsilesi iki koldan **Seyyid Yahyâ Şirvânî**'ye, oradan da **Hz. Ali**'ye ulaşmaktadır. Tarîkat tâcı sarı yün çuhadandır. Müridlerin seviyelerine göre tâcın kenarlarına gül nakışları konulurdu. Tarîkatta zikr-i celî esastır.

Şemseddîn Sivâsî, virde çok önem vermiştir. Ona göre vird okunan evde ve memlekette bereket, rahat, huzur olur; belâ ve âfet ise uzak bulunurdu.

Şemseddîn Sivâsî'nin muhtelif yerlerde vazife gören çok sayıda halifesi olmuştur. Hayatında yirmidokuz halife tayin ettiği ileri sürülmektedir. Sivâsiyye Tarîkatı ise Şemsiyye'nin bir kolu olup yeğeni **Abdülmecid Sivâsî** yoluyla onun da yeğeni **Abdülahad Nûrî Sivâsî**'ye nisbet edilmektedir.

Şemsiyye Tarîkatı ile ilgili menâkıbnâme ve kaynaklarda çok sayıda menkıbesi nakledilmektedir. Nitekim bir sefer dönüşünde Sivas'ta kendisini halkla birlikte birçok köpek de karşılamıştı. Köpeklerin kendisinden istimdat ettiğini anlamış ve neler olup bittiğini sormuştu. Anlatılanlara göre şehirde zuhûr eden hastalığa mâni olmak için kadı efendi köpeklerin öldürülmesini emretmişti. **Şemseddîn Sivâsî**, halka ve köpeklere müsterih olarak dağılmalarını söylemiş, dua etmiş ve bunun üzerine de hastalık şehirden tamamen kaybolmuştur.

Mevlîd-i Şemsî'den: (1)

Âmine hatun dir ol hayrü'n-nisâ
Ol gice kim toğdı ol hayrü'l-verâ

Dir idi taş hem ağaçlar merhabâ
Merhabâ iy fahr-i âlem merhabâ

(1) Topkapı Sarayı Müzesi Kitp., Yeniler, 270/2, vr. 157a-b

Merhabâ iy âsî ümmet melcei
Merhabâ iy nûr-ı âlem merhabâ

Merhabâ iy server-i dünyâ vü dîn
Merhabâ iy fahr-i âlem merhabâ

Arîfânından umarlar hep atâ
Müznib ü mağfûr-ı âlem merhabâ

Hasretinle iriserler kurbete
İy niçe mehcûr-ı âlem merhabâ

Yümn-i îman ile çok ehl-i şabâ
Olısar mesrûr-ı âlem merhabâ

Niçeler büthâneden sıddîk ola
Keşf ola mestûr-ı âlem merhabâ

Makdeminle bulısar berd-i yakîn
Küfr ile mahrûr-ı âlem merhabâ

Sâye-i lutfunla niçe hâmilîn
Olalar meşhûr-ı âlem merhabâ

* * *

Kıssa-i şem'-i dili pervâneden sormak gerek
Hâl-i bâg-ı bülbülü dîvâneden sormak gerek

Zâhide savm u salât u bâb-ı mescidden haber
Rind-i bed-hâl olana mey-hâneden sormak gerek

Tûtî-tab' olana anlar şehd-i kandın dadını
Her ki baykuştur ana vîrâneden sormak gerek

Âşıkın derd-i derûnundan ne bilsün tab'-ı hâm
Hâl-i Mecnûn'ı belî mestâneden sormak gerek

Sormanız esrâr-ı tevhîdi ne bilsün ehl-i kîl
Ol ki tersâdır ana büt-hâneden sormak gerek

Bilmesin esrâr-ı kalbinden aceb olmaz haber
Çünki menzil-gâhıdır cânâneden sormak gerek

Şemsiyâ hâlât-ı meyden bilmek istersen haber
Nâm u nengi bıragup hum-hâneden sormak gerek

* * *

Derdin ne be hey âşık bî-çâre oldun
Bir yerde karârın yok âvâre neden oldun

Tokunmadı çün sana tîr-i müjesi yârin
Ey sîne-i mecrûhum pür-yâre neden oldun

Bir gonca sevüp ey dil hâr-ı gama mı düşdün
Gül gibi bu gül-şende sad pâre neden oldun

Ol mihr-i cihân-ârâ oldu mu gözünden dûr
Ey gözlerimin yaşı seyyâre neden oldun

Gördün mü yüzün yârin evsâfın işitdin mi
Tâ sen bu kadar âşık-ı dîdâre neden oldun

Pâmâl-i muhabbetsin yokdur başına çâren
Çâk bu kadar ey Şemsî bî-çâre neden oldun

Gülşen-Âbâd

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Fesubhâne'l-kadîri'l-muhyi'l-emvât
İder sun'ı kemâlin her dem isbât

Rebî'i cebhe-i ezmânda sübhân
Yazupdur haşr içün âyât ü bürhân

Zemînden kaldırup başın nebâtât
Zebân-ı hâl ile dir bunı bi'z-zât

Ki ey münkir olan cinn-ile insân
İşit "fe'n-zur ilâ âsâr-ı Rahmân"

Bizi gör nice ihya itdi Hallâk
Sana söyler bu remzi şâh u evrâk

Kemâlini sana itmege izhâr
Virür hâk ü mederden dürlü ezhâr

Benefşeyle ider irşâd ü ta'lîm
Ki boynun eg kapumda şöyle teslîm

"Sekâhum" câmını zerrîn-kadehden
Sunar tâliblere ya'nî hadakden

Zebân-ı lâle eyler bunı i'lân
Ki bagrın dag gerekdür gözlerün kan

Sana sünbül bu remzi ider ifşâ
Perîşân ol bu yolda olma ra'nâ

Virür çigdem riyâzâtdan eserler
Lisân-ı hâl ile söyler haberler

Sana sûsen okur hâl-i cihâdı
Silâhın çözmez eyler ictihâdı

İder zanbak reh-i hıdmetden imlâ
Safâ üzre turup meclisde bî-pâ

Tevâzu yolunı tuy yâsemenden
Giriş her pîşeye çıkma kemînden

Karışma halka nîlüfer gibi var
Salup seccâdeni şu üzre her bâr

Mey-i aşkdan humâr ol hem-çü nergis
Dil uzatma bu halka sözüni kes

Yüri hoş-bû olı-gör hem-çü reyhân
El üzre tutalar her yerde ihvân

Sana ibret-çün ezhâr u nebâtı
Bitürdi yer yüzinde tayyibâtı

Gözin aç mu'tebir ol olma amyâ
Tuyı-gör her birinden sırr-ı mevlâ

Ki eşyâ şafhasına hâme-i Hak
Yazupdur okudunsa ders-i mutlak

Sana her bir varak Tevrât u Furkân
Olupdur gâfil olma eyle iz'ân

Ko masnû'ı yönün dön san'atine
Teveccüh kıl Cenâb-i hazretine

"Fefirrû" âyetinden olma gâfil
"İlâllâh"ı medâr it olma zâhil

Gel okı "Ferhebûn"ı eyle tekrâr
"Ve iyyâye" rumûzundan tuy esrâr

KAYNAKLAR: Muhammed Nazmî b. Ramazan, *Hediyyetü'l-İhvân*, Süleymaniye Ktp., Reşid Ef. nr. 495; Receb b. İbrahim, *Necmü'l-Hüdâ fî Menâkıbı'ş-Şeyh Şemseddîn Ebû's-Senâ*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 694/2; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I-II, İstanbul 1951, 1955; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342; Peçevî İbrahim Efendi, *Târih-i Peçevî*, I-II, İstanbul 1283; Hasan Aksoy, *Şemseddîn Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Mevlidi* (Tenkitli Basım), Doktora Tezi, M.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1983; Hasan Aksoy, *Gülşen-Âbâd* (inceleme-metin-sözlük), s. 8-15, İstanbul 1990.

Doç. Dr. HASAN AKSOY

ALİ DEDE BOSNEVÎ (R.H) (ö. 1007/1598)

Bosna'ya bağlı Mostar şehrinde doğdu. Ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan **Ali**, ruhundaki açlığı bastırmak için İstanbul'a seyahat etti. Kısa zamanda dinî ve fennî ilimlerde kendini yetiştirerek, tasavvuf ve zühdden nasibini almak üzere **Bosnalı Bâlî Efendi**'nin halifesi **Nûreddînzâde**'ye bağlandı. Ardından hacca giderek Peygamberimiz'in kabrini ziyaret etti.

Ali Dede hazretleri, 974/1566 yılında düzenlenen Zigetvar Seferi'ne katıldı. Koca Sultan **Kanûnî** ağır hasta idi ve kale düşmediği için üzülüyordu. Tarihen de sabittir ki, vefatından bir gün önce **Sokullu Mehmed Paşa**'ya gönderdiği hatt-ı hümâyûnda: *"Şu ocağı batasıca kale hâlâ alınmadı mı?"* demişti. Bir sonraki gün **Ali Dede** hazretleri, askeri cesaretlendiren güzel bir konuşma yaptı ve dualar etti. Herkes duaya katılarak *"âmin"* dedi. Allah'ın izniyle kale zaptolundu. Ama bu esnada cihan hükümdarı vefat etmişti.

Fatih'ten sonra Zigetvar Kalesi civarına **Kanûnî** adına bir türbe inşa edildi. **Ali Dede** hazretleri de türbedarlığa getirildi. Türbenin yanıbaşına bir de zâviye yaptıran **Ali Dede**, bu yörede İslâm'ı tebliğ etmeye başladı. Güzel ahlâkı, cömertliği, cesareti, fennî ve dinî bilgisi ile örnek bir hayat süren **Ali Dede**, gayr-ı müslimler tarafından da sevildi. Bu sayede yüzlerce Hıristiyan, Müslüman olmuştur.

Ali Dede Bosnevî hazretlerinin tıpla ilgili güzel öğütleri vardır. Birkaçını buraya alalım:

"Yârenler! Dört şey bedene güç verir: Et yemek, güzel koku kullanmak, Cuma günü gusül abdesti almak ve keten giymek...Dört şey bedeni zayıflatır: Haddinden fazla cimâ etmek, çok kederlenmek, aç iken fazla su içmek ve devamlı mayhoş, ekşi yemek."

"Dört şey ibadettendir: Abdestsiz gezmemek, Allah Teâlâ'ya çok secde etmek, mescidlere bağlanmak, Kur'ân okumak."

"İnsanlar dört kısımdır: 1) Bilen, fakat bilgisinin şuurunda

olmayanlar. Böyleleri uykudadır; onları uyandırmak gerekir. 2) Bilen ve bilgisinin şuurunda olanlar. İşte hakikî âlim budur. Böylelerine uyulmalıdır. 3) Bilmeyen, ama bilmediğinin farkında olanlar. Böyleleri fenâ sayılmazlar; irşâda ihtiyaçları vardır. 4) Bilmeyen ve bilmediğinin de farkında olmayanlar...İşte câhil sıfatını hakedenler bunlardır! Böylelerini terkediniz."

Ali Dede Bosnevî hazretleri, uzun yıllar dergâhında irşad faaliyetlerini sürdürdü. 1002/1593 yılında **Sultan III. Murad** tarafından Makâm-ı İbrahim'i yenilemek göreviyle Mekke'ye gönderildi. Bu esnada *Temkînü'l-Makâm fî Mescidi'l-Harâm* adlı eserini yazdı.

1006/1597 senesinde **Serdâr-ı Ekrem Mahmûd Paşa**'nın daveti üzerine Varat seferine katıldı. Yine Zigetvar'da olduğu gibi askeri cesaretlendirerek zaferin kazanılmasına vesile oldu. Sefer dönüşü 1598 (1007 h.) yılında Zigetvar Kalesi yakınlarında ikindi namazını edâ ederken dördüncü rekâtta Hakk'ın rahmetine kavuştu. Kendi dergâhının haziresine defnedildi.

Eserleri

1) Temkînü'l-Makâm fî Mescidi'l-Harâm

2) Muhâdaratü'l-Evâil ve Müsâmezetü'l-Evâhir

3) Terceme-i Kasîde-i Rûhâniyye

4) Havâtimü'l-Hikem

5) Terbiu'l-Merâtib ve'l-Usûl.

KAYNAKLAR: Atâî, *Şakâik Zeyli*, İst. 1989, (tıpkı basım) s. 465-466; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333 h., c. 1, s. 115; *Terbiu'l-Merâtib*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kısmı, No: 1773.

SAİD AYKUT

SEYYİD NİZAMOĞLU SEYFULLAH (R.H) (ö. 1010/1601)

XVI. yüzyılın tanınmış mutasavvıf şairlerindendir. Hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Büyük babası **Yavuz**

Sultan Selim devrinde Bağdad'tan İstanbul'a gelen **Şeyh Nizâmeddîn Efendi**'dir (ö. 957/1550). Soyu, dördüncü imam **Zeynelâbidîn** vasıtasıyla **Hz. Hüseyin**'e ulaşmaktadır. Bu soy zincirini bizzat kendisi *Mi'râcü'l-Mü'minîn* adlı mesnevî tarzındaki küçük eserinin sonunda ayrı bir mesnevî ile kaleme almıştır. Babası **Seyyid Şahâbeddîn Ahmed**'dir.

Seyyid Nizamoğlu, Halvetiyye Tarîkatı'nın Sinâniyye kolunun kurucusu **İbrahim Ümmî Sinan**'ın (ö. 976/1568) halifesidir. Koca Mustafa Paşa'dan Silivrikapı'ya doğru giden yol üzerindeki dergâhında uzun süre irşad görevinde bulundu. Vefat edince dergâhın bahçesine defnedildi. Dergâhı, onun vefatından sonra halifeleri tarafından irşad faaliyetlerinin yürütüldüğü Seyyid Nizam Tekkesi adıyla ünlü bir merkez oldu.

Aruz ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde *"Seyfî"*, *"Seyyid Seyfî"*, *"Seyfullah"*, *"Seyyid Nizamoğlu"* ve sadece *"Nizamoğlu"* mahlâslarını kullanmıştır. Edebî şahsiyetinin teşekkül etmesinde İslâmî kültür ve özellikle tasavvufî düşünce sisteminin etkisi vardır. İlâhîleri **Yunus Emre** tarzında olup bazı edebiyat tarihçilerinin kanaatlerine göre **Yunus Emre** tarzını **Eşrefoğlu Rumî**'den sonra en iyi temsil eden odur. Esas itibariyle Ca'ferî mezhebine bağlı olan **Seyyid Nizamoğlu**'nun şiirlerinde Ehl-i Beyt sevgisi geniş bir yer tutmaktadır. Şiirlerinin büyük bir kısmı didaktik mahiyette olan **Seyyid Nizamoğlu**'nun *Divân*'ının İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshası vardır. *Divân*'ı [1] *Tâcnâme* ve *Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd* adlı iki mensur eseri ile birlikte *Divân-ı Seyyid Seyfullah* (İstanbul 1326/1908) adı ile yayımlanmıştır. *Divân*'ı ve diğer manzum eserlerinden bazıları yeni harflerle de yayımlanmıştır. [2]

Diğer eserleri ise şu adları taşımaktadır:

Mi'râcü'l-Mü'minîn, Câmiü'l-Maârif, Şeref-i Siyâdet, Ma'denü'l-Maarif, Esrârü'l-Ârifîn, Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd ve *Tâcnâme.*

Yâ Rabbi ışkun vir bana
Hû diyeyin yana yana
Âşık olayın ben sana
Hû diyeyin yana yana

(1) Süleymaniye Ktp., Hâşim Paşa Kitapları, nr. 80'deki yazma nüsha.

(2) *Seyyid Nizamoğlu: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (yay. Adil Ali Atalay; yeni harflere çev. Mehmet Yaman), İstanbul 1976.

Koma hiç benliğüm bende
Varlığum yok eyle sende
Seni görüp her mekânda
Hû diyeyin yana yana

Senden gayrısın al benden
Ayırma ben kulın senden
Sevdür bana seni candan
Hû diyeyin yana yana

Gönlümde ağyâr kalmasun
Senden gayrı yâr kalmasun
N'olduğum kimse bilmesün
Hû diyeyin yana yana

Mevlâm koma beni bana
Al gönlümi senden yana
Müştâk olayın ben sana
Hû diyeyin yana yana

Seyyid Nizâmoğlu kuldur
Gerek yaşat gerek öldür
Işkunla gönlümi doldur
Hû diyeyin yana yana

* * *

İy âşık-ı sâdıklar
Tevhîde gel tevhîde
İy hizmete lâyıklar
Tevhîde gel tevhîde

Işk şarâbın içenler
Gaflet gözin açanlar
Pervâz idüp uçanlar
Tevhîde gel tevhîde

Terk eyle dil ü cânı
Cehd eyle bul îmânı
Tâ kim bulasın anı
Tevhîde gel tevhîde

Seyyid Nizâmoğlu'nı
Eyledi kurb-ı visâl
Vuslat-ı yâr isteyen
Tevhide gel tevhîde

* * *

Âlemlerin sultânı
İnâyet eyle bize
Işkun zevkin şevkin vir
Hidâyet eyle bize

Azdı gitdi yolumuz
Tevhîd itmez dilümüz
Sana ma'lûm hâlümüz
Bir hâlet eyle bize

Yolundan azmışlaruz
Serseri gezmişlerüz
Tarîkı bozmuşlaruz
İnâyet eyle bize

Akar gözümün yaşı
Onmaz bağrumun başı
İki cihân güneşi
Şefaât eyle bize

Seyyid Seyfî kulını
Zâr idici bülbülüni
Yârın vaslın gülüni
Sehâvet eyle bize

KAYNAKLAR: Abdülbaki Gölpınarlı, "Seyyid Seyfullah"(Nizamoğlu), *Türk Dili Dergisi* (Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı), c. XIX, sayı 207, Aralık 1968, s. 405-413; a.mlf., *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972, s. 78-80; Yaşar Nuri Öztürk, *Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Tevfik Bosnevî* (Hayatı, Mektupları, Halifeleri), İstanbul 1981, s. 29-30; *Büyük Türk Klasikleri*, c. IV, İstanbul 1986, s. 331-335;"Seyyid Nizamoğlu", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VII, İstanbul 1990, s. 560-561.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

MUHAMMED BÂKÎ BİLLÂH-İ KABULÎ (R.H) (ö. 1012/1603)

Bâkî Billâh, 971/1563 senesinde bugünkü Afganistan'ın başkenti Kabil'de dünyaya gelir. Babası salih ve müttaki bir zât olarak tanınan **Abdüsselâm**'dır. Annesinin adı kaynaklarda zikrolunmamakla birlikte **Hz. Hüseyin** (r.a.) neslinden bir seyyide olduğu kaydedilir. Çocukluğunda, olgun bir insan gibi derin tefekkürlere dalardı.

Bâkî Billâh, ilim tahsili için gençlik döneminde Semerkand'a giderek **Mevlânâ Sadık Hulvânî**'ye öğrenci olur. Bir süre bu zâttan zâhirî ilimleri tahsil eder. Ancak tasavvufa olan meyli sebebiyle ilim tahsilinin sonlarına doğru medreseden ayrılır. Hocası **Hulvânî**'nin deyimiyle: *"Birkaç gün daha ilim mütalâası ile meşgul olsaydı icâzetnâmesini alacaktı."*

Kendisi *"Hâcegân Yolu"* nun büyüklerine ve metodlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak ilk zamanlarında, mâneviyât erbâbından birine rastlamak ümidiyle Lahor'un çamurlu sokaklarında gezer; bazan kabristana, bazan harabelere gider, orada kalır ve uzun uzun tefekkür ederdi. Oğlunun bu durumunu gören annesi, çok üzülüyordu. Bir gece yarısı, yaşlı gözlerle Mevlâ'sına, *"oğlunun arzuladığı şeye"* kavuşması için kırık bir kalple rahmet kapılarını aralamaya çalışır. Dua kabul olunur, rahmet kapıları ana duası sayesinde **Bâkî Billâh**'a açılır.

Bâkî Billâh'ın mâneviyâtta ilk tecrübesi bir meczûb vasıtasıyla olur. Lahor civarında bir köyde, meczûblardan değerli bir zât yaşardı. **Bâkî Billâh,** onun yanından ayrılmamaya karar verir. Ancak meczûb olan bu zât, ilk zamanlar, onu taşlayarak, bağırarak yanından uzaklaştırmaya çalışır. Ancak ulaşmak istediği amaca bu zât vasıtasıyla varacağının farkında olan **Bâkî Billâh,** onun peşini bırakmaz. Sonunda meczûb, onun bu ihlâslı ısrarı karşısında teveccüh yüzü gösterir, hakkında hayırlı dualarda bulunur. **Bâkî Billâh** o dönemini anlatırken *"Her ne kadar biz, önceki velîler gibi çetin riyâzetler çekmediysek de uzun bekleyişler ve büyük ızdıraplar gördük. Bunlar arasında riyâzetler ve çok sert muameleler vardı."*

Bâkî Billâh'ın kalb gözü açılır, üveysîlik tecellîleri belirir.

Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın mâneviyâtından, bu yolla istifade eder. Hayatta olan Nakşî büyüklerini ararken, bir gece rüyasında **Hoca Muhammed Pârsâ** hazretlerini görür. Bu muhterem zât ona: *"Tasavvuf yolunda ilerlemek, en iyi ahlâk ile ahlâklanmaktır. Bu büyük nimet ve saadet elde edilince, bu yoldaki hedefe varılmış olur"* der. İşte **Hoca Ubeydullah Ahrâr** ile mânevî buluşmaları bundan sonra başlar. Onunla olan mânevî karşılaşmasını kendisi şöyle dile getirir: *"Günahlarıma ilk defa tevbe etmem, **Hâce Ubeydullah** hazretlerinin huzurunda oldu. Bana bir Fatiha-i Şerife okumasını ricâ ettim. Yesevî yolunun büyüklerinden İftihar-ı Şeyh hazretlerinin huzurunda da aynı şekilde bir tevbe yapmıştım. Her ne kadar 'Daha gençsiniz siz bu işe katlanamazsınız' dediyse de bu konuda ne kadar ısrarlı olduğumu anlayınca, "Bir Fatiha-i Şerife okuyalım. Allah Teâlâ istikâmet (yani şeriata sımsıkı bağlanma nimeti) versin, büyüklerin amacına uygun azîmet nasib etsin, kalbinde büyük değişmeler, nefsinde harablıklar ve düzelmeler meydana gelsin' diye duada bulundu. Daha sonra, **Emir Abdullah Belhî**'nin huzurunda da bir tevbe nasib oldu. Elimi musafaha yapar gibi tuttu. Umarım bunun mânevî bereketi Kıyamet'e kadar devam eder."*

Bâkî Billâh bu tevbelerden sonra mânâ âleminde, **Şah Muhammed Bahâeddîn Nakşbend** hazretleriyle buluşarak, onun huzurunda da tevbe eder. Bundan sonra tasavvufî yola bağlanmak arzusu iyice kuvvetlenen **Bâkî Billâh**, iki yıl süre ile zikir ve murâkabeyle meşgul olur. Mürşid bulmak üzere yola çıkar. Maveraünnehir'de yolculuk yaparken istediğine kavuşur. *"Ey oğul senin yolunu gözlüyordum"* diyen **Hâcegî Emkenegî** ile karşılaşır. Ona evlâd olur. Birçok ihsanlara mazhar olur. **Bâkî Billâh**, kısa bir zamanda mürşidinin yanında yetişip halife olur ve altın silsilede yerini alır. Hindistan'da irşad ile görevlendirilir.

Bâkî Billâh, Delhi'ye yakın Cihanâbâd'da yerleşir ve orada irşad nurlarını yaymaya başlar. Başta **İmam-ı Rabbânî** olmak üzere çok sayıda insan yetiştirir.

Bâkî Billâh, nazarla ve sohbetle insan yetiştirme konusunda oldukça mâhir idi. Dinleyenler, çabucak etkisi altında kalarak hallerini İslâm'a uydurma arzusu duyarlar, tevbe ederler, inâbet alırlardı.

Kur'ân-ı Kerîm okumaya çok düşkündü. Bu sebeple çok az uyur, sabaha kadar devam eden okuma süresinin sonunda, tan ye-

ri ağarırken *"Allah'ım! Geceleri ne de çabuk geçiyor"* derdi.

Çok merhametli ve şefkatli idi. Bir defasında bulunduğu şehirde kıtlık olmuştu. Halk açlıktan ölüyordu. O şiddetli açlık günlerinde **Bâkî Billâh**, kendisine getirilen yemekleri, *" İnsanlar sokaklarda açlıktan can verirlerken bizim yememiz insafa sığmaz "* diyerek geri çevirir, günlerce aç kaldığı olurdu. Kendine ait yiyecekleri fakirlere dağıtırdı.

Lahor'dan Delhi'ye merkebiyle giderken, çoğu kez rastladığı garip, binitsiz kimseleri ikramen yanına çağırır, merkebine bindirirdi. Çok mütevâzi olması sebebiyle tanınmamak için sarığını yüzüne doğru indirir, şehre girmeye az bir mesafe kala merkebine binerek kendisini gizlemeye çalışırdı.

Bir gece teheccüde kalkacağı sırada, yorganının üzerinde tatlı tatlı uyuyan bir kedi gördü. Onu rahatsız etmemek için yatağından kalkmadı. Huzursuz bir şekilde sabah ezanına kadar o hal üzere sabırla bekledi. Ezanla birlikte kediyi kaldırıp sabah namazına gitti.

İçki içen, günahkâr bir komşusu vardı. Bir gün hapise düştü. Bunu haber alınca onu zindandan kurtarmak için çabaladı ve başarılı oldu. Böyle bir zâtın bu şekildeki yakın ilgisi, o günahkâr komşuyu uyandırdı; tevbe edip saadet halkasına girmesine vesile oldu.

Talebelerinden bir kusur vukû bulduğunu duysa *"Bunlar, bizim kötü sıfatlarımızın yansımalarıdır. Biz fena olunca onlara yansır; onlar ne yapabilir, ellerinden ne gelir ?"* derdi.

Zayıf vücudlu idi. Sürekli abdestli olmaya, ibadet ve taate çalışırdı. Yatsı namazından sonra odasına gelir, murâkabeye dalardı. Bedenî zayıflık nedeniyle üzerine ağırlık gelince abdest alır, tekrar murâkabeye devam ederdi. Yine ağırlık basar, tekrar kalkar abdest alır, murâkabesine devam ederdi. Sabaha kadar bu hal sürer giderdi.

Helâl lokma yemeye, şüpheli olanlardan kaçınmaya çok dikkat eder; bu konu üzerinde titizlikle dururdu. Ayrıca yemek pişirenin abdestli bulunmasını, kalb huzurunu korumasını ısrarla tavsiye ederdi. Şu söz ona aittir: *"Huzur ve ihtiyat sahibi olmayanın yemeklerinden bir duman çıkar, feyz kapısını kapatır ve feyzin gelmesine engel olur. Feyze vesile olan temiz ruhlar, kalb aynası-*

nın karşısında durmazlar."

Ömrünün sonlarına doğru talebelerin yetiştirilmesi görevini, **İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî Serhendî** hazretlerine havâle etti. Bu son günlerinde nurlar deryasına dalmış, âdeta dünyadan geçmişti. Bir gün Hinduların bulunduğu tarlalardan geçiyordu. Hindular, **Bakî Billâh** ile bir ara gözgöze geldiler ve *"Bu nasıl bir adam, onu görünce hatırımıza Allah geldi"* demekten kendilerini alamadılar.

Şöhretten şiddetle kaçar, insanlar arasında oldukça sade giysilerle dolaşırdı.

İki veya üç sene şeyhlik yaptığı halde çok sayıda insan yetiştirmiş, kırk yaşında şiddet-i vuslatıyla yandığı güzel Mevlâ'sına kavuşmuştur. 1012/1603 senesinde vefat etmeden önce ziyaretine gelen talebelerine, *"Birkaç gün bir yere gitmeyiniz, son günlerimi yaşıyorum"* dedi. Cemaziyelâhir'in yirmibeşinde, Cumartesi günü, ikindi namazına yakın bir vakitte yüzünde cemâl nurları belirmeye başladı. Üzüntülü bakışlar arasında, üç kere *"Allah"* diyen **Muhammed Hâce Bâkî Billâh-ı Kabulî** hazretleri, Mevlâ'sına kavuştu.

Eserleri şunlardır: *1- Külliyât-ı Bâkî Billâh, 2- Mektupları, 3- Rubâiyyât:* **İmam-ı Rabbânî** bu eseri, *Şerh-i Rubâiyyât* adı altında şerhetmiştir.

KAYNAKLAR: *İrgâmü'l-Mertd*, s. 68-9; *Behcetü's-Seniyye*, s. 77; *Hadîkatü'l-Evliyâ*, c. I., s. 92; *Zübdetü'l-Makâmât*, s. 5; *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 178; *ed-Dürerü'n-Nadîd*, s. 41.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

RAMAZAN MAHFÎ EFENDİ (R.H) (ö. 1025/1616)

Anadolu'nun seçkin simalarından olan **Ramazan Mahfî**, 949 (m. 1542) yılında Afyonkarahisar'da doğdu. Fennî ve dinî ilimlerin temel kitaplarını okuduğu ilk tahsilinden sonra, **Şeyh Kâsım Çelebi** hazretlerinin sohbetlerinde yetişip olgunlaştı. 995/1586 senesinde İstanbul'a gelerek Koca Mustafa Paşa semti civarında **Bezistânî Hâce Hüsrev Bey**'in yaptırdığı dergâha

oturdu.

Ramazan Efendi, güzel ahlâk sahibi bir zât idi. İlâhî aşk yolunun sâliklerine yol gösterir, cümle âlemin rûhî dertlerine çareler üretirdi. Hakkında enterasan olaylar anlatılır.

Zamanın vezirlerinden **Mahmûd Paşa**, **Ramazan Efendi**'nin müridlerindendi. Vezirliği tamamen terkedip tasavvufa yönelmek istiyordu. Bir gün **Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa**'nın elinden kaçıp **Ramazan Efendi**'ye sığınmıştı. Sadrazam, onun dergâhta olduğunu öğrenince hemen adamlarını gönderip veziri yakalamalarını emretti. Fakat **Ramazan Efendi**, **Mahmûd Paşa**'yı teslim etmedi. Sadrazam, kendisi gelip veziri almak isteyince **Ramazan Efendi**: *"Bizim dergâhımızda paşa yoktur, cümlesi derviştir. İsterseniz hepsi gelsin; siz de bakınız, hangisi **Mahmûd Paşa** ise alınız"* diye buyurdu. Dervişler tek tek çağrıldı. **Mahmûd Paşa** da onların arasında aba giymiş olarak bulunuyordu. **Hasan Paşa** onu görünce: *"İşte aradığım budur"* diyemedi. Ayrılıp gitti.

1616 (1025 h.) yılında ebedî âleme intikal eden **Ramazan Efendi**'nin türbesi, Koca Mustafa Paşa'da, **Hüsrev Çelebi** tarafından yaptılan Şehremini Ramazan Efendi Camii'nin yanındadır.

KAYNAKLAR: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İst. 1333 h., c. 1, s. 75; Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik (Zeyl-i Şakâik)*, Neşr: A. Özcan, İst. 1989, tıpkı basım, s. 603-604.

SAİD AYKUT

CÜNÛNÎ AHMED DEDE (R.H) (ö. 1030/1621)

Doğum tarihini tam olarak bilemediğimiz **Cünûnî Ahmed Dede**, XVI. yüzyılın ilk yarısında Karaman'da doğdu. İlk tahsilini Karaman'da tamamladıktan sonra Konya'ya geldi. Bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan aile terbiyesinin de tesiriyle Mevlevîliğe meyletti. Merkez dergâhta çilesini tamamladıktan sonra, Bağdad Mevlevîhânesi'ne mesnevîhan olarak gönderildi.

Uzun süre Bağdad'ta kaldıktan sonra, ömrünün kalan kısmını memleketi Karaman'da geçirmek üzere Konya'ya döner. Burada

Ebû Bekir Çelebi, kendisine, Bursa'da bir mevlevîhâne kurmasını teklif eder. **Çelebi**'yi kıramayan **Cünûnî Ahmed Dede**, yeğeni **Salih**'i yanına alarak Bursa'ya gider.

1024 (1615) yılında Bursa Pınarbaşı'nda bir Mevlevî tekkesi kuran **Cünûnî Ahmed Dede**, altı yıl postnişinlik ve mesnevîhanlık yaptıktan sonra vefat etmiştir.

Cünûnî Ahmed Dede, Bursa'nın muhtelif yerlerinde aldığı iki evi de tekkeye vakfetmiştir. Çok geniş bir alana kurulan ve vakıflarla büyük hizmetler gören mevlevîhâne zamanla yok olmuştur. Bugün boş bir arsada **Cünûnî Ahmed Dede**'nin kabrinden başka bir şey kalmamıştır.

KAYNAKLAR: Mustafa Kara, *Bursa Tekkeleri*, İstanbul 1990, I. 117-119; a.mlf., "Ahmed Cünûnî Dede ve Bursa Mevlevîhânesi", *TT*, sy. 65 (1989), s. 23-28; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi* VIII. c. s. 130.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ZEYNÜDDÎN ABDURRAÛF EL-MÜNÂVÎ (R.H) (ö. 1031/1621)

İmam Abdurraûf Münâvî, müceddid âlimlerden sayılır. O, şeriat ile hakikatı cem etmiş, zâhir ilmiyle bâtın ilmini zâtında toplamıştır. Çağının en seçkin âlimleri arasında sayılmaktadır.

Tam adı, **İmam Abdurraûf b. Tacü'l-Arifîn b. Ali b. Zeynelâbidîn b. Yahyâ b. Muhammed, Zeynüddîn el-Haddâdî, el-Münâvî, el-Kâhirî, eş-Şafiî**'dir. 952/1545 yılında Kahire'de doğdu. İlim ve ahlâkta müstesna simaların yetiştiği bir evde büyüdü. Dedeleri hicrî 7. asırda Tunus'un Haddâde kasabasından Mısır'a göçmüşler, Münye'ye yerleşmişlerdir.

İmam Abdurraûf Münâvî, çok küçük yaşlarda temel ilimleri öğrenmiş, fıkıhta ilerlemişti. Dinî ilimlerin her birinde zirveye ulaşan **Abdurraûf**, ruhundaki açlığı dindirmek için **İmam Abdülvehhâb Şârânî**'nin önünde diz çökmüştü. Fıkıh ilminde de otorite olan **Abdurraûf**, uzlet zamanına kadar Şafiî müftüsü olarak fetva verdi.

Bir müddet sonra uzlete çekilen **Abdurraûf**, kendini tamamen telif işine verdi. Uzletten çıkınca Kahire'deki Sâlihiye Medresesi'nde müderrislik makamına oturdu. Yine kendisi gibi son derece kıymetli âlimler yetiştirdi. Hicrî 1031 yılında (1621 m.) Hakk'ın rahmetinè kavuştu.

Abdurraûf Münâvî, tasavvufu tek bir kişiden değil, birçok tarîkat şeyhinden almış, dolayısıyla bilgi ve tecrübe açısından son derece zengin bir dağarcığa sahip olmuştur. **Dr. Abdülmünim el-Hıfnî**'nin bildirdiğine göre **Abdurraûf Münâvî**, Bayramiyye, Şâzeliyye ve Nakşbendiyye kollarından usûl almış ve tasavvuf literatürüne katkıda bulunmuş büyük müelliflerdendir. Sâlihiye Medresesi'nde ders verirken her mezhebin en kaliteli ve faziletli ricâli ile sohbetlerde bulunmuş, bu arada onu kıskananların düşmanlığından kurtulamamıştır. Öylesine kıskandılar ki sonunda onu zehirlediler; bedeni tutmaz oldu. Uzun süreli ve yoğun tedaviler görmesine rağmen, kendi başına kitap yazamayacak kadar sakat bir hale gelmekten kurtulamadı. Artık oğlu **Tâcüddîn**'i yanına alıyor, şifahî olarak eserini sunuyor, oğlu da duyduğunu imlâ ediyordu.

Eserleri

Abdurraûf Münâvî'nin eserleri bazı araştırmacılara göre seksene yakındır. Tasavvufun neredeyse tüm meselelerine dair eserler yazmıştır. **Herevî**'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserine, **İbn Atâullah İskenderî**'nin *Hikem*'ine, **Şeyh Ali en-Nakıyy**'in *Tertîbü'l-Hikem*'ine, **İbn Sînân**'ın *İrsâlü Ehli't-Ta'rif* adlı eserine ve tasavvufî içerikli birçok kitabına yazdığı şerhler meşhur olmuştur. En meşhur eseri *Kevâkib* veya *Tabâkât-ı Kübrâ* diye bilinen sufîler biyografisidir. Bazıları bu kitabın; **Sülemî** *Tabâkât*'ından, **Ebû Sâd, Ebu'l-Abbas en-Nesevî, Abdülvâhid Şîrâzî** tabâkâtlarından, **Ebû Nuaym**'ın *Hilye*'sinden ve **Abdülgaffâr el-Kavşî**'nin biyografik eserinden daha başarılı ve düzenli olduğunu söylemektedirler.

Abdurraûf Münâvî, bu kıymetli eserin mukaddimesinde önce Mutezile'nin görüşlerini çürütüyor ve kerâmetin olabilirliğine dair deliller sıralıyor. Sonra Peygamberimizin hayatının sekiz bâb halinde anlatıldığını görüyoruz. Ardından Hulefâ-i Râşidîn geliyor. Sonra da tabakalar halinde her yüzyılın sûfilerini sunuyor. Bin kişiyi anlattığı bu eserinden sonra *Tabâkât-ı Suğra* diye bilinen ikinci önemli eserine başlayan **Münâvî**, bu eserinde öncekin-

de bulunmayan ve Anadolu, İran, Hicaz, Yemen, Suriye yörelerinde yaşayan sûfîlere ağırlık veriyor. Baş tarafına da *"Tasavvuf İlminin Temel Prensiplerine Dair"* bir beyânât ekliyor.

Münâvî'nin en önemli çalışmalarına böylece değindikten sonra, şimdi de tüm eserlerini vermeye çalışalım:

1) Kitâbü'n-Nikâye adlı kitabın *"Fenn-i Evvel"* bölümü için yaptığı bir şerh vardır (*Kitâbü'n-Nikâye*, **İmam Celâleddîn Suyûtî**'nin eserlerindendir. Bkz. **Kâtip Çelebi**, *Keşfü'z-Zünûn*, c. 2, s. 1980).

2) Îlâmu'l-A'lâm bi Usûli Fenneyi'l-Mantıkı ve'l-Kelâm : Mantık ve kelâm ilimlerine dairdir.

3) Neticetü'l-Fikr alâ Nuhbeti'bni Hacer : **İbn Hacer**'in *Nuhbetü'l-Fikr fî Mustalâhi Ehli'l-Eser* adlı usûl ü hadis kitabına yapılan bir şerhtir.

4) Câmiu's-Sağir'e yaptığı üç şerh ki en büyüğüne *Feydu'l-Kadîr* ismini vermiştir (*Câmiu's-Sağir* adlı eser, **Suyûtî**'ye ait bir hadis külliyatıdır).

5) el-Câmiu'l-Ezher min Hadîsi'n-Nebiyyi'l-Enver : Otuzbir hadisi içeren bu külliyatta, her hadisin ardından derecesi ve **Süyûtî**'nin *Camii*'ndeki versiyonundan fazlası ya da eksiğine dair gerekli açıklamalarda bulunulmuştur.

6) el-Mecmûu'l-Fâik min Hadîsi Hayri'l-Halâik : Alfabetik sıraya göre düzenlenmiş bu eserde kısa hadisler ele alınmıştır.

7) Künûzü'l-Hakâik fî Hadîsi Hayri'l-Halâik : On fasikülde on bin hadis toplanmıştır ki, hadislerin hiçbiri yarım satırı geçmez.

8) Lisânü'l-Mizan'dan seçip aldığı hadislerle ilgili kitap (*Lisânü'l-Mizan* **İbn Hacer Askalânî**'ye aittir. **İbn Hacer**, bu kitabını **Zehebî**'nin *Mizânü'l-İtidâl* adlı eserinden özetlemiştir).

9) **Şeyh Ebu'l-Hasan el-Bekrî**'nin *Nebze* adlı eserine yazdığı şerh (*Nebze*, Şâbân'ın 15. gecesinin bereketine dair bir risâledir).

10) Kur'ân tilâvetinin faziletine dair bir risâle.

11) İnsanların ihtiyaçlarını giderme, sorunlarını çözme ve yoksullara yardım etmenin faziletine dair bir risâle.

12) İsfârü'l-Bedr an Leyleti'l-Kadr : Kadir Gecesi'ne dair bir risâle.

13) Kırk hadis şerhi.

14) İs'afu't-Tullâb bi Tertîbi'ş-Şihâb : **Ebû Abdullah Kudâî** (ö. 454/1062)'nin, *Şihâbü'l-Ahbâr* adlı kitabının daha kullanışlı hale gelmesi için yapılan bir düzenleme.

15) Ref'u'n-Nikâb an Kitâbi'ş-Şihâb : Yukarıda bahsedilen *Şihâb* adlı eserin şerhidir.

16) el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye : Kudsî hadisleri ihtiva eden bir kitaptır.

17) Nuhbetü'l-İbtihâc bi Fevâidi'l-İsrâi ve'l-Mi'râc : Mirac konusunu işleyen bir eserdir.

18) Şifâ Kitâbı'nın birinci bâbının şerhi (**Kadı Ebu'l-Fadl İyâz**'a ait meşhur *Şifâ-i Şerîf* adlı esere yapılan bir şerh).

19) **Tirmîzî**'nin *Şemâil*'ine yapılan bir şerh.

20) **Irâkî**'nin *Elfiyetü's-Sîre* adlı eserine yapılan bir şerh.

21) **Celâleddîn Süyûtî**'nin *Hasâis-i Suğra* adlı eserine yaptığı bir şerh.

22) **Kadı Beydâvî**'nin tefsirindeki hadislerin tahrici.

23) el-Ed'iyetü'l-Me'sûre : Hadislerdeki dua metinlerine dairdir.

24) Miftâhu's-Saâde bi me'sûri Ezkâri'l-İbâde : Çeşitli zamanlarda okunan virdleri ihtiva eder.

25) Buğyetü't-Tâlibîn li Mârifeti Istılâhi'l-Muhaddisîn: Usûl ü hadise dair.

26) **İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî**'nin *Verakât* adlı eserine yaptığı şerh.

27) Teysîrü'l-Vukûf alâ Gavâmıdı Ahkâmi'l-Mevkûf : Vakıflara dair fıkhî bir risâledir.

28) Fethu'r-Raûfi's-Samed fî Şerhi Safveti'z-Zübed : **İbn Arslan**'ın *Zübed* adlı eserine yaptığı şerh (Bkz. **Sehâvî**, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, c.1, s. 282).

29) İhsanü't-Takrîr bi Şerhi't-Tahrîr: **Şeyhülislâm**

Zekeriyyâ el-Ensârî'nin kitabına yaptığı şerh.

30) **Baunî**'nin Şâfiî fıkhına dair yazdığı *el-Ubâb* adlı esere yapılan şerh.

31) Bulûgu'l-Emel fi'l-Elğâzi ve'l-Hıyel : Çeşitli bilmece tarzındaki zor ibare ve meselelerin çözüm yollarına dairdir.

32) en-Nebzetü's-Seniyye : Ferâiz ve miras ilmine dairdir.

33) **İmam Şâfiî** ile **Ebû Hanife** hazretlerinin ihtilaf ettikleri konuları işleyen bir fıkıh kitabı.

34) Tehzîbü'l-Teshîl : Mescidlere dair meseleleri ihtiva eder.

35) İthâfü'n-Nâsik bi Ahkâmi'l-Menâsik: Hacla ilgili konuları dört mezhebe göre inceler.

36) el-Fethu's-Semâvî: *el-Behcetü'l-Verdiyye* adlı eserin yarısına yakınını şerheder.

37) Nüzhetü'l-Hâvî : Dedesi **Yahyâ el-Münâvî**'nin fetvalarını tertipli bir şekilde sunan kitaptır.

38) *er-Ravdatü'z-Zehiyye*: **Seyyid Şemhûrî**'nin fetvalarını biraraya getiren kitaptır.

39) Cem'u Fetâvâ Ehli'l-Karni't-Tâsî : **Celâl Bekrî, Kemâl b. Ebî Şerif, Burhan b. Ebî Şerif** ve **Şeyhülislâm Zekeriyyâ el-Ensârî** gibi âlimlerin fetvalarını biraraya getirdiği kitaptır.

40) Vakıflara dair kitaplarda sözü geçen dirhem ve dinarların miktarını ve niteliklerini açıklayan bir risâle.

41) Risâletü'l-Besmele ve'l-Hamdele: Besmele ve Hamdele'nin mânâ ve sevabına dairdir.

42) en-Nüzhetü'z-Zehiyye fî Ahkâmi'l-Hamâm et-Tayyibe ve'ş-Şeriyye : Hamamların temizliğine ve şer-i şerife uygun olması gerektiğine dair.

43) el-Mehâdiru'l-Vadiyye ala'ş-Şum'ati'l-Mudiyye: **Süyûtî**'nin Arapça'ya dair *Şum'a* adlı eserinin şerhidir.

44) Medhâlü'l-Mübtedî : Nahve dair meşhur *Ucrûmiye* adlı risâlenin şerhidir.

45) İthâfü'l-Mehere bi'l-Ulûmi'l-Aşere : On ilme dair temel kaide ve bilgilerin işlendiği kitaptır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Mantık, usûlü'd-dîn (tevhid), usûl ü fıkıh, ferâiz, nahv, ameliyat (anatomi), tıp, astronomi, astroloji, tasavvuf.

46) İlmin değeri ve ilim ehline hürmet etmeye dair bir kitap.

47) Meşhur dilci **Feyrûzâbadî**'nin *Muhit* adlı sözlüğüne yapılan şerh (zâl harfine kadar gelmiştir).

48) İhkâmü'l-Esâs: **Allâme Zemahşerî**'nin *Esâsü'l-Belâğa* adlı muhteşem lûgatının özetidir.

49) Şehir ve ülkelere dair bir kitap.

50) Atasözleri ve deyimler hakkında bir kitap.

51) Çeşitli ilimlerde geçen temel ıstılahların tanımlarına dair tarifât kitabı.

52) Hayvanları tanıtan *Gurretu A'yün* adlı eser.

53) Hayvanlar, bitkiler ve cemâdât (canısızlar, katı cisimler) âleminin doğuşuna, varoluşuna dair bir kitaptır.

54) Melek ve insan arasındaki farka ve insanın melekten üstünlüğüne dair bir risâledir.

55) Firdevsü'l-Cinân : Peygamberlerin kıssalarına dair.

56) el-Kevâkibü'd-Dürriyye : Daha önce bahsi geçen tabâkât kitabı.

57) İrgâmu Evliyâi'ş-Şeytan bi Zikri Evliyâi'r-Rahmân : Mısır dışındaki sûfîleri anlatan bir kitaptır.

58) Kitâbu's-Safve bi Menâkıb-ı Beyti Âli'n-Nübüvve : Ehl-i Beyt'in menkıbelerini ihtiva eder.

59) **Hz. Fatıma**'nın hayatını anlatan kitap.

60) **İmam Şâfiî**'nin hayatı hakkında yazılan bir kitap.

61) **Şeyh Ali el-Havvâs** ve **Şârânî**'nin terceme-i ahvâli.

62) **Herevî**'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserine yapılan şerh.

63) **İbn Atâullah İskenderî**'nin *Hikem*'i üzerine yapılan bir şerh.

64) Meşhur sûfî **Nifferî**'nin *Mevâkıf* adlı hikmetler mecmûasına yapılan şerh.

65) el-Cevheretü'l-Fâhire fi Beyâni Asli't-Tarîk : **Şeyh İbn Alvân**'ın tasavvufa dair risâlesine yapılan şerh.

66) **İbn Sinâ**'nın tasavvufla ilgili risâlesi üzerine şerh.

67) Anatomi, ruh, insanın sağlık ve hastalık halleriyle ilgili bir risâle.

68) Tezkiretü Ûli'l-el-Bâb : Edebiyata dair bir risâle.

69) el-Cevâhiru'l-Mudiyye : Siyaset ahlâkına dair.

70) Bülgatü'l-Muhtâc : Tıbba dair.

71) ed-Dürrü'l-Mendûd : Cimrilik ve cömertliğe dair.

72) Kitâbu Târihi'l-Hulefâ : Hulefâ-i Râşidîn tarihi.

Münâvî'nin bu eserlerin dışında başlayıp da tamamlayamadığı birçok kitabı vardır.

KAYNAKLAR: Abdurraûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, Tahkik: Dr. Abdulhamid Salih Hımdân, Kahire 1994, c.1, s. 3-9; el-Muhibbî, *Hulâsâtu'l-Eser*, c. 2, s. 412-416; el-Kettânî, *Fihrisü'l-Feharis*, c. 2, s. 2-4; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli*, c. 1, s. 357; Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, Kahire 1992, s. 378; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, İstanbul 1951, c. 1, s. 510-511; Cemîl el'Azm, *Ukûdu'l-Cevher*, s. 252-263; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, c.7, s. 193, 408, 508, 627, 734, 747, 1041, 1060, 1067, 1164; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 19, 20, 32, 34, 57; Ömer Rıza Kahhâle, *el-Müntehâb min Mahtûtâti'l-Medîne*, s. 40, 51, 135; Muhammed İbrahim Afîfî, *er-Risâle*, c. 4, s. 64-66; el-Müneccid, *Mecelletü Mâhadi'l-Mahtûtât*, c. 5, s. 344; Brockelmann, *GAL*, II: 306, *Supp*, II: 417; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemu'l-Müelliftn*, Beyrut 1992, c. 2, s. 143-144.

SAİD AYKUT

İMÂM-I RABBÂNÎ (R.H) (ö. 1034/1625)

İkinci hicrî birinci yılın yenileyicisi yani *"Müceddid-i Elf-i Sânî"*. Nakşî, Kadirî, Sühreverdî, Çiştî ve Kübrevî tarîkatlarından icâzetli, Rabbânî imam ve Rahmânî mürşid.

Altın silsilesinin 24. halkası *"İmam-ı Rabbânî"* lakabıyla anılan mürşidimizin asıl adı: **Ahmed b. Abdülahad el Fârûkî**. *"Fârûkî"* nisbesi, ikinci halife **Hz. Ömerü'l-Fâruk**'un soyundan

olmasından ileri gelir. *"Müceddid-i Elf-i Sânî"* şöhreti, Hz. Peygamber'in: *"Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinini yenileyen (müceddid) gönderecektir"*[1] hadis-i şerifi gereği, ikinci bin yılın başında gelen *"müceddid"* sayılmasındandır.

İmam-ı Rabbânî, 971/1563 yılında Hindistan'da Delhi ile Lahor arasındaki Serhind denilen yerde doğdu. İlk hocası babasıdır. Ondan Arapça ve İslâmî ilimler tahsil etti. Küçük yaşta hıfzını tamamladı. **Kemâleddîn Keşmîrî**'den aklî ve naklî ilimleri, **İbnu'l-Haceri'l-Mekkî** ile **Abdurrahman b. Fahru'l-Mekkî** 'den muteber hadis kaynaklarını, **Behlûl Bedahşanî**'den de fıkıh, tefsir ve diğer İslâmî konulara dair eserleri okudu. Onyedi yaşında iken icâzet alacak seviyeye geldi. İlim tahsili sırasında bazı eserlerin telifiyle meşgul olacak kadar ilme ve telife yatkındı. Küçük yaşlardan itibaren tasavvuf yoluna olan meyli sebebiyle babası eliyle Kadiriyye, Sühreverdiyye ve Çiştiyye gibi tarîkatlara intisâb etti.

Babasının vefatından sonra hac vesilesiyle memleketinden ayrıldı. Hac dönüşü Delhi'ye geldiğinde Nakşbendî ulularından **Muhammed b. Bâkî Billâh**'a intisâb etti. İki aydan biraz daha fazla bir zaman içinde seyr ü sülûkunu tamamladı.

İmam-ı Rabbânî, Hind-Moğol hükümdarlarından **Ekber Şâh**'ın başlattığı, karma yeni bir din ihdası fikrine karşı *"saf ve temiz İslâm"* ı bütün güzellikleriyle savundu ve **Ekber**'in oğlu **Cihangir**'in ve ona tâbi olanların İslâmî vasata ermelerini sağladı. İrşad, tebliğ ve mücadelelerle geçen ömrünü 63 yaşında noktaladı ve Serhind'de 1034/1625 yılında vefat etti. Türkçe telaffuzu bazan *"Serhend"* şeklinde ifade edilen bu yerin doğru adı Serhind'dir. Serhind *"Hindistan sınırı"* demektir.

Denizin Denize Kavuşması Gibi

İmam-ı Rabbânî, Nakşî yolunu öğrendiği şeyhi **Muhammed Bâkî Billâh**'ın Delhi'ye gelişi, ilâhî kaderin *"Müceddid-i Elf-i Sânî"* olarak takdir buyurduğu **Ahmed Fârûkî**'yi yetiştirmek içindi. Şeyhi **Hâcegî Muhammed Emkenegî** tarafından **İmam-ı Rabbânî**'yi irşad için gönderilen **M. Bâkî Billâh** ile **İmam-ı Rabbânî**'nin buluşması, iki denizin birbirine kavuşması gibiydi. **Ahmed Fârûkî**, sahip olduğu üstün kabiliyet sayesinde iki ayda Şeyh'inin yanında sülûkunu tamamladı. **İmam-ı**

(1) Ebû Dâvûd, *Mişkat*, I, 82.

Rabbânî, bunu bizzat *Mektûbât*'ında (I, 333 vd. 190. Mektup) ve ondan naklen **el-Hânî**, *el-Hadâiku'l-Verdiyye* adlı eserinde anlatmaktadır. *Mektûbât*'ın verdiği bilgilere göre **İmam-ı Rabbânî**, *"lafza-i celâl"* zikriyle başladığı sülûkunu gaybet, fenâ, cem, sahv ve sekr hallerinden geçerek *"müşâhede"*ye erdiği şeklinde anlatır. Müşâhede halinde bütün zerreleri, Hak Teâlâ'nın görüldüğü aynalar olarak tanımlar. Onun ardından Hakk'ı, varlığının bütün zerreleri ile beraber görür. Bunu, Hakk'ı kâinata bitişik ya da ayrı olmayarak, içinde veya dışında bulunmayarak müşâhede hali izler. Bunun ardından, Hak Teâlâ'yı kâinat ile ilişkisi olmayan ve keyfiyeti bilinemeyen bir ilgi içinde bilir. Nihayet keyfiyet ya da tenzih ile de olsa müşâhede edilen, Hakk'ın tekvin (yaratma) sıfatıdır.

Bu halleri anlattıktan sonra şeyhi tarafından kendisine irşâd icâzeti verildiğini ve bu emre uyarak irşâda bağlandığını anlatmaktadır.

Yaşadığı Dönem

İmam-ı Rabbânî'nin yaşadığı dönemde Hindistan bölgesinin idaresi, Moğol hükümdarlarının elindeydi. Bunlardan özellikle İmam ile çağdaş olan **Ekber Şah**, sapıklığın, dalâletin zirvesindeydi. O, Hinduizm, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi dinlerin beğendiği taraflarını alarak yeni bir din kurma gayreti içindeydi. Ancak onun kurmaya çalıştığı din, en çok Hinduizm'den etkileniyordu. Sultan, hindulara yaranmak, onların gönüllerini kazanmak istiyordu. Mecûsîlerden ateşe tapmayı, hıristiyanlardan çan çalmayı, istavroz çıkarmayı, hindulardan dinî gün ve bayramları, merasim ve törenlerle ruh göçünü, tenasüh inancını aldı. Devrin tasavvuf mensubu sayılan bazı kimseler, filozofların özellikle İşrâkiyye ve Revâkiyye felsefelerinin varlıkla ilgili görüşlerini Hind felsefesiyle de karşılaştırarak anlatıyordu. Böylesine karışık ve sultanların ulûhiyet iddiasına kalkıştığı bir dönemde yetişen **İmam-ı Rabbânî**, çok büyük bir mücadele verdi. Silahsız ve kimsesiz bu gönül mücahidi, tek başına güzellikler dini İslâm'ı savundu. Sultan; hapis, işkence, her türlü sindirme politikalarını izlediyse de başarılı olamadı. Hükümdarın uydurduğu din, bütün sapıklıklarıyla beraber tükendi. **İmam-ı Rabbânî** ezilen, yara alan İslâm'ı yeniden dirlik ve güzelliğiyle hayata geçirdi. Tasavvufa ruhbanlık ve felsefî cereyanlar tarafından sokulmak istenen *"hulûl, ittihâd ve tenâsüh"* gibi düşünceleri atıp onu asıl kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet çizgisine getirdi. Halk arasında yayılan

bid'at ve cahiliye âdetlerini temizleyerek şeriata bağlılığı perçinledi. **İmam-ı Rabbânî**'nin terbiye anlayışıyla yetişmiş binlerce halife, mürid ve müntesibi, bu düşünceleri Orta Asya, Anadolu, Irak ve Suriye taraflarına da taşıdı.

Eserleri ve Mektûbat'ı

İmam-ı Rabbânî, gençlik yıllarında birtakım eserler ve risâleler kaleme almışsa da şeyhlik yıllarında gönül sohbeti ve mektupla irşâd usûlünü benimseyerek, eser telifini bıraktı. Mektupla irşad, Hz. Peygamber'le başlayan bir tebliğ yöntemiydi. Asr-ı Saadet'ten sonra pek çok ilim ve gönül adamı, bu yöntemi benimsedi. **İmam-ı Rabbânî**'nin gerek talebelerine ve halifelerine, gerekse halktan kendisine soru soran kimselere yazdığı mektuplar bir eser haline gelmiş, muhtelif dillere terceme edilerek kaynak eser niteliği kazanmış, tasavvufî ve ahlâkî konularda müracaat edilen kitapların başında yer almıştır.

Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd

İmam-ı Rabbânî'nin en önemli özelliklerinden biri de genellikle *"vahdet-i vücûd"* denilen ve *"Panteizm"* ile karıştırılan anlayışı, *"vahdet-i şühûd"* adıyla daha anlaşılabilir hale getirmesidir. Vahdet-i vücûd'daki *"Herşey O'dur"* anlayışını *"Herşey O'ndandır"* şeklinde anlamış, Hakk ile halkın ayrı ayrı varlığı bulunduğunu ancak halkın vücudunun Hakk'ın varlığına göre gölge mesabesinde olduğu görüşünü benimsemiştir. *"Eşyâda Hakk'ı görme"* şeklinde ifade edilen vahdet-i şühûd, bir bakıma vahdet-i vücûd'un ileri derecesi olarak görülmüştür.

Müridin, şeyhine bağlılıkta *"Gassâl"* (ölü yıkayıcı) önündeki ölü gibi olması gerektiğini öğütlerdi. Minnet ve ıstırabı, aşkın levâzımı sayardı. Yoksulluk, sıkıntı ve dert, çaresiz katlanılacak hususlardandı. Çünkü dost, sevdiğini, kendisinden başka her şeyden kesilmiş ve sıyrılmış bir halde görmek ister. Bu makamda huzur huzursuzlukta, karar kararsızlıkta, rahat rahatsızlıkta olurdu. Bu makamda nefsin talebine çare aramadan kendini minnet ve ıstıraba bırakmak, devâmın ta kendisidir. Devlet, O'ndan ne gelirse razı olmaktır.

Dervişlikte kemâle ulaşmak için fenâya ermeyi şart koşardı. Ona göre fenâ, *"ölmeden evvel ölmek"* sırrına ermekti. Değilse insan kalbi, dünya mabudları ve nefs putlarına tapmaktan kurtulamazdı.

Anlatıldığına göre **Abdülhakîm Siyalkûtî**, **İmam-ı Rabbânî** ile çağdaştı ve onu küçümseyenlerdendi. Bir gece rüyada, **İmam-ı Rabbânî**'yi gördü. İmam ona: *"Habibim sen Allah de geç. Onları daldıkları bataklıkta bırak da oynayadursunlar"* (1) ayetini okudu. Rüyada bu ayetin mânâsı sayesinde **Şeyh Abdülhakîm**'in kalbinde aşk, muhabbet ve şevk meydana geldi. Kalbi *"Allah Allah"* diyerek uyandı. Uyandıktan sonra da zikr-i ilâhî devam etti. Doğruca **İmam-ı Rabbânî**'ye gidip intisâb etti. Rivayete göre **İmam-ı Rabbânî**'ye *"Müceddid-i Elf-i Sânî"* sıfatını veren odur.

Fenâ, bekâ, sülûk ve cezbe ile Hakk'a yakınlık için *"velâyet yakınlığı"* tabiri kullanılır. Ümmetin velîleri bu *"yakîn"* ile şereflenmiştir. Ashâb-ı Kirâm'ın Rasûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in sohbetiyle elde ettikleri yakınlığa *"nübüvvet yakınlığı"* denilir. Nübüvvet yakınlığı, ittiba ve verâset yoluyla gelmiştir. Bu yüzden bu yakınlıkta fenâ, bekâ, cezbe ve sülûk yoktur ve bu yakınlık, velâyet yakınlığından üstündür. Çünkü nübüvvet yakınlığı, asıl yakınlıktır. Velâyet yakınlığı ise onun gölgesinde olan bir yakınlıktır. Velâyet yakınlığına ulaşmak için fenâ, bekâ, cezbe ve sülûk, öncü ve başlangıç sayılır. Eğer yol, nübüvvet yakınlığı caddesinden uzaklaşacak olursa, o zaman bu öncü ve başlangıca gerek kalmaz. Ashab-ı Kirâm, nübüvvet yakınlığı caddesinden yürümüşlerdir.

Şeriat ve Tarîkat

İmam-ı Rabbânî'ye göre gerçekte şeriat ve tarîkat birdir. İkisi arasında ayrılık yoktur. Ancak toplu ve açık tasnifte farklılık vardır. Şeriat icmâldir; derli toplu ve belli mânâlardır. Hakikat ise ayrıntılıdır. Birine çeşitli delillerle, diğerine keşf ile erilir. Biri gayb, biri şehadettir. Şeriat, gayb; hakikat ise şehadet sayılır. Şeriat, gayba imanı emreder; hakikate erince gizli, saklı bir şey kalmaz, her şey açık hale gelir. Şeriatın emri gereği açıklanmış hükümler, hakka'l-yakîn hakikatıyla tahakkuk edince aynen açığa çıkar, ayrıntıları ile ortaya dökülür. Daha önce gayb iken şehadet âleminde gözükürler. Hakka'l-yakîne eren kimsenin elde ettiği ilimler, şeriat ilimlerine uygun düşer. Arada kıl kadar da bir ayrılık bulunsa, hakka'l-yakîn makamının hakikatına ulaşılmamış sayılır.

Erbâb-ı tarîkattan sâdır olan ve şeriatın emirlerine aykırı

(1) Enam, 6-91.

görülen tutum ve sözler, genellikle vaktin mânevî sarhoşluğuna yorulur. Bunlar, seyr u sülûk esnasında meydana gelir. Yolunu tamamlayan kimseler, ayıldığı, sahv ve temkine erdiği için onlarda bu tür tutum ve sözlere rastlanılmaz.

İmam-ı Rabbânî, Nakşbendiyye Tarîkatı'nın **Hz. Ebû Bekir**'e dayandığını belirttikten sonra, bu yoldaki bağlılığın bütün bağlılıkların üstünde olduğunu anlatır. Ayrıca Nakşbendiyye Tarîkatı'nın bir başka özelliği, bu yolda en sonda elde edilecek makamın, işin başında elde edilmesidir. Çünkü **Şâh-ı Nakşbend**: *"Biz sonu, öne aldık"* buyurur. Tarîkatta nihai gaye Hakk'a vuslattır; onun da dereceleri vardır. Nakşî mensupları, yolun başında vuslattan nasiplerini alırlar.

Verâset İlmi

Cenâb-ı Peygamber (s.a.v.) buyurur ki: *"Âlimler, peygamberlerin vârisleridir."* **İmam-ı Rabbânî**'ye göre âlimler iki tür ilim bırakmışlardır: *"Ahkâm ilmi, esrar ilmi."* Peygamber vârisi olmaya lâyık olan kimse, bu iki ilme de vâris olur. Sadece birine vâris olmak yetmez. Çünkü mirasçı, ölenin her şeyine vâris olur. Mûrisin bıraktıklarından bazılarına vâris olup bazılarına olmaması sözkonusu olamaz. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir başka hadisinde: *"Ümmetimin bilginleri, İsrailoğullarının peygamberleri gibidir"* buyurmuştur. Burada geçen âlim, Hz. Peygamber'in her iki mirasına da vâris olandır.

Sırlara dair ilimler, mânevî sarhoşluk denilen *"sekr"* halinde söylenen vahdet-i vücud yani vahdette kesreti, kesrette vahdeti görme gibi duygular ve bilgiler değil; sahv, yani ayık haldeki keşf ve ilhamlardır.

İmam-ı Rabbânî, gerek **Ekber Şah** ve gerekse ondan sonraki **Cihangir** zamanında yönetimi İslâm'a yöneltici çalışmalarıyla kendisinden sonra gelecek Nakşî şeyhlerine önderlik etmiştir. O devrin en tehlikeli eğilimlerinden biri olan İslâm, Hinduizm ve Hıristiyanlığı birleştirme gayreti, **İmam-ı Rabbânî** ve ardından gelen Nakşî meşâyihi tarafından önlenmiştir. Hind-Moğol hükümdarlarının İslâmî çizgiye gelmesini sağlayan da Rabbânî ailesidir. **İmam-ı Rabbânî**, iyi bir sûfi olduğu kadar otoriter bir Ehl-i Sünnet kelâmcısı olduğundan itikadî konulardaki çarpıklıkları kolaylıkla bertaraf etmesini bilmiştir. Onun **Ekber Şah** sonrası hükümdar **Cihangir**'in sarayına İslâm esaslarını öğretecek âlim ve

mollalar göndermesi, bu amaca yönelikti.

İmam-ı Rabbânî, sultanı, kılıcıyla İslâm'ı ayakta tutan kişi olarak görüyor ve bu yüzden gerek devlet başkanına ve gerekse diğer devlet adamlarına İslâm esaslarını uygulama konusunda öğütler veriyordu. **İmam-ı Rabbânî**, müslümanların esaret yıllarının neleri terk etmekle başlayacağını çok önceden kestirebilmiştir.

İmam-ı Rabbânî, tasavvufî hayatın, tam anlamıyla İslâm şeriatına bağlanmaktan geçtiğine inanmış ve daima bu fikri savunmuştur. Hatta Panteizm'le yakın görülen *"vahdet-i vücûd"* fikri yerine *"vahdet-i şühûd"*u savunmuştur.

İmam-ı Rabbânî, Sünnî bir sûfî olması sebebiyle Hindistan'daki müfrid Şia gruplarına karşı mücadele etmiştir.

İmam-ı Rabbânî, din âlimlerinin hür fikirli ve her türlü siyasî baskıdan uzak hareket etmelerini de önemli bir fonksiyon olarak görmekte ve âlimlerin, devlet başkanlarına yaklaşıp onların desteği doğrultusunda güdümlü fetva vermelerini şiddetle eleştirmektedir. (1)

Bid'atlerle Mücadele

İmam-ı Rabbânî, her bid'atin bir sünneti ortadan kaldırmasından dolayı bid'atlerle çok mücadele etmiştir. Bid'atlerin sünnetleri ortadan kaldırdığını örneklerle anlatırken şunları söylemektedir: *"Meselâ bazı şeyhler, sarıklarının ucunu sol taraftan sarkıtırlar, bunu da iyi ve makbul sayarlar. Oysa ki sarığın ucunun iki omuz arasından sarkıtılması sünnettir. Sarığını sol taraftan sarkıtma bid'atini işleyen kimse böylece sünneti ortadan kaldırmış olmaktadır."*

Bunun daha ileri derecesinin, namaza niyet konusunda olduğunu anlatır. Ona göre dil ile niyetin tekrarlanması sünnette yoktur. Bazı âlimler, kalb ile yapılan niyete yardımcı olur düşüncesiyle bu görüşü benimsemişlerdir. Bazıları da sadece dil ile yapılan niyeti kâfi görmüşlerdir.

Sadece dil ile yapılan niyeti kâfi görmek, **İmam-ı Rabbânî**'ye göre bir farzın ortadan kaldırılması sonucunu doğuracak kadar tehlikeli bir bid'attir. Çünkü namaza, uyanık bir kalb ile niyet farzdır. Dil ile niyeti yeterli görmek, bu farzı ortadan kaldırmaktır.

(1) Bkz. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 53. Mektup.

Velîlik

İmam-ı Rabbânî'ye göre velîlik, fenâ ve bekâ hallerinden sonra gelen makamdır. Kerâmet de velîliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak kerâmet ve olağanüstü hali çok olan velînin, kemâlinin de çok olduğu anlaşılmamalıdır. Aksine olağanüstü hali az olanın velîliği belki daha mükemmeldir. Kerâmet ve olağanüstü haller, hem *"urûc"* yani mânevî yükseliş sırasında hem de *"hübût"* yani kemâlât kazandıktan sonra halkın arasına karışmak üzere *"iniş"* sırasında görülür. Ancak *"urûc"* sırasındaki olağanüstü haller, *"hübût"* ve *"nüzûl"* sırasındakinden çoktur. Çünkü biri sebepsizlik âlemine yükseliş, öbürü sebepler âlemine dönüştür ve sebepler âlemine dönüşte temkin daha çok olur.

İmam-ı Rabbânî, Nakşîlik yoluna yeni bir üslûp kazandırmış, kendisinden sonra bu tarîkat, Nakşbendiyye-i Ahrâriyye-i Müceddidiyye diye anılmıştır.

KAYNAKLAR: İmam-ı Rabbânî, *Mektûbat*, İst. Fazilet Neşriyat, I., II., c.; Sönmez Neşriyat, I., *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, 178-191; Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *el-İmamu's-Serhindî*, Kuveyt, 1983; Hayreddin Karaman, *İmam-ı Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, İst. 1992; *Hadîkatü'l-Evliyâ*, II. 97-108; ed-*Dürerü'n-Nadid*, s. 42-43; *İrgamül-Merid*, s. 69-72; *İrgamü'l-Merid Tercemesi* s. 84-87; *Mu'cemü'l-Müelliftn* I, 259; İbrahim Ethem Bilgin, *Devrimci Sûfî Hareketleri ve İmam-ı Rabbânî*, İstanbul 1989.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

OĞLAN ŞEYH İSMAİL MÂŞÛKÎ (R.H)
(ö. 1035/1626)

Oğlan Şeyh İsmail Mâşûkî, 914/1508 tarihinde dünyaya gelmiş olup **Pîr Ali Aksarâyî**'nin oğludur. **Pîr Ali Aksarâyî** hazretleri, **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin yetiştirdiği çok önemli sûfilerdendir.

Aksarâyî, oğlunu küçük yaştan itibaren zâhirî ve bâtınî ilimlerde çok yetkin bir sûrette yetiştirmişti. Rivayete göre **Kanûnî Sultan Süleyman**, Doğu'ya yaptığı bir seferde Şeyh Efendi'den oğlunu yanına vermesini rica etmiş, o da **Hz. İbrahim**'in oğlu Zebihullah **Hz. İsmail** ile ilgili bir espiri yaparak **İs-**

mail Mâşûkî'yi ona teslim etmişti. Doğu seferinden dönüşte **İsmail Mâşûkî**, Edirne'ye yerleşti. Yaptığı çok etkili konuşmalarla, etrafında kısa zamanda çok sayıda mürid toplandı.

İsmail Mâşûkî çok genç yaşta irşad postuna oturmuş, yüzü de küçük bir çocuk gibi ter ü taze olduğu için kendisine *"Oğlan Şeyh"* denmişti. **İsmail Mâşûkî**, bir süre Edirne'de irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra İstanbul'a geldi. Ayasofya Camii'nde sohbetlere başladı. Sahip olduğu aşk ve ihlâs ile gerek Edirne'de gerekse İstanbul'da etrafında çok sayıda sipahi, asker ve diğer meslek gruplarından insanlar toplanmıştı.

İsmail Mâşûkî, yaptığı sohbetlerde sık sık vahdet-i vücûd neş'esinde fikirler ileri sürer; yaptığı ağır yorumlar, ya anlaşılmaz ya da yanlış anlaşılırdı. Hakkında birtakım söylentiler yayılmaya başladı. **İsmail Mâşûkî** çok cerbezeli bir zâttı. Bütün sohbetleri heyecan ve zevk dalgalarıyla dolar taşardı. Bir ara, *"Allah"* zikri yerine, müridlerine *"Allah'ım"* zikrini çektirmeye başladı. Bu, bardağı taşıran son damla oldu. Hallacvarî bir şatahatı ihtiva eden bu zikir tarzı, ilmiyye sınıfının onu padişaha şikâyet etmesine yol açtı.

Kanûnî Sultan Süleyman, önceleri bu şikâyetleri dikkate almak istemediyse de zamanla tepkilerin büyümesi üzerine, **İsmail Mâşûkî** hazretlerine haber göndererek memleketi Aksaray'a gitmesini tavsiye etti. Aksi halde hiç de hoş olmayan şeylerle karşılaşacağını söyledi. İhvanı başta olmak üzere, çok kimseler **İsmail Mâşûkî**'ye Padişah'ın bu emrine uyması yolunda ricalarda bulunmuşlarsa da o; *"Ben âkıbetimi biliyorum, olacaklara razıyım"* diyerek, İstanbul'u terketmeye yanaşmamıştır.

Çok geçmeden **İsmail Mâşûkî** hazretleri, mahkemeye verilmiş, şer'î hükümlere göre yargılanarak **Şeyhülislâm Kemâl Paşazâde**'nin verdiği fetva ile idama mahkûm edilmiştir.

Kaynakların verdiği bilgilere göre **İsmail Mâşûkî** ve ondokuz müridi, Dikilitaş'ın bulunduğu At Meydanı'nın karşısındaki Çukurçeşme'nin üstünde idam edilmişlerdir. **İsmail Mâşûkî**'nin denize atılan cesedi, akıntının da etkisiyle Rumeli Hisarı'na sürüklenmiş, bir dervişi, onun sahile vurmuş cesedini alarak bugünkü Kayalar Mescidi'nin avlusuna defnetmiştir. Onun idam edildiği tarih, 1035/1626 yılıdır. İdam edildiği yere müridlerinden **Irakîzâde Hasan Efendi** ve iki kardeşi bir mescid inşa ettirmiş-

lerdir ki bu mescidin adı, "*Üçler Mescidi*" dir. Ancak zaman içinde bu mescid yanmış, **İsmail Mâşûkî**'nin idam edildiği yer belli olsun diye etrafı çevrilmiştir.

Şairliği ile tanınan **İsmail Mâşûkî**'nin elimize geçen şiirleri çok azdır. Şiirlerinde vahdet-i vücûd neş'esi hakim olup daha çok Allah ve Hz. Peygamber (s.a.v.) aşkını ihtiva etmektedir. Şiirinden bir örnek vererek bahsimize son verelim:

Gel ey sûfî, bizi men'eyleme aşk u tevellâdan
Mahabbetdir ezelde kısmet olan bize Mevlâdan.

Serabı aşk ile yârin ezelden olmuşam bî hûş
Ebed ayılmazam andan, gönül geçmez bu sevdâdan.

Gel ey aşk oduna yanmış, gönül âyinesin pâk et,
Cemâlin gösterse cânân ki, tâ kalb-i mücellâdan.

Şu dil kim ateş-i aşka yanub küllî kül olmaya,
Ne bilsün zevkini aşkın, ne duysun hâli seydâdan.

Gönül murgı (kuşu) uçar her dem o dildârın hevâsından,
Anın aşkı kanadile geçer arş-ı muallâdan.

Gönüldür menzil-i cânân, gönüldür vâsıl-ı Rahmân,
Gönüldür, âşık-ı sâdık değil hâli temennâdan

Firâkın nârına yandım, yetiş ey Yusuf-ı Mısrî,
Hicâb-ı hicrini kaldır ki bu Ya'kûb-ı mâdan

Senin hüsnündürür yâ Râb ki Yusuf'da eder cilve.
Senin aşkındürür yâ Râb zûhûr eden Zelihâ'dan.

Bugün ey dil temâşâ kıl cemâl-i vech-i cânânı,
Şu kim görmez ânı, bugün yarın olur o a'mâdan.

Kamu eşyâ egerçi kim haber verir cemâlinden
Velî insan olan ismin nîşân verir müsemmâdan.

Düşübdür derbeder âşık taleb eyler dilârâyı
Dilârâdır, gönül içre haber ister dilârâdan.

Kanı Ferhad ile Şirin, kanı Vâmık ile Azrâ
Kanı mecnûn-ı sergerdân haber ver bana Leylâ'dan.

Çü sensin âşık u ma'şûk, çü sensin tâlib ü matlûb,
Haber ver gel, nedir şâhım murâd olan bu gavgadan.

KAYNAKLAR: Sadık Vicdanî, *Tomâr-ı Turûk*;Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslâm Tarihi Dersleri*; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî*; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*; La'lî, *Sergüzeşt*; Taşköprüzâde, *Şakâyık-ı Nu'maniyye*; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevamî*; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

AZİZ MAHMÛD HÜDÂYÎ (R. H) (ö. 1038/1628)

Tasavvuf tarihimizde **Aziz Mahmûd Hüdâyî** olarak bilinen bu muhterem zâtın kendi eserlerinden ve devrinde yazılan kaynaklardan asıl adının *"Mahmûd"* olduğu anlaşılmaktadır. *"Aziz"* ismi kendi eserlerinde kaydedilmediğine göre hayatını yazan müelliflerin hürmeten kullandıkları bir sıfat olmalıdır. *"Hüdâyî"* ismi ise şiirlerinde kullandığı mahlâsıdır. *"Hüdâyî"* kelimesi, *"doğru yola mensup"* anlamına gelir. Bu mahlâs, şeyhi **Üftâde** (ö. 988/1580) tarafından verilmiştir.

Hüdâyî'nin babasının **Fadlullah b. Mahmûd** isminde bir zât olduğu bilinmekteyse de mesleğinin ne olduğu ve ne zaman vefat ettiğine dair bilgi yoktur. Ancak gerek **Hüdâyî**'nin eserlerinde, gerekse diğer kaynaklarda kendisinden bahsedilmediğine göre ilmiyye veya sûfiyye sınıfından olmadığını söyleyebiliriz. **Bursalı İsmail Hakkı**'nın ifadesine göre **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, *"seyyid"* yani **Hz. Muhammed** (s.a.v.)'in neslindendir. Nitekim **Hüdâyî**'nin kendisi bu hususu bir beyitinde şu şekilde dile getirir:

"Ceddim ü pîrim sultan
Sensin yâ Rasûlallâh."

Doğduğu yer hakkında Şereflikoçhisar ve Sivrihisar şeklinde iki rivayet varsa da doğru olan ilkidir. Ancak **Hüdâyî**'nin yetişip büyüdüğü yer, Sivrihisar'dır. Doğum yeri konusunda olduğu gibi doğum tarihinde de farklı rivayetler sözkonusudur. **Harîrîzâde**

Kemâleddîn (ö. 1299/1882), onun 948/1543 tarihinde doğduğunu söylerken **Gülşen Efendi** (ö. 1341/1925), bu tarihin 950/1545 olduğunu kaydetmektedir.

Hüdâyî hazretleri ilk tahsilini çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da yaptı. Daha sonra, İstanbul'a giderek Küçükayasofya Medresesi'ne girdi. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra hocası **Nâzırzâde Ramazan Efendi**'nin muîdi oldu. Medrese tahsili ve muîdlik yıllarında bir yandan da Halvetî şeyhlerinden aynı zamanda Küçükayasofya Camii Şeyhi **Nûreddînzâde Muslihuddîn Efendi**'nin sohbetlerine devam ediyordu. **Aziz Mahmûd Hüdâyî** hazretleri bu şeyhe intisâb etmişti. Meşhur **Bosnevî Hamza Balî, Nûreddînzâde Muslihuddîn Efendi**'nin şeyhidir. Hocası **Nâzırzâde**, Edirne Selimiye Medresesi'ne müderris, Mısır ve Şam'a kadı tayin edildiği yıllarda **Hüdâyî**'yi yanından ayırmadı. **Hüdâyî**, Mısır'da iken Halvetiyye Tarîkatı'nın Demirtaşiyye kolundan **Kerîmüddîn el-Halvetî**'den *"usûl-i esma"* terbiyesi gördü. Hocası **Nâzırzâde**'nin Bursa'ya atanmasıyla, onun yanında nâib olarak görevine devam etti. Hocası Bursa mevleviyetine (hâkimliğine) getirilirken kendisi de Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve *"Mahkeme-i Suğra"* olarak bilinen Câmi-i Atîk Mahkemesi'ne nâib tayin edildi. Talebelik ve muîdlik yıllarından beri tasavvuf çevresiyle yakın teması bulunan **Hüdâyî**, Bursa'ya gelişinin üçüncü yılında hocası **Nâzırzâde**'nin ölümü (ö. 984/1576) üzerine daha önceden Kaygan Camii'nde vaaz ve irşad meclislerine devam ettiği **Muhyiddîn Üftâde**'ye intisâb etti. Daha sonra resmî görevlerinden ayrıldı. **Hüdâyî** müderrislik ve kadılık için:

Müderrislik ğam u derd u belâdır
Kazâ hod cânib-i Hakk'tan kazâdır

* * *

Mansıb olsa kadılar hiç kimseye kılmaz nazar
Kim denilmiştir "İzâ câe'l-kadâ amye'l-basar

demektedir. **Hüdâyî**, **Üftâde** hazretlerine intisâb ettiğinde 36 yaşındaydı. **Üftâde**, öncelikle mal ve mülkten, ikinci olarak müderrislik ve nâiblikten ayrılmasını, üçüncü olarak da nefsini ayaklar altına almasını istedi. **Hüdâyî** de bütün bunları tereddütsüz kabul ederek onun irşad halkasına katıldı. **Hüdâyî**, intisâb ederken

mürşidine verdiği sözleri yerine getirerek önce mal ve mülkünü fukaraya dağıttı. Sonra da memuriyeti terk etti. Arkasından da nefsini ayaklar altına alabilmek için çok sıkı riyâzâta başladı. Üç yıl gibi kısa bir zamanda seyr u sülûkunu tamamladı. **Şeyh Üftâde** kendisini memleketi Sivrihisar'a halife tayin etti. Burada altı ay kadar kalabilen **Hüdâyî**, şeyhi **Üftâde**'yi ziyaret etmek için tekrar Bursa'ya döndü. **Üftâde** hazretleri vefat edince Rumeli'ye gitti. Artık **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, üstadının irşad makamına oturmuş ve şeyhlik göreviyle irşada başlamıştır. Eski Zağra'da ikâmet eden **Hüdâyî**, burada bir cami yaptırmıştı. Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. **Şeyhülislâm Hoca Sâdeddîn Efendi**'nin delâletiyle tayin edildiği Küçükayasofya Camii Tekkesi'nde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. Bir yandan da Fatih Camii'nde vaizlik yaptı, tefsir ve hadis okuttu. Daha sonra Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri 998/1589 yılında satın aldı. Dergâhın inşaatıyla daha yakından ilgilenmek için ikâmetgâhını Rum Mehmed Paşa Camii civarına nakletti. 1004/1595 yılında dergâhın inşaatı tamamlandı. 1008/1599'da Fatih Camii vaizliğini bırakarak Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde Perşembe günleri vaaz vermeye başladı. **Hüdâyî** hazretlerinin gerek Küçükayasofya ve Fatih camilerindeki vaazlarında, gerekse Mihrimah Sultan Camii'ndeki vaazları etrafında başta padişah ve devlet büyükleri olmak üzere geniş bir münevver halkası oluştu. Ayrıca yine Üsküdar'daki hankâhında başta fıkıh, tasavvuf olmak üzere dersler veriyor, etrafında her sınıftan geniş bir halk kitlesi toplanıyor, ondan yararlanıyordu. Sultan Ahmed Camii'nin açılışında (1025/1616) ilk hutbeyi **Aziz Mahmûd Hüdâyî** okudu ve her ayın ilk Pazartesi günü burada vaaz etmeyi kabul etti. Üsküdar'da bulunduğu yıllarda Bulgurlu'da bir çilehâne ile bir hamam yaptırdı. Çilehânenin bulunduğu yerdeki Bulgurlu köyü, Ihsuluk tarlaları ve Gaziler tepesinin bir kısmı **I. Ahmed** tarafından fermân-ı hümâyunla **Aziz Mahmûd Hüdâyî** adına tescil edildi.

Kanûnî'nin kızı **Mihrimah Sultan**'dan torunu **Ayşe Sultan** (ö. 1007/1598) ile de evlendiği rivayet edilen **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, Safer 1038'de (Ekim 1628) vefat etti. Altısı kız olmak üzere onbir çocuğu oldu ve nesli, kızları **Ümmü Gülsüm** (ö. 1051/1641), **Zeyneb** (ö. 1052/1642) ve **Fatma Zehrâ** (ö. 1086/1675) vasıtasıyla devam etti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi **Hüdâyî**, halktan sultanlara

kadar geniş bir etki alanı meydana getirdi. Devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurmayı başardı. **III. Murad**, **I. Ahmed** ve **II. Osman** gibi padişahlara mektuplar yazdı, öğütler verdi. Şeyh'in padişahlarla yaptığı mektuplaşmalar *Tezâkîr-i Hüdâyî* adlı bir eserde toplanmış olup, mektupların çoğunlukla **III. Murad**'a hitab ettiği kaydedilir. **IV. Murad**'a saltanat kılıcını kuşattı. **Ferhad Paşa** ile Tebriz Seferi'ne katıldı. Zaman zaman padişahların davetlisi olarak saraya gitti ve onlarla sohbetlerde bulundu.

III. Murad'ın ölümü üzerine yazdığı şiirde **Hüdâyî** şöyle der:

Yalancı dünyâya aldanma yâ Hû
Bu dernek dağılır, divan eğlenmez
İki kapılı bir vîrânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez.

Bakma bunun karasına âğına
Gönül verme bostanına bâğına
Benzer hemân oğlan oyuncağına
Bunda aklı olan insan eğlenmez.

Doğrusuna gide-gör bu yolların
Geçe-gör sarpını yüce bellerin
Dünyâ zindânıdır mü'min kulların
Zindanda olan kul âsân eğlenmez.

Sen ey gâfil ne sandın rüzgârı
Durur mu anladın leyl ü nehârı
Yükün yineldi-gör evvelden bârı
Yoksa yolcu gider kârbân eğlenmez.

Vârını nisâr eyle Mevlâ yoluna
Bunda ne eylersen anda buluna
Bir gün sefer düşer berzah iline
Otâğı kalkıcak sultan eğlenmez.

Ömür temâm olup defter dürülür
Sırat köprüsü ve mîzân kurulur
Hakk'ın dergâhına kullar dürülür
Buyruğu tutulur fermân eğlenmez.

Hüdâyî n'oldu bu denlû peygamber
Ebûbekr u Ömer Usmân u Hayder
Kanı Habîbullah Sıddîk-ı Ekber
Bunda gelen gider bir cân eğlenmez.

Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin dergâhı her zümreden insanlarla dolup taştı. Devlet ricâlinden **Sadrazam Kayserili Halil Paşa, Dilâver Paşa**, ilmiyeden **Hoca Sâdeddîn Efendi, Sunullah Efendi, Şeyhülislâm Hocazâde Esad Efendi, Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Nev'îzâde Atâî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi** gibi simalar dergâhının müntesip ve müdavimleri arasındaydı. Vefat ettiğinde altmışa yakın halifesi bulunduğu rivayet edilen **Azîz Mahmûd Hüdâyî**, halifeleri ve yazdığı otuz kadar eseriyle Anadolu ve Balkanlar'daki dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin etkiler meydana getirmiş ve bu şekilde şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır.

Hüdâyî Dergâhı'na bağlı müelliflerin en meşhuru, şüphesiz, *Rûhu'l-Beyân* sahibi **Bursalı İsmail Hakkı**'dır. Eserlerinde sık sık **Hüdâyî**'den nakiller yapan **Bursalı İsmail Hakkı**, onu **Gazneli Sultan Mahmûd** ile mukayese ederek sevgisini şöyle dile getirir:

"Ey gürûh-ı Muhammedî biliniz
Geldi bu âleme iki Mahmûd
Biri Mahmûd-ı Gaznevî meşhûr
Biri Mahmûd-ı ma'nevî ma'hûd."

Gerek devrinde, gerekse daha sonra yazılan tarih ve bibliyografya kitaplarında *"kutbü'l-aktâb, sâhib-i zamân, mürşid-i kâmil"* gibi ünvanlarla anılması, ölümünden sonra da şöhretinin devam ettiğini gösterir. Daha sağlığında hayatını tehlikede gören pek çok devlet adamının onun tekkesine sığınarak hayatını kurtardığı bilinmektedir. Vefatından sonra da bıraktığı çok zengin vakfiyesi sayesinde tekkesi, imaret ve külliyesi halkın sığınak ve

barınağı olmuştur. 1266/1850 yangınında yanan Hüdâyî Külliyesi, devrin padişahı **Abdülmecid** tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.

Eserlerinin İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. Celvetî Tarîkatı ve diğer tarîkat mensuplarınca eserlerinin büyük bir kısmına şerh ve hâşiyeler yapılmış, bazıları da Türkçe'ye çevrilmiştir. **Yunus** tarzındaki ilâhîlerine pek çok mutasavvıf-şair tarafından nazîreler yazılmıştır.

Tasavvufî halk edebiyatı şairleri zümresi içinde yer alan **Hüdâyî**, sade ve hikemî mahiyette tekke şiirleri yazmıştır. Daha çok ilâhî tarzındaki bu şiirleri bir divan oluşturacak sayıdadır.

Şiirlerinde bazen hece, bazen de aruz veznini kullanan **Hüdâyî**, vahdet-i vücûd anlayışına bağlı bir mutasavvıftır. Tasavvufun engin ruhunu samimi bir ifadeyle nazmetmiştir.

Arzettiği didaktik özellik bakımından buraya teberrüken dünyayı anlatan bir şiirini almak istiyoruz:

Kim umar senden vefâyı
Yalan dünyâ değil misin
Muhammedü'l-Mustafâ'yı
Alan dünyâ değil misin?

Yürü hey bî-vefâ yürü
Sensin hod bir köhne karı
Nice yüz bin erden geri
Kalan dünyâ değil misin?

Sihrile donadıp kendin
Meydâna salan semendin
Âleme mihnet kemendin
Salan dünyâ değil misin?

Kasdedip halkın özüne
Toprak doldurup gözüne
Ehl-i gafletin yüzüne
Gülen dünyâ değil misin?

Eğer şâh u eğer bende
Her kişiyi salan bende
Kimse mekân tutmaz sende
Vîrân dünyâ değil misin?

Kimisini nâlân edip
Kimisini giryân edip
Âhır-kâr uryân edip
Soyan dünyâ değil misin?

İşin gücün dâim yalan
Çok kişiden arta kalan
Nice kerre boşalûben
Dolan dünyâ değil misin?

Kurucusu bulunduğu Celvetiyye Tarîkatı Selâmiyye, Hakkıyye, Fenâiyye, Hâşimiyye olmak üzere dört kola ayrılmıştır.

Aziz Mahmûd Hüdâyî Hazretlerinin Bazı Menkıbeleri

Üftâde hazretlerine intisâb eden **Hüdâyî**, onun yanında sıkı bir riyâzât ve nefs terbiyesine başladı. **Üftâde**, bir gün müridine: *"Haydi evlâdım, bir sırık ciğeri omuzuna alarak Bursa sokaklarında satmalısın"* diye emretmiş; **Hüdâyî** de tereddütsüz sırığı samur kürkü üzerine almış ve çarşı çarşı, mahalle mahalle dolaşmaya başlamıştı. Bu hali gören ahali, *"hâkim çıldırmış"* diyerek aleyhinde dedikodular uydurdular. Fakat **Hüdâyî**, bunların hiçbirine aldırmadı. Kendisine verilen görevi eksiksiz yerine getirdi.

Aziz Mahmûd'un nefis imtihanı daha bitmemişti. Şimdi sıra dergâhın tuvaletlerini temizlemeye gelmişti. **Aziz Mahmûd** yüksünmeden hemen göreve başladı. Günler geçti. Bir gün davulzurna ve kös sesleri duydu. *"Ne var?"* diye etrafındakilere sorduğunda; *"Şehre yeni tayin edilen hâkim, bugün görevine başlıyormuş"* cevabını aldı. Bıraktığı Bursa Kadılığı makamına yeni birisi getirilmişti. Bu sırada içinden: *"Ey **Mahmûd**, böyle bir mesleği bıraktın da tuvaletlere hizmetkâr oldun; sen buna mı lâyıktın?"* diye geçirdi. Ancak derhal kendini toparladı ve *"**Mahmûd**! Sen, şeyhine, nefsini ayaklar altına alacağına dair söz vermemiş miydin?"* diyerek, içinden geçirdiği bu düşünce için tevbe etti. Rivayete göre, nefsini daha da zelil etmek için tuvaletleri sakalıyla te-

mizlemeye yönelmiş, ancak **Üftâde** hazretleri hemen gelerek; *"Evlâdım, sakal mübârek şeydir, onunla böyle şey yapılmaz"* diyerek omuzundan yakalamış ve *"Amaç, bu mertebeyi atlatmaktı"* buyurarak, **Aziz Mahmûd**'u dergâha götürmüştü.

Üftâde hazretleri, müridleriyle Uludağ'da gezintiye çıkmıştı. Dervişler, efendileri için rengârenk çiçeklerden oluşmuş demetler getirip sundular. **Aziz Mahmûd** ise sapı kırılmış, solmuş bir çiçek getirmişti. **Üftâde** hazretleri: *"Evlâdım, arkadaşlarınız demet demet çiçek getirdiler, siz bize bir tek bu çiçeği mi lâyık gördünüz?"* buyurdu. **Aziz** de: *"Efendimize ne takdim etsek azdır. Fakat hangi çiçeği koparmak için elimi uzatsam tesbih ettiğini duyuyor, elimi çekiyordum. Ancak sapının kırılması sebebiyle tesbih edemeyen bu çiçeği görünce alıp size getirdim"* karşılığını verdi. **Üftâde** hazretleri, bu ruh inceliği karşısında takdir duygularıyla doldu, taştı.

Eserleri

Arapça ve Türkçe otuz kadar eseri bulunan **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, devrinin anlayışına uyarak eserlerinin çoğunu Arapça yazmıştır. Başlıca Arapça eserleri şunlardır:

1. Ahvâlu'n-Nebiyyi'l-Muhtâr aleyhi Salavâtullahi'l-Meliki'l-Cebbâr

2. Câmi'u'l-Fadâil ve Kâmiü'r-Rezâil

3. el-Es'ile ve'l-Ecvibe fî Ahvâli'l-Mevtâ

4. Fethu'l-Bâb ve Ref'u'l-Hicâb

5. el-Fethu'l-İlâhî

6. Habbetü'l-Mahabbe

7. Hâşiye Kuhistanî fî Şerhi Fıkhı Keydânî

8. Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh

9. Hülâsatü'l-Ahbâr fî Ahvâli'n-Nebiyyi'l-Muhtâr

10. Keşfu'l-Kınâ an Vechi's-Semâ

11. el-Mecâlisü'l-Va'ziyye

12. Mecmûa-i Hutab

13. Merâtibü's-Sülûk

14. Miftâhü's-Salâh ve Mirkâtü'n-Necâh

15. Nefâisü'l-Mecâlis

16. Şemâilü'n-Nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye

17. et-Tarîkatü'l-Muhammediyye Vesîle ila's-Se'âdeti's-Sermediyye

18. *Tecelliyât*

19. *Vâkı'ât.*

Hüdâyî'nin belli başlı Türkçe eserleri de şunlardır:

1. Divân-ı İlâhiyyât

2. Ecvibe-i Mutasavvıfâne

3. Mi'râciyye

4. Nasâyıh ve Mevâ'iz

5. Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem'i ve't-Tefrîk

6. Tarîkatnâme,

7. Tezâkir (Mektûbât).

Bu eserlerinden ayrı olarak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda adı kayıtlı üç eseri vardır:

1. Nasîhatü'l-Mülûk li-Husni's-Sülûk

2. Akâid Manzûmesi

3. Tevhîd Risâlesi.

KAYNAKLAR: Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Mektûbât*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2572; a.mlf., *Vâkı'ât*, Üsküdar Selimağa Ktp., Hüdâyî, nr. 250; a.mlf., *Tecelliyât*, Üsküdar Selimağa Ktp., Hüdâyî,nr. 593/3; *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* (nşr. Mehmed Gülşen), İstanbul 1338; Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, II, 760-762; Cemâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4536, vr. 187[a]; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, II, 113; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul 1288, s. 145; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 479; İsmail Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, İstanbul 1291; Harîrîzâde, *Tıbyân*, I, vr. 227[a]-245[b]; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, vr. 372[a]-382[a]; H. Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1982; a.mlf., *Aziz Mahmûd Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*, İstanbul 1990; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, s. 338-340

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

ABDÜLKÂDİR EL-AYDERÛSÎ (R.H)
(ö. 1038/1628)

Tam adı, **Abdülkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderûsî, el-Yemenî, el-Hadramûtî, el-Hindî**'dir. Künyesi *"Ebûbekir"* , lakabı *"Muhyiddîn Şemsü'ş-Şümûs"* tur.

Mutasavvıf,tarihçi ve şair olarak bilinen **Abdülkâdir**, 978 (m. 1570) senesinde Hindistan'ın Ahmedâbâd şehrinde doğdu.

Babası, o daha dünyaya gelmeden önce rüyasında **Abdülkâdir Geylânî**'yi görmüştü. Bunun üzerine yeni doğan çocuğa *"Abdülkâdir"* ismi verildi.

İlk tahsilini babasından alan **Abdülkâdir**, Kur'ân ilimlerinde derinleşti. Kıraat ilminin temel kitaplarını okuyarak üstadlarının huzurunda icâzet aldı. Erken yaşlarda kitap yazmaya koyularak çevresine ışık saçmaya başladı. **İmam Gazâlî**'nin *İhyâ*'sı, onun başucu kitabıydı. Döneminin en seçkin âlimlerinden muhtelif alanlarda ders aldı. İlimde ilerledikçe ruhunda tasavvufa doğru olan meyil arttı. Ünü, Hindistan'da ve dışında duyulmaya başlayınca yanına İslâm âleminin her yanından ilim taliplileri gelmiş ve çevresini doldurmuşlardı. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: **Şeyh Sâlih, Allâme Fakih Velî Muhammed b. Abdurrahman el-Hadramî, Şihâbeddîn Ahmed b. Rabî, Allâme Ahmed b. Abdülhak es-Sinbâtî, Seyyid Celîl, Cemâleddin Muhammed b. Yahyâ es-Şâmî, Allâme Bedruddîn Hasan b. Dâvûd el-Hindî.**

Abdülkâdir'in soyu pek temizdi. Mübarek valideleri son derece cömert ve salih amel sahibi bir kadındı. Ramazan ayında, bir Cuma günü vefat etti. Son sözü Kelime-i Şehâdet olmuştu. Zengin bir kütüphane kurmasında ona yardımcı olan da annesidir.

Abdülkâdir'in sohbetleri kalabalık olurdu. Devlet adamları, fakir halktan insanlar, tüccarlar, prensler... Kısaca her sınıftan onu dinlemeye gelenler olurdu.

Hicrî 1038 (1628 m.) yılında Ahmedâbâd şehrinde vefat ettiğinde son derece kalabalık bir cemaatle cenaze namazı kılındı.

Allah rahmet eylesin.

Eserleri

1) en-Nûru's Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşir : Bu eser, Ayderus soyundan gelen ve dünyanın dört bir yanına dağılan tüm âlim, velî ve mutasavvıflarla beraber hicrî onuncu asırda yaşamış âlim ve zâhidleri anlatan biyografik bir eserdir. Beyrut'ta 1958 yılında basılmıştır.

2) ed-Dürrü's-Semîn fi Beyâni'l-Muhimmi min Umûri'd-din.

3) Buğyetü'l-Müsteflid bi Şerhi Tuhfetü'l-Mürîd.

4) el-Fethu'l-Kudsî fi Tefsîri Ayeti'l-Kürsî.

5) Târifu'l-Ahyâ bi Fedâi'lil Ahyâ : Bu eser, **İmam Gazâlî**'nin *İhyâ*'sını över. Bu kitap, *İhyâ*'nın kenarına basılmıştır (Beyrut 1983).

6) er-Ravdu'l-Arîd : Şiirlerini topladığı divanıdır.

7) et-Tuhfetu'l-Kudsiyye fi'l-Hırkati'l-Ayderûsiyye.

8) el-Hadîkatü'n-Nadrâ fi Sîreti'n-Nebiyyi ve Ashâbihi'l-Aşerâ.

9) er-Ravdu'n-Nâzır fi men İsmühü Abdülkâdir.

10) Sıdku'l-Vefâ bi Hakkı'l-Vefâ.

KAYNAKLAR: Abdülkadir b. Şeyh el-Ayderûsî, *en-Nûru's-Sâfir an Ahbâri'l-Karni'l-Âşir*, Beyrut 1405 h./1985, s. 334-335; el-Muhibbî, *Hulasâtu'l-Eser*, c. 2, s. 440-442; Zebbâre, *Mulhaku'l-Bedri't-Tâlî*, s. 123; Cemil el-Azm, *Es-Sirru'l-Masun*, s. 47; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 600-601; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 14, 17, 62, 69, 137, 190; Avvad, *et-Türâsü'l-Arabî, s. 65; Zübeyd Ahmed, el-Âdâbü'l-Arabiyye fi Şibhi'l-Karrati'l-Hindiyye*, Arapçaya terc: Abdülmaksud Şalkâmî; Brockelmann, *GAL*, II: 418, 419 *Suppl* II: 617; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut 1993, c. 2, s. 188; Şillî, *el-Meşra'u'r-Ravî fi Menâkıb-ı Bent Alevî*, Kahire 1319 h., c. 2, s. 147.

SAİD AYKUT

ANKARÂVÎ İSMAİL RUSÛHÎ (R.H) (ö. 1041/1630)

İsmail Rusûhî hazretleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Ankara'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak belli değildir.

İlk tahsilini Ankara'da tamamladı. Aklî ve naklî ilimlerde olgunluğa erişti. Bayramîlerin merkezi olan Ankara'da, kendisine mâneviyât yolu olarak Bayramîliği seçti. Bir ara Halvetiyye yolundan da ders alarak icâzete nail oldu. O, tasavvufî hayatının yanısıra, müderrislik görevi ile de meşgul olmuş, zâhirî ilimlerde çok sayıda talebe yetiştirmişti.

Ankara'daki hayatı bu şekilde sürüp giderken, şiddetli bir göz ağrısına yakalandı. Tedavisi için doktorlara gitti. Ancak başvurduğu tabiblerin hiçbirisi derdine çare bulamadı. Rahatsızlığının bir Allah dostunun himmetiyle geçeceğini hissetti. Derdine derman olacak bir Allah dostu bulmak üzere Konya taraflarına gitti. Orada **Mevlânâ**'nın torunlarından **Çelebi Bostan Efendi** ile tanıştı. İlk karşılaşmalarında, gözündeki rahatsızlıkla ilgili *Mesnevî*'deki şiirleri okuyan **Çelebi** hazretleri: *"Gözünün iyileşmesi, **Mevlânâ**'nın Mesnevî'sini şerhetmenizin bir hediyesi olacaktır. O halde Mesnevî'yi şerhetmeniz gerekir; bu şekilde üzüntünüz gidecek, gözünüz iyileşecektir"* dedi. **Rusûhî**'nin göz ağrısı, bu görüşmeden sonra azalmaya başladı; çok geçmeden tamamen iyileşti. **Rusûhî** hazretleri, **Çelebi Bostan Efendi**'nin yanından ayrılmadı. Onun yanında Mevlevîlik yolunda mesafe katetti. Sonunda hilâfet icâzetine nail olarak Galata Mevlevîhânesi şeyhliğine tayin olundu.

Ankarâvî, *Mesnevî*'den sohbetler yaparak mürid yetiştirmeye başladı. **Ankarâvî**, *Mesnevî* şerhlerine başladıktan sonra hem madde gözü, hem de mânâ gözü açıldı.

Rusûhî, **IV. Murad** devrini idrâk etmiş bir mutasavvıftı. Bazı kimseler, Padişah'a, tasavvuf erbâbının yaptığı bazı uygulamaların şeriata uymadığı, bu yüzden onlara bazı kısıtlamalar getirilmesi gerektiğini söylemişlerdi. **Sultan IV. Murad**, bu şikâyetçilerin ileri sürdükleri hususları, devrin hem ilmiyye, hem de sûfiyye grubuna mensup uzmanlara sorma ihtiyacı hissetmişti. Padişah'ın konunun aydınlatılması ile ilgili olarak başvurduğu bilim adamlarından biri de **İsmail Rusûhî Efendi** idi. **Rusûhî** hazretleri, sorulan sorulara ilmî nitelikte cevap verdiği küçük bir risâle hazırladı. Bu risâle yirmi sayfa kadardı. Padişah, bu risâleyi devrin şeyhülislâmı **Yahyâ Efendi**'ye arzetti. Başta **Yahyâ Efendi** olmak üzere çeşitli bilim adamlarınca incelenen bu risâle, meselenin çözümü için yeterli cevabî niteliği taşıdığı kanaatiyle Padişah'a sunuldu. Bunun üzerine Padişah da sûfiyyenin yaptığı uygu-

lamalara kısıtlama getirmedi. **Rusûhî**'nin hazırladığı risâleyi okuyan **Aziz Mahmûd Hüdâyî** hazretleri de çok memnun kalmış ve *"Allah Teâlâ, muhâliflere karşı **Rusûhî**'nin ayağını sağlam ve sabit kılsın. Onların inad damarlarını kesmekte söz kılıcını keskin eylesin. Muhâlifleri susturmakta mızrağını tesirli eylesin"* diye duâ etmişti.

İsmail Ankarâvî hazretleri, şiirlerinde *"Rusûhî"* mahlâsını kullandığı için bu mahlâs, adıyla birleştirilerek anılırdı. O, sabah namazından sonra zikirle meşgul olur, ardından talebelerine ders verirdi. Daha sonra köşesine çekilerek eser yazmaya koyulurdu. Kendisi güçlü bir şairdi. Zühdü, takvası ile temayüz etmiş; Sünnet'e ittiba konusunda son derece titiz olan kıymetli bir Allah dostu idi.

Allah yolunda geçen hayırlı bir ömrün sonu yaklaştığında **İsmail Ankarâvî** şöyle dedi: *"Yazdığımız eserlerle yaptığımız hizmetler, bu yolda kalbleri zayıflamış olanların inançlarını güçlendirmiş ve dine karşı çıkanlara karşı bir müdafaa sûretini almıştır. İşimiz tamamlandı."* Vefatı 1041/1630 tarihindedir. Vasiyeti üzere, Galata Mevlevîhanesi'nin bahçesine defnedildi.

Rusûhî Dede, hakkı emreden, bâtıldan sakındıran yönüyle etrafına ışıklar saçmış bir Allah dostu idi. İrşâd faaliyetlerindeki inceliğiyle dikkatleri çekerdi. Bir keresinde, dergâhına inâbe talebinde bulunan birisi geldi. **Rusûhî Dede**, istihâre yapmasını tavsiye etti. O kişi, istihâre yaptı ancak üstüste birkaç kez ihtilâm oldu. Bu durumdan çok utandı. Sabah olunca utancından istihâresini anlatamadı. Ancak vaziyeti anlayan **Rusûhî Dede**: *"Bu sadık âşık, büyüklerin rûhâniyetinin yardımı ve başkalarının riyâzet ve çalışması ile yirmi yılda aştığı engeli, bir gecede aştı ve şehvet kirinden emin oldu"* diyerek, o kişiyi övdü. Bir nazarda bu dervişini yetiştirdi. Ona *"Derviş-i Ârif"* adını taktı.

Rusûhî Dede çok sayıda eser yazmıştır. Yazdığı eserler şunlardır:

1. *Şerh-i Mesnevî*
2. *İzâhu'l-Hikem*
3. *Derecetü's-Sâlikîn*
4. *Minhâcü'l-Fukarâ*

5. Zübdetü'l-Fusûs

6. Fütûhât-ı Ayniyye fî Tefsîri Sûreti'l-Fatiha

7. Miftâhu'l-Belâğa ve Misbâhu'l-Fesâha

Bu eserleri içinde *Şerh-i Mesnevî*, büyük bir öneme sahiptir. Osmanlıca baskısı da yapılan ve Osmanlı aydınlarının zevkle okuduğu bu eser, üzerinde çalışma yapılmayı beklemektedir.

KAYNAKLAR: Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn;* Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri;* Zirikli, *A'lâm;* Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn,* Carl Brockelmann, *GAL, Sup.* 2; Hüseyin Vassâf, *Sefînetü'l-Evliyâ;* Sakıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân, Hülasâtü'l-Eser,* c. I.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

İSMÂİL-İ RÛMÎ (R.H) (ö. 1042/1631)

Tosya'nın Bansâ köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı **Çoban Ali**'dir. İlk tahsilini Tosya'da Halvetî şeyhi **Ahmed Efendi**'den aldıktan sonra, tahsiline Kastamonu'da devam etmiştir.

Rüyasında **Abdülkâdir-i Geylânî**'nin kendisini Bağdad'a davet ettiğini görür. Bağdad'taki dergâhta irşad hizmetini yerine getiren **Şeyh Feyzullah Efendi**'nin yanında seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra yine **Abdulkâdir-i Geylânî**'nin mânevî işaretiyle Anadolu'ya avdet etmesi istenmiştir. Bundan dolayı Anadolu'da özellikle Tosya, Kastamonu, Edirne, Tekirdağ ve Bursa ile Kahire, Şiraz vb. daha birçok şehirde tekke tesis etmiştir.

1020/1611'de İstanbul'a gelen **İsmâil-i Rûmî**, Tophane civarında da Kadirîhâne'yi inşa ettirerek burada ömrünün sonuna kadar irşâd hizmetinde bulunmuşlardır.

İstanbul'daki tekkeler arasında önemli yeri olan Kadirîhâne'de Salı günleri öğle namazını müteakip hem İsmâiliyye (Rûmiyye) hem de Eşrefiyye üzerine zikirler yaptırdı. Sultan Ahmed Camii'nin açılış merasiminde **İsmâil-i Rûmî**, Kadirî usûlüne göre zikir ve tevhid âyini icra etmişlerdir.

Anadolu topraklarına Kadirî Tarîkatı'nı getirip yaygınlaştı-

ran şahıs olarak tanınan **Şeyh İsmâil-i Rûmî**, 1042/1631 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Tophane'deki dergâhta, özel olarak yapılmış türbededir.

Şeyh İsmâil-i Rûmî'nin vefatından sonra yerine, aynı zamanda damadı olan ve Bağdad'ta kaldığı sırada Kadirî dergâhının şeyhi **Feyzullah Efendi**'nin oğlu **Şeyh Halil Efendi** geçmiştir. Kayınpederinin vefatı üzerine göreve gelen bu zât-ı muhterem, 1069/1658 yılına kadar halife olarak irşad hizmetinde bulunmuştur. Onun vefatından sonra da yerine, oğlu **Şeyh Seyyid Fazlullah Efendi** geçmiştir. Bu görevi, 1100/1688 yılına kadar otuz sene süreyle yerine getirmiştir.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'sında tekke ve zâviyelerin seddîne kadar, Kadirîhâne'deki şeyhleri teker teker ele alarak kısa da olsa bilgi vermektedir.

Şeyh İsmâil-i Rûmî, Edirne'ye gittiklerinde **Nâkibülezrâf Mûsâ Efendi**'nin oğlu **Şeyh Muhammed Rûhî Efendi**'nin evinde misafir kalmıştır. **Muhammed Rûhî Efendi**, kendisinden çok etkilenmiş ve evinin Kadirîhâne yapılması maksadıyla vakfetmiştir. Kendisi de **İsmâil-i Rûmî**'ye intisâb etmiştir. Tarîkat seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra Edirne ve civarında irşad hizmetlerini sürdürmüş ve birçok talebe yetiştirmiştir.

İsmâil-i Rûmî'nin diğer bir halifesi olan **Şeyh Ahmed Efendi** de Bursa'da irşad faaliyetini icra etmek üzere görevlendirilmiştir. **Ahmed Efendi**'nin 1038/1628'de tesis etmiş olduğu dergâh, İsmâil-i Rûmî Dergâhı adıyla anılmaktadır.

Bu açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi **İsmâil-i Rûmî**, Bağdad'tan Edirne'ye kadar birçok önemli merkezde tesis etmiş olduğu tekkeler ve yetiştirmiş olduğu halifeleriyle irşad faaliyetini hakkıyla yerine getiren önemli mutasavvıflarımızdandır.

KAYNAKLAR: Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Kadiriyye Silsilenâmesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340, c. II, s. 50-54; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay. İstanbul, tarihsiz, c. I, s. 120; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Haz. Dr. Mehmet Akkuş, Dr. Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, c. I, s. 111-112.

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

ABDÜLMECİD SİVÂSÎ (R.H) (ö. 1049/1639)

Tam adı, **Abdülmecid b. Muharrem b. Muhammed b. Arif**'dir. **Şeyh Abdülmecid Şirvânî**'nin vefatından hemen sonra Tokat'ın Zile nahiyesinde, 971/1564 yılında doğdu. O zamanlar Zile, Sivas'a bağlıydı. İlk tahsilini kendi yöresinde yaptı. Daha sonra Sivas'a geçerek fıkıh, hadis ve tasavvuf gibi ilimlerde derinleşmeye başladı. Ona irfan zevkini veren, amcası **Kara Şems**'dir.

Gönlündeki ilim sevgisi, onu arayışa sevketti. Devrin en büyük ilim merkezi olan İstanbul'a geldi. Burada hayatının sonuna kadar ilim ve irşad faaliyetine devam etti.

1049/1639 yılında vefat etti.

Eserleri

Abdülmecid Sivâsî, Arap dilinden, tasavvufa ve hadis ilmine kadar birçok sahada eser vermiştir.

1) Erbaûne Hadisen : Kırk hadis geleneğinin bir devamı olarak Peygamberimizin kırk hadisini şerheden bir risâledir.

2) Telhîsu Hasâisu'n-Nebiyy : Peygamberimizin vasıflarını anlatan *Hasâisu'n Nebiyy* adlı eserin özetidir.

3) Letâifü'l-Ezhân fi's-Salâti Ale'n-Nebiyyi'l-Muhtâr : Peygamberimize salât u selâm getirmenin faziletine dairdir.

4) Uddetü'l-Müstaiddîn fi't-Tasrîf : Arap diline ait kelime çekim bilgisine dair bir eserdir.

5) Lezâizü'l-Esmâr fi Fedâil-i Salavâti'n-Nebiyy: Peygamberimize salât u selâm getirmenin faziletine dairdir.

KAYNAKLAR: Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 2, s. 401, 403; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 620; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, s. 1130, 1829; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut 1993, c. 2, s. 310; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâi-i Fudâla*, (Şakâik Zeyli), tıpkı basım 1989 İst., s. 62.

SAİD AYKUT

TÂCEDDÎN B. ZEKERİYYÂ (R.H) (ö. 1050/1640)

Tam adı, **Tâceddîn b. Zekeriyyâ b. Sultan el-Osmânî, en-Nakşîbendî, el-Hindî**'dir. Ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir.

Nakşbendiyye Tarîkatı'nın Hindistan'daki mürşidlerindendir. Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, devrinin meşhur hocalarından ders görmüştür. Nakşbendiyye Tarîkatı'nı anlatan risâleler yazmış, güzel ahlâka çağıran vaazları ile meşhur olmuştur. İlim ve Rasûlullah sevgisiyle Arabistan'a gitmiş, 1640 (h. 1050) yılında vefat edinceye kadar Mekke'de kalmıştır. Allah rahmet eylesin.

Eserleri

1) en-Nefehâtü'l-İlâhiyye fî Mev'izeti'n-Nefsi'z-Zekiyye

2) Câmiu'l-Fevâid

3) Tuhfetu's-Sâlikîn fî Zikri Taci'l-Ârifîn

4) es-Sirâtu'l-Müstakîm

5) Risâle fî Tarîki's-Sadeti'n-Nakşibendiyye.

KAYNAKLAR: el-Muhibbî, *Hulasâtu'l-Eser*, c. 1, s. 464-470; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 244; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 356, c. 2, s. 66, 664; Brockelmann, *GAL*, II: 419, *Suppl.* II: 618; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut, 1993, c. 1, s. 455.

SAİD AYKUT

ADEM MUİZZÜDDÎN BENNÛRÎ (R.H) (ö. 1054/1644)

Tam adı, **Adem b. İsmail b. Yusuf b. Yâkûb b. Hüseyin el-Hindî, el-Bennûrî, el-Medenî, el-Hanefî, en-Nakşibendî**'dir. **İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Serhendî**'nin halifelerinden olan **Adem Bennûrî**, anne tarafından Afgan soyundan gelmekte olup, Hindistan'ın Raveh bölgesinde doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir.

Annesi **Adem**'e hamileyken rüyasında bazı âlim ve zâhid kişilerin evin tavanına kandil astıklarını gördü. Bu rüya, doğacak çocuğun etrafa ışık saçan bir zât olacağına işaret sayıldı.

Adem Bennûrî, tasavvuf terbiyesini önce **Hoca Hıdır**'dan aldı. Daha sonra **İmam-ı Rabbânî**'nin huzuruna girdi. Bundan sonra **Adem**'in, **İmam-ı Rabbânî** tarafından irşad için Bennur'a gönderildiğini görüyoruz. Onun irşad yönteminde fakirle zengini, hizmetçi ile efendiyi, oğlu ile talebelerini bir tuttuğunu görüyoruz. İkram ederken hepsine aynı derecede ikram eder, yemeğin abdestli eller tarafından helâl gıdalarla pişirilmesini emrederdi. Onun meclisinde riyâ ve yapmacıklık barınamazdı.

Emr-i bi'l-maruf nehyi ani'l-münker dediğimiz hayatî vazifeyi hiçbir ahvâl ve şartta ihmal etmemişti. Devrinin yöneticilerine, zenginlerine, nufûz sahiplerine uyarıda bulunmaktan çekinmemiştir. Öylesine seviliyordu ki, bazı rivayetlere göre çevresindeki talebe ve müridler halkası yüz bini aşıyordu. İhtiyaç sahiplerini boş çevirmeyen **Adem Bennûrî** hazretlerinin dergâhı her zaman kalabalık olurdu. 1643 (1053 h.) yılında Lahor'a geldiğinde beraberinde Afganlılardan oluşan kalabalık bir cemaat vardı. Yörenin sultanı, bu hareketi siyasî bir tehlike olarak görüyordu. Meselenin böyle anlaşılmasından hoşlanmayan **Bennûrî**, Lahor'dan ayrılarak memleketi olan Bennur'a geldi. Orada da fazla beklemeyip Hicaz'a gitti. Peygamberimiz'in mübarek kabrini ziyaret edip umresini de yaptıktan sonra dönmeye karar vermişken rüyasında Efendimiz'i görmüş, Medine'de kalması gerektiğine dair işaret almıştı. Böylece 1644 (1054 h.) senesinde bu mübarek beldede rahmet-i Rahmân'a kavuştu. Kabri, **Osman-ı Zinnûreyn**'in yanıbaşındadır.

Eserleri

1) Nükâtü'l-Esrâr: Bu eseri, tasavvufun temel meselelerini ve bazı sûfîlerin terceme-i hallerini ihtiva eder.

2) Hulasâtu'l-Maârif: İki cilttir. Önceki kitap gibi tasavvufî konuları içerir.

3) Tefsîrü'l-Fatiha: Fatiha Sûresi'nin sûfî bir yorumudur.

4) Gülzâr-ı Esrâr-ı Sûfiye: Sûfî terimleri açıkladığı hikmetler kitabıdır. Baskısı yapılmıştır.

5) Netâicü'l-Haremeyn: Şeyh'in Mekke ve Medine'de ikâmeti

esnasında edindiği tecrübeleri ve rûhî ahvâli ihtiva eder. Pakistan'ın Peşaver Kütüphanesi'ndedir.

KAYNAKLAR: Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, İst. 1953, c. 2, s. 672; Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, 1992 Kahire, s. 70; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut 1993, c. 1, s. 334; *Persian Literatura*, c. 2, s. 991; Darâşikuh, *Hazînetü'l-Asfiyâ*, c. 1, s. 630.

SAİD AYKUT

ABDULLAH BOSNEVÎ (R.H) (ö. 1054/1644)

Hicrî 992 (m. 1584) yılında Bosna'da doğdu. İkinci dönem Melâmîleri olarak da bilinen Bayramî Melâmîlerinin önde gelen temsilcilerindendir. Tasavvufî düşünce açısından en önemli özelliği, **İbn Arabî**'nin *Füsûsu'l-Hikem*'ini şerhetmesidir. Bu şerh, kendisinin, İslâm dünyasında *"Şârihu'l-Füsûs"* lakabıyla tanınmasına sebep olmuştur.

Tahsiline Bosna'da başlayan **Abdullah Bosnevî**, devrin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Bursa'ya gitmiş, orada **Hasan Kabâdûz**'a intisâb etmiştir. **Abdülmecid Halvetî**'den de istifade etmiştir. Mısır üzerinden hacca gitmiş, hac dönüşü Şam'da **İbn Arabî**'nin kabri yanında bir müddet mücâvir yaşamıştır. Daha sonra Konya'ya gelen **Abdullah Bosnevî**, orada vefat etmiş ve **Sadreddîn Konevî**'nin yanına defnedilmiştir. **Sadreddîn Konevî**'nin türbesi civarındaki mezarlığın taşları askeri inşaatta kullanılmış, maalesef **Abdullah Bosnevî**'nin mezar taşı da bu şekilde kaybolmuştur.

Abdullah Bosnevî'ye haklı bir şöhret kazandıran, *Tecelliyâtû Arâ'isi'n-Nüsûs fî Manassati Hikemi'l-Füsûs* adlı *Füsûsu'l-Hikem* şerhi, başta **Kâtip Çelebi** olmak üzere pek çok âlimin övgüsüne mazhar olmuştur. Eser, oniki babdan meydana gelmiştir. Bulak ve İstanbul'da iki defa basılmıştır.

İlmî ve tasavvufî konulara hâkimiyeti sayesinde, bulunduğu çevrede hem tasavvufî düşüncenin, hem de Melâmîliğin tanınıp sevilmesinde ve yayılmasında etkili olmuştur. *Füsûs* şerhinden başka daha pek çok eser kaleme almıştır. *Osmanlı Müellifleri*'nde

altmış kadar eserinin listesi verilmiştir.

KAYNAKLAR: *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1263; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 79; Mehmed Tahir; "Abdullah Bosnevî", *Sebîlürreşâd*, sy. 137 (Rebiülevvel 1326); *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c.1, s. 87.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ABDÜLAHAD NÛRÎ (R.H) (ö.1060/1651)

XVII. yüzyıl Halvetiyye Tarîkatı şeyhlerinden olan **Abdülahad Nûrî**, 1003/1594 yılında Sivas'ta dünyaya gelmiştir. Babası **Kadı Muslihiddîn Mustafa Safâyî Efendi**, yine devrin tanınmış mutasavvıflarından **Şemseddîn Sivâsî**'nin kardeşi olan Sivas müftüsü **Ebu'l-Berekât İsmail Efendi**'nin oğludur. Annesi ise **Şemseddîn Sivâsî**'nin büyük kardeşi **Muharrem Efendi**'nin kızı **Safâ Hatun**'dur.

Abdülahad Nûrî, küçük yaşta babasını kaybedince dayısı **Abdülmecid Sivâsî** tarafından yetiştirilmiştir. Dayısı devrin padişahı **III. Mehmed** tarafından Osmanlı sarayına davet edilince, o da onunla birlikte İstanbul'a gelir. **Abdülahad Nûrî**, İstanbul'da bir yandan tahsiline devam ederken diğer yandan da dayısı **Abdülmecid Sivâsî**'nin terbiye ve gözetimi altında seyr ü sülûkunu tamamlar. Kaynaklarda nakledilen rivayetlere göre birbiri ardından kırk erbaîn çıkaran ve tam 1600 gün aralıksız olarak sürekli bir şekilde halvet ve itikâfta kalan **Abdülahad Nûrî**, hilâfet aldıktan sonra irşad faaliyetinde bulunmak ve mensubu olduğu Halvetiyye Tarîkatı'nı yaymak üzere dayısı tarafından Midilli adasına gönderilir. Ancak bu sırada devrin şeyhülislâmı **Esad Efendi** kendisini Mehmed Ağa Tekkesi şeyhliğine tayin edince, 1030/1620 tarihinde tekrar İstanbul'a geri döner.

Abdülahad Nûrî, bu tarihten sonra İstanbul'da 1041/1631'de Fatih, 1051/1641'de Bayazıt, hemen ardından da Ayasofya camiilerinde vaaz vermek üzere kürsü şeyhliğine tayin edilir. Devrin padişahı **Sultan I. Ahmed** tarafından **Mehmed Ağa**'ya inşa ettirilen Sultan Ahmed Camii'nin şa'şaalı açılış merasimine de katılan **Abdülahad Nûrî**, 1060/1651'de vefat eder. Na-

aşı Eyüp Nişancası'nda **Abdülmecid Sivâsî**'nin türbesi karşısına defnedilir.

Sadık Vicdânî'nin Türk tasavvuf klasiklerinden biri kabul edilen *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*'de bildirdiğine göre Halvetiyye'nin Sivâsiyye kolu, devrinin önde gelen mutasavvıf ve âlimleri arasında yer alan **Abdülahad Nûrî**'ye nisbet edilmektedir. **Abdülahad Nûrî**, tasavvufî faaliyetleri yanında edebiyatla da meşgul olmuş, şiirler ve ilâhîler yazmış, çoğu risâle hacminde dinî-tasavvufî muhtevalı birçok eser de kaleme almıştır. **Abdülahad Nûrî**'nin müretteb divanı İstanbul'da çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.

Abdülahad Nûrî, kurmuş olduğu Sivâsiyye şubesiyle bilhassa İstanbul'daki Halvetiyye'ye bağlı faaliyetleri geniş bir çevreye oturtmuş, böylece İstanbul dışından gelen şeyh ailelerinin XVII. yüzyılda şehir hayatında kazanmış oldukları nüfûzun başlıca temsilcilerinden biri durumuna gelmiştir. **Abdülahad Nûrî**'nin Sivâsîlik adı altında İstanbul'da yürüttüğü faaliyetler, dayısı **Abdülmecid Sivâsî**'ye bağlı Şemsîliğin bir bakıma mirasına sahip çıkma çabası olarak dikkati çeker. Dayısının daha önceleri İstanbul'daki Bayramîlerle kurmuş olduğu yakın ilişkiyi o da devam ettirmiş ve bu tarîkatın Tennûriyye koluna bağlı bazı önemli dergâhları denetimine almak suretiyle Sivâsîliğin şehir hayatındaki etkilerini XVIII. yüzyıl sonlarına kadar sürdürmeyi başarmıştır.

Abdülahad Nûrî sadece bir tarîkat kurucusu değil, aynı zamanda yaşadığı dönemde şehir hayatını akamete uğratan dinî taassuba da karşı çıkan büyük bir mutasavvıftır. XVII. yüzyıl İstanbul'unu derinden etkileyen, ünlü tarîkat mensupları ile ulemânın temsil ettiği medrese sınıfı arasında büyük kavgalara sebep olan Kadızâdeliler zümresine karşı mücadele etmiş, eserlerinde de bu tür katı din anlayışının temsilcilerini ağır bir dille tenkit etmiştir.

Birgivî Mehmed Efendi'nin *Tarîkat-ı Muhammediye* adlı eserine dayanarak tasavvuf erbâbına karşı cephe alan, devrân ve semâ gibi tarîkat âdet ve geleneklerini bid'at sayarak İslâmiyet'le bağdaşmadıklarını ileri sürerek yasaklanmasını isteyen bu mutaassıb çevreye karşı önce **Abdülmecid Sivâsî**'nin başlattığı mücadele, **Abdülahad Nûrî** tarafından da devam ettirilmiştir. Eserlerinin bir kısmını bu mücadeleyi desteklemek amacıyla kaleme alan **Abdülahad Nûrî**, özellikle *Risâle fî Cevâzi Devrâni's-*

Sûfiyye ile *Risâletü's-Semâyieti'n-Nûrîyye* adlı kitaplarında tekkelerde icrâ edilen devrân ve semânın İslâmiyet'e aykırı olmadığını, tasavvuf mûsikîsinin ise dinî-mistik duyguları uyandırıcı bir mahiyet taşıdığını savunmuştur.

Abdülahad Nûrî'nin bazı şiirleri ilâhî tarzında bestelenmiş ve uzun yıllar dergâhlarda devrân ve zikir meclislerinde usûlüyle okunmuştur. Aşağıdaki ilâhîler bunlardan bazılarıdır.

Sende doğmuştur Muhammed Mustafa
Merhaba ey mâh-ı mevlid merhaba
Sende olmuştur bu âlem-i pür-safâ
Merhaba ey mâh-ı mevlid merhaba

Sende geldi ol şefâat menbaı
Sende zâhirdir o nûrun matlaı
Sensin eltâf-ı Hudâ'nın mecmaı
Merhaba ey mâh-ı mevlid merhaba

Azmış iken cehl ile halk-ı cihân
Dolmuş iken küfr ile kevn ü mekân
Nûr-ı imân sende olmuştur ayân
Merhaba ey mâh-ı mevlid merhaba

Ol habîbi kim Hudâsı medh ede
Onu vassâf olmaya Nûrî n'ide
Kim bilir kadrin onun bu dünyada
Merhaba ey mâh-ı mevlid merhaba

* * *

Yâ habîballah kaçan kalkar cemâlinden nikâb
Mahv olur nûr-ı ziyâ salmaz cihâna âfitâb

Sanki fânûs-ı hayâlindir hiyâm-ı âsümân
Dâima şem'i cemâlin ile döner mâhitâb

Âlem ü âdem müzeyyen nûr-ı zâtınla senin
Zikr-i evsâf-ı cemîlin ile memlû dört kitâb

Ol tecellî eyleyen vechinde ey mir'ât-ı Hak
Sûret-i rahmândürür vallahü a'lem bi's-savâb

* * *

Sırr-ı aşk feyz edelden Nûriyâ feyyâz-ı Hak
Cûşa geldi şevk-i hüsnün ile döner âsiyâb

Çü kânım lâ-mekândır bî-mekândır bu mekân içre
Zamânıdır bugün sâhib-zamânım bu zamân içre

Bulur bu âlem-i kesrette vahdet sırrını elhak
Bakıp mir'ât-ı a'yâna gören aynım ayân içre

Serâser gayb-ı ağyebdir şuûn-ı sırr-ı pinhânım
Çü şânım bî-nişanlıktır nişânım bî-nişân içre

Vücûdum hâteminde nakş olunmuş ism-i a'zam çün
Süleymân-ı zamân olsam revâdır ârifân içre

Mesîh'e uğradı rûh-ı revânım çerh-i çârümde
Bir etti rûhu rûhullah ile ey Nûrî cân içre

* * *

Aşkınla cihân beste lûtf eyle inâyet kıl
Derdinle bu cân haste lûtf eyle inâyet kıl

Âşıklara ihsân et dertlilere dermân et
Vuslat yolun âsân et lûtf eyle inâyet kıl

Ey rahmeti çok Rahmân âlem gözüme zindân
Uçarsa kafesten cân lûtf eyle inâyet kıl

Rahmân ü rahîmimsin gufrân-ı azîmimsin
Sultân-ı kerîmimsin lûtf eyle inâyet kıl

Bîçâreleri yâd et virân dili âbâd et
Nûrî kulunu şâd et lûtf eyle inâyet kıl

* * *

Yanmaktan usanmazam pervâne miyem bilmem
Hiç sonunu saymazam dîvâne miyem bilmem

Her şâm u seher zârım gûş eylemez ol yârim
Bakmaz bana hünkârım bîgâne miyem bilmem

Dil-hâne harâb oldu yıkıldı türâb oldu
Her cânibi bâb oldu virâne miyem bilmem

Kalbimde ocağım var sînemde de dağım var
Âteşte durağım var hep yane miyem bilmem

Nûrî dem-i dehşette bahr-i gam-ı firkatte
Ka'r-ı yem-i hayrette dürdâne miyem bilmem

* * *

Bağ-ı cemâle çün irem
Vuslat gülün anda direm
Hakk'ın tecellîsin görem
Ben hû direm yâ hû direm

Gecede de gündüzde de
Kesrette de vahdette de
Mahşerde de cennette de
Ben hû direm yâ hû direm

Ayrılsa cismimden bu cân
Yıkılsa bu kevn ü mekân
Münkir olursa hep cihân
Ben hû direm yâ hû direm

Âşıklar içre olsa sûr
Bu Nûrî'ye erse sürûr
Anda tecellî etse nûr
Ben hû direm yâ hû direm

* * *

Ey gönül dillerde sen efsâne oldun bilmedin
Baş açık esrük aceb dîvâne oldun bilmedin

Anmadın bezm-i elestin ahdini peymânını
Âşinâ-yı Hak iken bîgâne oldun bilmedin

Rabbine nefsin seni gaflet ile âsî kılur
Kul iken Mevlâ ile hasmâne oldun bilmedin

Mâsivâ sûretleri pür eyleyüp için taşın
Ayn-ı Beytullah iken büthâne oldun bilmedin

Nûriyâ ermez isen yârin visâlin sırrına
Tutalım ilm ile sen bir dâne oldun bilmedin

* * *

Ey beni aşk âteşine yandıran
Aşk senin âşık senin ma'şûk senin
Hem seven hem sevilen hem sevdiren
Aşk senin âşık senin ma'şûk senin

Yanar ise aşk ile cân ü tenim
Geçer ise âh ile dün ü günüm
Hep senindir arada nem var benim
Aşk senin âşık senin ma'şûk senin

Âşıkın kalbine kılsan bir nazar
Mâsivâdan anda kalmaz hiç eser
Sana iren cennet ü hûrî n'ider
Aşk senin âşık senin ma'şûk senin

Mahz-ı lûtfun ile ey kâdir ilâh
Âşıkın kalbine kılsan bir nigâh
Bir gedâdır Nûrî kulun pâdişâh
Aşk senin âşık senin ma'şûk senin

* * *

Ey dil bize ver bir haber
Aşk ellerine kim gider
Hasret ile yandı ciğer
Aşk ellerine kim gider

Âşıklara vakt-i seher
Anda nesîm-i aşk eser
Ol nefhadan alıp haber
Aşk ellerine kim gider

İster gönül ol elleri
Müşgîn kokar sünbülleri
Solmaz o bağın gülleri
Aşk ellerine kim gider

Billâhi ol elin yolu
Nûrî'ye candan sevgili
Bağlandı aşkın mahmili
Aşk ellerine kim gider

* * *

İlâhî neylesin n'etsin
Gönül sensiz karar etmez
Cihân bağında bir saat
Gönül sensiz karar etmez

Cihân bağında bir sâat
Ne mümkündür ola râhat
Olursa ravza-i cennet
Gönül sensiz karar etmez

N'ider ol bağ u bostânı
N'ider ol hûr u gılmânı
Firâkınla yanar cânı
Gönül sensiz karar etmez

Çü sensiz Nûrî'nin yârı
N'ider ol gayrı efkârı
Sevindir sen o nâçârı
Gönül sensiz karar etmez

KAYNAKLAR: Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, 495. vr. 147a; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 2305-2309, c. III. s. 358-370; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308-1315, c. III, s. 204; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. I, s. 121-122; Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul 1338-1341, s. 116-117; Abdullah Uçman, "Abdülahad Nûrî", *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. I, İstanbul 1988, s. 178-179.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

CEMÂLEDDÎN MAHMÛD HULVÎ (R.H)
(ö. 1064/1654)

XVII. asrın değerli sûfî şair ve ediblerinden olan **Hulvî Mahmûd Efendi**, 1574-1654 tarihleri arasında yaşamıştır. Hayatı hakkında en geniş bilgiyi kendi telifi *Lemezât-ı Hulviyye ez-Leme'ât-ı Ulviyye (Lemezât)* adlı eserine yazdığı otobiyografisinde görüyoruz:

*"Saray helvacıbaşısı **Ahmed Ağa**'nın oğlu olup 982/1574 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelen **Cemâleddîn Mahmûd Efendi**, ondört yaşlarında iken babasının ve kendisinin müstakil şeyhi olan Gülşeniyye'den **Şeyh Hasan Zarîfî Efendi** ile birlikte hacca gitmiş, İstanbul'a dönüşünde baba mesleği olan helvacılığa devam etmiş, gençlik şevkiyle süvârî ve sipâhîliğe heves duyup, yaşıtlarının da teşviki ile Divân-ı Hümâyûn Çavuşluğu ile devlet hizmetine girerek kendisine 'ze'âmet' ihsân olunmuştur.*

*Ancak **Mahmûd Efendi**'nin gözü dünya mevkii ve ni'metlerinde olmayıp, küfrân-ı ni'met olmamak için verilen hizmet mukâbilinde ma'îşete rızâ göstermiş, gerçekte Hakk'a yakın olabilmek için iç âleminde büyük bir incizâb duymuştur. Nitekim çok geçmeden Halvetiyye Tarîkatı'nın Sünbüliyye koluna mensûb, Koca Mustafa Paşa Âsitânesi postnişini **Şeyh Hasan Zarîfî el-Gülşenî**'ye bey'ât ve icâzet almıştır. 1007/1599 tarihinde Avusturya'ya karşı açılan Uyvar Sefer-i Hümâyûnu'na katılmadığı için ze'âmeti, Vezir-i Âzâm tarafından kesilip elinden alınan **Cemâleddîn Mahmûd Efendi**, babasının hatırı için bir süre daha Divân-ı Hümâyûn Çavuşluğu görevinde kaldıysa da 1010/1601-1602 tarihinde görevinden istifâ etti. Bir süre insanlardan uzaklaşıp, uzlet ve halveti tercih ederek kendisini şeyhinin terbiye irâdesine tam anlamı ile teslim etti."*

Hulvî Efendi, Sünbüliyye Tarîkatı'na girişini şöyle nakleder: *"Bir yeniçeri kâtibinin vâkıf olarak binâ ettirdiği Yenikapı Mevlevîhânesi'nde, bir gün dervişlerin 'Mesnevî' okuyup, 'sema' ettiklerini görünce, içimde tasavvufa bir meyil duydum. Bu sırada, sıtmadan muztaribdim. Yine böyle bir gün nöbetten titreyerek Merkez Efendi Zâviyesi'ne geldim. İstirahât için uzanınca uyuya kalıp, bir rü'yâ gördüm. Rü'yâmda başında siyah imâme olduğu halde **Merkez Efendi** yanıma gelip; 'Oğul, bize gel' hitâbında bulundu. Heyecânla uyanınca sıhhate kavuştuğumu hissettim. O hafta Salı günü vaaz etmek üzere Merkez Efendi Zâviyesi'ne gelen **Şeyhî Necmeddîn Hasan Efendi** (ö. 1019/1610)'ye rü'yânın arz ve tâbirini ricâ ettim. Şeyh de: 'Sana şeyhlik hîbe (bağış) etmişler' dedi."* Gerçekten de o hafta Cuma günü **Hulvî**'ye bey'ât nasib olur ve **Şeyhî Necmeddîn Hasan Efendi**'ye bey'ât esnasında **Şeyhî**: *"Bizim hac yolunda yoldaşımız ve dostumuz olmuştunuz. Şimdi biz de size tarîkde yoldaş olmaz mıyız ?"* demiştir.

Halvetiyye'nin Sünbüliyye şubesi usûlü üzre sülûk ve makâmâtı, yani yedi isimle (esma-i seb'a) yedi nefs makamını (etvâr-ı seb'a) tamamlayan, usûl ve fürû isimlerinin zikirlerini fetheden **Hulvî Mahmûd Efendi**, 1028/1619 tarihinde ikinci defa Hicaz'a hac fârizasını ikmal ve ifâ için gidişinde, dönerken Kahire'ye uğrayıp buradaki Gülşenî Âsitânesi'ne misafir olmuş, tekke ehlinin hallerini ve muhabbetlerini beğenerek, postnişin olan Gülşenîzâdelerden **Şeyh Necmeddîn Hasan Efendi**'den inabe alıp irşada memur olmuştur.

Mahmûd Efendi, İstanbul'a dönüşünde, Gülşenî olması sebebiyle Sünbülî yoldaşları arasında çıkan dedikoduyu, **Şeyhî Hasan Zarîfî Çelebi Efendi**: *"Tarîkatimiz tektir, aramızda ayrı gayrı yoktur"* diyerek önler ve **Şeyh Mahmûd Efendi**'yi Dâvûd Paşa Camii vaizliğine getirir. **Şeyhî** ölünce, oğlu ve zâviye postnişini **Şeyh İbrahim Efendi**, kendisine halifelik vermiş ve Şehremini'deki *"Sîrûgânî"* Gülşenî Tekkesi'ne şeyh tayin edilmiş, bu tekke zamanla *"Hulvî Tekkesi"* adı ile de anılır olmuştur. **Hulvî**, bu zâviyede hayatı boyunca Sünbülî ve Gülşenî usûlü üzre, Halvetî devran zikri icra etmiş ve ömrü irşadla geçmiştir. **Cemâleddîn Mahmûd Hulvî Efendi**, *"Hulvî"* mahlâsını, *Dîvân-ı Mevlânâ*'dan yapılan bir tefe'ül sonucunda almıştır. Sahaflardan aldığı **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî**'nin bir divanını, şeyhine hediye edince, **Şeyh Zarîfî Efendi**: *"Gel, Helvacızâde. Sana **Mevlânâ** hazretlerinden bir mahlâs ricâ edelim"* deyip üç

İhlâs, bir Fatiha okumuş, *Dîvân*'ı açınca karşılarına şu Arapça rubâî çıkmıştı:

Men kâne ulviyâ tervîhim ma'nânen,
Kad câl Hulviyâ elvânen elvânen.

İşte bu rubâî, **Mahmûd Efendi**'nin "*Hulvî*" mahlâsını almasına sebep oldu.

Cemâleddîn Mahmûd Hulvî Efendi, şair **Nisârî Hüseyin Çelebi el-İstanbulî** (ö. 1075/1665)'nin "*Cân-ı Hulvî eyledi ikbâl-i şehd-i cennete*" mısrâının ebced değeri olan 1064/1654 tarihinde vefatla, kendi tekkesinin haziresine defnedilmiş ve 1950 sonrası yol inşaatları sırasında yıkılıp, mezar taşları kaybolmuşsa da tekke kitabesi, vakıflar nezdinde korunmaya alınmıştır.

Bursalı Mehmed Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifler*'inde, **Mahmûd Hulvî Efendi**'nin telif eserleri şöyle tespit edilmiştir:

1. Gülşen-i Râz'a şerh yazan **Tâhicî**'nin tercümesi olan *Câm-ı Dilmürâz*.

2. **Taşlıcalı Yahyâ Bey**'in *Hamse*'sine nazîre.

3. Dîvân: Mürettep ve tamdır.

4. Vaaza dair *Kitâbü'n-Nesâyih*.

5. Lemezât-ı Hulviyye ez-Leme'ât-ı Ulviyye.

KAYNAKLAR: Hulvî, *Lemezât*, s. 19-25, İstanbul 1993; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 61; Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 599-600.

M. SERHAN TAYŞİ

İBRAHİM EFENDİ (OĞLAN ŞEYH) (R.H)
(ö. 1065/1654)

İbrahim Efendi, Eğridereli tüccarlardan zengin bir zâtın oğludur. Melâmî Tarîkatı silsilesinde **Ahmed Sârbân**'dan önce postnişin olup, 935/1528 yılının sonunda oniki müridiyle Atmeydanı'nda Çukur Çeşme'nin üstünde idam edilen **Çelebi Şeyh İs-**

mail Mâşûkî'nin *"Oğlan Şeyh"* lakabıyla anılması gibi **İbrahim Efendi** de *"Oğlan Şeyh"* lakabıyla tanınmaktadır.

Kaynaklarda ve kendi eserinde ailesi hakkında bir kayda rastlayamadık. Çocukluğunu doğduğu yer olan Eğridere'de geçirmiş, genç yaşlarında İstanbul'a gelip **Seyyid Nizâmeddîn**'in halifelerinden Eğrikapı Zâviyesi'nde Halvetiyye şeyhi **Hakîkîzâde Şeyh Osman Efendi**'ye (ö. 1038/1628) intisâb etmiştir. **İbrahim Efendi**'nin bu intisâbını, yedi sene Eğrikapı Zâviyesi'nde kaldığını ve şeyhiyle birlikte çok halvette bulunduğunu, on günde bir kere iftar ettiğini kendisinden öğreniyoruz. **İbrahim Efendi** intisâbını ve oradaki hayatını şöyle anlatır:

"Tarîk-i Halvetiyye berzahı turfe vâdîdir
O vâdîden dahî tahkîk ideyim sana icmâlâ

Hakîkîzâde Şeyh Osman ile çok halvet ettim ben
Yedi yıl ber-murâd içre çekerdim zikr ile esmâ

Dahî on günde bir kerre yemek olmuştu mu'tâdım
İderdim zikr-i tevhîdi gehî cehrî gehî ihfâ."

İbrahim Efendi otuz yaşlarındayken seyr u sülûkunu tamamlayarak şeyhi tarafından İstanbul Aksaray semtindeki Oğlanlar Tekkesi'ne halife tayin edildi. **Müstakimzâde**'ye göre bu tekke *"Gavsî Tekkesi"* adıyla bilinmektedir. **Bursalı Mehmed Tahir** ayrıca **İbrahim Efendi**'nin **Aziz Mahmûd Hüdâyî, Abdülahad Nûrî Sivâsî** ve **Hüseyin Lâmekânî**'den de feyz aldığını kaydeder.

İbrahim Efendi'nin halifelerinden **Gaybî**'nin *Bî'atnâme* adlı eserinde, Bayramiyye Melâmîlerinden ve **Ahmed Sârbân**'ın halifelerinden **Tap Tap Şeyh Ali**'den hilâfet aldığı da rivayet ediliyor. Gerçi **İbrahim Efendi**, *Dil-i Dânâ* isimli manzûmesinde tarîkat silsilesini **Şah Ali**'den başlatır ve şu şekilde sıralar: **Şah Ali, Ahmed Sârbân, İsmail Mâşûkî, Pîr Ali, Pîr Aksarâyî, İbn Yâmîn, Emir Sikkinî.**

İbrahim Efendi bu silsileyi manzum olarak şöyle açıklar:

Füyûzât-ı ilâhî bana ceddim Alî'dendir
O dahî Sârbân Ahmed'den almıştır yed-i tûlâ

O dahî sırrı Oğlan Şeyh'den almıştır bi-iznillâh
Ki Pîr Alî'nin oğludur ol bî-misl ü bî-hemtâ

Babası Pîr Alî'den sonra kutb-ı âlem olmuştur
Zamânında tulû' olmuştu âfitâb-âsâ

O dahî Pîr Aksarâyî'den alıbdır el
Cihâna kıble oldu ol misâl-i Kâbe-i ulyâ

O dahî İbn Yâmin'den erişdi zât-ı rahmânâ
Şeb-i vuslatta vahdet etti "sübhânellezî esrâ"

O dahî sırrı Sikkîn'den almıştır hakîkatte
O dahî el-Hâc Bayram'dan alıbdır sırrı âmennâ

İbrahim Efendi 1065/1654 yılında vefat etti ve uzun bir süre irşad için bulunduğu Oğlanlar Dergâhı (Gavsî Tekkesi)'na defnedildi. **İbrahim Efendi**, **Hüseyin Lâmekânî**'yi *"merd-i mânâ"* (mânâ eri) olarak vasıflandırır ve oniki babdan oluşan manzum eserinin yazılmasına sebep olduğunu söyler.

Kitâb yazmağa bâdî Hüseyn'dir
Nihâyet Merd-i ma'nî'lik mukalleb

İbrahim Efendi de diğer Melâmî şeyhleri gibi şeriat, tarîkat, hakikat prensibine son derece bağlıdır. Bu konudaki hassasiyetini her vesile ile dile getirir:

Şerîat üzre sâbit olmadır evvel
Ki zîrâ şer' ile bağlıdır sağ sol

Şerîat üzre eksik olsa kişi
İki âlemde olmaz onun işi
.....
Şerîatsız tarîkat isteme var
Tarîkatsız hakîkat dahi zinhâr.

Şeriat lûgatta, açık yol, su kaynağı, hayatın kaynağına giden yol, kanun ve doğru yol mânâlarına gelmektedir. Istılahta ise Allah'ın emri, ayet, hadis, icmâ-ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâ esaslarına dayanan din kurallarıdır. Bu kavram, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Şir'atün"* olarak geçer. *"Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik."*(1) Şeriat, İslâm'ı nitelendiren en kapsamlı kavramdır. Şeriat, insan hayatını tanzim eden dinî değerlerdir ve bu değerlerin belirleyicisi ve kaynağı Allah Teâlâ'dır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen *"târık"* kelimesi *"karanlığı delercesine etrafı aydınlatan sabah yıldızı"* mânâsına gelmektedir ki, yol gösteren kılavuz demektir. (2) Yine Kur'ân-ı Kerîm'de *"tarîk"* kelimesi *"yol"* anlamına gelmektedir. *"Kendinden öncekini doğrulayan, Hakk'a ve doğru yola ileten..."* (3) Tasavvuf ıstılahında tarîkat, Allah Teâlâ'ya ulaşan yoldur. Şeriatın esasları genel, tarîkatınki ise şeriata göre daha özeldir. Tarîkat bir disiplindir. Tarîkat, şeriat esaslarına bağlı kalarak dinin özüne varmak için belirli bir disiplin içerisinde hareket eden ve bu amacın gerçekleşmesini hedefleyen tasavvufun bir şubesidir.

Hakikat, mecaz karşılığıdır. Hakikatı görmek, perdesiz görmektir. Şeriat, tarîkat ve hakikatı bir bütün olarak görmeliyiz. Her biri bir diğerini tamamlar. Allah'a ibadet şeriat, O'nu taleb etmek tarîkat ve O'nu müşâhede etmek hakikattır.

Melâmiyye Tarîkatı'nda sohbet, tarîkat esaslarının hemen hemen ilki ve en önemlisidir. Bütün tarîkatların ortak özelliklerinden olan sohbet, aynı zamanda Peygamber Efendimiz'in de (s.a.v.) sünnetidir. Eğitimin en belirgin özelliği, istikrarlı ve belli bir sırayı takip ediyor olmasıdır. Sohbetler her iki özelliğe uyularak yapılmalıdır. **İbrahim Efendi** sohbetin âdâbını ve önemini *"Âdâb-ı Sohbet-i Pîr"* başlıklı manzûmesinde şöyle anlatır:

Erenler sohbetidir sohbet-i Hak
Velî âdâbını bil-gil muhakkak

Erenler sohbetine cânı vermek
Ulu devletdürür onları görmek

Erenler sohbetine sen giricek
Onların vech-i pâkini göricek

(1) Maide, 5-48.
(2) Tarık, 86-2,3.
(3) Ahkâf, 46-30.

İbrahim Efendi'nin halk arasında çok meşhur olan *"Tasavvuf"* manzûmesi, onun dinî ve tasavvufî özelliklerini açık bir şekilde ortaya koyuyor. Her beyitinde tasavvufun farklı bir şekilde tanımlandığı manzûme, okuyucuya tasavvuf hakkında özet bir bilgi verdiği için de önemlidir. Bu manzûmeyi açıklamalı bir şekilde okuyucuya sunmayı uygun bulduk:

Bidâyette tasavvuf sûfî bî-cân olmağa derler
Nihâyette gönül tahtında sultân olmağa derler

Tasavvuf mesleğine girmek isteyen tâlib, bu dergâha girerken maddî varlığından soyunmalı ve kendisinde bir varlık görmemelidir. Bu tarzda başlayan mânevî yolculuğun (seyr ü sülûk) nihayetine ulaşan kimse, gönül tahtının sultanı olur.

Tarîkatte ibârettir tasavvuf mahv-ı sûretten
Hakîkatte sarây-ı sırda mihmân olmağa derler

Tarîkatta tasavvuf, sûretin (maddî varlığımızın) yok farz edilmesinden ibarettir. Bu yolla hakikata ulaşanlar, ilâhî olan sır sarayının misafiri olurlar.

Bu âb u kil libâsından tasavvuf âri olmaktır
Tasavvuf cim-i sâfî nûr-i Yezdân olmağa derler

Tasavvuf, toprak ve sudan ibaret olan sûretten temizlenmektir. Maddî varlığından soyunan derviş, cismini saflaştırarak, Allah'ın nûruyla bakan firâset sahibi bir kimse olur. Bu mertebeye tasavvuf dilinde *"Kurb-i ferâiz"* ismi verilir.

Tasavvuf lem'ayı envâr-ı mutlaktan uyarmaktır
Tasavvuf âteş-i aşk ile sûzân olmağa derler

Tasavvuf gönülde mutlak nûrlardan bir ışık yakarak, aşk ateşiyle yanıp tutuşmaktır.

Tasavvufta şerâit nâme-i hestîyi dürmektir
Tasavvuf ehl-i şer' u ehl-i îmân olmağa derler

Tasavvufta esas olan varlık kitabını dürmek, yok farzetmektir. Tasavvuf hem şeriat ve hem de iman ehli olmaktır.

Tasavvuf ârif olmaktır hakîmen âdetullâha
Tasavvuf cümle ehl-i derde dermân olmağa derler

Tasavvuf hakîmâne bir tarzda âdetullâhı anlamak, bütün dert sahiplerinin dertlerine derman olmaktır.

Tasavvuf ten tılsımın ism miftâhıyla açmaktır
Tasavvuf bu imâret küllî vîrân olmağa derler

Her büyü bir tılsımla çözülür. Tenin tılsımı da "*Allah*" isminin anahtarı olan "*Bismillâh*" ile açılır. Tasavvuf ma'mûr olan bir varlığı tamamen harap etmek, nefse nisbetle ruhu beslemektir.

Tasavvuf sûfî kâli hâle tebdîl eylemektir bil
Dahî her söz ki söyler âb-ı hayvân olmağa derler

Tasavvuf sûfînin kâlini (söz ve bilgisini) hâle tebdil etmesidir (ilmiyle âmil olmasıdır). Hâl ehli olan kimsenin söylediği hikmetli sözler, dinleyenler için âb-ı hayat gibidir.

Tasavvuf ilm-i ta'bîrât u te'vîlâtı bilmektir
Tasavvuf cân evinde sırr-ı Sübhân olmağa derler

Tasavvuf tâbirler ve te'viller ilmine vâkıf olmak, Kitab ve Sünnet'in esrârına vâkıf olmaktır. Tasavvuf, gönlü, ilâhî sırların mecrâsı ve mir'âtı yapmaktır.

Tasavvuf hayret-i kübrâda mest ü vâlih olmaktır
Tasavvuf Hakk'ın esrârında hayrân olmağa derler

Tasavvuf Hakk'ın azâmeti, kibriyâsı karşısında kendinden geçmek ve O'nun esrârına hayran kalmaktır.

Tasavvuf kalb evinden mâsivâllâhı gidermektir
Tasavvuf kalb-i mü'min arş-ı rahmân olmağa derler

Tasavvuf gönül hânesinden Allah'ın gayri olan herşeyi çıkarmaktır; ve tasavvuf mü'minin kalbinin, Rahmân'ın arşı olmasıdır.

Tasavvuf her nefeste şarka vü garba erişmektir
Tasavvuf bu kamû halka nigehbân olmağa derler

Tasavvuf her an doğuda ve batıda olan bütün insanları düşünmek. Ümmet-i icâbete maddî ve mânevî yardımda bulunurken; ümmet-i davet için de mücadele vermektir. Kısaca tasavvuf, bütün insanlığı görüp gözetmektir.

Tasavvuf cümle zerrât-ı cihânda Hakk'ı görmektir
Tasavvuf gün gibi kevne nümâyân olmağa derler

Tasavvuf cihânın bütün zerrelerinde Hakk'ı müşâhede etmektir. Tasavvuf güneş gibi kâinatı aydınlatmak, insanları zulmetten nûra çıkarmaktır.

Tasavvuf anlamaktır yetmişiki milletin dilin
Tasavvuf âlem-i akla Süleymân olmağa derler

Tasavvuf yetmişiki milletin dilini bilmek, herkesin halini anlamaktır. **Yunus** gibi *"yetmişiki millete bir göz ile bakmak"*tır; ve akıl âleminin **Süleyman'ı** olmaktır.

Tasavvuf urvetü'l-vüskâ yükün cân ile çekmektir
Tasavvuf mazhâr-ı âyât-ı gufrân olmağa derler

Tasavvuf ölünceye kadar Kur'ân-ı Kerîm'in ahkâmına bağlanmak ve bu vesile ile gufrân ayetlerine mazhar olmaktır.

Tasavvuf ism-i a'zamla tasarruftur bütün kevne
Tasavvuf câmi'-i ahkâm-ı Kur'ân olmağa derler

Tasavvuf bütün kâinata ism-i a'zamla tasarruf etmek ve böylece Kur'ân'ın bütün hükümlerine riayet etmektir.

"İsm-i A'zam", Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de geçen *"esmâü'l-hüsnâ"*sının içinde olup herkes tarafından bilinmeyen bir isimdir. Bu ismi bilen velîler Hakk'ın mutasarrıf isminin mazharı olurlar.

Tasavvuf her nazarda Zât-ı Hakk'a nâzır olmaktır
Tasavvuf sûfîye her müşkil âsân olmağa derler

Tasavvuf, her zaman ihsân makamı olan Hakk'ı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Bu mertebeye ulaşmış bir sûfînin nazarında dâne ile harman, lütûf ile kahır, medih ile zem bir olduğundan zorluk ortadan kalkmış, herşey kolay olmuştur.

Tasavvuf ilm-i Hakk'a sînesini mahzen etmektir
Tasavvuf sûfî bir katreyken ummân olmağa derler

Tasavvuf gönlünü Hakk'ın ilmine mahzen etmek, bu sayede ledünnî ilme sahip olmak, bir damla iken ummân olmaktır.

Tasavvuf küllü yakmaktır vücûdun nâr-ı lâ ile
Tasavvuf nûr-ı illâ ile insân olmağa derler

Tasavvuf mukayyed olan varlıkların hepsini *"lâ"* ateşi ile yakmak *"lâ mevcûde"* (hakikî mevcûd yoktur) demek ve *"illâ"* (ancak O vardır) nûru ile insan olmağa derler.

Vücûdun biri Hakkî (Hakk'a ait) diğeri halkî (halka ait) olmak üzere iki yönü vardır. Hakk'a ait olan mutlak, halka ait olan ise mukayyed kısmıdır. *"Lâ mevcûde illâ hû" "Lâ fâile illâ hû"* gibi Hakk'a ait olan yönünde bu ifadeler mutlaktır. Yani *"Mevcûd-ı mutlak ve fâil-i mutlak ancak O'dur"* demektir. Halkın fâiliyeti ve mevcûdiyeti ise mukayyed ve izâfîdir. Yani bizim fâiliyetimiz mecâzîdir.

Tasavvuf onsekiz bin âleme dopdolu olmaktır
Tasavvuf nüh felek emrine fermân olmağa derler

Tasavvuf, kozmoloji ve astroloji, astronomi ile ilgili bilgilere sahip olmak; ayrıca yaratılışın başlangıcını ve geçmiş kavimlerin âkıbetlerini öğrenmek için jeoloji ve arkeoloji bilmek, fizik ve metafizik ilimlerine açık olmak ve böylece Hakk'ın kâinatı idare eden âdetine (sünnetullaha) vâkıf olup, onları insanlık lehine kullanmaktır.

Tasavvuf "kul kefâ billâh" ile da'vetdürür halkı
Tasavvuf "irciî" lafzıyla mestân olmağa derler

Tasavvuf *"Kul kefâ billâh"* (1) yani *"Allah kâfidir de!"* ayetiyle insanları Hak yola davet etmek ve *"İrciî..."* (2) yani *"Rabbine dön!"* emriyle kendinden geçmektir.

Tasavvuf günde bin kerre ölüp yine dirilmektir
Tasavvuf cümle âlem cismine cân olmağa derler

Tasavvuf Hakk'ın hudutsuz kudretini müşâhede edip kendinden geçmek, *"ölmeden önce ölmek"* ve rûhen diri kalmaktır. Tasavvuf bütün âlemin cisminin canı olmak, onları ihyâ etmek, Hakk'ın *"Hay"* isminin mazharı olmaktır.

Tasavvuf zât-ı insan Zât-ı Hak'da fânî olmaktır
Tasavvuf "kurb-ı ev ednâ"da pinhân olmağa derler

Tasavvuf insanın Hakk'da fânî olmasıdır. Hakk'ın gerçek varlığı karşısında, kendi varlığını ifnâ etmektir. Bu *"ev ednâ"* (3) *"daha yakın oldu"* mertebesine ulaşmaktır.

Tasavvuf cânı cânâne verip âzâde olmaktır
Tasavvuf cân-ı cânân cân-ı cânân olmağa derler

Tasavvuf cânı cânâna verip mâsivâ esâretinden kurtulmak ve gerçek sevgilinin (Ma'şûk-i Hakikî'nin) cânı olmaktır.

(1) Ankebût, 29-52.
(2) Fecr, 89-28.
(3) Necm, 53-9.

Fuzûlî de bir gazelinde aynı ifadeyi farklı bir tarzda terennüm etmiştir:

"Cânını cânâne vermektir kemâli âşıkın
Vermeyen cân i'tirâf etmek gerek noksânına"

Tasavvuf bende olmaktır hakîkat hak ey İbrâhîm
Tasavvuf şer'-i Ahmed dilde bürhân olmağa derler

Tasavvuf gerçek mânâsıyla Allah'a kul olmaktır ve *"Şerîat-ı Garrâ-yı Ahmediyye"*yi gönülde bir delil olarak yaşatmak ve yaşamaktır.

KAYNAKLAR: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, s. 1/27; Şeyhî Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Nu'mâniyye ve Şerhleri*, s. 3/653; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmîler*,İstanbul, *tıpkı basım*, 1992, s. 90-113.

Doç. Dr. SELÇUK ERAYDIN

SİNAN ÜMMÎ (R.H) (ö. 1067/1657)

XVII. yüzyıl tekke şairleri arasında tasavvufî şiirleriyle tanınan **Şeyh Sinan Ümmî**, Elmalılıdır. **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, **Abdülahad Nûrî** ve **Akkirmanlı Nakşî** gibi bu yüzyılın ilk yarısında yaşamış mutasavvıf şairlerimizden birisidir. Elmalı'da doğup büyüyen **Sinan Ümmî**'nin doğum tarihi 1560'lı yıllar olarak tahmin edilmektedir. Asıl adı **Yusuf Sinan** olan şair, kaynaklarda daha çok **Sinan Ümmî** diye anılmaktadır. Şiirlerinde mahlâs olarak hem *"Ümmî Sinan"*ı hem de *"Sinan Ümmî"*yi kullanır. Halvetî şeyhlerinden olan **Eroğlu Nûrî**'ye (ö. 1012/1063) intisâb etmiş, onun vefatından sonra da Halvetiyye Tarîkatı'nın şeyhi olmuştur. Kendisi bir beytinde şeyhinin **Eroğlu** olduğunu şöyle açıklar:

Ümmî Sinan eydür Eroğlu dirler
İsmine şeyhümün iller içinde

Sinan Ümmî, sadece mânevî ilimlerle değil zâhirî ilimlerle de uğraşmış, kendi adıyla anılan medresede dersler vermiştir. Bu sûfî şairimizin türbesi de yine kendi adıyla anılan caminin yanındadır. Kendisinden sonra halifeleri onun irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunlar arasında en ünlüsü şüphesiz **Niyâzî-i Mısrî**'dir. **Mısrî**, Arap ve Anadolu şehirlerinde çok şeyhlerle sohbet ettiğini, kalbinin şifasını onun hizmetinin şerefinde bulduğunu söyler.

Halvetiyye Tarîkatı, **Ebû Abdullah Sirâceddîn (Zâhidüddîn) Ömer b. Ekmeleddîn Halvetî** (ö. 800/1397 [?]) tarafından Horasan'da kurulmuştur. Anadolu'ya tarîkatın pîr-i sânîsi olarak kabul edilen **Yahyâ Şirvânî** (ö. 862/1457) vasıtasıyla giren bu tarîkat, çok çeşitli kol ve şubelere ayrılarak sadece İstanbul ve Anadolu'da değil, Rumeli'de de en çok tekkesi olan tarîkatlardan biri hatta birincisi haline gelmiştir. **Sinan Ümmî**'nin mensubu bulunduğu kol, **Ahmed Şemseddîn Marmarâvî** (ö. 910/1504) tarafından kurulmuştur. Kendisi, tarîkatının silsilesini anlattığı uzun şiirinde, **Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn**'den sonraki tarîkat silsilesini şöyle belirtir:

Ol dahi fehmile Şemsüddîn'e telkîn eyledi
Anun için bu tarîkat ehlinün merdânıdur

Ol dahi Vahhâb Elmalu'ya telkîn eyledi
Anun için ol Muhammed nûrınun mihmânıdur

Ol dahi bil anı Eroğlı'na telkîn eyledi
Anun için zât-ı Hak'da irdügi Rahmânıdur

Ol dahi bil kim Sinân Ümmî'ye telkîn eyledi
Anun için kurılan sâdıklarun meydânıdur

Aynı yüzyıl mutasavvıf-şairlerinden **Aziz Mahmûd Hüdâyî**, **Niyâzî-i Mısrî** kadar başarılı olmasa da şiirlerinde insanlara ilâhî hakikatleri sûfiyâne tarzda anlatır. Kendisinden önce gelen ünlü Türk sûfileri **Ahmed Yesevî**, **Mevlânâ** ve **Yunus** gibi gönüllere Allah aşkını, Peygamber sevgisini yerleştirmeye çalışırken *"insân-ı kâmil "* olmayı öğütler. Şiirlerinde *"vahdet-i*

vücûd " (varlık birliği) düşüncesinin tesiri kolayca hissedilir. Tasavvufî düşüncenin yanı sıra eski edebiyatımızı da etkilemiş olan bu düşünce, **Sinan Ümmî**'de de etkili bir biçimde hissedilir. Bu tür şiirlerinde tasavvufî terimlerin yoğunluğu sebebiyle ağdalı ve ağır ifadeler kendisini gösterse de genellikle divanı sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Şiirleri arasında şathiye türünden olanlarına da rastlanır. Etkisi Antalya ve Elmalı havalisi ile sınırlı kalmayan bu tekke şairinin ünü, halifesi **Niyâzî-i Mısrî**'nin vasıtasıyla İstanbul'a, saray çevresine kadar ulaşmıştır. İlâhîleri, kerâmetleri, yetiştirdiği müridleriyle XVII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da insanlara önderlik yapmış, bir yandan da kendi medresesinde verdiği derslerle insanlara zâhirî ilimleri öğretmiştir. Toplumla iç içe olmuş, yaşadığı çağın eleştirisini de yapmıştır. Bundan dolayı zâhir ve bâtın ulemâsı arasındaki sürtüşmede de yer almamıştır. Bu özelliği, onun büyüklüğünü bir kat daha artırmıştır. Şiirlerinde samimi bir hava, içten gelen bir söyleyiş kolayca sezilir:

Ey cümle halkun maksûdı al gönlümi senden yana
Ey külli şey'in mevcûdî al gönlümi senden yana
Budur yüregüm yarası gitmedi yüzüm karası
İy bî-çâreler çâresi al gönlümi senden yana

Mustâfâ'nun minnetine Murtazâ'nun himmetine
Şol birligün hurmetine al gönlümi senden yana
Gözlerimi giryân eyle cigerimi biryân eyle
Esrârını hayrân eyle al gönlümi senden yana
Evliyâlar hurmetine enbiyâlar izzetine
Mukarrebler kurbetine al gönlümi senden yana

Şiirleri genellikle aruz vezniyledir; çok az da olsa hece veznini de kullanmıştır. Aruzla yazdığı şiirlerinde bazı vezin hataları vardır. Kaynaklarda adı geçen, içinde nasihatlarının yer aldığı *Kutbü'l-Meânî* adlı mensur Türkçe eseri elde mevcut değildir.

Sinan Ümmî'ye asıl şöhretini kazandıran müretteb divanında 196 şiir bulunmaktadır. Belli başlı nüshaları İstanbul'da (İ.Ü. Ktp., nr. 512; Süleymaniye Ktp., Hâşim Paşa, nr. 70; Beyazıt Ktp., nr. 3356) ve Antalya'nın Elmalı ilçesinde (İlçe Halk Ktp., nr. 43)

bulunmaktadır. Bir nüshanın da **M. Halit Bayrı**'da olduğunu kendisinin bir makalesinden öğreniyoruz. *Divan*, 1299'da **Yalvaçlı Şeyh Süleyman Efendi** tarafından bastırılmıştır. *Divan*'ı **Azmi Bilgin** tarafından neşre hazırlanmaktadır.

Tekke ve tasavvuf edebiyatımızda aynı adla anılan bir diğer sûfî şair daha vardır. Kaynaklarda bu iki şair birbirine karıştırılmıştır. Bu şairin asıl adı **İbrahim**'dir. Halvetiyye'nin Ahmediyye koluna bağlı Sinâniyye kolunun kurucusu olan **İbrahim Ümmî Sinan**, İstanbul'da 976 (1576)'da vefat etmiştir.

Elmalılı Şeyh Sinan Ümmî, XVII. yüzyılın ilk yarısında tekke edebiyatımızın önemli şairlerindendir. Anadolu'da **Yunus Emre**'yle başlayan tasavvufî neşvenin **Kaygusuz Abdal**, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, **Eşrefoğlu Rûmî**, **Kemal Ümmî** gibi temsilcilerinden birisi olmuştur.

Rivayete göre, Malatyalı ünlü mutasavvıf ve şairlerimizden **Niyâzî-i Mısrî** (ö. 1150/1737), Mardin ve Mısır gibi ilim diyarlarında tahsilini tamamlamış, zâhirî ilimlere vâkıf olmuştur. Henüz iç âlemin aşk ve vecdinden habersiz, dış dünyanın haşmet ve debdebesi içindedir. Rüyasında, kalaycının birine kalaylaması için bir ibrik verir. İbriğini geri aldığında görür ki, ibriğin dışı pırıl pırıl parlamış, içi ise kapkara. Öfkelenir ve kalaycıya: *"İbriğin dışını güzel kalaylayıp parlatmışsın ama içini niye böyle kapkara bıraktın ?"* diye çıkışır. Kalaycı üzülerek: *"Ben sadece dışını kalaylayıp parlatabiliyorum. İçine gelince, onu ancak Elmalı'da **Sinan Ümmî** hazretleri kalaylar"* cevabını verir. Bu rüyayı bir işaret sayan **Niyâzî-i Mısrî**'nin, hemen Elmalı'ya gelerek **Sinan Ümmî**'ye intisâb ettiği söylenir. Böylece dost eşiğine yüz süren ve âşıklar meydanına giren **Niyazî-i Mısrî**, mürşidi **Sinan Ümmî** için bir şiirinde şunları dile getirir:

Aşkın meyine ben kana geldim
Şevkın nârine hod yana geldim
Şem'-i tevhîdi gördüm yakmışlar
Gitti kararım pervâne geldim
Halka-i zikri kurmuş âşıklar
Ben de sahnında cevlâna geldim
Mecnûnum bugün Leylâ derdinden
Aklı neylerim divâne geldim

Derd-i cânânın açdı yâreler
Bağrım üstünde dermâne geldim
Ümmî Sinan'ın hâk-i pâyine
Sürmeğe yüzüm sultâne geldim
Yaramı bildim yarimden imiş
Bunda Niyâzî Lokman'a geldim.

Niyazî-i Mısrî, *Mevâidü'l-İrfân* adlı eserinde seyr u sülûku sırasında yıldız gördüğünü, bu yıldızın aya ve daha sonra güne dönüştüğünü ve altı ciheti kapladığını ve bunları **Elmalılı Sinan Ümmî**'ye anlattığını, **Sinan Ümmî**'nin şöyle yorumda bulunduğunu yazar: *"**Hz. İbrahim**'den kalan beşinci menzilin hali budur. Bu menzil, onun ilk makamı idi. Onun ilk menzili, ittiba bereketiyle **Hz. Muhammed**'in ümmeti için beşinci menzil oldu. Fakat Allah'ın Resûlü için bir makam yoktur. Bütün makamlar onun ayakları altında bir tek adımdan ibarettir. Seni **Hz. İbrahim**'e lutfettiği sırat-ı müstakîme ileten ve seni onun izinde gittiğin için O'na varis kılan Allah'a hamdolsun."* dedikten sonra, *"Gece onu örtünce bir yıldız gördü"* ayetini okudu.

KAYNAKLAR: Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 260; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2309, c. V, s. 77-80; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 20-21, 85-197; V. Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1964, s. 470-472; a.mlf., *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 317-319; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1984, s. 274, 345; Abdullah Ekiz, *Sinan Ümmî ve Ahfadı*, Ankara 1962; Niyazî-i Mısrî, *İrfan Sofraları* (çev. Süleyman Ateş), Ankara 1971, s. 38, 40-41; O. Kâmil Erdem, *Sinan Ümmî Divanından Seçmeler*, İstanbul 1976; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, s. 288-289; *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1987, VI, 56-60; M. Halit Bayrı, "Mutasavvıf Şairler: Sinan Ümmî", *Türk Folklor Araştırmaları*, nr. 129, yıl: 11, İstanbul 1960, VI, 2128-2129; Mustafa Tatçı, "Elmalılı Bir Mutasavvıf Şâir: Ümmî Sinan Halvetî", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 81, İstanbul 1992, s. 179-188; a.mlf., *Ümmî Sinan Halveti*, Antalya/Elmalı 1993; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 277-278.

Yrd. Doç. Dr. AZMİ BİLGİN

CÂHİDÎ AHMED EFENDİ (R.H) (ö. 1070/1659)

Halvetiyye Tarîkatı'nın Uşşâkiyye kolunun Câhidiyye şubesinin kurucusu mücâhid bir zât olup doğum yeri Edirne'dir. Asıl adı **Ahmed**, şiirde mahlâsı ve şöhreti ise *"Câhidî"*dir. *Kitâbü'n-Nasîha* adlı eserindeki otobiyografisinden, aslen Rumelili bir aileye mensup olduğunu ve babasının adının da **Mehmed** olduğunu öğreniyoruz.

Kendisinin Halvetî Tarîkatı'na müntesib olduğu kesin olarak bilinmesine rağmen hangi şubesine mensup olduğu kaynaklarda ihtilaflı olarak kaydedilmektedir. Nitekim **Mustafa Sadık Vicdânî**'nin *Tomâr-ı Turâk*'unda onu, İstanbul'da Eğrikapı Savaklar'daki Hirâmî Ahmed Paşa Dergâhı şeyhi ve Uşşâkiyye'nin Cemâliyye (Cemâliyye-i Sâniyye) şubesinin kurucusu **Şeyh Seyyid Ebû Nizâmeddîn Mehmed Cemâleddîn el-Uşşâkî el-Edirnevî** (ö. 1164/1751)'nin müridi olarak gösterilirken; **Hüseyin Vassâf** da *Sefîne-i Evliyâ*'sında, **Saadettin Nüzhet Ergün** *Türk Şairler*'inde ve tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde iken kaybolan **Hafız Hüseyin Ayvansarâyî**'nin *Tercüme-i Meşâyih* adlı eserlerinde ise **Câhidî**'nin Saraybosnalı ve Silahtar Paşa Zâviyesi postnişini, Halvetî şeyhi **Şeyh Hasan Kâ'imî** (ö. 1091/1680)'ye intisâb ettiğini bildirmektedir. Ancak Uşşâkî silsilelerinde **Kâ'imî Hasan Efendi** gösterilmediğinden bunun hatalı bir tespit olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple **Kâ'imî Hasan Efendi**'nin, **Câhidî**'nin şeyhi olması mümkün değildir. **Câhidî Ahmed Efendi** 1070/1659 yılında vefat etmiş, **Kâ'imî Efendi** ise 1091/1680 yılında vefat etmiştir. Demek ki bu, tarihen mümkün değildir.

Câhidî Efendi, muhtemelen Edirne'de Halvetî-Uşşâkî şeyhlerinden birinden hilâfet aldıktan sonra Çanakkale'ye giderek Kilitbahir'de kurduğu cami ve tekkesinde irşad faaliyetinde bulunmuştur.

Ölümüne ebcedle *"istirahât"* (1070) kelimesi ile tarih düşürülmüştür. Halk arasında *"Câhidî Sultan"* diye anılması bir hatadır. **Câhidî**'nin Çanakkale-Kilitbahir'deki türbesi, mescidinin önünde yer almaktadır.

Câhidî Ahmed Efendi'nin içtihadı olduğu nakledilen Uşşâkiyye'nin Câhidiyye şubesi, **Ahmed Efendi**'nin vefatından

sonra yerine oğlu **Abdüllâtif** ve **Adem** efendiler geçerek usûl-i Câhidiyye'yi devam ettirmişlerdir. Eşi saliha bir hanım olan **Kerime Hatun** da Kilitbahir'deki türbede yanında gömülüdür.

Bir gün bir sohbet sırasında talebesinin sorduğu bir soruya **Ahmed Câhidî Efendi**'nin, *"Tarîkatlarda asıl olan kalbin çeşitli hastalıklardan temizlenip şifa bulmasını sağlamak, onu güzel sıfatlarla süslemektir. Allah'a yakınlaşmanın (yakîn) yolları ise tevbe, nefsini hesaba çekme (tezkiye ve tasfiye-i nefs), yaptığı işten gurura kapılmama gibi kalbî makamlarla; samimiyet, ihlâs, sabır gibi güzel hasletleri elde etmektedir. Tasavvuf yolunda yürüyen kişi, bu vasıflarla Allah'a yaklaşırsa marifet ehlinden olur ve ardından da hakikat makamına yükselir."* şeklinde cevap verdiği rivayet edilir.

Ahmed Câhidî Efendi yine zikir hakkında sorulan bir soru üzerine zikri şu dört esasa bağlar:

"1. Dilin Zikri: Kalpten kötülüklerin ve mâsivânın giderilmesi için Allah'ı anmaktadır.

2. Kalbin Zikri: Allah'ı kalpten tefekkür ederek, Allah'ın kalbine nazar ettiğinin şuuruna varmaktır.

3. Nefsin Zikri: Harf ve ses yerine his ve hayal ile içtenlikle ve kalpten Allah'ı anmaktır.

4. Ruhun Zikri: Allah'ın kâinatta tecelli eden güzel sıfatlarının neticesine bakarak O'nu tefekkür etmek, düşünmektir."

Şeyh Câhidî Ahmed Efendi talebelerine *"Lâ ilâhe illâllâh diyerek kalbinizin pasını siliniz"* nasihatından sonra, şu şiirini irticâlen okuduğu rivayet edilir:

Her kelâmın âlâsı, Lâ ilâhe illâllâh,
Cümle vârın mevlâsı, Lâ ilâhe illâllâh.

Cümle derdin dermânı, koma dilimden ânı,
Mü'minlerin imânı, Lâ ilâhe illâllâh.

Tâliblerin şükrüdür, kalblerin fikridir
Dillerin zikridir, Lâ ilâhe illâllâh.

Diğer bir şiiri de şöyledir:

Bir teferrüç eyledim bakdım cihânın yüzüne,
Her neye bakdım ise ibret göründü gözüme.
Âkîl isen cân kulağın aç, nazar kıl sözüme,
Bir değirmendir bu dünyâ, öğüdür bir gün bizi.

Câhidî geç bu hayâlden, bakma dünyâ malına,
Zehr olur her kim sunarsa elin ânın balına.
Âkîl isen kıl seyahât, git Resûlün yoluna,
Bir değirmendir bu dünyâ, öğüdür bir gün bizi.

Devrin Osmanlı sultanı **IV. Mehmed Han** bir gün rüyasında **Câhidî Ahmed Efendi**'yi görmüş ve derhal Kilitbahir'e gelip onu ziyaret ederek sohbeti ile şereflenmiş ve duasına mazhar olmuştur. **Câhidî** hazretleri, **Sultan IV. Mehmed Han**'ın hiçbir maddî ihsanını kabul etmemiş, Padişah da ona *"Sultan"* diyerek iltifat etmiştir. Böylece halk arasında *"Evliya Sultan"* veya *"Ahmed Câhidî Sultan"* ünvanı ile anılır olmuştur.

Müçtehidi olduğu tarîkat usûlü olan Câhidiyye, Halvetî-Uşşâkî zikir ve seyr-i sülûk usûlünün, XVIII. yüzyılda Çanakkale, Bursa, Edirne yörelerinde hayli yaygın olduğu görülmektedir. Halifelerinden şeyh ve Muslihiyye şubesinin kurucusu **Muslihüddîn-i Karamânî**, diğer halifesi **Şeyh Ali Efendi**'nin müridi Bursalı **Şeyh Muhyiddîn Efendi** (ö. 1091/1680)'ler Câhidiyye şubesini Bursa-Üçkozlar Dergâhı'nda temsil ederek son döneme kadar faaliyetlerini sürdürmektedir.

Nitekim **Hüseyin Vassâf**'ın Çanakkale'de uzun yıllar Kal'a- i Müstahkeme teşkilatında görev yapan **Seyyid Paşa**'dan aktardığı tarîkatla ilgili bilgilere göre, Câhidiyye mensupları, XIX. yüzyılın başlarından itibaren **Câhidî**'nin takip ettiği Sünnî çizgiden uzaklaşarak Bektâşî kimliğine bürünmüşler ve sayıları giderek azalmıştır. XX. yüzyılın başında Câhidiyye'nin tamamen ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

Eserleri

1. Dîvân: Bu divan, **Yunus Emre**'yi takip eden ve mutasavvıf halk şiiri türünde, çoğu hece vezninde yazılmış 100 adet gazel-

ilâhî'den oluşur. Vezin ve kafiyeye önem vermeyip ilâhî aşk, ruh ve düşünce dolu şiirlerden meydana gelir. Divanın yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa numara 796'da kayıtlı bulunmaktadır. **M. Halid Bayrı**, eserin kendisinde de bir nüshası olduğunu söyler.

2. Kitâbü'n-Nasîha: Tasavvufla ilgili genel bilgileri, sülûk, âdâb ve erkânını ve müellifin çeşitli sözlerini ihtiva eder. Bu eserin iki nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, İbrahim Efendi numara 350 ve Yazma Bağışlar numara 2141'de kayıtlıdırlar.

KAYNAKLAR: Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, I, 146, 576; Ahmed Ziyâeddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ Vefeyât-ı Urefâ*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. Orhan, nr. 1018/2, vr. 97[b]; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 163; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 53-54, 148; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa 1332, s. 100; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 252-253; Mustafa Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-i Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, s. 108, 110-111; Harîrîzâde, *Tıbyânu Vesâ'ilü'l-Hakâyık fî Beyânu Selâsilü't-Turâ'ik*, Süleymaniye Ktp. Fatih-İbrahim Efendi nr. 431, II, 292[b]; Saadettin Nüzhet Ergün, *Türk Şairleri*, II, 894; Mehmed Halid Bayrı, "Câhidî", *TFA.*, s. 58 1954, s. 874-875; *TDEA*, II, 6.

M. SERHAN TAYŞİ

SARI ABDULLAH EFENDİ (R.H) (ö. 1071/1661)

Babası Mağrib şehzadelerinden **Mahmûd Bey**'dir. İstanbul'a gelerek **Halil Paşa**'nın büyük kardeşi **Beylerbeyi Mehmed Paşa**'ya damat olmuştu. Bu evlilikten dünyaya gelen **Abdullah Efendi**, **Halil Paşa**'nın himayesinde büyüdü ve bu yüzden devrin ileri gelen âlim ve şeyhlerinden istifade etme imkânına sahip oldu. Yine **Halil Paşa**'nın delâletiyle **Aziz Mahmûd Hüdâyî**'den feyz aldı.

Halil Paşa'nın ikinci vezirlik ve kumandanlığında *"tezkirecilik"* vazifesiyle İran seferine iştirak etmiş; **Reisülküttâb Mehmed Efendi** (ö. 1036/1627)'nin Tokat civarında vefatı üzerine de reisülküttâblığa terfi etmişti.

Seferin ardından **Halil Paşa** azledilince dayısı ile beraber Hüdâyî Dergâhı'nda inzivâya çekildi. **Halil Paşa**'nın vefatından

on sene sonrasına kadar münzevî yaşadı. 1047/1637 yılında rikâb-ı hümâyûn reisliği sıfatıyla **Sultan IV. Murad** ile Bağdad'ın fethine katıldı.

1071/1661'den vefatına kadar sırasıyla reisülküttâplık (1051/1641), Anadolu cizye muhasebeciliği (1052/1642), piyade mukabeleciliği (1060/1050), mefsûh mukâtaacılığı (1065/1655) vazifelerinde bulundu.

Sarı Abdullah Efendi'nin ilk intisâbı, dayısı ve **Hüdâyî** 'ye bağlı olan **Sadrazam Halil Paşa** vasıtasıyla **Aziz Mahmûd Hüdâyî** hazretlerinedir. Üsküdar'da Hüdâyî Âsitânesi civarında türbesi bulunan **Halil Paşa, Aziz Mahmûd Hüdâyî** vasıtasıyla iade-i itibar etmiş bir Osmanlı paşasıdır. **Sarı Abdullah Efendi**, onun akrabası olması sebebiyle ve onun delâletiyle önce Hüdâyî Dergâhı'na kapılanmıştı. Ancak taşıdığı melâmet meşrebi sebebiyle babalığı **Hacı Hüseyin Efendi**'nin delâletiyle **İdris-i Muhtefî** ile mülâkî olmuştur. Celvetîliğinden çok Melâmîliği ön plana çıkan **Sarı Abdullah Efendi** 'nin eserlerinde melâmet fikrini işlediği ve bu meşrebi övdüğü görülmektedir. Özellikle *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd* adlı eserinde Nakşîlik, Halvetîlik ve Mevlevîlik âdâb ve silsileleriyle **Hacı Bayram Velî**'den **İdris Muhtefî**'ye kadar olan Melâmî ricâlinin hayat hikâyelerini anlatmaktadır (İstanbul, Matbaa-i Âmire 1288/1871).

Sarı Abdullah Efendi'nin kabri, Topkapı'dan Maltepe'ye giden yolda, I. Dünya Savaşı'nda İstanbul'da ölen Müslüman Fransız askerlerine ait mezarlığın biraz ilerisindedir. Kabir üzerinde bulunan baş ve ayak taşlarının Melâmî-Hamzavî işaretleri taşıması, **Sarı Abdullah Efendi**'nin Melâmîliğini teyid etmektedir. Melâmî-Hamzavî taşları, baş, kol ve ayaksız bir gövde biçimindedir. Bunlar, Melâmîlerin dünya ve âhireti terkedip tamamıyla Hakk'a teslim olduklarını sembolize eder.

Sarı Abdullah Efendi, İdris Muhtefî'den sonra **Hacı Kabâî**'ye ondan sonra da **Beşir Ağa**'ya intisâb etmiştir. Dayısı **Halil Paşa** vasıtasıyla bazen azil ve tenzil, bazen de nimet ve terfiye mazhar olan **Sarı Abdullah Efendi**'nin renkli ve fırtınalı bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır.

Eserleri

1) Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî: Beş ciltten oluşan Türkçe ve henüz tamamlanmamış bir *Mesnevî* şerhidir. İstanbul'da basıl-

mıştır (1287/1870). Müellifine *"Şârih-i Mesnevî"* lakabını kazandıran bu eser, oldukça önemli bir şerhtir.

2) Ricâlü'l-Gayb: Gayb erenleri, kutub, gavs gibi kavramları anlatan Türkçe bir risâledir. Henüz basılmamıştır.

3) Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde ve'l-Meâd: Seyr u sülûk, Oniki İmam, Hulefâ-i Râşidîn, Nakşî, Halvetî, Mevlevî ve Melâmî ricâlini anlatan matbu bir eserdir (İstanbul 1287/1870).

4) Mir'âtü'l-Asfiyâ fî Sıfâtî Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ: **İbn Arabî**'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserindeki *"melâmet"* düşüncesini özetleyerek anlatan Arapça yazma bir eserdir. **Sarı Abdullah Efendi**'nin bunlardan başka *Telhîsu'n-Nasâyıh, Meslekü'l-Uşşâk, Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* gibi eserleri bulunmaktadır.

Sarı Abdullah Efendi'nin şairliği de vardır. Değişik mecmûalardaki şiirlerinden bir kısmı, eslâfın şiirlerine yazdığı tahmislerdir. Şiirlerindeki mahlâsı *"Abdî"*dir. **Aziz Mahmûd Hüdâyî**'nin bir şiirine yazdığı tahmis şöyledir:

Sana senden yakîndir Hak sakın olma dilâ gâfil
Hemân senlikdürür ancak bu ortada olan hâil
Gözün aç anla ma'nâyı bu zevkile olur hâsıl
Muhît-ı bahr-ı tevhîdi bilüb ummân-ı bî-sâhil
Vücûdun katresin mahv it eğer oldunsa ehl-i dil

Huşûnet etmesin nefsin riyâzât çektirip nerm it
Gider koma keder dilde musaffâ kıl safâ bezm it
Şarâb-ı aşkı nûş idüb anınla cânını germ it
Mecâza bakma ey sâlik hakîkî matlaba azm it
Ki zîrâ zıll-i zâilde ikâmet eylemez âkıl

Abes ümniyyeler idüb mülevves levne boyanma
Uyup ğûl-i beyâbâna nedâmet odına yanma
Enâniyyet ile kimse Hakk'a vâsıl olur sanma
Şeb-i firkatteki kesret hayâl-i zıldir aldanma
Serâbı ko sarâya bak saray-ı sırra ol vâsıl

Su üzre nakşolan cismin hayâline sen aldanma
Binâsı bâd ile olan vücûd kasrına aldanma
Temevvüc eyleyen deryâya bak emvâca aldanma
Hemân sen Sâniin gör kim anın zînetine aldanma
Güneş tâbında çün şebnem bilirsün kim olur zâil

Nice bir Abdiyâ ğussa-i ğam dildâr ile furkat
Seyâhat kıl sülûk ile vücûdundan idüb uzlet
Gidince ikilik senden hemân yüz gösterir vahdet
Hüdâyî vahdete bak kim sana mâni değil kesret
Olur mu âftâba hiç vücûdu zerrenin hâil.

Neşâtî Ahmed Dede, Cevrî, Lâlî Şeyh Mehmed gibi zâtlar, **Sarı Abdullah Efendi**'nin bilinen halifeleri arasında sayılmaktadır.

KAYNAKLAR: Şeyhî, *Vakâyiu'l-Fuzalâ*, (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, I, 280-281; Lâlizâde Abdülbâkî, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul 1281 s. 85-86; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, II. 202 vd.; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1308; III, 367; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 100; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III. 515; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, tıpkı basım, 1992, s. 137-142.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

GAYBÎ (R.H) (XVII. Asırda Yaşamış)

Asıl adı **Sunullah**, mahlâsı *"Gaybî"*dir. Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi yoktur. *Rûhü'l-Hakîka* adlı risâlesinde büyük dedesinin *"Kalburcu Şeyhi"* veya *"Çandar Şeyhi"* diye tanınan **Ahmed Efendi**, dedesinin *Burhân-ı Elhan fî Hükmi't-Tegannî ve'd-Devrân* adlı eseri olan **Beşir Efendi** olduğunu söyler. Babası müftü **Ahmed Efendi**'dir.

Kütahya'nın köklü bir şeyh ve ulemâ ailesine mensup olan **Gaybî**, ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a gitti. *Sohbetnâme* adlı eserinde verdiği bilgiye göre 1059/1649 yılın-

da oğlanlar şeyhi **İbrahim Efendi**'ye intisâb etti. Bu tarihte **Gaybî**'nin 25-30 yaşlarında olduğu dikkate alınarak 1025/1615 yılında veya ona yakın bir tarihte doğduğu söylenebilir.

Gaybî, 1059/1649 yılından mürşidi **İbrahim Efendi**'nin ölüm tarihi olan 1066/1655 yılına kadar İstanbul Aksaray'daki tekkede **İbrahim Efendi**'nin sohbetlerinde bulundu. Bu sohbetlerde tuttuğu notları *Sohbetnâme* adlı eserinde değerlendirdi. Bayramî Melâmîliğine mensup olan oğlanlar şeyhi **İbrahim Efendi**'nin sözlerinden meydana gelen bu eser, Türk tasavvuf tarihinin en dikkate değer kitaplarından biridir.

Gaybî, **İbrahim Efendi**'nin vefatından sonra memleketi Kütahya'ya dönerek orada yaşadı. Vefat tarihi belli değildir. Ancak son eseri *Rûhü'l-Hakîka*'yı 1072/1662 tarihinde kaleme aldığı bilindiğine göre bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır. Kabri, son yıllarda Kütahyalı ünlü ressam **Ahmet Yakupoğlu** tarafından yenilenmiştir.

Gaybî, *Sohbetnâme* adlı eseriyle Bayramî Melâmîlerinin görüş ve inançlarını en yetkili ağızdan günümüze ulaştırarak Türk tasavvuf tarihine büyük hizmet etmiş bir derviştir. Kütahya'da irşâd faaliyetinde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Ancak Melâmî geleneği dikkate alınarak onun irşâda mezun olmadığı söylenebilir.

Gaybî, aynı zamanda büyük bir şairdir. Şiirlerinde vahdet-i vücûd inancını hiçbir kayda bağlı olmadan olanca samimiyetiyle dile getirmiştir. 100 beyitten oluşan *Keşfü'l Gıtâ* manzûmesi, bu açıdan çok önemli bir eserdir. **Rıza Tevfik**'in onu Bektâşî ve Hurûfî bir şair olarak göstermesi doğru değildir. O, kendi deyimiyle *"vahdet tarîki"*ne mensup bir melâmet eridir. **Gaybî**, esma tarîkleri denilen zikirle seyr u sülûk yapan tarîkat mensuplarının Hakk'a tam mânâsıyla ulaşamayacakları görüşündedir. Nitekim bir şiirinde:

Zikr ü tevhîd ile tâlib Hakk'a vâsıl mı olur
Ma'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil eden

Darb u devrân ile verme yok yere ömre halel
Ma'rifetle hüsn-i hulkdur tâlibi kâmil eden

Diğer bir şiirinde de:

Zikr ü tevhîdinle Hak'dan sen seni yâd eyledin
Geçdi ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedin

Perde-i nûrâniyle yahu kendini şâd eyledin
Geçdi ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedin

Âlimin ilmi hicâb ü sûfînin zikri hicâb
Mâ'rifetden ikisi de olmadılar behreyâb

İlm ü zikri perde etme bula gör râh-ı savâb
Geçdi ömrün gaflet ile sûfî Hakk'ı bilmedin

diyor.

Eserleri

1. Divân: **Gaybî**'nin divanının İstanbul kütüphanelerinde üç yazma nüshası olduğu bilinmektedir (Ragıp Paşa, nr. 723; Ali Emirî, manzum, nr. 316; İstanbul Üniversitesi Ty. 697). Bu nüshalardaki manzûme sayısı farklıdır. Divan, bu nüshalar karşılaştırılarak yeni harflerle yayımlanmıştır (İstanbul 1963). Ancak bu yayımda birçok okuma ve vezin hatası vardır.

2. Sohbetnâme: Yukarıda hakkında bilgi verilen bu eserin, **Gaybî**'nin hattıyla yazılmış nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hacı Mehmed Ef. nr. 3700).

3. Bi'atnâme: Melâmet ve Bayrâmî melâmîlerinin silsilesi hakkında bilgi veren bu eserde, **Gaybî** hakkında da bazı bilgiler bulunmaktadır.

4. Tarîkü'l-Hak fi't-Teveccühi'l-Mutlak: İnsân-ı kâmil ve muhabbet konusunun işlendiği bir risâledir. 1071/1661'de kaleme alınmıştır.

5. Rûhü'l-Haklka: Melâmetin esaslarına dair küçük bir risâledir. 1072/1662'de yazılmıştır.

Gaybî, *Bi'atnâme* adlı eserinde babası ve dedesi hakkında bilgi verirken şunları söylüyor:

*"Büyük dedemiz **Kalburcu Şeyhi Pîr Ahmed Efendi** hazretleri, Karaman'da **Cem Siyah'a**, İstanbul'da Koca Mustafa Pa-*

*şa şeyhi **Sünbül Sinan**'a uzun zaman hizmet edip Sünbüliyye Tarîkatı'ndan hilâfet almış oldukları halde 'istidâdıma lâyık insân-ı kâmil sohbetine vasıl olamadım' diye üzülür ve insân-ı kâmil sohbetinin hasretini çekerlerdi.*

*Babam **Müftî Ahmed Efendi** de dedesi **Kalburcu Şeyhi** gibi yirmi sene erbâb-ı taklid bir şeyhe intisâb edip insanın tâkat getiremeyeceği kadar zahmetli riyâzât ve nefsî mücâhededen sonra mecâzî hilâfete nâil ve tarîkat silsilesine dahil edilmişken kendilerine rahat bahşedecek 'Muhammedî ma'rifet'e nâil olamadıklarından ömrünün sonlarına doğru 'vahdet tarîki semtine' dönmüş ve fakire de (**Gaybî**'ye) vahdet tarîkini tutmamı vasiyyet etmişti.*

Niçin her şeyh müridi tam mânâsıyla terbiyeye muktedir değildir diye sorulacak olursa, cevap olarak deriz ki:

Cenâb-ı Hak 'İnnî câ'ilün fi'l-ardı halîfe' (Ben arz üzerinde muhakkak bir halife tayin edeceğim) buyurmuştur; halife tayin edeceğim dememiştir. Bu sebeple büyükler 'her zamanda bir şeyh ve bir derviş olur' demişlerdir.

Görmüyor musun, Hz. Peygamber'in zamân-ı saadetlerinden bu âna gelinceye kadar geçen zaman içindeki her devirde 'esrâr-ı ilâhiyye'den âgâh, hakikî biat sahibi, yedullaha mazhar ve sırr-ı hüdâyı hâmil olan ancak bir kişidir. Diğerleri ahyâr, ebrâr, a'van ve ensârdır.

Bu yüce zâtlar, zamanımız şeyhleri gibi sûret itibariyle insan, fakat ahlâk bakımından hayvandan beter olan birtakım kimseleri biâte lâyık zannedip biât vermemişler ve 'şu kadar bin adama biât verdim, şu kadar bin dervişim var' dememişlerdir. Tam tersine onlar, zamanımızda biat verecek istidâd sahibi bir kimse bulamadık diye hayıflanmışlardır.

*Büyük dedem **Kalburcu Şeyhi Pîr Ahmed Efendi** hazretlerini **Cafer Paşa** ziyarete gelmiş, sohbet esnasında 'Sultanım çok dervişiniz var mı?' diye sormuş, o da: 'Gelen giden çoktur beyim' demiş, dervişim var dememiş."*

Gaybî'nin divanından örnekler:

Gönül gitti elimden
Ele gelesi değil
Hallâk ile bir oldu
Artık ölesi değil

Ol bir ile bir olan
Cümle âleme dolan
Böyle sultanlık bulan
Kulluk kılası değil

Erişmeyen vahdete
Vahdetteki lezzete
Girer ise cennete
Hergiz bulası değil

Can iline dolmayan
Hak dâdını bulmayan
Bu sûretde gülmeyen
Hergiz gülesi değil

İkiliği silmeyen
Hakk'ı canda bulmayan
Gaybî kendin bilmeyen
Hakk'ı bilesi değil

* * *

Ey kitâbullahı münkir Hak teâla sendedir
Sûretin arş-ı hüdâdır zât-ı mevlâ sendedir

Âsumân-ı ma'rifetden zât-ı pâke kıl urûe
Leyle-i esrâda mer'î vech-i âla sendedir

Kâdir-i mutlakdır ol kim sende kendin gösterir
Kâf-ı dilde sâkin olan rûh-ı anka sendedir

Gice gündüz söy idüp kendinden âgâh olagör
Yire göğe sığmayan nûr-ı tecellâ sendedir

Gayb-ı mutlak zâtını âdemde izhâr eyledi
Ayn-ı Hak'sın cümleten dünya ve ukba sendedir

* * *

Ben demekden geç bu sende ben diyem Hak'dır beğim
Belki cân ayn-ı bâtındır cümle ten Hak'dır beğim

Hüsnü zâhir olmak için nevbenev hil'at giyüp
Ahsen-i sûretde dâim devreden Hak'dır beğim

Arş-ı dilde ma'rifet mi'râcın iden ârifâ
Vech-i âdemden cemâli gösteren Hak'dır beğim

Dediler âgâh-ı vahdet ger nebî vü ger velî
Âdem ü âlem donunu bürünen Hak'dır beğim

Dide-i Gaybî ile baksan hakîkat âşıka
Zerre zerre kâinatta görünen Hak'dır beğim

Tâc ma'rifet tâcıdır
Sanma gayrı tâc ola
Taklîd ile tok olan
Hakîkatde aç ola

Düşe düşüp aldanma
Düşde aldanıp kalma
Hak'dan gayrı ne vardır
Ta'bîre muhtac ola

Sana âlem görünen
Hakîkatde Allah'dır
Allah birdir vallâhi
Sanma ki bir kaç ola

Bir ağaçdır bu âlem
Meyvesi olmuş âdem
Meyvedir maksûd olan
Sanma ki ağaç ola

Bu âdem meyvasının
Çekirdeği sözündür
Sözsüz bu âlem, âlem
Bir onda târâc ola

Bu sözlerin meâli
Kişi kendin bilmekdir
Kendi kendin bilene
Hakîkat mi'râc ola

Hak denilen özündür
Özündeki sözündür
Gaybî özün bilenen
Rubûbiyyet tâc ola

* * *

Ehl-i küfrün devri geçdi şimdi imân devridir
Yani yokdur zühde rağbet ehl-i irfân devridir

Uyma deccâl-ı lâine şirki ko tevhide gel
Geldi İst-i zaman Mehdî-i devrân devridir

Cehl ile sûret-perestân kaydına olma esir
Aç gözün şimdengeru sîret-perestân devridir

Râh-ı vahdet ihtiyar et kesretin kaydını ko
Cezbe-i aşk-ı İlâhî ile ihsân devridir

Râh-ı esmâyı bırak sırr-ı müsemmâ kıl taleb
Ko Huda-hanlığı sofi gel Huda-dân devridir

Gel berü keynûnetin aynûnete eyle bedel
Devr-i Mervân geçti şimdi Şâh-ı Merdân devridir.

Kendi kendin bilmenin derdi ile hasta olan
Derdmendân-ı kulûba bil ki dermân devridir

Tâc u tesbîh u asâ pazarına irdi kesâd
Rind-i rüsvâ-yı melâmet bâde-nûşan devridir

Çile-i halvet için ta'yin-i vakt lâzım değil
Şimdi gel kim küllü yevmin hüve fî şan devridir

Cümle a'mal oldu ten ruh-ı ameldir aşk-ı Hak
Ömrünü tende geçirme şimdi bil cân devridir

Kıble-i eşyâ hakîkat her zaman adem durur
Uyma şeytâna sakın kim devr-i insan devridir

Ma'rifet kesb eyleyüp devrini itmam eyle gil
Devr-i insân hatm olıcak sonra hayvan devridir

Zikr u fikrin âdem olsun âdemi bil sen hemân
Nusha-i câmi'dir âdem yani Kur'ân devridir

Gerçi mestûr eylemiştir vahdet esrârın selef
Nice bir mestûr olur keşf ile irfân devridir.

Zulmet-i cehl içre teşne zâyi' etme kendini
Hızr-ı İsâya eriştin âb-ı hayvân devridir

Âdem-i mâ'nâ dürür eşyâya evvel ibtidâ
Âdem-i sûrîdürür eşyâya ahır intihâ

Âdem-i mâ'nâ dürür rûh-ı izafî âleme
Cümle zerrât-ı cihân andan bulurlar intişâ

Oldu halvethane-i Hak cümle âlem serteser
(Leyse gayrullah şey'ün) virdin okur ahfiyâ

Hamdülillâh ehl-i tevhidiz ki bulduk zevk ile
Ayn-ı vahdettir bu âlem itibarîdir sivâ

Sûret-i tevhidi kogıl ma'nî-i tevhide var
Güft: El-ma'na hüve'llâh an Aliyy'ül-Murtazâ

Sırr-ı vahdetden haberdâr oldun ise şirki ko
Nice bir bu (lâ ve illâ) niceye dek huy u ha

Nice bir bu âlem-i kesretde devrân idesin
Merkez-i vahdetde kutb ol devr iden gelsin sana

Tâlib-i esmâ isen sen bil biz ism-i a'zâmız
İsm-i a'zâm sohbetiyle bul fenâ içre bekâ

Ne meczûb-ı İlâhî ol şerâyi'de kusûr eyle
Ne mahbûb-ı İlâhî ol hakâyıkda kesûr eyle

Ne mest ol aşk ile dâim ne ayık ol bu gafletle
Miyân-ı zühd ile irfânı cem' edüp ubûr eyle

Ne hâli ko ne kâli ko olagör mecmaü'l-bahreyn
Tenin şer'e muvâfik kıl dilin sıra kubûr eyle

Celâl ile cemâlin imtizâcında durur âlem
Bu dehr içre ne mahzûn ol demâdem ne sürûr eyle

Bu kesret zehrine mahlût olupdur sukker-i vahdet
Aceb macûn-ı ekberdir yiyip Gaybî huzûr eyle

Ârif-i billâh olan ne lâ vü ne illâdadır
Nefy ü isbât eyleyen zâhid kuru da'vâdadır

Sen ana bir de gerekse dime ol birdir hemân
Vahdet-i Hak sanma tevhidinle istilâdadır

Hak yolu aşkdır dediler kümmelîn-i vâsılın
Berzâhîler dediler kim Hakka yol esmâdadır

Ayn-ı eşyâyım dedi Hak bize ol burhân yeter
Zümre-i vahdet şinâsın pâyesi a'lâdadır

Sen seni sen sanur iken Hak sana olmaz ayân
Senliğin ref' it aradan varlık ol ma'nâdadır

Bu seni sensiz getürübdür cihâna Girdigâr
Kendini fehm eyle gayrî yokdurur ahfâdadır

Ayn-ı eşyâ olıcak Hak sen seni ne anladın
Remzin fehm eyledinse merteben alâdadır

Hâsılı her ne dilersen Gaybî-i ednâya bak
Âlem-i sugrâda olan âlem-i kübrâdadır

Ârifin bir sohbeti bin halvete minnet değil
Ala gör bir cân ile bin cân ana kıymet değil

Halvet edüp mâsivâdan kalmayan tâlip değil
Bulmaya rıdvân mülk-i âhret cennet değil

Halvet idüp kendüyi halkdan cüda tutan kişi
Günde bin kez halvet etse kâbil-i kurbet değil

Halvet etdüm deyü soft gayra hor bakma sakın
Hakdan ayrı yer mi vardır kangı yer halvet değil

Halvet etmenin meâli âkıbet vuslat ise
Ayn-ı eşyâyım dedi Hak kangı yer vuslat değil

Hâne-i dilden havâtır nakşını mahv edene
Sanma kim kesret yüzünden görüne vahdet değil

Gaybî yâ sen kendini gönülde pinhân et hemân
Çünkü maksûdun seni âfet olan şöhret değil

Ferd-i câmi'dir vücûdum cümle eşyâ bendedir
Yani ism-i a'zâm-u sırr-ı müsemmâ bendedir

Nefha-i vahdet benim maksûdu benden istegil
Istivâ-yi zât olan arş-ı muallâ bendedir

Aşk burakına süvâr ol gel yüzüm mi'râcına
Kıl temâşâ kâbe kavseyn-i ev ednâ bendedir

Sûretimle fânî isem zâtım ile bâkiyim
Ayn-ı tevhidim ki ma'nî-i lâ ve illâ bendedir

Künhüm idrâkinde âciz âlemin ârifleri
Kibriyâ-yı akl irmez (na arefna) bendedir

Ene Nahnu Ente hûl oldu hicâb-ı izzetim
Zâhir u bâtın benim ula-vü-uhra bendedir

Kesretimdir vahdetin yüzünü mestûr eyleyen
Zâhir iken göz göre a'maya ihfâ bendedir

Küntü kenzin sırrı olan âdem-i evvel benim
Mahrem-i raz-ı nihânım ilm-i esmâ bendedir

Mürselin ü enbiyâdan zâtım izhâr eyledim
Akıbet hâtem olan mir'ât-ı eclâ bendedir

Geh cemâl u geh celâldir cilvegâhı zâtımın
Cümle eşyâyı muhitim Kâf u Ankâ bendedir

Hızr-ı vaktim âb-ı hayvân isteyen gelsün berü
İsî-i dehrim demâdem sırr-ı ihyâ bendedir

Gel zamirin gayre ircâ eyleme hû hû deyü
Cümle-i eşyâda gayb olan müsemmâ bendedir

Elin aldım öperek gayri eli neylerim
Yolum buldum azizim gayrı yolu neylerim

Bizi bize bildirir benliğimiz öldürür
Aşk ile doldurur gayri dolu neylerim

Cümle erlerden kavî dostlara mürüvvetli
Sözü baldan lezzetli gayrı balı neylerim

Pîrin yüzü Hak yüzü pîrin özü Hak özü
Pîrin sözü Hak sözü gayrı sözü neylerim

Dersi Gaybî okudur câna lezzet akıdır
Hak kokusu kokudur gayrı gülü neylerim

KAYNAKLAR: Gaybî, *Sohbetnâme*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Ef., nr. 3700, a.mlf., *Bi'atnâme*, *Tarîkü'l-Hak fi't-Teveccühü'l-Mutlak*, *Rûhü'l-Hakîka* (N. Azamat'taki fotokopi nüsha, *Divan*, İstanbul 1963, Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, *Rıza Tevfik'in Tekke Edebiyatı İle İlgili Makaleleri*, haz. A. Uçman Ankara 1984, Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976.

ALİ BEZCİ

AÇIKBAŞ MAHMÛD EFENDİ (R.H)
(ö. 1077/1666)

Diyarbakır'da doğdu. **Ahî Mahmûd Efendi**'nin oğludur. Nakşbendî şeyhlerinden *"Rûmiyye Şeyhi"* diye meşhur **Mahmûd Efendi** (ö. 1048/1638)'nin yeğeni ve mürididir. İlk intisâbı amcası **Mahmûd Efendi**'yedir. İlim tahsili maksadıyla Mısır'a gitti, sonra Bursa'ya gelip yerleşti. Bursa'da Ulu Camii ve Dâye Hatun camilerinde vaaz etti, talebe okuttu. Bilinmeyen bazı sebeplerle halkın şikâyeti üzerine bir ara Bursa'dan sürgün edildi. 15 Rebiülâhir 1077 (15 Ekim 1666)'da öldü ve Dâye Hatun Camii haziresine gömüldü.

"Resmî" mahlâsıyla Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazdığı şiirleri bir mecmûada toplanmıştır. Dokuz bölümden meydana gelen Türkçe *Güzîde* adlî bir tecvidi ve *Risâle-i Nurbahşiyye* isimli tasavvufî bir eseri vardır. Ayrıca **Seyyid Mahmûd Hemedânî**'nin *Evrâd-ı Fethiyye Şerhi*'ni Farsça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir.

KAYNAKLAR: Şeyhî, *Vakayiu'l-Fuzalâ*, İstanbul 1989; I, 562 Beliğ, *Güldeste'i Riyâz-ı İrfân*, 319; *Osmanlı Müellifleri*, I, 14; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. Genel Böl. Nu: 4521, III, 189.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

KARABAŞ ALİ EFENDİ (R.H) (ö. 1097/1685)

İsmi **Ali** olup, *"Alâeddîn Ali Atvel"* veya *"Karabaş Velî"* ünvanlarıyla meşhurdur. Tam adı, **Şeyh Seyyid Alâeddîn Ali b. Seyyid Şeyh Mehmed en-Nakşbendî el-Hüseynî**'dir. 1020/1611 yılında Arapgir'de doğmuş ve müridleriyle birlikte hac vazifesini yerine getirdikten sonra geri dönerken Kahire'ye üç konak mesafede 1097/1685 yılında vefatla, **Şeyh Muhammed el-Gazâlî**'nin kızının kabri yakınında Gilân köyünde defnedilmiştir. Onun kurmuş olduğu Karabâşiyye, Halvetiyye Tarîkatı'nın Şâbâniyye kolunun bir şubesidir. İstanbul'da, Fatih Medresesi'nden mezun oldu.

Alâeddîn Ali Efendi, önce Kastamonu'ya hicret etmiş, burada Halvetî Tarîkatı ricâlinden **Şeyh Şâbân-ı Velî**'nin halifesi **Şeyh Seyyid İsmail Çorûmî**'ye intisâb ederek Şâbâniyye Tarîkatı'na girmiştir. Kısa sürede seyr-i sülûkunu tamamlayıp halkı irşadla halife sıfatıyla görevlendirilmiştir. **Şeyh Çorûmî Efendi**'nin vefatı üzerine yerine geçen **Şeyh Mustafa Muslihüddîn**'e bağlanıp onun elinden olgunluğa erişmiş ve tarîkatını tamamlamıştır.

Bunu izleyen yıllarda İstanbul'a gelip Üsküdar'da 1080/1669 tarihinden itibaren beş yıl Muhammed Paşa Camii'nde kaldıktan sonra, Atik Vâlide Mihrimâh Sultan Zâviyesi'ne şeyh olmuş, irşad ve telifle zamanını geçirmiştir. **Şeyh Ünsî Hasan Efendi** ve **Şeyh Nasûhî Mehmed Efendi** halifelerinin en seçkinleriydi. Karabâşiyye'den Nasûhiyye, Bekriyye, Ârifiyye ve Hüseyniyye şubeleri türemiştir. **Şeyh Karabaş Velî**'nin dergâhına gelen nefislerinin esiri olmuş, süflî arzularından vazgeçemeyen birçok kişi, sohbetlerini dinledikten sonra kendilerinden geçiyorlar, tevbe ve istiğfarla müridlerinin arasına katılıyorlardı.

Şeyh Karabaş Velî, asla gece namazlarını terk etmez, talebelerine de tavsiye ederdi. Gündüzleri oruç tutar, Cuma günleri Vâlide-i Atik Camii'nde vaaz verirdi. **Sultan IV. Mehmed Han** da vaazlarına gelir, hayranlıkla dinler ve Şeyh'in vaazları için: *"Aklıma **İbrahim Edhem** hazretlerini getiriyor. Hatta tâcı, tahtı*

bırakıp dağlara çıkasım geliyor" dediği nakledilmektedir.

Karabaş Ali Efendi, birçok eser telif etmiştir. Bunların hepsi de yazma halindedir. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

Şerhü'l-Füsûs Muhtasarı, Kâşifü'l-Esrârü'l-Füsûs, Camiü'l-Esrârü'l-Füsûs, Şerhü'l-Kastdetü'l-Işkıyye li Şeyhi'l-Ekber, Mi'yârü't-Tarîkat, Tarîkatnâme, Risâletü Usûli'l-Erba'a, Risâle fî Cevâzi'd-Devrân fi'z-Zikr, Risâletü't-Tâbir ve Esâsü'd-Dîn, Şerhu Alâ'idi Nesefiyye bi Lisâni't-Tahkîk, Şerhu Hadisü Hubbibe ilâ min Dünyâküm, Risâle fî Cevâz-ı Deverân-ı Sûfiyye, Esâsü'd-Dîn, Tefsir-i Sûre-i Tâhâ.

Şeyh Karabaş Velî, 1090/1679 tarihinde Limni adasına gitmiştir. O sırada **Mustafa Paşa** vezir-i âzâm'dır. Devrin padişahı **Sultan İbrahim** ise Şeyh'e muhabbet beslemekte ve halka onun vaazlarına devam edip; *"Sultanlıktan ayrılıp Şâbâniyye ashâbı ve fakirleri arasında yer almak isterim"* dediği nakledilmektedir.

Karabaş Velî'nin, 685 halife yetiştirdiği, diğer tarîkatlara müntesib 292 sûfiyi de kemâle erdirdiği rivayet edilmektedir. Son halifesi **Şeyh Seyyid b. Ali el-Boluvî el-Edirnevî**'dir. Bu zât, *"Hacı Baba el-Mısrî"* diye bilinirdi. *"Vâkı'ât"*, *"Vâridât"* ve *"Tahrîrât"* adı altında tarîkatın özellikleri hakkında bilgi verir, nefis tezkiyesini tarîkat üzere izah ederdi. Nitekim **Harîrîzâde**, bu tarîkatı şubeleri ile birlikte ele alıp senedlerini vermiştir. Yine **Harîrîzâde**, *"mürşidlik"* şartlarını, *"mürid"* için gerekli olan şartları ve edebleri bildirir. **Harîrîzâde**, bu şubede yapılması emredilen günlük *"Evkât-ı Hamse"* denilen beş vakit namaz ve ibadetler sırasında okunacak *"Evrâd"*ı da verir.

KAYNAKLAR: Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 188-189; Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-i Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, Evkâf Matbaası 1338-1341 s. 67 vd; Bursalı Mehmed Tahir, *Kibâr-ı Meşâyih-i Ulemâ'dan Onîki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, a.mlf., *Osmanlı Müellifleri*, I, 148-149; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, I, 51.

M. SERHAN TAYŞİ

OSMAN FAZLI İLÂHÎ (R.H) (ö. 1102/1691)

Osman Fazlı İlâhî, 19 Zilhicce 1041/7 Temmuz 1632 Çarşamba günü Şumnu'da doğdu. *"Seyyid"* bir aileden gelen **Osman Fazlı Efendi**'nin babası **Fethullah Ziyâde**, Osmanlı ordusunda subaydı. **Osman Fazlı Efendi**, *"Fazlî-i İlâhî"*, *"Atpazârî"*, *"Emir Efendi"*, *"Emir Sultân"*, *"Atpazârî Şeyh Osman Efendi"* ve *"Kutub Osman"* gibi isim ve lakablarla da anılır. Şiirlerinde ise *"Fazlî"* mahlâsını kullanırdı. Bu mahlâs kendisine şeyhi tarafından verilmişti.

Osman Fazlı İlâhî, ilk tahsilini babasından aldı. Onyedi yaşındayken babasını kaybeden **Osman Fazlı İlâhî**'nin bu yaşa kadar olan hayatı ile ilgili yeterli bilgi yoktur. **Osman Fazlı İlâhî**, babasının vefatından sonra okuyup yazmak ve bir tarîkata intisâb etmek maksadıyla Edirne'ye gitti. Edirne'de **Aziz Mahmûd Hüdâyî** (ö. 1038/1628)'nin halifesi, Celvetiyye şeyhlerinden **Saçlı İbrahim Efendi** (ö. 1075/1664)'nin dergâhına kabul edilerek oraya yerleşti.

Osman Fazlı İlâhî'nin gayretinin fazlalığı ve istidâdının kuvveti sebebiyle bu dergâhta irşadı mümkün olmayınca İstanbul'a giderek **Şeyh Muk'ad Ahmed Efendi**'nin halifelerinden *"Zâkirzâde"* diye meşhur **Şeyh Abdullah Efendi** (ö. 1068/1657)'ye intisâb etti ve onun Fatih Unkapanı'ndaki Zeyrek Camii'ne bitişik tekkesinde kalmaya başladı.

Osman Fazlı İlâhî, şeyhinin zâhirî ilimlerden ders vermemesi sebebiyle tasavvufî eğitiminin yanı sıra zâhirî ilimler ve edebiyat konusunda Aksaray'da bulunan bir zâttan dersler aldı. Onun bu tekkedeki tasavvufî eğitimi sekiz yıl devam etti. Burada kalbine ilhâm olunan bilgileri yazar ve şeyhine arzederdi. Yazdıklarını beğenen **Zâkirzâde**: *"Senin sözlerinde Şeyh-i Ekber'in tadı var"* derdi. Bu arada o, dergâhtaki hizmetlerden de geri kalmamıştır. Yine bir gün kimsenin sahip çıkmadığı şeyhinin ağır bir hizmetine talib olmuş; kendi ifadesine göre şeyhinin dua ve nefesiyle bundan sonra bir gece bütün ilimler kalbine dökülüp bilmediği nesne kalmamış ve ilm-i iksîre varıncaya kadar kendisine münkeşif olmuştur. Nitekim onun bir sözü şöyledir: *"Bu tarîkat iki nesneden ibarettir. Biri müridden hizmet, diğeri*

şeyhten nefes."

Zâkirzâde ömrünün sonlarına doğru onu halife tayin etmek istediyse de o, halifeliği kabul etmeyip onun yanında kalmak istedi. Ancak gördüğü bir rüyada ona bir mushaf uzatılıp: *"Bunu al ve kullarımı Bana davet et"* diye buyurulmuş ve bunun üzerine halifeliği kabul etmiştir. **İsmail Hakkı Bursevî**'nin belirttiğine göre bu rüyadaki sır sebebiyle kendisine, ikisi de zât, sıfât, fenâ ve bakâya işaret eden, *"el-İlâhî"* sonra da *"el-Fazlî"* lakabları verilmiştir.

Osman Fazlı İlâhî, hem **Zâkirzâde Abdullah Efendi**'nin halifesi sıfatıyla hem de vaiz olarak Aydos'a gönderildi. Burada dille anlatılması mümkün olmayan bir *"ilmî tecellî"* ye nail oldu. Bu tecelli, vahdetin yüzünden kesret hicâbının kalkması ve vahdet nurunun âfakta zuhûru şeklindeydi. **Zâkirzâde**'nin vefatına kadar iki yıl Aydos'ta kaldıktan sonra Filibe'ye hicret etti. Filibe'de de vaaz, irşad ve ders vermekle meşgul oldu. Onun simasındaki necâbet ve heybet, lisanındaki fesâhat ve halâvet ile bilgisindeki genişlik az zamanda etrafta duyulduğundan ders kürsüsünün etrafına hakikat ve fazilete müştak yüzlerce insan toplandı. Ancak halkın ona gösterdiği bu muhabbet ve rağbet Filibe'deki bir kısım ulemânın hasedlerini tahrik etmiş ve buradaki onbeş seneden fazla ikâmeti süresince ona rahat vermemişlerdir.

Yine gördüğü bir rüya üzerine Filibe'den ayrılıp İstanbul'a gelmiş, rüyada kendisine gösterildiği gibi Fatih Atpazarı'ndaki Kul Camii'nde karar kılmıştır. Bu sebeple kendisi *"Atpazârî"* diye de meşhur olmuştur. İstanbul'a hicret ettiği ilk yıllarda bir müddet geçim darlığı çekti. Ancak kimseye yük olmak istemediğinden Kur'ân cüzleri yazdı ve bunları satarak geçimini temin etti.

Sonra Kul Camii'nin imam-hatipliği ona verildi. Kul Camii'nin avlusuna yaptırılan odalarda dervişlere ve dileyenlere ders veriyor, şeyhi **Zâkirzâde** gibi Fatih Camii'nde vaaz ederek insanları uyarıyordu. Daha sonra **Osman Fazlı Efendi**'ye Zeyrek Camii bitişiğindeki zâviyenin de şeyhliği verildi. Böylece dervişlerin bir kısmı orada, bir kısmı da yine Kul Camii'deki özel bir dairede kalmaya devam etti.

Osman Fazlı İlâhî, Kul Camii ve Zeyrek Zâviyesi'ndeki

faaliyetlerine ilave olarak Ayasofya vakfından günlük *"yirmi akça"* tayiniyle Vefâ Camii'nde Cuma vaizliği yapmıştır. Daha sonra emîni **Bosnalı Ali Efendi**'nin Süleymaniye Camii'nde koydurduğu kürsü de ona verilmiş, Çarşamba günleri burada vaaz etmiştir. **Sultan IV. Mehmed**'in arzusuyla 1095/1684 senesinde Kulaksız imamı **Mustafa Efendi** yerine eski Sultan Selim Camii vaizliği görevine getirilmiştir. Aynı zamanda sarayda da vaazlar etmiştir.

Osman Fazlı İlâhî, devlet adamlarından, hatta insanlardan müstağnî yaşamaya çalışmıştır. Bununla birlikte devlet adamlarının büyük ilgisiyle karşılaşmıştır. Bir defasında **Kara İbrahim Paşa** (ö. 1098/1687)'ya şöyle demişti: *"Vezir Efendi, siz bizim hırkamızı giyseniz, sizin nizâmınız bozulur. Biz de sizin kaftanınızı giysek, bizim nizâmımız bozulur. En uygunu herkesin kendisine münâsib işlerle meşgûl olmasıdır. Çünkü, huzur ancak bundadır."*

Osman Fazlı İlâhî, dönemlerinde yaşadığı **Sultan IV. Mehmed** ve **II. Süleyman** ile de iyi ilişkiler kurmuş, din ve devletle ilgili hususlarda onlara hak ve doğru bildiğini söylemekten çekinmemiştir. Bu iki padişah da zaman zaman onu saraya çağırır, görüş ve fikirlerini alır, nasihatlarını dinlerler ve kendisinden dua taleb ederlerdi.

Yaşadığı dönemin olumsuzluklarıyla mücâdele etmiş, zamanında yaşadığı padişahlara ve diğer devlet adamlarına hak bildiğini söylemekten geri durmamış ve bu yüzden bir süre sürgün hayatı yaşamıştır. Nitekim vefatı da Kıbrıs'ta sürgündeyken olmuştur.

Osman Fazlı İlâhî, yanlış uygulamalara karşı çıkmaktan ve bunları eleştirmekten korkmamıştır. 1094/1653'te karar verilen Avusturya seferine karşı çıkmış ve yapılan anlaşmaya aykırı olarak devletin hiç de hazır olmadığı bir zamanda, daha ziyade **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa**'nın şöhret ve debdebe arzusuyla çıkılan Avusturya seferinin getireceği büyük zararları sezmişti. Gönderdiği bir mektupla **Mustafa Paşa**'yı bu işten vazgeçirmeye çalışmışsa da muvaffak olamadı. II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Balkanlarda kaleler tek tek düşmeye başladı.

Osman Fazlı Efendi, devlet adamlarından rağbet gördüğü

gibi halkın da büyük teveccühüne ve kabulüne mazhar olmuştu. Hatta zaman zaman halk-devlet bütünleşmesinde, isyanların bastırılmasında önemli roller üstlenmiştir. **II. Süleyman**'ın saltanatının ilk yıllarında ortaya çıkan ve *"Zorbalar isyanı"* denilen büyük isyan sırasında, sarayın önünde toplanan halkı çok iyi bir şekilde yönlendirerek isyanın bastırılmasında büyük bir rol oynamıştır.

Belgrad, 1099/1688'te düştükten bir yıl sonra düzenlenen Belgrad seferine katılmak üzere Sofya'ya kadar gitti. Ancak **Tekirdağlı Bekrî Mustafa Paşa**, onu, ordu ile Belgrad kalesine gitmekten alıkoyduğu için ordu büyük bir bozguna uğrayıp dönünceye kadar Sofya'da kaldı. Oradan da İstanbul'a döndü.

Köprülüzâde Mustafa Paşa (ö. 1102/1691) daha önce **Osman Fazlı İlâhî** ile iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen başvezirliğe getirilince sultan, sadrazam ve diğer devlet adamlarına hiç çekinmeden *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker*'de bulunmakla temâyüz eden Şeyh'i Kıbrıs'a (Magosa) sürdü. Bu sürgünün diğer sebeplerinin şunlar olduğunu söylemek mümkündür: Daha önce **Osman Fazlı Efendi**, düzenin sağlanması için **Mustafa Paşa** hakkında, enişteşi ve aynı zamanda sadrazam olan **Siyavuş Paşa**'ya bazı sözler söylemiş ve bu sözler **Mustafa Paşa** tarafından yanlış anlaşılmıştır. **Osman Fazlı Efendi**, *"Zorbalar vak'ası"* sırasında onun sadrazamlığa getirilmesini isteyen halka, onun ileride sadrazam olacağını, padişahın **Nişancı İsmail Paşa**'yı sadrazamlığa tayin ettiğini söylemiş, Şeyh'in bir bakıma hakkındaki bu müjdesini o yanlış anlamıştır.

Osman Fazlı Efendi, Kıbrıs'a sürgün edildikten sonra bir yıl kadar yaşamış, ömrünün son günlerine doğru Bursa'dan çağırdığı halifesi **İsmail Hakkı Bursevî**'yi yerine şeyh olarak bırakmış ve 17 Zilhicce 1102/11 Eylül 1691 Salı günü Magosa'da vefat etmiştir. Şöhretten hoşlanmadığı ve gizli kalmayı sevdiği için kabrinin üstünün açık bırakılmasını vasiyet etmişse de daha sonra **Seyyid Mehmed Ağa**'nın orada tahsildar olduğu dönemde (XVIII. yüzyıl) kabrin üzerine türbe, yanına bir cami ve tekke inşa ettirmiştir. Halen *"Kutub Osman Efendi Tekke ve Türbesi"* adıyla bilinmektedir.

Osman Fazlı İlâhî, vefat ettiğinde dört hanımı ve cariyeleri vardı. Bu evliliklerinden dört oğlu, dört kızı dünyaya gelmiştir.

Osman Fazlı İlâhî, Rumeli, Anadolu ve Arap beldelerine yüzelli kadar halife göndermiştir. Fakat halifelerinin çok azının ismi bize ulaşmıştır. **Osman Fazlı Efendi**, bir kimseyi halife tayin etmeden önce zâhirî ilimler bakımından da ders verecek, vaaz edecek seviyede yetiştirmeye çalışmıştır. Hiçbir ümmîyi halife tayin etmemiştir. En meşhur halifesi **İsmail Hakkı Bursevî** (1063-1137/1653-1725)'den başka isimlerini tesbit edebildiğimiz halifeleri şunlardır: **Seyyid Abdülbâkî Efendi, Ahmed Efendi, Muhammed el-Kûsec, Sunullah el-Amasyevî, Ali ed-Debrevî, Mehmed el Karînâbâdî, Abdullah Efendi, Hüseyin el-Mısrî, İbrahim Efendi, Kara Mustafa Efendi, Osman el-Cânikî.**

Özellikle **İbn-i Arabî, Sadreddîn Konevî** ve **Mevlânâ**'dan oldukça etkilenen **Osman Fazlı Efendi**, vahdet-i vücûd çizgisinde bir tasavvuf anlayışa sahiptir. Hatta bu anlayışa sahip olduğundan yaşadığı devirdeki bazı vahdet-i vücûd karşıtlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Eserleri

Osman Fazlı Efendi'nin tesbit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

1) Misbâhu'l-Kalb: **Konevî** (ö. 673/1274)'nin *Miftâhu'l-Gayl* adlı eserinin şerhi.

2) Mirâtü Esrâri'l-İrfân: **Konevî**'nin Fatiha tefsirinin hâşiyesi.

3) el-Lâihâtü'l-Berkıyyât fî Keşfi'l-Hucûb ve'l-Estâr an Vücûhi Esrârı Bazi'l-Ehâdîs ve'l-Âyât.

4) Tecelliyât-ı Berkıyye: **İbnü'l-Arabî**'nin bir kasîdesinin şerhidir.

5) Risâle-i Rahmâniyye fî Beyâni Kelimeti'l-İrfâniyye: Esmâ-i ilâhiyye ile ilgili bir eserdir.

6) Hediyyetü'l-Mütehayyirîn: Hikmet ve kimyâ-yı atîkle ilgilidir.

7) Fethu'l-Bâb: Münâzara ilmine dâir *Risâletü'l-Adudiyye* adlı eserin şerhidir.

8) Gâyetü'l-Müntehab: İksir ilmi ile ilgilidir.

9) Hâşiye alâ Muhtasari'l-Meânî.

10) Hâşiye ale'l-Mutavvel.

11) Tulûu'ş-Şems ve'l-İşrâk.

12) Hâşiyetü't-Telvîh.

13) Şerh-i Tenkîh.

14) Şerh-i Hanefiyye.

15) Mektûbât-ı Osman Celvetî li-Tilmîzihî Şeyh İsmail Hakkı.

Kur'ân-ı Kerîm'in çoğu **Osman Fazlı İlâhî**'nin ezberindeydi. Her gün Kur'ân-ı Kerîm'den bir cüz okurdu. Ömrünün sonuna kadar buna devam etti. Aynı şekilde ilk sülûkunda şeyhinin kendisine telkin ettiği virde de ömrünün sonuna kadar devâm etmiştir. Her hususta edebe riayet ederdi. Faydasız şeylere hiç kulak vermezdi. Yalın konuşmayı severdi. Zaten bütün işlerinde tekellüften ve gösterişten hoşlanmazdı. Üç şeyi çok severdi: Her namaz için abdest tazelemek. Her vakti cemaatla kılmak. Her ibadet, muâmele ve âdette Kitâb ve Sünnet'e uymak. Fakirlerin ihtiyaçlarını görür, davete icâbet ederdi. Ömrünün sonlarında bunu yapamaz hale geldi. Ne zengine ne de fakire icâbet ederdi. Fakat özürünü beyan ederek davet edeni teselli ederdi. Kabul edilsin veya edilmesin hayırlı işlerde aracılık yapmaktan hoşlanırdı. Bazen sözle bazen de bir yazı göndererek aracılık yapardı. Hile nedir bilmez, hayırdan başka bir şey düşünmezdi. Giyimde gösteriş yapmazdı. Çocuklarına ve hanımlarına iyi davranırdı. Çok ibadet eder, halvet ve uzleti severdi.

KAYNAKLAR: İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, (tah. R. Muslu-A. Namlı) İstanbul 1994, Basılmamış Yüksek Lisans Tezleri; a.mlf., *Silsilenâme-i Celvetî*, İstanbul 1291, s. 92-100; a.mlf., *Kitâbü'l-Hitâb*, İstanbul 1292, s. 295; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyiu'l-Fuzalâ*, nşr. Dr. Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, II, s. 90; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 22-26; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, I, s. 15-16; a.mlf., *Sebîlü'r-Reşâd*, sy. 210 (1330), s. 29, 30; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, III, s. 421; M. Ali Aynî, *Türk Azizleri*, I, "İsmail Hakkı Bursevî", İstanbul 1944, s. 23-59; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VI, s. 268; Bedreddin Çetiner, *Atpazarî - el-Lâihâtü'l-Berkıyyât*, Giriş, s. 22-64 (yayınlanmamış); H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1982, s. 237, 238; Sakıp Yıldız, *"Atpazârî Osman Fazlı"*, *DİA*, IV, İstanbul 1991; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, Bursa 1993, s. 150-152; Ali Namlı, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, II, İstanbul 1994, s. 7-56, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ALİ NAMLI

SELÂMÎ ALİ EFENDİ (R.H) (ö. 1104/1692)

Selâmî Ali Efendi, Celvetî şeyhlerindendir. Babasının adı **İlyas**'dır. Muğla'nın Menteşe ilçesine bağlı Kuzyaka köyünde 1000/1592 yılında doğdu. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, önce Kırakça Medresesi'ne müderris, ardından İstanköy adasına müftü oldu. Mânevî ilimlere ve tasavvufa olan meyli sebebiyle müftülük ve kadılık gibi resmî vazifeleri bırakarak Celvetî ricâlinden **Zâkirzâde Abdullah Efendi**'ye intisâb etti. Seyr u sülûkunu ikmalden sonra Bursa'ya irşad vazifesiyle gönderildi. Bursa'da bir zâviye inşa etti ve İstanbul'a gelinceye kadar orada kaldı. İstanbul'a gelişi de Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğinin **Divitçizâde Mehmed Efendi**'nin vefatıyla boşalması üzerine (1090/1679) oldu. Hüdâyî Âsitânesi'ne şeyh olan **Selâmî Ali Efendi** ile çağdaşı **Niyâzî Mısrî**'nin bazı görüş ayrılıkları sebebiyle aralarında tartışmalar olmuş ve bu tartışmaların ardından ortaya çıkan çeşitli dedikodular sebebiyle bir ara Hüdâyî Dergâhı şeyhliğini bırakmaya mecbur kalan **Selâmî Efendi**'nin, daha sonra *"Hatt-ı Hümâyûn"* ile aynı göreve iade edildiği bilinmektedir.

Hakkında bilgi veren kaynakların genellikle kendisini *"hâlât-ı garibe ile meşhûr, şedîd ve mehîb, ahvâl ve akvâlî acîb"* diye tarif ettiklerine bakılırsa onun lafını esirgemeyen ve meczûb tabiatlı ama etkili nazar sahibi biri olduğu anlaşılmaktadır. Sağlığında büyük bir servete sahip olan **Selâmî Efendi**, Üsküdar Bağlarbaşı'nda bir tekke ve bir cami, Bülbülderesi ve Acıbadem'de birer cami, Kısıklı'da bir zâviye inşa ederek Bağlarbaşı-Fıstıkağacı arasında adına kurulan Selâmî Ali mahallesini, bu cami ve dergâhların hizmetleri için vakfeylemiştir. Bugün bu mahalle, hâlâ bu adla anılmaktadır. Selamsız Dergâhı ise yok olmuştur. Selâmî Ali mahallesinde dergâhın yerine, Şeyh'in adına büyük bir cami inşa edilmiştir. Şeyh'in kabrinin bulunduğu yer ise Kısıklı Camii'nin arkasından Büyük Çamlıca'ya giden yolun sol tarafındadır. Tekke yıkılmış, türbe de harap haldedir. Tekkenin içinde bulunan evler ise Vakıflar İdaresi tarafından satılmıştır. *"Selâmî Baba Türbesi"* adıyla anılan bu mekân, önemli bir ziyaretgâhtır.

Selâmî Ali Efendi, Celvetiyye'nin dört şubesinden biri olan Selâmiyye kolunun kurucusudur. Bu kolun asıl tarîkattan ayrıldığı en önemli özellik, zikir icra şekliyle alâkalı olduğu gibi mensuplarının başlarına giydikleri taclarının onyedi dilimli olmasıdır.

Çünkü **Selâmî Ali Efendi**, Celvetiyye'nin onüç dilimli tacını kendi içtihadı ile onyediye çıkarmıştır.

Selâmî Ali Efendi'nin Hüdâyî Âsitânesi şeyhliğinden ilk ayrılışında yerine **Bafralı Halil Efendi** tayin edildi. **Selâmî Ali Efendi** *"Hatt-ı Hümâyûn"* ile tekrar şeyh olunca **Halil Efendi** Mısır'a nefyedildi.

Selâmî Ali Efendi'nin vefatıyla (1104/1692) boşalan Hüdâyî Dergâhı'na **Saçlı İbrahim Efendi**'nin oğlu **Abdülhay Efendi** (ö. 1117/1705) şeyh oldu.

Selâmî Efendi'nin *Divân*'ı (İstanbul 1255/1838) dışında *Tarikatnâme* vs. gibi birkaç yazma ve matbû risâlesi vardır.

KAYNAKLAR: Şeyhî, *Vakâyiu'l-Fuzalâ*, (nşr. Abdülkadir Özcan) İstanbul 1989, II, 91; Uşşakîzâde, Seyyid İbrahim, *Zeyl-i Şakâik*, Otto Harrassowitz, *Wiesbaden*, 1965, (Kissling neşri), s. 688; Müstakimzâde, *Tâc Risâlesi*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, 611, vr. 169a; Cemaleddin Server Revnakoğlu *İstanbul Tekkeleri Tarihi Notları*, Divan Edebiyatı Müzesi, Arşiv: A/41, B/115; Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, III, 53. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 83; *İslâm Ansiklopedisi*, VI, 492.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

NİYAZÎ-İ MISRÎ (R. H) (ö. 1105/1693)

Yaşadığı döneme fikirleriyle damgasını vuran ünlü sûfî. Halvetî yolunun Mısriyye kolunun şeyhidir. Adı **Muhammed** olup babasınınki **Ali Çelebi**'dir. Mahlâsı *"Niyazî"*dir. Uzun bir dönem Mısır'da kaldığı için *"Mısrî"* diye de anılır olmuştur. 1027/1617'de Malatya'nın Soğanlı köyünde doğdu.

Niyazî-i Mısrî, Malatya'da önce İslâmî ilimlere ait temel bilgileri, sonra da medrese tahsiline başlayıp tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini öğrendi. Tahsilini tamamladıktan sonra, camilerde gayet etkili vaazlar vermeye başladı. Sonra Malatya'da bulunan Halvetî şeyhi **Hüseyin Efendi**'nin sohbetinde bulunarak ondan feyz aldı. **Hüseyin Efendi**'nin vefatından sonra seyahat etmeye karar verdi. Diyarbakır-Mardin yoluyla Bağdad'a gitti. Burada büyük âlimlerin, evliyanın ve **Seyyid Abdülkâdir Geylânî**'nin kabrini ziyaret etti. **Hz. Hüseyin**'in kabrini de ziyaret eden **Mısrî**, Bağdad'ta dört yıl ilim tahsil etti. Tahsilini ta-

mamlayan **Niyazî-i Mısrî**, Kahire'ye gitti. Şeyhûniyye denilen yerde, Kadiriyye Tarîkatı büyüklerinden olan bir zâtın dergâhında misafir kaldı ve talebe oldu. Burada kendisini yetiştiren **Niyazî-i Mısrî**, Camiu'l-Ezher'de dersler vermeye başladı. Özel günlerde vaaz ve nasihatta bulunurdu. Gayet güzel Arapça konuşurdu. İlim ve marifet sahasında olgunluğa erişmek için büyük bir çaba sarfeden **Niyazî-i Mısrî**'ye günün birinde şeyhi: *"Zâhir ilim talebinden tamamen vazgeçmedikçe tarîkat ilmi sana açılmaz"* dedi. Bundan sonrasını kendisinden dinliyoruz:

*"İlimden ayrılmam bana güç geldi. Ağlayarak tazarru ve niyaz ile Allah'a istihare ettim ve uyudum. Gördüm ki gûya ben büyük bir şehirdeyim, sultana hizmet ediyorum. Sultan da **Şeyh Abdülkâdir Geylânî** (k.s.) imiş. Kendisinin, avlusu geniş bir sarayı var. Kendisi, nedîmlerinden büyük bir cemaat arasında bir tarafta abdest alıyor. Sanki ben de öbür tarafında tereddüt içerisinde duruyor, bana kızacağından korkuyorum. Oradan çıkacak bir yer de bulamadım. Beni gördü, çağırdı: 'Ey sûfî!' Hemen kendisine döndüm ve önünde durdum. Hadimlerinden birine: 'Buna bir kese getir' dedi. Hizmetçi çabuk çabuk birkaç adım gidince 'gel' dedi, 'ona kendi cebimden vereyim.' Elini cebine soktu, bir kese çıkardı ve bana uzattı. Huzurunda keseyi açtım. İçinde taze sikkeli dirhemler vardı. Başka bir kese daha gördüm, onu da açtım. Ondan da taze sikkeli dinarlar vardı. Ben: 'Efendim, bu iki kesenin mânâsı nedir?' diye sordum. Cevaben dedi ki: 'Dirhemler zâhir ilimdir, öğren ve onunla amel et. Dinarlar tarîkat ilmidir, ona ancak sana takdir edilmiş bulunan kimsenin (mürşidin) sayesinde kavuşabilirsin' ve bana: 'Senin şeyhin bu şehirde değildir.' diye işaret etti. Söylemeye muktedir olamayacağım bir ferah ve sevinç ile uyandım.*

Rüyayı şeyhime söyledim. Bu rüya üzerine beni halife yapmak istedi. Dedim ki: 'Efendim, benim kalbim hilâfete kanmaz. Artık bundan sonra seyahat etmek istiyorum. Çünkü hiçbir yerde durağım kalmadı. Eğer bana izin vermezsen helâk olmaktan korkuyorum.'

*İzin verdi. Yüzünde ilim mukadder olan zâtı bulmak arzusuyla yola çıktım. Senelerce dolaştım. Arap ve Rum (Anadolu) şehirlerinde çok şeyhlerin sohbetine eriştim. Âkıbet şeyhim, göz bebeğim, kalbimin devâsı **Şeyh Ümmî Sinan Elmalı** (k. s.)'nın hizmetine ulaştım. Kalbimin şifasını onun hizmeti şerefinde buldum.*

Mübarek nefesi kimyasıyla, bana ***Şeyh Abdülkâdir Geylânî*** *(k.s.)'nin bahsettiği her şey hasıl oldu. Allah'a hamdolsun, Allah'ın lûtfiyle telvîn gitti, temkîn hasıl oldu."*

Elmalı'ya gidişi ve mürşidi ile ilgili kanaatlerini manzum olarak şöyle ifade etmiştir:

Dost illerinin menzili ki âlî göründü
Derd-i dile derman olan Elmalı göründü

Tûtîlere sükkar bağının zevki erişti
Bülbüllere cânân gülünün dalı göründü

Mecnûn gibi sahraları ağlayı gezerken
Leylâ dağının lâlesinin âli göründü

Ten Yâkûb'unun gözleri açılsa acep mi
Can Yûsuf'unun gül yüzünün hâli göründü

Kâl ehlinin ahvâlini terk eyle Niyazî
Şimden gerü hâl ehlinin ahvâli göründü.

* * *

Kanî bir mürşid-i kâmil isteyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinan'a

Gerçi her kûşede "Şeyhim" der çoktur
Binde birinin de irfânı yoktur
Mürşid-i kâmilin tarîki Hak'tır
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinan'a

Lillah fillah irşâd yoluna girmiş
Yoluyla ehlinden usûlün almış
Sinesi hem nûr-ı Hak ile dolmuş
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinan'a

Âyetin Hadîs'in sırrın anlayan
Daim tevhid ile gönlün eyleyen
Bîçâre Mısrî'nin sözün dinleyen
Yetiş Elmalı'da Ümmî Sinan'a

Kırk yaşına ulaştığında **Mısrî**, **Ümmî Sinan**'dan hilâfetini almış; mürşid olabilecek bir seviyeye ulaşmıştı. Elmalı'dan Uşak'a döndü. Bu arada Çal'dan gelen bir heyet **Mehmed Efendi**'den kendilerine faydalı olabilecek bir şeyh istemişlerdi. **Mısrî**, Çal'a gitti. Fakat bu beldenin insanları *"tâlib-i dünya ve târik-i ukbâ"* yani dünyaya meyilli olan, bunun yanında ahiretten uzak olan insanlar olduklarından orada fazla kalamadı. Kütahya'da görevlendirildi. Bir müddet burada kalan **Mısrî**, Uşak üzerinden 1072/1661 yılında Bursa'ya geldi. 1080/1669 tarihinde **Abdal Çelebi** adlı İranlı bir tüccar, Mısrî Dergâhı'nı yaptırıncaya kadar Şehreküstü Camii yanındaki tekkede, Ulu Camii civarındaki medrese ile **Sebbağ Ali Dede**'nin evinde kaldı.

Bursa ile birlikte **Mısrî**'nin hayatında değişik bir safha başladı. **Niyazî-i Mısrî**'nin şöhreti günden güne arttı. Birçok ilim taliplisi, onun dergâhına koşuyorlardı. Rusya ile harp başlayınca **Sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa**, padişah namına **Niyazî-i Mısrî**'yi Edirne'ye davet etti. **Niyazî-i Mısrî**, üçyüz talebesi ile orduya katılmak için Edirne'ye gitti. Sonra tekrar Bursa'ya döndü. 1671 yılında Kamaniçe seferinde ikinci defa Edirne'ye gitti. Oradaki Eski Cami'de vaaz ederken, yapılan muharebenin millet ve devlet üzerindeki olumsuz etkilerini anlattı. **Niyazî-i Mısrî**'nin bu sözleri, yanlış anlamalara sebep oldu. Kendisini çekemeyenlerin şikâyeti üzerine Rodos'a gönderildi. Dokuz ay mecbûrî ikâmet şartıyla Bursa'ya dönmesine izin verildi. Yine Bursa'daki vaazı sırasında bazı konuşmaları sebebiyle Limni adasına gönderildi. Daha sonra Edirne'ye gitti. Selimiye Camii'nde kaldı. Ziyaretine gelen kalabalık halka vaaz ve nasihat ederken devlet işlerine dair söylediği bazı sözlerden dolayı tekrar Limni'ye gönderildi. Bir sene sonra da vefat etti. **Niyazî-i Mısrî**, vefat ettiğinde 78 yaşındaydı (1105/1693).

Niyazî-i Mısrî'nin tarîkat silsilesi şu şekildedir:

Ümmî Sinan Halvetî

Eroğlu

Abdülvahhab Elmalî

Yiğitbaşî Velî Marmaravî

Alâeddîn Uşşakî

Tâceddîn Kayserî

Pîr-i Erzincânî

Yahyâ Şirvânî (Pîr-i Sânî)

Sadreddîn Ömer Halvetî

Ahî Bayram Halvetî

Ömer Halvetî (Pîr).

Niyazî-i Mısrî'nin mürşidleri şunlardır: **Hüseyin Halvetî, İbrahim Kadirî, Mehmet Halvetî** ve **Ümmî Sinan.**

Eserleri

Niyazî-i Mısrî'nin yirmiye yakın eseri vardır. Ancak önemi bakımından bunlardan belli başlıları ele alınacaktır.

1) *Divan* : *"İlmihal-i Tarîkat"* diye de tanınan **Mısrî**'nin *Divan*'ı çok sevilen ve yaygınlaşan bir eseridir. *Divan,* eski harflerle birçok defa basıldığı gibi üçüncü devre Melâmileri'nin pîri **Muhammed Nuru'l-Arabî**'nin şerhettiği divan da basılmıştır (1982).

2) *Mevâidu'l-İrfân* : **Mısrî**'nin *Divan*'ından sonra en meşhur ve en önemli eseri, *"irfan sofraları"* anlamına gelen bu eserdir. Yetmişbir sofra (bölüm)dan meydana gelen eser, tasavvufî konularla ilgili tespitlerin yanında bazı hatıraları da ihtiva etmektedir. Sofralar çoğu zaman bir ayet ve hadisle başlamakta, bu ayet ve hadisin tasavvufî yorumu yapılmaktadır.

Eserde kaynak olarak kullanılan kitaplar da dikkate değer. **İbn Arabî, Mevlânâ, Şarânî, Gazâlî, Sühreverdî, Bedreddîn, Sadreddîn Konevî, Akşemseddîn, İbn Sebîn** gibi sûfilerin eserleriyle beraber ismini ve eserini zikrettiği diğer âlimler şunlardır: **Zemahşerî, Taftazânî, Fahreddîn Râzî, Kadı Iyaz, Celâleddîn Devvânî, Suyûtî, İbn Hacer.**

Türkçe olarak yazılan 68. sofranın dışındakiler, Arapça kaleme alınmıştır. Eserin Limni'de tamamlanması sebebiyle **Mısrî**'nin son eseri kabul edilmektedir.

Eser, **Süleyman Ateş** tarafından *İrfan Sofraları* adıyla tercüme edilmiştir (Ankara 1971).

Diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Kaside-i Bûr'e Tesbi'i, Mecmua, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, Risâle-i Eşrâtüs-Sââ', Suâller ve Mısrî'nin Cevapları, Tefsîr-i Sûre-i Yûsuf, Risâle-i Mebde ve Me'âd, Risâle-i Mısrî, Tefsîr-i Fâtiha.*

Gül-Bülbül

Gül müdür, bülbül müdür şol zâr u efgan eyleyen?
Ten midir, yâ dil midir, hem Arş'ı seyrân eyleyen?
Nâr u bâd u âb u hâk'in gel haber ver aslını
Kim bunların her birini emre ferman eyleyen?
Âteşin germiyyetinin sırrını duygur bize
Ki hılâf üzre anı kimdir gülistan eyleyen?
Yelde kimdir geh nesîm ü geh sabâ zevkin veren
Gâhi hışmiyle nice büldan'ı viyrân eyleyen?
Kimdir ânı, bana göster, şol sularda durmayup
Rûz u şeb yüz üstüne aşkile cevelân eyleyen?
Hâk ne ma'dendir, biter andan maadin, geh nebât,
Kim dir ânı gâhi hayvan, gâhi insan eyleyen?
Ây u gün, yıldızları kim döndürür, ver gil haber
Hem ne sır için dönerler, bunca devrân eyleyen?
Bâde birdir, sâkî bir, meclisdeki yârân da bir,
Bâdenin keyfiyyetini kim dir elvân eyleyen?
Kiminin mescidde boyunun eğdirip, Âbid eden
Kimini meyhanede, serhoş u sekrân eyleyen?
Zâhid'in benzin sarartıp, ağlatan kim, hem nedir
Kâfirin küfrü, dahi fâsık'da isyân eyleyen?
Halkdan ayırmış yüzünü, pünhana çekmiş özünü
Ne arar kendini halkdan böyle pünhan eyleyen?
Halkdan ayırmış yüzünü, pünhana çekmiş özünü
Görse mecnûnu gönül, bî-ihtiyâr mâil olur
Ehl-i derd uşşâkı kimdir zâr u giryân eyleyen?
Kim bu sırdan kimini mahrum edüp câhil eden,
Kimini mahrem edinip, ehl-i irfân eyleyen?
Vahdet ehli cümlede bir yüzü seyrân ettiler
Liyk görmez ol yüzü kesretde tuğyân eyleyen.
Ey Niyâzî kim vücûdun terkederse ol dürür
Cümle yüzler içre ol bir yüzü seyrân eyleyen.

İnsan-ı Kâmil

Hak yolunun rehberi nefesidir kâmilin
Dil tahtının serveri nefesidir kâmilin.
Nefsini mât eyleyen, ref'i-memât eyleyen
Nefh-i hayât eyleyen nefesidir kâmilin.
İsteyû git âdemi, âdemde bul âdemi
Sırr-ı nefahtü demi nefesidir kâmilin.
Sûre-yi Necm'i oku anlagıl vahyi Hak'kı
Bilesin o mantıkı nefesidir kâmilin.
Rûhül-Kudüs demini, âdemde iste anı
Ölmüş gönülün cânı nefesidir kâmilin.
Mâye-yi zât denilen, feyz-i necât denilen
Âb-ı hayât denilen nefesidir kâmilin.
Diri kılan tenleri, zinde eden canları
Kaldıran ölenleri nefesidir kâmilin.
Mevtaya etse nefes, her yaneden gele ses
Haşreden ey hakşinas nefesidir kâmilin.
Niyâzî'yi cân eden zerresini kân eden
Katresin ummân eden bir demidir kâmilin.

Mâsivâ

Dönmek ister gönlüm cümle sivâdan
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

Geçmek ister gönlüm mülk-i fenâdan
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

Derde düşen âşık nitsün cihânı
Derd ehlinün dâim yanmakta cânı

Döner arzûlayı vasl-ı cânânı
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

Ay u gün yıldızlar hem nuh felekler
Arşun etrafında saf saf melekler

Meydân-ı ışkunda cevelân iderler
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

Ta'n eyleme zâhid benüm hâlüm
Dahl eyleme hergiz bu devranum

Dermânı dönmede buldum cânuma
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

Baş açup girdüm ışk meydânına
Mansur olurum ene'l-Hak dârına

Yanmakta Niyâzî şevkun nârına
Dönelüm âşıklar Mevlâ derdiyle

Yol

Yâ Rab, bize ihsân it vuslat yolını göster
Sûrette koma cân it, uzlet yolını göster

Eyledi hevâ garet, oldı işümüz adâd
Dergâhun ulı gayet, kudret yolını göster

Nefsümi hevâdan kes, kalbümi riyâdan kes
Meylümi sivâdan kes, halvet yolını göster

Talîm idüp esmâyı, bildür bize eşyâyı
Duymağa "Ev ednâ"yı, hikmet yolını göster

Cândan sana tâlib kıl, her tâate râgıb kıl
Bir pîre musâhib kıl, hidmet yolını göster

Hâr içre biter gülzâr, tan içre doğar envâr
Her şeyde tecellin var, rü'yet yolını göster

Şol kim ola vuslatta, halvet ola celvette
Bu Mısrî'ye kesrette, vahdet yolını göster

Gerçi kullarda masiyyet çokdur
Rahmetün Mevlâ dahi artukdur

Gayriden bize hîç meded yoktur
Dertliyüz Senden umaruz dermân

Gel dimezisen bigünahkâra
Bir âdem kadir mi yol ara

Çâre yok senden olmasa çâre
Dertliyüz Senden umarız dermân

Şuna kim bir hedâ geldi
Feyz-i akdesden âşinâ geldi

Bir cefâsına bin safâ geldi
Dertliyüz Senden umaruz dermân

Bu Niyâzî çün zikrüne düşdi
Dün ü gün gönli fikrüne düşdi

Zâtuna iren şükrüne düşdi
Dertliyüz Senden umaruz dermân

KAYNAKLAR: Abdülbaki Gölpınarlı, "Niyazi-i Mısrî", *ŞM*, sy. VII, İstanbul 1972; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul 1333; Gazzîzâde Abdüllâtif, *Hülâsatü'l-Vefayât*, BEEK, Genel Kit., No. 2162; Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehak*, İstanbul 1306; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, IV, İstanbul 1316; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarihatlar ve Tekkeler*, Uludağ Yay. İstanbul 1993.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ABDULLAH EFENDİ (HİMMETZÂDE) (R.H) (ö. 1122/1710)

"Himmetzâde Abdullah" veya *"Himmetzâde Abdî Efendi"* isimleri ile de anılır. Bazı kayıtlarda da *"Şeyh Abdullah Efendi"* adı ile bilinir. Bayramiyye Tarîkatı'nın Himmetiyye kolunun ku-

rucusu **Şeyh Bolulu Himmet Efendi** (ö. 1097/1684)'nin oğludur. XVII. yüzyılın ünlü mutasavvıf, şair ve mûsikîşinaslarından olup aynı zamanda değerli bir hattattır. **Müstakimzâde**, *Tuhfetü'l-Hattâtîn* adlı eserinde **Şeyh Abdullah b. Derviş Himmet b. Ali Merdan el-Boluvî** künyesi ile kendisinden bahsediyor. **Abdî Efendi**, 1050/1640 yılında İstanbul'da doğmuş ve tahsilini burada tamamlamıştır. Özellikle tefsir ve hadis ilimlerinde kendisini yetiştirdi. Bu arada Bayramiyye tarîkine intisâb ederek babası **Himmet Efendi**'den el aldı. 1080/1669 yılında Kâsım Paşa Camii'ne davet edildi. Devrinin en seçkin müfessiri ve vaizi oldu. Birkaç kez **Sultan Mehmed Han**'ın huzurunda vaaz ederek çok takdir topladı. 1090/1679 yılında da Kulaksız imamı **Mehmed Efendi** yerine Fatih'de Halil Paşa Camii vaizliğine getirildi. 1095/1683-84 yılında babası **Himmet Efendi**'nin vefatı üzerine boşalan Yenibahçe'deki Defterdar İbrahim Efendi Tekkesi'ne şeyh olarak tayin edildi. Bir taraftan da vaazlarına devam ediyordu. 1099/1687 yılında hac vazifesini yapmak için yola çıktı. Bu vazifeyi yerine getirdikten sonra 1100/1688 Rebiülevvel'inde İstanbul'a döndü. 1105/1693 Receb'inde **Çavuşzâde Osman Efendi**'nin yerine Fatih'deki Sultan Selim Han Camii vaizliğine, 1106/1694 Rebiülevvel'inde de Fatih Sultan Mehmed Han Camii vaizliğine tayin edildi. 1108/1697 Zilkâde'sinde **Sultan II. Mustafa Han**'ın Avusturya Sefer-i Hümâyûnu'na *"ordu vâizi, ordu şeyhi"* sıfatı ile katıldı. Hayatının son yıllarında Bayezid ve Süleymaniye camileri vaizliklerinde bulunan **Abdî Efendi**, 26 Şevval 1122/18 Aralık 1710 Perşembe günü vefatla Üsküdar'da bulunan Bezcizâde Tekkesi'nde babasının kabri yanına defnedildi. **Abdüssamed** ve **Abdüşşekûr** adlı iki oğlu olduğunu biliyoruz. Bu zâtlar da devirlerinin ünlü sûfî-şairlerindendir. **Abdüssamed Efendi**, babasının vefatı üzerine tekkesine şeyh tayin edilmiştir.

Himmetzâde Abdullah Efendi'nin şiirleri mürettep bir divanda toplanmış olup, bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 5537/6'da kayıtlıdır. Şiirlerinde *"Abdî"*, *"Derviş Abdullah"*, *"Abdullah"*; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) siyerini konu alan *Gencîne-i Râz* isimli mesnevisinde ise *"Himmetzâde"* mahlâsını kullanmıştır.

Ayrıca lügazlardan (bilmece) oluşan *Divân-ı Lügaz* isimli risâlesi de meşhurdur. *Tezkire* sahibi **Lâtifî**, **Bursalı Mehmed Tahir**, **Hammer**, **İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl** gibi müellifler, **Abdî**'nin *Şuârâ-i Tezkire* yazdığını kaydederlerse de bugüne ka-

dar esere rastlanmamıştır.

Abdî Efendi, asrının seçkin sanatlarından olan hat ve mûsikî ile de meşgul olmuş ve bu konularda da eserler vermiştir. Hattın üstadı **Hafız Osman Efendi**'den icâzet almış, sülüs ve nesihte üstad payesine ulaşmıştır. Çeşitli yazma eserler ve güfte mecmualarında kayıtlı, dinî ve ilâhî formunda birçok eser bestelemiş olduğunu görüyoruz.

Ölümüne, arkadaşlarından **Şair İsmet**'in söylediği şu tarih önemlidir:

Kâşif-i sırr-ı hakîkat vâkıf-ı ilm-i ledün,
Şeyh Himmetzâde Abdullah Efendi ol hümâm.

Câm-ı aşk-ı Hacı Bayrâm-ı Velî'den nûş idüb,
Feyzbahşa olmuş idi sâlhâ beyne'l-enâm.

Andelib-i nutkı olsa nağmesâz-ı bağ-ı aşk,
Şevkden sermâyesi olurdu meclisinde hâss u âmm.

Tekye-i mânâ-yı kudsîden kelâmın istimâ'
İtse cevelân eyler idi ârif-i Bistâm u Câm!

Arzu-yi vasl-ı Mevlâ ile kılub bertaraf
Bu kuyûd-i mâsivâyı cümleten ol nîknâm.

Mürg-i rûhun lânesâz-ı gülşeninden iktifâ,
Eyler ervâh-ı safâ me'nûsile zevk-i müdâm.

Sâl-i fevtin fikr iderken feyz-i Himmetle dile,
Sırr-ı Bayramî'den irdi nâgehân bir hoş peyâm.

Gûş idince İsmetâ kıldım duâ târih içün
Eyle Himmetzâde'ye yâ Râb Adn-ı A'lâyı mekâm.

KAYNAKLAR: *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1971, XIX, 248[b], 249[a]; a.g.e., Ankara, İstanbul 1968, I, 341; Saadettin Nüzhet Ergün, *Türk Şairleri*, I, 172-176; Müstakimzâde, *Tuhfetü'l-Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 286-287; Şeyhî, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, Millet Ktp. AE. Trh. 731, s. 505-507; Sâlim, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 3872, s. 463-464; Hasîb Üsküdârî, *Vefeyât-ı Ekâbir-i İslâmiyye*, Millet Ktp. AE. Trh. 620, vr. 21[a]; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 313; Saadettin Nüzhet Ergün, *Dinî Türk Mûsikîsi Antolojisi*, İstanbul 1942, I, 126-127; Uşşâkîzâde, *Zeyl-i Şakâ'ik*, Nşr. H.J. Kissling, Wiesbaden 1965, s. 562; Tahir Olgun, "Abdî", *İTA.*, II, 209; Nuri Özcan, "Abdî Himmetzâde" mad. *DİA.*, I, 74[abc].

M. SERHAN TAYŞİ

ŞEYH KENZÎ HASAN EFENDİ (R.H) (ö. 1126/1714)

Halvetiyye Tarîkatı, Cemâliyye kolu, Sünbüliyye şubesinin müntesibi **Şeyh Kenzî Hasan Efendi**'nin doğum yeri ve ölüm tarihi kaynaklarda tartışmalıdır. *Osmanlı Müelliflerî*'nin verdiği bilgilere göre Ayaşlı olup, Manisa'da 1112/1700 Rebiülevvel'inde vefat ettiği bildirilirken; *Safâ'î Tezkiresi*'ne (*Şu'arâ Tezkiresi)* göre yüz yaşını aşkın bir halde 1126/1714 yılında Manisa'da vefat etmiştir. Yine **Safâ'i Efendi**'ye göre Alâ'iyye'de doğduğu nakledilir. Ancak *Salim Efendi Tezkire*'sinde Ayaşlı olduğu nakledilmektedir.

İlk tahsilini memleketinde tamamlayıp yüksek ihtisas seviyesindeki ilimleri tahsil için İstanbul'a geldi. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, tasavvufa meylederek İstanbul-Fatih'de Koca Mustafa Paşa Âsitânesi'nin o zamanki postnişini **Şeyh Seyyid Alâeddîn Efendi** (ö. 1091/1680)'ye intisâb etti. Şeyhi **Alâeddîn Efendi** tarafından Manisa Halvetî-Sünbülî Âsitânesi'nde irşadla görevlendirilmiştir.

"Kenzî" mahlâsıyla kaleme aldığı mutasavvıfane ilâhileri son derece âşıkâne ve ârifânedir. Kaynaklarda derlenmiş bir *Divançe*'si kayıtlıdır. En son *Tezkire* müellifi olan merhûm **Nâil Tüman Bey**'in özel kütüphanesinde mevcud olduğu nakledilen bu eserden başka bir de *Edvâr Risâlesi* mevcuddur. Seçkin bir edib ve değerli bir şair olan **Kenzî Efendi**, aynı zamanda duygusal ve kabiliyetli bir bestekârdır. Kendi güftelerini de büyük bir ustalıkla bestelemiş, asırlarca Kıyâmî-Halvetî tekkelerinde zevkle okunagelmiştir.

Güftesi ve bestesi kendisine ait *"Hüseynî"* makamındaki bir ilâhîsi:

Derdini bir et gönülde vech-i cânân bir olur,
Sür çıkar gayri gönülden vech-i cânân bir olur.

Vech-i cânân ister isen bekle mürşîd eşiğin,
Her tabîbin kavline meyletme Lokman bir olur.

Nûr-i zât'a hançer-i tevhîd ile îr Kenziyâ,
Cümle envârın içinde nûr-i yezdân bir olur.

Manisalı Hasan Efendi'nin bestesi olan *"Bayâtî"* makamındaki na't-ı şerifi:

Düşelden derdine yoktur karârım yâ Resûlullah
Değiştim aşkına dâr ü diyârım yâ Resûlullah.

Geçirdim ömrümü sevdâ-yı hüsnün nâr-ı firkatle,
Benim âh ü enindir bergüzârım yâ Resûlullah.

Görünmez gözüme dâr-ı fenânın bağ ü büstânı,
Senin vechini görmek gül-i zârın yâ Resûlullah.

Sevelden zâr ü sergerdân olup aşkınla ey Leylâ,
Seni cism içre cânımda ararım yâ Resûlullah.

Sana meftûn olan uşşâk ile hem râh olur Kenzî,
Fedâ olsun yolunda cümle vârım yâ Resûlullah.

Şeyh Kenzî Hasan Efendi'nin *"Acem"* makamında hem bestesi hem de güftesi kendisine ait bir ilâhîsi:

Demedim mi demedim mi
Behey kardeş demedim mi

Bu cân kuşu kafesinden,
Uçar bir gün demedim mi

Kenziyâ okur destânın,
Açıldı bağ ü bostanın

Ömründe bahâristânın,
Solar bir gün demedim mi.

Yine bir *"Bestenigâr İlâhîsi"* nin hem beste, hem de güftesi kendisine aittir.

Görelden yüzünü akl ü şu'ûrum târ ü mâr oldu,
Beni Mecnûn eden zülfü telindir yâ Resûlullah.

Sen ol sun'-i İlâhîsin ki vaslın bağ-ı Cennetdir,
Bahâr-ı ma'nevî rû-yi gülündür yâ Resûlullah.

Sa'âdet mülkünün şâhı Habibâ zât-ı pâkindir,
Ziyaretgâh olan dâim ilindir yâ Resûlullah.

Bu Kenzî gerçi mücrimdir yüzün sürer eşiğine,
Kabul eyle kusûruyle kulundur yâ Resûlullah.

Güftesi ve bestesi kendisine ait *"Isfâhân"* makamında güzel bir ilâhîsi:

Aldın mı safâ ile musaffâ haberin sen,
Ol nûr-ı Hüdâ vech-i mücellâ haberin sen.

Her müdde'iye sorma ki aşk'dan haberi yok,
Mecnûn'a su'âl eyle o Leylâ haberin sen.

Sevdâya düşüp, yârini sahrada arama,
Cân ehline sor matlâb-ı a'lâ haberin sen.

Mahv eyledi hep vârını esrâr-ı Ene'l-Hakk,
Mansûr'a su'âl eyle o Mevlâ haberin sen.

Ey Kenzî eğüb boynunu bâyine yüzün sür,
Sor Şeyh'in Alâeddîn'e Mevlâ haberin sen.

Şeyh Kenzî Hasan Efendi, bazı şarkı ve güfte mecmualarında *"Manisalı Hasan"* diye anılır.

KAYNAKLAR: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 154; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, I, 52, 575-576; Saadettin Nüzhet Ergün, *Dini Türk Musikisi Antolojisi*, I, 143; *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 12.

M. SERHAN TAYŞİ

ŞEYH EBU'L-A'LÂ MUHAMMED NASÛHÎ EL-HALVETÎ (R.H) (ö. 1130/1717)

Aslen İstanbul'lu olup Üsküdar'da Toygar Tepesi semtinde Bulgurlu Mescid yakınında Kurtoğlu karşısındaki evde 1058/1648 veya 1063/1652-53 tarihlerinde doğmuştur. Babası sipahilerden **Seyyid Nasûh Bey b. İhtiyâreddîn**'dir. **Sadık Vicdânî**,

Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi'nde nesebinin *"Şâh-ı Velâyet Hz. Aliyyü'l-Murtazâ"*ya ulaştığını kaydeder. Üsküdar Doğancılar'daki Nasûhî Dergâhı'nın son postnişini ve şeyhi olan ahfâdından **Kerâmeddîn Efendi**'nin *Şemsü's-Sübûh fî Menâkıb-ı Pîr Nasûhî*'den naklen, **Muhammed Nasûhî**'nin silsilesini şu şekilde vermektedir: ***"eş-Şeyh Seyyid Muhammed b. Seyyid Nasûh b. Seyyid İhtiyâreddîn b. Seyyid Gıyâseddîn b. Seyyid Hızır b. Seyyid Mû'sûm b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Mahmûd b. Seyyid Alâeddîn b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Ali b. Seyyid İbrahim b. Seyyid Ca'fer b. Seyyid Hasan b. Seyyid İshâk b. Seyyid İbrahim b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Mûsâ b. Seyyid İmâm-ı Ca'feri's-Sadık b. İmâm Muhammedü'l-Bâkır b. İmâm Zeyne'l-Âbidîn Ali b. Hüseyin b. Aliyyü'l-Murtazâ."***

Şeyh Ali Alâeddîn el-Atvâl, Karabaş-ı Velî'ye intisâb etmiş, onun terbiyesi altında Halvetiyye'nin Şâbâniyye şubesinin kurucusu ve pîri **Şeyh Şâbân-ı Velî**'nin mânevî feyzinden istifade etmiş ve kemal bulmuştur. Kendisi de Şâbâniyye'nin Karabaşiyye kolunun Nasûhiyye şubesinin kurucusu ve pîridir. Bu şube bilhassa İstanbul, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp'ta yaygınlaşmış ve birçok talebe yetiştirmiştir.

Şeyh Pîr Seyyid Muhammed Nasûhî, 1130/1717 yılının Ramazan ayında Doğancılar'daki Nasûhî Dergâhı'nda vefat etmiştir. Dergâhın niyaz penceresinin üstünde *Risâle-i Velediyye*'nin şârihi **Şeyh Zekâî Efendi**'nin:

"Makâm-ı evliyâdır menba-i feyz ü fütûhîdir,
Edeble dâhil ol sûfî bu, dergâh-ı Nasûhî'dir."

yazan bir levha vardır. Bu beyitin anlamı şudur: *"Ey derviş! Edeble gir! Çünkü burası evliyâ makamı, feyzlerin kaynağı olan Nasûhî hazretlerinin nurlu dergâhıdır."*

Çerkeş'li **Şeyh Hacı Mustafa el-Çerkeşî Efendi**, kendisine nisbetle Halvetiyye-Nasûhiyye'nin Çerkeşiyye alt şubesini kurmuştur. Nasûhî Dergâhı'nın son postnişini olan **Kerâmeddîn Efendi**'nin kaleme aldığı *Şemsü's-Sübûh fî Menâkıb-ı Pîr Nasûhî* adlı eserinden başka, halifelerinden **Senâ'î Hasan Efendizâde** de muhtasar bir *Menâkıbnâme* kaleme almıştır. Yine **es-Seyyid Mehmed Şükrî Efendi**, Maliye Hazine-i Celîle kâtibi olup 1291

yılının Safer ayında *Menâkıbnâme-i Hazret-i Şeyh Muhammed Nasûhî el-Halvetî el-Üsküdârî* adlı bir menâkıb kitabı telif etmiştir. Bir nüshası (Millet Ktp. AE. Şer'iyye 1104/1) numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Menkıbelerinden biri şöyle nakledilmektedir: Daha önce fethedilen Sakız adasını Venediklilerin yeniden işgal etmeleri üzerine **Serdar-ı Ekrem Deli Hüseyin Paşa** kumandasındaki bir Osmanlı donanması, Sakız üzerine sefere çıkmış; **Hüseyin Paşa** sefere çıkmadan önce Şeyh'i ziyaret edip hayır duasını taleb etmiş, sonra da sefere çıkmıştır. Osmanlı gazi ve yiğitleri Sakız'ı fethetmek için çarpışırken, **Şeyh Seyyid Muhammed** de Üsküdar Doğancılar'daki dergâhında halvete girmiş, kırk gün halvette kalarak dua etmiş, halvetten çıkarken de *"Elhamdülillah, Sakız adası yeniden ehl-i İslâm'a feth ve nasib oldu"* diye müjde vermiş ve hadiseler dediği şekilde gelişmiştir.

Kendisinin birçok değerli eseri vardır. Hepsi de yazmadır. Bunlar:

1) Sûretü'l-Mü'min, Sûretü'n-Nûr, Sûretü'l-Furkân, Sûreti'ş-Şu'arâ, Sûretü'l-Ankebût, Sûre-i Yâsin, Sûretü's-Saffât, Sûretü's-Sâd, Sûretü'n-Neml, Sûretü'z-Zümer'in tefsirlerini ihtiva eden 10 ciltlik küçük bir yazma tefsiri.

2) Risâletü'r-Rüşdiyye fî Tarîkatü'l-Muhammediyye: Halifelerinden **Mudurnulu Abdullah Rüşdü Efendi** namına yazılmıştır. Bu eser, tarîkat sülûku ve usûlü hakkındadır. Atatürk Kütüphanesi, Osman Ergin TY. 1071 numarada bir nüshası olup Arapça'dır. Diğer bir nüshası da Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Şer'iyye nr. 1104/1'dedir.

3) Risâle-i Fahriyye: Halifelerinden olan ve Beşiktaş civarında Maçka semtinde medfun bulunan **Fahreddîn Efendi** adına kaleme alınmıştır.

4) Risâle-i Velediyye: Oğlu **Ali Alâeddîn Efendi** namına yazılmıştır.

5) Cem'il-Hadis: Tasavvufa dair mühim hadislerden derlenmiş yazma bir mecmuadır. **Eyyüb Sultan**'ın hadislerinin şerhidir.

6) Şu'âbi'l-İmân: İmanın şubeleri adı altında, imânî meselelerin incelikleri, tasavvufî prensiplerle açıklanmış yazma

bir risâledir.

7) Mecmu'â-i Mürselât: Mürâsele-i Pîr adıyla da anılan eser, **İbrahim b. Osman b. Mehmed** adlı bir zât tarafından derlenmiş olup, **Nasûhî Efendi**'nin 18 adet mektubunu ihtiva eder. İki nüshası (Atatürk Ktp. Osman Ergün yazmaları, Türkçe nr. 181) 84 vr., 21 st., Nesih; (Atatürk Ktp. Osman Ergün TY. nr. 1309/1) 1^b-160^b vr., 15 st., Nesih, **Mustafa Zekâî** istinsahıdır.

8) Divân-ı İlâhiyyât: Bir nüshası (Atatürk Ktp. Osman Ergün TY. nr. 332/2) 8^b-17 vr., 18 st., Rik'a ve Türkçe'dir.

9) Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısrî: "Yâ Câmi'ü'l-Esrâr ve'l-Fezâ'il" adlı Arapça gazelinin şerhidir.

10) Mükâşefât-ı Vakı'ât: Bu eserini sürgün edildiği Kastamonu'da kaleme almıştır.

Duygu yüklü ve ârifâne ilâhîsinden bir beyit:

Gel Nasûhî'nin elinden bir kadeh nûş eyle kim,
Mahv olub hep cümle varlık kalmaya hâ'il nedir.

Bir başka ilâhîsi de şöyledir:

Dilhânesi mir'ât-ı Hak,
Maksûd olan keşf-i sıbâk.

Âdemdedir Kenz-i ezel,
Dil zevkine verme halel.

İfnâ idüb kevn ü mekân,
Bulsun bakâ sırrında cân.

Cümle bilür sensin ayân,
Oldu Nasûhî gark-i ân.

Sırr-ı Cemâlullâhı gör,
Seyr-i Cemâlullâhı gör.

Gayre bakıb etme zelel,
Fikr-i Cemâlullâhı gör.

Vahdet sarayında hemân,
Fikr-i Cemâlullâhı gör.

Ancak cemâlindir nihân,
Bekr-i Cemâlullâhı gör.

Nasûhî Efendi'nin ilâhîleri bestelenmiştir. Mûsikîşinas **Hasan Efendizâde Ahî** tarafından mâhûr makam ve usûlü ile bestelenmiş bir ilâhîsi de şöyledir:

Eyleyen uşşâkî şeydâ dâimâ,
Tal'atindir yâ Resûlullah senin.

Derd ile âh ettiren subh u mesâ,
Hasretindir yâ Resûlullah senin.

Ey Şefî'ü'l-müznibîn nûr-i Ahâd,
Bir garîbindir Nasûhî kıl meded

Bâb-ı lûtfundan kerem kıl itme red,
Ümmetindir yâ Resûlullah senin.

Yine üstad **Mevlevî Nâyî Osman Dede**'nin ünlü *Mirâciyye*'sinin, Üsküdar Doğancılar'daki Nasûhî Dergâhı'nda da icra edildiğini biliyoruz.

KAYNAKLAR: Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 662; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 176-177; *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, XVII, 180-184; *Mu'cemü'l-Müelliftn*, XII, 80; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâ'ü'l-Müelliftn*, II, 314; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 31 vd.; *İzâhü'l-Meknûn*, II, 438; Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul 1338-1341, s. 69 vd., Seyyid Mehmed Şükrî, *Menâkıbnâme-i Hazret-i Şeyh Muhammed Nasûhî el-Halvetî el-Üsküdârî*, (Millet Ktp. AE. Şer'iyye 1104/1) 1^{b}-43^{a} vr.; Harîrîzâde Muhammed Kemâleddîn Efendi, *Tıbyânu Vesâ'ilü'l-Hakâ'ik fî Beyânu Selâsili't-Tarâ'ik*. (Süleymaniye Ktp. Fatih-İbrahim Efendi Bl. nr. 431) III, vr. 180^{a}-195^{b}; Ergun, S. Nüzhet, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, İst. 1943, I, 125.

M. SERHAN TAYŞİ

NÛREDDÎN CERRÂHÎ (R.H) (ö. 1133/1721)

Cerrahpaşa Camii'nin karşısında bulunan Yağcızâde Konağı'nda doğdu. Babası **IV. Mehmed** devrinde Mirahor-ı Sânîlik görevinde bulunan **Abdullah Ağa**, annesi **Emine Nesime Hanım**'dır. Soyu ashabdan **Ebû Ubeydetü'l-Cerrah**'a ulaştığı için kendisine "*Cerrâhî*" nisbesi verildiği rivayet edilmekte ise de Cerrahpaşalı oluşundan kinayedir diyenler çoğunluktadır; doğrusunun da böyle olması gerekir.

Çocukluğunda Cerrahpaşa Mektebi hocası **Yusuf Efendi**'den Kur'ân okumayı, sülüs-nesih ve talik yazılarını öğrendi. İstanbul medreselerinden birini -muhtemelen Süleymaniye Dârülhadisi'ni- bitirdi. Burada, daha sonra şeyhülislâm olan **Yenişehirli Abdullah Efendi**'nin talebesi oldu. Meşhur divan şairi **Nâbî** ile tanıştı ve ondan edebiyat dersleri aldı. Çok genç yaşta kadı olarak Mısır Mevleviyeti'ne tayin edildi (1696). Ancak hava şartları uygun olmadığı için yola çıkamadı ve bir süre devlet ricâlinden olan dayısı **Hüseyin Ağa**'nın Üsküdar'daki konağında ikâmet etmek zorunda kaldı. Bir gün konağın yakınlarındaki Selâmî Ali Efendi Dergâhı'na gitmek ve icra edilen âyini görmek isteyen **Nûreddîn Cerrâhî**, şeyhlik makamında bulunan Köstendil Müftüsü **Şeyh Ali Efendi** ile karşılaştı. Mısır Mevleviyeti'ne tayin fermanıyla nişanını şeyhülislâma iade ederek Mısır'a gitmeyeceğini bildirdi ve **Şeyh Ali Köstendilî**'ye intisâb etti.

1115/1703 yılında sülûkunu tamamlayarak Halvetiye Tarîkatı'ndan icâzetnâme aldı. Şeyhi tarafından kendisine tac ve hırka giydirildi. Karagümrük'te Canfeda Hatun Camii'nin sağ yanında, **Bakkal İsmail Efendi** adlı bir zât tarafından kendisi için yaptırılan bir eve yerleşerek ibadet ve irşadla meşgul olması istendi. Aynı yıl içinde bu eve yakın bir yerde Dârüssaade Ağası **Beşir Ağa** -bir rivayete göre **III. Ahmed**- tarafından inşa ettirilen dergâha taşındı. Ölümüne kadar bu dergâhın şeyhlik makamında bulundu ve kendisine nisbet edilen Halvetiye Tarîkatı'nın Ramazaniyye kolunun bir şubesi olan Cerrâhiyye Tarîkatı'nı tesis etti.

Nûreddîn Cerrâhî'nin, ölümünden dört yıl önce kutbiyet makamına yükseldiği, **İmam Şernubî**'nin (ö. 993/1585) *Tabâkât*'ında onu müjdelediği rivayet edilmektedir. **Süleyman Fâik** (ö. 1253/1837) **Nûreddîn Cerrâhî**'nin Koca Mustafa Paşa

Sünbülî Dergâhı şeyhi **Nûreddînzâde** ile arasının açık olduğunu, ölümü için *"Ya Kahhâr"* zikri tertiplediğini, ancak kendisinin ölüverdiğini söylemekte ise de (bkz. *Mecmua*, İÜ. Ktp. Ty. Nu. 9577, vr. 4b-5a) bunun Sünbülîler tarafından uydurulmuş bir rivayet olduğu âşikârdır. 1133/1721 tarihinde vefat eden **Nûreddîn Cerrâhî**, dergâhın mukâbelehânesine defnedildi.

Nûreddîn Cerrâhî'nin hayatı, menâkıbı ve tarîkatı hakkında üç eser kaleme alındı: **Abdullatîf Fazlî**, *Gülşen-i Azîzan;* **Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn**, *el-Kavlü'l-Mübîn fî Ahval-i Şeyh Nûreddîn;* **İbrahim Fahreddîn Erenden**, *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nûreddîn.* **Nûreddîn Cerrâhî** ve Cerrâhiyye Tarîkatı üzerine **Şenay Yola** tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır. *Schejch Nureddin Mehmed Cerrahi und sein orden,* 1721-1925 (Berlin 1982).

Eserleri

Mürşid-i Dervîşân, Evrâd-ı Kebîr, Evrâd-ı Sagîr, Divan (Divan şiiri geleneği içinde dinî-tasavvufî mahiyette *"Nûrî"* mahlâsıyla şiirler yazan **Nûreddîn Cerrâhî**'nin divanının tek nüshası, İÜ. Ktp. Ty. Nu. 9621, vr. 65a-97b'de bulunmaktadır).

Nûreddîn Cerrâhî *Mürşid-i Dervîşân* adlı risâlesinde, şeyhin, biat etmek isteyen kişinin halini *"ilhâm-ı ilâhî"* yoluyla bildiğini söylerken son dönemde istihâreye başvurulmuştur. Tarîkata intisâb etmek isteyen kişi, bir Cerrâhî dervişi vasıtasıyla durumu sertarîk veya aşçıya söyler, o da şeyhe bildirir. Biat sırasında şeyh efendi tevhidhânede derviş adayına tarîkatla ilgili tavsiyelerde bulunduktan sonra biat gülbangi çekilir. **Nûreddîn Cerrâhî**'nin tertip ettiği *"vird-i kebîr"* okunur; ardından cemaatle sabah namazı kılınır ve zikir halkası teşkil edilir. Sonraki dönemlerde biat merasimi herhangi bir vakitte yapılmaya başlanmıştır. Zikirden sonra diğer dervişler tevhidhâneden dışarı çıkarlar. Meydancı dede, adayı şeyhin huzuruna götürür. Şeyh efendi üç defa istiğfar ettirip *"âmentü"*yü okuttuktan sonra kendisi de tövbe ve biatla ilgili ayetleri okur ve dua eder. Sabah namazının sünnetiyle farzı arasında otuzüç defa İhlâs Sûresi'ni okumasını, ikindi namazından sonra otuzüç defa salât ü selâm getirmesini, akşam namazından sonra yine otuzüç defa *"estağfirullah"* demesini, her namazdan sonra kelime-i tevhidi yüz defa zikretmesini ve gördüğü her rüyayı kendisine anlatmasını söyler. Tarîkata intisâb eden sâlike törenle devetüyü renginde arakıyye giydirilir. Bundan sonra derviş, şeyhi-

nin tavsiyesi üzere İhlâs, salavat ve istiğfarı tamamlayıncaya kadar zikre devam eder. Daha sonra esmâ zikrine başlar. Şeyh efendinin belirlediği süre içinde esmâ-i seb'a'yı (Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kahhâr) sırasıyla zikredip sülûkunu tamamlar. Son isimde görülen zuhûrat ile dervişe tac ve hırka *"tekbir edilir"*. Böylece bazen yıllarca devam eden zikir ameliyesinden sonra sülûkunu tamamlayan derviş halife olur. Dervişin bu esmâlara devam ederken okuması gereken bazı dualar vardır. Bunların en önemlisi **Nûreddîn Cerrâhî**'nin tertip ettiği *"evrâd-ı sagîr"*dir.

Halife olan kişi, esmâ-i seb'a'ya **Nûreddîn Cerrâhî**'nin içtihadı üzere hafta devriyesi olarak devam eder. Halvetiyye Tarîkatı'nın esası olan yukarıdaki esmâ-i seb'a'yı **Dede Ömer Rûşenî** (ö. 892/1487) *"Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad, Samed"* isimlerinin ilâvesiyle onikiye çıkarmış, **Nûreddîn Cerrâhî** de bunların ilkine usûl, ikincisine *"Alî"* ve *"Azîm"*i ekleyerek *"fürû"* adını vermiş, ayrıca tebdîlât (Kadîr, Kavî, Celîl, Cemîl, Cebbâr, Mâlik, Vedûd) ve tebeddülât (Kerîm, Bâsıt, Azîz, Muiz, Ganî, Muğnî, Latîf) adını verdiği yedişerden ondört isim ilâvesiyle esmâ sayısını yirmisekize çıkarmıştır. Cerrâhiyye Tarîkatı'nda hafta devriyesi, dört bölüme ayrılan bu yirmisekiz esmâdan meydana gelir. Halife bu dört grubun her birinden sırasıyla birini alarak meydana getirdiği dört esmâ ile Cumartesi gününden başlamak üzere her gün esmâyı değiştirmek sûretiyle hafta boyunca zikre devam eder. Kendisine en son olarak *"Latîf"* ismi telkin edilince icâzeti verilir.

Tarîkat esasları âdâb (diz üstü oturmak, sır saklamak, şeyh huzurunda az konuşmak, şeyhi nazardan çıkarmamak, şeyh ne verirse kabul etmek, mahlûkata hor bakmamak), ahkâm (meveddet, sehâvet, yakîn, sabır, tevekkül, tefekkür), binâ (tövbe, teslim, zühd, kanaat, takvâ), ahbâb (ihsan, zikir, terk, havf, recâ) denilen dört bölüme ayrılır.

Cerrâhiyye, Ehl-i Sünnet inançlarına çok sıkı şekilde bağlı bir tarîkattır. Nitekim **Nûreddîn Cerrâhî**, halifelerine bu hususta sıkı talimat vermiş, bu maksatla **Birgivî**'nin *Vasiyetnâme*'sini özellikle okuyup okutmalarını emretmiştir.

Cerrâhiyye Tarîkatı'nda halvet esasen kırk gün olmakla beraber sonraki dönemlerde yirmisekiz, onsekiz, yedi ve son olarak üç güne kadar indirilmiştir. Sâlik beşinci esmâ olan *"Hayy"* zikri-

ne başlarken halvete girer. Halvete akşam namazından sonra şeyhin de katıldığı özel törenle başlanır. Sâlik halvethâneden ancak farzları cemaatle kılmak için namaz vakitlerinde ve iftardan sonra kısa bir süre çıkabilir. Halvet süresince dervişe günde bir defa arpa veya çavdar ekmeği, pirinç, un veya mercimek çorbası, yedi adedi geçmemek şartıyla zeytin, hurma veya incir verilir. Halvet süresi tamamlanınca şeyh halvethânenin kapısına gelerek *"yâ hû"* diye seslenir; sâlik de *"eyvallah"* diyerek kapıyı açar ve şeyhin elini öper. Yatsı namazından sonra tarîkat âyini icra edilir ve sâlike törenle yeşil tarîkat tacı giydirilir. Ancak son dönemlerde halifeye sarı tac giydirilmeye başlanmıştır. Halifenin yaşı kırkın üzerinde ise ayrıca kendisine yine özel bir törenle âsâ *"tekbir edilir"*. Sarı çuhadan yapılan Cerrâhî tacı yirmi dalh olup üzerine beyaz cüneydî destar sarılır.

Tarîkatın ilk dönemlerinde *"muhib"* ve *"hizmet dervişi"* denilen iki derviş tipi bulunmaktaydı. Muhib, şeyhe malıyla hizmet ederdi; *"hizmetnişin"* denilen hizmet dervişleri ise tekkedeki çeşitli işlerin yürütülmesiyle görevliydiler. Şeyhle birlikte ondört kişiden (sertarîk, aşçı, zâkirbaşı, imam, meydancı, türbedar, kapıcı, asâdar, nakib, pazarcı, çerağcı, sâkî, ferrâş) meydana gelen hizmetnişinler, hiyerarşik bir sıralama ile görevlerini yürütürlerdi. Ancak bugün muhib olan dervişler de hizmet görevini yapmaktadırlar.

Dergâh,*"meydan"* adı verilen dört ayrı kurul tarafından yönetilir. Postnişin (şeyh), sertarîk ve aşçıdan oluşan ve *"üçler meydanı"* denilen kurul mânevî işlerden; bunlara zâkirbaşı, imam, meydancı ve türbedarın katılmasıyla oluşan *"yediler meydanı"* adlı kurul da idarî işlerden sorumludur. Hizmetnişinlerin oluşturduğu ve ihvanla ilgili meselelerin görüşüldüğü kurula *"ondörtler meydanı"*, hizmetnişinlerin ihvan arasından seçtiği yirmialtı dervişin katılmasıyla meydana gelen kurula da *"kırklar meydanı"* adı verilir. Postnişin, bu dört meydanın da başkanıdır. Postnişin bulunmadığı takdirde hizmetnişinler sırayla başkanlık yaparlar. Meydanlar özel meydan gülbangiyle açılır. Âsitâne postnişinliğinin boşalması halinde posta oturacak yeni şeyh için *"iclâs merasimi"* denilen bir tören yapılır. Makam postu Halvetiyye Tarîkatı kollarında kırmızı iken Cerrahiyye'de mavidir.

Yeni bir tekke açılacağı zaman âsitâne postnişini tarafından tayin edilen şeyhe kırmızı bir post, bir kandil ve **Nûreddîn**

Cerrâhî'nin adı yazılı bir levha hediye edilir ve tören yapılır.

Cerrâhî tacının rengi sarı-turuncu, tepesi sivrice olup destarı yeşil, dört terkli ve kırk dallıdır (Yahyâ Âgâh, s. 92). Tepesi kanarya sarısı renginde olan ve İhlâs Sûresi ayetlerinin sonundaki beş *"dal"* harfine işaret eden dört terke ayrılmış yirmi dallı tac ise yalnız âsitâne şeyhlerine mahsustur. **Sertarîkzâde Mehmed Efendi** kolundan gelen şeyhlerin taclarının tepesi turuncudur.

Cerrâhiyye Tarîkatı'nda önceleri âyin (mukâbele) Pazartesi günleri öğle namazından sonra icra edilirken şimdi Perşembe akşamları yapılmaktadır.

Nûreddîn Cerrâhî'nin *Mürşîd-i Dervîşân* adlı eserinden:

"İmdi ibâdetten murâd, vechullâhtır, gayri değildir. Gayri isteyene tarîk değil, kendi evinin kapısı bile açılmaz. Kendi ibâdet ettim sanır. O, hod hudâya şirk etmeye mukayyeddir ne'ûzubillâhi teâlâ. Der ki: 'Bana meydan fetholsun.' Meydan feth olunca meydanda köşe mi tutacaksın. Tanrı Teâlâ münezzehtir, meydanını müdennislere vermez. Ehl-i kitâbı Mescid-i Haram'dan men için, Hak Sübhânehu ve Teâlâ: 'felâ yakrabul mescidel-harâme ba'de âmihim hâzâ' (Bu yıllardan sonra -müşrikler- Mescid-i Harâma yaklaşmasınlar)[1] *buyurdu.*

Bu kişi bu hüktümde olup da nice meydan ister ki meydan-ı hod mesciddir ve kârhâne-i ubûdiyettir. O meydanda, ubûdiyetten dûr olanları, Allah azîmüşşânın ubûdiyetine alıştırıp, abd-i hass-i ilâhî kılınmak mu'amelâtı olunmalıdır. Allah azîmüşşân ifâkat ihsân eyleyip, tarîkat-ı aliyye-i ilâhiyyeden zerre miktârı anlamak müyesser eyleye âmîn.

Meydan, hod dürüst anlamışlar yeridir. Hemen sâlike vâcibtir ki gece gündüz kendini kendi nefsiyle muhâsebe edip, derûnunu yoklaya da böylece müslüman olup tarîkate sülûk eyleye. Kâle aleyhisselâm (Hz. Peygamber) 'hâsibû enfüsekum kable en tuhâsebû, kable en tûzenû' (Hesâba çekilmeden önce, tartılmadan önce kendinizi hesâba çekiniz).[2]

Bâhusûs ki zamâne dervîşlerinin büyük fikirleri budur ki esmâ-i ilâhîyi işletebilsem de, onunla mahbûblar teshîr eylesem. Âmâl-i sâlihâtla mübâhâti istemek câiz değilken, bu hod küfürdür. Bunu nice kabûl ederler, ibâdet ettim demeğe nice yüzleri

(1) Tevbe, 28.

(2) Hadîs-i Şerîf

olur. Allâhümmahfaznâ ecmaîn. Farazâ der ki: 'Ben şeyh olduğumda şeyhim gibi ihtifâya çekmem, kerr u fer sâhibi olurum'. Bu dahî mel'anet-i hevâdır. Kemâ verede, 'eşşöhretü âfetün' (Şöhret âfettir).(1)

Meşâyih-i kirâm kaddesallâhu esrârahum ekseriyâ gâh ve gâh, bast üzere olmuşlardır. Hâlâ ki onların çok şeye sözleri geçer ve kudret-i ilâhiyye ile çok şeyde kuvvet ve kudretleri var iken, Allah azîmüşşândan kendini isterler ve gayri talebi hatırlarına gelmez idi. Hayâ ederlerdi. Kazâ ve kaderden ne sudûr ederse, rızâ gösterip gâh sabır ve gâh şükür üzere olurlardı. Yâni mihnet gelse, sabrederler ve nimet gelse, şükrederlerdi.

Ey dervîş, evvelâ inâbetten murâd, günâhlardan kurtulup ve bir dahî etmemek üzere tevbedir ve emr-i ilâhîye cân-ı dilden râzı olup, evvel o suyla zâhiren ve bâtınan yunup, mekr-i dünyâ ve âfât-ı nefs-i hevâ necâsetlerinden pâk olmaktır. Bu senin anladığın yanlıştır zîrâ o dünyâ yoludur.

Sen, hod ondan tevbe etmiştin. İmdi ey tâlib-i hak, bî'at ettiğin günden herşeyden fâriğ olup, takvâ ve tâ'at yolun tutup âmâl-i hayriyeni arttırırsın, cemi murâdât iznillâh ile vakitleri geldiğinde hâsıl olup ve izzet-i dâreyne mazhar olmakta şekk yoktur. Ammâ bî'at ettiğin günden, fısk ve mel'aneti terk etmeyip, hevâ ve hevesten geçmedikçe ve şeyhinin sözleri gücüne gelip 'her sözünü tutmak üzerime lâzım değil' dersen, bu iyi alâmet değildir. Zîrâ böyle olanı şeytân-ı lain, bir yardan atacaktır ki kendi gibi dünyâda ve âhirette merdûd eyleye. O zillet ve rüsvâlığa düştükte, tedârik dahî güç olur. 'Allâhümme yâ dâfial beliyyât idfa' annâ ve an ihvânınâ küllel beliyye' (Ey belâları defeden Allahım, bize ve ihvânımıza -isâbet edecek- her türlü belâyı def et).

Dervîşe bundan a'lâ hâl olmaz ki hemen şeyhi ne derse, imtisâl eyleye. Hattâ ne denli tevhîd sür derse, buna dahi imtisâl eylemek lâzımdır. Ziyâde sürmeye ve noksan getirmeye ve terk edersen hod dalâlete düşersin, fırak-ı dâlleden olursun. Zîrâ şeyhle ahdetmiş idin. Ahdine vefâ etmeyen, kâzib ve münâfık olur. Zîrâ her kilidin bir miftâhı vardır, gayrı miftâhla açılmaz. Açmak lâzım gelse, kilit kesrolunmalıdır. Şeyhler, dervîşin mizâcını bilir ve anlar. Kilid-i derûnunu fethedecek kadar ona ders ta'yîn eder. İmdi ona mütâba'at lâzım ve illâ derûn kilidini satdırır. 'Allâhümme iftah kulûbenâ ileyke' (Yâ rab kalblerimizi sana doğru fetheyle)."

(1) Hadîs-i Şerîf

Nûreddîn Cerrâhî'nin bir şiiri:

Dil beytini pâk eden
Dervîşi ankâ eden
Âlem-i lahûta giden
Mevlâ zikridir zikri

Zikirden hâlet alan
Âşina-yı rûh olan
Ukbâda devlet bulan
Mevlâ zikridir zikri

Terk ehline karışan
Hem zevkine erişen
Bahr-ı ledünle görüşen
Mevlâ zikridir zikri

Âşıkların zikri hû
Zikri hû'dur fikri hû
Vecde gelip diye hû
Mevlâ zikridir zikri

Nûreddîn'i diri kılan
Tevhidle çerağı yanan
Bi-hamdillah tevfik olan
Mevlâ zikridir zikri.

Cebbarzâde Ârif Bey, Nûreddîn Cerrâhî için şu kıtayı yazmıştır:

Kızıştır halka-i tevhîdi, yansın kalb-i âteşnâk
Fitil olmaksa maksûd, koyma elden öyle misbâhı
Yanıp sızlarsa sînen yâreden râhında âh etme
Sarar hep merhem-i lutfuyla Nûreddîn-i Cerrâhî

KAYNAKLAR: Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 212[a], 214[a], 216[b]; a. mlf., *el-Kavlü'l-Mübîn fî Ahvâli'ş-Şeyh Nûreddîn*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 813, vr. 29[b]-30[a]; *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, s. 36, 96-98; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 37-54; İsmet, *Tekmiletü'ş-Şekâik*, İÜ. Ktp., TY, nr. 9290, vr. 151[b], 152[a], 155[a-b]; Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-Turûk*, İstanbul 1306, s. 40; a. mlf., *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 6; Mehmed Sâmi, *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul 1316, s. 44-45; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 70; İbrahim Fahreddîn, *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nûreddîn el-Cerrâhî*, Türk Tasavvuf Mûsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Kütüphanesi (İstanbul); Yahyâ Âgâh, *Fütüvve-i Esrâr-ı Tâc-ı Saâdet* (yazma, Nihat Azamat'taki fotokopi), s. 92; Şenay Yola, *Schejch Nureddin Mehmed Cerrahi, und sein Orden*, Berlin 1982, s. 38-44; Nihat Azamat, "Nûreddîn Cerrahî", *TDEA*, VII, 84-85.

NİHAT AZAMAT

NUR MUHAMMED BEDÂÛNÎ (R.H)
(ö. 1135/1723)

Hayatı hakkında fazla bilgi olmamasına rağmen Nakşibendiyye silsilesinde ve bütün Nakşî kaynaklarında yer alan bu muhterem zât, seyyid olup *"Silsile-i Aliyye"* denilen meşhur evliya zincirinin yirmialtıncı halkasıdır. Doğum tarihi bilinmeyen **Seyyid Nur Muhammed el-Bedâûnî**, Nakşibendiyye Tarîkatı'na ait Müceddidiyye şubesinin kurucusu olan **İmam-ı Rabbânî**'nin torunlarından **Şeyh Seyfeddîn Serhendî**'nin halifesidir.

Seyyid Nur Muhammed Bedâûnî, feyzini **İmam-ı Rabbânî**'nin torunu, büyük âlim ve mürşid-i kâmil **Muhammed Seyfeddîn Fârûkî**'den aldı. **Mirzâ Han Muhsin**'den ilim öğrendi. Sarf, nahiv, mantık, meânî, tefsir, hadis ve tasavvuf sahasında zamanın en iyi âlimlerindendi. İnsanlar onun ilminden ve mânevî ikliminden feyz almak için çok uzak yerlerden gelmişler, onu ziyaret etmişlerdir. Son derece titiz bir zâhiddi. *"Sokakta fâsıkla karşılaşmak kalpte zulmete yol açabilir"* derdi. Talebelerini teftiş eder, onların mânevî ahvalinden haberdar olurdu.

Onun en meşhur talebesi, **Mazhâr-ı Cân-ı Cânân** hazretleridir. Talebelerini de kendi gibi Sünnet'e bağlı, Allah'tan korkan, zâhid ve müttakî kullar olarak yetiştiriyordu. **Necip Fazıl**, *Altun Halka* adlı eserinde **Seyyid Nur**'u şöyle anlatır:

"Sünnet'e bağlılık derecesine bakın ki, bir gün helâya girerken evvelâ sol ayağını atacağına sağ ayağını atmış bulundu ve tam üç gün bunun ağırlığını ve kederini omuzlarında taşıdı.

Birkaç günlük yiyeceğini, kuru ekmek halinde kendi elleriyle yoğurur, pişirir ve saklardı. Açlık dayanılmaz bir hal aldıkça o kuru ekmekten bir parça koparıp yer ve sonra nefsinin tekrar 'Açım!' diye çığlık basacağı saate kadar beklerdi.

Boyuna murâkabe hali üzere kalmaktan mübarek belleri iki büklüm idi. Bâtınî ve zâhirî bütün ilimlerde bir tek idi...

İstiğrâk ve cezbeleri o haldeydi ki, onbeş yıl kendinden geçmiş yaşadı..."

Bilmeyerek dahi olsa Sünnet'e aykırı bir davranışta bulunduğu zaman günlerce tesiri altında kalan **Bedâûnî**, onbeş yıl is-

tiğrâk halinde kalmış, sadece namaz vakitlerinde sahv (uyanış) haline dönmüştür.

Dünya aşıkları ile görüşmekten sakınırdı. Yiyeceklerinin helâl olması konusunda çok dikkatli davranırdı. Daima murâkabe halindeydi. Şöyle buyurmuştur:

"Otuz seneden beri kalbimden, insanın tabiî gıdası olan şeyleri yemek geçmedi. Ne zaman yiyeceğe ihtiyaç duysam yanımda bulduğum her ne varsa onu yerim."

Seyyid Nur Muhammed Bedâûnî'nin baş müridi **Mazhâr-ı Cân-ı Cânân** hocasını şöyle anlatıyor:

*"Sizler **Seyyid Nur Muhammed**'i görmediniz. Eğer görseydiniz imanınız tazelenir ve 'Allah Teâlâ ne büyük kudret sahibidir ki mübârek bir zât yaratmış' derdiniz. Onun keşfi son derece kuvvetli idi. Başkalarının baş gözü ile göremediklerini o, kalp gözüyle görür ve anlardı. Hayatı baştan sona fazilet ve kerâmetle doludur."*

Bir gün ona yiyecek getirilmişti. Kendisine takdim edilince nazik bir tavırla: *"Bu yiyecekte bir zulmet gözüküyor. Bir araştırma yapınız"* diye buyurdu. Müridleri: *"Bu yiyecek helâldir"* diye arzettiler. Fakat araştırınca, bu yiyeceğin gösteriş niyetiyle hazırlandığını anladılar.

Dünya aşığı olan biri kendisinden emanet kitap istediğinde hemen verirdi. Kitap dergâhına geri gönderildiğinde onu bir yere koyar ve üç gün bekletirdi. Verdiği kimseden kitaba sirâyet eden zulmet, sohbetinin bereketiyle dağıldıktan sonra o kitabı alıp okumaya başlardı.

Müridlerinden biri dergâha gelirken yolda gözü nâmahrem bir kadına takıldı. Huzura çıktığında hocası: *"Sende göz zinası zulmeti görüyoruz"* diye buyurmuştur.

Necip Fazıl, *Altun Halka* adlı kitabında şunları anlatıyor:

"İki kişi, Şeyh'i imtihan kastıyla huzurlarına çıkarlar ve kendisinden irşad halkalarına alınmalarını isterler.

Şeyh:

'Siz evvela içinizi ve niyetinizi temizleyin de sonra irşad halkamıza girmeye bakın' dedi."

"Bir afyon satıcısı, Şeyh'in bitişiğinde bir dükkân açtı.

Şeyh Efendi, etrafındakilere buyurdular:

'Afyonun yanıbaşımızdaki uğursuzluğu ve karanlığı hepimizin feyzini gölgeledi.'

Bunun üzerine müridleri gidip afyoncunun dükkânını başına yıktılar.

Bu defa Şeyh'in kederi daha büyüktü:

'Bu mukâbele, bizi eskisinden fazla incitti. Hak ölçüsü dışında hakkı yerine getirmek, bizim hakkımız değildir.'

Emirleri üzerine afyoncuyu huzura getirdiler. O da tevbe edip Şeyh'in müridlerinden oldu."

Sefîne-i Evliyâ müellifi **Hüseyin Vassâf, Seyyid Nur Muhammed Bedâûnî**'nin irtihali hakkında şöyle diyor:

*"Allâme-i yegâne ve kutb-i zaman idi. Hz. **Seyfüddîn**'den feyiz aldı. 1135 h. (1723) senesinde Zilkâde ayının onbirinci günü irtihal-i Dâr-i Selâm eyledi.*

Halifeleri şunlardır:

*1) **Şeyh Ziyâüddîn Halîd***

*2) **Mevlevî Beşâretullah Behrâyicî***

*3) **Şeyh Ebû Said Ecellî***

*Bunlardan **Şeyh Ebû Said**, postnişin olmuştur. Bu zât, **İmam-ı Rabbânî** evlâdındandır. Zamanın ferîdi olmuştu. Farsça olan Hidâyetü't-Tâlibîn nâm eseri, Arapça ve Türkçe'ye tercüme olunmuştur."*

Şeyh Bedâûnî, Seyfeddîn Serhendî'nin müridlerinden **Nevvâb Mükerrem Han**'ın, Nizâmeddîn Evliyâ Türbesi civarında bulunan bağına defnedildi. En önemli halifesi olan **Mazhâr-ı Cân-ı Cânân**,daha sonra buraya bir türbe yaptırmıştır.

KAYNAKLAR: Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-Evliyâ*, İstanbul 1318 h., s. 115-117; Hocazâde, *Hadîka (Veliler Bahçesi*, Osmanlıca'dan latin harfleriyle çeviren: Yakup Kenan Necefzâde), İstanbul 1966, s. 63-65; Necip Fazıl Kısakürek, *Silsile-i Zeheb, (Altın Halka)*, İstanbul 1959, s. 85-87; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (basılmamış latin harflerine çevi-

ri), c. 3, s. 31-32; Gulam Ali Dihlevî, *Makâmât-ı Mazhâriyye*, İstanbul 1986, s. 27-30; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, s. 296; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, Kahire 1308 h., s. 200-201; Gulam Mustafa Han, *Levâih Hankâh-ı Mazhârî*, Haydarabad 1392 h., s. 20 ve 258; Muhammed Murad el-Kâzânî, *Tezyîlü'r-Reşehât*, Mekke 1300 h., s. 49-53; Edhar Abbas Rizvî, *A History of Sufism in India*, Delhi 1983, c. 2, s. 246; Muhammed er-Rehavî, *el-Envâru'l-Kudsiyye*, Kahire 1344 h., s. 201-202; Nurbahş Tevekkülî, *Tezkire-i Meşâyih-i Nakşîbendiyye*, Lahor 1976, s. 279-282.

SAİD AYKUT

ÜNSÎ HASAN EFENDİ (R.H) (ö. 1136/1724)

İstanbul'da yetişen büyük velîlerdendir. İsmi **Hasan b. Receb b. Şehid Muhammed**'dir. Lakabı "*Ünsî*" dir. 1055/1643 yılında Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde doğdu. 1136/1724 tarihinde vefat eden **Ünsî Hasan Efendi**, İstanbul'da Bâb-ı Âlî yakınında Salkımsöğüt'de Aydınoğlu Dergâhı'na defnedildi.

Ünsî Hasan Efendi, ilk tahsilini Bayramiyye Tarîkatı şeyhlerinden **Receb Efendi**'den almış, ilim ve edeb öğrenmiştir. Çok genç yaşlarda Ayasofya Camii'nde vaazlarda bulunduğu nakledilmektedir. Derslerinde *Tefsîr-i Beydâvî* ve *Mesnevî* okutur, devamlı ilimle meşgul olurdu. Halvetî Tarîkatı'na hemşehrisi, ilim ve irfan ehli olan **Şeyh Alâeddîn Ali el-Karabâşî** (**Karabâş-ı Velî**) hazretlerine bey'ât ederek girmiştir.

Hasan Efendi, hocası **Şeyh Ali Efendi**'den 1075/1664 tarihinde icâzet alıp, şeyhinin emriyle İstanbul yakasında irşad hizmetine oturdu. İstanbul'da Ayasofya yakınında Acem Ağa Camii'ne geçip yerleşti, sayısız talebeler yetiştirdi. Ancak kimseye vekillik ve icâzet vermezdi. Etraftan: "*Şeyh Hasan Efendi'nin âşık talebeleri olduğu halde onlara niçin icâzet vermiyor*" deyip, bu hale şaşarlardı. Bir gün **Şeyh Karabaş Ali Efendi**'ye: "*Efendim, Ünsî Hasan Efendi bir türlü talebelerine icâzet ve vekillik vermiyor. Siz haber gönderseniz de bu halinden vazgeçse*" dediler. **Karabaş Ali Efendi** de: "*Hasan Efendi, bütün icâzetli talebelerimin en üstünü olup, hepiniz ona muhtaçsınız*" diye buyurdu.

Karabaş Ali Efendi, hacca niyet edip 1097/1685 yılında denizyolu ile seyahata çıkarken: "*Hepinizin mürşide ihtiyacı vardır. Hepinizi Ünsî Hasan Efendi'ye havâle ettim. Bir daha görüşemezsek ona danışın, yerimize onu bıraktık*" deyip helâllaştı,

dua edip yola çıktı. Bütün talebeleri **Hasan Efendi**'ye bağlandı. **Ünsî Hasan Efendi**, Acem Camii'nde yıllarca insanları doğru olan yola davet etti. Kendisine: *"Nefsinle nasıl mücadelede bulundun ?"* diye sorulduğunda : *"Ömrüm nefsimle uğraşmak, onu terbiye etmeye çalışmakla geçti. Uzun zaman açlık çektim. Yirmi yaşımdan bu yana yan üzeri yatmadım ve ayaklarımı uzatmadım"* dedi.

Ünsî Hasan Efendi, hallerini ve kerâmetlerini gizler, anlatmayı sevmezdi. *"Tarîkat, Allah'ın bildirdiği yol ve Peygamber Efendimiz'in izidir. Bir kişi İslâm'a uymayan bir halde bulunsa, o hal üzerinde devam etse, ona Hakk'ı tanımak ve temiz bir vicdan nasib olmaz, tâ ki bu işleri yapmayı terkedene kadar. Kişinin muradı, sadece Allah'ın rızası olmalı, başka bir şey olursa, ona dünya belâları ulaşır. Bundan tevbe etmelidir"* diye nasihat ettiği nakledilir. Yine *"Neûzü billâh, şöhret âfettir. Şöhretten kaçmak lâzım gelir"* derdi.

Son nefesinde dervişlerine: *"Sizler yolumuza aykırı hareket eder, İslâm'ın emirlerinin dışına çıkar, haram ve mekruhlara meylederseniz, âhiret gününde hesabını taleb ederim. Bu Halvetiyye yolu, hepimize Allah'ın bir emânetidir. Bunu koruyun ki, Allah ve Resûlü sizden hoşnut olsun"* dedi. Tekvîn ve techizi ile ilgili vasiyetini yapıp helâllaşarak yerine **Şeyh Mehmed Efendi**'yi vekil bıraktı. Bu zât, Kur'ân okurken son nefesini verdi. Talebelerinden **Mustafa Efendi**, gasledip yıkadı. Ayasofya Camii'nde Kara Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi olan **Şeyh Seyyid Nûreddîn Efendi**, cenaze namazını kıldırdı. Namazında İstanbul'un bütün âlim ve ârifleri ile salihleri hazır bulundu. Halifelerinden **Hacı İbrahim**, **Tatar Selim**, **Kastamonulu Mustafa**, **Abdullah Kefevî**, **Üsküdarlı Ahmed**, **Giritli Ahmed** ve **Çekmeceli Mahmûd Hulvî** efendiler bilinmektedir.

Ünsî Efendi'nin Arapça, Farsça ve Türkçe bir *Divân*'ı olup, **İbnü'l-Emin Mahmûd Kemâl Bey**'in kütüphanesindedir. Vaaz ve nasihatları, *Kelâm-ı Azîz* adlı eserde; yine Arapça, Farsça ve Türkçe nazım ve nesirden oluşan sözleri, *Sırr-ı Ehâdiyyet* adlı eserinde toplanmıştır.

KAYNAKLAR: *Menâkıb-ı Ünsî Hasan Efendi*, Millet Ktp. Şer'iyye, nr. 1081 ve Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmûd Efendi, nr. 4607, 4718; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 22; *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, XVII, 253; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 28.

M. SERHAN TAYŞİ

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ (R.H) (ö. 1137/1725)

İsmail Hakkı Bursevî, 1063/1653'te bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos kasabasında dünyaya gelmiştir. Uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefat ettiği için veya başka bir görüşe göre, *Mesnevî* şârihi **İsmail Ankarâvî** (ö. 1041/1631) ile karıştırmamak için *"Bursevî"* nisbesiyle meşhur olmuştur. Aydos'ta doğduğu için *"Aydosî"*, bir müddet Üsküdar'da ikâmet ettiği için *"Üsküdârî"*, tarîkatına nisbetle *"Celvetî"* nisbeleriyle de anılır. Özellikle edebî eserlerinde *"Hakkî"* mahlâsını kullanmıştır.

Babası tarafından tasavvufa yakın bir aileden, anne tarafından da ilmiyye sınıfına mensup bir aileden gelen **Bursevî**'nin babası **Mustafa Efendi**, annesi **Kerîme Hanım**'dır. **İsmail Hakkı**, gerek babası gerekse annesi tarafından Peygamber neslinden geldiğini de ifade etmektedir. **İsmail Hakkı**'nın ailesi, onun doğumundan önce İstanbul-Aksaray'da ikâmet ederken 1062/1652'de çıkan büyük Aksaray yangınında evleri ve tüm eşyaları yanmış, Aydos'ta bulunan bazı yakınlarının yanına hicret etmek zorunda kalmışlardı. **İsmail Hakkı**'nın doğumu da burada olmuştur.

Bursevî'nin babası **Mustafa Efendi** ve ağabeyi **İbrahim** ile o zaman **Zâkirzâde Abdullah Efendi** (ö. 1068/1657)'nin halifesi sıfatıyla Aydos'ta bulunan Celvetî şeyhi **Osman Fazlı İlâhî** (ö. 1102/1691) arasında sıkı bir yakınlık ve ülfet vardı. **İsmail Hakkı** daha üç yaşındayken babası onu **Osman Fazlı Efendi**'nin huzuruna götürür, Şeyh de onunla şakalaşırdı. Yedi yaşında annesini kaybeden **Bursevî**'ye, babaannesi bakmaya başladı. **İsmail Hakkı** Aydos'ta iki sene ikâmet ettikten sonra Filibe'ye hicret eden **Osman Fazlı Efendi**'nin yerine bıraktığı halifesi **Ahmed Efendi**'den de bazı dersler aldı.

Osman Fazlı Efendi'nin ilk halifelerinden ve akrabalarından Edirne halifesi **Abdülbaki Efendi**, Şumnu'ya akrabalarını ziyaret için gittiğinde Aydos'a da uğramıştı. Önceden tanıdığı **İsmail Hakkı**'nın ailesinden, daha iyi yetişmesi için onu kendisiyle birlikte Edirne'ye göndermelerini istedi. Bu teklif, babası ve babaannesi tarafından uygun görülerek onbir yaşında (1074/1664) **Abdülbaki Efendi** ile Edirne'ye gitti.

Bursevî, Edirne'de **Abdülbaki Efendi**'nin yanında bulunduğu yedi yıl süresince çeşitli ilimlerden dersler aldı ve hüsn-ü hat

ile meşgul oldu. **Abdülbaki Efendi**'den sarf-nahiv okudu. **İbn Hâcib**'in (ö. 646/1248) *Şâfiye* ve *Kâfiye*'sini baştan sona ezberledi. Ezberlemek sûretiyle mantıktan risâleler okudu. Fıkıhtan **İbrahim el-Halebî** (ö. 956/1549)'nin *Mültekâ*'sını, kelâmdan *Şerh-i Ramazan* ve *Hayâlî Çelebi* hâşiyeleri ile birlikte **Sadeddîn Taftâzânî** (ö. 791/1389)'nin *Şerhu'l-Akâid*'ini, ilm-i âdâbdan bazı risâleler, meânî ve beyândan **Sekkâkî** (ö. 626/1299)'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unu, usûl-i fıkıhtan **İbrahim el-Halebî** (ö. 956/1549)'nin *Şerhu'l-Menâr*'ını ve tefsirden **Beydâvî** (ö. 685/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl*'inin üçte birini okudu.

Abdülbaki Efendi, yanındaki eğitimini tamamlayan **İsmail Hakkı**'yı bir mektupla İstanbul'a, **Osman Fazlı Efendi**'ye gönderdi. **İsmail Hakkı**, İstanbul'a gelip Şeyh'in huzuruna vardığında Şeyh ona bey'ât verip evrâd tayin etti. O sırada kendisinden ilm-i âdâb okuyan talebelerinin arasına onu da kattı. **İsmail Hakkı**, kendisinden bu ilimden başka kelâm ilmini, iki defa da ferâiz ilmini okudu. **Osman Fazlı Efendi**, *Mutavvel Hâşiyesi*'ni hazırladığı sırada kendisinden *Mutavvel*'i, sonra da fıkıh usûlüyle ilgili *Tenkîh* isimli eseri de okudu.

Bazı hocalardan da özellikle Farsça dersler aldı. **Hâfız** (ö.793/1389)'ın *Dîvân*'ını, şerhleriyle beraber **Sâdî** (ö. 689/1257)'nin *Gülistân ve Bostân*'ını, **Molla Câmî** (ö. 898/1492)'nin *Bahâristân*'ını, **Şeyhülislâm İbn Kemâl** (ö. 941/1535)'in *Nigâristân*'ını, **Mevlânâ** (ö. 672/1273)'nın *Mesnevî* ve *Fîhi Mâ Fîh*'ini, **Hüseyin Vâiz el-Kâşifî** (ö. 910/1505)'nin tefsirini okudu. **Zâhir Fâryâbî**'nin, **Hakîm Enverî**'nin, **Kemâl Hocendî**'nin, **Mevlânâ Câmî**'nin divanlarını ve diğer bazı manzûm ve mensûr eserleri mütalâa etti. İstanbul'da da hüsn-ü hat ile alâkasını devam ettirdi.

Küçük yaşlardan itibaren kendisini ilme vermiş olan **İsmail Hakkı**'nın, özellikle Edirne'deki tahsili zâhirî ilimlerle ilgilidir; İstanbul'daki tahsili ise daha ziyade bâtınî ilimlerle ve mânevî terbiye ile ilgilidir. **İsmail Hakkı**'nın kabiliyetini keşfeden **Osman Fazlı**, onun ilmini ve mâneviyâtını kemâle erdirmek için üç yıl onun eğitimiyle meşgul olmuş ve onun mânevî terbiyesine ayrı bir önem vermiştir.

Bir gün **Osman Fazlı Efendi**, **İsmail Hakkı**'yı yanına çağırmış ve bir müddet şakalaştıktan sonra ona şöyle demiştir: "*Senin diğer dervişler gibi halvet ve riyâzâta ihtiyacın yok. Çünkü*

başkalarına bunlarla hâsıl olan şeyler, sana bunlar olmadan hâsıl olmuştur. Allah'a hamd olsun. Yine de bazı sûrî ve mânevî faydaları için doksan gün halvete girmene işaret olundu." **İsmail Hakkı**, şeyhinin işaretiyle Zeyrek Camii'nin bir köşesinde doksan günlük bir halvete girdi. Şeyhin müridleri, ilim tahsilinden sonra burada halvete girerlerdi. **İsmail Hakkı**, halvette gece-gündüz gücü yettiği kadar Allah'ı anmakla meşgul olmuştur.

Halvetten sonra şeyhi, **İsmail Hakkı**'ya dervişlere hizmet etmesini emretmiş; o da bir müddet onların yemeklerini pişirmek, tekkeyi süpürmek, yemekten sonra kapları yıkamak ve sofrayı temizlemek gibi hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonra şeyhi, ona kendi yerine vaaz etmesini emretmiştir.

İsmail Hakkı, manen belli bir olgunluğa ve kemâle erince mürşidi ona *"halifelik"* vererek, 1086/1675'de vaaz ve irşad için Üsküb'e gönderdi. **İsmail Hakkı**, beraberindeki üç dervişle Üsküb'e varınca sırasıyla Meddah Camii, Muradiye Camii, Eski Cami, Yahyâ Paşa Camii, İshak Bey Camii, İsâ Bey Camii, Mustafa Paşa Camii ve diğer bazı camilerde vaaz ve nasihatta bulunmuş, kendisini dinleyen cemaatın sayısı günden güne artarak çoğalmıştır. Vaaz ve irşadın yanısıra isteyenlere zâhirî ilimlerden dersler de vermiştir. Bu arada orada bulunan harap bir zâviye imar edilerek **İsmail Hakkı**'ya teslim edilmiş, bu zâviyede bir müddet kaldıktan sonra zengin bir hanımın inşa ettirdiği yeni bir zâviyeye geçmiştir.

İsmail Hakkı'ya rüyasında zevcesinin, aslen İstanbul'lu olup Üsküb'e yerleşmiş olan **Şeyh Mustafa Uşşâkî** (ö.1090/1679)'nin kızı olduğu gösterilir. Ancak o, **Mustafa Efendi** de benzer bir rüya görünceye kadar durumu gizler. Nihayet evlilik teklifi **Mustafa Efendi**'den gelir ve **İsmail Hakkı**, onun kızıyla 1087/1676 yılında, yirmidört yaşında evlenir.

İsmail Hakkı, Üsküb'de gayr-ı meşrû davranışlarını gördüğü Üsküb müftüsünü ve bazı ileri gelenleri karşısına almış ve onlarla mücadele etmiştir. Vaazlarında onların yanlış davranışlarını tenkid etmekten geri durmamıştır. Aralarındaki gerilim iyice artmış, **İsmail Hakkı**'yı ölümle tehdit etmişler ve bir mektupla onu şeyhi **Osman Fazlı Efendi**'ye şikâyet etmişlerdir. Bu gelişmelerden haberdar olan **Osman Fazlı İlâhî**, **İsmail Hakkı**'ya bir mektup göndererek onları idare etmesini tavsiye etmiş ve bazı nasihatlarda bulunmuştur.

İsmail Hakkı ile bu insanlar arasındaki çekişme altı yıl sürdü. **İsmail Hakkı**'nın mücadelesinin temeli, onların Kitab ve Sünnet'e muhalefetleriydi. Onların karşı koydukları husus ise yapmayı alışkanlık haline getirdikleri bazı davranışlarına **İsmail Hakkı**'nın muhalefetiydi. **İsmail Hakkı**, talebelerinden birine büyük bir hatasından dolayı haddini bildirmiş ve bu sebeple o talebesi, muhaliflerinin safına geçmiş ve onu mahkemeye vermişti. Mahkemede istediklerini elde edip **İsmail Hakkı**'yı haksız çıkarmalarına rağmen **İsmail Hakkı**'yı Üsküb'ten sürdürebilmek için bir zabıt ve muhtıra hazırlayarak İstanbul'da bulunan sultana gönderdiler.

Durumu farkeden **İsmail Hakkı** da İstanbul'a, **Osman Fazlı Efendi**'nin yanına gitti. Gerek **İsmail Hakkı**, gerekse hasımları **Şeyhülislâm Şeyhzâde Ali Efendi, Sadrâzam Kara Mustafa Paşa** ve **Kazasker İbn Beyâzî** ile görüştüler. Sonunda aralarını bulması için **Osman Fazlı Efendi**'nin yanına gönderdiler. **Osman Efendi**, iki tarafa da uyarıcı sözler söyledikten sonra ağlayarak aralarının düzelmesi için dua etti ve kucaklaşmalarını istedi. Aralarındaki husûmet ortadan kalktı gibi görünse de karşı taraf yine **İsmail Hakkı**'yı Üsküb'ten sürdürmek için gayretlerine devam edince **Osman Fazlı Efendi**, onun Üsküb'ten Köprülü'ye hicret etmesini istedi. Benzer şeylerin kendi başından geçtiğini belirterek onu teselli etmeye çalıştı.

Köprülü'de ondört ay kalan **İsmail Hakkı**, bu sürede Üsküb'ten ayrılmak kendilerine çok ağır gelen ailesinin sıkıntısını çekmiştir. Sonra Usturumca halkı, şeyhinden, **İsmail Hakkı**'yı kasabalarına göndermesini istemişler; bu isteklerinin kabul edilmesi üzerine Usturumca'ya gitmiştir (1093/1682). Burada çok iyi karşılanan **İsmail Hakkı**, vaazlarına, ders vermeye devam etmiş ve *el-Fıkhu'l-Keydânî*'ye basit bir şerh hazırlamıştır. Usturumca'da kaldığı otuz ay boyunca yine ev halkının ızdırabından başka bir sıkıntı çekmemiştir.

İsmail Hakkı'nın Usturumca'da ikâmetinin otuzuncu ayında (1096/1685) **Osman Fazlı İlâhî**, bir mektup göndererek onu Edirne'ye çağırdı. O zaman **Sultan IV. Mehmed** kendisini vaaz ve nasihat için çağırdığından Edirne'de bulunuyordu. **İsmail Hakkı**, Edirne'ye vardıktan bir müddet sonra, Bursa halifesi **Şeyh Sunullah el-Amâsyevî**'nin vefat ettiği ve yerine başka bir halife istendiğine dair **Osman Fazlı İlâhî**'yei Bursa'dan bir mek-

tup geldi. Bunun üzerine **Osman Fazlı İlâhî, İsmail Hakkı**'yı Bursa'ya halife olarak göndermek niyetinde olduğunu ona îmâ etti. **İsmail Hakkı**, şeyhinin arzusunu hemen kabul etmekle birlikte hanımını da bu hususta ikna etmek için ondan izin istedi. Usturumca'ya dönüp hanımını Bursa'ya hicret etmek için iknaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Bir mektupla kısaca özrünü şeyhine arzetti.

İsmail Hakkı'ya, şeyhinden, 1096 (1685) senesi Safer ayında Bursa'ya nakline işaret eden bir mektup ulaştı. Bunun üzerine Bursa'ya hicret etmeye kesin olarak karar vererek, hanımını kendisiyle gelmek veya ayrılmak konusunda serbest bıraktı. Hanımı durumun ciddiyetini ve **İsmail Hakkı**'yı hicret etmekten hiçbir şeyin alıkoyamayacağını anlayınca, iki çocukla ayrılmak ona çok zor geldiyse de Bursa'ya gitmeye razı oldu.

İsmail Hakkı, kendisine fazla muhabbetleri sebebiyle Usturumca halkının kendisini kolay kolay bırakmayacağını bildiğinden, şeyhini ziyaret niyetiyle yola koyuldu. Şiddetli kış sebebiyle ev halkını kasabada bıraktı. Edirne'de **Osman Fazlı Efendi**'nin evinde üç aya yakın misafir kalan **İsmail Hakkı**, her gün şeyhinin sohbetlerinde bulundu ve kendisinden **İbn Arabî** (ö.683/1240)'nin *Füsûsü'l-Hikem* adlı eserini okudu.

İsmail Hakkı, ilkbahar gelince Usturumca'ya haber göndererek ailesini Edirne'ye getirtti ve birkaç gün sonra Bursa'ya gitmek üzere yola çıktılar. Tekirdağ'dan gemiye binip iki gün iki gecede Mudanya'ya vardılar. Sonra 1096 (1685) senesinin, Cemâziye'l-âhir ayının sekizinde, Cumartesi günü Bursa'ya ulaştılar.

İsmail Hakkı, Bursa'ya geldiğinde ailesiyle kalabileceği bir ev bulamamış, Ulu Camii imamlarından birine ait bir meşrûtada bir müddet kaldıktan sonra ailesini bir eve nakletmiş, kendisi de yanındaki üç müridle meşrûtada kalmıştır. Nihayet **Sebzî Mehmed Efendi**'nin ulemâ için vakfettiği evin kendisine tahsis edilmesiyle ev sıkıntısından kurtulmuştur. Ancak **İsmail Hakkı**, Rumeli'de eline geçen dünyalığı biriktirmediğinden Bursa'ya geldiğinde yanında fazla bir şey yoktu. Çocukların geçimi için ev eşyasının bir kısmını ve bazı kitaplarını, hatta tesbihini bile sattı. Ev

halkı ve müridlerden toplam dokuz kişinin geçimi onun üzerindeydi. Zaman, hakikaten kıtlık zamanı olduğundan insanların eli hayırdan kesilmişti. Daha sonra Allah, bazı genişlikler ihsan etti ve durumunu düzeltti.

Osman Fazlı Efendi, ders vermemesini tavsiye ettiği için **İsmail Hakkı** Bursa'ya geldikten sonra ders vermeyi bıraktı. Halbuki ona ilk zamanlarında ders vermeyi tavsiye eden de odur. **Osman Fazlı Efendi**, her iki tavsiyesini de **İsmail Hakkı**'nın bulunduğu makamı dikkate alarak yapmıştır. İlk haller tamam olup, *"inkıta"* hali meydana gelince ders vermemesini istemiştir.

İsmail Hakkı, şeyhinin de tavsiyesine uyarak Ulu Camii ve bazı camilerde vaaz ve nasihate başladı. Bir müddet vaaz ve nasihat ettikten sonra ona, Kur'ân'ın başından başlayarak vaaz etmesi işaret edildi. O da 1096 (1685) yılının Şa'ban ayından başlayarak Kur'ân-ı Kerîm'i vaazlarında tefsir etmeye başladı. Aynı zamanda her vaaz meclisini, tasavvufî yorumları ekleyerek, uygun yerlerde Farsça şiirleri zikrederek yazıya geçiriyordu. Bu şekilde telif etmeye başladığı tefsirine *"Rûhu'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân"* ismini verdi. Kur'ân-ı Kerîm'in hem vaaz olarak hem de anlatıldığı şekilde telif şeklindeki tefsiri, vahiy müddetine uygun olarak yirmiüç senede tamamlanmıştır. **İsmail Hakkı** bütün vaktini tefsire hasretmemiş, bu arada diğer eserlerini de kaleme almıştır.

İsmail Hakkı, Bursa'ya halife tayin edildikten sonra beş defa İstanbul'a, şeyhi **Osman Fazlı İlâhî**'yi ziyarete gitmiştir. Bunlardan birincisi Bursa'ya geldikten birbuçuk yıl sonra, ikincisi 1096 (1685) Şevvâl'inde, üçüncüsü 1099 (1688) Şevvâl'inde dördüncüsü 1100 (1689) Cemâziye'l-âhir'inde, beşincisi 1101 (1690) Cemâziye'l-âhir'inde olmuştur. Bu ziyaretlerinde şeyhinin umûmî ve husûsî sohbetlerinde bulunmuş, tavsiyelerini dinlemiştir.

İsmail Hakkı Bursevî'nin şeyhini son ziyareti ise Kıbrıs'a sürgüne gönderildiği sırada olmuştur (1102/1690). Şeyhinin daveti üzerine birkaç dervişle birlikte yola çıkmış ve onsekiz günde Antalya'ya varmıştır. Ancak Kıbrıs'a geçmek için gemi bulamayınca Alâiye (Alanya) ve Anamur civarında iki ay kadar dolaşmış, yolda karşılaştığı birçok zorluktan sonra ancak Kıbrıs'a ulaşabilmiştir.

Şeyhinin yanında onyedi gün kalan **Bursevî**, vefatının yaklaştığını anlayan şeyhi tarafından şu sözlerle yerine şeyh olarak tayin edilmiştir: *"Birçok halifem var. Bir kısmı hayatta, bir kısmı ise vefat etti. Muhakkak bu nefes ve te'sîr, benden sonra başkasına değil, sana geçecek. Çünkü, senin bu ilimde geniş bir vukûfiyetin var. Kalemin de hoştur. Ben, ne bulduysam şeyhimin nefes ve duâsıyla buldum. Allah Teâlâ'nın izni ile bu nefes ve duâyı ben de sana verdim."* **Osman Fazlı İlâhî**, bu sözünü değişik meclislerde birkaç defa tekrarlamıştır.

İsmail Hakkı Bursevî, Kıbrıs'tan dönerken Anamur, Lârende (Karaman), Konya, Akşehir, Seyyidgazi, Söğüt ve İznik yolunu takip etti. Konya'da **Mevlânâ**'nın, **Şems-i Tebrîzî**'nin ve **Sadreddîn Konevî**'nin kabirlerini, **Muhyi's-sünne el-Beğavî**'nin makamını ziyaret etti. Akşehir'de **Nasreddîn Hoca**'nın, Seyyidgazi'de **Seyyid Battal Gazi**'nin, Söğüt'te **Ertuğrul Gazi**'nin, İznik'te **Eşrefoğlu Abdullah er-Rûmî**'nin ve **Kutbuddîn el-İznikî**'nin kabirlerini ziyaret etti. Önce İstanbul'a gidip şeyhinin emanetlerini verdi ve istediği hizmetlerini yerine getirdikten sonra Bursa'ya döndü.

Bursevî, askerin moral gücünü artırmak ve sefere teşvik için **II.Mustafa** tarafından davet edilmiş ve 1107/1696 (II. Avusturya seferi), 1109/1698 (III. Avusturya seferi) yıllarında düzenlenen Nemçe ve Erdel seferlerine katılmıştır. **Sadrâzam Elmas Mehmed Paşa**'nın hazır bulunduğu gazaların hepsine katılan **Bursevî**, birkaç yerinden yara aldı. Ordunun dönüşünden sonra yaralı olduğu halde Bursa'ya döndü.

1111/1700 senesinde hacca giden **Bursevî**, yedi ay burada kalmış ve hac dönüşünde uğradığı bir soygunda kıymetli kitaplarını ve mallarını kaybetmiş, canını zor kurtarmıştır. On yıl süren Bursa ikâmetinden sonra, ikinci defa hac niyetiyle yola çıkan **Bursevî**, İstanbul üzerinden Mısır'a gelmiş ve burada iki ay ikâmet etmiştir. Haccını tamamladıktan sonra Bursa'ya dönmüştür (1122/1710).

1126/1714 yılının Haziran ayında mânevî bir işaretle Tekirdağ'a giden **Bursevî**, burada üç yıl ikâmet etmiştir. 1129/1717'de tekrar Bursa'ya dönen **İsmail Hakkı**, aynı yıl şeyhi **Osman Fazlı**

Efendi'nin kızı **Ayşe Hanım**'la ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. **İbn Arabî**'ye duyduğu sevgi ve bağlılık sebebiyle, 1129/1717 Temmuz'unda eşi ve çocuklarıyla birlikte Şam yolculuğuna çıkmış, elli gün süren yolculuk sırasında ve Şam'daki ziyaretlerinde pek çok ilmî ve mânevî faaliyetlerde bulunmuştur.

1133/1720 yılında Şam'dan dönen **Bursevî**, Üsküdar'a yerleşmiş ve oradaki Ahmediye Camii'nde vaiz olarak göreve başlamış ve eserlerinin pek çoğunu burada yazmıştır. Vaazlarında *"vahdet-i vücûd"* meselesinden bahsettiği, İslâm akidesine aykırı sözler sarfettiği iddiasıyla, 1135/1722 senesinde hakkında takip kararı çıkmış ve yapılan araştırmalar neticesinde, İstanbul ve Üsküdar ahâlisinden pek çok kişi lehinde şehâdette bulunmuş ve şikâyetin asılsız olduğu anlaşılmıştır.

1135/1723 yılında Bursalı dostlarının ısrarlı daveti üzerine 73 yaşında iken Bursa'ya dönen **Bursevî**, vefatına kadar eser yazmakla meşgul olmuştur. 9 Zilkâde 1137/20 Temmuz 1725 Perşembe günü akşama doğru vefat etmiştir. Bursa Tuzpazarı'nda inşa ettirdiği ismiyle meşhur zâviyenin yanında bulunan caminin kıble tarafına defnedilmiştir. Vefatından önce yazdığı bir manzûmesinde geçen

Kebş-i rûhum Hakk'a kurbân eyledim

mısraı ile *Nakdu'l-Hâl* isimli eserindeki bir manzûmesinin son beyitindeki

Hakkıyâ envâr-ı Hak'la pür oldu merkadi

mısraında vefatını önceden haber verdiği kabul edilir ve bu onun kerâmetlerinden birisi sayılır.

İsmail Hakkı'nın üzerinde en çok, şeyhi **Osman Fazlı İlâhî** (1102/1690)'nin tesiri olduğu muhakkaktır. Eserlerinde yer yer şeyhinin hayatından ve üstün vasıflarından bahseden **Bursevî** gibi şeyhi de müridinin kıymetini bilmiş ve bir defasında bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Hak celle ve alâ hazretleri bana öyle bir halîfe ihsân buyurdu ki, onu hazret-i pîr **Azîz Mahmûd Hüdâyî**'ye ihsân buyurmadı."*

Mânevî şahsiyetinin tekâmülünde eserlerinden ve

rûhâniyetlerinden istifade ettiği mürşidler de vardır. Bunlar arasında, öncelikli olarak ekmel-i evliyâ olarak nitelendirdiği **Muhammed Muhyiddîn Üftâde** (ö. 988/1580) ve **Aziz Mahmûd Hüdâyî** (ö.1038/1628)'yi zikretmemiz gerekir. Bunlardan başka, **Muhyiddîn İbn Arabî** (ö. 638/1240), **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** (ö. 672/1273) ve **Sadreddîn-i Konevî** (ö. 673/1274) de mânen kendilerinden istifade ettiği, fikir ve anlayışlarından etkilendiği mutasavvıfların başta gelenleridir.

Halifelerinden bazıları şunlardır: **Vahdetî Osman Efendi** (ö. 1125/1713), **Mehmed Bahâüddîn** (ö. 1138/1726) (**Bursevî**'nin oğludur. Babasının vefatından sonra bir yıl kadar hilâfette bulunmuştur.), **Yâkûb Afvî** (ö. 1149/1736), **Zâtî Süleyman Efendi** (ö. 1151/1738), **Hikmetî Mehmed Efendi** (ö. 1165/1752), **Derûnîzâde Mehmed Hulûsî** (ö. 1167/1754), **Şeyh Ahaveyn Efendi** (ö. 1176/1762), **Şeyh Ahmed Pertevî Efendi** (ö. 1182/1768), **Şeyh Yahyâ Efendi, Radovişli Şeyh Ali Efendi, Şeyh Sünnetî Efendi, Şeyh Mehmed Pertev Efendi, İçelli Abdülaziz Efendi.**

Eserleri

Velûd bir müellif olan **Bursevî**'nin yüzden fazla eseri vardır. Eserlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça'yı maharetle kullanmıştır. Eserlerinde değişik ilimlerle ilgili konular girift olarak ele alındığından eserlerinin tam bir tasnifi mümkün olmamakla birlikte, biz yine ağırlıklı olarak ilgili oldukları ilimlere ve ihtiva ettikleri konulara göre belli başlı eserlerini sıralamaya çalışacağız.

Tefsir Alanındaki Eserleri: *Rûhu'lBeyân fî Tefsîri'l-Kur'ân.* Üç cilt olarak yirmiüç senede hazırladığı bu eser, on cilt halinde muhtelif defalar İstanbul ve Bulak'ta basılmıştır. **M. Ali Sabûnî** tarafından *Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîri Rûhi'l-Beyân* adıyla ihtisâr ve tahkik edilmiş, Dimeşk'te 1988 yılında basılmıştır. *Ta'lîkatün alâ Evâili Tefsîri'l-Beydâvî, Şerhun alâ Tefsîr-i Cüz'i'l-Ahîr li'l-Kâdî'l-Beydâvî, Tefsîr-i Âmene'r-Rasûlü, Tefsîr-i Sûreti'l-Fatiha, Tefsîr-i Sûreti'l-Asr, Tefsîr-i Sûret-i Yâsîn, Tefsîru Sûreti Yûsuf, Tefsîru Sûreti'z-Zilzâl, Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Levâihun Te-te'allaku bi Ba'dı'l-Âyâti ve'l-Ehâdîs, Mecmû'atü Âyâti'l-Münteha-*

be.

Hadis Alanındaki Eserleri: *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, Şerhu'l-Hadîsi'l-Erbaîn, Şerhu'l-Erbaîne Hadîsen li'l-İmâmi'n-Nevevî, Risâle fî Istılâhi Ehli'l-Hadîs li İbn Hacer.*

Fıkıh Alanındaki Eserleri: *Şerhu Fıkhı'l-Keydânî, Mesâilü'l-Fıkhiyye, Risâletü'l-Câmia' li Mesâili'n-Nâfia'.*

Kelâm Alanındaki Eserleri: *Kitâbu'l-Fadl ve'n-Nevâl, İhtiyârât, Şerhu Şu'abi'l-Îmân, Ecvibâtü'l-Hakkıyye an Es'ilâti'ş-Şeyh Abdurrahmân, Şerhu'l-Kebâir (Rumûzü'l-Künûz).*

Tasavvuf Alanındaki Eserleri: *Şerhu'l-Mesnevî (Rûhu'l-Mesnevî), Şerhu'l-Muhammediyye (Ferahu'r-Rûh), Kitâbu'n-Netîce, Kitâbu'l-Hıtâb, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerhu'l-Usûli'l-Aşare, Sülûku'l-Mülûk (Tuhfe-i Aliyye), Kitâbu Hucceti'l-Bâliğa, Tuhfe-i İsmailiyye, Tuhfe-i Halîliyye, Kitâbu'n-Necât, Tuhfe-i Atâiyye, Tuhfe-i Umeriyye, Tuhfe-i Bahriyye, Risâle-i Hüseyniyye, Tuhfe-i Recebiyye, Tuhfe-i Vesîmiyye, Kitâbu's-Sülûk, Tuhfe-i Hassâkiyye, Vesîletü'l-Merâm, Risâletü'l-Hadârâti'l-Hamsi'l-İlâhî, Lübbu'l-Lubb ve Sırru's-Sırr, Kenz-i Mahfî, Şerhu Salavât-ı İbn Meşîş, Mecmû'atü'l-Ed'ıyye, Kitâbu Hakkı's-Sarîh ve Keşfi's-Sahîh, Şerhu'l-Hadîs "el-mu'minu mir'âtu'l-mu'min", Es'ilâtü's-Sahâfiyye ve Ecvibâtu'l-Hakkıyye, Es'ilâtu'l-Mısrıyye ve Ecvibâtu'l-Hakkıyye, Risâletü Cilâi'l-Kulûb, Kitâbu Zübdetü'l-Makâl, Şerhu'l-Hadîs "İzâ tahayyartüm fi'l-umûr feste'înû min ehli'l-kubûr", Risâle fi't-Tasavvuf, Müntehabât min Minhâci'l-Âbidîn, Şerhu Kitâbu'd-Dürreti'l-Fâhıra, Nuhbetu'l-Letâif, Şerhu Risâleti's-Suhreverdiyye, Şerhu Risâleti Vahdeti'l-Vücûd li Molla Câmî, Risâle-i Keşfü'l-Gıtâ li Ehli'l-Ârâ el-İksîrü'l-Muazzam ve'l-Hacerü'l-Mükerram, Mecmû'atü'l-Esrâr, Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl, Silsilenâme-i Celvetî, Kitâbu'l-Fasl fi'l-Esrâr, Hakâiku'l-Hurûf, Esrâru'l-Hurûf, Risâle et-Tehaccî fi Hurûfi't-Tehaccî, Şerh-i Ebyât-ı Hâcı Bayrâm-ı Velî, Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre, Şerh-i Nazm-i Hayratî (Risâle-i Hayriyye), Şerh-i Ebyât-ı Hüseyn el-Kâdirî, Ahidnâme-i İsmail Hakkî (Vasiyyetnâme), Risâle-i Sem'ıyye, Şerh-i Nazmu's-Sulûk li'ş-Şeyh Ömer b. el-Fârıd, Kitâbu'l-Envâr, Rumûzât-ı Kelâm-ı İsmail Hakkî, Makâlât-ı İsmail Hakkî, Müteferrikât-ı Hakkî, Vâridât-ı Hakkıyye (Vâridât-ı Suğrâ), Vâridâtü'l-Kübrâ, Kitâbu'l-*

Kebîr, Risâletu "Eyyühe'l-bülbül", Kitâbu'l-Mir'ât li Hakâikı Ba'dıl-Ehâdîs ve'l-Âyât, Kitâbu'd-Düreri'l-İrfâniyye, Müzillü'l-Ahzân, Kitâbu Nakdı'l-Hâl, Kitâbu'z-Zikr ve'ş-Şeref, Kitâbu'l-Izzi'l-Âdemî, Kitâbu Hâyâti'l-Bâl-Netâicü'l-Usûl.

Şiir Alanındaki Eserleri: *Risâletu'l-Mi'râciyye, Dîvân-ı İsmail Hakkî, Mecmûa'i Âsâr.*

Hutbe-Nasihat Alanındaki Eserleri: *Mecâlisü'l-va'z ve't-Tezkîr, Kitâbu'l-Hutabâ (Hatîbu'l-Hutabâ).*

Ayrıca *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî fi't-Tecvîd* adlı tecvide dair bir eseri, *Kitâbu'l-Furûk* adlı gramer kitabı, *Muhtasar li Tarîhi İbn Hallikân* adlı tarih kitabı ve *Şerhu Risâle fi'l-Âdâbi'l-Münâzara li Taşköprîzâde* adında da âdâb ilmine dair bir eseri vardır.

KAYNAKLAR: İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz*, tah. R. Muslu-A. Namlı, İstanbul-1994 (yayınlanmamış yük. lisans tezleri); a.mlf. *Rûhu'l-Beyân* (I. cildin sonunda müellifin kendi yazdığı terceme-i hâli); a.mlf., *Silsilenâme-i Celvetî*, İstanbul 1291; Sahhâf Es'ad Efendi, *Tercüme-i Hal-i İsmail Hakkı*, (*Pend-i Attâr Şerhi*'nin başında, İstanbul-1287); Muallim Naci, *Esâmî*, İstanbul-1308; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 37; a.mlf., *Kemâlnâme-i Hakkı*, Bursa E. E. Ktp., Genel, 129; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, İstanbul-1316, 1/511; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 28; a.mlf., *Mevlânâ Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî*, İstanbul-1329; *İzâhu'l-Meknûn*, I, 585; *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 219-220; M. Ali Aynî, "İsmail Hakkı'ya Dâir Bir Tetkik Hülâsası", *Dâru'l-Fünûn İlâhiyât Fak. Mec.* II, sy. 9 İstanbul-1928; a. mlf., *Türk Azizleri*, I, "İsmail Hakkı Bursevî", İstanbul-1944; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, II, 266-267; Zirikli, *el-A'lâm*,I, 313; Ahmed Said Süleyman; *Vahdetü'l-Vücûd ve Ba'du'l-Efkâri'l-Bâtıniyye fi'l-Kütübi't-Türkiyyeti li İsmail Hakkî Bursevî*, (Fransızca Doktora Tezi ve müellif tarafından yapılan basılmamış Türkçe tercümesi, 1975); a.mlf., "Büyük Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı", *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 1, Erzurum-1975; Erdoğan Fırat, "Kitâbu'n-Netîce ve İnsan", *İslâm İlimler Enstitüsü Dergisi*, II/205, Ankara-1975; Hüseyin Yenice, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye Şerhinin I. cildinde Tasavvuf Istılâh ve Semboller*, Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sos. Bil. Enst. 1978; H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul-1982; Bülent Rauf; *İsmail Hakkı Bursevî Translation of and Commentary on Fusus al-Hikam by Muhyiddîn İbn Arabî*, rendered into English by Bulent Rauf with the help of R. Brass and H. Tolemache. Oxford and İstanbul, Muhyiddîn İbn Arabî Society, 1986; Murat Yurtsever, *Bursalı İsmail Hakkı Dîvânı* (İnceleme Metin), Doktora Tezi, Uludağ Ü. Sos. Bil Enst.-1990; Osman Şenel, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı, Eserleri ve el-Funûn'u*, Edebiyât Fak. Ktp., TH I, nr. 66; Ruhnevâz Deringör, *İsmail Hakkı Bursevî ve Türkçe Eserleri*, (Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. 2514; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, II, Bursa-1993; Ramazan Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri* II, M. Ü. Sos. Bil. Enst., İstanbul-1994

ALİ NAMLI

BANDIRMALI HÂMİD EFENDİ (R.H)
(ö. 1139/1726)

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan **Hâmid Efendi**, daha çok oğlu **Şeyh Yusuf Nizâmeddîn**'in Üsküdar'da kurduğu Celvetî tekkesine isim babası olmakla duyulmuştur.

Tekkeye adını vermiş olan ilk postnişin **Şeyh Yusuf Nizâmeddîn Efendi**, Celvetî şeyhlerinden yukarıda zikrettiğimiz **Bandırmalı Hâmid Efendi**'nin oğludur.

Moralı olduğu da rivayet edilen **Şeyh Hâmid Efendi**, Celvetî şeyhi **Tophaneli Veliyyüddîn Efendi**'nin yanında sülûkunu tamamladı ve onun halifesi oldu. Daha sonra Üsküdar'ın çeşitli camilerinde vaaz verdi ve irşad faaliyetlerinde bulundu. Kabri Bandırmalızâde Tekkesi'nin haziresindedir. **Fındıklılı İsmet Efendi**, herhangi bir kaynak göstermeden Bandırmalı ailesinin **İmam Cafer-i Sadık** neslinden olduğunu belirtir. Aynı aileden *"Miratü't-Turûk"* ve *"Mecmûat-i Tekâyâ"* müellifi **Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi** de cedlerinin **İmam Mûsâ Kâzım** soyundan geldiğini söyler.

Bandırmalı Şeyh Hâmid Efendi'nin nesli, tekkenin kurucusu olan oğlu **Yusuf Nizâmeddîn**'le torunları **Küçük Hâmid Efendi** ve **Haşim Baba** ile devam etmiştir. Babasından ve Hüdâyî Âsitânesi şeyhi **Erzincanlı Mustafa Efendi**'den Celvetî usûlü üzere sülûkunu tamamladıktan sonra Medine'ye gitti. Üç yıl kadar Hicaz'da kalan **Yusuf Nizâmeddîn**, babası **Hâmid Efendi**'nin vefatı üzerine tekkenin şeyhi oldu. **Yusuf Efendi**, kendisinden sonra oğulları **Küçük Hâmid Efendi** ve **Haşim Baba** ile damadı **Dolayobalı Şeyh Veliyyüddîn Efendi**'yi yetiştirmiştir.

Fındıklılı İsmet Efendi, Hâmid Bandırmevî hakkında şöyle diyor:

*"**Şeyh Yusuf Efendi**'nin kıymetli pederi Celvetiyye Tarîkatı'nın fâzılân ve ârifânından **Bandırmevî Hâmid Efendi** hazretleri, Üsküdar'da İnâdiyye Dergâhı'nın bulunduğu mahalde hane-i mürşidânelerinde ikâmet etmekte olup bazı camilerde tedris ve vaaz ile iştigal ederlerdi. Celvethâne-i Bekâ'ya irtihalleri; 1139 senesindedir."*

Mehmed Süreyyâ da **Hâmid Efendi**'nin vefatını 1139/1726 olarak verir.

Şeyh Hâmid Efendi'nin **İmam Cafer-i Sadık**'a kadar olan silsilesi şöyle verilmektedir:

1) **Şeyh Hâmid Efendi Morâvî**
2) **Şeyh Dede**
3) **Şeyh Abdülmü'min Efendi**
4) **Şeyh Mahmûd Efendi**
5) **Şeyh Ali Bey**
6) **Baba Yusuf Hakîkî Efendi**
7) **Şeyh Hasan Efendi**
8) **Şeyh İbrahim Efendi**
9) **Şeyh Hoca Ali Efendi**
10) **Şeyh Mûsâ Efendi**
11) **Şeyh Sâfiyyüddîn İshâk Erdebilî**
12) **Şeyh Cibrîl Efendi**
13) **Şeyh Sâlih Efendi**
14) **Şeyh Kutbeddîn Efendi**
15) **Şeyh Sâlih Efendi**
16) **Şeyh Reşid Efendi**
17) **Şeyh Muhammed Efendi**
18) **Şeyh İvad el-Havvas Efendi**
19) **Feyruz Şâh**
20) **Muhammed Şeref Şâh Efendi**
21) **Şeyh Muhammed**
22) **Şeyh Hasan Efendi**
23) **Şeyh Muhammed Efendi**
24) **Şeyh İbrahim Efendi**
25) **İbrahim**
26) **Cafer**

27) **Şeyh Muhammed**

28) **Şeyh İsmail**

29) **Şeyh Muhammed**

30) **Şeyh Ahmed Gazâlî**

31) **Kâsım**

32) **Ebu'l-Kâsım Hamza**

33) **İmam Cafer-i Sadık** (r.a.)

KAYNAKLAR: Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâik fi Hakkı Ehli'l-Hakâik*, İstanbul 1989 (tıpkı basım ve neşr: Abdülkadir Özcan), s. 484; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 105; H. Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî, Hayatı, Eserleri ve Tarîkatı*, İstanbul 1980, s. 242; *T. D. V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, s. 54-55; Bandırmalızâde, *Miratü't-Turûk*, İstanbul 1306 h., s. 43-47; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, c. 2, s. 210-213; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 62; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 65; R. Ekrem Koçu, *Bandırmalı Tekkesi ve Camii*, İstanbul, A, IV, 2102.

SAİD AYKUT

ABDÜLGANÎ NABLÛSÎ (R.H) (ö. 1143/1731)

Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî en-Nablûsî ed-Dimaşkî ünlü bir sûfî ve âlim olup 5 Zilhicce 1050'de (19 Mart 1641) Şam'da doğmuştur. 24 Şaban 1143'te (5 Mart 1731) yine burada vefat etti.

Nablûsî, küçük yaşta babasından Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenerek eğitimine başladı. Oniki yaşında iken babasını kaybedince tahsiline ara vermek zorunda kaldı. Yarım bıraktığı tahsiline daha sonra devam ederek, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis ve tefsir okudu. Çeşitli âlimlerden icâzetnâmeler aldı.

Tasavvufî hayata ilgi duyan **Nablûsî**, Kadirî **Şeyh Seyyid Abdurrezzâk Hamevî el-Geylânî**'ye intisâb etti. Kadirî usûlü üzere sülûkunu tamamladıktan sonra Nakşbendî şeyhi **Seyyid el-Belhî**'ye intisâb etti. Böylece Kadirî-Nakşbendî tarîkatlarından feyz aldı. Düzenli bir şekilde Şam'daki Emevî Camii'nde dersler verdi. **İmam Nevevî**'nin hadise dair olan *el-Erbaîn* ile *el-Ezkâr*'ı okuttu. Sonra bu halini terkederek sözkonusu caminin yanındaki evine kapanıp yedi sene **İbn Arabî** ile **Afîfüddîn Tilemsânî**'nin tasavvufla ilgili eserlerini inceledi.

Abdülganî Nablûsî, yirmibeş yaşında ilk seyahatını Bağdad'a yaptı ve bir süre burada kaldı. Daha sonra çağındaki meşayıhla görüşmek ve ünlü velîlerin kabirlerini ziyaret etmek için çeşitli yerlere, özellikle Şam'a yakın şehirlere seyahat etti. Lübnan'a, Kudüs'e, Halilurrahman'a, Mısır'a, Hicaz'a, Trablus'a, İstanbul'a gitti.

Menkıbeye göre annesi **Nablûsî**'ye hamile iken babası **İsmail** İstanbul'da bulunuyordu. Bu sırada Şam'da **Şeyh Mahmûd** isminde iyi hal sahibi bir zât vardı. Bu zât, **Nablûsî**'nin annesine bir miktar gümüş hediye etti ve bir oğlan dünyaya getireceğini müjdeledi. Bebeğe **Abdülganî** isminin verilmesini tavsiye etti. Sebebini soranlara: *"Çünkü o, Allah Teâlâ'nın ihsan ve kerem sıfatına mazhar olacaktır"* dedi.

Abdülganî Nablûsî, çeşitli alanlarda 180'den fazla eser vermiş olan bir Hanefî-Osmanlı âlimi ve mutasavvıfıdır.

Nablûsî gezdiği yerleri, ziyaret ettiği türbe ve yatırları, bu zâtlar hakkında söylenen menkıbeleri anlatan bir tür seyahatnâmeler yazmıştır; bu eserlerde toplumun sosyal durumundan çok tasavvufî fikirlerini ve hallerini anlatmıştır.

Ünlü mutasavvıfların eserlerine yazdığı şerh ve hâşiyelerde ve bazı telif eserlerinde tasavvuf konusundaki fikirlerini dile getirmiş, Mevlevî dervişlerini ve semaı savunmuştur. *Nefehatü'l-Ezhât* isimli manzum eserinde Hz. Peygamber'i övmüş, tütün içmenin mübah olduğuna dair bir risâle yazmıştır (*es-Sulhu Beyne'l-İhvân fî Hükmi İbâheti Şürbi'd-Duhân*). **Birgivî**'nin *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*'sine bir şerh yazmıştı. Rüya yorumlarını konu alan *Ta'siru'l-Enâm* isimli eser çok meşhur olup defalarca yayımlanmıştır.

İbn Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem*'ini ve **İbn Fârız**'ın *Divân*'ını şerheden **Nablûsî**, benimsediği vahdet-i vücud düşüncesini anlatan bir risâle yazmıştır. Eski şiir geleneğine bağlı kalmakla beraber halk tipi şiirler (muvaşşahlar) da yazmıştır.

KAYNAKLAR: Abdülganî Nablûsî, *es-Sulhu Beyne'l-İhvân fî Hükmi İbâheti Şürbü'd-Duhân;* a.mlf., *Divânü'l-Hakîka*, Bulak 1270; Brockelmann, *GAL*, II, 345.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

İSMAİL FAKÎRULLAH TİLLOVÎ (R.H)
(ö. 1147/1734)

Tillo, Siirt'e bağlı bir kasabadır. **İsmail Fakîrullah Efendi**, 1656 (h. 1067) senesinde bu kasabada dünyaya geldi.

Dedesi **Molla Abdülcemâl**, Peygamberimizin amcası **Hz. Abbas**'ın torunlarındandır. Bu zât fıkıh, gramer gibi zâhirî ilimlerde pek derindi. Oğlu **Molla Kâsım**'ı yetiştirerek âlim olmasına vesile oldu. **Kâsım** da babasının yerine geçerek talebe yetiştirmeye başladı. 1656 yılında Receb ayının ilk Cuma gecesi (ki Regaib Gecesi'ne tesadüf etmektedir) **İsmail** dünyaya geldi. Annesi ona Besmelesiz süt emzirmemiş, yemek yedirmemiştir. Babası **Molla Kâsım**, henüz çocuk yaşta **İsmail**'i dinî ilimlerle tanıştırdı. **İsmail** 24 yaşına geldiğinde zâhirî ve bâtınî ilimlerde hatırı sayılır derin bir âlim ve mutasavvıf olmuştu.

Sefîne-i Evliyâ müellifi **Hüseyin Vassâf** anlatıyor:

*"Müşarün ileyh (**İsmail Fakîrullah**) Şafiî mezhebine bağlı Arap asıllı, kadri yüce muhterem bir insandır. Büyük dedesi **Molla Ali** adlı zât, 910 h.(1504) tarihinde Siirt civarında Tillo isimli köye hicret edip yerleşmiştir. Mahdumu **Molla Abdülcemâl**, onun da mahdumu **Molla Kâsım** olup 1067 (1657) Receb'inin ilk Cuma gecesi **Şeyh Fakîrullah** onun sulbünden dünyaya gelmiştir.*

***İsmail Fakîrullah**'ın tahsili pederindendir. İmâmet, hitâbet ve zirâat ile meşgul olmuştur. Beş evlâdı dünyaya gelmiştir. Merhum **İbrahim Hakkı**, 'Marifetnâme' adlı eserinde müşarün ileyh'in terceme-i hâlini mükemmelen yazmıştır.*

*48 yaşında iken Haremeyn-i Muhteremeyn'i ziyâretten dönünce cezbeye dûçar olup sekiz sene halktan uzlet etmiştir. Sonra yine meşgûl-i irşâd olup, şöhretleri afak gir olduğunu beyân sadedinde **İbrahim Hakkı** hazretleri, onun hakkında şöyle buyurmuşlardır:*

'Şeyhim, tarîkat-ı Muhammediyye'de imam idi. Alâmât-ı mürşid-i kâmil onda tamam idi. Tevfîk onun refîki; vasat hâlet onun tarîki; üns onun nedîmi; bast ise nesîmi idi. Hikmet, müştri; fikir vezîri; sıdk rü'yeti; hilm sanatı idi. Mükâşefe gıdası;

müşâhede şifâsı idi. Âdâb-ı şerîat onun zâhiri ve etvâr-ı tarîkat onun sırr-ı tâhiri idi.'

Onun devrinde ***Sultan Mahmûd*** *Hân-ı Evvel ile sâir ekâbir, Hz. Şeyh'ten hayır dua talep etmişlerdir. Ömürleri seksene varınca 1147 (1734) senesi Şevval ayında Cuma Gecesi rûh-ı pürfütûhları âlem-i illiyyine uçmuştur."*

Şeyh İsmail Fakîrullah Efendi, helâl yemeye özen gösteren bir insandı. Tarlasını abdestli eker, biçer, hasadını kaldırır, öşürünü verdikten sonra un haline getirmek için de el değirmeninde bizzat kendisi çalışırdı. Öğüttüğü undan hamur yoğurup ekmek yapar, böylece yiyeceklerine hiç şüphe karışmamasına dikkat ederdi. Üzüm bağının işlerini dahi kendisi görür, olgunlaşan üzümleri hayvanların hakkı geçer korkusuyla bizzat kendi sırtında taşırdı. Yiyecek olarak taze veya kuru üzümle yetinirdi. Yazkış her Cuma günü, gusül abdesti almayı hiç aksatmazdı.

İbrahim Hakkı Erzurûmî, **İsmail Tillovî**'yi şöyle anlatıyor:

"Mevlâsıyla huzuru daim idi. Kendine zikir, fikir ve ibadeti âdet etmişti. Onlar, ona kuvvet ve cân olup iman, lezzetine yetmiştir. Yaşı kırk oluncaya kadar bu minvâl üzere gitmiştir. Kırkıncı sene latîf mizâcı bozulup kırk gün yemeden, içmeden ve konuşmadan kesilip kendisinden habersiz yatmıştır. Kırkıncı gün o mübârek gözünü açıp bir tas su ve ekşi nar isteyerek ekmek ile gıdasını aldı. Ondan iyileşme ile mizâcı sıhhat bulup her yemeğe iştiha duyarak yemesi normale döndü. Sözü edilen minvâl üzere 48 yaşına dek haccını eda edip ilim ve fazîletle âbâ ve ecdâdının yerlerini almışlardır. Beş evlâdı vucûda gelerek dördü yaşamış, biri bebek iken vefat etmiştir. Evlâdının en büyüğü ***Şeyh Abdülkâdir****'dir ki o, ilim ve fazîlette misli nadirdir. Ortancası* ***Molla Abdullah****'tır ki o, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmıştır. Küçüğü* ***Hacı Sâlih****'dir ki o, hem ârif hem de sâlihtir.* ***Hafsa*** *namında herkesten şefkatli olan kerîmesine ziyâde sevgi beslemiştir.*

Büyük oğlu ***Abdülkâdir Efendi****, kendisinden sonra kutbiyet makamına ulaşmıştır."*

Şeyh İsmail Fakîrullah'ın Şemaili

Erzurumlu İbrahim Hakkı, şeyhi **Tillovî**'yi anlatmaya devam ediyor:

"Uzuvları, Hakîm olan Allah'ın eseriyle en güzel biçim üzere idi. Boyu ne çok uzun ne çok kısa idi. Latîf, mûtedil idi. Başı büyük, saçı abîr idi. Alnı güzel, alın çizgileri uzun idi. Kulağı mûtedil ve güzel, kaşları kavisli ve ayrık; araları kırışıksız idi. Mütebessim yüzü nurlu ve esmer idi. Burnu mûtedil ve ince idi. Ağzı orta büyüklükte, dudakları ince idi. Sesi burundan gelmez, konuşması açık, dili fasih, kelâmı sahih idi. Kokusu güzel, dişleri beyaz ve sağlam, mübârek sakalı tamam ve ak idi. Boyun ve omuzları latîf, kol ve elleri zarif idi. Avucu yumuşak, latîf parmakları uzun ve geriye eğilimi rahat idi. Karnı hafif ve bütün cismi nahif idi. Ayak parmakları uzundu.

Şeyh'in Günlük İbadetleri

*Günlük ibadeti, havassa mahsus olan orta halde idi. Bütün âdeti, her işte Hüda'nın habibi **Muhammed** (s.a.v.)'e uymaktı. Zira o aziz, önce murâkabe ve fenâ sayılan uykusundan her seher vaktinde uyanıp döşeğinden kalkardı. Daha sonra; 'Ölümümüzden sonra bizi dirilten ve ruhlarımızı geri veren, diriliş ve haşrin kendisine doğru olduğu Allah'a hamdolsun. Elbette şehâdet ederim ki, Allah'dan başka ilâh yoktur ve şehâdet ederim ki, **Muhammed** O'nun kulu ve resûlüdür.' deyip, abdest alır ve teheccüd namazını itina ile kılardı. Sonra seccâde üzerinde Kıble'ye karşı oturup, dua ve istiğfar ile Gaffâr olan Allah'a münâcât edip seherleri ihyâ ile sabaha dek dinlenirdi. Bundan sonra; 'Sabaha ulaştık, sabahın melîki tek ve Kahhâr olan Allah'dır. Rab olarak Allah'a, din olarak İslâm'a, peygamber olarak **Muhammed**'e, kıble olarak Kâbe'ye, imam olarak **Muhammed**'e, kardeş olarak mü'minlere razı olduk. Yüce ve büyük Allah'dan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.' deyip, sabah olunca Şafiî mezhebine göre vaktinde, kendi hücresinde kerpiç kadar bir taş üzerinde sesli olarak ezan okuyup, şu duayı yapardı:*

*'Ey Rabbim! Bu kemâle ermiş davetin ve kılınmakta olan namazın Rabbi! Efendimiz **Muhammed**'e vesîle, fazîlet ve yüksek derece ver. Onu vâdettiğin Makam-ı Mahmûd'a gönder. Elbette sen sözünden dönmezsin.' Sonra sabahın sünnetini kılıp, yüz kere; 'Sübhanallah ve bihamdiki ve sübhanallâhil-azîm.'diyerek namazın farzına geçer, evlâdıyla tam edâ ederlerdi. Selam verdikten sonra; 'Allahım, verdiğini engelleyecek yoktur. Menettiğini de verecek yoktur. Kazânı reddedecek yoktur. Soy-sopla senden fayda umulmaz. Sübhanallâhi vallâhü ekber. Velâ havle velâ kuvvete*

illâ billâhi'l-aliyyil-azîm.' diyerek Ayete'l-Kürsî okur. Tesbih, hamd ve tekbirleri sağ elinin parmak mafsallarıyla otuzüçer adedini tamam ederdi. Bundan sonra; 'Lâ ilâhe illâllahu vahdehü lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît. Biyedihi'l-hayr ve hüve alâ küllî şeyin kadîr' deyip, duasının evvelinde ve sonunda Hz. Peygamber'e salât ü selâm ederdi. Duadan sonra on kere 'Lâ ilâhe illâllah' onuncuda 'Muhammedun-Rasûlullah' deyip Fatiha ile encâm ederdi.

Abdestini misvak ve dualarıyla alıp namazını huşû ve hudû ile kılıp duayı hulûs ile edip üstadını, akraba ve etbaını, hayır dua ile vasiyet eden dostlarını anıp beş vakit namazda bu nizâmı iltizâm ederdi.

Daha sonra işrâk namazını kılar ve bir müddet aile efrâdıyla hoş sohbet ederdi. Kendi el yazısı olan 'Mushâf-ı Şerîf'le dört beş cüz okur, ardından da duha namazını (kuşluk namazı) kılardı. Bunu müteakip irşâd kapısını açar, öğleye dek ziyaretine gelmiş mü'minlere hak yolu anlatır ve kendilerine dua ederdi. O, her zaman fakirlere iyilikte bulunur, garipleri doyurur, âşıkları dîdarıyla mesrûr, ârifleri hikmetli sözleri ile mest ederdi. Öğle vakti girince tekrar aynı taş üzerinden öğle ezanını okur ve meclisindeki cemaatle namazını edâ ederdi. Tekrar ziyaretçileriyle sohbete dalardı. Cemaatle ikindi namazını da kıldıktan sonra ziyaret kapısını kapatır güneş batıncaya kadar Mevlâ'ya yönelerek zikriyle me'nus olurdu. Akşam olunca; 'Akşama ulaştık. Akşamın sahibi tek ve Kahhâr olan Allah'dır. Allahım, bu gecenin ve içindekilerin şerrinden sana sığınırım. Bundan sonraki şerlerden de sana sığınırım...Şeytanların alaylarından sana sığınırım. Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm' deyip, akşam namazını acele kılmaya özen gösterirdi. Oruçlu ise su ile iftar edip; 'Allahım! Senin için oruç tuttum. Sana inandım. Sana tevekkül ettim. Senin rızkın üzere iftar ettim.' diyerek dua ederdi.

Akşamdan sonra evvâbin namazını kılar, daha sonra Fetih Sûresi'ni okuyup evlâdıyla yer üzerinde oturur, bezden sofra üstünde ağaç tabak içinde âdâb ve Sünnet'e uyarak yemeğini yerdi. Yemekten sonra; 'Allahım! Bizi doyurduğun gibi bütün açları da doyur!' derdi. Daha sonra sağ elinin baş parmağını sofra üzerine koyup öperek iki elini kaldırıp şu duayı yapardı: 'Çok temiz ve mübârek hamd, Allah içindir. Bu bitmez, terkedilmez ve kendisinden istiğfâr edilmez bir hamddir. Hamd, bizi yediren giydiren, içi-

ren, müslümanlardan kılan ve bize hidâyet nasib eden Allah'a mahsustur.'

Daha sonra abdestini tazeler ve aile efrâdıyla yatsı namazını kılardı. Tesbihattan sonra sünnetleri kılar Mülk Sûresi'ni okur, Cuma gecesi ise o hafta içinde okuduğu hatmenin hatim duasını okur, sevabını Rasûlullah'ın mübârek ruhuna ithâf ederdi.

Böylece günlük ibadetlerini tamamlayan ***Şeyh Fakîrullah****, kıbleye doğru serili yatağına oturur, birer Fatiha, Ayete'l-Kürsî, üç İhlâs, Felâk ve Nâs sûrelerini okuyarak bedenine üfler, iki avucunu mübârek vücûduna sürerdi. Daha sonra yatağına uzanır, sağ yanı üzerine kıbleye müteveccih veya sırtüstü yatıp uyurdu. Uyumadan önce şu duayı okurdu:*

'Rabbim! Yanımı senin isminle yatağıma koydum. Günahımı bağışla! Nefsimi sana havâle ettim, onu tutarsan bağışla! Onu gönderirsen sâlih kullarını koruduğun ile koru onu! Allahım! Sana olan sevgimle beni uyanık tut! Beni, sana lâyık en güzel amellerde kullan. Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden abdûhü ve rasûlüh.'

İsmail Fakîrullah Efendi'nin Âdetleri

Fakîrullah Efendi*'nin âdetleri, Hakk'ın âdetleri idi. Rab Teâlâ'nın emrine uymak, bütün mahlûkâta yumuşak ve saygılı olmaktı. Çünkü nezdinde Hak Teâlâ'nın ism-i şerîfi anıldığında hemen hürmet edip 'Celle Şânühü' derdi. Hz. Peygamber'in ism-i şerîfi anıldığında 'Aleyhisselâm' derdi. Ashâb-ı Kirâm'dan biri anıldığında 'Radiyallahu Teâlâ anh' derdi. İslâm sultanına adalet ve insaflı muamele etmekle, düşman üzerine fırsat ve yardım bulmakla dua ederdi. Evlâdına din ilmi öğretip akrabasının sıla-i rahmini edâ ederdi. Komşularını gözetir, muhabbet ve neşe ile onların ihtiyaçlarını görürdü. Ziyaretine gelen ve gelmeyen ahbâbına sevgi besleyip onların kusurlarına bakmazdı.*

Ziyaretine gelen emirlere ve vezirlere karşı ayağa kalkmazdı. Onun madeni hayâ idi. Gülmesi gelince sadece tebessüm ederdi. Sorana cevap verir, diğer zamanlarda konuşmazdı. Hücrenin ortasına serilmiş olan siyah seccâde üzerinde kıbleye yönelerek diz çöküp otururdu. Ne halktan birine yaslanır, ne duvara yaslanırdı. Ona adak, hediye altın veya gümüş getirseler kabul ederdi. Lâkin eline almayıp seccâdenin altına koyulmasını emrederdi. Sonra büyük oğlu onları alıp evinin masraflarına harcardı. Sair türlü he-

diyeleri kendi eliyle ehil ve evlâdı arasında taksim eder, meyve ve yiyecek gibi hediyeleri meclisinde nâzır bulunan ahbâb ve ziyaretçilere dağıtıp kendi de yerdi.

O, bir gün ve gecede çeyrek ekmek ancak yerdi. Beş-altı günde ancak bir kâse su içebilirdi. Çoğu vakitlerinde vecd halindeydi. Bütün bid'atlerden çekinirdi. Sünnetleri terketmezdi. Beş vakit namazını kendi hücresinde ezan ve cemaatle edâ ederdi. Cuma günleri gusledip elbisesini değiştirir, camiye giderdi. İşrâk, kuşluk, evvâbin ve teheccüd namazlarını daima kılardı. Pazartesi ve Perşembe günleri hep oruçlu olurdu. Her Cuma, namazdan önce mutlaka Kehf Sûresi'ni okurdu. Bütün söz, fiil, ahlâk ve tavırlarında Hazret-i Habîb-i Hüdâ (Hz. Peygamber)'ya uyardı. Âdet, ibadet ve itikatlar ile onun izinden giderdi. Hatta bu zaif ***Hakkı (İbrahim Hakkı Erzurûmî*** *hazretleri), o fâzıl ve kâmilden 'Mesâbih Kitabı'nı sekiz ay zarfında ona murâkıb olmuştum. Herhalde bütün hareket ve sükûnetlerini o Kitab-ı Şerîf'e uygun bulmuştum. Velhasıl o bir âlim, âmil, fâzıl ve kâmil idi. Dünyadan yüz çevirmiş ve Mevlâ'ya dönmüş idi.*

Hz. Şeyh'in elbisesi dahi Sünnet üzere yapılmıştı. Zira onun elbisesi kaba kumaştan, beyaz, siyah, yeşil, kısa ve yamalı idi. Önce başına ak bezden iki adet takke, üzerine de bir küçük beyaz imâme sarardı. Ak bezden iç gömlek (atlet gibi) giyip onlarda bile tam bir temizlik ararda. Cübbesinin yeni dirseğinde, eteği dizinde idi. Rengi de zümrüt gibi idi. Elbiseleri ikişer kat olup bu minvâl üzere idi. İnce şaldan ve kolsuz bol iki abası vardı. Her namazı onlarla kılardı. Yaz için olan abası ak, kış için olanı siyah idi. Beyaz iplik çorabının üzerine giydiği sarımsı mest ve pabucu iki kat giyerdi. Siyah bezden iki seccâdesi vardı. Yeşil kaba bezden onlara astar dikilmiş idi. Birini hücresinin ortasında ince bir örtü üzerinde açıp daima onun üzerinde otururdu. Diğerini Cuma namazı için hazırlamıştı. Cuma günü caminin doğu tarafında bunun üzerinde ibadet ederdi. İki haftada bir kere traş olmak onun âdetiydi. Bu iş için üç ustura, bir makas, bir kayış, bir bileyi, bir peşkiri küçük sandık içinde bulunurdu. Bu küçük sandığı, evlâdı mesâbesinde sevdiği babam bulup ona hediye etmişti. Bundan sonra ondan bu yetime, o sandık miras kalmıştı.

Sakalını taramak için iki tarağı ve tırnak kesmek için bir bıçağı vardı. 'Temizlik imandandır' deyip her işinde temizlik ararda. Onun merakı zînet değildi. Hatta gümüş yüzüğünü bile parmağı-

na takmazdı. Gümüş mührü Yemen'den gelmiş olup badem şeklindeydi. Nakşı, 'Bende-i Hayy ***İsmail b. Kâsım****' idi. Zemzemli bezden kefeni, sair buhur ve levâzımıyla hazır ve bir sandıkta mahfûz idi. Zira ki her demde vefatı düşünürdü. Bir sandıkta diğer elbiselerini saklardı. Abdest ve gusül için ak topraktan dört ibrik var idi. Baba ve atalarından kalan kitapları beşyüzden çok idi. Ama hücresinde kendi hüsn-i hattıyla kıraat-ı aşeresi, işaretiyle bir mushâf-ı şerîf ve yine kendi hattıyla iki cilt 'Meâlim-i Tenzîl Tefsir'i, bir cilt 'Mesâbih-i Şerîf' ve büyük dedesi* ***Molla Ali*** *hattıyla dört cilt 'Kâmûs-ı Ekber', bir cilt 'Kitâb-ı Şifâ-i Şerîf' ve bir 'Sirâtü'l-İslâm' bulunurdu. Harem avlusundan hücre avlusuna bir kapı vardır ki, ehli ve evlâdı ancak bu kapıdan onun yanına gelirlerdi. Hücresi dörtgen bir kubbedir ki, iki hasır ve iki kilim ile döşenirdi. Yaz günlerinde hücresi ziyaret olunurdu. Avlunun önünde bizzat kendi eliyle diktiği tatlı meyve veren bir nar ağacı vardı."*

Şimdi **İbrahim Hakkı**'nın hocası hakkında söylediği beyitlere gelelim:

Sen ayn-ı ayânımsın
Varlığımdasın ey Ruhî
Hatta rûh-ı revânımsın
Yârımdasın ey Ruhî

Sen baht-ı saidimsin
Hem vâd-i vaidimsin
Hatta ömr-i mezidimsin
Kârımdasın ey Ruhî

Sen cân ve cihânımsın
Hem emn ve emânımsın
Hatta genc-i nihânımsın
Vârımdasın ey Ruhî

Sen râhat-ı ruhumsun
Hem feth-i fütûhumsun
Bel câm-ı sabuhumsun
Gârımdasın ey Ruhî

Sen kadr u berâtımsın
Hem âb-ı hayâtımsın
Bel ayn-ı necâtımsın
Yârımdasın ey Ruhî

Sen zevk-i huzûrumsun
Hem hüzn ü sürûrumsun
Hatta gözdeki nûrumsun
Nûrımdasın ey Ruhî

Hakkı dedi Dervişim
Feryâdına dil-rîsim
İmdâdına bîhîşim
Cânımdasın ey Ruhî

* * *

Cân u dilde hâne kıldım âkıbet
Gönlümü vîrâne kıldın âkıbet

Ol cünûn zincirini tahrîk edip
Sen beni dîvâne kıldın âkıbet

Aşk-ı bîpervâya mahrem eyledin
Akıldan bîgâne kıldın âkıbet

Cümleden kateyledin gönlümü
Vâsıl-ı cânâna kıldın âkıbet

Hamr-ı vahdetten içürdin tab'ıma
Ruhûmu peymâne kıldın âkıbet

Sâkî-i gülzâr-ı cansın dem bedem
Gönlümü meyhâne kıldın âkıbet

Ey Fakîrullah bu Hakkı bendeni
Âşık-ı ferzâne kıldın âkıbet

* * *

Can dimağı dem bedem bir bûyi canân oldu hoş
Ka'r-ı bahr-ı lemyezel emvâcı ihsân oldu hoş

Cümleye sırr-ı maiyetle çün aşk olmuş refîk
Zerrelerden daim ol hurşîd rahşân oldu hoş

Halktan "Ahbebtü en û'refe" çün olmuş kasd-ı yar
Bu zuhûrât-ı ferâvân içre seyrân oldu hoş

Çîn-i zulf-i aşktan bir halka açtı çün sabâ
Lem'a-yı hüsn-i rûhu sem-i şebistan oldu hoş

Zülfü sevdasında rencûn olmuş iken şükür kim
Cân yüzün gördü gönülden şâd u handan oldu hoş

Cümle zerrât-ı cihâna aşktır sâri müdâm
Ol sebebden her güle bülbül semahan oldu hoş

Çûn haremden kalbe kıldı bir nazar sultan-ı aşk
Cân-ı âşık mahrem-i esrâr-ı sultan oldu hoş

Aşk bîperde zuhûr etti cû dilden uşşaka
Mest olup doldu derunu, bahr-ı irfân oldu hoş

Hakkı, bil her mazhârın bir rütbesi var hıfz kıl
Sanma kim hep mazhâr-ı aşk oldu yeksân oldu hoş

* * *

Acep aşk ü acep aşk ü ne deryadır ilâhî
Güzeldir ne güzeldir ne rânadır ilâhî

Acep bâde-i hamra acep hüsn-i dilâra
Acep bahr-ı musaffa ne ma'nâdır ilâhî

Acep nefh ü acep sûr acep nâr ü acep nûr
Acep nâzır ü manzûr ne zîbâdır ilâhî

Acep sûr ü acep vecd ü acep zevk
Bizi hüsne eder zevk acep ne kavgadır ilâhî

Acep sîne acep sîne seyl ü acep zülf ü acep leyl
Acep aşk ü acep meyl ne sevdâdır ilâhî

Acep mah ü acep şah odur her dile hemrâh
Acep ârif acep ağah ü ne dânâdır ilâhî

Acep Hakkı acep şeyh acep ruh ü acep zeyn
Acep aşk ü acep ayn ne âladır ilâhî

Fakîriyye Tarîkatı'nda Âdâb ve Usûle Dair

Fakîrullah hazretlerinin tarîkatı, Kadiriyye Tarîkatı'na benzemekle birlikte *"Üveysiyye-i Fakîriyye"* diye tarif olunan bir tarîkattır.

Kendi dilinden bu tarîkatın gayesi; *"Kula Allah'ı tanıtmak, sevdirmek ve onu huzuruna cezbetmektir."*

Şöyle diyor:

"Kul; aklı, şuuru ve irâde-i cüz'iyyesi ile Allah'ı tanımak ister. Cenâb-ı Allah da bunu kabul eder, ister ve nûrunu o sevgili kulunun kalbine yerleştirir ki, kendini o nurla bulsun. Allah'ı tanıyan ve ona ortak koşmayanlar, azâbından kurtulacaklardır. O'nu hulûs-i kalb ile arayanlar, ergeç bulacaklardır...Allah'ı tanımak, iki cihan saâdetine; onu sevmek, gözün ferah ve surûruna vesiledir...Allah'ı sevmek, onu tanımanın meyvesidir...Kul; Allah'ı tanımak, ona itaat etmekle yücelir. O'nu tanımamak, emirlerine uymamak esârettir. Allah'ı seven, O'nu her şeye tercih eder. Mâsivâyı terkeden, Cenâb-ı Allah'la hoş vakit bulur...

*Allah Teâlâ'yı seven, Kur'ân-ı Kerîm okumasını da sever. Kur'ân tilâveti insan ruhunun gıdasıdır...Allah'ı seven, Kur'ân'ın hükümleriyle amel eder. Allah'ı seven, Habîbullah **Muhammed**'e (s.a.v.) ittibâ eder.,Habîbullah'ı seven, Sünnet-i Seniyye'siyle amel*

eder, hadîs-i şerîfleri okur."

Bu gayeye ulaşmanın şartları:

1) Allah'ın kitabına, Hz. Rasûlullah'ın sünnetine uyarak iman ve itikadı tashih etmek ve özellikle namazı âdâb ve erkânıyla edâ etmek...

Fakîrullah şöyle diyor:

"Muhammedî şerîat, yaradılış ağacının semeresidir. Ona uymak saâdettir. Onun dairesinden çıkmamaya çalış..."

2) Dünya lezzetlerinin sevgisini terketmek...**Fakîrullah**'ın nazarında dünya, Allah'ı tanımaktan ve O'nu sevmekten alıkoydukça çirkindir. Bunu şöyle açıklıyor:

"Dünya, çocukların oyuncağıdır. Dünya, hayaldir. Dünya malı, geçici gölgeye benzer...Dünya, bâtıl ve asılsız rüyâ gibidir. Bekâ yalnız Allah'ındır. Dünya mahdut, âhiret hayatı dâimdir. Dünya malı, onu arzu eden ve isteyenin sırtında yük ve belâdır."

3) Mâsivâyı unutup kalben Mevlâ'ya teveccüh etmek... **Fakîrullah** hazretleri, marifet-i ilâhiyye için bir diğer şartın da Mevlâ'ya tam teveccüh olduğunu söylüyor:

"Mâsivâdan sarf-ı nazar kılarak Allah'a teveccüh kıl, O'na yönel...Sıdk-ı Cenâb-ı Allah'ı tanımak istersen O'na tam teveccüh et! O'na yakın olman, kendi benliğinden uzak olman demektir...Benliğinden ayrıl. O'nu kalbinde bulacak, böylece kendi benliğinden geçmiş, O'nun ünsiyle mesûd kalmış olacaksın. Allah'ı tanıyıp sevmek için asıl olan kalbdir. Kalb sultan, tevhîd onun tahtı, hilm ise tâcıdır. Kalb, geçici hislerin kervansarayıdır, onu koru!"

4) Mürşide teslim olmak... **Fakîrullah** hazretleri, bu meâlde olmak üzere **İbrahim Hakkı**'ya şöyle demiştir:

"Senin bizden başkasına meylin oldukça nazarımız altında terbiyeye yaramazsın. Kendi benliğini bıraktığın anda nazarımıza alınmaya hak kazanırsın. Allah'ın marifeti, ârif olan mürşid-i kâmilin gönlünde güneş gibidir. Bu güneş doğdu mu, huzurundan istifâde etmek isteyenleri ilâhî nuruyla tasvir eder..."

Tarîkata İntisâb Ederken Riayet Edilen Adâb ve Usûl

Önce istiğfar edilmeli ve şu ilkelere dikkat edilmelidir:

1) Helâl rızık, az yiyip içmek: **Fakîrullah** hazretleri, riyâzet

hakkında şöyle diyor: *"Allah'ı seven için riyâzet bir âdettir. Yemek ve içmeyi azaltmak, sıhhat ve rahattır."* Bunun yanında kazanılan ekmeğin haramdan uzak ve helâl olmasına itina göstererek şöyle diyor: *"Yediğimiz şu ekmeğin aslı, elimle toplayıp sattığım helâl mazıdır."*

2) Az uyumak: Pîrimiz **Fakîrullah**, kendi seyr u sülûk hâletinin bidâyetini şöyle anlatıyor:

"Bu hâletimin bidâyetinde yatmaz, geceleri ihyâ eder, fecr-i sâdıkın nasıl sökün edeceğini tâat ve tefekkürle temâşâ ederdim."

"Uykuyu azaltmak, huzur ve sürûr kazandırır. Geceler, Allah'ı sevenlerin gündüzü, âşıkların nâmahremidir."

3) Az konuşmak: Bunun hikmetini ol gönül tabibinden dinleyelim:

"Sükût, güzel bir haslettir, ilâhî hikmetin kaynağıdır. Dilin sükûtu, kalbin sükûtuna yardımcıdır. Kalbin sükûtu ise Cenâb-ı Allah'ın marifetini gerektirir."

"İnsanoğlunun selâmeti, dilini faydasız şeyler konuşmaktan korumasındadır."

"Sır, ayrılmaz bir dost...Onu gizlemek gerekir."

"Doğruyu konuş! Kalbî hâletlerin dille ifşâsı, hüsrâna ve hâlin noksanlığına sebeptir."

4. Uzlet-i enam: Halkı bazen terkedip kendini tamamen Hakk'a vermek... **Fakîrullah** şöyle diyor:

"Rahat uzlette, selâmet yalnızlıktadır. İnsanlar her an sâliki hâlet-i rûhiyesinden ve amelinden alıkoyar."

"Her an Allah'ın huzurunda olmaya çalış. Artık senin mâsivâyla işin kalmamıştır."

"Bizim insanlarla muâmelemiz, kâinata iltifatımız kalmadı."

"Şu kâinatta hiç yaratık yokmuş gibi Allah'la beraber olmaya çalış!"

"Sen bu varlık âleminde, Allah ile yaratıklar arasındasın. Gönlünü onlara bağlasan cefâ, Allah'a bağlasan hizmet ederler."

"Yaratıkları terk et ve kalbinin hücresine yapayalnız gir."

"Sırrının yalnızlığında hakikî mûnisini ve dostunu bulacaksın... Ama kendi nefsinle ünsiyet bulursan, Allah'tan ayrılık hasreti çekeceksin. Nefsini unutsan onunla ünsiyet peydâ edersin."

Lâkin bu mânevî uzlet tedavisinin şifası neticesinde benliğin kaybolması üzerine, halkın arasına girip irşada başlanmalıdır. Şöyle diyor **Fakîrullah Efendi:**

"İnsanlarla da benliğin yokmuş gibi ol! Böylece yaratıklardan geçmiş, tevhîdin has mertebesine ulaşmış olursun. Ayrıca ulvî adâlet hasletini elde ederek bâkî billâh olursun."

5) Fikr-i tâm: Sâlik, kâinatta her an cereyan eden bütün olaylara ibret ve tefekkür gözüyle bakmalıdır. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın ulvî sanatlarını tefekkür etmek, O'nun marifetine vesiledir. Bir ayet-i kerimede: *"Yer ve göklerin yaratılışı hususunda tefekkür ederler."* buyurmasıyla, Rabbimiz mütefekkir kullarını medhediyor. Pîrimiz **Fakîrullah**, halifesi **İbrahim Hakkı**'ya şöyle sesleniyor:

"Noksansız, gerçek fikir ve tefekkür, evliyâ-i kirâmın âdetidir. Senin bir anlık benliğinin mevcûdiyetini yok bilmen, onun mevcûdiyetini isbat etmek üzere yaptığın bir yıllık ibadetten daha hayırlıdır."

6) Zikr-i müdâm (Bitmeyen, sürekli yenilenen daimi zikir): **İsmail Fakîrullah** hazretleri, bu konuda şöyle buyuruyor:

"Zikrin hakîkat ve mâhiyeti Mevlâ'dan gayrını unutmaktır. Çünkü cümle mâsivâyı unuttuğun takdirde onunla bâkî olursun".

"Ruhların gıdası zikr-i müdâmdır."

"Zikrin en fazîletlisi, kelime-i tevhîddir. Allah'ın ismini tekrar ile zikretmek, O'nun ulvî sevgisini arttırır. Yalnız Cenâb-ı Allah'ı zikredeni, Cenâb-ı Allah da yüce nezdinde rahmetle anar ve onu sever. Her gün sessizce kelime-i tevhîdi beşyüz sefer, Allah lafz-ı celâlini zevki yettiği kadar zikreden, evliyânın yoluna sülûk etmiştir."

KAYNAKLAR: İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Marifetnâme*, (Latin harfleriyle neşir: Fuad Başar) İstanbul 1984, s. 646-670; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, c. 2, s. 150-153; *Tezkiretü'l-Ahbâb*, s. 3-60; M. Nureddin Sancar, *Tillo Evliyâları*, İstanbul 1993, s. 17-78.

SAİD AYKUT

ENİS RECEB DEDE (R.H) (ö. 1147/1734)

Edirne'de doğdu. Asıl adı **Receb**'dir. Doğum tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Seksen yaşını biraz geçtikten sonra vefat ettiğine göre 1645-1650'li yıllarda doğmuş olması muhtemeldir. Gülşeniyye Tarîkatı'na bağlı **Derviş Halil**'in oğludur. Küçük yaşında **İbrahim** adında bir mücellidin yanında çıraklık yaptı. Daha sonra okumak için İstanbul'a geldi. Bir müddet tahsilden sonra tekrar memleketi olan Edirne'ye döndü. Mevlevî şeyhlerinden şair **Neşâtî**'ye (**Ahmed Dede**, ö. 1085/1674) intisâb ederek ondan her konuda istifade etti. Daha sonra tekrar İstanbul'a gelerek Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi **Karî Ahmed Dede**'ye (ö. 1078/1667) intisâb etti. Aynı mevlevîhânenin *Mesnevî* okuyucusu oldu. Şeyhinin vefatı üzerine Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığına geçti. Edirne Murâdiye şeyhi **Neşâtî**'nin vefatı üzerine oraya şeyh olarak tayin edildi (1085/1674). Altmış sene civarında şeyhlik yapmıştır. Kaynakların belirttiğine göre mevlevî şeyhleri içinde en uzun ömürlü ve en çok müridi bulunan şeyhlerden biridir. Şeyhliği sırasında beş padişah ve yirmi tane de sadrazam değişmiştir. Padişah ve vezirlerin saygı ve sevgilerini kazanmış ve zaman zaman da onlara etki etmiştir. Nitekim **Sadrâzam Koca Ragıb Paşa** (ö. 1177/1763) ile **Şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi** (ö. 1174/1760) onun müridlerindendi.

Vefat tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kaynakların çoğu 1147 (m. 1734) tarihini ileri sürerlerken bazıları da (**Râmiz**, vr. 1^{b}; *Osmanlı Müellifleri*, I, 32) 1145'te (m. 1732) vefat ettiğini bildirmektedir. *İzâhu'l-Meknûn*'da (I, 492) vefat tarihiyle ilgili olarak gösterilen 1149 (m.1736) tarihinin neye dayanılarak verildiği ise anlaşılamamıştır. **Galatalı Hâfız**:

"Kürsî-i cennetde Mevlânâ Enîs ola celîs" ve **Seyyid Vehbî**: *"Pîr Molla Celâl'e rûh-ı Enîs/ Leb-i cûy-ı Receb'de ola celîs"* mısralarını vefatına tarih düşürmüşlerdir. Mevlevî Tarîkatı kaynaklarında bazı menkıbe ve kerâmetlerinden bahsedilmektedir.

Enis Receb Dede şeyhliği kadar şairliği ile de tanınmıştır. Bir kısmı mazmunlara dayanan tasavvufî ve hakîmâne şiirler kaleme almıştır. Çoğunlukla ağdalı bir üslup yerine içten gelen

samimî bir ifade kullanmayı tercih etmiştir. Mahlâsı "*Enis*"tir.

Çeşitli kütüphanelerde (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 3571, Hâlet Efendi, nr. 693, İzmir, nr. 554; Millet Ktp., Ali Emîrî, manzum, nr. 44; TSMK, Hazine, nr. 972 yarım bir nüsha) nüshaları bulunan divanı Edirne Valisi **Ahmed İzzet Paşa**'nın yardımıyla taşbasması olarak yayımlanmıştır (Edirne 1307). 1545 civarında beyitten oluşan divanın baş tarafında şairin hayatıyla ilgili olarak **Müderrizâde Mehmed Ârif** tarafından hazırlanmış bir hal tercümesi bulunmaktadır. **Adem Ceyhan** ve **Halil Güntan, Enis Receb Dede**'nin hayatı ve divanı üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

KAYNAKLAR: Sâlim, *Tezkire*, I, 80-84; Râmiz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3873, vr. 1^{b}-2^{a}; Esrar Dede, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi İlavesi, nr. 109, vr. 5^{a}-6^{a}; Sâkıb Dede, *Sefîne-i Neflse-i Mevleviyye*, Kahire 1283, II, 222-224; *Sicill-i Osmânî*, I, 442; *Osmanlı Müellifleri*, I, 32-33; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 10-12; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1293-1296; *İzâhu'l-Meknûn*, I, 492; *TYDK*, III, 667-669; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 554; Özege, *Katalog*, I, 286; Adem Ceyhan, *Enisî Receb Dede, Hayatı, Eserleri, Divanı* (yüksek lisans tezi, 1990), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1990, tür. yer.; Halil Güntan, *Receb Enis Dede (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1990, tür. yer; *TA*, XV, 213; Hasan Aksoy, "Enis Receb Dede", *TDEA*, III, 48-49.

Doç. Dr. HASAN AKSOY

AHMED GAZZÎ (R.H) (ö. 1150/1737)

Osmanlı döneminin en tartışmalı ve en meşhur sûfilerinden biri olan **Niyazî-i Mısrî**'nin Bursa'da tanışıp yetiştirdiği ve halife tayin ettiği kişi **Ahmed Gazzî**'dir. Mürşidi **Mısrî** gibi Bursa'ya sonradan gelen **Gazzî**, Kudüs civarında bulunan Gazze'de 1054/1643 yılında dünyaya gelmiştir. Tam adı şöyledir: **Ahmed el-Gazzî b. İsa b. Müferrec Pâk b. Abdullah Paşa b. Abdulhalık Paşa b. Abdullah b. Haşim el-Hüseynî**.

Gazzîzâde Abdüllatîf (ö. 1247/1831)'in ifadesiyle deniz, her türlü ağaç ve çiçeğiyle süslenmiş bir gelin misali olan Gazze'de vezirlik yapan bir ailenin çocuğu olan **Ahmed Gazzî**, ilk tahsilinden

sonra oniki yaşında iken babasından izin alıp Mısır'a, Kahire'ye hareket etmiştir.

1065/1655 yılında Ezher'de ilim tahsiline başlayan **Gazzî**, yedi yıl boyunca tefsir, hadis ve diğer ilimlerde devrin tanınmış âlimlerinden **Ahmed Beşişî** (ö. 1096/1685)'den istifade etmiştir. Daha sonra Ezher'e hadis hocası olarak tayin olunan **Ahmed Gazzî**, Mısır'da kaldığı uzun yıllar süresince, özellikle talebelik yıllarında, babasından defalarca Gazze'ye dönme teklifi almıştır. Gerek yazılan mektuplarda gerekse gönderilen elçilere verdiği cevaplarda, anne ve babasından özür dileyerek ilim tahsili hususunda kararının kesin olduğunu kendisine o konuda ısrar edilmemesini bildirmiştir.

Ahmed Gazzî, Mısır'daki yıllarında dedelerinin o beldede hac emiri olması dolayısıyla dört defa hacca gider. 1086/1675 yılında kutsal topraklarda veda tavafını yaparken değişik vesilelerle adını duyduğu Anadolu'ya gelmeye karar verir. Ezher'e dönünce hemen bir gün içinde oradaki öğrencilerini, mesai arkadaşlarını ve dostlarını bırakarak yola çıkar.

İstanbul'a gelirken denizde hava şartları son derece kötü olduğu için geminin kamarasında Allah'a yönelerek dua ettiği esnada başında Halvetî tacı, önünde kuzu kürkü olan bir zât yanına gelerek:

*"Korkma ey **Ahmed**, selâmettir. Kehf Sûresi'ne devam et ve bizi Bursa'da bul"* der.

Gazzî, 1086/1675'de İstanbul'a gelerek bir müddet ikâmet etmiş ve Ayasofya Camii'nde hadis dersleri vermiştir.

Bursa'ya 1087/1676 tarihinde gelen **Ahmed Gazzî**, Ulu Cami civarında bir hocanın evinde misafir olmuş; zamanla dervişlerle ve meslektaşlarıyla tanışmıştır. Hatta bir gün Üçkozlar Tekkesi'ne varıp **Muhyiddîn-i Bursevî** (ö. 1090/1679) ile sohbet etmiştir. **Bursevî** kendisine:

*"**Ahmed Efendi**, sen iyi bir sütsün, eğer sana bir maya çalınsa güzel yoğurt olursun"* deyince **Gazzî**:

"Vakıa güzel buyurdunuz, benim de maksudumdur. Ama her mayayı sütüme katamam, zira maya fasit olursa bizim süt elden gider" şeklinde cevap verince **Bursevî**, *"Maksudum farazîdir"* demekle yetinir.

Ahmed Gazzî, kendisine bir mürşid ararken şehrin çeşitli medreselerinde de hocalık yaparak, şeyhi **Mısrî**'nin Bursa'ya geldiği 1103/1691 yılına kadar Ulu Cami, Molla Fenârî ve Orhan medreselerinde ders okutmuştur.

Gazzî'nin meşrebinde taassub galip olduğundan lehinde ve aleyhinde çok şeyler işittiği **Niyazî-i Mısrî**'ye de gıyabında sitem ediyordu. Hatta **Mısrî**'nin Bursa'ya geleceğini duyunca talebelerine konuyla ilgilenmemelerini tenbih etmişti. Ertesi gün her zamanki gibi sabah namazından sonra Cami-i Kebir'de dersine başladı. Dersini tamamlamak üzere iken **Mısrî**'yi karşılamaya gidenlerin zikir ve tevhid sadalarını işitince camiden dışarı çıktı ve kalabalığın arasında tahtırevana binmiş olarak bir kişinin geldiğini gördü.

Mısrî, **Gazzî**'nin bulunduğu yere gelince kendisine selam verdi. O da **Mısrî**'nin elini öptü ve Mısrî Dergâhı'na kadar birlikte gittiler. İşte ikisinin tanıştığı an kaynaklarda ittifakla belirtildiğine göre 1103/1691'dir.

Ahmed Gazzî, *Yadigâr* sahibinin ifadesiyle yağı, fitili hazırlanmış bir kandil gibi sadece bir kibrite ihtiyaç duyan bir halde olduğu için kırk günde seyr u sülûkunu tamamlayarak erbainin sonuna kadar rütbesini doldurmuş, cem'u'l-cem makamına vasıl olmuştur. Zira daha önceden kendisi zühd ve takva sahibi bir insan idi.

1104/1692 Ramazan ayının 23. gününde erbainleri tamamlanınca **Niyazî-i Mısrî**, **Gazzî**'ye halifelik görevini, öğle namazından sonra düzenlenen bir törenle cemaatın huzurunda teslim etti. **Mısrî** hilâfet görevini **Gazzî**'ye devrettikten sonra oğlu **Ali**'yi (**Çelebi Ali Efendi**, ö. 1125/1713) de terbiye etmek üzere **Ahmed Gazzî**'ye teslim etmiştir.

Gazzî'nin Mısrî Dergâhı'ndaki şeyhliği 1105/1693 tarihine kadar devam etti. Çünkü o tarihte Limni'de vefat eden **Mısrî**'nin oğlu **Çelebi Ali Efendi**'nin etrafına biriken bazı insanlar onun ağzından saraya bir mektup yazmışlar ve oradan gelen cevap üzerine **Gazzî**, dergâhtan ayrılarak Şeker Hoca Mescidi'ne, post ve kitaplarıyla birlikte taşınmıştır.

Şeker Hoca Mescidi'nde öteden beri sürdürdüğü tedris faaliyetlerine aralıksız devam ederken, dostları daha uygun bir yer bulma gayreti içindeydiler. Onun gıyabında yer ararken Duhter

Şeref Mescidi'ni tamir edip, avlusuna odalar ilâve ettiler ve **Ahmed Gazzî**'ye sundular. Duhter Şeref Mescidi'ndeki çalışmalarıyla şöhreti iyice arttı. Mescidin yakınında bir ev aldı ve evlenip oraya yerleşti.

1108/1696 yılında eşinin teklifiyle aynı mahalleden dergâh inşa etmek üzere bir bahçe satın aldı ve bina inşasına başlamadan önce şükür ifadesi olarak otuzbeş dervişiyle beraber hacca gitti.

Hac dönüşü Bursa'ya gelir gelmez inşaata başlamaları için yakınlarına emir verince süratle dergâh inşa edilip hizmete sokuldu.

Dergâhın yapıldığı 1108/1696 yılından vefat ettiği 1150/1737 yılına kadar 42 yıl şeyhlik görevini yapan **Ahmed Gazzî**, ilk iki yılın dışındaki kırk yılı inzivâ ile geçirmiştir. İnzivâ yıllarında iki defa mahkemeye çağrıldığı bilinmektedir. Bunun dışında tüm zamanını dergâhta ders, zikir ile değerlendirmiştir.

Ahmed Gazzî 6 Şevval 1150/6 Aralık 1737'de Pazartesi gecesi vefat etmiş, cenaze namazı Ulu Cami'de kılınarak dergâhtaki odasına defnedilmiştir. 1979 yılına kadar kabri defnedildiği yerde kalmış, o sene, halen Süleyman Çelebi İlkokulu olarak kullanılan bina yeniden yapılırken Pınarbaşı Mezarlığı'na nakledilmiştir. Kabrin nakledildiği yer kesin olarak tespit edilememektedir. Dergâhın hatırasını sadece sokak levhasındaki *"Ahmet Sokağı"* ifadesinden yâd edebiliyoruz.

Ahmed Gazzî'nin vefatına düşürülen tarihler:

Kutb-ı âlem hazret-i şeyh Ahmed üstad-ı kül
Terk-i ahbab eyledi ruh-ı revanı ola şâd

Arif-i enva-ı ilm olmuş idi devrinde hiç
Eylemezdi hazret-i şeyh-i ekber-i bir kimse yâd

Gûyıya Gazâlî yahut Fahri Râzî'di heman
Eyleyüb ihya ulumiyle hezarı bermurâd

Vasıl-ı gavr-ı ulum olmuş idi şol mertebe
Fıkh u tefsir u hadisten eyler idi ictihad

Ah-ı dilsûzı çekûp dilden dedim tarihini
Kabrini nur ile memlu eyle Ya Rabbe'l-ıbad

1150

Süleyman Halis (ö. 1173/1759) de şu tarihi düşürmüştür:

Harf-i cevherdar ile Halis dedim tarihini
Ahmed Gazzî naîm-i adne göçtü hû ile
1150

Diğer bir tarih ise:

Ba mücevher çıktı üç er dediler tarihini
Kutb-ı Bursa Şeyh Ahmed azm-i ukba eyledi

Mürşidleri

Ahmed Gazzî'nin ilk tahsilini Gazze'de yaptığını belirten kaynaklarda hocalarının kimler olduğuna dair bilgiye rastlanılamamaktadır. Oniki yaşında Mısır'a giden **Gazzî**, orada yedi yıl süreyle **Ahmed Beşîşî**'den okumuştur. Ondan başka Mısır'da kimlerden istifade ettiği bilinememektedir. Bursa'ya geldiği zaman ise **Niyazî-i Mısrî**'ye intisâb etmiştir.

1. **Ahmed Beşîşî:** Mısır-Beşiş'de 1041/1631'de doğmuş olan **Beşîşî**'nin tam adı; **eş-Şeyh Ahmed b. Abdüllatîf b. el-Kadî Ahmed b. Şemsüddîn b. Ali el-Beşîşî eş-Şafiî**'dir. *et-Tasarruf fi'l-İbarat* adlı bir eseri vardır. Çeşitli hocalardan onbeş yıl okumuş, Camiu'l-Ezher'de şeyhu'l-muhaddisîn olarak görev yapmıştır. 1092/1681 yılında hac için Mekke'ye gidince orada bir müddet ders okutmuş daha sonra Mısır'a dönmüştür. Çok geçmeden 1096/1685'de Beşiş'te vefat etmiştir.

2. **Niyazî-i Mısrî:** Aslen Malatya-Soğanlı'da 1617'de doğan **Mısrî**, değişik yerlerde ikâmet etmiştir. Uzun süre Mısır'da ikamet ettiği için günümüze kadar *"Mısrî"* lakabıyla tanınmıştır. Asıl adı **Muhammed** olan **Niyazî-i Mısrî**, Halvetiyye Tarîkatı'nın Mısriyye kolunun kurucusudur.

Niyazî-i Mısrî ile ömrünün sonlarında buluşan **Ahmed Gazzî**, âdeta uzun yıllar hasret çeken iki dost misali birbirlerine kaynaşmışlardır. Hatta yaşlı şeyhimiz **Mısrî**, **Gazzî**'ye hitaben:

"Ahmed, sizi çok beklettik, kader bugüne imiş" ifadesini kullanmıştır.

Ahmed Gazzî'ye hilâfet makamını veren **Niyazî-i Mısrî**, tören esnasında yaptığı konuşmada: *"Ahmed Gazzî benden âlimdir..."* demiş ve *"bundan böyle bizi isteyen Ahmed'i bulsun"* diyerek görevi devretmiştir.

Eserleri

Ahmed Gazzî'nin eserleri hakkında kendi kaleminden bize bir bilgi ulaşmamıştır. Ancak günümüzde mevcut olan eserleri şunlardır:

1. Nûr-ı Sâtı : Nisa Sûresi 4/58. ayetinin genişçe tefsiri olan bu eser, küçük boy 22 varaktan ibarettir. Dili Türkçe olmasına rağmen Arapça kelimelere daha çok yer verilmiştir. Bundan dolayı **Gazzî**'nin, şeyhi **Mısrî** kadar Türkçe'ye hakim olamadığını söyleyebiliriz. Gazze'de doğmuş olması, Mısır'da uzun süre kalarak tedris faaliyetlerinde bulunması ve yaşlılık döneminde Anadolu'ya gelişi, **Gazzî**'nin dil durumunu açıklamaktadır. İki Türkçe eserinden biri budur. Ayrıca **Gazzî**'nin **Mısrî** gibi şiire yönelmemesinin nedenlerinden biri de mizaç farklılığıdır. Eser, BEEK, Orhan Kit. No. 693'tedir.

2. Mizânu'l-Akâid : Bursa Eski Eserler Kütüphanesi (BEEK), Orhan Kitaplığı, No. 802'de kayıtlı olan eser; Arapça, orta boy olup 8 varaktır. Ehl-i Sünnet inancına göre akaid konularından bahseder.

3. Risâle fi't-Tasavvuf : Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kit. No. 1430'da bulunan bu eser, Arapça ve 12 varaktır. Akaidle ilgili olan kitabın adının sonradan yanlışlıkla verildiği kanaatindeyiz. Çünkü eserde kıyametin kopması, sırat, mizan, cennet ve cehennem gibi itikadî konular anlatılmaktadır.

4. İ'lamu'l-Mültezim bi Fazileti Zemzem : Süleymaniye Ktp. Laleli Kit. No. 399'da bulunan bu eser, 12 varak olup küçük boydur. Türkçe olan eser, müellif hattı ile yazılmıştır. Konusu, İsra gecesi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kalbinin zemzemle yıkanmasıdır.

5. Hâşiyetü ale'l-İstiare : Süleymaniye Ktp. Tekelioğlu Kit. 881 numaralı mecmuanın 3. risâlesidir (38b-59a). Müstensih **Mehmed Bursevî** olup, eserin dili Arapça'dır. Edebî sanatlardan istiare konusunda 1089/1678'de Bursa Orhan Medresesi'nde yazılan risâle, müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

6. İ'lâl-u Gazzî : Ankara Millî Kütüphane Yazmalar A.216

numarada kayıtlı olan eser, 88 varaktır. İçinde değişik konulardan bahsedilirse de genellikle Arapça dilbilgisi kuralları anlatılır.

7. el-Hediyyetü'l-Garbî li Talibi't-Tuhfetü'l-Verdî : BEEK Genel Kit. No. 1303'te bulunan bu eser, **İbn Verdî** (ö. 749/1348)'nin *Tuhfetu'l-Verdî* isimli eserinin şerhidir. 50 varak olup, Arapça dilbilgisi kurallarına dairdir. Aynı eserden BEEK Orhan Kit. No. 1505'de 63 varaklı bir nüsha ile BEEK Orhan Kit. No. 1506'da 68 varaklı bir nüsha daha *el-Hediyyetü'l-Garbiyye li Talib-i Hakâiki't-Tuhfeti'l-Verdiyye* adıyla mevcuttur.

Bunlara ilave olarak **Ahmed Gazzî**'nin hattıyla günümüze ulaşan risâleler de mevcuttur. Bunlar:

a. **Kurtubî**'nin *Camiu Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinin birinci cildi, 329 yapraklıdır. Birinci cildin sonu İsra Sûresi ile sona ermektedir.

b. **İbn Nüceym el-Mısrî Zeynü'd-din Ömer b. İbrahim** (ö. 970/1562)'in eseri olan *el-Eşbah ve'n-Nezâir* ise 294 yapraktır.

Günümüze ulaşan eserlerin dışında **Ahmed Gazzî**'ye ait uzun süre yaşadığı Mısır'da eser olabileceği dikkate alınarak gerekli araştırma yapılmış ancak herhangi bir eser tespit edilememiştir.

Ahmed Gazzî, eser telifinden ziyade öğrencilere ders vermeye önem verirdi. Çünkü her gün sabah namazından sonra düzenli olarak ders yapardı. Hatta bu derslerine bayram günlerinde bile aralıksız bir şekilde devam ederdi. Derslerinde fasih ve ilmî bir üslup takip ederdi. Ömründe beş defa Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir ederek hatmetmiştir. Hadis kitaplarından ise *Buhârî, Müslim, Sünen-i Ebû Dâvûd* ve diğer güvenilir olanları takip etmiştir. Fıkıhtan *Muhît* adlı eseri ve alet ilimlerinden de öğrencinin seviyesine göre eserler seçmiştir.

Halifeleri ve Müridleri

Ahmed Gazzî, hayatta iken ilmi, kemâli ve nüfûzu ile gerek Bursa içinden gerekse Bursa dışından pek çok insanla görüşmüştür. Kendisi hakkında söylenen ifadelerden bazıları şöyledir:

"Şeyhu'l-İslâm, Kutb-ı Bursa, Sultanu'l-Meşayıh, Kutbu'l-Aktab, Gavsü'l-Evliya, Gavvasu'l-Bahri'l-Ezel, Ebu'l-Fedail, Zeynü'l-milleti ve'd-din, şerefü'l-İslâmi ve'l-Müslimîn..." Başka bir

eserde ise **Üftâdezâde Mustafa, Ahmed Gazzî** hakkında: *"O kâmil bir velî, mâneviyâtı kuvvetli, her yönüyle mamur, berzah hakkında şeref sahibi idi"* demektedir.

Bursa'nın mânevî ve kültürel hayatına büyük hizmetleri olan Gazzî Dergâhı'nda kurucu şeyh **Ahmed Gazzî**'den sonra şeyhlik yapanlar sırasıyla: **Mustafa Nesib Efendi** (ö. 1202/1788), **Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi** (ö. 1247/1831), **Ahmed Hasib Efendi** (ö. 1283/1866), **Necib Efendi** (ö. 1285/1868), **Cemal Efendi** (ö. 1296/1879), **Ali Sırrı Efendi** (ö. 1322/1904) ve **Bedreddîn Efendi** (ö. ?)'dir.

Yukarıda isimleri zikredilen postnişinlerden başka **Ahmed Gazzî**'nin halifeleri de vardır. Eserlerde adı geçen halifeleri altı tane olup, bir halifesi -aynı zamanda oğlu olan **Abdüllatîf Efendi**- kendinden önce vefat etmiştir. Diğerlerinin yaptığı hizmetler ve isimleri şöyledir:

1. **Kütükçüzâde Ahmed Efendi** (ö. 1191/1777): Vefat edince Pınarbaşı Mezarlığı'na defnolunmuştur.

2. **Kuşakcı Mehmed Dede** (ö. 1152/1759): Dergâhta kırk sene bevvab olarak görev yapmıştır.

3. Enarî Dergâhı Şeyhi **Sadreddîn Efendi** (ö. 1195/1781): Enarî Dergâhı'nda kırkbeş yıl şeyhlik yapmıştır.

4. **Şeyh Abdüllatîf Efendi** (ö. 1143/1730): **Ahmed Gazzî**'nin tek erkek evlâdıdır. Babası hayatta iken kırk yaşında vefat etmiştir.

5. **Şeyh Mustafa Nesib Efendi** (ö. 1202/1788): **Ahmed Gazzî**'nin oğlu **Abdüllatîf**'den torunudur. Küçük yaşta babasını kaybedince dedesi **Ahmed Gazzî**'nin terbiyesi altında yetişmiş ve dergâhta dedesinden sonra şeyh olmuştur.

6. **Nasuhîzâde Halil Efendi**: **Kemter Ali Efendi**'nin oğlu olup *"Nasuhîzâde"* diye meşhurdur. **Ahmed Gazzî**'nin halifesi olan bu zât, Bursa Zâviyesi'nde şeyhlik yapmıştır.

İsimleri zikredilen halifelerin dışında, halifelik makamına ulaşamayan pek çok müridi de vardır. Müridlerin bir kısmı dergâhta görevlidir. Dergâhta görevli olmadığı için dışarıdan gelip giden müridlerin sayısı da bir hayli fazladır (*Sefine*, V/127).

Müridleri dışında kendisiyle görüşmek için Bursa içinden

Eşrefzâde Şeyh İzzeddîn Efendi, Enarlı şeyhi **Bedreddîn Efendi** gibi mutasavvıflar ile Tatar hanlarından **Murad Giray Han** -Bursa'da sürgünde iken- Gazzî Dergâhı'na gelmişlerdir. Bursa dışından ise Kütahyalı Yahşizâde Tekkesi Şeyhi **Ahmed Efendi** gibi sûfîler ile İstanbul'dan vezirler, harem ağası **Koca Beşir Ağa** da **Ahmed Gazzî**'nin ziyaretine gelenlerdendir.

Fikirleri-Tesirleri

Ahmed Gazzî'nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özelliği, XVII. yüzyılda Halvetiyye Tarîkatı'nın Mısriyye koluna mensup olarak müstakil bir dergâh kurmasıdır.

Bilindiği gibi Osmanlı dönemi, tasavvuf tarihi açısından çok zengindir. Kimi sûfîler yöneticilerle iyi geçinip onlara kılıç kuşatırken, kimi sûfîlerin de hayatı sürgünlerle geçmiştir. İşte ikinci grup sûfîlerden olan **Niyazî-i Mısrî** de bir defa Rodos'a, iki kez de Limni'ye sürgüne gönderilmiştir. **Mısrî**'nin halifesi **Ahmed Gazzî** ise fikirlerinde şatahata yer vermeyen, sekr yerine sahvı tercih eden, kerâmet ve tayy-i mekân gibi hasletlerinin açığa çıkmasına rıza göstermeyen bir sûfîdir.

Tekke'deki mal varlığını evlâdına meşrut kılma teklifleri olsa bile bu fikirlere,*"rızık hususu Allah'a aittir; evlâdım eğer Allah'ın yolundan giderse O, rızıklandırır"* diye cevap veren, hatta dünyaya meylediyor diye kendi oğlu **Abdüllatîf**'in ölmesi için bir akşam ruhuna Fatiha okuyan bir insandır (Ertesi gün **Gazzî**'nin oğlu Allah'ın takdiri olarak vefat etmiştir). Dergâhında sigaranın kokusuna bile tahammülü olmayan, fakat kendisi de kahve tiryakisi olan bir kişidir. Hatırlanacağı gibi **Gazzî**'nin yaşadığı dönem (XVII. yy. sonu XVIII. yy. başları), bu konuların ulemâ ve sûfîler arasında çok tartışıldığı günlerdir.

Ayrıca **Gazzî**, **Mısrî** muarızları tarafından sesli zikir çektiği için iki defa saraya şikâyet edilmiş, saraydan gelen ferman ve temsilcilerin de katıldığı ve Bursa'da yapılan mahkemelerde huzuruna çıktığı mahkeme heyetine hitaben yaptığı savunmalarla beraat etmiştir. Hatta orada bulunan şehrin ileri gelenlerini ve pek çok talebesini de şahit göstererek, hayatında dinin emirlerine muhalif hiçbir şeyi tasvib etmediğini belirtmiştir.

Diğer bir ifadeyle hayatını sünnet-i seniyye yolunda tanzim etmeye çalışan, devlet ricâlinden gelen maddî yardımları kabul etmeyen -alsa bile dervişlere hediye ederek değerlendiren-, tekkenin

daha görkemli bina olarak inşa edilmesi yolunda gelen teklifleri geri çeviren, sarayla diyaloğunu iyi kurabilen ve onları tekkesinde ağırlayarak ikramlarda bulunan bir insandır. Hatta sarayla olan diyaloğu ve kendisine verilen değeri göstermesi açısından, saraya gelmesi için yapılan teklifleri yaşlılığını ve hastalığını ileri sürerek geçiştirirken; her hafta bir bohça içinde mühürlü olarak saraydan gelen şehzadelerin gömlekleri **Gazzî** tarafından okunur ve tekrar mühürlenerek elçilere teslim edilirdi (*Menâkıb-ı Gazzî*, 31b). Ayrıca damadının İstanbul'da tahsiline devam etmesi için haremde görevli olan **Koca Beşir Ağa**'ya yazdığı mektubun neticesinde işinin görülmesi de **Gazzî**'nin nüfûzunu göstermesi bakımından değer taşımaktadır (*Menâkıb-ı Gazzî*, 27).

Ahmed Gazzî, şahsına hediye olarak verilen para ve değerli eşyalara da rağbet etmezdi. Nitekim bir defasında **Serdengeçti Abdullah Ağa** adındaki bir müridi, kendisine kırk kese akçe altını vermek istemiş ancak **Gazzî** tarafından kabul edilmemişti. Ağa, bunun nezredildiğini ifade etmesi üzerine o altınları alır ama Ulu Cami'nin tamiri için sarfeder (*Menâkıb-ı Gazzî*, 6a). Müderrislik yaptığı gerek Mısır gerekse Anadolu'daki yıllarda da aldığı ücretin çok az bir kısmını kendisine bırakarak geri kalanını talebeye dağıtırdı.

Kadınlar konusunda ise dergâhta müstakil bir bölüm tahsis eder ve kadınlardan ehil olan birisinin onlarla muhatab olmasını isterdi. Bilhassa *"şeyhine, kadın müridler mahrem olmaz"* diyenlere karşı çok öfkelenirdi. Kendisiyle görüşmek isteyen kadınlar olursa ailesinden biri vasıtasıyla onlara cevap iletirdi.

Müderrislik yaptığı yıllarda o zamana kadar Bursa'da ikindi ezanları asr-ı sânîde okunurken, ikindi ezanının asr-ı evvelde okunarak namazın yine asr-ı sânîde kılınması ve köyden gelen insanların akşam namazlarını geçirmeden yine köylerine dönebileceği fikrini ileri sürmüş, diğer âlimlerle konuyu tartışmış ve onların da desteğini aldıktan sonra uygulamaya konulmuştur (*Menâkıb-ı Gazzî*, 26a-b).

Tasavvufî açıdan da Halvetiyye Tarîkatı'nda o zamana kadar uygulanmayan -bilhassa tarîkata yeni giren- dervişlerin zikir esnasında yüzlerini tülbend cinsinden temiz bir bezle kapatılmasını isteyerek Halvetiyye'de nikab içtihad etmiştir (**Gazzîzâde**, *Vakıat*, 169a). Böyle yapmakla dervişin daha iyi konsantre olacağını ve böylece feyz alış-verişinin daha sağlıklı olacağını ileri sürmüş-

tür. Bilhassa Gazzî Dergâhı'nda bu uygulamaya daha sonraki dönemlerde de devam edilmiştir. Cuma namazlarından sonra yaptığı vaazlarında kürsüde kitap takip etmezdi. Teberrüken **Muhyiddîn Arabî**'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* adlı eserini kürsüye koyardı.

Muasırlarıyla oldukça hoş geçinen **Gazzî**, zaman zaman onları dergâha davet ederken çoğu zaman da onlar kendiliğinden **Gazzî**'yi ziyarete gelirlerdi. Devamlı olarak temkini elden bırakmayan **Gazzî**, herkese seviyesine göre hitab etmesini bilmiş, devlet ricâli ve halkla da iyi geçinerek şeyhi **Mısrî** gibi kavgalı bir hayat yaşamamıştır. Belki de **Niyazî-i Mısrî**'nin hilâfet merasiminde söylediği *"Ahmed Gazzî benden âlimdir..."* sözünü bu noktada değerlendirmek isabetli olacaktır (*Menâkıb-ı Gazzî*, 8b-9a).

Gazze'de çocukluk günlerinden itibaren Bursa'da geçirdiği ömrünün sonlarına kadar dine ve bilhassa dinî ilimlere rağbet etmesi, onun karakterini yansıtmaktadır. O, ilmi her şeyden üstün tutmuş ve onun uğrunda pek çok sıkıntılara göğüs germiştir. Bunun sonucunda da hem ilim hem de gönül dünyasına hitab eden **Gazzî**, pek çok kişinin icâzetnâmesinde müderris olarak görülmektedir. Mısır'da onbeş sene okuyan **Şeyh Ahmed** ile Bursa'dan **Ahmedzâde** (ö. 1116/1704), **Ahmed Gazzî**'nin talebelerinden sadece ikisidir. Bursa'ya geldiği ilk günlerden itibaren önce Ulu Cami'de, Orhan Medresesi'nde ve Molla Fenârî Medresesi'nde; **Mısrî**'ye intisâb ettikten sonra da Mısrî Dergâhı'nda, Şeker Hoca Mescidi'nde ve Duhter Şeref Mescidi'nde; Gazzî Dergâhı'nı inşa ettikten sonra da ölünceye kadar ders okutmaya devam eden **Gazzî**, her yaştan sayısız insana, her seviyeden ışık tutmuştur.

Tekke

1108/1696 yılında Duhter Şeref Mescidi'nde görevine devam eden **Ahmed Gazzî**, ailesinin: *"Behey Efendi, icra-yı ayin buyurduğunuz mahal bir mahalle mescididir. Size müstakil bir mekân lâzımdır. Şurada olan bahçeyi alsanız da bir tekke bina ettirseniz olmaz mı?"* teklifine karşı maddî imkânsızlığını ileri sürer. Bunun üzerine hanımı, zinet eşyasını takdim ederek tekkenin yerinin alınmasına vesile olur.

Tarihî kaynaklardan hareketle dergâhın bölümlerini şöyle sıralamak mümkündür:

a. Kütüphane: Mescide bitişik olan odayı kütüphane olarak tahsis eden **Ahmed Gazzî**, vaktinin çoğunu burada geçirirdi.

Gazzî'nin kendi kitapları ile **Niyazî-i Mısrî**'nin vakfettiği yetmiş kadar eser burada hizmete sunulmuştu.

Gazzîzâde Abdüllatîf (ö. 1247/1831)'in şeyhlik yaptığı yıllarda gerek satın alma veya hediye yoluyla gerekse kendi tahrir etmesiyle kütüphanedeki kitap miktarının yediyüz cilde kadar ulaştığı tespit edilmektedir. Kütüphanedeki kitaplardan kaç nüsha olduğunu gösteren bir vesikada da 273 kalem eser bulunduğu belirtilmektedir. Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmıştır.

b. Mektep: Dergâhın içinde bulunan mektepte her yaştaki insana dinî bilgiler öğretilmekteydi. Burada, **Hastazâde Abdullah Ahmed Gazzî** döneminde görev yapmaktaydı.

c. Mescid: Dergâhta ilk olarak inşa edilen kısım mesciddir. Buranın büyüklüğü hakkında kesin bilgimiz bulunmamakla beraber mescidin içinde altı adet büyük halı serili olduğu belirtilmektedir.

d. Harem: Şeyhin ailesinin yaşadığı haremde **Gazzî**'nin iki hanımı, beş-altı cariyesi ile kızları, gelinleri olmak üzere otuz kırk kadın yaşıyordu. **Gazzî**'nin odası oldukça sade ve mütevazi bir şekilde döşenmişti.

e. Terzi ve Berber: Dergâhta bulunan dervişlerin ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla terzi ve berber dükkânı açılmıştı. Buralara gerekli olan malzeme dergâh tarafından temin edilir, terzi ve berber olan müridler de arkadaşlarına ücretsiz hizmet ederlerdi. Böylece dergâh mensupları ekonomik yönden kârlı çıkarlardı.

f. Kadınlar Bölümü: Haremin zemin katındaki büyük bir oda, kadın ziyaretçilere ayrılmıştı. Haftada bir gün burada toplanan kadınlara içlerinden biri tarafından Türkçe kitaplardan vaaz ve nasihat edilir, mevlid okunurdu. Daha sonra zikir çekerek evlerine dağılırlardı.

g. Bahçe: Meyve ağaçlarının bulunduğu bahçe oldukça büyüktür. Meyveler olgunlaşınca **Gazzî**'nin emriyle toplanıp mescid kapısında namazdan çıkanlara dağıtılırdı.

Ahmed Gazzî Dergâhı ile ilgili olarak *Güldeste* müellifi **İsmail Beliğ** (ö. 1142/1729) şu tarihi düşürmüştür:

Dedi itmamını gördükte tarihin Beliğzâr
Bu tekye kudsiyan-ı asuman-ı cilvegâhîdir
1114

Bu şiirdeki tarih, **İsmail Beliğ**'in dergâhı ziyaret ettiği vakti göstermektedir. Bazı eserlerde şiirin tarihi, dergâhın inşa tarihi ile karıştırılmaktadır. Halbuki dergâh 1108'de yapılmıştır.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar V/122; A. Ziyâeddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ*, BEEK, Orhan Kit. No: 1018 vr. 103-104b; Süleyman Halis, *Vefeyatnâme*, M. Kara Özel Ktp. vr. 5; Ahmed Gazzî, *İ'lâm el-Mültezem bi Fazlleti Zemzem*, Süleymaniye Ktp. Laleli Kit. No: 399, vr. 1; Ahmed Gazzî, *Risâle fi't-Tasavvuf*, Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Kit. No: 1430, 1b; Gazzîzâde Abdüllatîf, *Menâkıb-ı Gazzî*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Orhan Kit. No: 1042 vr. 1-90b; Gazzîzâde Abdüllatîf, *Hulasâtu'l-Vefeyât*, BEEK, Orhan Kit. No: 1016, Genel 2162 vr. 19a, Gazzîzâde Abdüllatîf, *Vakıat*, BEEK, Orhan Kit. No: 705; Mehmed Şemseddin, *Yadigâr-ı Şemsî*, Bursa 1332 (matbu) s. 150-170; a.mlf., a.g.e., Mustafa Kara Özel Kit. (mahut) s. 126; a. mlf., *Gülzâr-ı Mısrî*, M. Kara Özel Kit. s. 121; *Bursa Vilâyetine Ait Vakfiyeler*, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/665, 4b-6b; Sadık Vicdanî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye* (Halvetiyye kısmı) İst. 1338-1341; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, BEEK, Genel Kit. 4519-4522 IV/84; Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, İst. 1982 s. 82; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* I, Bursa 1990, s. 51-60; a. mlf., a.g.e., II, Bursa 1993, s. 231-254; Hamdi Tekeli, *Ahmed Gazzî: Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1991, s. 1-69.

HAMDİ TEKELİ

HASAN SEZÂÎ GÜLŞENÎ (R.H) (ö. 1151/1738)

Büyük bir şair ve mutasavvıftır. Adı **Hasan b. Ali**, mahlâsı *"Sezâî"*dir. Gülşenî Tarîkatı'na mensup olduğu için **Sezâî-yi Gülşenî** diye tanınmıştır.

Gülşenîliğin Sezâiyye kolunun kurucusu olduğu gibi bu ana tarîkatın Osmanlı topraklarındaki en tanınmış ve şöhreti en çok yayılmış meşayihinden olduğundan *"pîr-i sânî"* (ikinci kurucu) olarak da kabul edilmiştir.

"Bir nazar etmiş ezelden sana Sultan Gülşenî
Himmetiyle bu Sezâî buldu âlî menzilet"

beyti onun Gülşeniye'ye bağlılığını gösteren birçok şiirinden birisidir.

Çocukluk ve gençlik yıllarını, Mora Yarımadası'ndaki Korent kasabasında geçirdi. 1099/1687 yılında, 18 yaşındayken Venedikli-

lerin Mora'yı işgali üzerine buradan ayrılarak İstanbul'a geldi. Eserlerinden, gençliğinde iyi bir tahsil gördüğü anlaşılan **Sezâî**, o sırada Avusturya ve Venediklilerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştikleri hücumları önlemek maksadı ile Edirne'de askerî faaliyetlerde bulunan **IV. Mehmed**'in yanına gitti. **Ali Efendi** adlı bir zâtın yardımı ile Mukâbele kalemine girerek memuriyete başladı. İstanbul'a gelirken bindiği gemide tanıştığı bir Halvetî Tarîkatı şeyhinin tesiri altında kaldığı için tasavvufa yöneldi. Tasavvufî bilgisini artırmaya başladı. Gördüğü bir rüya üzerine kendisine mürşid aramaya karar verdi. O sırada Edirne'de Gülşenî meşayihinden **Şeyh Âşık Mûsâ**'nın dergâhında postnişin olan **Mehmed Sırrı Efendi**'ye intisâb ederek tarîkat yolunda ilerlemek üzere ilk adımını attı. İki yıl kadar onun yanında hizmet ederek tarîkat âdâb ve erkânını öğrendi, çile çıkardı. Şeyhinin ölümü üzerine, onun yerine postnişin olan **Mehmed Lâlî Efendi**'ye bağlandı. Şeyhi, onu aynı zamanda dergâhın vakıflarının kiralarını toplamakla görevlendirdi; bu sebeple kendisine *"Câbî Dede Efendi"* lakabı verildi. **Mehmed Lâlî Efendi**'nin onun mânen yetişmesinde en büyük amil olduğunu;

İşit bu Sezâyî'den ne gördü Fenâyî'den
Dost vechini gösterdi mir'ât-ı mücellâdan

beytiyle ifade eder.

Lâlî Efendi birçok tarîkattan mücâz olduğu için **Sezâî Efendi** de birçok tarîkattan icâzet almış bir şeyhtir.

Lâlî Efendi 1113/1701 yılında Edirne'de vefat ettiği zaman **Hasan Sezâî**, Lârî Çelebi Camii karşısındaki Şeyh Velî Dede Dergâhı'nda postnişin idi. **Lâlî Efendi**'nin yerine geçen **Şeyh Muhammed Hamdi Efendi**'nin altı ay sonra vefatı üzerine **Hasan Sezâî**, **Lâlî Efendi**'nin makamına geçti. Edirne Bostanpazarı Göl mahallesinde bulunan ve *"Sezâî Tekkesi"* adıyla anılan bu dergâhta otuzbeş yıl kadar irşadla meşgul oldu. 71 yaşında vefat edince vasiyeti üzerine dergâhın cümle kapısının sağ tarafına gömüldü; kabri üzerine daha sonra bir türbe yapıldı. Edirne'de bulunan türbesi, ziyaret edilen önemli yerlerden biridir.

Dîvân edebiyatı ile tasavvufî edebiyatın bütün derinlik ve inceliklerine vâkıf mutasavvıf bir şair olan **Hasan Sezâî**'nin şiirleri, üslup ve ifade itibarıyla oldukça başarılıdır. Hatta *Tezkire* sahibi **Salim**, onu Osmanlıların **Hâfız-ı Şirâzî**'si sayar. **Hasan Sezâî**'nin başarılı bir şair olduğu kadar iyi bir nâsir olduğu

Mektûbât'ından anlaşılmaktadır.

Hasan Sezâî Efendi'nin kerâmet sahibi bir velî olduğu şu menkıbeleriyle devrinde duyulmuştu:

Zamanın Edirne valisi, adamlarından ikisine birer kese altın vererek; *"Gidiniz, bunlardan birini Güzelcebaba'daki dergâhın şeyhi **Enis Dede**'ye, diğerini de Bostanpazarı'ndaki **Hasan Sezâî Efendi**'ye veriniz"* dedi. Vazifeliler **Enis Dede**'ye gelip, parayı vermek istediklerinde **Enis Dede**; *"Evlâdım! Vali Paşa'ya selamlarımı söyleyiniz. Biz bir şeyimiz kalmadığı zaman sahip olduklarımızı düşünür ve Rabbimize şükrederek, ne kadar çok nimete kavuştuğumuzu hatırlarız. Bunları muhtaç birine veriniz. O zaman ben de memnun olurum."* dedi. Oradan ayrılan vazifeliler, **Hasan Sezâî**'nin dergâhına doğru yola çıktılar. Bu esnada esnaftan bazıları, birikmiş borçlarını istemek üzere dergâha gelmişlerdi. **Hasan Sezâî** onları iltifatla karşılayarak; *"Buyurunuz, oturunuz; paranız gelmek üzeredir"* diyordu. **Hasan Sezâî Efendi**'nin yanında para olmadığını bilen müridleri, alacaklıların Hoca Efendi'yi zor durumda bırakmalarından korkuyorlardı. Az sonra valinin adamları geldi. **Hasan Sezâî** onları görünce; *"Nerede kaldınız evlâdlarım...Bizleri beklettiniz, şu altınları verin de alacaklıların hesaplarını kapatalım, kendilerini bekletmeyelim"* dedi. Bu vakıadan sonra Şeyh'in kerâmeti her tarafa yayıldı.

Hasan Sezâî Efendi yumuşak, zarif, yakışıklı ve merhametli biriydi. Memleketinden uzağa gittiğinde oğullarına ve müridlerine mektuplar gönderir, hal ve hatırlarını sorup uyarı ve tavsiyelerde bulunurdu. Oğluna yazdığı bir mektupta şöyle diyor:

"Gözümün nûru evlâdım!

Seni Cenâb-ı Hakk'a emânet ediyorum. Kalb gözün açık olsun. Cümle kullara ve varlıklara güzel ahlâk ile muamele edesin. Bütün amellerin en güzeli, iyi ahlâklı olmaktır. Dili tatlı olanın dostu çok olur. İnsanların ayıbını açma, gizle. Kızgınlığını yenmeye çalış. Yaşlılara karşı saygılı ol! Fakire yardım et! Bu esaslara riâyet edersen ömrün uzun olur. Hak Teâlâ seni her yerde aziz kılar.

Daima affedici ol. Sağlam inançlı, sâlih insanlarla dost ol. Dünya fânîdir, ne sana ne de başkasına kalır. Bâki kalacak tek şey, Allah'a beslediğin sevgidir."

Şeyh Sezâî başka bir talebesine de şu mektubu yazmıştı:

"Allah Teâlâ, mânevî nimetlerden hisse almanı nasib etsin.

Sûret ve şekle itibar etmeyesin. Zira görünüşteki itibar, olsa olsa su üzerindeki dalgaya benzer. Bu dalga hep aynı kalır mı? Bu dalgaya bağlanmak akıl kârı olur mu? Hak Teâlâ mânâ âlemini ihya etsin. Bize hidâyet versin."

İyi bir şair ve nâsir olan **Hasan Sezâî**'nin eserleri şunlardır:

1) Divân-ı Sezâî-yi Gülşenî : Tasavvufî muhtevalı kasîde ve gazellerden meydana gelir. Divanı iki defa eski yazıyla, bir defa da latin harfleriyle neşredilmiştir (Bulak 1250, 1256).

2) Şerh-i Gazel-i Niyazî-i Mısrî : **Niyazî-i Mısrî**'nin bir gazeline yazdığı şerhtir. Divan nüshalarının sonunda defaatle neşredilmiştir.

3) Mektûbât-ı Sezâî: Talebeleri, devlet adamları, ailesi, makam sahipleri müridlerine ve sevdiklerine yazdığı mektuplardan müteşekkil olup, 1289 h. yılında basılmıştır. Eserlerinin hepsi ayrıca külliyat halinde basılmıştır.

53 sene ilme ve irfana hizmet eden **Hasan Sezâî**, 1738 (1151 h.) yılında Edirne'de vefat etti.

İlâhî

Derunum ateş-i aşkınla yandır, ya Resulâllah!
Dil-i teşnem mey-i vaslınla kandır, ya Resulâllah!

Firakın ateşi bağrım yakıp eşgim revan etti,
Dü çeşm-i intizarım dolu kandır, ya Resulâllah!

Sen ol şems-i hakikatsin ki âlem cümle zerratın,
Vücudun bâis-i kevn ü mekândır, ya Resulâllah!

İçenler cam-ı aşkın ab-ı Hızr'a iltifat etmez,
Senin aşkın hayat-ı cavidandır, ya Resulâllah!

Sezâyî derdimedin bab-ı lûtfun iltica eyler,
Bilir kim dergehin darûl'amandır, ya Resulâllah!

***

Ey cemâl-i Hakk'a tâlibim deyen
Nûr-ı tevhîd ile kalbe ver cilâ
Râh-ı Hak'a sıdk ile azm eyleyen
Varlığından geçmek ister ibtidâ

Çünki azm itdin Hudâ'nın râhına
Yüz sür ol mürşidin dergâhına
Bî-kulâğuz kim varır Allahına
Reh-nümâsı olmayınca evliyâ

Reh-nümânın gözle dâim îzini
Gaflet ile yetmeyesin ansızın
Her ne kim emreyleye dinle sözün
Tâ ki her menzil sana âsân ola

Tîğ-i tevhîdi idersen dermeyân
Yoluna inmez harâmî bî-gümân
Lîk âletsiz bulundunsa hemân
Hâsıl-ı tahsîlin olur hep hebâ

Bu nasîhattir Sezâyî'den işit
Mürşide evvel danış andan iş it
Kendüne râh-ı fenâyı pîşe it
Kande azm itsen bulasın intihâ

***

Cân ü başından geçen cânân olur
Katresin mahv eyleyen ummân olur

Devlet-i dünyâ-yı dûni terk iden
Âlem-i bâkîde ol sultân olur

Görmeyen Hakk'ı bu fânîde ayân
Âdem olmaz ma'nîde hayvân olur

Râh-ı aşka cânını kurbân iden
Şübhesiz ol vâsıl-ı cânân olur

Gülşenîden bir kadeh nûş eyleyen
Ey Sezâyî lâyık-ı Yezdân olur

KAYNAKLAR: Süreyya Efendi, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 15; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 128; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 84; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, c. 4, s. 2562; Salim, *Tezkire*, s. 350; Sezâî-yi Gülşenî, *Dîvân*, nşr: Şahver Çelikoğlu, İst. 1935.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

KUTBEDDÎN MUSTAFA KEMÂLEDDÎN EL-BEKRÎ (R.H) (ö. 1162/1749)

İslâm tarihi boyunca **Hz. Ebûbekir**'in soyundan gelen âlim, mutasavvıf ve devlet adamlarının müslümanlara ve İslâm'a büyük hizmetleri olmuştur. Bu soydan gelen **Mustafa Kemâleddîn Bekrî** 1099 h. (1688 m.) senesinin Ağustos ya da Eylül ayında Şam'da *"Toma Kapısı"* denilen yerde **Hacı Seyyid Muhammed b. el-Hacc Muhammed el-Muvakka**'nın evinde doğdu.

Mustafa Kemâleddîn Bekrî'nin nisbeti baba yönündendir. Anası yönünden de **Hz. İmam Hasan** ve **Hüseyin**'e (r. anhuma) bağlanmaktadır. Baba tarafından nesebini şöyle verebiliriz:

1) **Mustafa Kemâleddîn Bekrî**
2) **Kemâleddîn Bekrî**
3) **Ali Bekrî**
4) **Muhammed Kemâleddîn Bekrî**
5) **Muhammed Bedreddîn Bekrî**
6) **Nâsıruddîn Muhammed Bekrî**
7) **Şihâbeddîn Ahmed Bekrî**
8) **Bahâeddîn-i İvad Bekrî**
9) **Abdülhâlık Bekrî**
10) **Yahyâ Bekrî**
11) **Hasan Bekrî**
12) **Mûsâ Bekrî**
13) **Yâkûb-ı Bekrî**
14) **Necmeddîn Bekrî**
15) **Ebu'r-Rûh Îsâ Bekrî**
16) **Şâbân-ı Bekrî**
17) **İsâ İvad Bekrî**
18) **Dâvûd-ı Bekrî**

19) **Muhammed-i Bekrî**

20) **Nuh Bekrî**

21) **Şeyh Talhâ Bekrî**

22) **Ebû Muhammed Abdullah Bekrî**

23) **Ebu'l-Fadl Abdurrahman Bekrî** (Müçtehid Sahabe)

24) **Hz. Ebûbekir Sıddık** (r.a.)

Mustafa Kemâleddîn Bekrî Efendi, annesinin annesi tarafından **İmam Hüseyin** (r.a.) nesline bağlanmaktadır. O da şöylece tespit olunmuştur:

1) **Mustafa**'nın annesi **Şerîfe Alma**

2) **Fatıma Hatun**

3) **Seyyid Muhammed Hasrî**

4) **Seyyid Ebûbekir**

5) **Seyyid Ebûbekir**

6) **Seyyid Muhammed**

7) **Seyyid Abdullah**

8) **Seyyid Şerif Abdülmü'min**

9) **Şerif Hüseyin Seyyid**

10) **Seyyid Şerif Ali**

11) **Seyyid Şerif Hüseyin** (Kûfe şehrine yerleşen zât)

12) **Seyyid Abdullah**

13) **Seyyid Ahmed**

14) **Seyyid Muhammed**

15) **Seyyid Ali**

16) **Seyyid Nâsıruddîn**

17) **Seyyid Hüseyin**

18) **Seyyid İbrahim**

19) **İmam Mûsâ Kâzım** (129-183 h.)

20) **İmam Cafer-i Sadık** (80-148 h.)

21) **İmam Muhammed Bâkır** (57-113 h.)

22) **İmam Zeynelâbidîn**

23) **İmam Hz. Hüseyin** (r.a.)

24) **İmam Ali b. Ebû Tâlib** (r.a.)

Mustafa Kemâleddîn'in **İmam Hasan** (r.a.)'a varan nesebi ise büyük dedelerinden Şam'a ilk gelen **Bedreddîn Muhammed**'in babası **Nâsıruddîn Muhammed el-Bekrî el-Mısrî** vasıtasıyla **Hz. İmam Ali**'ye ulaşmaktadır.

İşte bu muhterem insan, üç yönden seyyidler ve şerifler ailesinin bir ferdi olarak hayata gözlerini açtı. Babası **Kemâleddîn** 1105 h. (1694 m.) yılında vefat edince küçük **Mustafa**, amca ve dayılarının yanında kalmıştı. Dul annesi ile birlikte **Gazi Nûreddîn-i Zengi Mahmûd**'un yaptırdığı "*Bimaristan-ı Zengi*" diye bilinen binanın yanıbaşında büyüyordu. Müslüman çocukların Sünnet-i Seniyye'ye göre yapmaları gereken saç kesme, Kur'ân'a başlama gibi dinî vazifeler yerine getirildi. **Hafız Kâtip Mehmed Çelebi** adında birinden okuma, yazma ve Kur'ân tilâvetini öğrendi. 1112 h. (1701 m.) yılında Mihrâb-ı Sâdâtı'ş-Şâfiiyye'de **Abdürrahmü'l-Mücellid** adında bir âlimden Arap gramerine ait *Ecrümiyye* adlı eseri üç defa okudu, ayrıca **Hâlid el-Ezherî**'nin bu kitaba yazdığı şerhi de okudu.

Meşhur dilci ve tarihçi **İbn Hişam**'ın (709-761 h. 1309-1359 m) *Kavâidü'l-İrab*'ını, **İbn Mâlik**'in *Elfiye*'sini ve *Eşmûnî Şerhi*'ni, Kıraat ilminden *Cezerî* metnini kelam ilminden *Fergânî*'yi ayrıca **Ûşî**'nin *Bed'u'l-Emâli* kasidesini okudu. Bu ilk tahsil devresi 1115 h. (1703) yılına kadar sürdü.

Alet ilimleri diyebileceğimiz ilimleri ve bazı temel metinleri okuduktan sonra 1115 (1703) yılında Hanbelî âlimi **Ebu'l-Mevâhib**'den *Cezerî* metnini ve *Kâdı Zekeriyyâ el-Ensârî* şerhini okudu. Daha sonra **İmam Şihâbeddîn Ahmed İbn Hacer Askalânî**'nin ilm-i usûl-i hadise ait *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi'l-Eser* adlı eserini de ondan okudu. Aynı zamanda ilk hocası **Abdurrahim el-Mücellid**'den **Lâkânî**'nin *Cevheretü't-Tevhid*'ini okumuştur. **Ebu'l-Mevâhib Hanbelî**'nin derslerine devam eden **Mustafa**, bu zâttan **İbn Hacer**'in *Fethu'l-Bârî* adlı *Buhârî* şerhini üçüncü cildin başına kadar okumuştur. **Mustafa el-Bekrî**'nin

müzakereciliğini şeyhi ve hocası **Muhammed İbrahim Dekdekçi** (1080-1131) yapmıştır. Bu zât aslen Türk'tür. Ayrıca ondan da **İsâmüddîn Arabşah el-İsferâinî**'nin *Metn-i İstiâre*'sini okumuştur. Sonradan Haleb Halvetî Tekkesi şeyhi olan **Şeyh Abdüllatîf b. Hüsâmeddîn Hanûtî**'den *Cevheretü't-Tevhid*'i tekrar okumuştur.

1116 (m. 1705) yılında İdâs Camii'nde tefsir okutan kıymetli âlim **Molla İlyas Kündî**'den *Kadı Beydâvî Tefsiri*'ni Nahl Sûresi'ne kadar okumuştur. Ayrıca Arap dili gramerine ait *İzzî* metnini, *"Molla Câmî"* diye bilinen **Abdurrahman Câmî**'nin *Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı *Kâfiye* şerhini, ilm-i kelamın İslâm medreselerinde okutulan toplama ikinci büyük kitabı *Mekâsıdu't-Tâlibîn fi İlmi Usûli'd-Din* adlı eseri okudu. Bu eser, **Sâdeddîn Taftâzânî**'nindir. **Şeyh Muhammed Habbâlî Gâkî**'den **İbn Hişam**'ın *Katru'n Nedâ ve Belle's-Sadâ* ve *Suzûru'z-Zeheb* adlı eserlerini okudu. Ayrıca **Osman b. Sem'a**'dan **Ahdarî**'nin *Süllem fi'l-Mantık* adlı eserini ve şerhini okudu. Sonra **Abdurrahim Tavâkî**'den **İbn Akîl**'in *Elfiye Şerhi*'ni ve *Sunûsiyye* metnini okudu. Bu arada hadis âlimlerinden **İsmail Aclûnî**'den ilm-i hadise ait metinleri okurken aralarında iyi münasebet kurdu ve kız kardeşini ona verdi.

Bunların dışında Orta Asya'dan göçen **Abdurrahim Özbekî**'den **Ebu'l-Berekât Nesefî**'nin *Kenzü'd-Dekâik*'ını, tasavvuf ilmine dair **Muhyiddîn İbn Arabî**'nin *Füsûsu'l-Hikem*'ine **Molla Câmî**'nin yazdığı *Nakşu'l-Füsûs* adındaki şerhini, hadis ilmine dair **İmam-ı Buhârî**'nin *Sahih*'inin *"Kitabü't-Tefsir"*e kadar olan kısmını, *Sahih-i Müslim*'in *"Kitabü'z-Zekat"*a kadar olan kısmını, **Tirmîzî**'nin *Şemâil*'ini ve *Camiu's-Sagîr*'i okudu, hepsinden icâzet aldı. Daha sonra Şâzelî şeyhlerinden **İbnu'l-Meyyît** adıyla bilinen **Dimyatlı Ebû Hamid Mehmed Bideyrî**'den **Buhârî**'nin *Evail*'ini dinledi, ondan da icâzet aldı.

Çocukluğunda öksüz kalan büyük âlim **Abdülganî Nablûsî**, vaktiyle **Kemâleddîn Bekrî**'nin himaye ve terbiyesinde büyümüştür. Şimdi de **Mustafa Bekrî**, onun talim ve terbiyesinde büyüyordu. Böylece gençlik çağının en verimli zamanını **Abdülganî Nablûsî** gibi büyük bir *"Arif-i Billâh"*ın rahle-i tedrisinde geçiriyordu. **Abdülganî Nablûsî**, o sıralarda Ortadoğu'daki İslâm ülkelerine yaptığı seyahattan dönmüş ve şöhreti âlem-i İslâm'ın her yanına yayılmıştı. **Mustafa el-Bekrî**, üstad **Nablûsî**'den

Muhyiddîn Arabî'nin *Tedbirât-ı İlâhiyye*'sini ve *Füsûsu'l-Hikem*'ini, ayrıca *Ankâ-i Mağrib fî Ma'rifet-i Hatemi'l-Evliyâ-i ve Şemsi'l-Mağrib* adındaki çok ince ve derin tasavvufî hakikatları içine alan eserini ve *Fütûhât-ı Mekkiye*'sini okudu. Bununla beraber fıkıhtan **Burhâneddîn Merginânî**'nin *Hidâye*'sini, **Hâfızuddîn Nesefî**'nin *Kenzü'd Dekâik*'inin büyük bir kısmını okudu.

1115/1703'de Şam'da ders veren Halvetî şeyhi **Abdüllatîf b. Hüsâmeddîn**'le ve Halvetî Tarîkatı'na sulûk etmişti. 1119/1707'ye kadar iç âleminin hakikat-ı İslâmiyye ile bezenmesine çalışmıştı. Tarîkatta üstadı tarafından gösterilen ibadet ve ezkârına devam ediyordu. 1120/1708'de üstadı, bu mücâhedesinin sonuna vardığına kanaat getirerek genç **Bekrî**'ye tarîkatından hilâfet verdi.

Mustafa el-Bekrî'nin Halvetî Tarîkatı'ndaki silsilesi şöyledir:

1) **Mustafa Kemâleddîn Bekrî**

2) **Abdüllatîf b. Hüsâmeddîn-i Halebî**

3) **Bolulu ve Kahireli Mustafa Efendi**

4) **Ali Alâaddîn Karabâş-ı Velî**

5) **Muslihiddîn Mustafa Çelebi**

6) **İsmail Çorumî**

7) **Kastamonulu Muhyiddîn Efendi**

9) **İskilipli Abdülbâkî Efendi**

10) **Kastamonulu Hayreddîn Efendi**

11) **Şeyh Şâbân-ı Velî**

Bilindiği gibi **Şeyh Şâbân-ı Velî**'nin baş üstadı olduğu Şabâniyye de Halvetiyye Tarîkatı'nın şubelerinden biridir. **Şâbân-ı Velî**'nin şeyhi **Hayreddîn Tokâdî** ile **Seyyid Yahyâ Şirvânî**'ye (ö. 862/1457) kadar olan tarîkat silsilesi de meşhurdur.

Bir Mutasavvıf ve Âlim Olarak Mustafa el-Bekrî

1121/1709 yılında **Şeyh Abdüllatîf Halebî** vefat etmiş ve makamına **Mustafa Bekrî** geçmişti. 23 yaşında genç, çalışkan, zühd ve takva sahibi âlim şeyh, şeyhlik makamının yüklediği

maddî ve mânevî sorumlulukları gereği gibi yerine getirmek için çalışmaya başladı. Önce tekkenin ve müridlerinin işlerini düzene soktuktan sonra kendisi için mânevî bir sığınak olacak Kıble-i Enbiyâ Kudüs-i Şerîf'i ziyaret etmek üzere 19 Muharrem 1122 (Mart 1710) yılında Haleb'ten yola çıktı. Yafâ yoluyla gidiyordu. Hanefî âlimlerinden **Necmeddîn Remlî**'yi ziyaret etti. Bu büyük hadis âliminden **İmam-ı Mâlik**'in *Muvattâ*'ını dinledi. İskeleye yakın yerde **Hz. Ömer Faruk** soyundan **Şeyh Ali**'nin kabrini ziyaret etti. Bu arada kendi tarîkından inâbe almak isteyenlere inâbe verdi. Sonra Kudüs'e vardı ve ilk eseri sayılabilecek olan *el-Fethu'l-Kudsî ve'l-Keşfü'l-Ünsî* adındaki meşhur vird-i seherini yazdı. Bu virdin okunup okunamayacağı, zamanın fakihleri arasında sözkonusu olunca, İstanbul'a kadar gelen **Mustafa Bekrî**, **Karabaş Velî**'nin postnişini **Hasan Efendi**'den fetva alıp kendi beldesinin farklı fakihlerine gösterdi. Böylece mesele kapandı. Aynı yılın (h. 1122) Şaban'ında Şam'a döndü. Şam'da vaktinin çoğunu irşad ile geçiriyor, arasıra Bâdiâriyye Medresesi'ndeki derslerine devam ediyordu. Orada Kadirî şeyhlerinden **Seyyid Ahmed Talakânî** ile sohbet ediyordu. Bu hal 1126 senesi Şaban ayına kadar devam etti. Tarîkatının yayılmasına, kıymetinin bilinmesine çok yardım etti. Şaban ayının başında tekrar Kudüs-i Şerîf'e gitti. Oradaki Bayramiyye dergâhında konakladı. Bu seyahatı iki sene sürdü. Bunu *es-Sâniyetü'l-Ünsiyye fî Rihleti'l-Kudsiyye* adlı eserinde anlatır. 1128 senesi Receb ayında Haleb'e döndü. **Gavs-ı Âzâm Geylânî**'nin merkadini ziyaret etmek istiyordu. *Telhisât-ı Bekriyye*'ye göre; *"Kanaatince kendi civarında bulunan evliyâullahın hepsinin merkadlerini ziyaret vazifesini yerine getirmişti. Halbuki o iklimde mânevî fetihlerinin büyüklüğü ve genişliği bakımından **Gavs-ı Âzâm** gibi bir velî bulunuyordu. Bu yüzden onun merkadini ve makamını ziyaret etmek için Haleb'e dönmüştü."* Haleb'te babalığı **Hacı İbrahim Tavil**'e misafir oldu. O civarda bulunan **İbrahim Edhem** merkadini ziyaret etti. Sonra Trablus Şam'a giderek orada Medrese-i Haddâdîn'de, Cîsî Tekkesi'nde, Kadirî dergâhında neşr-i hakikat ile meşgul oldu. 1129 Cumade'l-Ulâ ayında tekrar Kudüs'e hareket etti. Yolda Sayda, Akka ve Nablus'a uğradı. Sonra sahilden içeri, dağlık mıntıkaya yöneldi. Cumade'l-Ahir ayında Kudüs'e vardı. Bayramiyye tekkesinde konakladı. Eserlerini yazmak, talebe ve müridlerini terbiye etmekle vaktini geçirdi.

Şevval ayı gelince Beyt-i Makdis'deki *"Halvet-i Tahtâniyye"*

denilen yere çekilip kendi evrâd ve ezkârı ile meşgul oldu. Sonra Şam'a döndü. Şam'da tekrar **Talakânî** ile görüştü. Şam'a dönünce amcası **Bekrî Mehmed Ağa**, hacca niyet ettiğini, bu yolculuktan önce kendisini evlendirmek ve kızını vermek istediğini **Mustafa Bekrî**'ye bildirdi. Ayrıca birçok hediye takdim etti. Üstad **Mustafa Bekrî** bunu kabul etmedi. Eserlerinin hazırlanmasına ve temize çekilmesine çalıştı. 1130 Ramazan ayında Şam'dan ilgisini keserek tekrar Kudüs'e gitti. 1131 senesi Zilkâde ayında annesinin soyundan bir kızla evlendi. Kudüs'te eser yazmak, talebe ve müridlerinin talim ve terbiyelerinde bulunmak, ziyaretçileri kabul etmek, müşkillerini halletmekle meşgulken Mısır valisinin Kudüs'e gelmesi tanışmalarına vesile oldu. Vali ile birlikte Mısır'a gitti. Mısır'daki büyük velîlerden **Ahmed el-Bedevî**'nin türbesini ziyaret etti. Camiu'l-Ezher'e arasıra gidiyor, oradaki âlim ve şeyhlerle görüşüyordu. Bu sırada Ezher müderrislerinden **Necmüddîn Ebu'l-Mekârim Muhammed b. Sâlim Hafnî** kendisine biatle tarîkatına intisâb etti. 1135 (m. 1722) yılına kadar Mısır'da kalarak oranın âlim, şeyh ve ileri gelenleri ile tanıştı. Onlardan istifade etti. Aynı yıl deniz yoluyla Kudüs'e döndü. Orada biraz kaldıktan sonra karayolu ile Trablus Şam'a, burada birbuçuk ay kaldıktan sonra da Humus'a geçti. Burada **Seyfullah Hâlid b. Velid** (r.a.)'in kabrini ziyaret etti. Sonra da Hama'ya giderek orada Kadirî tekkesi şeyhi ve Sâdât-ı Kadiriyye'den olan **Yasin Efendi**'den Kadirî tarîkı inâbesi ve icâzeti aldı. Sonra Haleb'e gidip babalığı **İbrahim Tavil Efendi**'ye konakladı. Orada *"Hatib-i Husreviye"* adıyla tanınan Haleb'in sayılı hocalarından **Ahmed Lübnî**, kendisine biat ile Halvetiyye inâbesi aldı. **Mustafa Bekrî** İstanbul'a gitmek üzere yola çıkıp, 1135 Receb sonu İstanbul'a karadan vardı. Bu seyahatını, *Tefrîku'l-Humûm ve Tağrîku'l-Gumûm fi'r-Rihleti İlâ Biladi'r-Rûm* adlı eserinde anlatmıştır. *Telhisât-ı Bekriyye* ve daha başka kaynaklara göre İstanbul'da itibar görmüş ona *"Siyab-ı Hamûl"* (Kıymetli Elbiseler) giydirilmiştir. İstanbul'da genellikle yalnız yaşamayı tercih etmiş ve eser yazmakla vakit geçirmiştir. Çoğunlukla bir yönden üstadı, bir yönden talebesi saydığı **Seyyid Muhammed Talabânî** ile buluşmuştur.

Böylesine kıymetli bir zâta dair edebiyatımızda özellikle de tekke edebiyatımızda bir küçük medih bulunmayışı, edebiyat tarihçileri için aydınlatılması gereken bir konudur. Çünkü **Mustafa Bekrî**, zamanında yaşayan ve çoğunlukla Osmanlı Devleti içinde

tekkelerini kurup tarîkatlarını neşreden ve hatta Osmanlı Devleti'nin dayandığı Ehl-i Sünnet akîdesi ve fıkhını açıkça tenkit, devletin İslâm'ı yaymakta serhat boylarındaki muazzam hizmetlerini küçük görmek ve göstermek isteyen ünlü bazı şeyhlere karşı o, hakikatı görmüş, söylemiş ve yazmıştır.

Şeyh Mustafa el-Bekrî'nin *el-Fark* adlı eserinin *"Osmanoğullarının, işaret buyurulan salih kullar olduğuna dair"* başlığı altında ele alınan makalesinde, Osmanlı İslâm Devleti'nin durumuna, gördüğü büyük hizmetlere ve onlar hakkında varid olduğuna inandığı hadislere ve onlardan elde edilen bilgilere temas ederek kısaca diyor ki:

*"Osmanoğulları, kendilerine 'salih kullar' sıfatıyla Kitâbullah'da işaret olunmuşlardandır. **İbn Asakîr**'in Arapların iktidarı ile ilgili hadisi 'Arapların ellerinden mülklerini alıp devletlerinin böylece fenâ bulacağı' şeklinde yorumlanmaktadır. Arab'ın mülkte devlet olarak tasarrufu, Devlet-i Abbasiye'nin sonuna kadardır. Bundan sonra Arab'ın devleti helâk olur. Devlet idaresi ve mülk onlardan başkasına; Allah'ın ilm-i ezelîsinde yazılı olana geçer ki o, Devlet-i Âl-i Osman'dır. Onlar şeriata ve dine sımsıkı yapışan, kendilerine Kitâbullah'da 'salih kullar' diye işaret olunan kişilerdir."*

Böylece Osmanlı'dan övgü dolu ifadelerle bahsettikten sonra şöyle diyor:

"Şüphe yok ki Devlet-i Âl-i Osman'ın yardımı, Rahîm ve Rahmân olan Allah'tandır. Osmanlı'nın varlığı, İslâm ve iman için büyük bir hayırdır. Onlar, birçok kâfir ve azgın Haçlının ülkelerini zaptettiler. Böylece Arap Yarımadası'nın halkı, o kâfirlerin şerlerinden emin oldular."

Bu sözleriyle tarihî bir gerçeği (ki bu gerçek, I. ve II. Dünya savaşlarından sonra daha açık bir şekilde ortaya çıktı) anladığını apaçık görmekte ve göstermek istemektedir.

Şeyh Mustafa el-Bekrî, 1139 senesi Muharrem ayının sonlarına doğru ailesinin yanına gitti. Yanındakilerle İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla İskenderiye'ye vardı. Oradan da karayolu ile 1139 (m. 1726) senesi Safer ayında Haleb'e döndü. Talebesi ve müridi Hüsreviyye hatibi **Lübnî Ahmed Efendi**'nin yanında konakladı. Kısa bir dinlenmeden sonra Rebiülevvel ayında Bağdad'a gitmek üzere yola çıktı. Cemaziyelahir'de Bağdad'a varıp Kadirî

tekkesinde misafir oldu. Oradaki bütün vakitlerini Kadirîliği tetkik ve **Gavs-ı Âzâm Abdülkâdir-i Geylânî**'nin feyzinden istifade etmekle geçirdi. Bağdad'ta ziyaret edilmesi gereken hiçbir makam bırakmadan teker teker hepsini ziyaret ediyordu. Mirac Gecesi'ni Azamiye'de, **İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe**'nin türbesinde geçirdi; oradan Basra'ya gitmeye karar verdi. 1140/1727 senesinde Basra'ya hareket ederek orada **Ebû Ubeyde b. Cerrah** neslinden **Salih el-Hayy**'ın oğlu Nakşibendî şeyhi **Muhammed Said Cerrâhî** ile görüştü. Ondan tarîk-i Nakşiyye'deki nisbetini yeniledi. **Şeyh Mustafa el-Bekrî**, onun hakkında *el-Ikdu'l-Ferîd fî Tercemet-i Şeyh Muhammed Saîd* adlı risâleyi yazdı. Bu sırada **Mustafa Bekrî Efendi**, üstadı **Abdülganî Nablûsî**'den bir mektup aldı. Annesinin vefat ettiğini, kendisinin Şam'a dönmesi gerektiğini bildiriyordu. 1140 h. Zilhicce (m. 1727 Ağustos) ayında Bağdad'a döndü. Büyük velî Dâvûd-ı Tâî Dergâhı'nda konakladı ve yol hazırlığını yaptı. Safer 1140 yılında Musul'a doğru yola çıktı. Ayın yirmisekizinde Musul'a vardı. Rebiülevvel'in ortalarına doğru Haleb'e geldi. Üvey babası **Hacı İbrahim**'den annesinin vefatını öğrendi. Hemen Şam'a gitmek için hazırlanmaya başladı. Fakat müridleri kalmasını istiyorlar, onun için tedarikte bulunuyorlardı. Müridleri ve ihvanı ile birlikte Ramazan'ı geçirdi. O esnada Tantarâniye Medresesi'nin yapılmasına katkıda bulundu. Şevval ayının ilk günlerinde Şam'a varıp eniştesi büyük muhaddis **İsmail Aclûnî**'ye misafir oldu. Yol yorgunluğundan sonra üstadı ve şeyhi **Abdülganî Nablûsî**'den **Muhyiddîn Arabî**'nin bazı eserlerini okudu. Şam'da fazla kalmadan Safed'e, oradan Kudüs'e vardı. Kudüs'te ikâmetleri bu sefer uzadı; oğlu ve tarîkatta halifesi **Ebu'l-Fütûh Muhammed Kemâleddîn Bekrî**, 1143 yılında orada doğdu. **Şeyh Mustafa**, burada telif ve mürid terbiyesiyle meşgul oldu.

1145 (m. 1732) Şevval ortasında hac vazifesini yerine getirmeye niyet ederek yanında bulunan **Şeyh Hasan b. Mukallid el-Cüyûşî**, **Şeyh Nasie b. Benî Saab** ve müridleri olduğu halde yola çıktı. Nablus yoluyla Medine-i Münevvere'ye vardı. Sonra Mekke'ye giderek hac fârizasını yerine getirdi. Yanında bulunan Şam'lı müridleri Şam'a gittiler. Bir kısmı da Kudüs'e döndüler. Kudüs'e gelenler arasında **Şeyh Muhammed Acebî b. Şeyh Ahmed el-Halebî el-Mektebî** de vardı ve bu zât, **Şeyh Mustafa Bekrî**'den inâbet aldı. Halvet çıkardı. Kendisine hilâfet verildi.

1148'de (m.1735) tekrar İstanbul'a gitmek üzere karayolu ile sefere çıktı. Şam ve Haleb'ten geçerek Eylül'ün sonlarına doğru İstanbul'a geldi. Yine **Muhammed Talakânî** ile görüştü. Bu seyahatını *el-Hulletü'l-Gâniyye Rusûmu'l-Hümûm fi'r-Rihleti's-Sâniye ilâ Biladi'r-Rûm* adlı bir kitapla tespit etti. Kasım ayının sonlarına doğru deniz yoluyla İskenderiye'ye döndü. Birbuçuk ay kadar kalıp karayoluyla Ramazan başında (1736 Ocak) Kudüs'e döndü. Kızı hastalanmış ve çok geçmeden ölmüştü. **Şeyh Mustafa**, bu senenin çoğunu yalnız başına Beyt-i Makdis'de geçirdi. 1149/1737 hac mevsiminde tekrar hacca gitti. Bu haccında kalabalık bir mürid topluluğu kendisi ile beraberdi. 1150'de (m. 1738) tekrar hacca hazırlandı. Haccı edâ ettikten sonra Medine-i Münevvere'ye döndü. Oradan Şam'a geldi. **Vali Süleyman Paşa** kendisini büyük bir hürmetle karşıladı. Önce Medrese-i Şemsiyye'de, sonra Mâristan-ı Zengi'ye yakın bir yerde sekiz ay kadar konakladı; tarîkatını neşretmekle meşgul oldu. Oradan Nablus'a geçip, onbir ay kadar da burada konakladı. 1152 (m. 1739) yılında Kudüs'e döndü. 1161 yılına kadar yine Kudüs'te telif, müridlerinin talim ve terbiyesi ile meşgul oldu. Sonra Kinâne'ye gitti. Orada **Mekkîzâde Halil Ağa**'nın evinde misafir kaldı. Burada bir müddet kaldıktan sonra Mısır'a geçti. Orada halifesi **Hafnî**'nin delâletiyle tarîkatını neşretti. 1161 (m. 1748) senesi Şevval ayına kadar irşad-ı ibâd ile meşgul oldu. Büyük bir kafile ile hac mevsiminde hacca çıktı ve hac fârizasını yerine getirdi. Sonra kafilesi ile Mısır'a döndü. 1162 (m. 1749) yılında rahatsızlandı ve Allah'ın rahmetine kavuştu. Kahire'nin Karâfe denilen kabristanında mücâvirler kısmına defnolundu. Halifesi **Hafnî**, ona büyük bir mevlid merasimi tertip etti. Ruhu şâd olsun.

Şeyh Kutbeddîn Mustafa Kemâleddîn Bekrî ve Karabaşiyye Tarîkatı

Mısır'da **Hz. Ebûbekir** soyundan gelen **Bekrî**'ler genellikle orada çok yaygın olan Şâzeliye Tarîkatı'nın ihyasına çalışmışlardır. Halvetî Tarîkatı, Mısır'a muhtelif kollarıyla girmiş ve birçok yerde tekkeleri açılmıştı. Daha 9. hicret asrında **İbrahim Gülşenî**, **Dede Ömer Rûşenî**'den aldığı Halvetî Tarîkatı'nı Kahire'de yaymıştı.

Fakat Anadolu'da Selçuklu Devleti ve onun ardından kurulan Osmanlı İslâm Devleti'nin hudutları, Cebel-i Tarık'tan Arap Yarımadası'nın ucu olan Umman'a kadar bir sahayı içine alınca Osmanlı Devleti, o bölgenin kontrolünü II. Viyana kuşatmasından sonra yapamaz hale gelmişti. Bu durum, Osmanlı medreselerinde yetişenlerin tedrici olarak Şam ve Mısır medreselerine gitmesiyle başladı. Hatta bu gidişten sonra geri dönmeyenler olduğu gibi gelip de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını isteyenler bile olmuştu.

Osmanlı İslâm Devleti'nin bu zor durumunda Mısır'daki **Bekrî**'ler lehte yazılar yazmışlardı. Onların soyunu Şam'da temsil eden **Kutbeddîn Mustafa Kemâleddîn Bekrî**, Mısır'da ve Şam'da birçok Halvetî şeyhi bulunmasına rağmen Anadolu kökenli bir şeyhten inâbe almış ve tarîkata girmiştir. Zaten kendisine ilk tasavvuf neşesini veren **Şeyh Dekdekçi** de Türk'tür. **Mustafa Bekrî, Abdülganî Nablûsî**'nin terbiye ve vesâyetinde büyümüştü. Bilindiği gibi **Abdülganî Nablûsî** İstanbul'a gelmiş, o sırada hayatta olan büyük zâtlarla görüşmüş ve onları takdir etmişti. Hatta Şeyh, **Aziz Mahmûd Hüdâyî**'nin *Tecelliyat* adlı kitabını *Lemeâtü'l-Berk* adıyla şerhetmiştir. **Şeyh Murad Özbekî**'den de Nakşibendî Tarîkatı inâbesi almıştı. Bütün saydıklarımız, onun Osmanlı Devleti'nin bekâsıyla ne kadar yakından ilgilendiğini gösteriyor. **Şeyh Mustafa el-Bekrî**, daha önce de belirttiğimiz gibi Halvetî Tarîkatı'nın Şâbâniyye ve ondan çıkmış olan Karabaşiyye kolunun Kuzey Afrika'da yayılmasına çok büyük hizmet etmiştir. Vefatından sonra kendi kurduğu Bekriyye-i Karabaşiyye şu şubelere ayrılmıştır:

1) Hafniyye: **Ebu'l-Mekârim Seyyid Şeyh Şemseddîn Muhammed b. Sâlim Hafnî Şâfiî** tarafından, **Mustafa Bekrî**'nin vefatında onun vekil kılınmasıyla teşekkül etmiştir.

2) Kemâliyye: Merhum **Şeyh Mustafa Kemâleddîn**'in oğlu **Muhammed Kemâleddîn Ebu'l-Fütûh** tarafından hem babasından, hem de halifesi **Hıfnî**'den inâbe alınarak teşekkül etmiştir.

3) Derdiriyye: **Şeyh Şihâbeddîn Ahmed ed-Derdirî** tarafından **Hafnî**'den inâbe alınarak kurulmuştur.

4) Ezheriye: **Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman ez-Züvavî el-Ezherî** tarafından kurulmuştur.

5) Sâviyye: **Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Mâlik es-Sâvî** tarafından **Şeyh Ahmed ed-Derdir**'den inâbe alınarak kurulmuştur.

6) Necâtiye

7) Ticâniyye

Eserleri

Bekrî, çok sayıda eser veren sûfî müelliflerden biridir. **Harîrîzâde**, onun 220 eseri olduğunu söyler. **Ali İhsan Yurd**, **Bekrî**'nin eserlerinin sayısını 190 olarak tespit etmiştir. Basılan eserleri şunlardır:

1) es-Salavâtü'l-Hâmia: Dört halife ve Ashab-ı Kirâm'a dair hadisleri ihtiva eder. **Ali Fikri Yavuz** tarafından tercüme edilmiştir. Mısır'da basılmıştır (tarihsiz).

2) ez-Zâhiretü'l-Mâhiyye li'l-Esâm fi's-Salâti alâ Hayri'l-Enâm: Mısır'da 1319'da basılmıştır.

3) es-Süyûfu'l-Haddâd fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zendekâ ve'l-İlhâd: Mısır'da basılmıştır (tarihsiz).

4) el-Feridetü's-Seniyye fi'l-Akîdeti's-Sünniyye: **Ahmed ed-Derdir**'in şerhiyle basılmıştır (Mısır, Bulak 1304 h).

5) Bülgatü'l-Mürîd ve Müntehâ Mevkıfi's-Saîd: **Sübrâvî**'nin şerhiyle beraber Mısır'da basılmıştır (tarihsiz).

KAYNAKLAR: Ali İhsan Yurd, *Kutbuddîn Mustafa Kemâleddîn el-Bekrî es-Siddîkî, Hayatı ve Eserleri*, İst. 1967, s. 4-40; Abdülhayy el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c.1, s. 223; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, c.7, s. 239; Ebu'l-Fütûh Kemâleddîn el-Bekrî, *et-Telhisâtü'l-Bekriyye fî Tercemeti Hulasâti'l-Bekriyye* (Harîrîzâde'nin Tibyan'ı içinde) c.1, yaprak: 145^{b}-159^{b}; 5) Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâili'l-Hakâik*, c. 1, yaprak: 140^{a}-171^{a}; Murâdî, *Silkü'd-Dürer*, c. 4, s. 190-200; Cebertî, *Acâibü'l-Âzâr*, c. 1, s. 246-247; Brockelmann, *GAL*, II, 458-460, *Suppl*, II, 470-480; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c.1, s. 301-419 c.2, s. 168; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c.2, s. 446-450; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, c.12, s. 271; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c.2, s. 471; *el-Kamusu'l-İslâmî*, c.1, s. 345.

SAİD AYKUT

CEMÂLEDDÎN-İ UŞŞÂKÎ (R.H) (ö. 1165/1751)

XVII. asrın sonlarında Edirne'de dünyaya geldi. Hz. Peygamber soyundan olduğu için **es-Seyyid Muhammed Cemâleddîn-i Uşşâkî** diye anılırdı. Künyesi *"Ebû Nizâmeddîn"*dir. Halk arasında *"Seyyid Muhammed Efendi"* diye tanınırdı.

Edirne'de önce **Hamdî-i Bağdâdî**'ye intisâb ederek onun terbiyesinde yetişmiştir. Şeyhinin vefatından sonra da Edirneli **Hasan Sezâî Efendi**'nin yanında tahsiline devam etmiştir. **Hasan Sezâî Efendi**'nin vefatından dört sene sonra 1155/1742'de İstanbul'a hicret etmiştir.

Cemâleddîn-i Uşşâkî, İstanbul Eğrikapı'daki Hirâmî Ahmed Paşa Zâviyesi'ne şeyh olarak tayin edilmiştir. Burada vefatına kadar (1165/1751) meşîhat görevini sürdürmüştür. Damadı **Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî**'nin *Mir'âtu'l-Esmâ* adlı eserinde ifade ettiğine göre **Cemâleddîn Efendi**, Halvetî Tarîkatı'nda seyr u sülûkta esas kabul edilen *"etvâr-ı seb'a"* ya (*Kelime-i tevhid, Yâ Allah Yâ Hû, Yâ Hak, Yâ Hayy, Yâ Kayyûm ve Yâ Kahhâr*) fürûât olarak beş esmâ daha ilâve etmiştir. Bunlar: *"Yâ Fettâh, Yâ Vâhid, Yâ Ahad, Yâ Samed* ve *Allah"* isimleridir.

Salâhî, bu fürûâtın **Cemâleddîn Efendi**'ye **Hz. Ali** tarafından talim ve telkin edildiğini zikretmektedir. Bu ilâvelerle Uşşâkiye Tarîkatı yeni bir veche kazanmıştır. Böylece **Cemâleddîn Efendi**, Halvetî Tarîkatı'nda yeni bir kolun müessisi olarak kabul edilmiş ve kendi adına izâfeten Cemâliye şubesi kaynaklarımızda yer almıştır. Ayrıca Uşşâkiye Tarîkatı'nda iki pîr olarak anılması, onun seyr u sülûkta gayet ciddi ve bütün kuralları hakkıyla yerine getirmedeki hassasiyetindendir.

Cemâleddîn-i Uşşâkî, *"Cemâlî"* mahlâsını kullanmıştır. Gayet sûfiyâne ve mürettep, yayınlanmamış bir divanı vardır.

Cemâlî'nin vefatından sonra yerine halife olarak oğlu **Seyyid Muhammed Nizâmeddîn** geçmiştir. Bu zât, 1785 tarihine kadar dergâhta hizmet yapmıştır.

Buraya **Cemâlî**'nin iki gazelini alarak onun hem şiirine hem de tasavvuf anlayışına dair bir fikir vermek istiyoruz:

Gel aç cân gûşunu sâlik ol cânândan haber gelsin
Gönül tahtını tathîr eyle Sultan'dan haber gelsin

Hızır-veş zulmet-i tende ara gece vü gündüz kim
Derûnunda olan ol âb-ı hayvandan haber gelsin

Tarîkat riştesiyle ifrît-i nefsini bend eyle
Diline kuş dili ile Süleyman'dan haber gelsin.

Bu gördüğün nukûşa dikkat eyle vâkıf ol sırra
Bu nakşı nakş eden Nakkâş-ı Sübhân'dan haber gelsin

Cemâlî'den işit nâkıs kalma sa'y idegör sen
Sana senden sana bir kâmil insandan gelsin

* * *

Bir er ararım haldâşdan olsun
Hak yola girmiş yoldâşdan olsun

Kâlde bir olsun hâlde bin olsun
Esrârı duysun sırdâşdan olsun

Ol cem'i bilsün hem sonra farkı
Tattığı ânın her aşdan olsun

İncinmesin hiç incitmesin hiç
Ol nakşı koyup nakkâşdan olsun

Irmak u gölden geçsin Cemâlî
İçdiği anın tâ başdan olsun.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* c. II, s. 243-249; Cemâlî, *Divan*, Millet Ktp., Manzum Eserler No: 82.

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

AHMED RAÛFÎ EFENDİ (R. H) (ö. 1171/1757)

Ahmed Raûfî Efendi, hicrî 1068 yılında (m. 1657) Üsküdar'da doğdu. Çağının büyük âlimlerinden ders aldı. Klasik medrese tahsilini tamamladıktan sonra Üsküdar Kapıağası Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Halvetiyye'nin Ramazaniyye koluna mensup **Köstendilli Şeyh Ali Efendi**'ye (ö. 1143/1730) intisâb ederek ondan hilâfet aldı. Koca Sinan Paşa Camii yakınlarındaki evinin kenarına yaptırdığı tekkede irşadla meşgul oldu ve yirmi kadar halife yetiştirdi. **Sultan III. Osman**, bu muhterem zâtı sık sık ziyaret eder ve duasını alırdı. Yetiştirdiği talebeler onu unutturmadılar, hocalarının güzel şanını devam ettirdiler. Bunlardan bazıları şunlardır:

1) **Hafız Muhammed Efendi**

2) **Şeyh İsmail Efendi**

3) **Şeyh Kirişçi**

4) **Şeyh Arabî İsmail**

5) **Şeyh Hasan Halife**

6) **Şeyh Süleyman Halife**

1757 (m. 1171) yılında Üsküdar'da vefat etti ve Koca Sinan Camii'nin hazîresine defnedildi. Şöhretten kaçınan ve münzevî bir hayat süren **Ahmed Raûfî**'nin yerine, oğlu **Muhammed Nurullah Efendi** geçti. *"Raûfî"* mahlâsıyla şiir ve ilâhîler yazan **Ahmed Raûfî**'nin ismini alan Raûfiyye Âsitânesi'nin kuruluş tarihi tespit edilememiştir. Ancak XVIII. yüzyılın ilk yarısı içinde inşa edilmiş olduğu söylenebilir. XX. yüzyılın başlarına kadar faal olan tekke, 1920'lerde çıkan Doğancılar yangınında tamamıyla yanmıştır. Raûfiyye Tarîkatı, tekkeler kapatılıncaya kadar Beykoz ve Yeniköy'deki iki tekke ile varlığını sürdürmüştür.

Ahmed Raûfî Efendi'nin mensup olduğu Ramazaniyye, Halvetiyye Tarîkatı'nın bir şubesidir. **Ahmed Raûfî Efendi** de bu şubenin Raûfiyye kolunun şeyhi olmuştur.

Ramazaniyye'de sâlik, Cüneydiyye şubesindeki rükûnlara uyar. **Ahmed Raûfî Efendi**'yi daha iyi tanımak için sarıldığı temel ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Az yemek, nefsi azdırmamak.

2) Boş ve gereksiz sözler söylememek.

3) Fazla uyumamak. Zira uyku nefsi güçlendirir, kalbi öldürür.

4) Gerektiğinde uzlete çekilerek kendini tanımaya çalışmak.

5) Allah'ı çokça zikretmek.

6) Rab Teâlâ'nın kâinatını tefekkür etmek.

7) Daima taharet üzere olmak, abdestsiz gezmemek.

8) Kalbi mürşide rabtetmek.

9) Usûl, evrâd ve esmâullah'dan şeyhin telkin ettiği bölümlere devam etmek.

10) Farz namazları cemaatle kılmak.

11) Tarîkatta yer alan âdâb ve geleneği terk etmemek.

Eserleri

1) Divân-ı Ahmed Raûfî, tasavvufî şiirleri ihtiva eder.

2) Kurretu'l-Uyûn, Türkçe bir risâledir.

3) Mecâlis, meşhur bir vaaz kitabıdır.

Mecâlis Kitabından Birkaç İktibas

*"**Câbir** (r.a.)'in rivayet ettiği bir hadiste 'zikrin en faziletlisi lâ ilâhe illâllah'dır' diye buyuruluyor. Bazı âlimler, en faziletli zikrin 'lâ ilâhe illâllah' olduğuna dair Kur'ân-ı Kerîm'den yetmiş ayet bildirdiler. Zira bu muazzam kelimede Allah Teâlâ'nın vahdâniyeti, ilâhlığın sadece O'na mahsus olduğu, O'ndan başkasının ilâh olamayacağı vurgulanmaktadır. İşte iman budur. En önemli kelime, bu kelimedir. Bu husûsiyetler, başka kelimelerde ve başka zikirlerde yoktur."*

***"Ebu'l-Fadl el-Cevherî** :*

'Cennet ehli, cennete girdiklerinde nehirlerin, ağaçların ve cennetteki her şeyin lâ ilâhe illâllah dediklerini işittiler. Onların bir kısmı bir kısmına, bu kelimeyi dünyadayken yeterince bilmiyorduk, derler.' dedi."

"Peygamber Efendimiz (s.a.v.) :

'Sükût hikmettir ama onu yapan azdır. Hikmet, insanı cehâletten ve sefâletten koruyan faydalı şeylerdir' buyurdu."

***"İmam-ı Gazâlî** :*

'Sükûta sarıl. Ancak zarûret miktarı hariç' dedi."

***"Hz. Ebûbekir**, kendi nefsini konuşmaktan menetmek için zaman zaman ağzına taş koyardı. Eskiler: 'Dilin kendi küçüktür ama etkisi ve cürmü büyüktür' derlerdi."*

"Peygamber Efendimiz (s.a v.) :

'Allah Teâlâ'ya ve Ahiret Günü'ne inanan ya hayır söylesin yahut sussun' buyurdu."

KAYNAKLAR: Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, s. 95-96; Zakir Şükrü, *Mecmua-i Tekâyâ*, s. 24; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr*, c. 5, s. 59-60; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* ; Ahmed Rauûf Efendi, *Mecâlis* (Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, nr: 294); Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn, *Tibyânu Vesâili'l-Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarîk*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kısmı, nr: 430 c. 2, varak, 679; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde ve Eseri Tıbyân*, İstanbul 1982, (öğretim üyeliği tezi, İst. Yük. İslâm Ens.) s. 291.

SAİD AYKUT

NECCARZÂDE ŞEYH RIZA (R.H) (ö. 1175/1760)

Celvetî ve Nakşibendî tarîkatlarına mensup **Neccarzâde**, *"Dülgerzâde"* adıyla da tanınmaktadır. Asıl adı **Şeyh Mustafa Rızâüddîn**'dir. Şarkîkarahisarlı bir mimarın oğludur. Çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir tahsil görmüş, daha sonra Celvetîliğin Selâmî kolunu kuran **Selâmî Alî Efendi**'nin (ö. 1104/1692) halifelerinden Odabaşı şeyhi olarak da tanınan Orta Camii vaizi şeyhlerinden **Şeyh Fenâî Mustafa Efendi**'ye intisâb etmiş ve kendisinden Celvetî-Selâmî hilâfeti almıştır. Bazı mânevî işaretler üzerine 1123/1711 tarihinde Edirne'ye giden **Neccarzâde**, orada Nakşibendî şeyhlerinden **Arapzâde Mehmed İlmî Efendi**'ye (ö. 1165/1751) intisâb ederek bu tarîkattan da hilâfet alır. Bir süre sonra tekrar İstanbul'a döner ve Beşiktaş'ta bugün de mevcut olan Sinan Paşa Camii yanındaki Nakşî dergâhında irşad faaliyetine

başlar. Konuyla ilgili bazı kaynaklarda onun Sinan Paşa Camii'nde imamlık görevini de üstlendiği kaydedilmektedir. Başka bir rivayete göre de caminin sol tarafındaki evini zâviye haline getirdiği, burada vefatına kadar icrâ etmeye yetkili olduğu *"hatm-i hâcegân"*a devam ettiği kaydedilmektedir.

Beşiktaş'taki dergâhta yaklaşık otuz yıl şeyhlik makamında oturarak halkı irşad görevini yürüten **Şeyh Rıza Efendi**, dönemin ileri gelen mutasavvıflarından biri kabul edilmektedir.

Neccarzâde Şeyh Rıza, şiirle de uğraşan mutasavvıflar arasında özellikle Hz. Peygamber için naat yazanların başta gelenlerinden biridir. Oldukça hacimli divanı, Hz. Peygamber için yazılmış âşıkâne şiirlerle doludur. Tasavvufla ilgili bazı eserleri Türkçe'ye de çeviren **Neccarzâde Rıza**'nın yaptığı bu tür çalışmaların başında **Yek-dest Mekkî Efendi**'nin halifelerinden **Üsküdarlı Seyyid Mehmed Ensârî**'nin *Muhtasarü'l-Velâye* adlı eseri gelir.

Neccarzâde Rıza Efendi'nin vefatından sonra Neccarzâde Tekkesi'nin postuna oğlu **Şeyh Mehmed Sıddık Efendi** (ö. 1209/1794) oturmuş, **Neccarzâde**'nin hayatı ile bazı menkıbeleri ise dervişlerinden **Ömer Nüzhet Efendi** tarafından *Menkıbe-i Evliyâiyye fî Ahvâl-i Rızâiyye* (İstanbul 1856) adlı bir kitapta toplanmıştır.

"Tuhfetü'l-İrşâd", *"Zuhûrât-ı Mekkiyye"* ve *"Hâtimetü'l-Vâridât"* başlıkları altında üç bölümden meydana gelen divanının çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY., nr. 2900; Üsküdar Selimağa Kütüphanesi, nr. 919). Divanında daha çok tevhid, naat ve münâcât tarzında manzûmeler yer almaktadır.

KAYNAKLAR: "Neccarzâde Şeyh Rıza", *Büyük Türk Klasikleri*, C. VIII, İstanbul 1988, s. 311-313; Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, c. II, s. 91-92; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-tü'l-Evliyâ*, c. III, s. 13; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 234-266; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 203-204; Baha Tanman, "Neccarzâde Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul 1994, s. 59-60.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ (R. H)
(ö. 1176/1762)

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin soyağacı baba tarafından **Hz. Ömer**'e, ana tarafından da Ehl-i Beyt'ten **İmam Mûsâ Kâzım**'a ulaşır. 13. dedesi olan **Şeyh Şemseddîn Müftî**, hicrî 6. asrın sonlarına doğru Hindistan'a gelmiş ve yerleşmiştir. Dedesi **Seyyid Şeyh Vecîhüddîn**'dir. Anne tarafından dedesi ise **Şeyh Muhammed Pühletî**'dir.

Babası **Abdurrahîm** hakkındaki bilgileri bizzat **Şah Veliyyullah Dihlevî**'nin *Bevârıku'l-Velâye* adındaki müstakil eserinden öğrenebiliriz. O, ilim, din ve mâneviyât açısından üstün bir yere sahipti. Delhi'de Rahimiye Medresesi'ni o açmıştır. **Şah Veliyyullah**'ın hayat tarzının, eğilimlerinin, duygularının ve ruh yapısının oluşmasında, eğitim ve öğretiminde, ilmî ve mânevî makamlara erişmesinde, fıkıh ve tasavvufta içtihad derecesine ulaşmasında onun büyük yeri vardır. **Abdurrahîm Efendi**, *el-Feteva el-Hindiyye* adlı büyük fetva külliyatını hazırlayan 21 kişilik heyetin arasında bulunuyordu. O, ilk kez Kur'ân dersi koymuş, yani tefsir metni olmaksızın sırf Kur'ân ayetlerini ders olarak okutmaya başlamıştı. Onun bu usûlü kabul görerek, kendisinden sonra gelenler tarafından da sürdürülmüştür.

Şeyh Abdurrahîm, bazı mânevî işaretler üzerine yaşı ilerlediği bir sırada **Şeyh Muhammed Pühletî**'nin kızıyla ikinci evliliğini yapmış ve **Şah Veliyyullah**, işte bu evlilik sonucunda dünyaya gelmiştir. **Şeyh Abdurrahîm** 77 yaşında, 1131/1718 yılında vefat etmiştir.

Annesi **Fahrünnisâ**, dinî ilimlerde her kadının kolay ulaşamayacağı bilgi ve kabiliyete sahip sâliha bir kadındı.

Şah Veliyyullah'ın Doğumu

Şah Veliyyullah Dihlevî, 4 Şevval 1114 tarihinde Çarşamba günü güneş doğarken anneannesinin kasabası (bugün Muzafferneger'e bağlı olan) Pühlet'te doğdu. Doğum tarihi ebced hesabıyla *"Azîmüddîn"* (Dinin büyüğü) tabirinden çıkmaktadır.

Doğduğu zaman babası **Şah Abdurrahîm** hazretleri 60 yaşındaydı. O, bu mübarek çocuğunun doğumundan önce rüyasında

pek çok müjdeler almıştı. **Şah Abdurrahîm**, 60 yaşında mânevî müjdeler ve işaretlerle evlenmeye karar verdi. Hicrî 1114 yılı (m. 1702) başlarında bu evlilik gerçekleşti.

el-Kavlü'l-Celî risâlesinden anlaşıldığına göre evlendiği bu hanımın adı **Fahrünnisâ** idi. **Şah Veliyyullah** doğmadan önce babası **Şah Abdurrahîm** hazretleri, rüyasında büyük velîlerden **Hoca Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî**'yi gördü. O, bir oğlu olacağını kendisine müjdeledi ve *"Onun adını, benim adım gibi **Kutbeddîn Ahmed** koy"* dedi.

Şah Veliyyullah hazretleri buyuruyor ki;

*"Bu söz babamın zihninde kalmamış ve adımı **Veliyyullah** koymuş. Bir süre sonra gördüğü rüyayı hatırlayınca ikinci bir isim olarak da **Kutbeddîn Ahmed** koymuş."*

Şah Veliyyullah yedi yaşındayken annesi ve babası ile teheccüd namazına katıldı. Dua ederken de ikisinin ellerine kendi ellerini verdi. Böylece mübarek babasının doğumundan önce gördüğü rüya gerçekleşmiş oldu.

Öğrenimi

Şah Veliyyullah, beş yaşına gelince okula kaydettirildi. Yedi yaşında **Hz. İbrahim**'in sünneti yerine getirilerek sünnet oldu. O yaştan itibaren namaza alıştırıldı. O senenin sonunda Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona kadar hıfzetmişti. Artık Farsça kitaplar ve Arapça küçük eserler okumaya başlamıştı. İşte bu dönemde Arapça'nın nahiv ilmine dair *Kâfiye*'yi ve bu kitabın **Molla Câmî** tarafından yapılmış şerhini okumaya başlamıştır.

Ondört yaşına geldiğinde *Beydâvî Tefsiri*'nin bir bölümünü okudu. Onbeş yaşında Hindistan'daki tahsil programına uygun olarak yüksek bir merhaleye gelmişti. Babası bunun sevinciyle eşdost, akraba ve halktan ileri gelenlere bir şeref yemeği verdi.

Yine onbeş yaşını bitirmeden babasından *Mişkât* adlı hadis kitabını okudu. Bu kitaptan sadece, alış-veriş bahsinden âdâb bahsine kadar olan kısmı okumamıştı. Bu bölümü başka bir arkadaşından okuyarak kitabı baştan sona bitirmiş oldu. Babasından ayrıca *Sahih-i Buhârî*'yi temizlik bölümüne kadar, *Şemâil-i Tirmîzî*'nin tümünü, *Beydâvî* ve *Medârik* tefsirlerinin de bir bölümünü okudu. Şöyle diyor:

"Allah'ın büyük bir lütfu olarak pederimin Kur'ân-ı Kerîm dersine birkaç kere katıldım. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in mânâsını daha iyi anlamaya kapı açıldı."

Şah Veliyyullah'ın Okuduğu Ders Programı

Şah Veliyyullah *el-Cüz'ü'l-Latîf* risâlesinde kendi takip ettiği ders programını detaylarıyla anlatmaktadır:

"Fıkıhta, bir bölümü hariç Vikâye Şerhi ve Hidâye'yi; fıkıh usûlünde Hüsâmî'yi Tavzîh ve Telvîh'in büyük bir bölümünü; mantıkta Senâsiyye Şerhi'ni eksiksiz olarak, Metâlî Şerhi'nin bir bölümünü; kelâm ilmine dair Şerh-i Akâid'i tamamen, Hayâli Hâşiyesi'nin bir bölümü ile Mevâkıf Şerhi'nin bazı bölümlerini okudum. Tasavvuf ve tarîkat bâbında ***Sühreverdî****'nin Avârif'ini, Resâil-i Nakşibendiyye'yi, hakikat ilmi bâbında* ***Molla Câmî****'nin rubâîlerinin şerhini, Levâih'i, Lemeât Şerhi'nin mukaddimesini, Nakdu'n-Nusûs mukaddimesini, esmâ ve ayetlerdeki havassı belirten baş eserleri okudum. Pederim birkaç kere bu havastan faydalanma icâzetini bana vermiştir.*

Tıp konusunda Mu'cez'i, felsefede Hidâyetü'l-Hikmet Şerhi'ni, maâni konusunda Mutavvel Kitabı'nın büyük bir bölümünü, Muhtasâru'l-Meâni ile ilgili Mollazâde Hâşiyesi'ni ve hesap-hendese ile ilgili bazı küçük risâleleri okudum."

Şah Veliyyullah'ın bu öğrenim programında babası ve gerçek hocası olan **Şah Abdurrahîm**'in rolü büyüktü. Yedinci hicrî asırdan beri Hindistan'da geçerli olan ve uygulanan ders programına, dokuzuncu asrın sonunda, **Şeyh Abdullah** ve **Şeyh Azîzullah**'ın Multan şehrinden Delhi'ye gelmesiyle bazı ilm-i kelâm, belâgat ve aklî ilim kitapları eklendi. Daha sonra onuncu asırda **Şirazlı Emir Fethullah**'ın Hindistan'a gelmesi üzerine, İran'ın son dönem âlimleri olan **Celâleddîn Devvânî, Mîr Sadreddîn, Mîr Gıyâseddîn Mansur** ve **Mirzâ Cân**'ın eserleri de ders programına sokuldu.

Edebiyatta, **Harîrî**'nin *Makâmât*'ının okutulması yaygındı. Bazı edebiyatçıların bu kitabı ezberledikleri bile söylenmektedir. Fakat **Şah Veliyyullah**'ın ders programında bu kitap bulunmamaktadır. **Şah Veliyyullah**'ın programında Arap edebiyatına dair tek bir kitap göze çarpmaktadır. Oysa **Dihlevî**'nin Arapça eserleri, özellikle *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı kitabı, onun sadece Arapça'ya muktedir olmakla kalmadığını, hatta ilmî meselelerin

açıklanması için en uygun üslûbun kurucusu olduğuna tanıklık etmektedir. Büyük âlim **İbn Haldun**'dan başka **Veliyyullah Dihlevî**'ye benzer bir müellif görülmemektedir.

O halde **Şah Veliyyullah** kendiliğinden Arap edebiyatına dair en eski temel eserleri okumuş, Acem etkilerini taşımayan, o kaidelere uygun klasikleri hatmetmiş olmalıdır. Şöyle diyor:

"Talebeliğim sırasında son derece zor mevzûlar zihnime geliyordu. Kurcalaya kurcalaya sürekli mesâfe katettiğimi hissediyordum. Pederimin ölümünden sonra oniki sene boyunca dinî ve aklî ilimlerle ilgili kitapları okutmaya devam ettim. Böylece muhtelif ilimlerde derinleşme ve akıl yürütme fırsatını yakalamış oldum."

Babanın Çocuğa Tesiri

Şah Veliyyullah şöyle diyor:

"Babamın bana karşı şefkati çok fazla idi. Çok az baba çocuklarına, çok az hoca talebelerine, çok az şeyh müridlerine böyle bir şefkat gösterebilir. Küçükken bir arkadaşımla beraber gezmiş, bir bostana girmiştik. Eve döndüğümde babam; 'Veliyyullah, sen bu gece ve gündüz boyunca ne elde ettin? Biz bu süre içinde öyle çok salât ü selâm getirdik ki!' dedi. Ben bunu işitince, gönlüm bahçe gezmek ve eğlenmekten soğudu. Babam bana güzel ahlâkı, âdâb-ı muâşereti ve zarâfet sahibi olmayı öğretti.

Babam, seviyesi benden düşük olanlara onlardan önce selâm vermemi, onları daima güzel ahlâkla karşılamamı, onların hal ve hatırını sormamı ve bunu basit bir şey kabul etmemi söylerdi. O, şöyle derdi: 'Bazı insanlar garip elbiseler giymek ve bazı alışkanlıklara bağlı kalmaktan kendilerini alamazlar. Bazen bir kelimeyi sürekli söyleme alışkanlığı yerleşir. Bazen yediği yemekten öyle nefret eder ki sonunda bu hal, iğrenme derecesine çıkar. Kişi, bütün bunlardan sakınmalıdır. İnsan kendi arzusunu yerine getirmekte sadece lezzet ve zevk almayı amaçlamamalıdır. Bu arzuda bir mecburiyeti yerine getirme, bir fazilet ve güzelliğe ulaşma veya Sünnet'i uygulama amaçlanmalıdır. Çalım satma, gezip tozma veya birilerine ilgisizlik gösterisinde bulunmak gibi tavırlar müslümanlara yakışmaz."

Şah Abdurrahîm, cesaret, tedbir, intizam ve gayret sahibi olmak konusunda üstün biriydi. **Şah Veliyyullah** şöyle diyor:

"Ondört yaşında babama intisâb ederek tarîkatla, özellikle Nakşibendî mürşidlerinin yoluyla meşgul oldum. Nakşibendîliğin teveccüh ve telkinini bu zâtlardan aldım. Bizzat babam tarîkat âdâbını bana öğreterek hırka giydirdi."

Şah Veliyyullah onyedi yaşına geldiğinde **Şah Abdurrahîm** hazretleri ahirete intikal etti.

Şah Veliyyullah'ın Evliliği

Ondört yaşına geldiğinde babası onu, dayısı **Şeyh Pühletli Abdullah Sıddıkî**'nin kızı ile evlendirdi. Kayınpeder tarafı düğün için belli bir süre gerekli olduğunu bildirince **Şah Abdurrahîm**, rica ederek bu işte hayır olduğunu ve evliliğin derhal yapılmasını istedi. Daha sonra peşpeşe gelen ailevî hadiseler gösterdi ki, eğer o zaman evlilik olmasaydı bunu ileriki zamanlara bırakmak gerekecekti.

Bu hanımından büyük oğlu **Şeyh Muhammed** doğdu. **Şah Veliyyullah**, bu çocuk için ilme giriş risâlesi bile yazmıştır. Bu muhterem evlat, *Şemâil-i Tirmîzî* dersinde **Şah Abdülaziz**'le birlikte bulunurdu. Çok iyi Kur'ân-ı Kerîm okurdu. Babasının vefatından sonra Burhane kasabasına göçtü. Ömür boyu orada yaşayarak h. 1208'de vefat etti. Kasabanın büyük camisinin avlusuna defnedildi. Bu oğlundan sebeple **Şah Veliyyullah**, *"Ebû Muhammed"* künyesini kullanırdı. Kendisiyle birlikte aynı yere defnedilen **Şeyh Muhammed**'in iki oğlu hakkında *Makâlât-ı Tarîkat*'ta bilgi verilmektedir. Kitaplar, bu oğuldan gelen soyun devam etmediğini yazmaktadır.

Şah Veliyyullah birinci hanımının vefatından sonra Sonipet'li **Seyyid Senâullah**'ın kızı **İradet Hanım**'la evlenmiştir. **Seyyid Senâullah**, Sonipet ahalisindendi ve **Şehîd Seyyid Nâsıruddîn**'in oğluydu. **Şah Veliyyullah**'ın bu mübarek hanımdan dört ünlü oğlu olmuştur. **Şah Abdülaziz, Şah Refiuddîn, Şah Abdülkâdir** ve **Şah Abdülganî** bu hanımındandır. Bu muhterem zâtlar, Hindistan'da dinin ikinci canlanışının dört temel ismidir. **Şah Veliyyullah**'ın bu zâtlar dışında bir de **Emetu'l-Aziz** adında bir kızı olmuştur. **Emetu'l-Aziz**, Pühlet'li Mevlevî **Muhammed Faik b. Muhammed Âşık**'la evlenmiş, bu evlilikten çocukları olmuştur. **Şah Veliyyullah**'ın soyunu bu çocuklar devam ettirmiştir.

Hac Yolculuğu

Şah Veliyyullah'ın ilim, düşünce, davet ve dini tecdid hayatında mukaddes Hicaz yolculuğu ve orada kalışı tarihî bir olaydır; onun telif hayatının yeni bir bölümünü teşkil eder.

Bu seyahatında hadis ilmini derinden araştırdı. Uzak diyarlardan gelerek kutsal topraklarda toplanan hadis otoritelerinin ilim meclislerine katıldı. Hadis konusu, **Şah Veliyyullah**'ın tecdid hareketinin en mühim yönüdür. Hadis ilimlerindeki derinliği ve vukûfiyeti sebebiyle öyle bir makama geldi ki, son dönemlerde çok az insan o makama ulaşmıştır. Şeriatın incelikleri, gayesi, fıkıhla hadis arasındaki ilişki gibi meselelerde belki de hiç kimse onun mertebesine ulaşmamıştır.

Hac yolculuğu sırasında otuz yaşındaydı. O zaman siyasî ahvâl, yol güvenliği ve yabancı güçlerin ülkeye saldırısı gibi problemler gözönüne alındığında bu yolculuk onun cesaretine, ilim aşkına ve Haremeyn-i Şerîfeyn'e gönülden bağlı olduğuna dair en güçlü delildir.

O günlerde Sûrat, Hindistan'ın limanı ve Mekke'ye açılan kapısıydı. Yoldaki bazı beldeler özellikle Malve Gücerat, Minhetlerin yağma ve gasp eylemlerine hedef olmuştu. Kuzey Hindistan'a kadar bu uzun yolu at arabaları, manda ve develerin çektiği arabalarla katetmek kolay değildir. Hint Okyanusu'nun ve Kızıldeniz'in bütün sahilleri, Portekiz ve Hollanda korsanlarının, Fransız ve İngiliz sömürgecilerinin yağmalama tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Hacıların karşılaştıkları musibetler hakkındaki teferruatlı bilgiler, bugün çok azı elde kalmış olan o günün seyahat hatıralarında bulunabilir. Hindistan'ın durumu o kadar kötüydü ki, geceleyin bir yolcu köyünden şehre kazasız-belâsız gelse **Şah Veliyyullah** *"Ya Bedîa'l-Acaib!"* diye zikretmeye başlıyordu.

Sûrat'tan Cidde'ye Kırkbeş Günde Varış

15 Zilkâde günü Mekke'ye girildi. Âlimlerin ve öğrencilerin isteği üzerine **Şah Veliyullah**, Kâbe'de Hanefî mihrabının yanında ders okutmaya başladı. Pek çok insan bu derse katılmak için oraya akın etti.

Şah Veliyyullah, *el-Cüz'ü'l-Latîf* risâlesinde şöyle diyor:

"Hicrî 1143'de ruhum Haremeyn'i ziyaret arzusuyla yanıyordu. 1143'ün sonunda Zilhicce ayında hac yapmak şerefine nâil oldum. 1144 senesine kadar Kâbe'nin yanında kaldım. Medine-i Münevvere'yi ziyaret etme şerefine erdim. ***Şeyh Ebû Tâhir Medenî*** *ve diğer Haremeyn âlimlerinden hadis bilgisi aldım ve ilmî sohbetlerde bulundum.* ***Şeyh Ebû Tâhir Medenî*** *galiba sûfiyenin bütün hırkalarını içine alan hırkayı bana giydirdi. O sene 1144'ün sonuna doğru ikinci kere hac şartlarını yerine getirdim. 1145 senesinin başlarında Hindistan'a doğru yola çıktım. 10 Receb 1145'de Cuma günü sıhhat ve âfiyetle memleketim olan Delhi'ye ulaştım."*

Şah Veliyyullah'ın Mekke'deki Hocaları ve Mürşidleri

Şah Veliyyullah bu konuda *İnsânu'l-Ayn fî Meşâihi'l-Haremeyn* adında bir risâle yazmış ve bu risâlede özel mürşidi ve kendisine en büyük iyiliği yapmış olan sevgili hocası **Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Kürdî el-Medenî**'yi biraz daha genişçe anlatmıştır. **Şah Veliyyullah**, hocası **Ebû Tâhir Muhammed** hakkında şöye diyor:

*"****İbrahim*** *oğlu* ***Şeyh Ebû Tâhir Muhammed****, babası* ***Şeyh İbrahim Kürdî****'den hadis ilmi öğrenmiş, ondan sonra* ***Şeyh Hasan Uceymî****'den istifâde etmiş, daha sonra* ***Ahmed Nahlî*** *ve* ***Şeyh Abdullah Basrî****'den Şemâil-i Nebevi'yi ve* ***İmam Ahmed****'in Müsned'ini iki aydan daha az zaman içinde okumuştur. Mekke'ye gelen âlimlerden faydalanmış, Lahor'lu* ***Şeyh Abdullah****'tan, Siyalkot'lu* ***Molla Abdülhakîm****'in ve Delhi'li büyük hadis âlimi* ***Şeyh Abdülhakk****'ın kitaplarını rivayet için icâzet almış,* ***Şeyh Said Kevkavî****'den bazı eserleri ve Fethu'l-Barî'nin dörtte birini okumuştur."*

Büyük bir muhaddis olan **Şeyh Ebû Tâhir**; mürşidlere, tasavvuf erbabına karşı saygılı ve onları sebepsiz yere tenkit etmekten sakınan biriydi. **Şah Veliyyullah**'ın oğlu **Abdülaziz** şöyle diyor:

"Babam Medine'den ayrılmak üzereyken muhterem hocasına veda etmek için gitti. 'Ben okuduklarımın hepsini unuttum. Ancak din ilmini ve hadis ilmini tamamen öğrendim' dedi. Hocası bu sözleri işitince sevindi."

Hicrî 1145 Ramazanı'nda **Şeyh Ebû Tâhir**, bu fânî âlemden göçtü. **Şah Veliyyullah**'ın Medine-i Münevvere'den ayrı-

lışından bir müddet sonra ve onun Delhi'ye ulaşmasından da birbuçuk ay sonra vefat etti. **Şah Veliyyullah**'ın Hindistan'a dönüşünden sonra onun ders anlatması ve mânevî eğitimine devam etmesi için çok az bir vakti kalmıştı.

Şah Veliyyullah'ın icâzet aldığı diğer mürşidi Mekke müftüsü **Şeyh Tâceddîn Kal'î** idi. Hadis konusunda ilmini **Sâlim Mısrî** oğlu **Şeyh Abdullah**'tan öğrendi. *Buhârî* ve *Müslim*'i **Şeyh Uceymî**'den okudu ve ondan kesin icâzet aldı. Altı sahih hadis kitabının tüm bölümlerini, *Muvattâ*'nın bir bölümünü, **Dârimî** *Müsned*'ini, **İmam Muhammed**'in *Kitâbu'l-Âsâr*'ını **Şeyh Nahlî**'den dinledi. Şeyh, bu kitapların hepsinden derse katılanlara icâzet verdi. **Şah Veliyyullah** da buna ortaktı. Müselsel hadisleri de **Şah Veliyyullah** ondan okudu.

Şah Veliyyullah, hadis ilminde hafız mertebesine ulaşmış, bütün üstün değerleri kendinde toplamış olan Mağrib'li **Süleyman** oğlu **Muhammed b. Muhammed Uydullah**'tan icâzet almış ayrıca **Yahyâ b. Yahyâ**'nın *Muvattâ*'ını tamamen bu şeyhten okuyarak bunun da icâzetini almıştır.

Şah Veliyyullah, Hindistan'daki öğrenimi sırasında kendi döneminin hadis imamı olan Siyalkot'lu **Şeyh Muhammed Efdal**'ın dersine katılmıştı. Bu zât, hadis senedini, Basra'lı **Abdullah** oğlu **Şeyh Sâlim**'den almıştı. Aynı zamanda o, **Şeyh Abdülahad b. Hoca Muhammed Sehrendî**'nin talebesi idi. **Gâziddîn Han**'ın medresesinde, Delhi'de ders verirdi. **Mirzâ Mazhar-ı Cân-ı Cânân** hazretleri hadis ve tasavvufta ondan istifade etmiştir.

Bu hac yolculuğunda dayısı **Şeyh Ubeydullah** ve dayısının oğlu Pühlet'li **Şeyh Muhammed Âşık** da onunla beraberdi. **Şah Veliyyullah** annesinin ölüm haberini, bu hac seferinden dönüş hazırlığı sırasında Mekke'deyken duydu.

Şah Veliyyullah, hadis ilmine özel bir ilgi duyardı. Haremeyn'de bu ilmi öğrenme kolaylığı ve orada kalarak çeşitli ülkelerden gelen ilim talebelerine ve âlimlere faydalı olma imkânı da vardı. Sonra Kâbe'nin yakınında olma, Peygamber'in yanında bulunma lütûf ve bereketi, Hindistan'ın belirsiz durumu, İslâm hâkimiyetinin zayıflaması, yabancı güçlerin hergün artan tasallutu, **Şah Veliyyullah**'ı Hicaz'da sürekli kalmaya sevkeden güçlü etkenlerdendi.

Bunlar, bu hicretin sadece caiz olduğuna delil olmakla kalmıyor; hatta dinî ve ilmî yönden de doğruluğunu hazırlıyordu. Fakat onun Hindistan'a geri dönmeye karar vermesinde Allah Teâlâ büyük bir hayır takdir etmişti.

Şah Veliyyullah sadece kendinin değil, dostlarının da Hindistan'da faaliyet göstermesini istiyordu. Onun en yakın öğrencilerinden biri olan Sind'li **Muînüddîn** Hicaz'a giderek orada yerleşmeyi arzu ettiğini söyleyince **Şah Veliyyullah**, onu menetmiş ve şöyle yazmıştı:

"Vatana dönmemeye niyet etmenize Allah Teâlâ sizin veya sizinle özel yakınlığı olan kimselerin göğüslerine genişlik verinceye kadar bu hususta kesin karara varmayınız ve bunda ısrar etmeyiniz."

Şah Veliyyullah'ın Hadis Dersine Verdiği Önem

Şah Veliyyullah Hicaz'dan döndükten sonra eski Delhi'de bulunan ve babasının medresesi olan Rahimiye'de derse başladı. Fakat birkaç gün içinde çevreden talebeler sökün etmeye başladı. O zaman bu medresenin yetersiz kaldığı anlaşıldı. Birçok olumsuzluklara rağmen Allah Teâlâ bu nimeti, **Muhammed Şah Padişah**'a nasib etti. Bu zât, **Şah Veliyyullah**'a şehrin içinde çok güzel bir yer vererek merkeze gitti. **Mevlânâ Beşîrüddîn** diyor ki:

"Bu medrese, bir zamanlar son derece güzel ve şahâne bir yerdi. Büyük bir eğitim yuvası idi. İhanet gününe kadar durumunu muhafaza etti. İhanetle birlikte evler yağmalandı, sağlam kerestelerine varıncaya kadar her şeyle birlikte alıp götürdüler. Şimdi muhtelif şahısların evleri buraya kurulmuştur. Fakat mahalle bugün dahi 'Şah Abdülaziz Medresesi Semti' diye bilinmektedir."

Şah Veliyyullah hazretleri kendi kitabında şöyle diyor:

*"Ben doğduğum sırada pederimin dostları ve yakınlarından oluşan pek çok velîler, meselâ **Şah Muhammed Âşık** ve **Mevlevî Nur Muhammed** gibileri bu mescidde itikafa girerdi."*

Şah Abdülaziz Hazretlerinin Ağzından Pederi Veliyullah Dihlevî

Şah Abdülaziz, Farsça yazdığı *Melfuzât* adlı eserinde yer yer babasından bahsediyor:

"Ben, muhterem babam gibi hafızası kuvvetli birini görmedim. İlmî ve mânevî üstünlüğünün yanısıra zamanını iyi kullanmasında, vaktini değerlendirmesini bilmede de benzeri yoktu. Güneş çıktıktan sonra bir oturdu mu öğleye kadar ne dizlerini değiştirir, ne kaşınır ne de başka bir şeyle ilgilenirdi. Her ilim dalında eğitim yapacak talebeleri bana havâle eder, kendisi de hakikatları, marifetleri anlatır ve onları yazarak kitap haline getirmekle uğraşırdı. Hadis üzerinde araştırma yapar ve hadis okuturdu. Ders esnasında keşfettiği şeyleri hemen yazardı. Çok az hasta olurdu. Mübarek dedem ve muhterem amcam tabib olduklarından insanları muayene ederlerdi. Babam da bu işten anladığı halde sonradan tabibliği bırakmıştır. Ama tıp kitaplarını okumayı bırakmamıştır. Çocukluğundan beri temizliğe ve düzene düşkündü. Arasıra tasavvufî şiirler okuduğu olurdu."

Vefatı

Hicrî 1176 yılının Muharrem ayının son günü, 62 yaşında vefat etti.

Hiçbir tezkire ve terâcim kitabında hastalığı ve ölüm olayı hakkında geniş bilgiye rastlanmamaktadır. **Seyyid Muhammed Nûmân Hasenî, Şah Seyyid Ebû Said**'e tam **Veliyyullah**'ın vefat ettiği gün bir mektup yazmıştı. **Şah Ebû Said, Şah Veliyyullah**'ın müridlerindendi. Bu mektup şöyledir:

*"Şânı Yüce Allah'ın adıyla başlıyorum. Şükredenlerin efendisi, sabredenlerin önderi, günahkârların şefaatçisi ve âlemlere rahmet olan Peygamberimiz **Muhammed**'e, onun soyundan gelen temiz Ehl-i Beyt ve ashâba, peygamberlerin vârisi olan sahih âlimlere velîlere ve mürşidlere kıyamete kadar salât ü selâm olsun.*

*Bundan sonra şunu arzetmek isterim ki; Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in imamı, kerem sahiplerinin önderi, âriflerin imamı, mürşidimiz, müceddidimiz, **Ömer Faruk** soyundan gelen **Şah Veliyyullah**'ın vefat hadisesi şöyle olmuştur:*

Ah ne büyük felâket bu! Allah Teâlâ'nın hikmetinden suâl olunmaz. Herkesin peşinden gittiği o mübarek insanın ruhu 62 senelik kısa ömründeyken, 'Sen ondan o da senden razı olarak Rabbine dön' (Fecr, 28) ilâhî emri tebliğ edildi. Dalâlet ve bid'at ehli sevindi, din ehli elem ve kedere boğuldu. Bütün dostlarının hâli ondan ayrılmaktan dolayı öyle perişan ki bu acı, dil ile anlatıla-

maz, kalem ile ifade edilemez.

*'Biz Allah'a aidiz, şüphesiz ona dönücüyüz.' **Hz. Veliyyullah**, tedavi için 9 Zilhicce günü kendi ikâmetgâhından, Rûşenü'd-Devle Mescidi'nin yanında olan Sadullah Han Pazarı'ndaki **Baba Fadlullah**'ın evine giderek orada kalmaya başladı. Muhterem oğullarından sevgili **Muhammed**, sevgili **Abdülaziz** ve sevgili **Refiuddîn**, mürid ve yakınlarından sevgili **Muhammed Âşık**, sevgili **Muhammed Cevâd** ve **Hâce Muhammed Emir**, ayrıca diğer yârenler hizmet için hazır bulunuyorlardı. Bendeniz ve diğer ahbâblar, Hazret'e hizmet için hergün geliyorduk.*

Bu son sohbetler, son derece feyizli sohbetlerdi. Evet, Allah ehli ve irfân sahibi kimseler her zaman bulunurlar ama böylesine bir taraftan her çeşit güzel ahlâkı kendinde toplayan, diğer taraftan Kitab ve Sünnet ilimlerinde müçtehid seviyesine ulaşan, hakikat ve marifet denizinde derinleşmiş böyle bir Hak eri ancak asırda bir gelir.

*Elhamdülillah ki, **Veliyyullah** hazretleri senden memnun. Çok kere sizin durumunuzu sorarlardı. Abdâliler yetişerek fitneyi söndürmenizle ilgili haberleri ağızlarından tebessüm saçarak anlatırlardı. Belki de sizinle son görüşme arzusu Hazret'in zihninde ve gönlünde yer etmişti. Çünkü bir keresinde; **'Mîr Ebû Said** buraya gelmek istiyor, acele ederse iyi olur' diye buyurmuştu.*

Dostum, Hazret'in zâhirî sohbetinden artık mahrûmuz. Ama doksanı aşan eserleri var ya! Onlar yanımızdadır. Tefsir, usûl-i fıkıh, fıkıh, kelâm ve hadis konusunda Hüccetullâhi'l-Bâliğa; fıkıhta ve Kur'ân tercemesi gibi mevzûlarda mükemmel kitaplar bırakmıştır. Bunlardan her birinin kalınlığı 80-90 fasikül olmalıdır. Ayrıca hakikat ve marifet ilimlerine dair Eltafu'l-Kuds, Lemeât, Füyûzu'l-Haremeyn, Enfâsu'l-Ârifîn gibi risâleleri vardır. Bunlar hakkında himmet ediniz de hepsini yazdırarak müslümanlara yayınız.

Bu fakir ve Hazret'in oğulları ile onun dostları, sizin Hazret'e derinden bağlılığınızı bildikleri için kesinlikle inanıyorlar ki, siz bu büyük olayı işitir işitmez Fatiha okumak ve mübarek mezarını ziyaret etmek için Delhi'ye yola çıkacaksınız. Bu bakımdan sizin gelişinizi bekliyorum. Eğer çabuk gelirseniz sizinle buluşmuş olmaktan bahtiyar olacağım. Eğer gecikme olursa haber veriniz, zira bu fakir de memlekete dönmeyi düşünmektedir.

Diğer bir mesele de şudur ki sevgili ***Muhammed Âşık*** *selam söyledikten sonra şöyle dedi:*

*'**Mîr Ebû Said**'e yazınız; yanında ne kadar mektup varsa bize göndersin, biz de onları mektubat derlemesi arasına katalım.'*

Miyân Ehlullah *hazretleri, diğer dostları ve Hazret'in mahdumları ayrı ayrı selam ederler."*

Mezarı

Şah Veliyyullah Dihlevî hazretleri Menhedîler Kabristanı'na defnedildi. Burada bir ara babası **Şah Abdurrahîm**'in anne tarafından dedesi olan **Şeyh Abdülaziz Şekerbar**'ın dergâhı vardı.

Bu kabristanda **Şah Veliyyullah**'ın dört oğlu, muhterem annesi ve **Şah Abdurrahîm**'in mezarları bulunmaktadır.

Şah Veliyyullah'ın İlmî Hayatı, Islah ve Tecdid Faaliyeti

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hindistan'ın yetiştirmiş olduğu İslâm âlimleri arasında en önemli simalardan biridir. O, dinî ilimleri ihya ettiği için *"Hindistan'ın Gazâlî'si"* diye de anılır. O, bid'atlara karşı keskin bir kılıç gibiydi. Din namına ileri sürülen şeyler arasında sadece aslı olanları alır, sonradan sokulmuş olanları ayıklayıp atardı. Arapça ve Farsça'yı iyi kullanırdı. Her iki dilde de pek çok eser vermiştir.

Tevhid İnancına Gösterdiği Hassasiyet

İslâm âleminin her yanı hurafelerle kaynıyordu. Kabirlere tapınırcasına yaklaşanlar, Allah'tan korkmayıp ölülerden korkanlar, ölüden medet umanlar, Allah'ın emirlerini hafife alanlar, Allah'tan çok ululara hürmet gösterenler, mescidleri harap, bakımsız bırakıp türbeleri şatafatlı ve süslü yapanlar...Daha nice bid'at ve şirk alâmeti, dinin yerini almıştı.

Özellikle Hindistan'da yaşayan müslümanların zaman zaman Kur'ân ve hadisle bağlantıları kopuyor, eski müşrik Hindu kültürü hayata egemen oluyordu. Hindu inanç ve düşünceleri müslümanların evlerine kadar girmişti. Daha önce **İmam Rabbânî** bu tür hurafelerle mücadele etmiş ve büyük bir başarı kazanmıştı. Onun dönemi üzerinden yüz sene geçmesine rağmen Kur'ân ve hadisle doğrudan bağlantı kurulamamasından dolayı

inanç alanında İslâm dışı, hatta İslâm'a taban tabana zıt düşünceler yaygınlaşmıştı.

Tasavvuf ve tarîkat ehlinin ağzında Kitab'a ve Rasûl'ün sünnetine uymayan özellikle tevhid inancını zedeleyen sözler dolaşıyordu. O dönemde Arapça bilmeyen İslâm ülkelerinin hemen hemen tümünde şöyle bir kanaat vardı:

Kur'ân'ı anlamak imkânsızdır, ancak belli bir tabaka tarafından anlaşılabilir. Onu anlamak için bilmem kaç on yıl sürecek şu kadar ilmi bilmek gerekir. Kur'ân'ı halka anlatmak, halkın doğrudan doğruya Kur'ân'ın ne demek istediğini anlamasını, onunla doğru yolu bulmasını, ondan feyiz almasını istemek çok tehlikelidir. Böyle bir hareket, halk arasında düşünce anarşisine sebebiyet verir.

Öte yandan buna zıt bir hareketle sadece Kur'ân'ı anlamanın yeterli olacağını, hadislere ve Peygamberimizin rehberleğine gerek kalmadığını savunulmaktaydı. Bu ikinci tarz hareketin liderleri, sonunda kendilerini ya peygamber ya da mehdi gibi görmeye başlıyorlardı.

İslâm âlemi ifrat ve tefrit arasında boğuşurken **Şah Veliyyullah Dihlevî** ortaya çıktı. Önce Kur'ân'ın anlaşılması, tevhidin bilinmesi için yoğun çaba gösterdi. Peygamberimizin sahih yolunun aydınlatılması için Sünnet-i Seniyye'ye sarıldı ve araştırmalar yaptı. Öte yandan zâhidçe bir hayat sürerek tasavvufî hakikatları eserlerinde işledi. **Şah Veliyyullah**'ın bu olağanüstü dengeci siyaseti, Allah vergisi müthiş bir zekâyı ve hadiseleri muhakeme etmeyi gerektirmektedir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'in ve onun seçkin ashâbının belli bir tahsili olmadığını, bununla birlikte bizzat Kur'ân'ı okuyarak doğruyu öğrenip arındıklarını ve yüceldiklerini ifade ederek, yukarıdaki düşüncelerin sakıncalarını belirtmiş ve şöyle demiştir:

*"Hikmete dair **Molla Sadrâ**'nın eserlerini anladıklarını, el-Kâmûs'u ezbere bildiklerini iddia edip de sonra kendilerinin asla Kur'ân ve Sünnet'i, hadis-i şerifleri anlamayacaklarını söyleyenlere yazıklar olsun!"*

O, ister tahsilli ister tahsilsiz olsunlar, müslümanların, yüce sahabenin tutmuş olduğu yolu takip etme azim ve gayreti gös-

termeleri, kulaklarını Kur'ân ve Sünnet'e vermeleri halinde onlardan istifade edebileceklerini ısrarla belirtmiştir.

Şah Veliyyullah, bir tür *"Allah'ın yolundan alıkoyma"* şeklinde gördüğü bu kötü anlayışa son vermek için Kur'ân'ı resmî ve ilmî dil olan Farsça'ya tercüme etme gereği duydu. Çünkü halkın irşadı, inançların ıslahı, Allah ile kul arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi için Kur'ân-ı Kerîm'in kendi öğretilerini, onun davetini insanlara direkt ulaştırmaktan daha kestirme bir yol olamazdı. Birazcık kültürü olan her Müslüman, Farsça konuşmasa bile bu dili anlayabiliyordu.

Kur'ân tercümesi işi, üç aşamadan sonra hicrî 1151 yılında bitti. Hicrî 1156 yılında değerli âlim **Hoca Muhammed Emin**'in özen ve ilgisiyle kitap yaygınlaştı; bu kitaptan ders verilmeye başlandı. **Şah Veliyyullah Dihlevî**, meâl olan *Fethu'r-Rahmân*'a ek olarak tercüme metoduna dair kısa bir mukaddime yazmıştır.

Elbette bu girişim öyle kolay olmamış, bu yüzden ulemânın hışmına uğramış, hatta Fethpûrî Camii'nde öldürülmek için bir suikast dahi düzenlenmiştir. Ancak zamanla bu garip tepki söndü; yerini hayır duaları aldı.

Şah Veliyyullah'ın bu tercemesinden elli sene sonra başta oğlu **Şah Abdülkâdir** olmak üzere, çeşitli âlimler tarafından Urduca'ya Kur'ân tercüme-mealleri yapılmıştır. Bu tercümelerin, saf inancın yerleşmesi ve yayılmasına büyük katkısı olmuştur denebilir.

Şah Veliyyullah'ın tecdid ve ıslah yolunda yaptığı en büyük faaliyetlerden biri, *el-Fevzü'l-Kebîr* adlı eseri yazmasıdır. Bu eseriyle Kur'ân'ın anlaşılması, üzerinde düşünülmesi amaçlanmıştır.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin *Mekâsıdu'ş-Şerîa* adlı eseri, Kur'ân'ın konuları, gayesi ve muhtevası hakkında yazdıkları, esbâb-ı nüzûle nadir olarak yer verişi, hicrî onikinci asrın ortamına göre son derece önemli ve yeni şeylerdi. Bu düşüncelerden bir kısmı hâlâ bilinmemekte ve önemsenmemektedir.

Şirkin Hakikatı

Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı ölmez eserinde şöyle diyor:

"Esasen şirk; kişinin, yüceltilen bazı insanlardan sadır olan fevkalâde hallerin, behemehâl onlarda insan türüne mahsus olmayan bir sıfata sahip olması yüzünden kaynaklandığına inanmasıdır. Şirke inanan kişiye göre bu, şöyle olur: Allah Teâlâ, kendi ulûhiyyet libasından bir başkasına giydirir veya başkası O'nun zâtı içerisinde kendi varlığını yokeder, O'nun zâtı ile kaim olur. Ya da daha başka yollarla ilâhlık vasfını kazanır. Bu tür hurafelerle şirk, koştuğu şeye kudsiyet atfeder. Hadiste şöyle buyurulmaktadır:

'Müşrikler Rab Teâlâ'ya şöyle telbiyede (lebbeyk) bulunurlardı: Buyur Tanrım! Buyur, senin ortağın yok, ancak biri hariç ki o, sana aittir. Sen, o ortağa ve onun neyi varsa hepsine sahipsin.'

Böylece o kişi, ilâhlık vasfına sahip olduğuna inandığı insanın huzurunda aşırı bir saygı gösterir ve ona karşı Allah'a ibadet ediyormuşçasına bir tazim içinde olur."

Tevhid

Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserinde şöyle diyor:

"Müşrikler, önemli olayların idaresi konusunda müslümanlarla aynı düşünmektedirler. Bunun dışında diğer bazı konularda ise farklı bir inanca sahiptirler.

Onlar, daha önceki nesillerden sâlih insanların Allah'a ibadet ettiklerini, O'na yaklaştıklarını, bunun neticesinde de Allah Teâlâ'nın onlara ulûhiyyet (tanrılaşma, tanrılık) vasfı verdiğini, böylece onların da diğer insanların kendilerine ibadette bulunmasına hak kazandıklarını kabul ederler ve inançlarını şöyle bir örnekle açıklarlar:

'Köle hükümdarına iyi hizmet eder. Bunun sonucunda da hükümdar ona saltanat hil'atı (kaftanı) verir; ülkesinin bir bölümünün idaresini ona havâle eder. Bu makama ulaşmasıyla, ülke halkının o köle asıllı idareciye itaat etmesi vacip olur.'

Bir de şöyle demektedirler:

'Allah'a yapılan ibadetin kabul edilmesi için mutlaka bu üstün insanlara da ibadet ve tazimde bulunulması gerekir. Dahası, Allah Teâlâ son derece yücedir, erişilmez bir yerdedir; bunun için de O'na doğrudan ibadette bulunmak, insanı O'na yaklaştır-

maz. Bu itibarla Allah ile kullar arasında aracı olmaları ve O'na yaklaştırmaları için mutlaka sözü edilen sâlih insanlara ibadet etmek gerekir.'

Bunlara göre sâlih kullar; işitirler, görürler, aciz kulları için şefaat ederler, onların işlerini düzenlerler ve onlara yardım ederler.

Bu inançlara sahip olan müşrikler, zamanla onların adına taşları yontmuşlar ve bu heykelleri kıble edinmişlerdir. Arkalarından gelen nesiller, bu putlarla onların temsil ettiği kimseler arasındaki bağlantıyı kavrayamaz olmuşlar ve önlerindeki putların, bizâtihi mâbud olduğunu düşünmeye başlamışlardır."

Hadisin Neşri, Hadis ile Fıkhı Birleştirme Faaliyeti

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hind Yarımadası'nda gerçekleştirdiği en önemli faaliyetlerden biri de hadisin bu bölgede yer etmesini, yayılmasını sağlamak, hadis derslerini ihya etmek, bu büyük ilme özel bir önem vermek olmuştur. Hadis ilmindeki derinliğinden ötürü muhaddisler arasında sayılır.

Dihlevî'ye göre hadis ilmi, şu açılardan çok önemlidir: Hadis, bütün hakikat ilimlerinin kaynağıdır; dinî ilimlerdeki yeri bakımından önemi, Kur'ân'dan hemen sonra gelir. Ayrıca mevcut fiilî durumun tasfiyesi için Sünnet'e başvurmak, zorunlu gözükmektedir. İnançta, amelde ve ahlâkta Kitab ve Sünnet'i kıstas almadıkça gerçek bir ıslahat mümkün olmayacaktır. Orta yol dediğimiz itidal hali ancak Sünnet vasıtasıyla korunabilir. Eğer Sünnet yolu reddedilir, peygamberî yönlendirmelere sırt çevrilirse ümmet ifrat ya da tefride düşer, denge bozulur. *"Andolsun ki Rasûlullah'ta sizin için en mükemmel bir örnek vardır."* (1) ayetinde de ifade edildiği gibi insanlar için sunulan fiilî örneğin ihmal edilmesi, dinî hükümlerin hayata tatbikini imkânsız kılar.

Şah Veliyyullah Dihlevî, bulandırılmamış tasavvufun karşısında değildi. Bilakis iyi bir Müslüman olmanın temel şartlarından biri, iyi bir rûhî eğitim almaktı. Şimdi, onun tasavvufî yönü hakkında fikir vermesi bakımından makam ve hallerle ilgili birkaç sözünü alalım:

Dihlevî'ye Göre Kalple İlgili Makam ve Haller

Kalple ilgili makamlardan bazıları şunlardır:

(1) Ahzâb, 21.

1) Cem ya da İrade Makamı: Kalple ilgili makamların ilki cem makamıdır. Cem; ahiret işlerinin asıl maksad olarak kabul edilmesi, bütün düşüncenin ona yönelik olması, dünyaya ancak ârizî ve asıl gayeye ulaştıracak bir vesile olarak bakılmasıdır.

Cem, bazı sufîlerce *"irade"* diye isimlendirilen makamdır.

Peygamber Efendimiz şöyle buyuruyor:

"Kim bütün tasasını birleştirir, tek bir tasa, ahiret tasası haline getirirse Allah Teâlâ onun kederini yok eder; işlerini kendi üzerine alır. Kim de kendisine pek çok meşguliyet ve tasa edinirse Allah Teâlâ onun hangi vadide helâk olduğuna aldırış bile etmez." (1)

İnsan himmetinin, ilâhî kerem kapısını çalmada dua gibi özel bir tesiri vardır. Dahası gayret ve himmet, duanın özüdür. İnsan, bütün himmetini, derdini ve çabasını Allah'ın razı olacağı şeylere yöneltirse, Rab Teâlâ onun işlerini kendi üzerine alır. Himmet bir noktada toplanınca, o kimsenin kalbinde Allah ve Rasûlullah sevgisi oluşur. Bu sevgiyle, sadece Allah Teâlâ'nın mülkün mâliki olduğuna, Rasûlullah'ın hak ve O'nun tarafından gönderilmiş olduğuna imanı artmakla kalmaz; bilakis bu, suya nisbetle susayan, yiyeceğe nisbetle acıkanın durumu gibi bir hal alır.

2, 3) Şehidlik ve Havârilik Makamı: Kalbin makamlarından ikinci ve üçüncüsü peygamberlere benzeyen, nefislere mahsus olan şehidlik ve havârilik makamlarıdır. Bu iki makam; ay ışığının, açık bir pencerenin karşısına konulmuş aynadan yansıyarak duvara, tavana ve yere vurması gibi nefislere yansımaktadır.

Şehidlik ve havârilik arasındaki fark şudur: Şehid, kâfirlere karşı gazap ve şiddeti, doğrudan melekût makamından alır. Hak Teâlâ, orada din düşmanlarından, âsîlerden intikam alma iradesini hazırlar; oradan da peygambere iner bu irade. Böylece peygamber, bu konuda Hakk'ın iradesini gerçekleştirmede bir araç olur. Şehidlerin nefisleri bu iradeyi oradan alırlar.

Havâri ise peygambere karşı katıksız bir muhabbeti olan ve onunla birlikte uzun sohbet hayatı bulunan, böylece ona yakınlık peyda eden kimsedir. Bu yakınlık, peygamber kalbine iner; *"Allah dinine yardım arzusu"*nun havârilerin kalplerine yansımasına yol

(1) İbn Mace, *Mukaddime*, 23; Zühd 2.

açar.

4) Sekr (Sarhoşluk) Makamı: Kalbin hallerinden biri de sekrdir. Sekr, iman nurunun önce akılda sonra kalpte yer etmesidir. Bu hali yaşayan kişi, dünya çıkarlarını görmez, normal durumlarda insanın sevmeyeceği şeyleri sever, aklî dengesini yitiren sarhoşun hali gibi bir hale bürünür. **Ebu'd Derda**'nın şu sözünde ifadesini bulduğu gibi:

"Rabbime özlemimden ötürü ölümü severim, günahlarıma keffâret olsun diye hastalığı severim. Rabbime karşı tevâzu olması hasebiyle fakirliği severim."

Ebû Zer'in de yapısı itibarıyla malı sevmediği, zenginlik ve servetten, pislik görmüşçesine nefret ettiği rivayet edilir.

5) Galebe: Kalbin ahvalinden biri de galebedir. İki türlüdür:

a) Mü'minin kalbinde iman nurunun yer etmesi halinde bu nurdan tevellüd eden bir köpük yüze vurur ve bu dürtü, mutlaka yerine getirilmesi gereken bir hal olur. Kişi bu galebe halinde taleb edilen şeyin şeriata uygun olup olmadığına dahi bakamaz.

Cerrah olan **Ebû Taybe**, Rasûlullah'ı hacamat ettiğinde dayanamamış, kanı içmişti. Bu, şeriatta kesinlikle yasaklanmış bir durumdu. Ancak **Ebû Taybe**, bunu galebe halinde yapmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah onu mâzur görmüş ve şöyle buyurmuştu:

"Muhakkak, Cehennem'den güçlü bir mânia ile (zor) kurtuldun."

b) Galebenin ikinci şekli, birincisinden daha yüce ve kâmildir. Bu, kişinin kalbine inen ilâhî bir sâikin galebe çalması halidir. Artık kişi, onun gereğini yapmadan edemez. Bu galebenin hakikatı, bazı kudsî kaynaklardan ilâhî bir bilginin aklî kuvve üzerine değil de amelî kuvve üzerine feyiz yoluyla inmesidir.

Rivayet edildiğine göre Bedir Savaşı sırasında Rasûlullah duada o kadar ısrar etmişti ki, şöyle demişti:

"Allahım! Ahdin ve vaadin hakkı için sana yalvarıyorum. Allahım! Eğer dilersen, bugünden sonra sana yeryüzünde asla kulluk edilmez."

Hz. Ebûbekir onun elini tutmuş ve şöyle demişti;

"Yeter ya Rasûlullah! Rabbine çok ısrarda bulundun."

Bunun üzerine Rasûlullah zırhı içinde sıçrayarak;

"O topluluk yakında yenilgiye uğrayacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır." (1) ayetini okuyarak çadırdan çıkmıştı.

Bunun mânâsı şudur : Burada **Hz. Ebû Bekir**, Rasûlullah'ın kalbine, duada ısrara varacak ölçüde aşırılığa gitmeden kendisini alıkoyacak ilâhî bir sâik atmıştır. Rasûlullah, firâsetiyle bunun Allah'tan gelen bir sâik olduğunu hemen anlamış ve bu ayeti okuyarak, Allah'ın nusretini kendisiyle bilmiş ve dışarı çıkmıştır.

6) Allah'a İtaati Herşeye Tercih Etmek: Kalbin hallerinden biri, Allah Teâlâ'ya itaati her şeye tercih etmek, bu itaatin engellerini ortadan kaldırmak ve taatten alıkoyan şeylerden nefret etmektir.

Ebû Talhâ Ensârî hazretleri, bahçesinde namaz kılıyordu. Bir kumru havalandı, fakat dalların ve yaprakların sıklığından ötürü çıkış yolu bulamadı. Hadiseyi seyreden **Ebû Talhâ**'nın kalbi meşgul oldu, kaç rekât namaz kıldığını unuttu. Ayrıca bahçesinin bu denli yeşil ve sık olması nefsini okşamıştı. Bunun üzerine bahçesini tasadduk (sadaka vermek) etti.

7) Havf (Korku): Kalbin hallerinden biri de korkudur. Bunun çoğalması durumunda ağlama ve titreme peyda olur. Rasûlullah (s.a.v.), geceleyin namaz kılarken kazan kaynamasını andıran bir ses çıkarırdı. Peygamberimiz, Kıyamet Günü Allah'ın gölgesinde gölgelenecek yedi kişi arasından birini şöyle tarif eder:

"...Tenhâ yerde Allah Teâlâ'yı zikredip, gözlerinden yaşlar boşanan adam." (2)

Eserleri

Şah Veliyyullah'ın doksana yakın eserinin bulunduğu bildirilmişti. Arapça ve Farsça'yı çok iyi kullanan **Veliyyullah**'ın en önemli eserleri şunlardır:

Kur'ân ve Tefsire Dair Eserleri

1) Fethu'l-Habîr Bimâ Lâbüdde min Hıfzihi fi't-Tefsîr : Kur'ân'daki kelimât-ı garîbenin açıklanması ile ilgilidir. Arap-

(1) Kalem, 45.
(2) *Buhârî*, Ezan, 36.

ça'dır (Luknov h. 1314).

2) Fethu'r-Rahmân fî Tercümeti'l-Kur'ân : Farsça Kur'ân tercümesidir. Tercüme ile birlikte hâşiyesinde de çok faydalı notlar bulunmaktadır (Delhi 1294, Luknov 1902).

3) el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsir : Eser, ilk defa 1951 yılında Lahor'da basılmıştır. Tefsir usûlüne ait Farsça muhtasar bir eserdir. Bu eserde beş Kur'ân ilminden, sûre başlarındaki hurûf-ı mukattâ'nın tevilinden ve diğer konulardan bahsedilmiştir. Urduca, Arapça ve Türkçe tercemeleri yapılmış (**M. Sofuoğlu**, İst. 1980), birçok defa basılmıştır.

4) Mukaddime fî Kavanini't-Terceme : Kur'ân'ın Farsça'ya tercüme edilmesi ve karşılaşılacak güçlüklerin giderilmesine dair nefis bir risâledir. Urduca'ya çevrilmiştir.

5) Tevilü'l-Ehâdis: Peygamberlerin kıssalarına dair irşad edici değerli bir risâledir. Aslı Arapça olmakla beraber İngilizce'ye de çevrilmiştir (Leiden 1973).

6) ez-Zehrevân: Bakara ve Âl-i İmran sûrelerinin tefsiridir.

Hadis İlmine Dair Eserleri

7) el-Erbaîn : (Luknov 1319). Arapça olan bu eserde kısa fakat öz (*cevâmiu'l-kelîm)* kırk hadis toplanmıştır. Bu kırk hadisin seçimi konusunda **İmam Nevevî** ve diğerlerinin yaptığına benzer bir metod izlemiştir. Seçmiş olduğu bütün hadisleri üstadı **Ebû Tâhir**'den **Hz. Ali**'ye uzanan muttasıl senedlerle rivayet etmesi bakımından bu çalışma, emsallerinden ayrılır. Ezberlenmesi kolay ve okullarda okutulabilecek özelliktedir. Urduca'ya da çevrilmiş ve *"Cihl-i Hadis"* adıyla bastırılmıştır (Deryâbadî 1967).

8) el-Fadlu'l-Mübîn fi'l-Müselsel min Hadisi'n-Nebiyyi'l-Emîn : Peygamberimizden rivayet edilen müselsel hadislere dair Arapça bir risâledir.

9) el-İrşâd ila Mühimmât-ı İlmi'l-İsnâd : Arapça küçük bir risâledir. İsnadla uğraşan ilim adamları için çok değerlidir. Birçok defa basılmıştır.

10) el-Musaffâ Şerhu'l-Muvattâ : **Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî**'nin rivayetini esas alan *Muvattâ*'nın Farsça şerhidir. **Dihlevî, İmam Mâlik**'in *Muvattâ*'ını en sahih, en faydalı fıkıh ve hadis kitabı kabul eder. İçtihad melekesinin oluşabilmesi için bu

kitabı zorunlu görür. Bu düşünceden hareketle o, *Muvattâ*'daki hadisleri fıkıh kitaplarındaki tertibe göre sıraladıktan sonra ilgili ayetleri de eklemiş, bunları Farsça'ya tercüme etmiş, bilinmeyen kelimeleri açıklamış, fıkıh âlimlerinin ihtilâflarına yer vermiştir (Delhi 1293).

11) el-Müsevvâ Şerhu Muvattâ : Bu Arapça şerhte de *el-Musaffâ*'da olduğu gibi faydalanmayı kolaylaştıracak güzel bir tertibi esas almış, ilgili ayetleri koymuş, gerekli açıklamaları yapmıştır.

12) en-Nevâdir min Ehâdisi Seyyidi'l-Evâil ve'l-Evâhir : Peygamberimizin fazla bilinmeyen bazı hadislerinin ele alındığı Arapça bir risâledir.

13) Risâle Basîta fi'l-Esânid : Sened konusunda derin tetkikleri ihtiva eden Farsça bir risâledir.

14) Şerhu Terâcimi'l-Ebvâb li'l-Buhârî : **Buhârî**'nin kitabını tahkik etmiş ve onun bab başlıklarıyla ilgili faydalı bir şerh yazmıştır. Arapça'dır. İlk kez 1323 h. yılında Haydarâbâd'da basılmıştır.

Akaide ve Ehl-i Sünneti Savunmaya Dair Eserleri

15) Hüsnü'l-Akîde: Eser, ilk defa Luknov'da 1962 yılında basılmıştır. Akaide dair muhtasar bir risâledir. Arapça'dır, Urduca'ya çevrilmiştir.

16) İzâletü'l-Hafâ an Hilâfeti'l-Hulefâ: Alanında emsalsiz bir kitaptır. Farsça olup Urduca'ya çevrilmiştir (Luknov 1329).

17) Kurretü'l-Ayneyn fi Tafdil-i Şeyheyn: (Delhi 1320). Râfizîlere reddiye olmak üzere yazılmış Farsça ve Arapça bir eserdir. Urduca'ya çevrilmiştir (Luknov h. 1296).

18) el-Mektûbu'l-Medenî fi Hakâiki't-Tevhîd: Tevhidin hakikatına dair **İsmail b. Abdullah er-Rûmî**'ye gönderdiği mektuptur.

19) el-Mukaddimetü's-Seniyye fi İntisâri'l-Fırkati's-Sünniyye : Arapça yazılmış Ehl-i Sünnet müdafaasıdır.

20) Tuhfetu'l-Muvahhidîn: Farsça yazılmış akaid ile ilgili bir risâledir.

İslam Hukuk Felsefesine Dair Eserleri

21) Hüccetullâhi'l-Bâliğa: İslâm hukukunun felsefesini yapan, teşrî'in hikmetini konu edinen, şeriatın getirdiği hükümlerde gözettiği sır ve maksatlardan sözeden, bu arada pek çok sahih hadisi şerheden, sahasında tek eserdir. Aslı Arapça olan bu eser, Urduca'ya çevrilmiştir (Hindistan 1286 h., Beyrut 1294 h., Beyrut 1990). Kitap, 1994 yılında **Dr. Mehmet Erdoğan** tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır (İz Yayınları, İst. 1994).

22) Ikdu'l-Cîd fî Ahkâmi'l-İctihad ve'l -Taklîd : (Delhi 1344). İçtihad ve taklid konusunda mutedil bir görüş sergilemiş değerli bir çalışmadır. Urduca ve Türkçe'ye çevrilmiştir (**H. Karaman**, *İçtihad, Taklid ve Telfik Üzerine Dört Risâle*, İst. 1971).

23) el-İnsaf fî Esbâbi'l-İhtilâf Beyne'l-Fukaha-i ve'l-Müctehidîn : (Beyrut 1977). Fıkıh âlimleri, müçtehidler ve hadisçilerle rey taraftarları arasında meydana gelen ihtilâflardan sözeder. Arapça'dır. Urduca'ya ve Türkçe'ye çevrilmiştir (**Özen Şükrü**, *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması*, Pınar Yay., İst. 1987).

Tasavvufa Dair Eserleri

24) Eltâfu'l-Kuds fî Letâifi'n-Nefs : (Delhi). Aslı Farsça olup Urduca'ya (Lahor 1975) ve İngilizce'ye çevrilmiştir (Londra 1982).

25) Atyebü'n-Nağam: Rasûlullah'a olan medihleri ihtiva eden Arapça bir risâledir.

26) el-Büdûru'l-Bâziğa: (Sûrat 1935). Tasavvuf, hikmet ve kelâma dair çeşitli risâlelerinde açıkladığı konuları özetle ele almıştır. Arapça'dır.

27) ed-Dürrü's-Semîn : Arapça bir eserdir.

28) Fethu'l-Vedûd : Arapça bir eserdir.

29) Füyûdu'l-Haremeyn : Haremeyn-i Şerîfeyn'de kaldığı sırada yaşadığı tecrübelere dairdir. Arapça olmakla birlikte Urduca tercümesiyle beraber basılmıştır.

30) el-Hayru'l-Kesîr : Ulvî hakikatlardan bahseden bu eser, Urduca ve İngilizce'ye çevrilmiştir (Lahor 1974).

31) el-Hemeât : Allah'a vâsıl olmanın yolunu anlatan çok değerli Farsça bir eserdir. Urduca'ya çevrilmiştir.

32) el-Hevâmî fî Şerhi Hizbi'l-Bahr alâ Lisâni'l-Hakâik ve'l-Maârif : Hizbi'l-Bahr duasını açıklayan Farsça bir eserdir.

33) el-İntibâh fî Selâsili Evliyâillah: Birinci kısım mutasavvıfların meşhur silsilelerine dair Farsça bir eserdir.

34) el-Kavlu'l-Cemîl fî Beyâni Sevâi's-Sebîl: (Mısır 1920). Hindistan'da bulunan üç önemli tarîkat (Kadiriyye, Çiştiyye, Nakşibendiyye) hakkında bilgi veren Arapça bir eserdir. Urduca'ya da çevrilmiştir (Lahor 1946).

35) Keşfu'l Gayn an Şerhi Rubâiyyeteyn: (Delhi h. 1310) Farsça'dır.

36) el-Lemeât : Farsça'dır.

37) Risâletü'l-Hikme : Farsça'dır.

38) er-Risâle fî Şerhi Rubâiyyetihi : Farsça'dır.

39) es-Sataat fi'l-Feyzi'r-Rabbânî : Bazı tasavvufî özel halleri ve kendine özgü görüşlerini ihtiva eder.

40) Şerhu Hizbi'l-Bahr : (Delhi 1302). Farsça olmakla birlikte Urduca'ya çevrilmiştir (Delhi h. 1350).

41) Şifâu'l-Kulûb: Seyr u sülûk hakkında Farsça bir risâledir.

42) et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye: Çeşitli konulara ait düşüncelerini ve gönlüne doğan ilhamları ortaya koyan risâlelerden oluşmuş, Arapça ve Farsça bölümleri olan bir eserdir. Sadece bir bölümü basılmıştır (Sûrat 1355).

Tarih ve Hal Tercemelerine Dair Eserleri

43) Enfâsü'l-Ârifîn : Atalarının, üstadlarının ve aile büyüklerinin biyografisine dair yedi bölümü içeren Farsça bir eserdir (Delhi 1897).

44) Mecmûatu'r-Resâil : Arapça ve Farsça'dır.

45) Sürûru'l-Mahzûn : Farsça'dır (Delhi 1308) .

Mektupları

46) Şah Veliyyullah ki Siyâsî Mektubât : (Aligarh 1950). Siyasî mahiyet arzeden 358 mektubunu toplayan bir koleksiyondur.

47) Hayât-ı Velî ve *Kelîmât-ı Tayyibât* adlı eserlerinden derlenmiş Arapça ve Farsça mektuplardır.

Şiirleri

48) Divânu'ş-Şiri'l-Arabî : Oğlu **Şeyh Abdülaziz** toplamış, **Şeyh Refiuddîn** de tertip etmiştir.

49) Hayât-ı Velî ve *Kelîmât-ı Tayyibât* adlı kitaplarından derlenmiş Farsça şiirlerdir.

Muhtelif Konulardaki Eserleri

50) Risâletu Danişmendî : (Delhi h. 1321). Öğretmenlerin takip etmesi gereken metodlardan bahsedilmiştir. Urduca ve Arapça'ya çevrilmiş, birçok kez basılmıştır (Luknov h. 1403).

51) Kitâbu'l-Vasiyye : Eğitim metoduna dairdir.

52) es-Sirru'l-Mektûm fî Esbâbi Tedvîni'l-Ulûm : Arapça'dır (h.Delhi 1321).

53) el-Makâletu'l-Vadie fi'l-Reddi ala'ş-Şeyh Hoca Horud Abdullah b. Abdulbâkî : Reddiyedir.

BAĞLANTILI NAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye,* Kahire 1992, s. 16; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Tarih-i Davet ve Azimet,* Türkçe çev.: Y. Karaca, İstanbul 1992, c. 5, s. 15-150; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa,* Türkçe çev.: Dr. Mehmet Erdoğan, İst. 1994, s. 5-100; Abdülhay en-Nedvî, *Nüzhetü'l-Havâtır,* Haydarâbâd 1957, c. 4, s. 398-415; Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr,* Arapça'ya çev.: Selman en-Nedvî, Beyrut 1987, s. 7-14; Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-Müsevvâ,* Beyrut 1983, s. 5-15; Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa,* Nâşir: Muhammed Şerif Sükker, Beyrut 1990, s. 5-18; Aziz Ahmed, *Political Religious Ideas of Shah Waluullah of Delhi,* The Muslim World, U. S. A. 1962, c. 52, s. 22-30; Zübeyr Ahmed, *el-Âdâbu'l-Arabiyye,* c. I-II; Hasan Basri Çantay, *Müceddid Âlimlerden Şah Veliyyullah Dihlevî,* Ankara 1959, c. 1, sayı 8, s. 11-13; Osman Keskioğlu, "Ahmed Şah Veliyyullah", *Diyanet Dergisi,* c. 5, (Aralık 1966) sayı 12, s. 359-362; el-Elvâî Muhiddîn, *el-Müellefâti'l-Arabiyye li Ulemâi'l-Hind Mecelletü'l-Ezher,* Kahire 1967, c. 38, sayı 7, s. 721-726; el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-Esbât,* Beyrut 1982, c. 2, s. 1119-1121; Abdülmütteâl es-Saidî, *el-Müceddidun fi'l-İslâm,* s. 442-444; Abdülmünim en-Nemîn, *Tarihu'l-İslâm fi'l-Hind,* s. 524-529; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm,* Beyrut 1984, c. 1, s. 149.

SAİD AYKUT

ŞAH ABDÜLLATÎF BİHİTÂÎ (R.H)
(ö. 1176/1762)

Pakistan asıllı sûfî-şair **Abdüllatîf Bihitâî**, 1113/1701 yılında doğdu; 1176/1762 yılında vefat etti. *Risâle* adında bir divanı vardır. Kasîdelerinde köyde geçen öyküleri anlatır. Üslûbu felsefî ve dinîdir. Dile getirdiği aşk hikâyelerinde acılar, imkânsızlıklar ve aşığın olgunlaşması konuları ele alınır. Bir yanda delicesine seven bir aşık, öbür yanda ona yüz vermeyen mâşuk vardır. O halde aşka katlanmak ve aşkta yücelmek için tek yol, Allah'a sıkı sıkı sarılmak, O'nun kaderine iman etmektir. Allah'ın engin rahmeti taleb edilmeli, O'nun rızasını kazanmak için gayret gösterilmelidir. Eğer aşk, insana acı veriyorsa, yakıcı damlalar gibi ruhta derin izler bırakıyorsa sadece O'na güvenilerek bu eleme dayanılabilir. Aşkın azabı, ancak yaratanın yardımıyla hafifletilebilir. Bu yük, her babayiğidin altına girip kaldırabileceği bir yük değildir.

İşte şiirindeki sûfî nağmeler, derin fakat kolay ifade edilen felsefî düşünceler, kıssaların cereyan ediş ve son buluş tarzındaki güzellik, **Bihitâî**'yi halk ve aydın kesim arasında sevdirmiş; onu, çiftçilerden vezirlere kadar pek çok zümrenin zevkle dinlediği şairlerden biri yapmıştır.

Bihitâî'nin kahramanları daima fakir, cesur ve ezilmiş kesimdendir. Yaşadıkları çirkeften kurtulmaya çalışırlar. Çevrelerindeki mazlumların ellerinden tutarlar. Son derece fakir olmalarına rağmen inandıkları doğru şeylerden ödün vermezler. Onları ayakta tutan şey, bitmek tükenmek bilmeyen dirençleridir. Allah'a duydukları sarsılmaz bağlılıktır; bir gün her şeyin düzeleceği hususunda içlerinde besledikleri güçlü ve sağlam inançtır.

Bihitâî'nin şiirlerinde kullandığı vezinler şarkı ve ilâhî haline getirilmeye, bestelenmeye son derece elverişli vezinlerdir. Kasîdelerinin büyük bir kısmı halkın ninnileri, ilâhîleri, şarkıları arasına çoktan girmiştir bile. Bazı beyitleri vecizeye dönüşmüş, çeşitli ahval ve hadiseler esnasında söylenir olmuştur. Halkın ve özellikle Pakistanlı çocukların dinlediği ilâhî sevgi, cesaret, kahramanlık ve merhamet dolu ezgilerde **Bihitâî**'nin büyük payı vardır. Bugün **Bihitâî** için konferanslar düzenlenmekte; onun eğitici, öğretici yönü tartışıldığı gibi sûfî yanı da dile getirilmektedir. *Risâle* adlı divanındaki şiirlerinin çoğu bestelenmiştir.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatu'ş-Sûfiyye*, Kahire 1992, s. 70; Abdullatîf Bihitâî, *Risâle (Divân-ı Bihitâî)*, Karaçi, tarihsiz.

SAİD AYKUT

ALİ B. HİCÂZÎ EL-BEYYÛMÎ (R.H)
(ö. 1183/1769)

Beyyûmiyye Tarîkatı'nın kurucusu Mısırlı sûfîdir. Bu tarîkat ve müessisi **Ali Beyyûmî** hakkında *Sefîne* müellifi **Hüseyin Vassâf** şöyle diyor:

*"Müessisi **Şeyh Ali b. el-Hicâzî b. Muhammed el-Beyyûmî** hazretleridir. Hicretin 1108 (1696) senesinde Mısır'da Kâin Beyyum kasabasında âlem-i nâsût-ı teşrîf buyurup Kur'ân-ı azîmüşşân'ı hıfz, ulûm-ı zâhire ve usûl-i hadis tahsil eylediği gibi kendilerinde cezbe ve şevk-i ilâhî dahi tecelli nûmâ-yı istiğrâk ve velâyetle meşhûr-ı âfâk oldu. Mısır'ın yarım saat şimâlinde ve Abbasiye civârında medfûn, Tarîkat-ı Halvetiyye eâzım-ı ricâlinden **Seyyid Hasan Timurtaş** (ed-Demirdaş) hazretleriyle de tenvîr-i bezm-i muhabbet ve sülûk buyurmuşlardır. Tarîkat-ı Beyyûmiye-i Bedevî'de pek çok müridân olup bunların mübârek gecelerde cemiyetle kıyâmen (ayakta) gayet halâvetli zikrullâh ile ihyâ-i leyâl eylediklerini Delilü Vadi'n-Nîl nâm eserde okumuş idim."*

Harîrîzâde ise Beyyûmiyye için şöyle diyor:

*"**Şeyh Ali Nûreddîn b. Şeyh Hicâzî el-Beyyûmî**'ye nisbet edilmiştir. Ahmediyye el-Halebiyye'nin bir şûbesidir. Bu tarîkatın esasları şu altı prensiptir:*

1) Cezbe: Müridin zikir esnasında cûşa gelerek kendinden geçmesi önemli bir husustur. Olgunluk ve kemâlin yolu cezbeden geçer.

2) Mücâhede: Nefisle mücâhede, ona kayıtsız kalabilmek, ona istediğini vermemektir. Bu, rûhî terbiye için şarttır.

3) İnayet

4) Kurb

5) Teslimiyet: Mürid, Mevlâ'sına kendini teslim etmelidir.

Bu teslimiyet içinde şeyhinin bildirdiği şartlara uymalı, kalben onunla irtibatlı olmalıdır.

6) Riayet: Tarîkatın, âdâb, usûl ve erkânına riayet edilmelidir ki mürşid, müridini feyzlendirebilsin. Ancak riâyet-i âdâb ve usûl-i tarîkat sayesinde önceki pîrlerin güzel sözleri, güzel anları tekrar yaşanabilir, uygulanabilir.

***Şeyh Beyyûmî**, birçok tarîkat almıştır. Ona bu yüzden 'Camiu't-Turûk' denilir. Zikrin yedi makâmı izah edilir."*

Harîrîzâde bu tarîkatı, **Şeyh Abdülganî el-Mâlikî el-Ezherî**'den almıştır. Tarîkatta vaaz olunan şeylerin en üstünü ve önemlisi *"el-Hizbü'l-Azîm"*dir. **Harîrîzâde**'nin bildirdiğine göre **Şeyh Beyyûmî**, şeriat ve tarîkat ilimlerini bilen biridir.

Hayatı, Öğrenimi, Tarîkatının Yayıldığı Sahalar

Küçük yaşta iyi bir tahsil gören **Ali Beyyûmî**, henüz bülûğa ermeden hafız oldu. Daha sonra tasavvuf yoluna girerek **Hüseyin ed-Demirtâşî el-Adilî**'den Halvetiyye, **Ahmed b. Abbâd eş-Şâzelî**'den Şâzeliyye, **Ömer b. Abdüsselâm et-Tetâvunî**'den Kadiriyye, **Abdurrahman el-Halebî el-Bedevî**'den Bedeviyye, **İsâ et-Taylûnî**'den Nakşibendiyye tarîkatlarının icâzetini aldı. Bundan dolayı *"Camiu't-Turûk"* olarak tanınır. İrşada başladıktan sonra Kahire'de Ezher'in karşısındaki İmam Hüseyin Camii civarında oturmayı tercih etti. Aynı semtin aşağı kısmında Sultan Zahir Camii vardır ki, burada da kendi zikir halkasını kurdu.

İlmi ve takvası, kısa zamanda geniş bir mürid ve talebe kitlesinin onun etrafına toplanmasına sebep oldu. Eşkıyalık yapan pek çok bedbahtın tevbe ederek onun müridleri arasına katıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıca ilim ve siyaset adamlarından onun sohbetlerine devam eden kimseler vardı. Ezher şeyhinin kendisine Ezher'den bir kürsü vermesi, nüfûzunu daha da artırdı. Sadrazam ve Mısır Valisi **Mustafa Paşa**, onu sever, sohbetine devam ederdi. **Ali el-Beyyûmî** hazretlerinin, **Mustafa Paşa**'ya, sadrazam olacağını daha önceden haber verdiği rivayet edilir. **Mustafa Paşa** sadrazam olunca onun için bir mescid, sebil ve türbe yaptırdı. Vefat ettiğinde Beyyûmiyye Camii olarak bilinen bu camideki türbesine gömülmüştür.

Ali el-Beyyûmî'nin Mekke'ye sık sık yaptığı seyahatlarda

göçebe kabilelere yaptığı vaazlar, Mısır'dan Hicaz'a kadar olan bölgede kurucusu olduğu Beyyûmiyye Tarîkatı'nın yayılmasını sağladı. Bu bölgelere gönderdiği halifeleri sayesinde müridlerinin sayısı giderek arttı. Mekke ve Medine'de Bedeviye Tarîkatı mensupları kısa zamanda Beyyûmiye'ye bağlandılar.

Tarîkat, kurucusu ve halifeleri zamanında Arabistan, Yemen, Hadramut ve Maveraünnehir'e yayıldı. Oradan İran'a, Fırat ve İndus vadilerine, Hint Denizi kıyılarına kadar ulaştı. Ancak halifelerinden **Şeyh Muhammed Nafî**'nin ölümünden sonra diğer halifeleri arasında meydana gelen ihtilaflar, tarîkatın gücünü sarstı. Hicaz Beyyûmîleri ile Mısır Beyyûmîleri birbirinden ayrılarak her biri bağımsız hareket etmeye başladılar.

Vehhâbî hareketinin Hicaz bölgesine hâkim oluşuna kadar Mekke ve Medine'de bulunan çok sayıdaki Beyyûmî tekkesi, hacılara sağlık hizmeti veren birer ocak görünümündeydi. 1880'li yıllarda Mekke'de sekiz, Cidde'de altı, Medine ve Taif'te de bir-iki tane Beyyûmî tekkesi bulunuyordu. Beyyûmiyye, bugün Mısır'ın en yaygın tarîkatlarından biridir.

Bedeviyye ile Beyyûmiyye arasında önemli benzerlikler bulunmasına rağmen âdâb ve erkânlarında bazı farklılıklar vardır. Beyyûmiyye genellikle esma-i seb'a zikrine önem veren bir tarîkat olup cezbe, mücâhede, teslimiyet gibi esaslara dayanır. Bedeviyye'de tarîkata intisâb, şeyh ile mürid musafaha halindeyken şeyhin müride tevbe telkiniyle gerçekleşir. Beyyûmiye'de ise telkin sırasında şeyh ile mürid, ellerinin parmakları karşılıklı olarak birbirine iyice geçmiş bir halde bulunurlar. Bedevî zikrinde dervişler, ayakta vücutlarını bele kadar büker, kollarını serbest bırakırlar; Beyyûmiler ise vücutlarını bükünce ellerini çapraz olarak göğüsleri üzerine koyar, başlarını kaldırıp doğrulurken ellerini çırparlar.

Beyyûmiyye, Anadolu ve Balkanlar'da hemen hemen hiç yayılmamışsa da Bedeviyye Tarîkatı, mensupları vasıtasıyla İstanbul'a getirilmiştir. **Cemaleddin Server Revnakoğlu**, Kocamustafapaşa'daki Ağaçkakan Bedevî Dergâhı ile Eyüp-İslâmbey Bedevî Tekkesi'nin Beyyûmî olduğunu belirtmektedir. *"Ya Allah hû!"* diyerek ve el çırparak yapılan Beyyûmî zikri, İstanbul'da Bedevî ve Rifâî dervişleri tarafından şu şekilde icrâ edilirdi:

Ayakta başlayan ism-i celâl zikri, zâkirbaşının yönetiminde bir süre devam ettikten sonra şeyh efendinin kapıda görünüp

uzunca bir *"hû"* demesiyle Beyyûmî zikri başlardı. Kıyam safi bozulmadan aralar açılır ve yarım halka teşkil edilirdi. Artık ism-i celâl zikri, harf-i nidâ ile birlikte *"Ya Allah"* şeklinde yapılırdı. Nida harfi uzatılır ve bir müddet *"Ya Hû"*, *"Ya Allah"*, *"Ya Dâim"* şeklinde kıyam zikrine devam edilirdi. Sesler perde perde yükselir ve alçalırdı. Hareketler hızlandığında dizler arasıra yere vurulur, vucut, gövde ve ayaklar daima hareketli olurdu. Fakirler öne arkaya, sağa sola düzenli olarak gider, gelirdi. Ayaklar, kıyam zikrinde olduğu gibi bir yere çakılıp kalmaz; ayak parmakları üzerinde yarım çark halinde dönüşler yapılırdı. Soldan sağa, sağdan sola düzgün, ölçülü bir şekilde tekrarlanan bu hareketlerin sonunda saflar toplanıp sıklaşırdı. Omuzlardan tutularak ağızlardan *"Hayy"* ism-i şerîfi dökülür ve dizler yaylandırılır, başlar kıyam zikrinde olduğu gibi öne ve arkaya sallandırılır, *"Allah, Allah, Hû, Rabbenâ, Ya Rahmân"* denilerek zikir tamamlanırdı. Beyyûmî zikri, Osmanlıların son devirlerinde ve cumhuriyetin ilk yıllarında Eyüp İslâmbey Bedevî Dergâhı'nda icra edilmiştir.

Beyyûmî'nin ve Müridlerinin Genel Özellikleri

Kendine özgü zikri ile ünlü olan Beyyûmî Tarîkatı'na muhatab olanların çoğu toplumun en alt tabakalarına mensup kişilerdi. Yol kesenler, zavallı dilenciler, günahkârlar onun irşadıyla tevbe etmişlerdir. Günahkârlar, Sultan Zahir Mescidi'nin büyük direğine sembolik olarak bağlanır, çevresinde çoşkulu bir zikir halkası tertip edilirdi. Yavaş zikrin mânevî havası herkesi sarar, nice bedbahtlar kalb-i pâk ile bağlarından çözülür, günahlarından vazgeçerdi.

Müridleri, **Beyyûmî**'yi ziyadesiyle severlerdi. Şeyh Efendi katırına bindiğinde hemen sıra sıra ellerinde silah ve değnekleri ile arkasına dizilirlerdi. Mısır'da tasavvuf erbâbının uğrak yeri olan Hüseyin Meydanı'na geldiğinde zikrin getirdiği vecd halinden öylesine coşar ve dokunulamaz hale gelirdi ki zaptedilemez bir vahş-ı garibe dönerdi. Ama zikir bittikten sonra o celâdet, azâmet ve hayretengiz ahvalden hiçbir şey görülmez, sakin ve sessiz bir hale gelirdi. Şeyh Efendi en çok beyaz gömlek giyer, başına beyaz bir takke geçirir, kırmızı bir şalı sarık gibi takar ve arkadan sallandırırdı. Yaz-kış üzerindeki bu daimî müştemilâtına hiçbir şey eklemez, kirlendiğinde yıkardı.

Haftada bir defa Hüseyniye Meydanı'ndaki zikre ve vaaza riyâset etmek için evinden çıkar, müridleri hemen çevresine dolu-

şup gök gürültüsü gibi bir sedâ ile *"Ya Allah", "Lâ ilâhe illâllah"* diye nidâ ederlerdi. Bazen aylarca yalnız oturur, hiç kimse ona yaklaşamazdı. Salı günleri Hüseyniye'de zikir meclisini kurduğunda müridleri sanki uzun bir zaman geçmemiş gibi hemen onu kuşatırdı.

Bazı âlimler, **Beyyûmî**'nin müridlerini ve zikir halkalarını beğenmediler. Halkaya gelen cemaatın camiyi kirlettiğini, etrafın kötü koktuğunu söylediler. Bu doğruydu. Zira müridlerinin çoğu yalınayak gezen zavallı zümresindendi; zikir esnasında kendilerinden geçer, avaz avaz bağırırlardı.

Mutad zikirlerinin tamamen yasaklanacağı sırada **Şeyh Şübrâvî** imdada koşarak **Beyyûmî**'yi savundu. *"Beyyûmî fıkıh ilmini bilen, tasavvufun özünü almış, muhterem bir âlim ve velîdir. Ona böyle ilişilmesi hoş değildir"* dedi. Ayrıca Ezher'de ders vermesini rica etti.

İlk derslerine büyük bir ulemâ grubu katıldı. Bazıları hakikaten istifade etmek için bazıları da *"bu adamın ilmi var mı?"* sorusuna cevap aramak için geldiler. Sonunda herkes **Beyyûmî**'nin ilimdeki derinliğini kabul etti ve sustu.

Böylece zât-ı muhterem hakkında estirilen fitne söndürülmüş oldu. **Emin Osman Ağa**, onun için Hüseyniye civarında bugün herkesçe bilinen ve ziyaret edilen mescidi yaptırdı.

Merhum vefat ettiğinde büyük ve müthiş bir cemaatle cenazesi kaldırılarak mezkûr mescidin hazîresine defnedilmiştir.

Beyyûmî, son derece feyizli, kendine has vâridat sahibi, heybetli bir zât idi. Ardından belli bir halife bırakmamıştır. Son derece faydalı eserlerinden bazılarını sayabiliriz:

1) Şerhu'l-Camiü's-Sagîr: Camiü's-Sagîr adlı meşhur hadis kitabının şerhidir.

2) Şerhu'l-Hikemi'l-Ataiyye: Büyük sûfî ve düşünür **Atâullah İskenderî**'nin hikmetli deyişlerini şerheden bir kitaptır.

3) Şerhu'l-İnsâni'l-Kâmil: **Cîlî**'nin tasavvufa dair meşhur eseri *İnsân-ı Kâmil*'in şerhidir.

4) Camiu'l-Esrâr fî Tarîkı's-Saâdeti'l-Beyyûmiyye: Beyyûmiyye şubesinin âdâbı, zikirleri ve kökenine dair kıymetli

bir kitaptır. Özellikle Halvetî Demirdâşî Tekkesi geniş çaplı anlatılır.

5) Şerhu'l-Erbaine'n-Neveviyye: **İmam Nevevî**'nin kırk hadis derlemesi üzerine yapılmış kıymetli bir şerhtir.

6) Risâle fi'l-Hudûd

7) Şerhun ala's-Sîgati'l-Ahmediyye: **Ahmed Bedevî** ve tarîkatına dairdir.

8) el-Hizbu'l-Azîm: Beyyûmiyye mensuplarınca pek önemli olan duadır.

9) Havâssu'l-Esmâil-İdrisiyye

10) el-Fevzü ve'l-İntibah fi Beyâni men Lâ Yeltefitü ilâ Sivâh.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, c. 1, s. 226; Brockelman, *GAL*, II, s. 351, 352; II, 478; Harîrîzâde, *Tibyanu Vesaili't-Hakâik*, c. 1, yaprak 194[b]-195[a]; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde ve Eseri Tibyan*, İst. 1982 (Öğretim üyeliği tezi) s. 143-144; Ceberti, *Acâibü'l-Asâr*, c. 1, s. 337-338; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c.1, s. 768; Hasan el-Kuhen, *Câmiu'l-Kerâmât*, s. 142-145; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 2, s. 212; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut 93, c. 2, s. 418; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 99; *Le Chatelier, Les Conferenies Musulmanes du Hedjaz*, Paris 1987, s. 185-190; Cemaleddin Server Revnakoğlu, *İstanbul Tekkeleri Notları*, Divan Edebiyatı Müzesi, Arşiv: B, zarf: 36; *el-Kamusu'l-İslâmî*, c. 1, s. 416; Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye* Kahire 92, s. 73.

SAİD AYKUT

İBRAHİM NAZİRÂ EFENDİ (R.H) (ö. 1188/1774)

Edirne'lidir. Babası **Mustafa Efendi**, meşhur şair ve kadılardan **Kâmil Muhammed Efendi**'nin kardeşinin oğludur. Tahsilini Edirne'de tamamladıktan sonra kadı olarak görev yapmıştır. Daha sonra **Hasan Sezâî-i Gülşenî**'ye intisâb ederek tarîkattaki seyr u sülûkunu tamamlamıştır. Bir ara amcası kadı tayin edilince birlikte Kahire'ye gitmişlerdir.

1188/1774 tarihinde vefat etmiştir. Kabrinin bulunduğu yer

hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Edirne'de veya Zağra'da olduğu rivayetleri vardır.

İbrahim Nazirâ'nın özellikle hadis, tasavvuf ve edebiyat sahasında otuza yakın eseri zikredilmektedir. Divanının yanısıra, **Niyâzî-i Mısrî, Mevlânâ, Usûlî** gibi şairlerin bazı gazellerini şerhetmiştir. Şiirdeki mahlâsı *"Nazirâ"*dır.

Burada bir gazelini, şiirine örnek olması bakımından aynen sunuyoruz.

O dildârın cefâsıyla safâsın bir bilir gönlüm
Firâkıyla visâli ibtilâsını bir bilir gönlüm

Gerek uzlet gerek ülfet bana hep tevem olmuştur
Bu tehrim kulhan ve gülşen serâsın bir bilir gönlüm

Makâm-ı Cem'a hâlen vâsul oldu fâiki terk etti
Cihânın cümle bây u gedâsın bir bilir gönlüm

Sefâ-yı hâtır olsun da bahâr olsun hazân olsun
Bu fâni âlemin sayf u şifâsın bir bilir gönlüm

Mey olsun dilber olsun da Nazirâ bezm-i âlemde
Sefâl ile ânın câm-ı safâsın bir bilir gönlüm

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp., yazma Bağışlar No. 2307, c. III, s. 155-156; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 45-47.

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI (R. H)
(ö. 1194/1780)

İslâm düşünce tarihinin önemli simalarından biri olan Türk mutasavvıfıdır. 1115/1780 yılında Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuş, 22 Haziran 1194/1780 yılında da Aydınlar bucağında vefat etmiştir. Babası **Osman Efendi**'dir. Dokuz yaşında, babası tarafından, **Şeyh İsmail Fakîrullah**'a yetiştirilmek üzere ema-

net edilmiştir. Bu yaştan itibaren tasavvufî hayatın içine girmiştir. Gençliğinde imamlık ve bir türbenin defterdarlık görevini yapan **Erzurumlu İbrahim Hakkı**, ömrünün büyük bir kısmını, şeyhi **İsmail Fakîrullah**'ın yanında geçirmiştir.

Kadirî-Nakşî şeyhi olan **Fakîrullah**'ın yanında tarîkat mertebelerinden olan, mânevî derece ve görevleri ifade eden nevniyazcılık, meydancılık, nakiblik ve halifelik görevlerinde bulunmuştur. Nihayet bu tarîkatın şeyhi olmuştur. Şeyhin nakibi olarak, **II. Mahmud**'un izniyle Kütüphane-i Hümâyun'daki eserleri inceleme fırsatı bulmuştur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın tarîkatı, en meşhur eseri *Marifetnâme*'den anlaşıldığı kadarıyla Nakşibendiye'dir. Onun tarîkatı konusunda ileri sürülen diğer iddialar, bu fikri çürütmez. O, *Marifetnâme*'de Allah'a giden en kısa ve en güzel yolun Nakşibendîlik olduğunu ifade ederek mensup olduğu tarîkatı da açıklamış olur.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, bir ortaçağ ahlâkçısı gibidir. Bu konuda başta **Gazâlî** olmak üzere büyük mutasavvıfların etkisi altındadır. O, bütün yazdıklarıyla, söyledikleriyle ve hayatıyla Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen örnek insanı göstermeye çalışır. Bir ahlâkçının yapması gereken de budur. En güzel olanı yapmak, insanın bu güzelliğe yönelmesini temin etmektir. Bunun en uygun yolu da insana önce kendisini tanıtmak, yaratılış gayesini bildirmek ve bu gayeye ulaşmak için gereken usûl ve yolları göstermektir. **İbrahim Hakkı**'ya göre bu konuda en etkili usûl, tasavvuf yoludur. Tıpkı **Gazâlî**'de olduğu gibi **İbrahim Hakkı** için de tasavvuf ilmi, Allah'a ulaşmak için bir araçtır. **İbrahim Hakkı** klasik bir ahlâkçı olmasına rağmen kendinden önceki **İbn Miskeveyh, Kınalızâde Ali Efendi** ve benzeri ahlâkçıların yaptığı gibi bir ahlâk felsefesi yapmaz. O, peygamberin dolayısıyla Kur'ân'ın ortaya koyduğu ahlâk prensiplerini sunar. Onun için önemli olan *"güzel ahlâkın teşekkül etmesidir."* Bu gayeye ulaşmak için yardımcı olacak her bilimden ve her şeyden faydalanmaya çalışır.

Güzel Sözleri

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayat felsefesi, bütün durumlarda hayata iyi gözle bakmaktır. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edildiği gibi sadece iyilik yaratmıştır. Olayların ve eşyanın uygun olmayan ve olumsuz gibi görünen yönlerini araştır-

mak yerine iyi yönlerini bulmaya ve görmeye çalışmalıdır. Çünkü yüce Allah'ın bir ismi Hakîm'dir. Bu yüzden her şeyde hikmetli bir taraf vardır. Bu konuda **İbrahim Hakkı** şöyle der:

"Sakın deme, o şöyledir, bu böyle
Seyircisin heman, seyranın eyle"

Hayat, her yönüyle yaşanan ve akıp giden bir seyirdir. Bu seyir içerisinde bizi duygulandıran, zaman zaman ruhumuzu okşayan nağmeler vardır. **İbrahim Hakkı** burada mûsikiye temas ederek şöyle der:

"Mûsîkî, hikmete dair fendir.
Bilene, bilmeyene rûşendir.
Nice esrârı var idrak edilecek
Yer gelir sineleri çak edecek"

Ancak mûsikiyi, ahlâkî kaidelerin dışına çıkarmamalıdır. Ona göre gerçek mûsiki, insanı Hakk'a ulaştırandır. Ahlâksızlığı doğuran mûsiki türü, **İbrahim Hakkı**'nın düşüncesinde yer almaz. Çünkü onun düşüncesinin esası, ahlâklı olmaktır. Bu konuyu şu mısralarla dile getirir:

"Ahlâk yolu pek dardır
Tetik bas öntü yardır
Sakın hakkım var deme
Hak yok vazife vardır."

Ahlâklı olmanın prensiplerinden birisi, belki de en önemlisi tatlı dilli olmaktır. **İbrahim Hakkı**, bu konudaki fikirlerini de şiirleriyle dile getirir.

"Güzel huy, hoş melâhattır
Güzel söz hem fesâhattır
Bu söz hakkı serâhattır
Asıl haktan inâyettir."

Bu görüşleriyle **İbrahim Hakkı**, insanlara karşı iyi davranmayı, yumuşak olmayı telkin eder.

İbrahim Hakkı, sözün özünü zihinlere nakşetmek ister. Bunun en güzel yolu şiirdir. Çünkü şiir hoş sözdür. Bu sebeple bir şiirinde insanın iyiliğini şöyle dile getirir:

"Cihan bağında ey akîl budur makbuli ins ü cin
Ne senden kimse incinsin ne de sen kimseden incin"

İfade edilen mülâyemeti de (yumuşak huyluluk) şöyle dile getirir:

"Cümlenin aklınca gönlünce mülâyim olsan
Tâ cihanda bulasın izzet ve rahat."

İnsanın erdemli olmasının yegâne yolu, çocukluk ve gençlik çağlarında iyi bir terbiye almasından geçer. Bu dönemde iyi ve faziletli olmaya dair yapılan telkinler, o insanı mutlu kılar.

İbrahim Hakkı, bu konuda da şiire müracaat eder.

"Gönülden çün dile vardır yol ey can
Mülâyim söyle, şirin söz bul ey can
Acı söz deme hilm ile dol ey can
Güleç yüzlü, güzel sözlü ol ey can"

Peygamberin ahlâk prensiplerini bu satırlarla ifade eden **İbrahim Hakkı**, ahlâkî yönü olan tüm davranışları anlatım zorluğuna düşmeden hoş sözlerle ifade eder.

"Dilin hıfz eyle, gıybet etme ey yar
Ve yıkma bir gönül bir sözle zinhâr
Sen etme sırrı nâsı, nâsa izhâr
Güleç yüzlü, güzel sözlü ol ey can

Sakın bir kimseyi incitme, sövme
Ve sen bir kimseden incinme dövme
Dahi sen kendini sohbetle övme
Güleç yüzlü, güzel sözlü ey yar."

Yunus'un;

"Garip ne ağlayıp gezersin burda
Ağlatırsa mevlam yine güldürür"

mısralarında ifade edilen Allah'a güven duygusu, **İbrahim Hakkı**'nın şu mısralarında yer alır:

"Nâçâr kalacak yerde
Nâgâh açılır ol perde
Derman eder ol derde
Mevlâ görelim neyler neylerse güzel eyler."

Erzurumlu İbrahim Hakkı, gönül insanıdır. Ona göre kâinattaki tüm eşya ve hadise, gönülde cereyan eder. İnsanın gönlünde güzel hisler ve düşünceler varsa dünya güzel, insan da mutludur. Gönülde Allah sevgisi varsa âlemde sevilmeyen hiçbir şey yoktur. **İbrahim Hakkı**, bunlar gibi pek çok vasıflara sahip kalbin veya gönlün inceliklerini şiirin bile ifade edemeyeceğini beyan eder.

"Vasf-ı lisan seninledir
Vasfedemem gönül seni
Nutku beyan seninledir
Vasfedemem gönül seni

Her hünerin kemâlisin
Her güzelin cemâlisin
Hüsn ile an seninledir
Vasfedemem gönül seni"

Âlemin varoluşu sevgi üzerine kuruludur. Allah, sevgi, şefkat ve merhametiyle insana sayısız nimetler vermiştir. O'nun iyiliklerine karşılık vermek ancak O'nu sevmekle yani O'nun emirlerini yerine getirmekle mümkün olur. Kulluk vazifesinde samimiyet esas olmalıdır. İbadetler, içtenlikle ve severek yapılmalıdır. İnsanlara karşı olan davranışlarda da aynı duygularla hareket edilmelidir.

Âlemde büyük aşklar yaşanmıştır. **Arzu** ile **Kamber**, **Yusuf** ile **Züleyha**, **Ferhat** ile **Şirin**, **Leyla** ile **Mecnun** bu büyük aşkları dile getirir. Elbette en büyük aşk, **Rabia**'nın, **Hallac**'ın, **Hacı Bayram**'ın yaşadıkları ilâhî aşktır. **İbrahim Hakkı**, bu aşkın üstünlüğünü şöyle dile getirir:

"Aşkı bul, aşkla ol aşkla dil ey Hakk'ı
Herşeyin var bedeli, bulamadılar aşka bedel"

Fuzûlî'nin söylediği gibi aşkın kanunu, aşığın, varlığından vazgeçmesidir. Yani insanın nefsinin emirlerinden, isteklerinden, kinden, öfkeden uzaklaşarak Hakk'ın emrettiği tarzda olmasıdır.

"Canını Cânân'a vermektir kemâli aşkın
Vermeyen Can, itiraf etmek gerekir noksanına"

diyen **Fuzûlî**'ye, **İbrahim Hakkı** şu mısralarla iştirak eder:

"Eğer sâdıksan ey âşık, budur aşk ehline lâyık
Ki bir saate varlık mülkünü zir ü zeber kılmak"

İbrahim Hakkı, insanın hiçbir zaman uzak kalmadığı hayal dünyasına dalar ve bunu şiirine yansıtır:

"Hayal dünyasına ben bazen dalsam bir türlü dalmasam bir türlü
Derdime eş olan bu sazı çalsam bir türlü çalmasam bir türlü"

diyen bir şair gibi tereddüt etmez. Hayal eder ve hayallerini mısralara döker.

"Bin çay akıp bir olsalar
Bir kaya başın bulsalar
Ol kayadan dökülseler
Seyreyle sen gümbürtüyü

Bin küp satın alsalar
Bir kayadan salınsalar
Birbirine çalınsalar
Seyreyle sen gümbürtüyü"

Eserleri

Erzurumlu İbrahim Hakkı, esas olarak beşi ana ve bu beş esere bağlı olarak onbeş kitap yazmıştır.

1) Divan: 1168/1754'te yazdığı ilk Türkçe eseridir. 1263/1847'de İstanbul'da **Mehmed Said** tarafından basılmıştır. Bu eserin ilk otuz sayfasını dua, geri kalan kısmını sekiz kasîde, bir aşknâme ve bir naat oluşturmaktadır. Bu kitabı, oğlu **İsmail Fehim** için yazmıştır.

Bu eserinde **Yunus**'un tesirinde kaldığı izlenimi veren ve aynı zamanda *Marifetnâme*'de geçen şiirlere rastlanır.

Eserinin başında onu nasıl yazdığını şöyle açıklar:

"Pes Ehlullah kelâmın cem edip haddimce nazmettim
Geh bazı tercüme bazı nazîre eyledim inşa"

Dünyada her şey ona Allah'ı hatırlatır ve eserin birçok yerinde bu hassasiyete rastlanır.

"Ey gönül sen olma kendi kendinden cüdâ
Fariğ ol gelsin sana aşk-ı Hüdâ
Aşktır yar etme gayrı ihtiyar
Ondan özge kimseden gelmez vefâ"

Otuzuncu sayfadan itibaren *İlâhînâme* başlar. *"İlâhî vasf-ı aşkın yazdı çün şevkle bu edna, İlâhînâme namıyla kabûl et ey Mevlâ"* beytiyle başlayan *İlâhînâme*'siyle *Divan* 185 sayfada tamamlanır. Bundan sonra onun tevzifnâmesine ve tasavvufî diğer şiirlerine rastlanır. Şiirlerinde *"Nûr-ı Mahz"*, *"Hadîm-i Aşk"*, *"Hakka Rıza"* mahlâslarıyla doğum tarihini (1115) verir. Eserin sonundaki küçük bir risâle olan *Visalnâme*'de Nakşibendîlik hakkında övücü satırlar vardır.

2) Marifetnâme: 1170/1756 yılında yazılmıştır. **İbrahim Hakkı**, *"İnsanın ve kâinatın yaratılışında en büyük maksad Allah'ı tanımak ve bilmektir."* prensibiyle hareket ederek *Marifetnâme*'yi kaleme almıştır. Bu eser, **İbrahim Hakkı**'nın en önemli eseridir. Bir tür ilimler ansiklopedisi olan *Marifetnâme*, ahiret hayatına ait bilgiler veren bir bölümle başlar. Kâinatın ya-

ratılışı ile başlayan bu bilgiler, İsrâiliyatı ihtiva edecek tarzdadır. **İbrahim Hakkı**, Allah'ın varlığını kelâmî ve felsefî delillerle yani aklî bir sûrette ispat eder. Sonra bu bölümde kelâm ve İslâm felsefesinin konularını teşkil eden tabiî ilimler, cevher ve arazlar, akıl, ruhların başlangıcı ve sonu, insanların ve hayvanların yaratılışı ve eski Yunan felsefesinden intikal eden şekliyle dört unsur ve bunların birbirlerine dönüşümlerini anlatır. Daha sonra matematik ve geometrinin bütün bilgileri en basitinden, en karmaşık konulara kadar aktarılır. Daha sonra **İbrahim Hakkı**'nın *"ilm-i heyet"* adını verdiği astronomi gelir. Konuya, insanı teşekküre sevk eden ayet-i kerimelerle başlanır. **İbn Sina**'nın ve **Gazâlî**'nin eserlerinden aktarılan bilgiler, **Batlamyus**, **Kopernik** ve **Kepler**'in bu konudaki açıklamalarıyla desteklenir. Burçlar, ay ve safhaları ve dokuz gezegen bu bölümde ayrıntılı incelenen konular arasındadır.

Coğrafyaya sıra geldiği zaman ilgi çekici bilgilerle karşılaşılır. Hava tabakası, rüzgârın meydana gelmesi, mevsimler, iklimlerin oluşması anlatılır. İklimlerden sözedilirken iklimin insanlar üzerindeki etkisinden de bahsedilir.

Marifetnâme'nin ikinci bölümü tamamen anatomiye ayrılmıştır. **Gazâlî**, Allah'ı tanımak ve bilmek için tıp ilmini tahsil etmenin vacip olduğunu söyler. Çünkü insan bedenindeki hayret verici düzen ve mekanizma, yaratıcının ne derece mükemmel ve güzel bir sistem meydana getirdiğini göstermektedir. **Erzurumlu İbrahim Hakkı**, anatomi bahsinde organların görevlerini anlatırken konunun felsefî yönüne de temas eder. Bir tür finalizm (gayecilik) yapar. Buna göre her organ, bir başkasının görevini tamamlaması için faaliyet gösterir. Fonksiyonel bir anatomi yapmak isteyen **İbrahim Hakkı**, tabib değil mutasavvıf olması itibariyle sadece deskriptif anatomi yapar. Bugünkü tıbbın (koruyucu hekimlik) dediği konu ve sağlığın önemi, **İbrahim Hakkı** tarafından ilmî ve dinî yönden açıklanır. Burada dikkati çeken konu, sağlığı korumak için yiyeceklerin ve içeceklerin fayda ve zararına işaret edilmesidir.

İbrahim Hakkı için esas konu, tasavvuf olduğundan o daima tasavvufî konularla ilgilenir. Bu yüzden düşüncesinin temel unsurları akıl, kalb, ruh ve nefistir. Bu dört unsur ve şekillendir-

diği hatta kılıktan kılığa soktuğu insanın psikolojik hayatı, **İbrahim Hakkı** düşüncesinin esas noktasıdır.

3) İrfâniye: 1174/1760 yılında üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) yazılmış olup 495 sayfadır. Birinci bölüm, 220. sayfaya kadar Arapça; ikinci bölüm 410. sayfaya kadar Farsça; geriye kalan bölüm ise Türkçe'dir. Bu eser, şu hadisi açıklamak üzere yazılmıştır: *"Nefsini bilen Allah'ını bilir."* Bu eserinde bazı hadis ve ayetlerle büyük mutasavvıfların sözlerini toplamıştır. 59 değerli eserden derlenerek hazırlanan bu eserin sonunda şu nasihat verilir: *"Hiç kimseyi ayıplama, herkese şefkatle bak; hiç kimseden bir şey isteme ve emretme. Dış güzellikleri bırakarak güzel ahlâkla iç güzelliklere gir."*

4) İnsâniye : 1177/1762'de yazılmış olan bu eser de üç dilde kaleme alınmıştır. **İbrahim Hakkı**'nın, şeyhi **Fakîrullah** için yazdığı şiirler de bu eserde yer almaktadır.

5) Mecmûatü'l-Maâni : Bu eser, 1179/1764'te yazılmıştır. Bu eser içinde tevekkül, tevfiz ve rızadan bahseden *Şifâü'l-Sudûr, Uzletnâme, İkbalnâme, Vasiyetnâme, Ülfetü'l-Kulûb, Tarîk-i Nakşibendiyye* ve *Hısnü'l-Ârifin min Fiten üz-Zaman fi Küllî ân* adlı risâleler bu eseri oluşturur.

İbrahim Hakkı, bu beş eseri dörtyüz eserden faydalanarak yazdığını ifade etmektedir.

6) Tuhfetü'l-Kirâm: "Büyüklerin Hediyesi" mânâsına gelen bu eser, Arapça ve Farsça olarak iki dilde yazılmıştır. *Mecmûatü'l-Maâni*'den seçilen bölümlerden hazırlanmıştır. Bu eser, 1180/1766 tarihinde yazılmıştır.

7) Nuhbetü'l-Kelâm : "Sözlerin Seçilmişi" anlamına gelen bu eser, *Mecmûatü'l-Maâni* ve *Marifetnâme*'den seçilmek sûretiyle üç dilde 1182/1768'de yazılmıştır.

8) Meşâriku'l-Yuh: "Güneşin Doğuları" anlamına gelen bu eser, *Avâmil-i Nahviye, Kavâid-i Lisâni Fârisiye* adlı risâleleri de ihtiva edip üç dilde 1185/1771 tarihinde yazılmıştır.

9) Sefînetü'n-Nûh min Varidâtü'l-Fütûh: Mecmûatü'l-

Maânî'den derlenmiş olup 1187/1773'te yazılmıştır.

10) Kenzü'l-Fütûh : 1188/1774'te yazılan bu eser, ahlâkî ve tasavvufî 1020 beyiti ihtiva eder. Beyitlerin bazıları *İrfâniye*'den alınmıştır.

11) Defînetü'r-Rûh: 1189/1775'te yazılan bu eser, *Mecmûatü'l-Maânî*'den alınmış olup üç dilde telif edilmiştir. Dörtyüz beyit, üç manzûm mektup ve küçük bir risâleden oluşur.

12) Ruhu'ş-Şurûh: 1190/1776'da yazılmış olan bu eser, *İlâhînâme*'den derlenmiş olup insanı vücuddan ayrılıp onun dışında bir hayat sürmeye teşvik eden beyitleri kapsar.

13) Ülfetü'l-En'âm : Marifetnâme'den derlenmiş Arapça olan bu eser, 1190/1776 yılında yazılmıştır.

14) Urvetü'l-İslâm : 1191/1777 yılında Türkçe ve Arapça olarak kaleme alınan bu eser, *Marifetnâme*'den derlenmiş olup ilâhiyâta ait onbeş bölümden ibarettir.

15) Hey'etü'l-İslâm : Marifetnâme'den derlenmiş olan bu eser, 1191/1777 yılında Arapça olarak yazılmıştır. Onsekiz ayet, üçyüz hadis seçilerek İslâm astronomisi hakkındaki bilgiler yirmidört bölümde incelenir.

KAYNAKLAR: Ebû Rıdvan Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye (Halvetiyye)*, İstanbul 1338; Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970; Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, İstanbul 1974; Akıncı, Gündüz, *İbrahim Hakkı Efendi*, A. Ü. 1958-59 yılı Halk Konferansları içinde, Erzurum 1959; Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Ankara 1972; a. mlf., *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Evrim Teorisi*, A. Ü. İ. F. Der. içinde, c. XX. tarihsiz; Aynî, M. Ali, "Şeyh İbrahim Hakkı", *Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 2, İstanbul 1332; Bağdatlı İsmail Paşa, *Keşfü'z-Zünûn Zeyli*, İstanbul 1972; Başar, Zeki, *Erzurum'da Tıbbî ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Atatürk Üniversitesi Yay. 1972; a. mlf., "İbrahim Hakkı'yı Tanıyor muyuz?" *Tıp Fakültesi Yıllığı* 1973; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Kahire, 1255; a. mlf., *Mürşid-i Mütehhilîn*, yazma, Denizli, 151/1; a. mlf., *Râznâme*, yazma, Hacı Mahmud Efendi, 2505/6; a. mlf., *Ruhu'l-Şurûh*, yazma, Hacı Mahmud Efendi, 3381/2 c. 97 vd.; a. mlf., *Şükürnâme*, yazma, İzmir 741; a. mlf., *Tertîbu'l-Ulûm*, yazma, İzmir 741; a. mlf., *Urvetü'l-İslâm*, yazma, Hacı Mahmud Efendi, 1462; a. mlf., *Vasiyetnâme*, yazma, Hacı Mahmud Efendi, 2740/4; a. mlf., *İlâhînâme-Dîvân*, İstanbul 1263; a. mlf., *İnsân-ı Kâmil*, İstanbul 1971; a. mlf., *Kenzü'l-Fütûh*, Hacı Mahmud Efendi, 3316 yazma; a. mlf., *Kitabu'l-Âlem*, yazma, Hacı Mahmud Efendi, 2699/3; a. mlf., *Lubbu'l-Lubb ve Sırru'l-Sır*, yazma, Hacı Mahmud Efendi, 3719/2, varak 25-44.

Prof. Dr. HAYRANİ ALTINTAŞ

MİRZÂ MAZHAR-I CÂN-I CÂNÂN (R.H)
(ö. 1195/1781)

Adı **Mirzâ**. *"Şemseddîn"* ve *"Habîbullah"* lakablarıyla anılırdı. Belki de çok arzuladığı *"şehidlik"* sıfatıyla Rabbına kavuştuğu için *"Mazhar-ı Cân-ı Cânân"* diye meşhur olmuştu.

1113/1701 yılında doğdu. Küçük yaşlarında Kur'ân ve İslâmî ilimler tahsil etti. Şeyhi **Nûr Muhammed Bedâûnî**'nin (ö. 1135/1722) vefatında yirmiiki yaşlarında olduğuna bakılırsa pek genç yaşta (onsekiz yaşları civarında) tasavvuf yoluna girdiği anlaşılmaktadır. Şeyhinin yanında sıkı bir riyâzât ve mücâhede ile nefs eğitiminden geçti. Genç yaşta şeyhinin vefatı üzerine çağdaşı bazı şeyhlerin hizmetine girdi, kendilerinden feyz aldı. **Muhammed Efdal**, **Hâfız Sâdullah** ve **Muhammed Âbid Sem'anî** onun feyz aldıkları şeyhler arasındadır. Yirmi yıl süreyle hizmet ettiği bu şeyhlerin vefatından sonra oturduğu irşad makamında otuz yıldan fazla kaldı.

*"Velâyetin ilk derecesiyle, velâyet ilim ve vâridâtını şeyhim **Seyyid Muhammed Nûr**'dan aldım. Yedi hakikate ve daha birtakım hallere **Muhammed Âbid** eliyle yedi sene içinde erdim. Bu arada Kadiriyye, Çiştiyye ve Sühreverdiyye Tarîkatı halifeliği ile şereflendirildim."*

Şeyh Mirzâ, zâhidçe yaşayışı severdi. Bu yüzden hiçbir zenginden dünyalık kabul etmezdi. Kendisi dünyadan elini, eteğini çektiği gibi müridlerinin de öyle olmasını arzu ederdi. Etrafında kendisine hizmet etmek isteyen zengin müridleri bulunduğu halde, kendisi için ne tekke ne de bir ev yaptırmıştı.

Altın silsilede yer alan şeyhlere çok düşkündü. Gönülden bağlıydı. Özellikle **İmam-ı Rabbânî**'yi çok severdi. *"Bu yolda ne bulduysam büyükleri, şeyhleri sevmede buldum"* derdi.

Tarîkat ve tasavvufu, şeriatta ihtisas gibi görür, tarîkata olan meylini *"Hak sevgisinin ağır basması"* şeklinde yorumlardı. Tarîkatı sadece bir zikir vasıtası olarak görmezdi. Çünkü zikir, herkese emredilen bir konuydu. Kalb gözünün açılması da zikri çok yapmakla ancak mümkün olurdu. Zikirdeki gaye, zikrin mânâsına ermekti. Daha önemlisi güzel ahlâk sahibi olmaktı. Çünkü güzel ahlâk, bu işin kaynağı mesabesindeydi. Bu yüzden

sevgili Peygamberimiz: *"Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"* buyurmuştur.

Nefsin yönelişlerine karşı dikkatli olmak konusunda şöyle söylerdi: *"Tasavvufta kemâle eren kimse, hayır ve kemâli kendi nefsine izâfe etmez. Bunların hepsi emânettir ve sahibi Allah'tır. Fenâ haline ulaşan ve müşâhedeye eren kişi, kendini yok sayar. Kendinde ve nefsinde hiçliği ve yokluğu yakalayan, yokluğu nefsini tahkir ederek ifade edebilir. Eğer tasavvuf ehli, dışa bakar da varlık yanını, emanet nurlarını gördükten sonra kendi yokluğunu gözden kaçıracak olursa o zaman iddiaya düşer ve yolunu şaşırır."*

Şehidlik Arzusu

Ömrünün sonlarında Hakk'ın kendisine olan nimet ve ihsanlarını şöyle sayardı: *"Artık gönlümde olmasını beklediğim bir şey kalmadı. Hakk'ın sayısız nimetlerine nail oldum. O, beni hakikî müslümanlık şerefine erdirdi. İlimden yana nasib verdi. Hayırlı işler yapmada sadakat verdi. Şeyhlik için tasarruf, kerâmet ve keşf bahşetti. Bana nasib olmayan, zâhirî anlamıyla şehidliktir. Şehidlik, Hakk'a yakınlığı olan çok yüce bir makam. Şeyhlerimizden çoğu şehadet şerbetini içerek göçtüler. Ben ise çok âcizim, cihada gücüm yetmez. Bu yüzden bu ihtiyar halimde şehidliğe erme ihtimalim, görünür şartlara göre çok uzak."*

Allah Teâlâ, sonunda onun çok arzuladığı bu şehidlik şerefini ayağına getirdi. Duasını kabul buyurdu ve onu şehidler mertebesine ulaştırdı. 7 Muharrem 1195 / 2 Ocak 1781 yılında Şeyh'in kapısı çalındı. Hizmetine bakan derviş kapıya baktı ve gelenlerin kendisiyle görüşmek isteyen ziyaretçiler olduğunu haber verdi. Oysa ki bu ziyaretçiler, Moğol mecûsileriydi ve Şeyh'i öldürmeye gelmişlerdi.

İçlerinden biri sordu:

*"**Şeyh Mirzâ** sen misin ?"* O da:

"Evet" cevabını verince, soruyu soran Moğol mecûsisi hançerini çekti ve **Şeyh Mirzâ**'nın kalbine yakın bir yere sapladı. Şeyhimiz o bıçak darbesiyle yere düştü. Öldüğünü sanmışlardı. Saldırganlar kaçıp uzaklaştılar. Durumundan haberdar olan **Bahaf Hân**, tedavi etmesi için doktor gönderdiyse de Şeyh kabul etmedi. *"Eğer bu olayın fâili bulunacak olursa ben ona hakkımı helâl edi-*

yorum" diye de haber gönderdi.

Bu olaydan sonra üç gün yaşadı. Her geçen gün zayıflıyor ve dermanı kesiliyordu. Nihayet üçüncü günün sabahı yanındakilere: *"Onbir vakit namazım kaldı. Vücudum kan revân içinde. Başımı kaldırmaya mecâlim yok"* dedi. Gerçi fukahâ, *"Başını kaldıramayacak kadar tâkatsiz olanın kaş ve göz imasıyla namaz kılması gerekmediğini"* söylemiş, ancak o: *"Siz ne diyorsunuz?"* diye sorunca, yanındakiler: *"Efendimiz, fıkhî hüküm açıktır, sizin durumunuz da ortada"* dediler.

Öğle vakti geçtikten sonra Fatiha Sûresi'ni okumaya başladı. Sûreyi tamamlayınca: *"Günün bitmesine ne kadar kaldı?"* diye sordu. Belli ki acısı pek derindi, dayanılmaz haldeydi. *"Akşama dört saat var"* denilince, *"Demek akşama daha çok var"* dedi. Akşam vakti yaklaşırken temiz ruhu, yücelikler katına uçtu.

Ölüm Vuslattır

Uzun ömürlü şeyhlerdendi. Dünyayla ilgisi olmadığı için ölümden endişe duymazdı. Derdi ki: *"Ölümü sevmeyene şaşıyorum. Halbuki ölüm, Allah'ın huzuruna çıkmaktır. Sevgili Peygamberimizin ziyaretine gitmektir. Allah dostlarına erişmektir. Değerli insanlarla buluşmaktır. Ben, din büyüklerinin ziyaretine özlem çekiyorum. **Hz. Muhammed Mustafa**'nın, Halilurrahman **İbrahim** (a.s)'in yanına gitmeyi ne kadar istiyorum..."*

Ölümünden sonra büyüklerden biri şöyle bir rüya gördü:

"Kur'ân'ın yarısı semaya yükseltilmiş, dinde bir gevşeme ve duraklama meydana gelmiş." **Şeyh Mirzâ**'nın yerine irşâd makamında oturan **Abdullah Dehlevî** bu rüyayı Şeyh'in şu sözüyle yorumladı: *"Bizden sonra bu tarîkatın yüksek makamlarına çıkış duracak, bu tarîkat ehli ne kadar yükselseler de hâl ehli olarak velâyet makamına ulaşamayacaklar."*

Elbette ki bu yorumlar, mutlak bir anlam ifade etmiyordu. Belki de **Şeyh Mirzâ**'nın vefatından sonraki belli bir fetret dönemini anlatıyordu. Nitekim **Abdullah Dehlevî** ve özellikle de onun halifesi **Mevlânâ Hâlid Bağdâdî** zamanı, tarîkatın en çok semereli yıllarıdır. Belki de Nakşibendîliğin tarih boyunca en geliştiği ve büyük mürşidler yetiştirdiği yıllardır.

Bakışları tesirli, sözleri etkileyiciydi. Kendisine karşı küçümseyici bir tavır içinde küstahça şeyler söyleyen bir adama şöy-

le bir bakması yetmişti. Adamcağız yere yığılıp, sudan çıkmış balık gibi çırpınmaya başlamıştı. Nefesi daralan kişi, yaptığından pişman olarak: *"Ne olur, Allah için suçumu bağışlayın"* diye yalvarıyordu. **Şeyh Mirzâ**, bu sefer şefkatle elini uzatıp başını sıvazlayınca adam sakinleşti ve kendine geldi.

el-Hadâiku'l-Verdiyye müellifinin verdiği bilgilere göre **Şeyh Mirzâ Mazhar-ı Cân-ı Cânan**, elli kadar halife yetiştirmiştir. Müellif bunlardan yirmi kadarı hakkında kısa bilgiler vermektedir. Bunlar içinde en tanınmışı, yerini almaya hak kazanan **Abdullah Dehlevî**'dir.

Şemaili

Şeyh Mirzâ, uzunca boylu, gökçek yüzlü, buğday benizli, siyah sakallı, mehâbet ve cemâl sahibiydi. Yumuşak görünüşüne rağmen heybetliydi. **Hz. Ali**'nin oğlu **Muhammed b. Hanefiyye** neslindendi. Anaları ve ataları cihetinden cedleri hep velî ya da velî tabiatlı kimselerdi. Özellikle büyük annesinin, varlık âlemindeki mevcûdatın tesbihini işitecek bir mânevî olgunluğa sahip olduğu rivayet edilirdi.

KAYNAKLAR: *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 201-209; *el-Envâru'l-Kudsiyye fî Menâkıbi's-Sâdâti'n-Nakşbendiyye*, s. 202-210; *el-İmamu's-Serhindî* s. 317-319 vd; *Âdab*, 65 Şah Gulam Ali Abdullah Dehlevî, *Hadîkatü'l-Evliyâ* II, 118-121 Şah Gulam Ali Abdullah Dehlevî, *Makâmât-ı Mazhâriyye*, İstanbul 1990; *ed-Dürerü'n-Nadid*, s. 46; *İrgamü'l-Merid*, s. 75-76; *İrgamü'l-Merid Terc.* s. 91.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

HÂŞİM BABA (R.H) (ö. 1197/1782)

XVIII. yüzyıl mutasavvıf-şairlerimizdendir. 1130 /1718 yılında doğdu. **Hâşim Baba** ve **Hâşim Mustafa Baba** adlarıyla tanındı. Babası, daha sonra Bandırmalı Dergâhı diye meşhur olan Üsküdar İnadiye'deki evini tekke yaparak irşad faaliyetlerinde bulunan, Celvetiyye şeyhi **Bandırmalı Yusuf Nizâmeddîn Efendi**'dir. Babasının yerine Celvetî şeyhi olan **Mustafa Hâşim Efendi**, bu tarîkatın kollarından biri olan Hâşimiyye'yi kurmuştur.

Tarîkatın silsilesi Celvetiyye'nin kurucusu **Aziz Mahmûd Hüdâyî**'den (ö. 1038/1628) iki ayrı yolla gelmektedir. **Abdülbâki Gölpınarlı**, Celvetîlikle Bektaşîliğin birleştirilmesinden meydana gelen bu kolun fazla yayılmadığını belirtir. Halifelerinden olan ve **Hâşim Baba** meşrebinde şiirler yazan, **Giritli Salâhîzâde Mustafa Efendi**'nin (ö. 1220/1805) bir müddet bu kolu yürüttüğü bilinmektedir.

Hâşim Baba, Celvetî şeyhi olmakla beraber Melâmîliğe de meyletti. Aynı zamanda Mısır'da Kasrü'l-Ayn Bektaşî tekkesi şeyhi **Hasan Baba**'dan da (ö. 1170/1756) el alarak Bektaşî olmuştur. Hatta bir ara Kırşehir'deki Hacı Bektaş Tekkesi'ne gitti ve orada dört yıl kadar dede-babalık yaptı. **S. Nüzhet Ergun, Hâşim Baba**'nın Hacı Bektaş Tekkesi babasının İstanbul vekili olduğunu da söyler. **Hâşim Baba**'nın ayrı bir erkânnâme yazarak Bektaşîlik âyinini tadile çalıştığı ve bu suretle Bektaşîlik'ten bir kol ayırmak istediği de ileri sürülmüştür. **Hüseyin Vassâf, Hâşim Baba**'nın babasının yerine şeyh, sonra Bektaşî, daha sonra Melâmetle neşvedâr olup son olarak babasının mesleğini takip ettiğini belirtir.

Hâşim Baba ve kurduğu kolun asıl Celvetîler tarafından Celvetiyye âdâbına ters düşen meşrebinden dolayı kabul ve tasvib görmediği anlaşılmaktadır. Nitekim vefat ettiği zaman (ö. 1197/1782) cenaze namazı kılınmak için Hüdâyî Âsitanesi'ne götürülmüşse de pîr makamı şeyhi **Büyük Rûşen Efendi** (ö. 1209/1794), dergâhın hiçbir kapısını açtırmamış, cenazeyi içeriye kabul etmemiştir. Bunun üzerine cenaze namazı, dergâhın alt tarafındaki türbe önünde yolda bulunan musallâ üzerinde kılınmış, babası ve mürşidi **Yusuf Nizâmeddîn Efendi**'nin (ö. 1166/1752-53) şeyhliği zamanında inşa edilen Bandırmalızâde Tekkesi'nin türbesine defnedilmiştir. Dergâh birkaç kez tamir görmüştür. Tekkenin yıkılmasından sonra babasının naaşı Üsküdar'da Çiçekçi Camii hazîresine **Hâşim Baba**'nınki ise aynı arsanın güney ucuna nakledilmiştir.

Hüseyin Vassâf, Hâşim Baba ile ilgili kanaatini şu şekilde ortaya koymaktadır: *"Hal ve tavrından biraz lâubâlilik nazar-ı ehl-i kemâlde gerçi hoş görülmemiş ise de hakîkat-i hâlde âsârıyla eş'ârıyla pek ârif bir zât olduğu nümâyân olmaktadır."*

Hâşim Baba'nın müretteb bir divanı, gelecekte vukû bulacak olayları değişik metodlarla öğrettiğine inanılan cefr (cifr) il-

miyle ilgili *Ankâ-yı Meşrık* ve kaynaklarda *Vâridât* veya *Makâlât* adlarıyla geçen eserleri vardır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan divanı basılmıştır (İstanbul 1252). Divanında yaklaşık 200'ün üzerinde şiir bulunmaktadır. Bunların yedisi rubâî, otuzüçü müfreddir. Gazel ve kasîdelerinin yanısıra müseddes ve tahmisleri de bulunmaktadır. Özellikle Ehl-i Beyt sevgisi başta olmak üzere, Oniki İmam, tarîkat silsilesi, kutsal günler ve devr nazariyesi gibi konuların dile getirildiği kasîdeleri divanında önemli bir yekûn tutar. Türk edebiyatında **Yunus Emre**, **Şîrî**, **Niyâzî-i Mısrî**, **Sunullah Gaybî**, **Abdülahad Nûrî** gibi tekke ve saz şairlerinin edâ bakımından son derece başarılı devriyeleri arasında **Hâşim Baba**'nın *Devriyye-i Ferşiyye*'si de yer alır. *Ankâ-yı Meşrık'ın* çeşitli yazmaları (İ.Ü. Ktp. TY, nr. 3833, 9617, 819; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 2362, 3094) bulunmaktadır. Diğer mensur eseri kaynaklarda ve kütüphane kayıtlarında bazan *Makâlât* (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Belediye, nr. 52; Süleymaniye Ktp. İzmir nr. 754/1) bazan da *Vâridât* (İ.Ü. Ktp. TY, nr. 6786, 3518; Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekkesi, nr. 383) adıyla geçmektedir. Besmele'nin esrarı, leyle-i Kadr, ilâhî aşk, Melâmîlik meşrebi, sûfîlik yolu, rüya, **Hz. Mûsâ**'nın âsâsı, hazarât-ı hams, havass-ı hamse-i bâtıniyye ve havass-ı hamse-i zâhiriyye, Ehl-i Beyt sevgisi, çeşitli ayet ve hadislerin tasavvufî izahları bu mensur eserin başlıca konularıdır. Kasîde ve makalelerinden bazıları müstakil olarak bazı kütüphanelerde bulunmaktadır.

Bu makalelerinin birinde insanın dört dereceyle halini ıslah etmedikçe kalb temizliği ve sevgiliye kavuşmasının mümkün olmayacağını söyleyerek bunları şöyle sıralar: "*Şerîat ile nefs, tarîkat ile tabiat, marifet ile ruh, hakîkat ile sır ıslah olur. Ol zaman enfüs ve âfâk-ı câmi ve muhît nüsha-ı kübrâ, enmûzec-i avâlim, mir'ât-ı Hak, halîfe-i İlâhî, âdem-i mânâ, insan-ı kâmil olur...*"

Divanında yer alan müfredlerinden örnekler verelim:

Ârife ef'âl-i tevhîd zikr-i hûdur her nefes
Seyre gelmiş işbu mülki cism ü ana kafes
Bilen Hakdur gören Hakdur bu söz hak
Eğer bilsen kabul ider seni Hak

Yiyenler zehr-i aşkı yâr elinden
Yimezler sükkeri ağyâr elinden

Ehl-i vahdet hânesinde itme gel hiç kîl ü kâl
Hâk-pây-ı pîre yüz sür itmege tahsîl-i hâl

Sana senden yakındur Hak zâhirde Hak bâtında Hak
Her mekâna eyle secde evvelde Hak âhirde Hak

Ayn-ı aybıla sakın zâhire bakma erün
Bâtınun gözle eger var ise âlî nazarun

* * *

Cemâlün şem'ine pervâne-veş yanmak diler gönlüm
Visâlün zevkine cânâ irüp kanmak diler gönlüm

Görüp her yüzde yüzini seni sanmak diler gönlüm
Cemâlün şem'ine pervâne-veş yanmak diler gönlüm

Duyaldan vasf-ı pâkini beni benden cüdâ kıldı
Visâlünsüz safâ bulmaz anun-çün çok cefâ kıldı

İrilüp zât-ı pâkine gidüp kendin hafa kıldı
Cemâlün şem'ine pervâne-veş yanmak diler gönlüm

Visâlün zevkini ârzû idüp terk-i cihân itti.
Huzûr-ı pâke irmek-çün aceb kendin nihân itti

Gülistan cemâlün-çün dile bunca figân itti
Cemâlün şem'ine pervâne -veş yanmak diler gönlüm

Didün zât-ı şerîfimi görenler gördiler Hakk'ı
Anun-çün zât-ı pâkini görenler gördiler Hakk'ı

Cemâlün pertevün câna bulanlar buldılar Hakk'ı
Cemâlün şem'ine pervâne -veş yanmak diler gönlüm

Kerem ıssı kerem eyle cemâlün Hâşime göster
Garîb-i derd-mendündür kapunda cümleden ahkar

Firukun nârına yanmış zülâl-i vuslatun ister
Cemâlün şem'ine pervâne-veş yanmak diler gönlüm

KAYNAKLAR: Hâşim Baba, *Divan*, İstanbul Üniversitesi Ktp. TY, nr. 333; a.mlf., *Ankâ-yı Meşrık*, İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 3833; a.mlf., *Makâlât*, Süleymaniye Ktp. İzmir, nr. 754/1; a.mlf., *Vâridât*, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekkesi nr. 383; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1315, IV, 624; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., yazma Bağışlar, nr. 2307, c. III, s. 65-68; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* , İstanbul 1333, I, 189-190; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 19, 21, 97; a.mlf., *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1969, s. 240-241; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 198, 291, 300-301; a.mlf., "Celvetiye", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, III, 67-69; Saadettin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, İstanbul 1943, II, 409; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 1990, s. 242-245; a.mlf. Baha Tanman, "Bandırmalızâde Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, 54-55; Abdullah Uçman, "Devriyeler Üzerine Rıza Tevfik'in Yayımlanmamış Bir Makalesi", *Türklük Araştırmaları* Dergisi, sy. 7 (İstanbul 1993), s. 537-564.

Yrd. Doç. Dr. AZMİ BİLGİN

ABDULLAH SALAHADDÎN-İ UŞŞÂKÎ (R.H) (ö. 1197/1782)

Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî XVIII. asırda yaşamış mutasavvıf şairlerimizden olup şiirde kullandığı mahlâsı "*Salâhî*"dir. 1117/1705 tarihinde, bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan Kesriye (Kastorya)'da dünyaya gelmiştir. Babası **el-Hac Muhammed Abdulaziz**'in, Saraybosna'dan Kesriye'ye hicret ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.

Salâhî ilk tahsilini memleketi olan Kesriye'de yaptıktan sonra, yirmi yaşlarında İstanbul'a gelmiştir. Burada hem tahsiline devam etmiş hem de devlet hizmetinde kâtip olarak çalışmıştır. Ancak **Salâhî**'nin uzun süre tahsil görmediği, **Muhyiddîn İbn Arabî**'yi rüyasında gördükten sonra keşfinin açılarak, bu hali müteakiben eserler vermeye başladığını kendi eserlerinde zikretmektedir. Bu hususta kendisinde meydana gelen halleri, **İbn Arabî**'nin *Mevâkıu'n-Nücûm* adlı eserine yaptığı, *Tavâliu Menâfiu'l-Ulûm min Matâlî-i Mevâkıu'n-Nücûm* adlı şerhte anlatmaktadır:

Salâhî önce, *"Ey benim efendim ve dayanağım! Sen, benim yardımcım ve güvendiğim kişisin"* diyerek **İbn Arabî**'nin

rûhâniyetinden feyz taleb etmiş; ardından da bu mânevî yardımın geldiğini müşâhede etmiştir. Nitekim bir müddet sonra kendisinde meydana gelen hali şöyle ifade eder:

*"Bunun üzerine bana, **İbn Arabî**'nin kudsî nurlarından bir inci, ünsiyetinin denizlerinden bir damla ulaştı. Böylece onun yüce nurlarıyla aydınlandım ve gizli sırlarına vâkıf olmak suretiyle sevindim."*

Yine, **İbn Arabî**'yi rüyada gördüğünde kendisine, *"güzel ve muciz bir kelâmla hitab ettiğini"* belirttiği gibi bu hitabın, kalbinde onun feyzinden ilmî bir parlaklık meydana getirdiğini ve tamamen kendisini kapladığını da ilave etmektedir.

Salâhî, İbn Arabî'nin kendisi üzerindeki etkisini divanında şöyle belirtir:

Senin nisân-ı feyz-i himmetin ravza-i câna
Meded-res olalı hem dem baharı tâze vü terdir

Aziz hatırım feyzin ile leb-rîz olub hâlâ
Zebânımdan nisâr olan hemen ol dürr ü gevherdir

Ey kân-ı kerem bahr-ı himem Lutfınla evvelden
Müşerref eyledin bir hadde ki takdirden evferdir.

Abdullah Salahaddîn, nahv ve sarf gibi alet ilimlerini, bunun yanında tefsir, hadis, fıkıh gibi âlî ilimleri tahsil etmiş, ancak mânevî âlemden almış olduğu haz ona daha câzib gelmiştir. Nitekim bu fikrini şöylece ifade etmektedir:

İlm-i Sarf u Nahv u Mantık Fenn-i Hey'et Hendese
Ekserinin maksadı âlemde mansıb medrese

İlm-i Necm ü Remel ü Hikmet itmede vaktin telef
Hasılı irmez yakîne cüzz ü zann u vesvese

İrmese ayne'l-yakîne bâr olur yâr olamaz
Tumturâk-ı cerbeze hiç nâfi olmaz bir kese

İlmin âsârı ameldir niyyet-i ihlâs ile
Bî-riyâ olsa irişür dil, gıdâ-yı enfese

Mezra-ı ukbâdır âlem herkes ekdiğin biçer
Ne biçer yarın kişi ger bunda bugün ekmese

Salâhî, birara Kahire'ye de gitmiş, orada **Şeyh Hasan-ı Demenhûrî** ve **Şeyh Şemseddîn Muhammed-i Hafnî** ile de beraber olmuş, onların maddî ve mânevî ilimlerinden istifade etmiştir. Kahire'den döndükten sonra İstanbul'da Eyüp Sultan civarına yerleşmiştir. Aynı yıllarda Edirne'den İstanbul'a gelerek Eğrikapı'ya yerleşmiş, kurduğu tekkede irşâd hizmetinde bulunan **Cemâleddîn-i Uşşâkî**'nin sohbetleri, **Salâhî** 'nin müdâvimi olduğu yerler arasına girer. Bu sohbetlere devam ettikçe **Salâhî**'nin ilmî kudreti, **Cemâleddîn Efendi**'nin dikkatini çekmiştir. Bir müddet sonra **Salâhî**, burada tarîkata intisâb ederek tasavvuf yoluna fiilen adım atmış olur. Daha sonraları şeyhi **Cemâleddîn-i Uşşâkî**'nin kızıyla evlenerek, şeyh-mürid ilişkisini bir kat daha kuvvetlendirmiştir.

Salâhî kırk yaşlarında evlenmiş ve bu evlilikten **Muhyiddîn** ile **Muhammed Ziyâeddîn** adında iki oğlu olmuştur.

Salâhî, İstanbul'da bulunduğu müddetçe birçok ünlü şahsiyetin yanında görev yapmıştır. Kâtip olarak başladığı görevine kısa bir zaman sonra **Hekimoğlu Ali Paşa**'nın nezdinde mektupçuluk (yazı işleri müdürü) hizmetine kadar yükselmiştir. Müellifimiz, **Hekimoğlu Ali Paşa**'yla birlikte 1148/1735'te Bosna'da, 1153/1740'ta da Kahire'de görevlerde bulunmuştur. Onun devlet hizmetinden ayrılması, **Cemâleddîn-i Uşşâkî**'ye intisâb etmesiyle olmuştur.

Abdullah Salâhî Efendi, 1164/1750 tarihinde şeyhi ve kayınpederi olan **Cemâleddîn-i Uşşâkî**'nin vefat etmesiyle onun yerine postnişin olmuştur. Bundan sonra artık onun, tekkedeki görevi münasebetiyle *"Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî"* diye anıldığını görmekteyiz.

Salâhî, insanları kendine göre bir tasnife tâbi tutmuştur. Bu durum, onun uzun yıllar devlet hizmetinde bulunması, görev sebe-

biyle gittiği yerlerde birçok kişiyle karşılaşmış olmasının sonucudur. Nitekim o, bütün bu tecrübelerinden sonra insanları şöyle tavsif etmektedir:

Ehl-i hikmet kürre-i hikmet-i gerdûn düşünür
Hem müneccim şeref-i tâli-i meymun düşünür

Zâhidin fikri hemen hûr u kusûr u cennet
Bu'l-heves kevkebe-i devlet-i Kârun düşünür

Kimi efser kimi zâde kimi efzûn gözedir
Kimi dilber kimi bâde kimi efyûn düşünür

Çün Hudâ herkesi bir renge giriftâr itmiş
Her biri hikmet ile reng-i diger-gün düşünür

Kimi keşf ile kerâmet kimi hâlâta düşer
Kimi tahsîl-i makâm itmege mahzûn düşünür.

Salâhî böylece insanları tavsif ettikten sonra, kurtuluşun nefis ile cihadda olduğunu ifadeyle bir şeyhe intisâb etmek gerekliliğini tavsiye eder:

Rûz u şeb merdan-ı Hakk'a ol celîs
Tâ celîsin olmaya her bir hâsîs

Cünd-i nefsin beyt-i Hakk'ı basmaya
Sür ana arz-ı mukaddes'ten hamîs

Eylegil nar-ı cihadı işti'âl
Cünd-i a'dâyı yaka harr-ı vatîs

Lîk kendü kendüye olmaz cihad
Kendüne bir mürşidi eyle reîs

Tezkiye kıl emri üzre nefsini
Tasfiye kıl sâfiye olsun nefîs

İr makâm-ı ünse zikrullah ile
Mâsivâdan çık Huda'ya ol enîs

Salâhî, birçok tarîkattan icâzet almış *"câmiu't-turûk"* bir zâttır. Bu tarîkatları bir manzûmesinde şöyle dile getirmektedir:

Celvetî Bektaşî Bayrâmî vü Sa'dî Kadirî
Nakşıbendî Mevlevî vü Gülşenî Uşşâkîyüz

Cevher-i tâc-ı kibâr olsun Salâhî çok değil
Hak-pâ-yı mürşidân-ı enfüs ü âfâkıyuz.

Salâhî'nin irşad hizmetlerindeki konumu da buna delil teşkil etmektedir. 1164/1750 tarihinde şeyhinin vefatı üzerine Uşşâkî şeyhi olarak irşad hizmetine başlamış, bu vazifesi 1178/1764 tarihine kadar devam etmiştir. 1178/1764 tarihinde ise **III. Mustafa** devri kapıcıbaşılarından **Tahir Ağa**'nın Fatih'te yaptırmış olduğu tekkenin meşîhatına getirilmiştir. Ancak buradaki tarîkat ve zikir âdâbı, Nakşibendî Tarîkatı'na göredir. Tahir Ağa Tekkesi 1781'de yanınca, tekrar Eğrikapı'daki tekkeye dönmüştür.

Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî, 80 yaşlarında olduğu halde 29 Muharrem 1197/27 Aralık 1782'de Eğrikapı Tekkesi'nde vefat etmiş ve Tahir Ağa Tekkesi'nin hazîresinde defnedilmiştir.

Vefatından sonra yerine oğlu **Muhammed Ziyâeddîn** Nakşibendî Tarîkatı'nda; **Nazillili Muhammed Zühdî Efendi** ise Uşşâkî Tarîkatı'nda onun halifesi olmuşlardır.

Salâhî şeriata tam bağlı, ilmiyle âmil, sâhib-i kemâl ve erbâb-ı tarîkatı usûlüne göre talebe yetiştiren mükemmel bir zât idi. Onun tarîkat ve şeyhler hakkındaki görüşlerini aynen naklediyoruz:

"Tarîkat, sâlikîn-i ila'llâh'a muhtass bir seyrdir ki, kat'ı menâzil ve terakkî-i makâmâttan ibârettir."

"Belki sülûkun ibtidâ ve intihâsı, tarîkat lafzının harf-i evveli olan 'tâ' harfinin remzi olmuştur. Zira tarîkata girmek murad eden kişi ibtidâ, bedenini, necâset ve hadesten mâ-i tahûr ile tathîr ettikten sonra, sâbun-ı tevbe vü inâbet ile nefsini kabâhat ve abesten tathîr ve kalbini, zülâl-ı maârif ile nukûş-ı efkâr-ı mâsivâdan ve rûhunu, tehzîb-i ahlâk ile sıfat-ı zemîmeden ve sırrını,

âb-ı hayât-ı tevhîd ile levs-i kesret-i mâsivâdan tahhîre mahsustur ki hakîkat-ı tahâret andan ibarettir."

Salâhî, sadece kıyafetle ve dış görünüşle şeyhlik olmayacağı hususunda da şöyle der:

"Tâc, hırka, kemer, âsâ gibi emanetleri muhtemil olan kimse, kaffe-i menâzil ve merâtib-i kat' ve cemî-i hazarâtı cem' eyledim. Bunlarda müşkili olan varsa gelsin, diye da'vet-i âmmede bulunarak salâ ediyor demektir."

"Ya, her başında tâc ve egninde abâ ve gerdeninde ridâ ve elinde âsâ olan, bu merâtib-i kusvâya erişmiş midir? diye suâl olunursa: Ma'lûm olsun ki, bu devlet binde bir, belki yüz binde bir halîfeye müyesser değildir. Bu sebebten, erbâb-ı hakîkatın ekseri sûrete itibâr etmeyip, zeyy-i avamda görünmüşlerdir."

Nitekim **Salâhî** de bu emanetlerin kendisinde bulunduğunu ancak kullanmadığını ifade etmektedir:

"Hattâ bu abd-i hakîr ve pür-taksîre dahi zikr olunan emanetler teberrüken ihsan ve inâyet buyurulmuştur. Lâkin istimâllerine kendimizde istidâd ve liyâkat bulamadığımızdan bin rağbet ile hırz u cân edip, azizlerimizin yadigârıdır deyip, mahfûz-ı sanduka-i itibâr ettik."

Salâhî bu ve buna benzer fikirlerini Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme aldığı yüzden fazla eserinde dile getirmektedir. Hem dinî ilimlere hem de her üç dilin edebiyatına olan hakimiyeti sayesinde oldukça güzel eserler meydana getirmiştir. Ne yazık ki, basılı eserlerinin sayısı birkaç taneyi geçmez.

Yazmış olduğu eserleri, yetiştirmiş olduğu talebeleri ve irşad ettiği cemaati ile hem kültür tarihimize hem de irfan ordumuza önemli katkılarda bulunan **Salâhî**'nin feyzi, asırlar öncesinden günümüze kadar devam etmektedir. Allah kendisinden razı olsun.

KAYNAKLAR: Sadullah Enverî, *Tarih-i Enverî*, Millet Ktp., Tr. No. 67, vr. 177[a]; Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyâtnâme*, Millî Ktp., M.F.A., No. 2883, vr. 36[b]; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhiri*, Karesi Vilayet Matbaası, c. I, s. 70-78; Dr. Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. İlahiyat Fak., Ankara 1986.

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

AHMED DERDİR (R.H) (1201/1786)

Tam adı, **Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdir, el-Adevî, el-Mâlikî, eş-Şihâb**'dır. Halvetiyye Tarîkatı'nın Derdiriyye kolunun kurucusu ve Mâlikî fâkihi olarak tanınan **Derdir**, 1127 h. (1715 m.) yılında Yukarı Mısır'daki Asyût vilayetine bağlı Menfdût kasabasında doğdu.

Rivayete göre dedesi **Ahmed b. Ebû Hâmid**'in doğduğu gece Derdir adlı bir kabile reisi bu ailenin misafiri bulunuyordu. Bundan dolayı yeni doğan **Ahmed**'e *"Derdir"* lakabı verilmiş, daha sonra **Ahmed**'in oğlu **Muhammed** ve torunu **Ebu'l-Berekât Ahmed** de bu lakabla tanınmışlardır. **Derdir**, ilk öğrenimine âlim ve dindar bir kişi olan babasının yanında başladı. On yaşında iken babasını kaybedince tahsiline devam etmek için Kahire'ye gitti ve Ezher'e girdi. Mâlikî fâkihlerinden ve o dönemde Mısır'ın en büyük âlimi olarak bilinen **Ebu'l-Hasan Ali es-Saidî**'den fıkıh okudu. 1160 yılında **Kutbeddîn el-Bekrî**'nin halifesi ve Halvetiyye Tarîkatı'na bağlı Hıfniyye kolunun kurucusu **Şeyh Şemseddîn Muhammed el-Hıfnî**'ye intisâb etti. **Ahmed es-Sabbâ** ve **Ahmed b. Abdülfettah** gibi âlimlerin derslerine devam etti. Mısır'ın ünlü âlimleri arasına girdi.

Hocası **Ali es-Saidî**'nin 1189 yılında (1775) vefat etmesi üzerine onun yürüttüğü bütün faaliyetleri **Ahmed ed-Derdir** üstlendi. Böylece Mâlikîlerin Ezher şeyhi ve Mısır müftüsü oldu. Bundan dolayı kendisine *"Küçük Mâlik"* denildi. Saidîlerin medresesinde dersler verdi, vakıflarına nezâret etti. 1172 (1758)'de **Şeyh Hıfnî**'den icâzet aldıktan sonra tasavvufta da büyük ün kazanan **Derdir**, Halvetiyye Tarîkatı'nın yayılmasına önemli katkılarda bulundu. Mısır'ın en meşhur âlim ve şeyhi haline geldiği bu dönemde, Mısır'da Osmanlı valisinin otoritesi fiilen hemen hemen ortadan kalktığı için bu boşluğu emirler doldurmaya başlamıştı. Hiçbir hukukî ve siyasî disiplin tanımayan bu emirler, gerek halka gerekse âlimlere her türlü zorbalığı revâ görüyorlardı. **Ahmed ed-Derdir**, bu zorbalara karşı halkın da desteğiyle sözlü, yazılı ve fiilî olarak cesur ve etkili bir mücadele yürüterek onları sindirdi. Mâlikî mezhebinde müçtehid mertebesine ulaşan **Şeyh Derdir, Ahmed Sâvî, Sâlih es-Sibâî, Arefe ed-Dessûkî, Abdülalîm es-Senhûrî** ve **Mustafa el-Ukbâvî** gibi sonradan tanınmış âlimlerden olan birçok kişiye hocalık yapmıştır.

Vefatı

6 Rebiülevvel 1201 yılında (27 Aralık 1786) Kahire'de vefat eden **Derdir**, kendi zâviyesinin hazîresinde toprağa verildi. Tarîkat silsilesi **Şeyh Hıfnî** ve **Kutbeddîn el-Bekrî** vasıtasıyla Halvetiyye'nin Şâbâniyye-Karabaşiyye koluna ulaşır.

Tarîkattaki Usûlü ve Genel Fikirleri

Harîrîzâde'nin anlattığına göre **Ahmed ed-Derdir**, tarîkattaki sülûk ve âdâbla ilgili konuları, *Tuhfetü'l-İhvân* adlı risâlesinde anlatmaktadır. Bu kitapta takva ve öneminden bahsedilmiştir. *"Muhatab olduğumuz emir ve yasaklar, zâhir ve bâtın olmak üzere iki kısma ayrılmış olup her ikisine de riayet etmek gereklidir."* Kitapta takva sahibi olmak için gerekli usûl ve âdâbdan, tarîkat müntesiplerinin okumaları gereken eserlerden bahsedilmiştir. Ayrıca tarîkatın evrâdı, ezkârı, **Ahmed Derdir**'in tarîkat dersi aldığı silsile, hangi makamlarda, hangi esma-i hüsnâ ile zikir yapılacağı ve nefsin kısımları anlatılmıştır. **Şeyh Derdir**'in virdi olan *"Şevârıku'l-Envâr"*, **Muhammed b. Süleyman**'dan rivayet edilmiş ancak *Delâilü'l-Hayrât* sahibi **Süleyman el-Cüzûlî**'den rivayet edilmiş olması ağırlık kazanmıştır. Sıkıntıların giderilmesi için akşam-sabah veya hergün bir defa veya her Cuma günü veya her ay ya da her yıl bir defa okunur. Bu uzun vird içinde yer alan dualar salat ü selâmdan ibaret olup herbiri ayrı harflerle başlamaktadır, ayrıca esma-i hüsnâ manzum olarak verilmiştir.

Tarihçi **Cebertî**, **Derdir**'i anlatırken *"O, hem realitede hem de mânevî açıdan tüm Mısır'ın üstadı (şeyhi) idi."* Onun hicrî onikinci asrın başında gelmesi münasebetiyle müceddidlerden olduğunu söyleyenler de vardır.

Abdülmünim el-Hıfnî'nin bildirdiğine göre **Ahmed ed-Derdir**'in ekolünde ruhî eğitim ve ahlâk, irfanî yorum ve ahvalden daha ağırlıklı olarak işlenmektedir. Önerdiği evrâd, ahzâb ve dua demetleri genellikle **Gazâlî**, **İbn Meşîş**, **Şâzelî Ahmed Bedevî** ve **Dessûkî** gibi tasavvuf yolunun ilklerinden ve önderlerinden mülhemdir. Bazen çağdaşı olan **Kemâleddîn Bekrî** gibilerinden de istifade etmiştir. Onun tasavvuf ekolünde en çok işlenen kavram, *"Hakikat-ı Muhammediyye"* kavramıdır.

Menkıbeleri ve Ahlâkı

Ahmed ed-Derdir, zühd sahibiydi. Harama girmek korkusuyla mübahların bile çoğunu terkederdi. Daima hakkı söyler, kınayanların kınamasından korkmazdı. Talebelerine, fakirlere ve kimsesizlere yardımda bulunur, muhtaç olanları boş çevirmezdi. Rivayete göre dergâhını yaptırma sebebi şöyledir:

Mağrib sultanı **Mevlaya Muhammed**, âlimlere, haremeyn ehline, ilim yuvalarına zaman zaman yardımda bulunurdu. Sultan, âdeti üzerine 1784 senesinde **Ahmed ed-Derdir**'e bir miktar para gönderdi.

Sultanın oğlu hac sonrası memleketine dönerken bir müddet Mısır'da kaldı. Yanında getirdiği para tükendi. O da babasının hayır için gönderdiği paraları alıkoyarak sahiplerine vermedi. Haber Mısır'a yayılınca halk, durumu **Şeyh Ahmed ed-Derdir**'e bildirdi. O da;

"Vallâhi, öyle görünüyor ki o, paraya bizden daha muhtaçtır. Yardım için gönderilen paralar ona aittir. O halde bize gönderilen kısmı da ona veriniz" dedi.

Parayı Şehzâdeye verdiler. Sultan daha sonra durumdan haberdar oldu. **Şeyh Ahmed ed-Derdir**'in oğluna gösterdiği alâkadan hoşnut kalarak hediyeler gönderdi. **Ahmed ed-Derdir**, işte bu hediyelerle bahsi geçen o büyük dergâhı yaptırmıştır.

Eserleri

Ahmed ed-Derdir, çok yönlü bir âlimdi. Fıkıh, akaid, tasavvuf, tarîkat evrâdı gibi muhtelif konularda yirmiden fazla eseri vardır. Başlıcaları şunlardır:

1) Akrebu'l-Mesâlik li Mezhebi'l-İmam Mâlik: Mâlikî fıkhına dair bir eser olup 1193 (1779 m.) yılında telif edilmiştir (Kahire 1287).

2) eş-Serhu's-Sagîr alâ Akrebi'l-Mesâlik: "Bâbu'l-Cinaye" faslına kadar telif ettiği eseri, talebesi **Şeyh Mustafa el-Ukbâvî** tamamlamıştır (Bulak 1281, Kahire 1282).

3) eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasâr-ı Sîdi Halîl: Mâlikî fıkhıyla ilgili olan bu eser, **Muhammed Dessûkî**'nin hâşiyesiyle beraber basılmıştır (Kahire 1303-1390).

4) el-Harîdetü'l-Behiyye: Akaidle ilgili 71 beyitlik manzum

bir eser olup h. 1279 yılında Kahire'de basılmıştır.

5) Şerhun ale'l-Akîde: **Kemâleddîn Kutbeddîn el-Bekrî**'nin akaide dair *Fevâidü'l-Ferâid* adlı eserinin şerhidir (Bulak 1314).

6) Tuhfetü'l-İhvân fî İlmi'l-Beyân: Arapça'da ilm-i beyan diye bilinen ilme dair bir eser olup Kahire'de basılmıştır.

7) Hâşiye alâ Kıssati Mi'râc: **Necmeddîn el-Gazzî**'nin Mirac'la ilgili eserinin hâşiyesidir. **Gazzî**'nin eserinin kenarında birçok defa basılmıştır (Bulak 1284).

8) Tuhfetü'l-İhvân fî Âdâbi Ehli'l-İrfân: Tarîkat âdâbıyla ilgili olan bu risâleyi **Harîrîzâde**, *Tibyân*'da iktibas etmiştir (Kahire 1281).

9) Mevlidü'n-Nebiyy: **İbrahim el-Bâcûrî**'nin esere yazdığı hâşiye ile birlikte yayımlanmıştır (Kahire h. 1304).

10) Şevârıku'l-Envâr: Bazı salavât metinlerini ihtiva eden bu risâleyi de **Harîrîzâde**, *Tibyân*'da iktibas etmiştir.

11) Şerhu Virdi'ş-Şeyh Kerîmüddîn el-Halvetî: Halvetî şeyhi **Kerîmüddîn Efendi**'nin virdinin açıklamasıdır.

12) Manzûmetu Esmâillah el-Hüsnâ: Esma-i hüsnâ'nın manzum olarak ele alındığı bir eserdir.

13) el-Müsebbeât: Çeşitli salat u selâm ve duaları ihtiva eden bir eserdir.

14) Fethu'l-Kadîr fî Ehâdisi'l-Beşiri'n-Nezîr: Hadis-i şeriflerle ilgilidir.

15) Risâle fî Müteşâbihati'l-Kur'ân: Kur'ân'daki müteşâbih ayetleri ele alan tefsir ilmine dair bir eserdir.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye* Kahire, 92, s. 156-157; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müelliftn*, Beyrut 1993, c. 1, s. 242; Yakub Çiçek, *Harîrîzâde ve Eseri Tibyân*, İst. 1982 (Öğretim Üyeliği Tezi) s. 162-164; el-Baytar, *Hilyetü'l-Beşer*, c.1, s. 177-180; el-Cebertî, *Acâibü'l-Âsâr*, c.2, s. 147-148; Ali Mübarek, *el-Hutatu't-Tevfikiyye*, c. 9, s. 95-96; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 181; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, c.1, s. 293-294; el-Ezherî, *el-Yevâkîtü's-Semîne*, c.1, s. 65-57; el-Kûhen, *Câmiu'l-Kerâmât*, s. 155-156; Serkis, *Mu'cemü'l-Matbûat*, s. 869-871; Talis, *el-Keşşâf*, s. 92; ez-Zeyyâtî, *Kenzü'l-Cevher*, s. 160-161; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c.1, s.

112, 238, 239, 335, c.2, s. 205; Brockelmann, *GAL*, II. 353 *Supp*, II. 479-480; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, c.1, s. 244; Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*, c.1, s. 181; Abdülhalim Mahmûd, *Ebu'l-Berekât Sidi Ahmed ed-Derdir*, Kahire 1947; Takiyyüddîn Nebhânî, *Kerâmatü'l-Evliyâ*, c.1, s. 340-341; Ahmed Alâaddîn Abdülhamid Dâber, *Ebu'l-Berekât ed-Derdir ve Eseruhu fi'l-Fıkh* (Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu'l-Ezher) 1982, Kahire; Ahmed Hanefî Nassâr el-Kûsî, *es-Seyyid Ahmed ed-Derdir*, ME XLI/2 (1389/1969) s. 133; Ahmed ed-Derdir, *Tuhfetu'l-İhvân fi Âdâbi Ehli'l-İrfân*, Kahire 1332; Harîrîzâde, *Tıbyânu Vesâili'l-Hakâik*, c. 2, yaprak; 6^{b}-27^{b}; F. de Jong, *Turuq and Turuq Linked*, Leiden 1978, s. 115-116.

SAİD AYKUT

MÜSTAKÎMZÂDE SÜLEYMAN SA'DEDDÎN (R. H) (ö. 1202/1788)

Asıl adı **Süleyman**, lakabı *"Sa'deddîn"*, künyesi de *"Ebu'l-Mevâhib"*dir. Lakabı için kendisi şöyle söylemiştir:

*"**Sa'deddîn** çok kişinin lakabıdır. Bunların en büyükleri **Mes'ûd b. Ömer et-Taftazânî**...ve en küçükleri de bu eserin derleyicisi **Süleymân**'dır."* (1) Dedesi **Muhammed Müstakîm**'e nisbetle *"Müstakîmzâde"* olarak şöhret bulmuştur. *"Emînullah"* lakabını da kullandığı olmuştur.(2)

Müstakîmzâde, 1130/1717 senesinde, İstanbul'da Tahta Minâre Camii karşısındaki evde dünyaya gelmiştir. Doğduğu yeri kendisi şöyle belirtir:

*"...Hırka-i Şerîf Mahallesi etrâfında **Muhassî Şeyhzâde**'nin pederi **Şeyh Muslihuddîn-i Tavîl**'in hayrı olan Tahta Minâre Mescidi mukâbilinde kadem nihâde-i âlem-i şahâde olup..."* (3)

Babasının adı **Muhammed Emîn**, annesininki **Ümmü Gülsüm**, babası tarafından dedesi **Muhammed Müstakîm**, dedesinin babası da Kastamonu'lu **Yusuf Tâlib**'dir.

(1) Müstakîmzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, vr. 253 b.
(2) a. mlf., a.g.e., vr. 119 a.
(3) a. mlf., *Tuhfe-i Hatîbîn*, s. 216.

Babası **Muhammed Emîn**, müderrislerdendir ve 80 yaşlarında 1164/1750 yılında vefat etmiştir. Dedesi **Muhammed Müstakîm** de müderrislerden iken önce Medine-i Münevvere kadılığına, oradan Şam ve Edirne kadılıklarına tayin edilmiş; 1124/1712 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Emir Buhârî Camii yakınında medfundur.

Dedesinin babası **Yusuf Tâlib**, Kastamonu müftülüğü yapmış, 1080/1699 yılında ölmüştür; onun babası da **Şeyh Muzaffer**'dir.

Müstakîmzâde, ilk terbiyesini, kültür ve ilim seviyesi yüksek olan ailesinden almıştır. Çocukluk ve ilk gençlik yılları Lâle devri (1718-1730) gibi zevk ve eğlencenin revaçta olduğu dönemde geçmiş olmasına rağmen, *"Asîl çocuk, şerefli atalarının gittiği yolu takib eder"* sözüne uyarak, ilim yolunu seçtiğini kendisi belirtir. (1)

Müstakîmzâde, kimlerden hangi dersleri aldığını kendisi anlatmıştır. Buna göre sarf ve nahvi, babası **Muhammed Emîn**'den; usûl ve fürû-ı fıkhı **Seyyid Yusuf Efendi**'den; Kur'ân-ı Kerîm kıraat ve tecvidini **Hayâtîzâde Mustafa Efendi**'den; *Telhîs*, *Muhtasar* ve *Mutavvel* ile diğer bazı kitapları **Yemliha Hasan Efendi**'den; akaid ve kelâm ile hadis ve tefsirden bazı kitapları Zülüfler Hocası **Hâfız Muhammed Efendi**'den; *Makâmât-ı Harîrî*, *Târih-i Atebî* ve *Hulletü's-Süreyyâ* gibi edebiyat kitaplarını **Seyyid Muhammed Hâkim Efendi**'den; Farsça kaynakları **Şeyh Abbas Vesîm Efendi**'den; *Buhârî* okuma ve diğer hadis konularındaki tahsil işini **Şeyh Muhammed Emîn-i Tokâdî en-Nakşîbendî**'den tahsil etmiştir. Hat sanatını da **Fındıkzâde İbrahim b. Mustafa b. Muhammed** ile **Kâtibzâde Muhammed Refî' Efendi**'den öğrenmiştir. (2)

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, müderrislik imtihanına girdiyse de sakalının seyrekliği sebebiyle kazandırılmadığı, ondan sonra da çok davet ve ısrar edildiği halde bir daha girmediği kaydedilir. (3) Bu yüzden çok sıkıntı çekmiştir. Daha sonra kendisine Bolu sancağına bağlı Çığa (Çağa) kazasında arpalık tahsis

(1) Bkz. Müstakîmzâde, *Devha-i Meşâyıh-ı Kibâr*, vr. 65, 66.
(2) Bkz. a. mlf., a.g.e., vr. 65, 66.
(3) İbnülemin, *Tuhfe-i Hattâtîn*'in başındaki inceleme, s. 12.

edilerek bu sıkıntısının giderilmesi sağlanmıştır. (1)

Ömrünün sonlarına doğru ayaklarından hastalanmış ve evinden çıkamaz hale gelmiştir. Evlenmediği için kimsesi olmadığından, yanında su olduğu halde kendi kendine abdest alamadığı için teyemmüm ettiğini kendisi belirtir. (2) Bu haldeyken 1202/1788 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri İstanbul Fatih'te, Fatih Belediyesi Zeyrek Parkı'nın bir köşesindeki küçük mezarlık içindedir.

Hüseyin Vassâf Efendi, onun hakkında şöyle bir medhiye yazmıştır:

Şerîat ilminin deryâsı oldun Müstakîmzâde
Tarîkat ilminin mebnâsı oldun Müstakîmzâde

Görüp âsârını hayrette kaldım doğrusu böyle
Hisâb-ı ebcedin dânâsı oldun Müstakîmzâde

Ne tedkîkler ne tahkîklar buyurmuşsun ki takdîrler
Bütün tullâb-ı aşk dârâsı oldun Müstakîmzâde

Ulûm-ı kâl ü hâli cem' eden bir nüsha-i ekvân
Lisânü'l-gayb gûyâsı oldun Müstakîmzâde

Erenler zümresinde mevkiin bâlâ-ter olmuşdur
Tarîkat ehlinin bâlâsı oldun Müstakîmzâde

Sevenler ilm ü irfânı seni takdir ederler hep
Harîm-i ma'rifet Leylâsı oldun Müstakîmzâde

Çıkardın ravza-i pâk-i hakîkatten nice dürler
Bu dehrin hâme-i pîrâsı oldun Müstakîmzâde

Habîb-i Hazret-i Hak aşkına himmet buyur nûrum
Gönül iklîminin sevdâsı oldun Müstakîmzâde

(1) Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c. IV, s. 238; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 87.

(2) Bkz. Müstakîmzâde, *Hısânü'n-Nadr min Ahvâli'l-Hadr*, v. 2.

Senin gül-zâr-ı vasfında hezâr-âsâ olur Vassâf
O Vassâf'ın gül-i ra'nâsı oldun Müstakîmzâde (1)

Evlenmemesi sebebiyle kendisi hakkında söylenenlere, aslı Arapça olan bir dörtlüğünde şöyle cevap vermiştir:

"İnsanın adı, nesliyle bakî kalır; nesli olmayan unutulur." derler. Ben de onlara, 'Benim neslim san'atkârâne eserlerimdir, neslimiz yoksa da onlarla tesellimiz vardır.' derim." (2)

Önce Üsküdar Vâlide Sultan Camii'nin vaizi **İsâzâde Şeyh Muhammed Sâlih Efendi**'ye intisâb ederek Halvetiyye Tarîkatı'na girmişse de sonradan **Muhammed Emîn-i Tokâdî**'ye bağlanmış ve Nakşibendî olmuştur. O, şeyhi **Tokâdî** için şöyle der:

"İnsana kemâl-i tahsilinde üç baba gerektir: Biri eb-i vâlîdi, ikincisi eb-i muallim, üçüncüsü peder-i mürebbî ki, şeyh-i mürşiddir. Mürşid dahi üç olmak gerektir: Biri şeyh-i inâbet ü telkîn (ilk bağlanılan ve ilk telkîni yapan), ikincisi pîr-i sohbet-i yakîn (çok yakınında sohbeti dinlenilen), üçüncüsü mürşid-i hırka-i kâmilîn ki, müselsel hadîs-i şerîf ile sünnettir. Eğer üçü bir zâtta mevcûd olursa, iksîr-i a'zam ve kibrît-i ahmerdir. El-Hamdüli'llâhi alâ na'mâihî ki, bu abd-i fakîre cümlesini zât-ı vâhidden ahz (almak) müyesser oldu." (3)

Çocukluğundan ölümüne kadar ilim tahsili, öğretimi ve eser kaleme almaktan başka bir işle meşgul olmamış, maddî ve mânevî bütün zevkleri ilimde bulmuştur. Zarûrî ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadarıyla yetinerek, servet yığma ve maddî bir refah sağlama derdine düşmemiştir. Kendini ilme vermiş ve çok sayıda değerli eser bırakmıştır.

Yazdığı eserlerin sayısı tam olarak belli değildir. **Hüseyin Vassâf**, *Sefîne-i Evliyâ*'da 142 eserinin ismini zikretmiştir. *Târih-i Cevdet*'te *"sagîr ü kebir yüz cildi mütecâviz te'lîfâtı olup..."* deniyor. (4) **Dr. Ahmet Yılmaz**, çeşitli kütüphanelerde

(1) Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 48.
(2) Bkz. İbnülemin, *Tuhfe-i Hattâtîn*'in başındaki inceleme, s. 19 (Tercüme: Dr. Ahmet Yılmaz).
(3) Müstakîmzâde, *Şerh-i Dîvân-ı Alî*, s. 187.
(4) Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, c.IV, s. 237.

yaptığı araştırmalar sonucunda irili ufaklı 120 adet eserini bizzat gördüğünü belirtmektedir. (1) Eserlerinin en önemlilerinden bazıları şunlardır: *Mecelletü'n-Nisâb, Devha-i Meşâyıh-ı Kibâr, Tuhfe-i Hattâtîn, Şuyûh-ı Ayasofya, Meşâyıh-nâme-i İslâm.*

İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, onun eserleri hakkında şöyle bir değerlendirme yapar:

"Bu eserler dine, tasavvufa, hikmete, ahlâka, tarihe, edebiyata, lügata müteallikdir. Bir kısmı mufassal, bir kısmı muhtasardır.

Bir müellif tarafından vücûda getirilen âsârın kesreti, ba'zan fâidenin kılletini (azlığını) istilzâm eylediği hâlde müşârünileyhin umûm âsârı nâfi (faydalıdır)dir. (2)

Hadis râviliği icâzeti almış ve şiirler de yazmıştır.

Devha-i Meşâyıh-ı Kibâr'ının başındaki münâcâtı şöyledir:

Yâ Rab kalemim mû-yı fenâdan sakla
Tahrîrimi ta'n-ı süfehâdan sakla

Tevfikın idüp kande gidersem ben
Şeh-râh-ı şeriatte hatâdan sakla (3)

Şu na't-ı şerif de **Müstakîmzâde**'nindir:

Eğerçi her cihetten adîmim yâ Rasûlallâh
Recâ-mend-i heme cûd-ı kadîmim yâ Rasûlallâh

Alîl-i zâhir ü bâtın kelîl-i sûret ü ma'nâ
Reh-i cürm ü cinâyette leîmim yâ Rasûlallâh

Cenâhım zelle vü isyân uçmak eylerim ümmîd
Hüdâdan ben heves-kâr-ı naîmim yâ Rasûlallâh

(1) Bkz. *Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı*, s. 72.
(2) İbnülemin, *Tuhfe-i Hattâtîn*'in başındaki inceleme, s. 29.
(3) Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, No. 2441/2.

Zaîfu'l-bâl-i hâl oldum kavîyim ben vebâl üzre
Amân sad el-amân yâ Rab esîmim yâ Rasûlallâh

Recâ-mend-i şefâat olmağa mûcib gec-reffâr
Sakîmim lîk İbn-i Müstakîmim yâ Rasûlallâh (1)

Müstakîmzâde'nin mezar taşında şöyle yazılıdır:

"Allâh Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri merhûm ve mağfûrun leh tarîk-ı Nakşıbendî'(den) ***Tokâdî Şeyh Muhammed Emîn Efendi*** *hazretlerinin hulefâsından ilmen ve tarîkaten ve sinnen* ***Şeyh Müstakîmzâde Süleymân Sa'düddîn Efendi****'nin rûhu içün ümme-i cemî-i mü'minîn ü mü'minât ervâhı içün el-Fâtiha. 22 Şevval 1202 (27 Temmuz 1788)."*

Hüseyin Vassâf, bu kitâbeden hareketle **Müstakîmzâde** için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Hz. ***Müstakîmzâde*** *mestûrînden idi. Mezâr taşında tâc yoktur. Hâcegân (Nakşibendî şeyhleri) kavuğuna benzer bir şekil tersîm olunmuştur."* (2)

KAYNAKLAR: Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, I-XI, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1275; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, No: 2305-2309; İbnülemin Mahmûd Kemâl (İnal), *Tuhfe-i Hattâtîn*'in başındaki inceleme, Türk Tarih Encümeni Neşriyatı, İstanbul 1928; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî (Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye)*, I-IV, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1306-1311; Müstakîmzâde, *Devha-i Meşâyıh-ı Kibâr*, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Bölümü, No: 2441/1; Müstakîmzâde, *Hısânü'n-Nadr min Ahvâli'l-Hadr*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, No: Y 347; Müstakîmzâde, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Bölümü, No: 628; Müstakîmzâde, *Şerh-i Dîvân-ı Alî*, Bulak Matbaası, Kahire 1255; Ahmet Yılmaz, *Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn: Hayatı Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktara Tezi, Ankara 1991.

Prof. Dr. ALİ YILMAZ

(1) Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. II, s. 47 v.d.
(2) a.mlf., a.g.e., c. II, s. 48.

TİCÂNÎ SEYYİD AHMED EFENDİ (R.H)
(ö. 1207/1792)

Afrika'nın kuzeybatısında, Mağrib adı verilen bölgede 1200/1785 tarihinde ortaya çıkan Ticâniyye Tarîkatı'nın kurucusu olan **Seyyid Ahmed Efendi**, 1150/1737 yılında Fas'ın Aynimazi şehrinde doğmuştur; 1207/1792 yılında kendi memleketinde vefat etmiştir. Künyesi *"Ebû Abbas"*dır. Babasının ismi **Ebû Abdullah Muhammed b. Muhtar**'dır. Annesi **Ayşe Senûsî Hatun**'dur. *"Ticânî"*, *"Senûsî"* ve *"Madavî"* nisbesini taşıyan **Ebû Abdullah Muhammed**'in kızı olan annesi **Ayşe Hatun**, Ticânî ailesine mensup olduğundan **Seyyid Ahmed Efendi** de *"Ticânî"* nisbesi ile meşhur olmuştur. Babalarına da bu nisbe verilmiştir. Kendisi **Hz. Ali**'nin oğlu **Hz. Hasan**'ın neslindendir.

Ahmed Efendi, ilk tahsilini hafız olarak baba ocağında tamamladı. Ana-babası 1162/1748 tarihinde meydana gelen taundan (veba) vefat edince tahsilini tamamlamak için Fas'a gitti. Orada tahsil ve eğitimini tamamlayan **Ahmed Efendi**, Tlemsan'a giderek uzun süre zâhidâne bir hayat yaşadı. 1186/1772 tarihinde hacca gitmek üzere oradan ayrıldı. Seyahat ederek Büyük Sahra, Kahire el-Ezher Medresesi'ne, Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Fas'a tekrar geri döndüğünde bir ara Kadiriyye Tarîkatı'na girmiş, sonra Nâsıriyye, daha sonra da Halvetiyye Tarîkatı'ndan icâzet almıştır. Bu tarîkatın kollarından Bekriyye'nin en alt şubesini, Ticâniyye'yi kurmuştur.

Fas'ta 1191/1777 yılından itibaren Halvetî-Bekrî usûlüne uygun olarak irşad faaliyetlerine başladı. 1196/1781 tarihinde tekrar Sahrâ-yı Kebîr'de ve diğer yerlerde bulunan meşhur velîleri ziyarete ve ilimlerin esrarını elde etmeye çalıştı. Bu sırada doğrudan Hz. Peygamber (s.a.v.)'den aldığını söylediği, istiğfar ve salavât-ı şerîfeden ibaret *"Evrâd"*ını halka yaydı. Yine kendine mahsus tarîkat usûlünü yaymaya başladı.

Ticâniyye'nin değişik isimleri vardır. Bunlar: Tarîkat-ı Ahmediyye, Tarîkat-ı Muhammediyye, Tarîkat-ı İbrahimiyye-i Hanîfiyye ve Tarîkat-ı Ticâniyye'dir. Bu tarîkatın başlıca özelliği, **Şeyh Seyyid Ahmed**'in bizzat Hz. Peygamber'den aldığını söylediği evrâd ve ezkârıdır. Yine tarîkat hakkında **Ahmed Ticânî** şunları söylüyor: *"Birçok şeyh efendilerden tarîk aldığım*

halde, onlardan maksuduma ulaşamadım ve bu yüzden tarîkatımı doğrudan doğruya Hz. Peygamber (s.a.v.)'den aldım. Bu tarîkattaki senedim de budur."

KAYNAKLAR: el-Kunnâş, *Cevâhiri'l-Me'âni ve Bulûgal-Emânî fî Feyzi'ş-Şeyh el-Ticânî*, Kahire 1345; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, I, 248; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 143; Muhammed b. Hasan-ı Sânî, *Gâyetü'l-Emânî fî Sireti Seyyidî Ahmed et-Ticânî*, Beyrut, Tarihsiz; Cemil Abu'n-Nasr, *The Tijaniyya*, Londra 1965.

M. SERHAN TAYŞİ

ESRAR DEDE (R.H) (ö. 1212/1797)

Daha çok *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye* adlı eseriyle tanınan mutasavvıf şair.

İstanbul Sütlüce'de 1162'de (1749) doğdu. Babası **Ahmed Bîzebân**, dedesi **Hasan Efendi**'dir. Asıl adı **Mehmed**, mahlâsı *"Esrar"*dır. Kaynaklarda çocukluk ve gençlik yıllarıyla ilgili fazlaca bilgi bulunmamakta; kısaca Galata civarında oturduğu, iyi bir tahsil gördüğü, tasavvufî bir muhit içinde yetiştiği, Arapça, Farsça, Rumca, Latince ve İtalyanca öğrendiği bildirilmektedir. Onun bazı Batı dillerini bilmesini Hıristiyan dönmesi olduğuna bağlayanlar bulunmaktaysa da bunun gerçekle bir ilgisi yoktur.

Mevlevîliğe intisâbı **Şeyh Galib**'in (ö. 1214/1799) Galata Mevlevîhanesi şeyhi olduğu (1790) yıllardadır. Bazı kaynaklar, onun kuvvetli bir ihtimalle önceden çilede bulunduğunu, **Şeyh Galib**'in mürşidliği altında çileden çıkarak *"kazancı dede"* liğe yükseldiğini ileri sürmektedir. İlmî, edebî seviyesi ve yumuşak tabiatı itibariyle kısa zamanda kendisini şeyhine sevdirmiş ve daha sonra aralarında kuvvetli bir dostluk meydana gelmiştir.

Şeyh Galib'den son derece istifade etmiş, tasavvufî, ilmî ve edebî sahada mesafe katederek şiirdeki kudretini geliştirmiştir. **Fatin**, mevlevîhanedeki meşguliyetiyle ilgili olarak *"hiçbir vakit ve demini ney ü meyle itlâf ve isrâf etmeyüp nakdîne-i evkâtını iktisâb-ı cevâhir-i maârife sarf eyle"*diğini bildirmiştir. (1)

(1) *Tezkire*, s. 10.

Genç denecek yaşta Mirac gecesine tesadüf eden 27 Recep 1211'de (26 Ocak 1797) vefat etti. Galata Mevlevîhanesi hazîresine, **Fasih Dede**'nin yanına defnedildi. Vefatı **Şeyh Galib**'te çok büyük bir üzüntüye sebep olmuş ve o da bu hissiyatını bir mersiye ile dile getirmiştir. Vefatına başta **Şeyh Galib** olmak üzere çeşitli şairler tarafından tarih düşürülmüştür.

Esrar Dede, Ehl-i Sünnet anlayışından hiçbir zaman uzaklaşmamış, **Mevlânâ**'nın görüşlerine bağlı kalmıştır. Mevlevîliğe bağlılığını samimi bir şekilde belirtmiş, *Fütüvvetnâme*'sinde ve bazı şiirlerinde de **Hz. Ali** ve Ehl-i Beyt'e olan sevgisini ifade etmiştir.

"Men bende-i ahbâb-ı Resûlullâhem
Ne hâricîyem ne Şîî-i gümrâhem
Hem bende-i Bû Bekr ü Ömer Osmânem
Hem hâk-i reh-i Alî veliyyullâhem"

mısralarında olduğu gibi çeşitli şiirlerinde de Peygamberimize, Hulefâ-i Râşidine ve Ashâb'a olan sevgisini dile getirmiştir. Mevlevîler arasında öteden beri Şems kolu ve Veled kolu şeklinde ileri sürülen meşreb ayrılığını tevil yoluyla izah etmiştir. *"Ona göre Mevlevîler iki yoldan giderler. Bir kısmı cezbe ve aşkla görünür, bir kısmı aşkın her hali edebdir mazmununa uyar, şeriat kisvesine bürünür. İlk yola gidenler **Mevlânâ**'nın divânından feyz alanlardır. İkinci kolu tutanlar Mesnevî'yi rehber edinenlerdir. Fakat her ikisi de aynı gerçek ışığın ışığıyla ışıklanırlar."* (1)

Esrar Dede, Kur'ân-ı Kerîm dışında diğer semavî kitaplarla da ilgilenmiş, onları okumuş ve onlarla meşgul olmuştur. Nitekim **Mevlânâ**'ya yazdığı bir na'tinde ve bir gazelinde bu husus açıkça görülmektedir. Özellikle gazelindeki ifadelerinden Rumca ve İtalyanca bilmesi yanında bu kültürler hakkında bilgi sahibi olduğu da anlaşılmaktadır.

Esrar Dede, şiirlerinde samimi, genellikle saf ve sade bir dil kullanmış, zaman zaman da ağdalı ifadelere başvurmuştur. Şairlikteki mahareti ve kudreti, daha çok aşk ve tasavvufî şiirlerinde görülmektedir. Bununla birlikte zamanındaki divan

(1) Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 209-210.

şairleri arasında meşhur olamamıştır. Bazı kaynaklar, bu durumu **Şeyh Galib** gibi kuvvetli bir şairin mevcudiyetine ve hatta onun daima şeyhinin gölgesinde kalmayı yeğlemesine bağlamaktadır. **Sâbit**, **Nâbi** ve **Fehim** şiirde tesiri altında kaldığı şairlerdir. **Şeyh Galib**, **Arzî Dede**, **Fasih Dede** gibi Mevlevî şairlerinin şiirlerine nazireler yazmış ve yazdığı şiirlerde Mevlevî ıstılahlarını büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Bilhassa Mevlevî şairler arasında tanınmış ve şiirlerine **Neyyir Dede**, **Meşhûrî**, **Mislî** gibi şairler tarafından nazireler söylenmiş, tahmisler yazılmıştır.

Esrar Dede, nesrinde şiirine nisbetle daha tekellüflü ve külfetli bir dil kullanmıştır. Bununla birlikte tezkiresinin, **Sakıb Dede**'nin *Sefîne-i Mevleviyye*'siyle mukayese edildiğinde daha sade olduğu görülecektir. **Sakıb Dede**'nin tezkiresinin hayli ağır bir üslupla kaleme alındığı dikkate alınırsa **Esrar Dede**'nin tezkiresinin ondan daha anlaşılır fakat şiirine göre daha ağdalı olduğu anlaşılacaktır.

Eserleri

1. Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye: **Şeyh Galib**'in başladığı ve **Esrar Dede**'nin tamamlamasını istediği 210 civarında Mevlevî şairinin hal tercümesini kapsayan bir tezkiredir.

Eser, **Esrar Dede**'nin 1211'de (1797), vefatından hemen önce tamamlanmıştır. Elifbâya göre alfabetik olarak sıralanmıştır. 210 civarında şairin hal tercümesi bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi İlavesi, nr. 109 nüshasında 211 şair; Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 756 nüshasında 217 şair).

Esrar Dede, bu eseri şeyhi **Galib Dede**'nin (ö. 1214/1799) arzusu ile hazırlamıştır. **Galib Dede**, **Esrar Dede**'nin eserin mukaddimesinde (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 109, vr. 1^{b}-2^{a})de belirttiği gibi bir hayli malzeme toplamış ve müridine vererek onun bir şuara tezkiresi yazmasını istemiştir. Müellif, bu hususu eserin sonunda (120^{b});

"Feth olsa nola dürr-i metâlib
Hâzır nazar-ı Cenâb-ı Galib
Kıldı beni himmetile gûyâ
Ben bilmez iken nedür bu ma'nâ"

beyitleriyle de işaret etmektedir. Kaynakların bildirdiğine göre de **Şeyh Galib** çeşitli Mevlevî şairlerin şiirlerini toplamış ve bir mecmua halinde **Esrar Dede**'ye vererek bu şiirlerin sahipleri olan şairlerin hal tercümelerini hazırlamasını istemiştir. Bunun üzerine harekete geçen müellif de kısa zamanda bu tezkireyi kaleme almıştır. Müellif sondaki manzum hatime kısmında (vr. 120^{a-b}) eserin tarihini,

"Bin iki yüz onbirinde sâlün
Buldı bu kitabımuz kemâlün"

şeklinde belirtmektedir.

Sakıb Dede'nin (ö. 1148/1735) telif ettiği *Sefîne-i Mevleviyye*'den sonra kaleme alınan eser, dili itibariyle ondan daha sade ve ayrıca daha muhtasardır. Eseri **Sakıb Dede**'nin adı geçen tezkiresinden de istifade ederek çok kısa bir zaman içinde telif eden **Esrar Dede**, daha sonra tashih imkânı dahi bulamayarak vefat etmiştir. Bu husus Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Halet Efendi İlâvesi, nr. 109, vr. 1^{a}) nüshanın ilk sayfasında kimin tarafından yazıldığı belli olmayan bir notta da *"Merhûm **Derviş Esrar** içinde tashih ettiği şuarânın tarihlerinin ekserisini tashih idemeyüp bulduğu gibi tahrir itmişdür"* şeklinde belirtilmektedir. Hatta şeyhi **Galib Dede**, *Sefîne-i Mevleviyye*'den sonraki derviş, halife ve şeyhlerin hal tercümelerini de eserine ilâve etmesini emrettiği halde müellif, buna da zaman bulamamıştır (bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 16). Bunun yanı sıra müellif, Mevlevî olmayan bazı şairleri de bu tarîkat müntesibi gibi göstermiştir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı tezkire ve benzeri kaynaklarda da belirtildiği gibi bu eser, Mevlevî şairleri hakkında mükemmel bir kaynak olarak gösterilememektedir. Fakat özellikle Mevlevî şairleri hakkında fazlaca hal tercümesi kitabı mevcut olmadığından bu eser, sahasında önem kazanmakta ve bibliyografik diğer kaynaklarla birlikte kullanıldığı takdirde faydalı bir kaynak olma özelliğini kazanabilmektedir. Bütün bunlara rağmen tezkire beğenilmiş, sevilmiş ve Mevlevîler arasında yayılmıştır. Bunda **Esrar Dede**'nin samimiyeti yanında onun tanınmış, kuvvetli bir şair oluşunun da etkisi bulunmaktadır.

Eser üzerinde şimdiye kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde çeşitli lisans tezi çalışmaları yapılmış bulunmaktadır. Bunun yanı sıra eser üzerinde **Namık Kemal Aras** bir yüksek lisans tezi ve **İlhan Genç** de bir doktora tezi çalışması hazırlamışlardır. Eserin tesbit edilebildiği kadarıyla Süleymaniye Kütüphanesi (Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 109, bu nüsha bizzat **Esrar Dede** tarafından Galata Mevlevîhânesi Kütüphanesi'ne vakfedilen bir nüsha olup **Derviş Hüseyin** eliyle 1211'de istinsah edilmiştir), Millet Kütüphanesi (Ali Emîrî, nr. 756), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 89, 1247, 3894 ve 9620), Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi (nr. 1502), Viyana Millî Kütüphanesi (nr. 1257, bk. Flügel, *Handshriften*, II, 412), Bibliothéque Nationale (Turc, nr. 1090, bk. Babinger [Üçok], s. 348) ve Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye'de (Tarih, Türkî, nr. 105, bk. *Fihrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyye el-Osmâniyye*, I, 154) toplam on nüshası bulunmaktadır.

Esrar Dede'nin bu eseri matbu olmamakla birlikte **Ali Enver** tarafından kısa bir önsözle birlikte hulâsa edilerek *Semâhâne-i Edeb* adı altında yayımlanmıştır (İstanbul 1309).

2. Divan: Bu divan, *Divân-ı Belâgat Unvân-ı Esrar Dede* adı ile yayımlanmıştır. Eserde iki na't, **Mevlânâ** için dört, **Şems-i Tebrîzî** için bir medhiye, *"Neşîde-i Mevleviyâne"* adlı bir muvaşşah kaside, Mevlevîlikle ilgili bir kaside, **Şeyh Galib**, **Fasih Dede**, **İsmail Rusûhî** için birer medhiye, bir terkib-i bend, dört tercî-i bend, altı tahmis, üç muhammes, bir müseddes, altı murabba'dan sonra gazellere geçilmektedir. Müretteb olan divanda 252 gazel, yedi tarih (bu tarihler Kasımpaşa Mevlevîhanesi'nin tamiri, **Şeyh Galib**'in kızı **Zübeyde Hanım**'ın doğumu, **Şeyh Mehmed**'in oğlu **İsmail**'in doğumu, **Derviş Niyâz-ı Mevlevî**'nin vefatı, **Abdülhalim Neyyir** ile **Derviş Nûrî**'nin çileleri, **Manastırlı Hafız**'ın vefatı için söylenmiştir)[1], onüç kıt'a, 145 rubâîden sonra onbeş beyti na't olan kırk beyitlik bir mesnevi yer almaktadır.

Yaklaşık 3600 beyitten meydana gelen divandaki gazellerden biri Arapça, biri Farsça, kıtalardan ikisi, rubâîlerden sekizi Farsça olup, bir de Türkçe-Rumca mülemma bir gazel mevcuttur. *Divan*'ın çeşitli nüshaları bulunmaktadır

(1) Bkz. *Divan*, s. 130-133.

(Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 3302; 3741, Halet Efendi, nr. 694, Halet Efendi Mülhakı, nr. 162; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2641 [Müellif hattı]).

3. Mübâreknâme-i Esrâr: 145 beyitlik bir mesnevidir. *"fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün"* kalıbında nazmedilmiş olup şair, bu eserinde Mevlevîlikle ilgili çeşitli konular üzerinde durmaktadır.

4. Fütüvvetnâme-i Esrâr: 176 beyitlik bir mesnevidir. *"Bin iki yüz on bir içre eyledüm tekmîl-i kâr"* mısraında da görüldüğü üzere şair, bu eserini 1211'de (1796) vefatından kısa bir müddet önce nazmetmiştir. Eserde fütüvvet, fütüvvet ehli gibi konulara işaret edilmektedir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası olduğu bilinmektedir (Tahir Ağa Tekkesi, nr. 334).

5. Lügât-ı Talyân: İtalyanca'dan Türkçe'ye bir lügattır. Nüshası tesbit edilemeyen bu eserin müellif nüshasını **İhsan Mahvî**, *Mevlevî Şairleri*'nde gördüğünü bildirmekte ve eser hakkında bilgi vermektedir. [1] Ayrıca **Hüseyin Said Çelebi** de eseri tanıtmıştır. [2]

Na't-ı Nebî [3]

30. Pek ttrelendi kalıb ü kalb elem-zede
Hicrân ü gam ikisini de dağdâr ider

31. Şad el-amân zâtına düşdi kerem bugün
Ancak dil-i füsürdeye lutfun medâr ider

32. Eyle nazar ki bir nigeh atsan eger dile
Cem'iyyet-i sivâ o tarafdan firâr ider

33. Esrâr-ı Mevlevî-i perişân-zâra bak
Gelmiş kapunda lutf u kerem hast-kâr ider

34. Ey kalıb-ı harâb u eyâ kalb-i hâksâr
Elbet sizi de lutfı anun bahtiyâr ider

(1) Bkz. Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1346.

(2) Bkz. *Peyâm-ı Sabâh* (Edebî nüsha), nr. 32.

(3) *Divân-ı Esrar Dede*, s. 6.

Gazel [1]

1. Lâzım olan lutf-ı Hudâdur Hudâ
Sa'y ü taleb cümle fenâdur fenâ

2. Cehd ü amel bir pula degmez hemân
İş bütün feyz-i atâdur atâ

3. Ehl-i tene havf ü recâ hoş gelür
Ehl-i dile terk-i safâdır safâ

4. Bîm ümîd âlet-i melhuzâdur
Zehr-i zuhûr şehd-i şifâdur şifâ

5. Rû-yı bekâdan götüren perdeyi
Nefh-i nesîmât-ı fenâdur fenâ

6. Rü'yet-i ferdâyı ko dildâre bak
Ol sanem mâh likâdur likâ

7. Züfüne meftûn olan bî-dilin
Varı yoğı cümle hebâdır hebâ

8. Aşk u melâmet bana oldı libâs
Neyler isen eyle salâdır salâ

9. Cevr ü sitem ayn-ı keremdür kerem
Derd-i belâ mahz-ı devâdur devâ

10. Bende-i Monla olan Esrâr-veş
Âleme nâz itse sezâdur sezâ

11. Mevlevînün tarz-ı semâ'ı bütün
Eylediği ahde vefâdur vefâ

(1) *Dîvân-ı Esrar Dede*, s. 41.

Gazel [1]

1. Âsumânda zerre-veş mihr ile mâh eyler semâ
Tekye-i aşkında gûyâ berk-i âh eyler semâ

2. Zâhid-i huşke müyesser olsa hüsn-i istima'
Yüz sürüb dergâhına bî-iştibâh eyler semâ

3. Şeş cihetden seyr idüb mevc-i bihâr-ı feyzini
Şems-i rûyından yana tâb-ı nigâh eyler semâ

4. Pîrine rabt u tekâbülle bulurlar zevkini
Ünş-i dil hâsıl iden bâ-intibâh eyler semâ

5. Bu'l-aceb dîvandur cem'iyyet-i Monlâ-yı Rum
Sûret-i fakre girüb dervîş ü şâh eyler semâ

6. Bir dem andan hâlî olmaz nüktedânan-ı zuhûr
Müntehî-i aşk sanma gâh gâh eyler semâ

7. Mühbit-i feyz-i cenab-ı aşkdur esrâr-ı dil
Mevlevî-âsâ tecellî-i ilâh eyler semâ

8. Sırr-ı Mevlâ ayn-ı Monlâ'da numûdarım olub
Lerze-i şevkimle ser-pâ secdegâh eyler semâ

Gazel [2]

1. Tâ ezelden olmuşam şeydâ-yı aşk
Sanma kim oldum bugün rüsvâ-yı aşk

2. Şad kıyâmet kopsa olmam hüşyâr
Şöyle mest itdi beni sahbâ-yı aşk

(1) *Dîvân-ı Esrar Dede*, s. 41.
(2) a.g.e., s. 86.

3. Pîşrev-i hâmûşîye peyrev olub
Perde-i efgân tutmaz nây-ı aşk

4. Cism ü cân u dil ana hep perdedür
Sûret u ma'nâ değil ma'nâ-yı aşk

5. Eşk-i zâhid gevher-i ümmîddür
Lîk olmaz lü'lü-i lâlâ-yı aşk

6. İtdi hafâ şân-ı zehri târ-mâr
Doğrı hurşîd-i cihân-ârâ-yı aşk

7. Anlaşınca nükte-i garrâ-yı hüsn
Oldı âlem mahşer-i gavgâ-yı aşk

8. Dilde bû-yı zülf-i kâfir vâr iken
Sâkin olmaz fitne-i gavgâ-yı aşk

9. Eyledim bezm-i semâ'-ı mevlevî
Sîne-i Esrârı hây-ı hây-ı aşk

10. Sâye-i Monlâ Celâleddîn'e gel
Tâ cemâlün arz ide Mevlâ-yı aşk

11. Bahr-i nûr-ı Şems-i Tebrîz itdi cûş
Oldı her bir zerre bir deryâ-yı aşk

KAYNAKLAR: Esrar Dede, *Dîvân-ı Belâgat Unvân-ı Esrâr Dede*, İstanbul 1257 tür. yer; Fatin, *Tezkire*, s. 9-10; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, V, 153; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 7; *Sicill-i Osmânî*, I, 129; *Osmanlı Müellifleri*, II, 80-81; Gibb, *HOP*, IV, 207-209; Rusûhî Baykara, *XVIII. Asır Şairlerinden Mehmed Esrar Dede: Hayatı, Tasavvufî, Edebî Şahsiyeti, Eserleri*, İ.Ü. Ed. Fak. Basılmamış Mezuniyet Tezi, Türkiyat Enstitüsü, T. tez 116, tür. yer.; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1344-1352; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 526-527; *TYDK*, III, 870-873; Gölpınarlı, *Katalog*, I, 186; II, 374; a. mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983 (2. ba.), s. 16, 193, 209-210, 226-227, 286-288, 305, 315; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 348-351; Babinger (Üçok), *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 347-348; Banarlı, *RTET*, II, 789-790; Fahir İz, "Esrar Dede" *EI2Suppl* (İng.) 283; Hasan Aksoy, "Esrar Dede", *TDEA*, III, 105-106.

Doç. Dr. HASAN AKSOY

ŞEYH GALİB (R.H) (ö. 1214/1799)

Asıl adı **Mehmed Es'ad**'dır. Babası devrin bazı vezirlerinin divan kâtipliklerini de yapan tanınmış Mevlevîlerden **Mustafa Reşid Efendi**'dir. **Şeyh Galib** *"Eser-i aşk"* ve *"Cezbetullah"* tamlamalarının da gösterdiği 1171'de (1757) İstanbul'da Yenikapı Mevlevîhânesi yakınlarında bir evde dünyaya gelmiştir. Bir rivayete göre Mevlevîhânenin şeyhi **Kûçek Mehmed Efendi**, bir sohbet sırasında **Mustafa Reşid Efendi**'ye; *"Senin yakında bir erkek evlâdın dünyaya gelecek, adını Mehmed Es'ad koy!"* dediği nakledilmektedir.

Düzenli bir öğrenim görmeyen **Şeyh Galib**, ilk tahsilini babasının yanında yapmış, ondan **Şâhidî**'nin manzum lügatı *Tuhfe-i Şâhidî*'yi okumuş, daha sonra değişik hocalardan Arapça ve Farsça dersleri almıştır. Bu tarzda sürekli ve düzenli bir öğrenim görmeden, şahsî gayret ve çabalarıyla kendi kendisini yetiştirmiştir. Yine aynı sırada Galata Mevlevîhânesi şeyhlerinden **Aşçıbaşı Hüseyin Dede** ile Fars edebiyatındaki engin bilgisiyle tanınan **Hoca Neş'et**'ten büyük ölçüde istifade etmiştir. Oldukça genç yaşta şiir yazmaya başlayan **Şeyh Galib**'e övgü dolu bir mahlâsnâme ile *"Es'ad"* mahlâsını veren de yine hocası **Hoca Neş'et** olmuştur.

1780 yılında Divân-ı Hümâyun Beylikçi Odası'nda kâtip olarak çalışmaya başlayan **Şeyh Galib**, burada uzun süre kalmamış, bir yandan devrin şiir ve musiki mektebi sayılan Mevlevîhâne sohbetlerine katılırken, bir yandan da şiirler yazmaya başlamıştır. İlk şiirlerinde devrin üstadlarından **Hoca Neş'et**, **Vak'anüvis Pertev Efendi** ve **Reisülküttâb Râşid**'e nazireler yazmıştır. Gençlik yıllarına ait ilk şiirlerinde bir bakıma bir kararsızlık halinde **Fuzûlî**, **Hayâlî Bey**, **Nâilî**, **Nâbî** ve **Nedim**'i örnek almaya çalışan **Şeyh Galib**, bu tür şiirlerin şahsiyetini yansıtamayacağını anlayınca, biraz da **Hoca Neş'et**'in yardımıyla İran'ın ünlü Sebk-i Hindî şairlerinden **Şevket-i Buhârî**'yi okuyup anlamaya çalışır. Bu tarzı benimsedikten sonra eskiden yazdığı şiirleri unutturmak üzere mahlâsını değiştirmeyi bile düşünmüş, ancak eski mahlâsını büsbütün terketmeden *"Es'ad Galib"* mahlâsını kullanmaya başlamıştır. O, 1202/1787 tarihinden sonraki şiirlerinde artık sadece *"Galib"* mahlâsını kullanacaktır.

Dedesi ve babası Mevlevî Tarîkatı'na mensup olan ve Mevlevî bir muhit içinde doğup büyüyen **Şeyh Galib** de sonunda tarîkata girerek önce Mevlevî dervişi olmuş, babası ile annesinden izin almadan 1784'te çilesini doldurmak üzere Konya'ya gitmiştir. Bir süre sonra oğlunun hasretine dayanamayan babası, Konya dergâhı şeyhi **Ebûbekir Efendi**'ye başvurarak oğlunun çilesinin geri kalan kısmını İstanbul'da Yenikapı Mevlevîhânesi'nde tamamlaması için izin alır. O sırada Mevlevîhânenin şeyhi olan **Ali Nutkî Dede**'nin yanında 11 Temmuz 1787 günü 1001 günlük çilesini tamamlayarak *"Dede"* olur. 1205/1790'da Yenikapı Mevlevîhânesi'nden ayrılan **Şeyh Galib**, Sütlüce Mevlevîhânesi'nin karşısında bir eve taşınarak orada **Yûsûf-ı Sîneçâk**'ın *Cezîre-i Mesnevî*'si ile **Kösec Ahmed Dede**'nin *es-Sohbetü'ş-Şâfiyye* adlı eserlerine birer şerh yazmaya başlar.

1206/1791'de Galata Mevlevîhânesi şeyhi **Halil Nûmân Dede** Konya dergâhından izin almadan Üsküdar'da bir Mevlevîhâne tesis etmeye kalkışınca görevinden alınmış; yerine tayin edilen **Abdullah Dede**'nin de İstanbul'a gelirken yolda Kütahya'da vefat etmesi üzerine Galata'daki Kuledibi Mevlevîhânesi'ne 11 Haziran 1791 günü yirmiikinci şeyh olarak **Şeyh Galib** tayin edilir. **Şeyh Galib** buraya şeyh olur olmaz devrin padişahı **III. Selim**'e bir kaside sunarak, oturulamayacak derecede harap durumdaki tekkenin tamiri için ricada bulunmuş; Padişah da bir yıl içinde Mevlevîhâneyi âdeta yeniden inşa ettirmiştir. Bunun üzerine **Şeyh Galib** evini de dergâhın harem kısmına taşımıştır.

Şeyh Galib hem tarîkat hem de sanat hayatının en parlak dönemini bu sırada yaşar. Bir yandan Mevlevîhânede şeyhlik yapar, *Mesnevî* dersleri verir, Mevlevîlerce sevilip sayılırken bir yandan da başta devrin padişahı **III. Selim** olmak üzere Osmanlı saray erkânı tarafından tutulur. Padişah **III. Selim** sık sık, özellikle âyin icra edileceği günler Mevlevîhâneye gelirken, **Şeyh Galib**'i de ara sıra saraya davet eder. Bir söylentiye göre **Şeyh Galib**'i *"Pamuk şeyhim!"* diye çağırıp dizine yatan Padişah, onun şiirlerini dinler ve ara sıra da iltifatlarda bulunur. Bir defasında Padişah, **Şeyh Galib**'e 1000 altın ihsan etmiş, başka bir sefer de Cevrî hattıyla yazılmış değerli bir *Mesnevî* armağan etmiştir. **Şeyh Galib**'in divanını 3000 altın sarfederek yazdırıp tezhib ettiren Padişah'ın annesi ile kızkardeşleri **Beyhan** ve **Hatice Sultan** da onun hayranıdır. Ünlü şairin Padişah'ın kızkardeşi

Beyhan Sultan'ı gizli ve derin bir aşkla sevdiği de o sırada dillerde dolaşan söylentiler arasındadır.

Şeyh Galib 1209/1794'te çok sevdiği annesi **Emine Hanım**'ı, 1214/1797'de de canından aziz bildiği, yıllarca birlikte bulunduğu, Mevlevîhânede Kazancı dede yaptığı can dostu **Esrar Dede**'yi kaybeder. Özellikle **Esrar Dede**'nin ölümü onu büyük ölçüde sarsar ve bu acıyla Türk edebiyatının şaheserlerinden biri kabul edilen ünlü *Esrar Dede Mersiyesi*'ni kaleme alır.

Bu hadiseden yaklaşık bir yıl sonra hastalanıp yatağa düşen **Şeyh Galib**, başta devrin padişahı **III. Selim** olmak üzere bütün sarayın ilgi ve ihtimamına rağmen birkaç ay sonra bu fânî dünyaya veda eder. **Şeyh Galib**'in bu âni hastalığı hakkında çeşitli rivayetler çıkmıştır. Bunlardan birine göre **Şeyh Galib**, Padişah'ın kızkardeşi **Beyhan Sultan**'a âşık olmuş fakat aşkını açıklayamadığı için verem olmuştur. Diğer bir rivayete göre son zamanlarında oldukça şık ve pahalı elbiseler giyen **Şeyh Galib**, bir gün Mevlevîhânede semâa çıkıldığında oturduğu minderin kenarında, *"mâsivâya fazla değer verdiğini ve gösterişe kapıldığını, böyle davrananların başlarından geçmesi gerektiğini"* hatırlatan bir yazılı kâğıt bulmuş, buna çok üzülmüş ve kısa zamanda hastalanmıştır. Başka bir rivayete göre de bir gün Yenikapı Mevlevîhânesi'ne at sırtında girerken **Şeyh Salih Ahmed Dede**'nin yerlere kadar eğilip selâmlamasından, Şeyh efendinin kendisiyle alay ettiğini, feyz aldığı dergâha at sırtında girmenin büyük bir hata olduğunu anlayarak kederinden hastalanmıştır.

Oldukça genç bir yaşta, henüz 42 yaşında hayata veda eden **Şeyh Galib**, **Ali Nutkî Dede**'nin *Defter-i Dervişân*'da kaydettiğine göre 26 Receb 1213 (13 Ocak 1799) günü vefat etmiştir. Cenazesi dost, mürid ve muhiblerinin oluşturduğu büyük bir kalabalık tarafından kaldırılmış ve Galata Mevlevîhânesi'nin giriş kapısının sol tarafında **Rusûhî Dede**'nin ayak ucuna gömülmüştür. Ölümüne devrin şairlerinden **Nebîl**, **Sürûrî**, **Abdülhalim** ve **Hakkı Paşa** birer tarih düşürmüşlerdir. Bunların arasında en tanınmışı, **Sürûrî**'nin *"Geçti Galib Dede cândan yâ hû"* tam tarih mısraıdır.

Yaratılış itibariyle ince, hassas, nazik, ayrıca neşeli ve coşkun bir mizaca sahip olan **Şeyh Galib**, divan şiirinin son büyük temsilcisidir. Mevlevî olması dolayısıyla hem tarîkat hem

şiir bakımından en büyük ilham kaynağı **Mevlânâ** ve onun *Mesnevî*'sidir. *Mesnevî*'yi onbir defa hatmeden, daha sonra dervişlere *Mesnevî* dersleri de veren **Şeyh Galib**, **Mevlânâ**'dan aldığı feyzi kendi dervişlerine de aktarmıştır. İranlı şair **Şevket-i Buhârî**'yi tanıdıktan sonra şiirde olgunlaşan ve giderek şahsiyetini bulan **Şeyh Galib**, bu yüzden çağdaşları tarafından *"Şevket-i Rûm"* (Anadolu'nun Şevket'i) diye anılmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyılın divan şiirini etkisine alan Sebk-i Hindî (Hind üslûbu)'nin bütün özellikleri onun şiirinde de görülmektedir. Ancak her şeyden önce mutasavvıf bir şair olan **Şeyh Galib**, Mevlevî muhitinde yetişmiş, bütünüyle tasavvuf düşüncesiyle yoğrulmuş ve eserlerinde bu kültürün sembolleriyle konuşmuştur. Şiirlerinde oldukça renkli hayaller kullanmış, fikirlerini açıkça değil, birtakım sembol ve benzetmelerle ifade etmiştir. Somut kavramlar üzerinde kurulan hayaller, soyut kavramlarla birleştirilip canlı hale getirilmiştir. XVIII. yüzyılda **Nedîm** dışında Sebk-i Hindî tarzında yazan şairlerin hemen hepsinde görülen hüzün ve ıstırap, **Şeyh Galib**'in şiirlerinde de vardır. Aslında hayatı ve yaşamayı seven bir şair olan **Şeyh Galib**'in tasavvufî mevkii, onun dünya görüşüne de değişik bir yön vermiştir. **Şeyh Galib**'in divan şiirindeki asıl yeniliği, kendisine kadar gelen ve çok kullanıldıklarından dolayı orijinalliği kalmayan mazmunların yerlerine yenilerini kullanmayı denemesindedir. Bu yüzden onun şiirindeki bu yeni mazmunları anlayabilmek ve şiirin tadına varabilmek oldukça zordur. Nazik ve zarif bir şiir diline sahip olan **Şeyh Galib**, alışılmadık kelimeler ve kavramları birleştirmiştir. Bu tarz süslü ve ağır bir dille yüklü şiirleri yanında sade, Türkçe yazılmış bazı şiirleri de vardır. Bazı gazelleriyle yer yer *Hüsn ü Aşk* ve bazı şarkılarında sade Türkçe kelimeler kullanmış, hatta bu tarzda bir de türkü yazmıştır.

Şeyh Galib'in ikisi manzum ikisi mensur başlıca dört eseri vardır. Bu eserleri şunlardır:

1. Divan: 1196/1781 yılında, henüz 24 yaşında iken arkadaşı **Vak'anüvis Pertev Efendi** tarafından tertip edilen divana daha sonraki tarihlerde yazdığı şiirleri de ilâve edilmiştir. Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde yirmi kadar yazması bulunan *Şeyh Galib Divanı*, ilk defa *Hüsn ü Aşk*'la beraber 1252'de Kahire'de Bulak'ta basılmıştır. Divandan seçilen bazı şiirler, açıklama ve notlarla birlikte **Abdülbaki Gölpınarlı** tarafından yayımlanmış (İstanbul 1986); divanın tamamı **Naci Okçu** tarafından bir

incelemeyle birlikte neşredilmiştir (Ankara 1994).

2. Hüsn ü Aşk: **Şeyh Galib**, divanını tertip ettikten iki yıl sonra 1198/1783 yılında ve altı ay gibi kısa bir zamanda bu eserini kaleme alır. Tasavvufî muhtevalı bu sembolik mesnevi, toplam 2101 beyittir. Bir sohbet sırasında **Nâbî**'nin ünlü eseri *Hayrâbât*'ın aşılamayacağının sözkonusu olması üzerine, biraz da bu görüşü çürütmek üzere yazılan bu eser, tamamen sembollere dayanır. Eserin kahramanları Hüsn, Cenâb-ı mutlak olan Allah; Aşk, Allah'a ulaşmak isteyen sâlik; **Molla-yı Cünûn** ve **Sühan**, mürşid; Mekteb-i Edeb ise tekkedir. Eserde, seyr ü sülûkta yol alırken karşılaşılan güçlükler ve sâlikin fenâfillâha erişebilmesi için kendi gayret ve çabaları yanında yol gösteren bir mürşidin gerekli olduğu da vurgulanmıştır. Birçok yazması bulunan *Hüsn ü Aşk*, eski ve yeni harflerle birkaç defa yayımlanmıştır (Bulak 1252, İstanbul 1304, 1339; İstanbul 1968, 1975).

3. Şerh-i Ceztre-i Mesnevî: Eser, ünlü Mevlevî şeyhlerinden **Yusuf-ı Sîneçâk**'ın *Mesnevî*'nin her cildinden aynı konuda seçtiği 100'er beytin başına 99, sonuna da 5'er beyit ilâvesiyle meydana getirdiği 704 beyitlik *Ceztre-i Mesnevî*'nin şerhidir. Eser, 1790 yılında kaleme alınmıştır.

4. er-Risâletü'l-Behiyye fî Tarîkati'l-Mevleviyye: **Kösec Ahmed Dede**'nin *es-Sohbetü's-Sâfiyye* adlı eserinin Arapça yazılmış bir şerhidir. Yazma halindeki eserde Mevlevî Tarîkatı'na ait önemli bilgiler bulunmaktadır.

Müseddes-i mütekerrir
Mef'ûlü Mefâ'îlün Mef'ûlü Mefâ'îlün

1. Tedbîrini terkeyle takdîr Hudâ'nındır
Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümânındır
Birden bire bul aşkı bu tuhfe bulanındır
Devrân olalı devran erbâb-ı safânındır
Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

2. Meyhâneyi seyrettim uşşâka matâf olmuş
Teklîf ü tekellüften sükkânı muâf olmuş
Bir neş'e gelip meclis bî-havf u hilâf olmuş
Gam sohbeti yâd olmaz meşrebleri sâf olmuş
Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

3. Ey dil sen o dildâra lâyık mı değilsin ya
Da'vâ-yı mahabbette sâdık mı değilsin ya
Özrü nedir Azrâ'nın Vâmık mı değilsin ya
Bu gam ne gezer sende âşık mı değilsin ya
Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

4. Mahzûn idi bir gün dil meyhâne-i ma'nâda
İnkâra döşenmiştim efkâr düşüp yâde
Bir pîr gelüp nâgâh pend etti alel-âde
Al destine bir bâde derd ü gamı ver bâde
Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

5. Bir bâde çek efzûn kap mecliste zeber-dest ol
Atma ayağın taşra meyhânede pâ-best ol
Alçağa akar sular pây-ı huma düş mest ol
Pür-cûş olayım dersen Gâlib gibi ser-mest ol
Âşıkta keder neyler gam halk-ı cihânındır
Koyma kadehi elden söz pîr-i mugânındır

1. Tedbirini terket; takdir Allah'ındır. Sen yoksun; o benlikler hep vehmindir; zannındır. Birdenbire aşkı bul, bu armağan bulanındır. Devran, devran olalı, temiz kişilerindir. (ilâhî zevk sahiplerinindir).

Âşıkta keder neyler? Gam, dünya halkınındır; feyiz ve neşe

kadehini elinden bırakma, söz pîr-i mugânındır. (Pîr-i mugân, ateşperestlerin pîri, ulusu, dinî lideri demektir. Şarap, ateşe benzetilmiş, meyhâneciye de pîr-i mugân denmiştir. Mecazen bu kâinat, bereket ve neş'e meyhânesi; şarap da neş'e, feyz ve bereket gibi düşünülmüştür. Pîr-i mugân da o neş'eyi sunan bir tekke şeyhidir).

2. Meyhâneyi seyrettim; âşıkların, çevresinde dönüp durdukları yer olmuş; orada oturanlar tekliften de, tekellüften de affedilmişler. Bir neşe gelmiş; mecliste ne korku kalmış, ne aykırılık; gama dair sohbet yapılmıyor, (çünkü) hepsinin de meşrebi tertemiz bir hâle gelmiş.

Âşıkta keder neyler? Gam, dünya halkınındır; kadehi elden bırakma; söz pîr-i mugânındır.

3. Ey gönül, sen o gönül alana lâyık mı değilsin; yoksa sevgi dâvâsında gerçek mi değilsin? Azrâ'nın özrü nedir; sen Vâmık mı değilsin. Sende bu gam ne gezer; yoksa âşık mı değilsin. (Vâmık ve Azrâ, Fars edebiyatında işlenmiş hikâyelerden biridir. Azrâ, Vâmık adlı erkeğin sevgilisidir).

4. Bir gün gönül, mânâ meyhânesinde mahzundu; hatıra fikirler düşmüştü; inkâra döşenmiştim. Bir pîr, ansızın geldi alelâde öğüt verdi; eline bir şarap kadehi al, dedi ve gamı yele ver gitsin dedi.

Âşıkta keder neyler? Gam, dünya halkınındır; kadehi elden bırakma; söz pîr-i mugânındır.

5. Bir kadeh şarap çek, içtikçe iç; mecliste yücel; sözün üstün olsun, ayağını dışarıya atma; meyhânede ayak dire, oraya bağlan. Sular alçağa akar; sen de küpün ayak ucuna düş; mest ol. Coşup köpüreyim dersen Galib gibi sarhoş ol.

Âşıkta keder neyler? Gam, dünya halkınındır; kadehi elden bırakma; söz pîr-i mugânındır.

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1. Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş
Semender-tıynetân-ı aşka bestir lâlezâr âteş

2. Nesîm âteş çıkardı gonce-i çeşm-i ümîdimden
Bıraktı gülşen-i âmâlime berk-ı behâr âteş

3. Hayâl-i hasret-i hâlinle âh ettikçe uşşâkın
Şeb-i firkatte her dem ahterân eyler nisâr âteş

4. Bana dûzahtan ey meh dem urur gülzârlar sensiz
Dıraht âteş nihâl âteş gül âteş berk ü bâr âteş

5. Çerâğ-ı bezm-i hecri olduğum yapmış yakıştırmış
Gönül pervânesine vuslat âteş intizâr âteş

6. Beyân-ı sûziş eyler herkes isti'dâd-ı fıtrattan
Eder ber-ceste âşık mısra'-ı rengîn-çenâr âteş

7. Meğer kilk-i sebük-cevlânın olmuş germ-rev Gâlib
Zemîn âteş zamân âteş bütün nakş u nigâr âteş

1. Gül ateş, gül fidanı ateş, gül bahçesi ateş, ırmak ateş; aşkın Semender yaratılışındaki kişilerine lâle bahçesi olarak ateş, yeter. (Mitolojiye göre Semender, ateşte yaşayan fare büyüklüğündeki bir hayvanın adı).

2. Sabah yeli umut gözümün goncasından ateş çıkardı; umutlarımın gül bahçesine bahar şimşeği ateş saldı.

3. Âşıklarının senin benini düşünüp hasretle âh ettikçe, ayrılık gecesinde yıldızlar, onlara her nefeste ateş saçar.

4. Ey Ay yüzlüm! Gül bahçeleri, bana sensiz oldukça her nefeste cehennemden dem vurur. Ağaç ateş, fidan ateş, gül ateş, yaprak ateş, meyve ateş.

5. Ayrılık meclisinin mumu olduğum sevgili, herşeyi yapmış yakıştırmış; gönül pervânesine buluşmak da ateş, bekleyiş de ateş.

6. Herkes, yaratılışındaki istidattan yani kaza ve kaderden yanarak yakılarak hâlini anlatır; âşık da en güzel ve eşsiz bir mısra ile ateşten renkli bir çınar ortaya koyar.

7. Ey Galib! Sanırım ki tez dönüp dolaşan kalemin, ateş gibi

koşup gitmeye koyulmuş; çünkü yer ateş, zaman ateş, bütün süsler, nakışlar ateş kesilmiş.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1. Bağlanıp zülfünde bozdum ahdı da peymânı da
Çeşmini gördüm unuttum derdi de dermânı da

2. Ey hoş ol mest-i mahabbet kim humâr-ı aşktan
Bir kadeh meyle değişmiş küfrü de imânı da

3. Merd-i bî-kayda belâ-keşliktedir ârâm-ı dil
Yoksa çoktan terkederdim cânı da cânânı da

4. Bende-i pîr-i harâbâtım ki yoktur sıkleti
Zâhid-i zerrâkın olsun ilmi de irfânı da

5. Âteş-i can-sûz-ı dil fikr-i dehân-ı dil-rübâ
Âşıkın ma'lûmudur peydâsı da pinhânı da

6. Çünki derd ehline hep bîgânelerdir çâre ne
Sen dahı yâd etme Gâlib sabrı da sâmânı da

1. Ey sevgili! Uzun saçlarının (aşkına) bağlandım da bu yüzden sevgiliyle gönül vermemek hususundaki andımı da bozdum; yeminimi de. Gözünü görünce derdi de unuttum dermanı da (İkinci mısraı, *"gözünü görünce aşkın bir derd ve âşık olunmanın da derman olduğunu anladım"* tarzında anlamak da mümkündür).

2. Ne hoştur o aşk sarhoşu ki bu aşk mahmurluğu ile küfrü de, imanı da bir kadeh şaraba değişmiştir. (Burada bahsedilen aşk, Allah'a karşı duyulan ilâhî, mânevî bir sevgidir. Sûfî bir kişi, mecâzî anlamıyla feyiz, bilgi, bereket, sevgi ve neş'e telâkki edilen şarabı içerek varlığından geçer; bu dünyada görünen her şeyin Allah'ın sıfatlarından ibaret olduğunu anlar ve bu görüşe, bu idrâke varmakla Allah'ın sıfatlarını yani onların gizli olduğunu sanmayı

bırakır, gizli olmadığını görür, anlar ve küfürden yani gerçeği örtmekten, inkârdan, kurtularak imâna ulaşır. Şair, kelimeleri, tasavvufî mânâlarını göz önünde bulundurarak kullanıyor).

3. Bir yere bağı, bağlantısı olmayan kişinin gönül rahatlığı, belâ çekmektedir. Böyle olmasaydı çoktan canı da cananı da terk ederdim.

4. Ben insana ağırlık (gönül sıkıntısı) vermeyen meyhâne pîrinin kuluyum. Gösterişçi, mürâî kaba sofunun ilmi de irfanı da kendisinin olsun. (Harâbât, tasavvufta ilâhî bilgi, feyzin ve sevginin öğrenildiği ve sunulduğu yer yani tekke; pîr de mürşid ve şeyh anlamındadır. Buna göre, pîr-i harâbât, feyz denen şarabı sunan kâmil mürşid yerinde kullanılmıştır. Şair, hakikat bilgisinin kitapla bilhassa iki yüzlü kişilerin bilgisiyle elde edilemeyeceğini söylemek istiyor).

5. Kalbimde can yakan ateşle; gönül çalan sevgilinin ağzını düşünmek âşikâr da gizli de olsa âşıkın malûmudur. (Şair, leff ü neşir sanatı yaparak can yakan ateşe karşılık peydâ, ağıza karşılık da pinhan kelimelerini kullanıyor. Ateşin görüldüğü yani meydanda olduğu, dudağın da, edebiyatta görülemeyecek kadar küçük olduğu inancından hareketle pinhan yani gizli bulunduğu ifade ediliyor. Bu beyti şöyle anlamak da mümkündür: Gönül çalan sevgilinin ağzını düşünmek, gönülün canını yakan bir ateştir. Kısaca Allah aşkının gözünde âşikâr veya gizli diye bir şey yoktur. Dudak, küçüklüğü dolayısıyla tasavvuf ıstılahında fenâfillah'tır yani Allah'da yok olmaktır. Bu inanca göre Allah âşıkının fenâfillah'ı düşünmesi kadar tabii bir şey olamaz deniliyor).

6. Ey Galib! Madem ki derd ehline, dertli kişiye sabır ve rahat yabancıdır, sen de onları hatıra getirme.

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

1. Aşk bir şem'-i İlâhîdir benim pervânesi
Şevk bir zencîrdir gönlüm anın kâşânesi

2. Mahrem-i râz olalı gamzenle oldu hâtırım
Aşinânın âşinâ bîgânenin bîgânesi

3. Zühd-i huşkü bezm-i nûşâ-nûştan farkeylemez
Böyledir erbâb-ı hâlin meşreb-î rindânesi

4. Alem-î âbın sevâd-ı hâki hep pür-feyz olur
Çeşme-î hurşîd-i hikmettir hum-ı meyhânesi

6. El-hazer gâfil bulunmâ hançer-î hâbîdeden
Güft ü gûy-ı katldir dâim anın efsânesi

7. Mahrem-î halvet-serây-ı zevkı ol Galîb de gör
Başkadır rez duhterinin meşreb-i ferzânesi

1. Aşk ilâhî bir mumdur; ben de onun pervânesi, şevk ve neş'e bir zincirdir; gönlüm de onun kâşânesi, konağı.

2. Ey sevgili! Göz ucu ve hışımla bakışınla sırlara mahrem olalı; hatırım, gönlüm bildiğin bildiği (dostunun dostu), yabancının yabancısı oldu.

3. Kuru zâhidliği (ham sofuluğu) içildikçe içilen meclisten ayırdetmez; hâl ehlinin rindçe olan meşrebi böyledir. (Ham sofu ile Allah'a ulaşmak için mânevî yolculuğa çıkan ve bu sırada çeşitli rûhî halleri yaşayan, idrak eden, olgunlaşan rind ve aydın kişi karşılaştırılıyor).

4. İçki meclisinin toprağının karaltısı feyizlerle doludur. O meclisin meyhânesinin küpü, bilgi güneşinin çeşmesidir. (Beyitte kelimeler birer sembolden ibaret olup tasavvufî mânâlarıyla düşünülmelidir. İçki meclisi ilâhî feyz yeri olan tekkedir. Toprak kara olmakla birlikte içinde cevherler, feyiz ve bereketler vardır. Küp, ilâhî feyze işarettir. Feyiz de mânevî neş'e olarak düşünülmelidir).

5. O, zehire bulanmış gözün bakışından naz şarabı içmede; ben ise nergise benzeyen şehlâ gözlerimin mahmurluğu ile sarhoşum. (Nergis çiçeği, göze benzetildiği için şairler, göz ve bakış kelimeleriyle onu beraber kullanırlar. Nergis, tek başına kullanıldığı zaman gözün mazmunudur. Yani nergis, sözü göz anlamını vermektedir).

6. Sakın uyuyan hançerden gâfil olma; zîrâ onun daima söylediği masal öldürüş dedikodusudur. (Uyuyan hançerden maksad yan bakış yani gözdür).

7. Ey Galib! Sen onun zevk ve halvet-sarayına (yalnızlık yerine, yurduna) mahrem ol da gör; bu üzüm kızının dervişâne meşrebi başka türlüdür. (Üzüm kızı, edebiyatta şarap anlamına gelmektedir. Şair, böylece şarabı anarken onun tasavvuftaki ilâhî feyz ve mânevî neş'e demek olan mânâsını kast ediyor. Ferzâne, feylesof, bilgili kişi ve tasavvufta nefsânî bağlardan kurtulmuş derviş anlamına geldiği için meşreb-i ferzâne'yi erkekçe meşreb olarak düşünmek de yerinde olur).

Mütefâ'ilün Fe'ûlün Mütefâ'ilün Fe'ûlün

1. *Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâra düştü*
   Dayanır mı şişedir bû reh-i senge-sâra düştü

2. *O zaman ki bezm-i cânda bölüşüldü kâle-i kâm*
   Bize hisse-i mahabbet dil-i pâre pâre düştü

3. *Gehi zîr-i serde desti geh ayâğı koltuğunda*
   Düşe kalka haste-i gam der-i lûtf-ı yâra düştü

4. *Erişip behâra bülbül yenilendi sohbet-i gül*
   Yine nevbet-i tahammül dil-i bî-karâra düştü

1. Yine gönlümün gemisi parçalanıp kıyıya düştü. Bu gönül sırçadandır; taşlık bir yola düştü; dayanması kabil mi? (Gönül, sevgi denizinde dolaşırken taşlık bir yer olan ayrılık kıyısına düşüp parçalanan sırçadan bir gemiye benzetiliyor. Kırılıp yani parçalanıp kıyıya düşmesi aşkın ıztırapları yüzündendir. Zevrak, kayık demektir. Eskiden küçük zemzem şişelerine bu ad verilirdi. Bunlar, çabuk kırılan camdan yapılırdı. Şair, burada gönlü bu pul şişe denen şişeye benzetiyor.)

2. Can meclisinde dilek kumaşları bölüştüldüğü zaman sevgi payı olarak bize bu parça parça olmuş bir gönül düştü. (Can meclisinden maksat, Allah'ın bütün insanları zerreler halinde meydana getirdiği; onlara akıl ve anlayış verdiği ve ben sizin Rabbiniz değil miyim diye sorduğu andır. Kur'ân'ın A'râf Sûresi'nin 171-172. ayetinde geçen Elestü birabbikum *"Rabbiniz değil miyim"* cümlesindeki Elest sözü edebiyatta *"Elest meclisi, ezel meclisi, can meclisi"* gibi sözlerle anılır. Ayrıca Zuhrüf Sûresi'nin 32. ayetinde insanların kaderlerinin önceden belirlendiği bildirilmektedir. Beyitte bu ayetlere işaret edilmiştir. Yani şaire dilek kumaşı taksim edildiği zaman kısmetine parçalanmış bir gönül düşmüştür).

3. Gam hastası bazan eli (testisi) başının altında bazan da ayağı (kadehi) koltuğunda olduğu halde düşe-kalka sevgilinin lütûf kapısına gelip yıkıldı. (Beyitte dest el; desti testi; ayağ da hem ayak hem de kadeh mânâlarına geldiğine göre beyte iki türlü anlam vermek mümkündür. Biz ikinci mânâları parantez içinde gösterdik. Bu kelimeleri birinci, yani el ve ayak mânâlarıyla düşünürsek beyit, gam hastasının ıztırapla kıvranışlarını anlatan bir mânâ kazanır. Bu kelimeler, iki anlam taşıdığı için tevriye denen lâfız sanatı yapılmıştır. Eli mânâsına gelen *«desti»* kelimesi ayak, koltuk ve baş sözleriyle; testi kelimesi de kadeh demek olan ayağ kelimesiyle alâkalı olduğu için beyitte tenâsüb sanatı vardır. Bu iki sanatın bir arada kullanılışına iyhâm-ı tenâsüb adı verilir).

4. Bülbül bahara erişti ve gül sohbeti yenilendi; fakat tahammül nöbeti sırası, yine kararsız gönüle düştü. (Bahar gelince bülbülün güle kavuştuğu fakat şairin sevgilisinden uzak *bulunmak acısına katlandığı anlatılıyor).*

KAYNAKLAR: Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi ilâvesi, nr. 109; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. II, İstanbul 1333; Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, c. II, London 1906, s. 195-196; Ali Nihad Tarlan *Şeyh Galib: Hayatı ve Şiirleri*, Ankara 1939; Sadettin Nüzhet Ergun, *Şeyh Galib*, İstanbul 1932; Abdülbaki Gölpınarlı, *Şeyh Galib: Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, İstanbul 1953; Sedat Yüksel, *Şeyh Galib: Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, Ankara 1963; Abdülbaki Gölpınarlı, "Şeyh Galib" *İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 462-467; Ali Alparslan, *Şeyh Galib*, Ankara 1988.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

MAHMUDE'Z-ZENGİNEYİ'T-TALABÂNÎ (R. H) (ö. 1215/1800)

Şeyh Mahmûd hazretleri, hicrî 1130 senesinde Karadağ'da doğdu. Kendileri **Kakasurî** zürriyetinden olup, pederlerinin ismi **Yusuf Ağa**'dır. *"Ağa"* lafzı bulundukları yöre lügatinde *"seyyid"* mânâsına gelmektedir. **Yusuf Ağa**, Karadağ mahallinden olup servet sahibi ve aynı zamanda belde halkının ileri gelenlerinden, *"Zengine"* aşiretinin reisidir. Hanımı da Zengineli **Mîr İsmail Bey**'in kerimesidir.

Şeyh Mahmûd hazretleri, çocukluk zamanlarından itibaren ömürlerinin ortalarına kadar ilim tahsilinde bulundular. İlmin gereği olarak da amellerinde sabit-i kadem ve kâim oldular. Akraba ve yakın çevresi, her ne kadar onu bu hayatından, azim ve gayretinden geri çevirmek için çalışmışlarsa da asla muvaffak ve müyesser olamamışlardır.

Çevresindeki insanlar dinden ve İslâmî yaşayıştan uzaklaşmaya meyletseler Şeyh, onları devamlı uyarır, dini öğrenmek ve yaşamak hususunda teşvik ederlerdi. Haddi aştıklarında da inzivâya çekilir, ibadetle meşgul olurlardı. İlim öğrenmek maksadıyla yanına gelenleri boş çevirmez, ilminden istifade etmeleri için gayret sarfederdi.

Şeyh hazretleri, evleninceye kadar hayatını bu şekilde devam ettirdi. Evlendikten sonra vaktini ibadet, taat ve riyâzete sarfederek o derece meşgul oldular ki, bütün halk arasında her bakımdan örnek kabul edilen ve parmakla gösterilen bir kişi oldular.

Hiçbir tarîka intisâb etmeden ve meşâyıh-ı kirâmın hiçbirisinin elinden hırka-i hilâfet giymeden, sekiz sene boyunca hadsiz ve hesapsız bir mücadele ile kulluk vazifesini icra etmeğe çalışmıştır. Lâkin Allah dostu bir mürşid-i kâmilin nazarı ve teveccühü olmadan, tam bir riyâzet ve mücâhede gayreti ile de olsa nefsi ıslah edip kalbi mutmain kılmak, böylece ârif-i billah olan evliyanın arasına karışmak mümkün değildir. Bu haldeki insanın işleri de muhaldir.

Şeyh Mahmûd hazretleri de bu konu hakkında şöyle demiştir:

"Ebedî saadetin sebebi olan kâmil insanlardan devletine kendi başına nail olunamaz. Her türlü tehlike ve doğru yoldan saptırıcı durumlardan kurtulup maksûda ermek için 'kim Allah ile oturmak istiyorsa ehl-i tasavvuf ile otursun' sözünün sırrınca, Hz. Allah'a kâmil bir yakınlık ile ebedî devleti kazanmak için hakikatlerin şâhı olan ehlullâhın ve ârif-i billâhın sohbet ve meclislerini elden bırakmayınız."

Şeyh hazretleri bu halini devam ettirirlerken bir müddet sonra kendisine bir şeyh-i kâmilin geleceği ve evliya zümresine dahil olacağı manen müjde olundu.

Bu olay, Şeyh hazretlerinin eskiden beri süregelen ibadet ve taatini daha da ziyadeleştirdi. Müjdelenen vakti derin bir hasretle ve ince bir hassasiyetle bekledi.

Nihayet bir gün **Ahmed-i Hindi'l-Lahorî** hazretleri, maiyetinde iki müridi ile birlikte **Şeyh Mahmûd** hazretlerinin bulunduğu yere geldiler. **Şeyh Ahmed-i Hindi'l-Lahorî** hazretleri **Şeyh Mahmûd**'a:

"Ey evlâd! Biz mânevî bir emirle senin irşâdın ve terbiyen için gönderildik" dedi. **Şeyh Mahmûd**, bu müjdeden sonra fevkalâde memnun oldu; elini öptü, izzet ve ikramda bulundu. Daha sonra **Şeyh Mahmûd** hazretleri, **Ahmed-i Hindî** hazretlerinin tarîk-i âliyyelerine intisâb etti. Böylece Tarîk-i Kadiriyye şerefine mazhar oldu.

Şeyh Mahmûd hazretleri, **Ahmed-i Hindi'l-Lahorî** hazretlerinin nazar ve teveccühüyle müşerref oldu. Kendisine lutfedilen ihsana kavuştu. Şeyhinin delaletiyle vâsıl-ı ilâllah olup maksûduna erişti. Böylece nice yüce makamları geçip Cenâb-ı Hak yanında yüce ve mükerrem bir mertebeye ulaştı. **Ahmed-i Hindî** hazretleri, ona Kadirîlik hırkasını giydirdi. Ona hil'at ve hilâfet verip oniki tarîkten icâzetli olarak makâm-ı irşâda oturttu.

Bir gün **Şeyh Mahmûd** hazretleri, mürşidine şöyle bir meramını arzetti:

"Efendim, bizlere inanıp itikad edenler olduğu gibi inkâr edip bize uymayanlar da vardır. Böyle olanların irşâdını pek mümkün görmüyorum."

Bunun üzerine **Ahmed-i Hindi'l-Lahorî** hazretleri de şöyle buyurdu:

"Evlâdım, sizden talep edilen şey tesliktir (sülûk ettirmedir), sülûk değildir. Kulların irşâdıdır, reşâd değildir. Zira teslikin ve irşâdın faydası umuma mahsustur. Mendub için vâcibi terketmek şerîatta merdûdluktur. Şayet kulların kabul etmezlikleriyle müteessir iseniz çekinmeyin. Zira Hz. Allah sizi dergâh-ı izzetine kabul buyurmuştur. O halde herkesin size itaatı kolaydır. Çünkü Cenâb-ı Hakk (c.c.), kullarının kalplerine tasarruf ile kullanma hakkı ve selâhiyetine sahip olduğu gibi 'Allah'a itaat edene herşey itaat eder' sırrınca bu beraberliğinizin en hayırlısıdır."

Şeyh Mahmude'z-Zengineyi't-Talabânî şöyle buyurdular:

"Cenâb-ı Hakk hazretlerine vâsıl olmak için çeşitli yollar ve tarîkatlar vardır. Sâlik, bu tarîkatların hangisine sülûk ederse Allahu Teâlâ'ya vâsıl olmak için kendisine bir ümid kapısı açılır. Tarîkat yoluna sülûk eden kimse şu iki ismin birisinden hâlî olmaz: Mürîd veya murâd... Sâlik ya mürîd olur, ya murâd olur.

Mürîd olan bir kimse, üstâd-ı kâmilin eteğini tutup onu kendisine rehber ittihâz eder. Tarîkat yoluna böyle devam eder. Mürşid-i kâmilin işaretine göre amel ve hareket eder. Böyle bir mürîd, şeyhinin irşâd ve irâdesine göre çalışır, mücâhede eder. Allah'ın rızâsını kazanmak için gecesini gündüzüne katarak riyâzet ve ibadetle meşgul olur. Birçok imtihanı geçtikten sonra bir fütûhât-ı mâneviyye'ye mazhar olur ve belki de olmaz.

Murâd olan kimse ise Cenâb-ı Hakk tarafından matlûb olarak seçilir ve cezbe-i ilâhiyeye tutturulur. Onlarla husûsî mânâda meşgul olunur. Zira Hz. Allah'ın onlar için hazırladığı makamlar, ihsanlar ve lütûflar vardır."

Şeyh Mahmûd hazretleri, her halinde sükûtu tercih eder, zikrullaha çokça devam eder, elden bırakmazlardı. Kendileri her an kötü söylemekten, muharremattan, mekruhlardan ve menhiyattan ictinâb edip kaçtıkları gibi insanları da bu hususta şiddetle ikaz ve irşâd ederlerdi. Kerâmet ve olağanüstü halleri asla kendi üzerine almaz, Allah'a havale ederlerdi. Kendisine teveccüh etmiş olanlara gayet merhamet ve şefkatle muamelede bulunur; garip, fakir, zengin herkese elden geldiğince ihtiram, iltifat ve ikram ederlerdi.

Şeyh hazretleri buyurmuşlardır ki:

"Eğer bir mürşid, teveccüh ve himmetiyle kendi müridini

beşerî sıfatlardan kurtarıp seyr-i sülûkunda terakkiye kudretli değilse, o kimse irşâd etmeye ve şeyhlik yapmaya lâyık değildir."

Şeyh hazretleri hicrî 1130 senesinde doğup, 1215 yılında dâr-ı bekâya rihlet etmişlerdir. Seksenbeş sene ömür sürmüşler, hesapsız sayıda müridini vâsıl-ı ilâllaha ve şefaat-ı Rasûlullah'a erdirmişlerdir. Halife ve müridleri sayılamayacak kadar çoktu. **Şeyh Mahmûd** hazretleri, Tarîkat-ı Âliyye-i Kâdiriyye-i Hâlisiyye'nin 29. meşâyih-ı kirâmındandır.

Neslinden mümtaz Allah dostları, mürşid-i kâmiller zuhûr etmiş, hepsi de insanlara doğru yolu göstermek için gayret etmişlerdir. Bu seçkin neslin irşâd çalışmaları halen devam etmektedir.

Şeyh hazretlerinin kabri, Kerkük'ün güneydoğusunda *"Dergâh-ı Talabânî"* ismiyle şöhret olmuş dergâhta bulunmaktadır. Mübarek makamları halen ziyaret edilen mekânlardandır. Hz. Allah (c.c.) ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: *eş-Şecerettü'l-Kadiriyyetü'ş-Şerîfe*, Şeyh Yusuf; *Mihtâhu'l-İrşâd*, Mustafa Yaşar Gölstderevi, s. 400-408.

YUNUS AYTEN